

Dunyo
adabiyoti
kutubxonasi

Лев Толстой

Анна
Каренина

Лев Толстой

Анна Каренина

Биринчи китоб

ЯНГИ АСР АШЛОДИ
ТОШКЕНТ
2019

УЎК: 821.161.1-3

КБК: 84(2Рос=Рус)

Т – 64

Толстой, Лев

Анна Каренина: роман. Лев Толстой / Рус тилидан Мирзакалон Исмоилий таржимаси. Биринчи китоб. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2019. – 656 б.

ISBN 978-9943-27-786-1

Бадий адабиётда муҳаббат мавзусида ёзилган асарлар қанчалик кўп бўлмасин, уларнинг ҳеч бирида тақдирлар, қисматлар, фожиалар, ўйлар, қарашлар бир-бирини такрорламайди. Навоийнинг Лайлиси-ю Мажнуни, Шекспирнинг Отеллоси-ю Дездемонаси, Кнут Гамсуннинг Эдвардаси, Чингиз Айтматовнинг Жамиласи... Лев Толстойнинг Анна Каренинаси ҳам ҳақли равишда мана шундай асар қаҳрамонлари сафида турадики, адиб ижодига ошно бўлган ҳар бир китобхон буни яхши англайди.

Адабиётдан паноҳ истаган, адабиётни маънавий камолоти учун зарур деб билган китоб ихлосмандлари эътиборига қарийб қирқ йиллик танаффусдан сўнг ҳавола этилаётган даҳо ижодкорнинг беқиёс асари – “Анна Каренина” Сизга яна янги дунёларни очишга шай.

УЎК: 821.161.1-3

КБК: 84(2Рос=Рус)

Рус тилидан
Мирзакалон ИСМОИЛИЙ
таржимаси

ISBN 978-9943-27-786-1

© Лев Толстой, «Анна Каренина». Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980 йил.

© Лев Толстой, «Анна Каренина». «Янги аср авлоди», 2019 йил.

БИРИНЧИ ҚИСМ

Мне отпшение, и Аз воздам¹

I

Бахтли оилаларнинг ҳаммаси бир-бирига ўхшайди, бахтсиз оилаларнинг эса ҳар бири ўзича бахтсиздир.

Облонскийлар уйида ҳамма нарса остин-устин бўлиб кетди. Хотини эрининг уйларида мураббиялик қилган француз аёл билан алоқада бўлганлигини билиб қолиб, унга, энди сен билан бир уйда тура олмайман, деди. Эру хотиннинг ўзлари ҳам, оила аъзолари ҳам, уй хизматкорлари ҳам уч кундан бери давом этиб келаётган бу маш-маша ҳаммаларининг таъбини хира қилганини сезиб турардилар. Оиланинг барча аъзолари ва уй хизматкорлари: ўзларининг бирга туришларида ҳеч қандай маъно қолмаганини ва ҳар қандай карвонсаройда иттифоқо топишган одамларнинг улардан кўра, яъни Облонскийларнинг оила аъзолари билан уй хизматкорларидан кўра, бир-бирларига иноқроқ эканликларини сезиб турардилар. Хотин ўз хоналаридан чиқмайди, эр эса уч кундан бери уйда кўринмайди. Болалар ўз ҳолларига қолиб, у ёқдан бу ёққа уйда югуриб юришади; инглиз хотин экономка² билан уришиб қолиб, бошқа жой топиб бер, деб дугонасига хат ёзди; ошпаз кеча тушлик овқат маҳали-

¹ Уларнинг қасослари менинг бўйнимда, мен жазоларини бераман.

² Хўжалик ишларини бошқарувчи хотин. (Тарж.)

даёқ кетиб қолди; ошхона ходимаси билан кучер жавобимизни бериб юборинг, деб туриб олди.

Можаронинг учинчи куни князь Степан Аркадьич Облонский – (киборлар уни Стива деб атар эдилар) одатдагича эрталаб соат саккизда, хотинининг ётоқхонасида эмас, ўз кабинетида саҳтиён қопланган диванда уйғонди, яна бир тўйиб ухламоқчи бўлгандек, ўзининг биққа-семиз, йўғон гавдаси билан пружинали диван устида бир ёнбошига ағдарилди ва ёстиқни қаттиқ кучоқлаб, бетини унга маҳкам босди; лекин шу он сапчиб ўрнидан турди-да, диванга ўтириб, кўзларини очди.

– Айтгандек, нима кўрдим? – деб ўйланди, тушини эслаб. – Нимаиди? Ҳа! Алабин Дармштадтда тушлик зиёфат бераётган эмиш; йўқ, Дармштадтда эмас, қаердадир Америкада... Ҳа, тушимда Дармштадт Америкада эмиш. Ҳа, Алабин шиша столларда тушлик зиёфат бераётган эмиш, столлар ҳам ашула айтармиш: *Il mio tesoro*³, йўқ; *Il mio tesoro* эмас, ундан яхшироқ бир ашулани айтишармиш. Иннайкейин, аллақандай кичик-кичик графинлар ҳам бор, буларнинг ҳаммаси аёл кишилар эмиш», – деб эсларди.

Степан Аркадьичнинг кўзлари ўт сочиб чақнади. У кулимсираб туриб ўйга толди. «Ҳа, яхши бўлди, жуда яхши бўлди. У ерда яна жуда ажойиб нарсалар бўлди, лекин уларни киши ўнгида ҳам сўз билан ифода, тил билан баён қила олмайди». Сўнг, мовут дарпардалардан бирининг четидан туриб турган ёруғни кўриб, вақтичоғлик билан дивандан оёқларини туширди-да, хотини гул солиб тикиб берган (ўтган йили туғилган кунда ҳадя қилинган) зардўз саҳтиён туфлисини оёқларига илди-ю, эски одатини қилди: ўрнидан турмаёқ, ўз ётоқхонасида халати осиглиқ турадиган жойга қўлини чўзди. (Тўққиз йилдан бери шундай қилишга одатланиб қолган эди.) Худди шу пайт у нима учун хотинининг ётоғида эмас, ўз кабинетида ётганини эслади; юзидаги табассум йўқолди, пешонаси тиришиб кетди.

³ Менинг дуру хазинам. (итал.)

У бўлиб ўтган ҳодисаларни эслаб: «Ҳай аттанг, аттанг!» деб ғулдиради. Ана шунда хотини билан ўзи ўрта-сида бўлиб ўтган жанжалнинг бутун тафсилоти, аҳвол-нинг мушкуллиги ва ҳаммасидан ҳам қилган гуноҳи яна хаёлида жонланди, бу гуноҳи уни азобга солар эди.

«Ҳа! Хотиним кечирмайди, кечира олмайди. Ҳаммасидан ҳам даҳшатлиси шуки, бутун гуноҳ менда – мен гуноҳкор бўлиб турибман, ҳолбуки менда айб йўқ. Ҳамма бало шунда», – деб ўйлар, бу жанжалнинг ўзига қандай оғир таъсир этганини эслаб, умидсизлик билан: «Ҳай, аттанг!» деярг эди.

У хотинига каттакон бир нок олиб, театрдан шод-хуррам бўлиб қайтса, хотини меҳмонхонада йўқ экан; қидириб кабинетдан ҳам топмай ажабланди ва ниҳоят хотинини ҳамма сирни фош қилган ўша арзимаган хатни қўлида ушлаган ҳолда ётоқхонада ўтирганини кўрди. Ана шу биринчи дақиқа таъбини хира қилган эди.

Ҳамиша ниманингдир ғамини еб уриниб юрадиган, эрининг фикрича калтафаҳм ҳисобланган Долли хатни ушлаганича қимир этмай ўтирар, даҳшат, умидсизлик ва ғазаб ифода этган кўзлари билан эрига тикилиб қарар эди.

– Бу нима? – деб сўраган эди у қўлидаги хатга ишора қилиб.

Шуларни эслаганда, Степан Аркадьични (аксари шундай бўлади), воқеанинг ўзидан кўра, хотинининг шу сўзларига қандай жавоб бергани кўпроқ қийнар эди.

Шу дақиқа унда ҳам, бирдан айби очилиб, шарманда бўлган кишиларда юз берадиган ҳодиса юз берди. У сири очилгандан кейин хотини олдида башарасига қандай тус беришини олдиндан ўйлаб қўймаган эди. Қаттиқ ранжиш, рад этиш, ўзини оқлаш, афв сўраш, ҳатто парвосиз қолиш ўрнига (бундай қилганда яхшироқ бўларди-я!), юзига тамоман ихтиёрсиз (физиологияни яхши кўрувчи Степан Аркадьич бунини «мия рефлексини» деб ўйлади), тамоман ихтиёрсиз бир табассум, одатдагича мулойим, шунинг учун ҳам аҳмоқона бир табассум югурди.

Шу беаъни жилмайиш учун у ўзини ҳеч кечира олмас эди. Долли бу табассумни кўриб, жисмоний оғриқ сезгандек, бирдан қалтиради, ўзига хос қизиққонлик билан унга аччиқ-аччиқ гапириб, уйдан чопиб чиқиб кетди. Ана шундан бери эрини кўргиси келмайди.

«Ҳаммасига ана шу аҳмоқона жилмайишим сабаб бўлди», деб ўйларди Степан Аркадьич.

Умидсизланиб «Энди нима қилиш керак? Нима қилиш керак?» деяр, лекин жавоб топа олмас эди.

II

Степан Аркадьич ўзига қолса ростгўй одам эди. У ўзини алдай олмас ва қилмишидан пушаймон бўлганига ўзини ишонтира олмас эди. Ўттиз уч ёшга кирган чиройли, севгига тез бериладиган бу киши бешта тирик боланинг онаси бўлган ва икки боласи ўлган, ўзидан бир ёшгина кичик хотинига муҳаббати йўқлиги учун энди афсусланмас эди. У қилмишини хотинидан дурустроқ яшира олмагани учун пушаймон еяр эди. Лекин ўз аҳволининг оғирлигини ҳис этар, хотинига, болаларига ва ўзига ачинар эди. Агар бу хабарнинг хотинига шунчалик қаттиқ таъсир қилишини билса, балки гуноҳларини хотинидан дурустроқ яширган бўлар эди. Бу нарса устида у ҳеч маҳал дурустроқ ўйлаб кўрган бўлмаса ҳамки, ўзининг вафосизлигини хотини қачонлардан бери пайқаб юрганлигини, лекин бунга парво қилмаганлигини сал-пал сезарди. Унинг назарида озиб-тўзғиган, қариган, ҳусни айниган ва назар-эътиборни жалб қиладиган ҳеч нимаси қолмаган бу содда хотин, оилада меҳрибон она бўлгани учун эрига итоат қилиши керак эди. Аммо бутунлай бунинг акси бўлиб чиқди.

«Оҳ, нақадар даҳшат! Бай, бай, бай! Даҳшат! – деяр эди Степан Аркадьич ўз-ўзига, лекин бирон қарорга келолмасди, – шу ҳодиса юз бермасдан илгари ҳамма нарса жойида эди, биз нақадар яхши яшар эдик! Хотинимнинг кўнгли тўқ эди, болалари билан бахтиёр эди, мен унга

ҳеч бир тўғрида халақит бермас эдим, кўнгли тусганини қилсин деб, болаларни, рўзғорини ўз майлига ташлаб қўйган эдим. Рост, у хотиннинг бизникида мураббиялик қилиши яхши бўлмади. Яхши бўлмади! Болаларингнинг мураббиясига жигарсўхталик қилишингда қандайдир пасткашлик, ифлослик бор. Лекин ўзи қандай мураббия эди-я! (У M-lle Rolandнинг қора, фусункор кўзларини ва табассумини кўз ўнгида жонлантирди.) Лекин у бизникида турганда ахир эгри йўлга юрмаган эдим-ку! Ҳаммасидан ёмони шу бўлдики, у энди... худди қасддан қилингандай бўлди-я! Бай, бай, бай! Энди нима қилиш, нима қилиш керак?»

Бу саволга энг чигал ва мушкул муаммоларнинг ҳаммасига ҳаёт томонидан бериладиган умумий жавобдан бўлак жавоб йўқ эди. Мана у жавоб: кун талаби билан яшаш, яъни ҳамма нарсани унутиш керак. Уйқу билан унутиб бўлмайди, лоақал тунгача, тушидаги графин аёллар куйлаган мусиқага қайтишнинг ҳам ортиқ иложи йўқ; демак, ҳаёт уйқусига берилиб, ўйламаслик керак.

Степан Аркадьич ўзига: «Хайр, нима бўлса кўрамиз», деди-ю, ўрнидан туриб, ҳаво ранг шойи астарли кулранг халатини кийди, боғичини чигди, кейин кенг кўкрак қафасига тўлдириб ҳаво олди-да, семиз гавдасини енгилгина кўтариб юрадиган тайпоқ оёқларини одатдагича дадил босиб дераза ёнига келди, пардани кўтариб қўйиб, қаттиқ кўнғироқ чалди. Кўнғироқни эшитиб, унинг эски дўсти, камердинер Матвей қўлида кийим, этик ва телеграмма билан дарҳол кириб келди. Матвей орқасидан сартарош ҳам асбобларини кўтариб кирди.

Степан Аркадьич телеграммани олгандан сўнг ойна ёнига ўтираётиб:

– Маҳкамадан қоғоз борми? – деб сўради.

Матвей:

– Столда, – деб жавоб қилди-да, хўжайинига раҳми келиб, унга савол назари билан қаради, кейин бир оз кут-

гач, айёрона табассум билан илова қилди: – Извош эгасидан одам келди.

Степан Аркадьич ҳеч қанақа жавоб қилмади, фақат ойнадан Матвейга қараб қўйди; уларнинг ойнада учрашган назарларидан бир-бирларини тушунишлари кўришиб турарди. Степан Аркадьичнинг назари: «Буни нима учун менга гапиряпсан? Наҳотки воқеадан беҳабар бўлсанг?» – деб сўраётгандек эди.

Матвей қўлларини жакетининг чўнтакларига суқиб, оёқларини керди-да, меҳрибонлик билан хиёл кулимсираб, хўжайинига жимгина қараб қўйди.

– Якшанба куни келгин, – деб айтдим, – унгача сизни ҳам, ўзини ҳам бекорга безовта қилиб нима қилади, – деди Матвей. Афтидан, бу жумлани олдиндан тайёрлаб қўйган бўлса керак.

Степан Аркадьич Матвейнинг ҳазиллашгиси ва унинг диққатини ўзига жалб қилгиси келганини тушунди. У телеграммани очиб ўқиди, ҳар вақтдагидай думи узук сўзларни тусмоллаб тузатиб бирдан юзи чарақлаб кетди.

Степан Аркадьич жингалак бакенбардларининг фарқини очаётган сартарошнинг узун, силлиқ, момиқ қўлини бир зумгина тўхтатиб туриб:

– Матвей, эртага синглим Анна Аркадьевна қелар экан, – деди.

– Худога шукур-э, – деб юборди Матвей; шу жавоби билан бунинг аҳамиятини, яъни Степан Аркадьичнинг севгили синглиси Анна Аркадьевна келиб, эру хотинни яраштириб қўйиши мумкинлигини у ҳам хўжайини сингари англаганини билдирди.

– Ўзлари келадиларми ё завжлари биланми? – деб сўради Матвей.

Степан Аркадьич гапиролмади, нимагаки, сартарош унинг устки лабини қираётган эди, шунинг учун у бир бармоғини кўтариб қўйди. Матвей ойнада бошини силкиди:

– Бир ўзлари денг. Юқоридаги хонани тайёрлаб қўяйми?

– Дарья Александровнага айт, нима десалар шуни қил.
– Дарья Александровнага? – деб такрорлади Матвей,
худди шубҳа қилаётгандек.

– Ҳа, айт. Иннайкейин, манави телеграммани ҳам ол,
киритиб бер, нима деяре эканлар.

Матвей: «Қўйинларига қўл солиб кўрмоқчимисиз»,
деб ўйлади-ю, лекин:

– Ҳўп бўлади, – деб жавоб қилди.

Матвей ғарч этикларини секин-аста босиб, қўлида
телеграмма билан хонага қайтиб келганда, Степан Ар-
кадьич аллақачон ювиниб-тараниб бўлиб, энди кетишга
отланиб турган эди. Сартарош чиқиб кетган эди.

– Дарья Александровна: «Ҳозир кетяпман, бориб айт»,
деб буюрдилар. Майли ўзи, яъни сиз, билганини қилсин,
дедилар. – Матвей фақат кўзлари билан кулиб туриб шу
гапни айтди-ю, қўлларини чўнтакларига суқиб ва боши-
ни бир оз қийшайтириб туриб хўжасига тикилди.

Степан Аркадьич индамади. Кейин унинг чиройли
юзидан мулойим ва бирмунча аянчли табассум пайдо
бўлди.

– Нима бўлди, а? Матвей? – деди у, бошини тебратиб.

– Ҳечқиси йўқ, тақсир, ўнглашиб кетади, – деди Матвей.

– Тинчиб кетармикан?

– Хотиржам бўлинг.

– Ростдан-а? – кейин Степан Аркадьич эшик орқаси-
дан хотин киши қўйлагининг шитирини эшитиб сўради:
– Ким у?

– Менман, – деди шаддод, лекин ёқимли аёл овози,
кейин эшик орқасидан бош суқиб қараган энага Матрёна
Филимоновнанинг бадқовоқ чўтир юзи кўринди.

Степан Аркадьич унинг олдига чиқиб:

– Ҳа, нима гап, Матрёша? – деб сўради.

– У хотини олдида бутунлай гуноҳкор эканига ва бунини
ўзи ҳам сезиб турганига қарамай, уйдагиларнинг ҳамма-
си, ҳатто Дарья Александровнанинг энг яқин дўсти бўл-
ган энага ҳам Степан Аркадьичнинг тарафида эди.

– Ҳа, нима гап? – деди у, мунгли бир товуш билан.

– Бориб узр сўрасангиз яхши бўлармиди, айланай. Зора худо ярлақаса. Жуда қийналяптилар, одамнинг раҳми келади. Уйга ҳам зил кетди. Айланай, болаларга раҳм қилинг, узр сўранг, айланай. На чора! Аввал мингашма, кейин...

– Ахир мени ёнига йўлатмайди-да...

– Сиз ўзингиздан лозимини қилинг. Худонинг марҳамати улуғ, худога сиғининг, айланай. Худога ёлворинг.

Степан Аркадьич бирдан қизариб кетди-ю:

– Ҳа, ҳўп, боравер, – деди, кейин халатини шартта ечиб ташлаб, Матвейга юзланди, – қани, олиб кел кийимларимни.

Матвей хўжайинининг кўйлагида кўзга кўринмаган аллақандай нарсани пуфлаб, уни кўлига солиб турди-да, миқти гавдасига кўйлакни кийгизиб, кўнгли роҳат топди.

III

Степан Аркадьич кийиниб бўлиб устига атир сепди, кўйлагининг энгларини тузатди, одатланиб қолган ҳаракат билан папиросларини, ҳамёнини, гугуртини, медальон тақилган қўшзанжир соатини чўнтакларига солди-да, дастрўмолини силкиб, бахтсизлигига қарамай, ўзини озода, хушбўй, соғлом ва шод ҳис этган ҳолда ҳар қадам ташлаганда силкиниб емакхонага кирди. Степан Аркадьичнинг қаҳваси ва унинг ўқиши керак бўлган қоғозлари шу ерга келтириб қўйилган эди.

У хатларни ўқиди. Хатлардан бири дилини жуда сиёҳ қилди. Бу – хотинининг мулкидаги ўрмонни сотиб олмақчи бўлган савдогардан келган хат эди. Ўрмонни сотиш зарур бўлса ҳамки, хотини билан ярашмагунча бу ҳақда оғиз очиб бўлмас эди. Ҳаммасидан ҳам таъбини хира қилган нарса шу эди: хотини билан ўзининг ярашиш масаласига пул масаласи ҳам аралашиб қоларди.

Шу манфаат орқасида югуриб-елаяпти деган фикр, ўша ўрмонни сотиш учунгина хотини билан ярашаман деб ўлиб ётибди, деган фикр уни таҳқир этарди.

Степан Аркадьич хатларни ўқиб бўлгандан сўнг, маҳкамадан келган қоғозларни олдиға тортди, иккита ишни тез варақлаб чиқиб, каттакон қалам билан четларига белгилар қўйди, кейин ишларни нари суриб қўйиб, қаҳваға қўл чўзди; қаҳва ича туриб, ҳали нами кетмаган эрталабки газетани очиб ўқий бошлади.

Степан Аркадьич мўътадил, тарафдорлари кўп бўлган либерал газетани олиб ўқирди. Ҳақиқатда Степан Аркадьични на фан қизиқтирарди, на санъат ва на сиёсат; лекин шунга қарамай, бу масалаларға кўпчиликнинг ва ўзи ўқийдиган газетасининг нуқтаи назари билан қарар ва кўпчилик қарашини ўзгартиргандагина ўз фикрларини ўзгартирар ёки, яна ҳам тўғриси, у ўз қарашини ўзгартирмасди, балки қарашларининг ўзи сездирмасдан ўзгариб турар эди.

Степан Аркадьич на сиёсий маслакларни ва на фикрларни танлаб оларди, балки шляпа ва сюртуклар учун фасон танлаб ўтирмай, бошқалар кийганини олиб кияверганиға ўхшаш, бу маслаклар ва фикрлар ҳам унда ўзидан ўзи ҳосил бўларди. Маълум жамиятда яшаган одам баҳоғатға етганда бирқадар фикрий фаолиятға эҳтиёж сезгани учун унга ҳам бундай қарашлар худди шляпадай лозим эди. Агар у либералликни ўз муҳитидаги кўпгина кишилар тарафдор бўлган консерватизм оқимидан афзал кўрган бўлса, бунга сабаб, либерал оқимни ундан кўра маънолироқ деб топгани эмас, балки унинг ўз ҳаёт тарзига мослиги эди. Либерал партия Россиядаги ҳамма нарса ёмон дерди; ҳақиқатан ҳам, Степан Аркадьичнинг қарзи кўп эди-ю, пули жуда оз эди. Либерал партия никоҳни эскирган одат, шунинг учун уни ўзгартириш зарур дер эди; ҳақиқатан ҳам, Степан Аркадьични оила ҳаёти унча мамнун қилмасди, уни ёлғон гапиришға, иккиюзла-

малик қилишга мажбур этарди, ҳолбуки, бу нарса унинг табиатига тамоман зид эди, либерал партия динни аҳолининг ваҳший қисми учун бир нўхта деб ҳисоблар, яна ҳам тўғриси, шундай деб тахмин қиларди; ҳақиқатан ҳам, Степан Аркадьич ҳатто қисқагина ибодатга чидам беролмас, оёқларида оғриқ сезарди ва шу дунёда жуда шод яшаш мумкин бўлгани ҳолда у дунё ҳақидаги бу кўрқинчли ва баландпарвоз гапларнинг нимага кераклигига ҳеч тушуна олмас эди. Айни замонда ҳазил-мутойибани яхши кўрадиган Степан Аркадьич бирон анойи кишини топиб олса, унинг бошини қотириш учун мазах қилиб: агар насли-насабинг билан фахрлангинг келса, шажарангни Рюриктан эмас, одамзоднинг уруғбошиси бўлган маймундан бошлаш керак, деярди. Шундай қилиб, либерал оқимга Степан Аркадьич одатланиб қолди; шунинг учун у ўз газетасини, калласида енгилгина туман ҳосил қилгани учун, овқатдан сўнг чекадиган сигарадай яхши кўради. У газетанинг бош мақоласини ўқиб чиқди; мақолада, радикализм гўё бутун консерватив унсурларни ютиб юбориш хавфини туғдиряпти, ҳукумат инқилоб аждаҳосини эзиб ташлаш чораларини кўришга гўё мажбур, деб бизнинг замонамизда фарёд кўтариш бутунлай ноўрин, чунки, аксинча, «бизнинг фикримизча, хавф ҳаёлий инқилоб аждаҳосида эмас, балки тараққиётга тўғанок бўлаётган анъаначиликнинг ўжарлигида ва ҳоказолар» дейиларди. Степан Аркадьич молия масалаларидан баҳс этувчи яна бошқа мақолани ҳам ўқиди; бунда Бен-там билан Милле тилга олинган, министрликка таъна тоши отилган эди. У ўзининг ўткир фаросати орқасида ҳар қандай имо-ишоранинг маъносини: ким тош отяпти, кимнинг шаънига тош отиляпти, нима муносабат билан шундай қилиняпти – бунини дарҳол пайқаб олар ва бу нарса уни ҳар вақт бирмунча мамнун қиларди. Лекин Матрёна Филимоновнанинг маслаҳатларини ва уйдаги бесаранжомликни эслади-ю, бугунги куни заҳар бўлди.

У миш-мишларга қараганда, граф Бейстнинг Висбаденга кетгани, оқ сочларни қорайтириш давоси топилгани, енгил карета сотилмоқчи экани ва бир ёш хонимнинг таклифи ҳақидаги хабарларни ҳам ўқиди: лекин бу хабарлар илгариги вақтлардагидек, унга сокин, кинояомуз шодлик бағишламади.

Газетани ўқиб бўлди, икки чашка қаҳвани ичиб, ёғли калачни еб бўлгандан сўнг ўрнидан турди, калач увокларини желаткасидан қоқди-да, кенг кўксини ростлаб, шодонлигини ичига сиғдиролмай кулимсиради; лекин бу табассумни кўнглидаги бирон хурсандчилик эмас, яхши ҳазми таом уйғотган эди.

Лекин бу шодон табассум ҳамма можарони бирдан эсига тушириб юборди: у ўйланиб қолди.

Эшик орқасидан иккита боланинг овози эшитилди (Степан Аркадьич кичик ўғли Гриша билан тўнғич қизи Танянинг овозини таниди). Улар бир нимани олиб кетаётиб тушириб юборишди.

– Мен сенга айтмадимми йўловчиларни поезд томига ўтқазиб бўлмайди деб! – қичқирди қизалоқ инглизчалаб.
– Энди ўзинг йиғ!

Степан Аркадьич: «Ҳамма нарсага зил кетди, ана болалар ўз билганларини қилиб юришибди» деб ўйлади. Кейин эшик ёнига бориб уларни чақирди. Болалар поезд қилиб ўйнаб юришган қутичаларни ташлаб оталарининг олдига югуришди.

Отасининг арзанда қизи дадил югуриб кирди-да, Степан Аркадьични қучоқлаб, кула-кула бўйнига осилди ва унинг бакенбардларидан гупиллаб урган атир ҳидидан ҳамма вақтдагидай димоғи чоғ бўлди. Ниҳоят, қиз отасининг эгилиб тургани учун қизариб кетган ва меҳр нури ёғилиб ётган юзидан ўпди-ю, қўлларини бўшатиб, орқасига чопиб чиқиб кетмоқчи бўлди, лекин отаси уни тўхтатиб қолди.

Степан Аркадьич қизчасининг силлиқ, нозик бўйинини силаб туриб:

– Ойинг нима қияпти? – деб сўради. Кейин ўзи билан саломлашган ўғлига кулимсираб:

– Салом, – деди.

Степан Аркадьич ўғлини унча яхши кўрмаганига ўзи тан берса ҳам, буни сездирмасликка тиришарди; лекин ўғли буни пайқаганидан отасининг совуқ табассумига табассум билан жавоб қилмади.

– Ойимми? Турдилар, – деб жавоб қайтарди қизалоқ.

Степан Аркадьич хўрсинди. «Бундан чиқди, яна тун бўйи мижжа қоқмабди-да», деб ўйлади у.

– Қалай, вақтичоғми?

Отаси билан онаси ўртасида жанжал чиққанини, шунинг учун онаси вақтичоғ бўлолмаслигини, отаси буни билиши кераклигини ва онасининг аҳволини бундай эътиборсизлик билан сўраш билан муғамбирлик қилаётганини қизи билар эди. Шу сабабдан отаси учун қизариб кетди. Отаси ҳам буни дарҳол сезиб, қизарди.

– Қайдам, – деди қизалоқ. – Ойим менга дарс ўқима, мисс Гуль билан бувингникига бориб ўйнаб кел, деб буюрдилар.

– Майли, бора қол, Таняжон, ширин қизим. Ҳа-я, тўхта, – деди у, қизчасини ҳамон бўшатмай ва унинг нозик қўлчасини силаб туриб.

Кеча каминь устига қўйган конфет қутисини олди-да, унга бири шоколадли ва иккинчиси мева шиннисидан қилинган иккита конфет чиқариб берди – қиз шу хилларини яхши кўрарди.

Қизалоқ шоколадли конфетга ишора қилиб:

– Буниси Гришагами? – деб сўради.

– Ҳа, ҳа. – Ана шундан кейин у қизалоқнинг елкасини яна силаб, сочлари билан бўйнидан ўпди-ю, чиқишга ижозат берди.

– Карета тайёр, – деди Матвей. – Иннайкейин, арз билан келган бир аёл ҳам кутиб турибди.

– Анча бўлдим келганига? – деб сўради Степан Аркадьич.

– Ярим соатча.

– Дарҳол хабар қил, деб неча бор сенга айтган эдим!

– Қаҳвани бемалолроқ ичиб олишингиз керак-да ахир, – деди Матвей, одамнинг жаҳлини чиқариши мумкин бўлмаган дўстона дағал оҳангда.

Облонский аламидан юзини тириштириб:

– Бор, тезроқ таклиф қил, – деди.

Штабс-капитаннинг хотини, арзғўй Калинина, иложини топиш мумкин бўлмаган, бемаъни бир нарсани сўраб келган эди; лекин Степан Аркадьич, ўз одатича, арзғўйни ўтқазди, унинг сўзини гап қотмасдан, диққат билан эшитди, кимга ва қандай мурожаат қилиш тўғрисида муфассал маслаҳат берди, ҳатто бу ҳақда ўша аёлга ёрдами тегиши мумкин бўлган шахсга ўзининг йирик, чўзиқ, чиройли ва аниқ хати билан дадил, силлиқ бир мактуб ҳам ёзиб берди. Штабс-капитаннинг хотинига жавоб бергандан сўнг Степан Аркадьич шляпасини олди-да, ёдимдан бир нарса чиқмадимикан деб ўйланиб тўхтаб қолди. Қараса ёдидан чиқаришни хоҳлаган нарсадан, яъни хотинидан бошқа ҳеч нимани ёдидан чиқармабди.

«Э, у ҳам бор-а!» деб бошини солинтирди, шунда чиройли юзи мунгли тус олди. «Борайми, бормайми?» деди у ўзига. Ичидан чиққан овоз: бориш керак эмас, бу – сохтакорликдан бошқа нарса эмас, муносабатингизни тузатиш, эпақага келтиришнинг иложи йўқ, чунки хотинингни яна жозибадор қилиш, севги уйғотадиган бир қиёфага келтириш ёки сенинг ўзингни севгига ноқобил кекса қилиб қўйиш мумкин эмас, иложи йўқ, деярди. Энди сохтакорликдан ва ёлғондан бошқа нарса майдонга келмайди; сохтакорлик ва ёлғончилик эса унинг табиатига зид эди.

«Лекин қачон бўлса ҳам бирон чора кўриши керак; ахир шундоғлигича қолиб кетавермайди-ку», деди у, ўзига далда беришга тиришиб. Степан Аркадьич кўкрагини кериб, чўнтагидан папирос чиқариб чекди, икки марта бурқситгандан сўнг уни садаф чиғаноқ кулдонга

ташлади-да, шахдам одим билан қоронғи меҳмонхонадан ўтиб, хотинининг ётоқхонасига кириладиган иккинчи эшикни очди.

IV

Дарья Александровна эшиги очиқ шифоньерка ёнида, бутун хонага сочилиб ётган бисотлари орасида туриб, шифоньеркадан бир нима ахтараётган эди; эгнида калта кофта, бир маҳаллар қалин, ажойиб бўлган, энди эса сийраклашиб қолган сочлари гарданига турмакланган, юзи сўлган, озган, юзи озиб кетганлиги учун каттайиб қолган кўзларида қўрқув бор эди. Эрининг оёқ шарпасини эшитиб тўхтади-да, эшик томонга қараб, юзига қаҳрли ва адоватли тус беришга уринди. Дарья Александровна эридан қўрққанлигини сезар, у билан учрашишга юраги йўқ эди. У мана шу уч кундан бери қилишга ўн марталаб уринган нарсасини ҳозиргина қилмоқчи бўлиб турган эди: болаларининг ва ўзининг нарсаларини онасиникига олиб кетиш учун ажратмоқчи эди, лекин бу гал ҳам юраги чопмади, илгариги сафарлардагидек, ҳозир ҳам: аҳвол шундай қола олмайди, бирон тадбир-чора кўриш, эримни жазолаш, шарманда қилиш керак, эрим менга берган азобларининг ўндан бирини тортсайди, кўнглим жойига тушарди, деярди ўзига. У ҳамон: «Эримни ташлаб кетаман», дерди-ю, лекин бунинг имконсиз эканлигини ўзи сезиб турарди; бу нарса шунинг учун ҳам имконсиз эдики, Степан Аркадьични ташлаб кетишга қурби етмас ва уни севмаслиги мумкин эмасди. Бундан ташқари, у шу ерда, ўз уйида беш боласига қарашга зўрға-зўрға улгураётган бир пайтда, у ерда болаларнинг аҳволи беш баттар ёмон бўлишини ҳам сезарди. (У ҳамма боласини олиб кетмоқчи эди.) Унингсиз ҳам, шу уч кун ичида кенжа ўғли ёмон бўльон билан боқишгани учун бетоб бўлиб қолди, бошқа болалари эса кеча қарийб тушликсиз қолишди. Дарья Александровна бу ердан бош олиб

кетишнинг иложи йўқлигини сезарди; лекин ўзини алдар, шундай бўлса ҳам ўз буюмларини ажратиб, ўзини кетмоқчига соларди.

У эрини кўрди-ю, бир нима ахтараётгандек, қўлини шифоньерка яшигига солди. Эри ёнига яқин келгандагина ўгирилиб қаради. Лекин ўзи қатъий ва қаҳрли тус бермоқчи бўлган юзи изтироб чекаётган ғариб кишининг юзига ўхшаб қолди.

Степан Аркадьич кўрқа-писа оҳистагина:

– Долли! – деди-ю бўйнини қисди, у шу йўсин ғариб ва мўмин киши тусини олмоқчи бўлган эди, лекин чиқмади, чунки ундан тароват ва соғломлик барқ уриб турарди.

У эрининг тароват ва соғломлик барқ уриб турган қоматига бошдан-оёқ тез кўз югуртириб чиқди. «Ҳа, у бахтли, мамнун! Мен-чи? – деб ўйлади Долли. – Яна мана шу мулоимлиги учун ҳамма уни яхши кўради, мақтайди, ҳолбуки, бу мулоимлик нақадар жирканч; мен мулоимлигидан нафратланаман». Доллининг лаблари қимтинди, қонсиз, асабий юзининг ўнг бетигаги мускуллар қалтиради.

Дарья Александровна ўзгарган, кўкрақдан чиқиб келган шошқин товуш билан:

– Нима керак сизга? – деди.

– Долли! – деди у яна қалтироқ овоз билан, – бугун Анна келади.

– Келса менга нима? Мен уни қабул қилолмайман! – деб чинқирди Долли.

– Ахир яхши эмас-да, Долли...

– Кетинг, кўзимдан нари кетинг! – деб қичқирди у эрининг юзига қарамасданок; у баайни баданининг бир ери оғриётгандек қичқирди.

Степан Аркадьич хотини ҳақида ўйланганида хотиржам эди, Матвейнинг сўзи билан айтганда, ҳамма нарсанинг ўзидан ўзи ўнгланиб кетишига кўзи етарди, шунинг учун бамайлихотир газетасини ўқиб, қаҳвасини ича олди; лекин хотинининг изтироб ичида қолган ҳорғин чехрасини кўрганда, тақдирига тан берган ва

алам билан тўлган овозини эшитганда томоғига бир нима келиб тиқилди-ю, нафаси бўғилиб қолди, кўзларида ёш йилтиради.

– Ё олло, нима қилиб қўйдим! Долли! Худо ҳақи!.. Ахир... – У ортиқча гапиролмади, томоғига фарёд тиқилиб қолди.

Долли шифоньернинг эшигини ёпиб, эрига қаради.

– Долли, нима ҳам дея оламан?.. Айтадиган сўзим битта: кечир, кечир... ўйлаб кўр: наҳотки тўққиз йиллик умр юз-хотири бир дақиқали, бир дақиқали...

Долли ерга қараб туриб қулоқ солар, шубҳаларимни қандай бўлса ҳам тарқат деб унга ялинаётгандек, эрининг айтадиган гапларини кутар эди.

– ...бир дақиқали ҳаваснинг гуноҳини юва олмаса?.. – деб у узилган жумласини тамомлади. Кейин гапини давом эттирмоқчи бўлган эди, шу сўзларни эшитганда Долли худди жисмоний оғриқ сезаётгандек, лабларини қимтиб олди, ўнг бети лип-лип этиб уча бошлади.

– Кетинг, кетинг бу ердан! – деб Долли яна ҳам қаттиқроқ чинқирди. – Ҳавасларингиз, ифлослигингиз ҳақида минбаъд менга гапира кўрманг!

Долли чиқиб кетмоқчи бўлган эди, бирдан гандираклади-ю, йиқилиб тушмаслик учун, дарров стул суянчигини ушлаб қолди. Степан Аркадьичнинг лаб-лунжи осилиб кетди, кўзлари ёшга тўлди.

– Долли! – деди у, энди ҳиқиллаб йиғлаб туриб. – Худо ҳақи, ҳеч бўлмаса болаларни ўйла, уларда гуноҳ йўқ-ку. Гуноҳ менда, менга жазо бер, гуноҳимни ювиш учун нимайки лозим бўлса буюр. Қўлимдан келганини қилишга тайёрман! Айб менда, қанча айбдор эканимни айтишга сўз тополмайман! Лекин кечир, Долли!

Долли ўтирди. Степан Аркадьич унинг оғир, қаттиқ нафас олаётганини эшитди, хотинига жуда ачинди. Долли гапиришга бир неча марта ҳаракат қилиб кўрди, лекин гапиролмади. Степан Аркадьич кутиб турди.

– Болалар билан ўйнаш учунгина уларни эслайсан, мен бўлсам кўриб-билиб турибман, энди улар жувон-

марг бўлишди, – деди Долли; бу гап, мана шу уч кундан бери Долли ўзига-ўзи бир неча марта айтган гапларидан бири бўлса керак.

Долли эрини «сен»сираб гапирди, шунинг учун Степан Аркадьич унга миннатдорчилик билан қараб, хотинининг қўлини ушлаш ниятида яқинлашган эди, Долли жирканиб ўзини тортди.

– Менинг фикру зикрим болаларда, шу сабабли уларни қутқазиш учун дунёда ҳамма нарсани қилишга тай-ёрман; лекин уларни қандай қутқазишимни ўзим ҳам билмайман: уларни отасидан ажратиб олиб кетайми ё бўлмаса бузуқ отасига ташлаб кетайми, ҳа, бузуқ отасига... ўзингиз ўйлаб кўринг, ўша... расвогарчиликдан кейин бирга туришимиз мумкинми ахир? Мумкинми ахир? Айтинг, мумкинми ахир? – деб такрорларди Долли овозини баландлатиб. – Менинг эрим, болаларимнинг отаси, болаларимнинг мураббиясини ўйнаш қилиб олгандан кейин, яна бирга туришимиз мумкинми?..

– Лекин нима қилай? Нима қилай ахир? – деди Степан Аркадьич мунгли товуш билан, аммо у нима деяётганини ўзи ҳам билмай, бошини туширди.

– Сиздан жирканаман, кўрсам кўнглим айнийди! – деб қичқирди Долли борган сари қизишиб. – Кўзингиздан оққан ёш эмас, сув! Сиз ҳеч маҳал мени яхши кўрган эмасиз; сизда қалб ҳам йўқ, олижаноблик ҳам! Сиз ифлос одамсиз, сиздан жирканаман, ётсиз, ҳа, менга бутунлай ётсиз! – Долли ўзи учун даҳшатли бўлган бу ёт сўзини алам ва ғазаб билан оғизга олган эди.

Степан Аркадьич хотинига қараган эди, унинг юзидаги ғазаб ифодасини кўриб ҳам кўрқди, ҳам таажжубланди. Хотинига кўрсатган раҳм-шафқати унинг жаҳлини чиқарганига тушунолмасди. Долли эрининг кўнглида ўзига нисбатан муҳаббат эмас, ачиниш ҳисси борлигини пайқаган эди. «Йўқ, у мендан нафратланади. Гуноҳимни кечирмайди» деб ўйлади Степан Аркадьич, кейин:

– Даҳшат бу! Даҳшат! – деб ғудранди.

Шу маҳал нариги хонадан боланинг чинқириғи эшитилди, афтидан, у йиқилган бўлса керак; Дарья Александровна кулоқ солди, шунда юзи бирдан мулойимлашди.

Долли ўзига келгунча бир неча сония қаерда эканини, нима қилиш кераклигини билмагандай, даст ўрнидан туриб эшик томон юрди.

Степан Аркадьич бола чинқирганда хотинининг юзидан рўй берган ўзгаришни кўриб: «Менинг боламни яхши кўради-ку, – деб ўйлади. – Ҳа, менинг боламни; шундай бўлгандан кейин, у қандай қилиб мендан нафратланади?»

– Долли, яна бир оғиз сўзим бор, – деди у хотинининг орқасидан юриб.

– Мабодо орқамдан борсангиз, хизматкорларни, болаларни чақираман! Майли, сизнинг ифлослигингизни билишсин! Мен бугун кетаман, сиз бу ерда ўйнашингиз билан қолинг!

Долли эшикни тарақлатиб ёпиб чиқиб кетди.

Степан Аркадьич хўрсинди, юзини артди, кейин секин қадам босиб, эшик томон юрди: «Матвей: тинчиб кетади, дейди; лекин қандай қилиб? Бунга ҳеч ақлим етмайди. Ҳай аттанг, жуда ёмон иш бўлди-да! Қандай бемаза сўзларни айтиб қичқирди-я! – деб ўзича ғудранди у хотинининг ифлос ва ўйнаш деган сўзларини эслаб. Балки бу сўзларни хизматкор қизлар ҳам эшитгандир! Ўтакетган расвогарчилик, даҳшат!» Степан Аркадьич бир неча сония ёлғиз турди, кўзларини артди, хўрсинди, кейин кўксини кўтариб, хонадан чиқиб кетди.

Жума кун эди, немис соатсоз емакхонада соатни бураётган эди. Степан Аркадьич эҳтиётлик билан ишлайдиган боши ярғоқ соатсоз тўғрисида: «Бу немис соатларни бураб туриш учун ўзи бутун умрга буралган» деган ҳазилни эслаб кулимсиради. Степан Аркадьич яхши ҳазилни севар эди. «Балки, тўғридан ҳам тузалиб кетар. Топган гапини қаранг: ўнгланиб кетар эмиш, – деб ўйлади. – Буни жойи келганда ҳикоя қилиш керак».

– Матвей! – деб чақирди у. Матвей киргач тайинлади: – Марья билан биргалашиб Анна Аркадьевна учун дам олиш хонасига жой тайёрлагин.

– Хўп бўлади.

Степан Аркадьич пўстинни кийиб, ташқарига чиқди.

– Овқатни уйда қилмайсизми? – деб сўради уни кузатиб чиққан Матвей.

– Кўрамиз. Ма, буни харажат қил, – деди у, ҳамёнидан ўн сўм олиб бераётиб, – етадими?

Матвей каретанинг эшигини ёпиб зинага қайтаётиб:

– Етадими, етмайдими, ишқилиб, шуни эплаб туриш керак кўринади, – деди.

Бу орада Дарья Александровна чақалоғини тинчитиб ва карета шарпасидан эрининг жўнаб кетганини пайқаб, яна ётоғига қайтиб келди. Ётоқ унинг уй-рўзғор ташвишидан бошини олиб қочадиган бирдан-бир паноҳи эди; бу ердан чиқди дегунча минг хил ишлар орасида ўралашиб қоларди. Мана ҳозир ҳам, бир зумгина болалар бўлмасига чиққанда, англиз хотин билан Матрёна Филимоновна кечиктириб бўлмайдиган ва фақат Дарья Александровнагина жавоб қилиши мумкин бўлган бир неча саволни беришди: болалар ўйнагани чиқишганда устларига нима кийдириш керак? Болаларга сут берайликми? Бошқа ошпазга одам юборайликми?

– Аҳ, мени ўз ҳолимга қўйинглар, қўйинглар ахир! – деди-ю, ётоқхонасига қайтиб кириб, боя эри билан гаплашган жойига келиб ўтирди. Қотма бармоқларига узуклари катта келиб қолган озғин қўлларини қисиб ўтириб, эри билан бўлиб ўтган ҳамма гапни хаёлидан бир-бир ўтказиб бошлади. «Кетди! У билан бўлган алоқасини нима билан тугатди экан? – деб ўйлади у. – Наҳотки у билан ҳали ҳам кўришиб турса? Нега буни ундан сўрамадим? Йўқ, йўқ, ярашиб бўлмайди. Мабодо бир уйда қолганимизда ҳам, бари бир, бир-биримизга ёт бўлиб қоламиз. Умрбод ёт бўлиб қоламиз! – деб такрорлади ўзи учун даҳшатли бўлган бу сўзга бошқача маъно бериб. – Мен уни қандай

севардим, ё раббий, қандай севардим-а!.. Қандай севардим-а! Ажабо, ҳозир ҳам уни севмайманми? Аввалгидан ҳам ортиқроқ севмайманми? Ҳаммасидан ҳам даҳшатлиси шуки...» деб бошлаган фикрини тамомлай олмади: Матрёна Филимоновна эшикдан мўралаб қолди.

– Хоҳласангиз укамга одам юборайлик, ҳарқалай, овқат пиширишни билади-ку, – деди у. – Бўлмаса, кечагига ўхшаш, болалар соат олтигача овқатсиз қолишади.

– Ҳўп, ҳозир чиқиб айтаман. Ҳа, сутга одам юбордингларми?

Шундай қилиб, Дарья Александровна кундалик ташвишларига боши билан шўнғиб кетди ва қайғу-аламларини вақтинча шу ташвишларга ғарқ этди.

V

Степан Аркадьич истеъдоди соясида, мактабда яхши ўқиган бўлса ҳам, шўх ва ялқов бўлгани учун мактабни қо-лоқлар қаторида битирган эди; лекин доимо айш-ишратда яшаганига, амалининг кичиклигига ва ўзининг ҳам ёшлигига қарамай, Москва маҳкамаларининг бирида бошчилик қилар, маоши яхши фахрли ўринни эгаллаб келар эди. Бу ўрнини синглиси Аннанинг эри, яъни ўша маҳкама тобе бўлган министрликда муҳим ўринлардан бирини эгаллаб ўтирган Алексей Александрович Каренин орқали олган эди. Агар Каренин қайнағасини шу ишга тайинламаганда ҳам, бари бир, Стива Облонский юзлаб бошқа шахслар: оға-инилари, опа-сингиллари, қариндошлари, бўлалари, амаки-тоға, амма-холалари орқали бу ўринни ёки олти минг сўм маошли шунга ўхшаш бошқа бир вазифани оларди, чунки унга пул керак эди, нимагаки, хотинининг давлати етарли бўлишига қарамай, унинг ишлари хароб эди.

Москва билан Петербург аҳолисининг ярми Степан Аркадьичнинг қариндоши ва ошна-оғайниси эди. У ўз ҳукмини ўтказадиган ва ўтказиб турган одамлар муҳотида

туғилган эди. Кекса давлат арбобларининг учдан бири отасининг ошналари, улар буни чақалоқлигидан бери билардилар; бошқалари у билан сенсираб гаплашар, қолганлари эса яхши танишлар эди; шундай қилиб, бу дунёнинг нозу неъматларини, ёғли жой, ижара, концессия ва шу кабиларни бўлиб берадиганларнинг ҳаммаси унинг ёр-дўстлари эди, улар Степан Аркадьични эсдан чиқариб юборишолмасди; шунинг учун Облонскийнинг сердаромад жой оламан деб ўзини ўтга ташлашига ҳожат йўқ эди; фақат дўстлар марҳаматини қайтармаслик, ҳасад этмаслик, жанжал қилмаслик, хафа бўлмаслик керак эди, холос! Степан Аркадьич эса, хушфеъл одам бўлгани учун, ундай нарсалардан узоқ эди. Унга лозим бўлган маошли жойни бермасликларини айтишса, бу Степан Аркадьичга кулгили бўлиб кўринарди, чунки у фавқулодда бир нарсани талаб қилмасди; у фақат тенгқурлари олаётган маошигина олишни хоҳлар ва бу хил вазифани бажаришда бошқалардан қолишмас эди.

Степан Аркадьични таниганлар у фақат яхши, хушхулқли ва виждонли бўлгани учунгина севиб қолмасдилар, балки унинг ўзида, ўтдай ёниб турган чиройли, очиқ чеҳрасида, чақнаган кўзларида, қора қошларида, қора сочларида, юзининг оқу қизилида унга рўпара келган одамларга қандайдир жисман таъсир қиладиган, хушвақт қиладиган дўстлик малоҳати ҳам бор эди. У билан учрашганлар: «Э! Стива Облонский! Ана ўзи ҳам келиб қолди!» деб аксари уни шодиёна бир табассум билан қарши олардилар. Баъзан у билан суҳбатлашгандан кейин хурсанд қиладиган бирон нарса рўй бермаган бўлса ҳам, бари бир, эртасига, индинига у билан учрашсалар, яна боягидай суюнишарди.

Москвадаги маҳкамаларнинг бирида уч йилдан бери бошлиқ вазифасини бажариб келаётган Степан Аркадьич хизматдошлари, тобелари, бошлиқлари ва унга иши тушадиганларнинг муҳаббатларинигина эмас, ҳурматларини ҳам қозонди. Степан Аркадьични маҳкамада ҳамманинг ҳурмат қилишига сабаб бўлган асосий фазилати

шундан иборат эдики, у аввало, ўзида ҳам камчиликлар борлигини билгани учун одамларга фавқулудда бир мулойимлик билан муомала қиларди; иккинчидан, унда мукамал либераллик бор эди, аммо бу газеталардан ўқиб олган либераллик эмас, балки қонида, танида бўлган либераллик эди, у одамларнинг давлати ва мартабаларига қарамай, ҳаммасига бир хил кўз билан боқар, бир текис муносабатда бўларди; учинчидан, энг муҳими шу эдики, қўлга олган ишга бепарво қарар, натижада унга ҳеч вақт берилиб ҳам кетмас, хатога йўл ҳам қўймас эди.

Степан Аркадьич маҳкамасига келди-ю, портфелини кўтариб, сертакаллүф швейцар ҳамроҳлигида ўзининг кичкина кабинетига ўтиб кетди; у ерда мундирини кийиб, идорага кирди. Мирзолар билан хизматчиларнинг ҳаммалари ўринларидан туриб, хурсанд чеҳра билан эгилиб салом бердилар. Степан Аркадьич, ҳар маҳалгидай, жойига тез ўтиб кетди, у ерда маҳкама аъзоларининг қўлларини қисиб, жойига ўтирди. У назокат доирасидан чиқмай ҳазиллашиб; сўзлашиб бўлгандан сўнг иш бошлади. Завқ билан ишлаш учун лозим бўлган эркинлик, соддалик ва расмийат чегарасини ҳеч ким Степан Аркадьич қадар билмас эди. Степан Аркадьичнинг маҳкамасида ишлайдиган ҳамма хизматчи сингари, қотиб ҳам табассум ва эҳтиром билан қоғозларни келтирди-да, Степан Аркадьич жорий қилган либерал бетакаллүфлик билан сўз бошлади.

– Ахийри Пенза губернаси маҳкамасидан маълумот олдик, Мана, кўрсинлар..

Степан Аркадьич қоғозлар орасига бармоғини суқиб туриб:

– Ахийри олибсизлар-да? – деди. – Қани, жаноблар... – Шундай қилиб, маҳкама мажлиси бошланди.

Степан Аркадьич маъруза мақалида бошини виқор билан қуйи солиб: «Булар раисларининг ярим соатгина аввал айб иш қилиб қўйган бола аҳволига тушганлигини кошки билишса!» деб ўйлар, маъруза ўқилиб турган

маҳалда, кўзлари куларди. Машғулот соат иккигача давом этар, иккида эса танаффус бўлар, овқат қилишарди.

Маҳкама залининг каттакон ойнабанд эшиги қўққисдан очилиб, биров кириб келганда, соат ҳали икки бўлмаган эди. Подшо сурати тагида ва зерцало⁴ орқасида ўтирган барча ҳайъат аъзолари, эрмак топилганидан хурсанд бўлишиб, ялт этиб эшик томон қарашди; лекин эшик ёнида турган қоровул кирган кишини дарров ҳайдаб чиқариб, ойнабанд эшикни орқасидан ёпиб қўйди.

Иш ўқиб бўлингандан сўнг Степан Аркадьич керишиб ўрнидан турди-да, замонанинг либерал қоидаларини бажо келтирмоқчи бўлгандек уйғун бир ҳаракат билан чўнтагидан папирос олиб, ўз кабинети томон юрди. Икки ёрдамчиси, яъни эски хизматчи Никитин билан камер-юнкер Гриневич у билан бирга чиқди.

Степан Аркадьич:

– Овқатдан кейин тугатамиз, – деган эди, Никитин:

– Тугатганда қандай! – деди.

Ҳозир улар кўраётган ишга қатнашган шахслардан бири тўғрисида Гриневич:

– Фомин ўлгудай тулки одамга ўхшайди, – деб қўйди.

Степан Аркадьич Гриневичнинг сўзини эшитиб, юзини тириштирди ва шу билан биров ҳақида барвақт фикр юргизиш ярамаслигини сездирди-ю, лекин унга ҳеч нима демади.

– Боя кирган ким эди? – сўради у қоровулдан.

– Қандайдир бир одам, нарёққа ўгирилиб ҳам эдимки, сўрамасдан кириб кетибди, жаноби олийлари. Сизни сўрадилар Ҳайъат аъзолари чиқсин, иннайкейин дедим...

– Қаерда?

– Қайдам, даҳлизга чиқдимки, боядан бери шу ерда юрувди. Ҳа, аёна, – деди қоровул, жингалак соқол, кенг яғринли ғулабир одамни кўрсатиб; у баррадан қилин-

⁴ Зерцало – қирраларига Буюк Петр фармонлари ёзилган уч бурчакли призма; бундай призмалар Инқилобдан илгари давлат идораларига қўйиб қўйилар эди. (Тарж.)

ган папоғини бошидан олмасданоқ поғоналари ейилиб кетган тош зинапоядан шахдам одимлар билан енгилгина чиқиб келаётган эди. Қўлтиғига портфель қистириб пастга тушиб бораётган бир озғин амалдор тўхтади-да, югуриб чиқаётган кишининг оёқларига хушламай кўз ташлагач, Облонскийга савол назари билан қараб қўйди.

Степан Аркадьич зина тепасида турган эди, у югуриб чиқаётган кишини таниганда, мундирининг каштали ёқаси устида мулойимгина кулимсираб турган юзи яна ҳам чарақлаб кетди.

Степан Аркадьич ўзига яқинлашиб келаётган кишини кўздан кечириб:

– Ана холос! Левин-ку, бор экансан-а! – деди дўстона бир ҳазил билан кулимсираб.

– Қандоғ бўлди, мени шу харобадан топишга жирканмадингми? – деди Степан Аркадьич, ошнасининг қўлини қиш билан қаноатланмай уни ўпа туриб. – Қачон келдинг?

– Ҳозир келдим, сени жуда ҳам кўргим келди, – деб жавоб берди Левин, ийманиб ва айна замонда зардаси қайнаб, хавотирланиб теварагига аланглаб қараб қўйди.

– Юр бўлмаса кабинетга, – деди Степан Аркадьич. У ошнасининг иззат-нафси кучли ва жонсарак эканлигини, ийманчоқлигини биларди: Степан Аркадьич уни қўлидан ушлади-да, хатарли жойдан олиб ўтаётгандек, бошлаб кетди.

Степан Аркадьич танишларининг қарийб ҳаммаси билан: олтмиш яшар чоллар билан ҳам, йигирма ёшли йигитлар билан ҳам, актёрлар, министрлар, савдогарлар ва генерал-адъютантлар билан ҳам сенсираб гаплашарди, у билан сенсираб гаплашадиганларнинг жуда кўпи ижтимоий зинапоянинг икки четидаги поғоналарда турарди, шунинг учун улар Облонский орқали бир-бирларига яқинликларини билишса, ниҳоятда ажабланган бўлардилар. У ўзи билан шампан виноси ичишганларнинг ҳаммаси билан «сен»сираб гапиришарди, ўзи эса ҳамма билан шампан виноси ичишарди. Шунинг учун ўз

тобелари олдида сенсираб гаплашадиган, ўзига «иснод теггизадиган» дўстлари билан учрашгудек бўлса (у ош-наларининг кўпини ҳазиллашиб шундай деб атар эди), ўзига хос бир назокат билан бу нохуш таассуротнинг таъсирини тобелари кўзида камайтира биларди. Левин «иснод теггизадиган»лардан эмасди, лекин Облонский Левиннинг, тобелари олдида менга яқинлигини билдир-гиси келаётгандир, деб ўйлаганини ўзига хос бир назо-кат билан сезди-ю, уни дарҳол кабинетга олиб кириб ке-тишга шошилди.

Левин Облонский билан қарийб бир ёшда экани, у билан бирга майхўрлик қилгани учунгина уни сенси-рамас эди. Левин унинг дастлабки ёшлик чоғларидаги ўртоғи, дўсти эди. Илк ёшлик чоғларида топишган ош-налар бир-бирларини қандай яхши кўришса, характер-лари ва дидларининг турли бўлишига қарамай, булар ҳам бир-бирларини шундай яхши кўришарди. Шундай бўлса ҳам, фаолиятнинг турли хилини танлаб олган ки-шиларда тез-тез учраб турганидек, буларнинг ҳар бири иккинчисининг фаолиятини тилда оқласа ҳамки, ундан дилида нафратланарди. Буларнинг ҳар бирига ўзи кечи-раётган ҳаёт чинакам ҳаёт бўлиб, ошнаси кечираётган ҳаёт эса, фақат қора ҳаёт бўлиб кўринарди. Облонский Левинни кўрганда енгил, истехзоли табассумдан ўзини тия олмади. Левиннинг қишлоқдан Москвага келиб-ке-тиб турганини у неча марта кўрган; Левин қишлоқда қандайдир иш билан машғул; аммо нима қилаётганини Степан Аркадьич ҳеч маҳал дурустроқ тушунмайди, ас-лини суриштирилса, бунга қизиқмайди ҳам. Левин ҳар доим Москвага ҳаяжонланиб, шошиб, бир оз сиқилиб ва сиқилгандан ўзи тажанглашиб, кўпинча тамоман янги, кутилмаган фйкр билан келади. Степан Аркадьич бунга кулса ҳам, лекин уни яхши кўрарди. Худди шунга ўхшаш Левин ҳам ошнасининг шаҳардаги ҳаёт тарзидан ва қи-либ турган хизматидан ичида нафратланар, бу хизматни беҳуда нарсаси деб, ундан куларди. Лекин фарқ шунда эди-

ки, ҳамма қилган ишни қилган Облонский, ўзига ишонч ва оққўнгиллик билан, Левин эса ўзига ишонмай ва гоҳо жаҳл аралаш куларди.

– Биз сени кўпдан бери кутамиз, – деди Степан Аркадьич кабинетига кириб ва Левиннинг қўлини қўйиб юбориб; у шу ҳаракати билан бу ерда хавф-хатар йўқлигини билдиргандай бўлди. – Жуда, жуда шод бўлдим сени кўриб, – деб сўзини давом эттирди. – Хўш, қалайсан? А? Қачон келдинг?

Левин индамади, у Облонскийнинг ёрдамчиларига, бу нотаниш кишиларга, айниқса, олифта Гриневичнинг қўлига қараб қолди; Гриневичнинг оппоқ, узун бармоқлари, учлари қайрилиб турган узун, сариқ тирноқлари, қўйлагининг энгларидаги каттакон, йилтироқ запонкалари ва айниқса қўллари Левиннинг бутун фикру хаёлини олиб қўйиб, бемалол ўйлашига халақит берар эди. Облонский буни дарҳол сезиб, кулимсиради.

– Ҳа-я, рухсат этинглар, сизларни таништирай, – деди у. – Ёрдамчиларим: Филипп Иванович Никитин, Михаил Степанович Гриневич, – кейин Левин томонга юзланди: – Земство ходими, янги земство одамларидан, бир қўлида беш пудли тошни кўтарадиган полвон, чорвачи, овчи ва менинг дўстим Константин Дмитрич Левин, Сергей Иванович Кознишевнинг укаси.

– Жуда соз, – деди чол.

Гриневич эса узун тирноқли нозик қўлини узата туриб:

– Акангиз Сергей Ивановични билиш шарафига ноийлмиз, – деди.

Левин қовоғини солиб, Гриневичнинг қўлини совуққина қисди-ю, дарҳол Облонскийга юзланди. Гарчи у бутун Россияга номи кетган ва бир онадан талашиб тушган ёзувчи акасини жуда-жуда ҳурмат қилса ҳамки, унга Константин Левин сифатида эмас, машҳур Кознишевнинг укаси сифатида мурожаат қилишларини сира ёқтирмас эди.

– Йўқ, мен энди земство ходими эмасман, ҳаммаси билан уришиб қолдим, мажлисларига ҳам бормаيمان, – деди у Облонскийга қараб.

– Дарров-а! – деди кулимсираб Облонский. – Нечун? Нима бўлди?

– Бунинг тарихи узун. Вақти келганда айтиб бераман, – деди-ю яна ўзи ҳикоя қилишга тутинди. – Хайр, гапнинг қисқаси шуки, ҳеч қандай земство фаолияти йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас, мен бунга ишондим, – деб гап бошлади, гўё уни биров ҳозир хафа қилгандек, – биринчидан, бу ўйинчоқ, парламент ўйинини ўйнашади, мен эсам ўйинчоққа қизиқадиган даражада ёш ҳам эмасман, унчалик қари ҳам эмасман; иккинчидан (дудуқланди), земство-уезд coterie⁵ учун пул топиш кўроли; бурунлари васийлар, судлар бўларди, энди эса порахўрлик бўлмаса ҳам, бебилиска маоши бўлган земство бор, – деди у қизишиб, худди шу ерда ўтирганлардан биронтаси у билан гап талашаётгандек.

– Ўхў! Сени яна янги фазада, консерватив фазасида кўряпман-ку, – деди Степан Аркадьич, – лекин бу масала устида кейин гаплашамиз.

Левин Гриневичнинг қўлларига нафрат билан тикилиб туриб:

– Ҳа, кейин гаплашамиз. Лекин сени бир кўргим келган эди, – деди.

Степан Аркадьич мийиғида кулимсираб қўйди. У Левиннинг, афтидан француз машиначи тикиб берган янги кийимини кўздан кечириб туриб:

– Минбаъд Европа кийимини киймайман деб айтмабмидинг? – деди. – Шунақа! Кўриб турибман: янги фазадасан.

Левин бирдан қизариб кетди, лекин ўзлари ҳам сезмасдан хиёлгина қизарган катта кишилар сингари эмас, балки ўз уятчанликлари билан кулгили аҳволга тушиб қолганликларини сезган ва бунинг натижасида яна беш

⁵ Бу ерда «шайка» маъносида. (франц.)

баттар уялиб, кўзларига ёш келгунча қизарадиган болаларга ўхшаб қизарди. Унинг бу маъноли, мардона юзини болаларникига ўхшаш бир аҳволда кўриш шу қадар тааж-жуб эдики, Облонский ундан кўзларини олиб қочди.

– Қани, қаерда кўришамиз? Сен билан гаплашадиган жуда, жуда зарур гапим бор, – деди Левин.

Облонский ўйланиб қолди шекилли:

– Кел бўлмаса: Гуруннинг ресторанига бориб овқат қилайлик-да, ўша ерда бафуржа гаплашайлик. Учгача бўшман, – деди.

Левин бир оз ўйлагандан сўнг:

– Йўқ, мен бир ерга бориб келишим керак, – деб жавоб қилди.

– Хайр, ундай бўлса бирга тушлик қилайлик.

– Тушлик? Йўқ, менга қара, айтадиган гапим унақа узун эмас, фақат икки оғиз сўз айтаман-у, сендан бир нарсa сўрайман, холос. Гаплашадиган бўлсак, кейин гаплашамиз.

– Хўп бўлмаса, ҳозир айта қол ўша икки оғиз сўзингни, суҳбатни тушлик устида қиламиз.

– Бўлмаса икки оғиз сўзим шу, – деди Левин, – дарвоқе, айтарли сўз ҳам эмас.

Левин уятчанлигини босишга ҳаракат қилган эди, бирдан юзи қаҳрли тус олди.

– Шчербацкийлар нима қилишяпти? Бояги-боягидекми? – деди Левин.

Степан Аркадьич қайнсинглиси Китига Левиннинг ошиқ эканлигини кўпдан бери биларди; шунинг учун мийиғида кулимсираб қўйди, кўзлари чақнаб кетди.

– Сен икки оғиз дейсан, мен бўлсам икки оғиз сўз билан жавоб қилолмайман, чунки... кечир, бир дақиқага...

Секретарь бетакаллуф ҳурмат билан ичкари кирди-да, ишнинг кўзини билишда ўзларини бошлиқларидан устун деб билувчи ҳамма секретарларга хос бир такаб-бурлик билан қўлидаги қоғозларни Облонскийнинг олдига келтириб, бир нима сўраш баҳонасида аллақан-

дай қийинчиликларни тушунтира кетди. Степан Аркадьич унинг сўзини охиригача эшитмай, ўз қўлини секретарнинг қўли устига мулойимгина қўйди.

– Йўқ, мен айтганимдай қила қолинг, – деди у, бу танбеҳни юзидаги жилмайиш билан мулойимлаштириб; ишни ўзи қандай тушунганлигини қисқагина уқтиргандан сўнг қоғозларни нари сурди-да: – Шундай қила қолинг, ҳа, лутфан шундай, Захар Никитич, – деди.

Секретарь уялиб чиқиб кетди. Степан Аркадьич секретарь билан гаплашиб бўлгунча Левин ўзини хижолатдан бутунлай ўнглаб олди; энди у икки қўли билан стулга суяниб турар, юзида эса истехзоли бир диққат ифодаси бор эди.

– Ҳеч тушунмадим, тушунмадим-да, – деди у.

Степан Аркадьич ҳам шўхгина кулимсираб ва папирос ола туриб:

– Нимага тушунмайсан? – деб сўради. У Левиндан қандайдир ғалати бир қилиқ кутарди.

Левин елкаларини қисиб:

– Қилаётган ишларингизга тушунмайман, – деди.

– Тавба, қандай қилиб шу ишни жиддий иш деб қиласан?

– Нима бўпти?

– Нима бўларди, қиладиган ҳеч нима йўқ-ку.

– Сен шундай деб ўйлайсан-у, лекин бизнинг ишимиз бошимиздан ошиб-тошиб ётибди.

– Қоғозбозлик-да. Ҳа, сенинг бунақа ишга суягинг йўқ, – деб қўйди Левин.

– Яъни, фикрингча, бирон нуқсоним борми?

– Эҳтимол, бордир ҳам, – деди Левин. – Шундай бўлса ҳам сенинг сипойилигингга ҳавасим келади, дўстимнинг шундай улуғ кишилигидан фахрланаман. – Кейин, ўзини зўрлаб Облонскийнинг кўзларига тик қаради-да, илова қилди: – Лекин менинг саволимга жавоб бермадинг-да.

– Хайр, хўп, хўп, сабр қил, сен ҳам бир кун эшигимизни қоқиб келарсан. Яхшики Каразино уездига уч минг де-

сатина еринг, мана бундай мустаҳкам мускулларинг бор, ўзинг ҳам ўн икки яшар қиздай тароватлисан, шундай бўлса ҳам, бари бир, бир кун бизнинг олдимизга келасан. Ҳа, энди сен сўраган нарсага келсак: у масалада ҳеч қандай ўзгариш йўқ. Лекин, афсуски, йўқламаганингга жуда кўп бўлди.

– Бир нима бўлдимиз? – Левин чўчиб сўради.

– Йўқ, ҳеч нима бўлгани йўқ, – деб жавоб берди Облонский. – Бафуржа гаплашамиз. Хўш, ўзинг нима иш билай келдинг?

– Эй, бу тўғрида ҳам кейин гаплашамиз, – деди Левин, яна қулоғигача қизариб.

– Ҳа, яхши. Масала ойдин, – деди Степан Аркадьич. – Гап бундоқ, сени уйимга чақирсам бўларди-ю, лекин хотиним пича бетоброқ. Бундай қила қолайлик: агар кўрмоқчи бўлсанг, улар бугун соат тўртдан бешгача ҳайвонот боғида бўлишса керак. Кити яхмалак отяпти. Ўша ерга бор, мен келаман, кейин бирон ерга бориб тушлик қиламиз.

– Жуда соз, яхши қол.

– Ҳа-да, бормай қолма, мен сени биламан, ё эсингдан чиқарасан. Ёки бирдан қишлоққа жўнаб қоласан! – деб Степан Аркадьич кулиб унинг орқасидан қичқариб қолди.

– Йўқ, бораман.

Левин Облонскийнинг ёрдамчилари билан хайрлашаганини эшикка етгандагина эслади; шундай қилиб кабинетдан чиқиб кетди.

– Афтларидан жуда серғайрат жанобга ўхшайдилар, – деди Гриневич, Левин чиқиб кетгандан сўнг.

– Ҳа, шунақа, отахон, – деди Степан Аркадьич, бошини чайқатиб. – Хўп бахтли одам-да! Каразино уездида уч минг десатина ери бор, келажаги олдида, тароватига тараф йўқ! Бизга йўл бўлсин.

– Ия, сиз нимага зорланасиз. Степан Аркадьич?

Степан Аркадьич қаттиқ хўрсиниб:

– Эй, аҳволим ёмон, жуда ёмон, – деди.

VI

Облонский Левиндан нимага келганлигини сўраганда, Левин қизариб кетди ва қизаргани учун ўзидан жаҳли чиқди, чунки у: «қайнсинглингга оғиз солгани келдим» деб жавоб бера олмади, гарчи ўзи шу мақсадда келган бўлса ҳам.

Левинлар билан Шчербацкийларнинг хонадонлари Москвадаги эски дворян хонадонларидан; улар ҳамма вақт бир-бирлари билан яқин ва дўстона муносабатда бўлиб келишган. Бу алоқа Левиннинг студентлик вақтида яна ҳам мустаҳкамланди. У Долли билан Китининг акаси ёш князь Шчербацкий билан бирга тайёрланиб, университетга бирга кирган эди. Ўша маҳал Левин Шчербацкийларнинг уйига тез-тез келиб юрарди. Натижада Шчербацкийларнинг хонадонини яхши кўриб қолди. Бу қанчалик ғалати туюлмасин, Константин Левин чиндан ҳам Шчербацкийларнинг уйига, оиласига ва айниқса бу оиланинг аёлларига меҳр қўйган эди. Левин онасини эслай олмасди, ёлғиз опаси бор эди, холос; шунинг учун ўқимишли, номусли эски дворян оиласини у биринчи марта Шчербацкийларнинг уйида кўрди, Левин ота-онасининг вафоти туфайли бундан маҳрум бўлган эди. Бу оиланинг ҳар аъзоси, айниқса, аёллари унинг назарида қандайдир сирли, шоирона бир туман пардаси билан қоплангандай эди. Левин улардан биронта нуқсон топиш у ёқда турсин, балки уларни ўраб турган ўша шоирона парда орқасида энг юксак ҳислар ва турли камолатлар яширинган деб ишонарди. Бу уч нафар ойимқизга нима учун кун оралаб гоҳ французча, гоҳ инглизча гапириш керак эди; нима учун улар муайян соатларда навбат билан фортепиано чалар эдилар (бу мусиқа овози акасининг хонасида, юқорида, студентлар дарс тайёрлаётган хонада эшитиларди); француз адабиёти, мусиқа, расм, рақс муаллимлари нима учун бу ерга келиб туради; муайян соатларда учала ойимқиз: Долли – узун, Натали

– ўртача, Кити эса қизил пайпоқ кийган хушбичим оёқчаларини одамлар кўзидан яширолмайдиган даражада ниҳоятда калта атлас пўстинчасини кийиб, M-lle Linon билан нима учун коляскада Тверский бульварга боришади; нима учун уларга шляпаси заррин тўқали лакей ҳамроҳлигида Тверский бульвар бўйлаб юриш керак эди, мана шуларнинг ҳаммасига ва уларнинг дилидаги сирларига Левин тушунмас, лекин у ерда юз берган нарсаларнинг ҳаммаси гўзал, ажойиб нарсалар эканини билар, шунинг учун, содир бўлган нарсаларнинг худди шу сирри-асрорига мафтун эди.

Студентлик вақтида у ойимқизларнинг каттасини, яъни Доллини яхши кўриб қолишга сал қолди, лекин уни тезда Облонскийга эрга бериб юбордилар. Ана шундан кейин иккинчисига кўнгил қўя бошлади. У худди опа-сингиллардан бирини яхши кўриши кераклигини ҳис қилса ҳам, фақат қайси бирини яхши кўришини билмас эди. Лекин Наталья ҳам киборлар муҳитида кўзга кўринар-кўринмас дипломат Львовга тегиб кетди. Левин университетни битириб чиққан кезларда Кити ҳали норасида эди. Ёш Шчербацкий флот хизматида кириб, Болтиқ денгизида чўкиб кетгандан сўнг, Левин Облонский билан дўст бўлишига қарамай, Шчербацкийларникига камдан-кам борадиган бўлиб қолди, лекин шу йил, қишлоқда бир йил тургандан сўнг, қишда Москвага келиб, Шчербацкийларни кўрганда, уч опа-сингилдан қайси бирини севиш насиб бўлганлигини англади.

Камбағал эмас, насли-насаби тоза, бадавлат киши бўлган Левин учун княжна Шчербацкаяга оғиз солишдан ҳам осонроқ нарса йўқдай туюлиши мумкин, уни қизларига жуда ҳам муносиб деб дарҳол қабул қилишлари эҳтимолдан узоқ эмасди. Лекин Левин ошиқ эди, шунинг учун Кити унинг назарида ҳар жиҳатдан мукамал, самовий, ўзи эса тупроқдан ташқари юрган кичик бир хилқат бўлиб кўринарди, бундай бўлгандан кейин бошқаларнинг ҳам, Китининг ўзи ҳам уни муносиб куёв деб билишлари сира-сира ақлга сиғмас эди.

Икки ой Москвада гангиб юргандан ва Кити билан учрашиш ниятида киборларга аралашиб. Китини қарийб ҳар кун кўриб тургандан кейин, Левин, бирдан бундай бўлиши мумкин эмас, деган қарорга келди-ю, қишлоғига жўнаб қолди.

Левин қизнинг ота-онаси кўзида ўзини гўзал Китига нолойиқ, номуносиб куёв деб билгани ва Кити ҳам мени сева олмайди деган ўйга боргани учун, бундай бўлиши мумкин эмас, деган қаноатга келган эди. Қариндошуруғлари назарида у ҳеч қандай муайян фаолияти ва жамиятда ўрни бўлмаган одам эди, ҳолбуки, бу ўттиз икки ёшга кирганда, ўртоқлари аллақачон – кими полковник ва флигель-адъютант, кими профессор, кими банк ва темир йўл бошқармасининг директори ёки Облонскийга ўхшаш, давлат маҳкамасининг раиси бўлиб ўтирибди: ўзи эса (у бошқалар назарида ўзининг қандай одамлигини жуда яхши биларди) сигир кўпайтириш, ов қилиш, бино қуриш билан овора бўлган бир помещчик, яъни жамият тушунчасича, ҳеч нимага ярамаган кишилар қиладиган ишни қилиб юрган ва дурустроқ одам бўлолмаган укувсиз бир киши эди, холос.

Сирли, гўзал Китига келганда, у бундай хунук (у ўзини шундай ҳисобларди) кишини, айниқса, кўзга кўринарли бирон фазилати бўлмаган шундай тўпори бир одамни яхши кўра олмасди. Бундан ташқари, Китига бўлган аввалги муносабати, яъни Китининг акаси билан ошначилик қилиб юрган кезларида катта кишининг кичик болага қиладиган муносабатига ўхшаш муносабатда бўлгани ҳам севгиси йўлида янги бир тўғаноқ бўлиб кўринарди. Хунук, меҳрибон кишини (у ўзини шундай ҳисобларди) ака-укалик меҳри билан севиш мумкин, лекин ўзи Китини қандай муҳаббат билан севган бўлса, Кити ҳам уни шундай севиши учун, чиройли, айниқса, ажойиб фазилатли киши бўлиши керак, деб ўйларди.

Хотинлар кўпинча хунук, оддий одамларни яхши кўришади, деб эшитган бўлса ҳам, бунга ишонмасди,

чунки у бу нарсани ўзига қараб ечар, ўзи эса фақат чиройли, сирли ва жонон аёлларнигина яхши кўрарди.

Левин қишлоқда икки ой тургандан сўнг, Китига бўлган севгиси ёшлик чоғларида бошдан кечирган севгиларнинг биронтасига ҳам ўхшамаганлигига, бу ҳис бутунлай тинчини олиб қўйганига, Китининг ўзига тегиш-тегмаслик масаласини ҳал қилмасдан яшай олмаслигига, юрагидаги умидсизлик ўзида пайдо бўлган васваса оқибати эканига, ўзининг рад қилинишга ҳеч қандай далил йўқлигига қаноат ҳосил қилди. Шунинг учун у бу сафар Москвага қатъий қарор билан: Китига оғиз солиш ва қабул қилсалар унга уйланиш қарори билан келган эди. Ёки... рад қилсалар, ҳоли нима бўлишини ўйлашга юраги бетламасди.

VII

Левин Москвага эрталабки поезд билан келиб, она бир, ота бошқа бўлган акаси Кознишевникига тушди. Келишининг сабабини дарҳол айтиш ва акасидан маслаҳат олиш учун кийимларини ўзгартириб унинг кабинетига кирди; лекин акаси ёлғиз эмас экан. У ерда Харьковдан келган машҳур фалсафа профессори ўтирган экан; у ўзи билан Кознишев ўртасида ғоят муҳим фалсафий масалада чиққан англашилмовчиликни бартараф қилиш учун атайин Москвага келибди. Профессор материалистларга қарши қизғин мунозара бошлаган, Сергей Кознишев эса бу мунозарани мароқ билан кузатиб юрган: у профессорнинг сўнгги мақоласини ўқиб, ўзининг эътирозларини унга хат орқали ёзиб юборган; у профессорнинг материалистларга ҳаддан зиёд ён босиб юборганлигини таъна қилган эди. Профессор ҳам бу масалани бамаслаҳат ҳал қилиш учун дарҳол етиб келди. Гап ўша маҳаллар жуда мода бўлган масала, яъни «инсон фаолиятидаги руҳий ва физиологик ҳодисалар ўртасида чегара борми ва бўлса қаерда?» деган масала ҳақида борарди.

Сергей Иванович одатда ҳаммани мулойимлик билан совуққина қарши оларди; укасини ҳам шундай кутиб олиб, уни профессор билан таништиргандан сўнг, суҳбатини давом эттирди.

Кўзойнакли, тор манглайли кичкина сап-сарик одам саломлашиш учун бир зумгина гапдан тўхтаб, сўнг парво қилмай сўзини улаб кетди. Левин профессорнинг кетишини кутиб ўтирди, лекин кўп ўтмай суҳбат мавзуи унинг ўзини ҳам қизиқтирди.

Левин бу ерда тилга олинган мақолаларни журналларда учратган ва университетда табиатшунос бўлгани учун ўзига таниш тиббиёт билими асосларининг тараққиёти билан қизиқиб, у мақолаларни ўқиган эди; лекин инсоннинг ҳайвондан пайдо бўлгани ҳақидаги, рефлекслар, биология ва социология ҳақидаги бу илмий хулосаларни сўнгги вақтларда миясига тобора тез-тез келиб турган ўлим ва ҳаётнинг ўзи учун бўлган аҳамияти ҳақидаги масалалар билан ҳеч боғламаган эди.

У акасининг профессор билан қилаётган суҳбатини эшитиб, илм масалаларини кўнгил масалаларига олиб келиб боғлашаётганини пайқади; шу масалаларга бир неча бор жуда яқинлашиб келишарди-ю, лекин Левиннинг назарида, энг муҳим масалага ҳар сафар энди яқинлашди дегунча дарров узоқлашиб, яна нозик боблар, шарҳлар, цитаталар, имо-ишоралар, обрўли зотлар айтган сўзлар соҳасига шўнғиб кетардилар; Левин бўлса гап нима устида кетаётганини зўрға-зўрға тушунарди.

Сергей Иванович ўзига хос аниқ ва равшан бир ифода ва нафис бир талаффуз билан:

– Ташқи дунё ҳақидаги тасаввурларимнинг ҳаммаси таассуротларим натижаси бўлишига ҳеч йўл қўёлмайман, бу ҳақда Кейснинг фикрига ҳеч маҳал қўшилолмайман, – деди. – Борлиқ ҳақидаги тушунчани мен ҳис, сезги орқали ҳосил қилганим йўқ, зеро, бизга бу тушунчани берадиган махсус аъзо ҳам йўқ, – деди.

– Хўп, лекин улар, Вурст, Кнауст ва Припасовлар сизга, борлиқ ҳақидаги тушунчангиз барча сезгилар мажмуасидан ҳосил бўлади, бу борлиқ тушунчаси сезгилар натижасидир, деб жавоб беришади. Ҳатто Вурст ҳам: сезги йўқ жойда, борлиқ ҳам йўқ, деб айтади.

– Мен аксини исбот қиламан, – деб Сергей Иванович сўз бошлади...

Лекин Левинга улар яна энг муҳим масалага яқинлашишганда, тағин узоқлашиб кетишаётгандек туюлди, шунинг учун профессорга шу саволни беришга журъат этди:

– Агар ҳисларим йўқ қилинса, таним ўлса, демак, ортиқ ҳеч қандай борлиқнинг бўлиши мумкин эмас экан-да?

Профессор файласуфдан кўра кема судровчи мардикорга ўхшаган бу ғалати одам гапини бўлгани учун ғаш келди-ю, руҳий азоб чекаётгандек қараб қўйди; кейин: «бунинг гапига нима деса бўлади?» деб сўраётгандек, кўзларини Сергей Ивановичга тикди. Лекин Сергей Иванович профессор сингари зўр бериб, бир ёқлама қилиб гапирмаган эди, шу сабабли профессор учун бу саволга жавоб бериш ва айни замонда жуда соддадиллик билан берилган бу табиий саволни тушуниш учун мияси етарли даражада тоза эди. Шунинг учун кулимсираб туриб:

– Бу масалани ҳал қилишга ҳали ҳақимиз йўқ, – деб қўйди.

– Қўлимизда далиллар йўқ, – деб профессор Сергей Ивановичнинг сўзини тасдиқлади-да, ўз фикрини давом этишга киришди. – Йўқ, – деди у, – мен шуни таъкидламоқчиман: Припасов айтганидек, сезги замирида таассурот бўлса ҳамки, биз бу икки тушунчани бир-биридан қатъиян фарқ этишимиз лозим.

Левин ортиқ қулоқ солмай, профессорнинг кетишини кутиб ўтирди.

VIII

Профессор кетгандан сўнг Сергей Иванович укасига ўгирилиб:

– Келганингга жуда хурсанд бўлдим. Кўпроқ турасанми? Хўжалигинг қалай? – деди.

Хўжалиги акасини унча қизиқтирмаслигини ва унга табиатсозлик қилиб шунчаки сўраб қўйганлигини Левин биларди, шунинг учун фақат буғдой сотгани ва пули ҳақидагина жавоб қилди.

Левин уйланиш ниятида эканини айтиб, бу ҳақда акасининг маслаҳатини сўрамоқчи бўлган ва бунга ҳатто қатъий қарор ҳам қилган эди; лекин акасини кўриб, унинг профессор билан қилган суҳбатига қулоқ солгандан сўнг, кейин эса акасининг ҳомийлик оҳанги билан хўжалик ишларини сўраганини (уларнинг оналаридан мерос қолган мулк бўлинмагани учун мулкнинг ҳар иккала қисмини ҳам Левин бошқариб келарди) эшитиб, Левин ўзининг уйланиш нияти ҳақида нима учундир акаси билан гаплаша олмаслигини сездди. Акам бу масалага менинг кўзим билан қарамайди, деб ўйлади.

Сергей Иванович земствога жуда қизиқар ва унга катта аҳамият бериб келарди, шунинг учун:

– Хўш, сизлар томонда земствонинг аҳволи қалай? – деб сўради.

– Ростини айтсам, қанақалигини билмайман...

– Нега? Сен ўша земство маҳкамасининг аъзосисан-ку!

– Йўқ, ҳозир аъзоси эмасман, чиқиб кетдим, мажлисларига ҳам бормайман, – деб жавоб берди Константин Левин.

Сергей Иванович эса:

– Афсус! – деди, қовоғини осилтириб.

Левин ўзини оқлаш учун уездларидаги мажлислар тўғрисида гапира бошлади.

– Ана шу-да, биз ҳамма вақт шундай қиламиз, – деб Сергей Иванович унинг сўзини бўлди. – Биз, руслар, ҳа-

миша шундай қиламиз. Ўзимизнинг хатоларимизни кўра билиш қобилиятимиз, эҳтимол, яхши фазилатдир, лекин биз ошириб юборамиз, ҳамма вақт тилимизнинг учида турган киноя билан юпанамиз. Мен сенга айтсам, земство муассасалари ихтиёрида бўлган ҳуқуқ Европанинг бошқа бир халқига, чунончи немислар ё инглизларга берилса борми, улар бу ҳуқуқдан фойдаланиб, озодликка эришади, биз бўлсак, мана шунақа куламмиз, холос.

– На чора? – деди Левин, гуноҳқорларча, – бу менинг охирги тажрибам эди. Шунинг учун жонимнинг борича уриниб кўрдим, бўлмади, қўлимдан келмади.

– Қўлимдан келмади эмиш, – деди Сергей Иванович, – сен бу нарсга чинакам иш кўзи билан қарамайсан.

Левин хафалик билан:

– Балки, – деб қўйди.

– Хабаринг борми, Николай аканг яна шу ерда юрган эмиш.

Николай – Константин Левиннинг туғишган акаси, Сергей Ивановичнинг эса она бир укаси эди: мол-мулкнинг кўпини совуриб, ярамас одамлар билан улфат бўлиб, ака-укаси билан уришиб юрган, хароб бўлган киши эди.

– Йўғ-э? – деб юборди Левин така-пука бўлиб, – қаердан биласан?

– Прокофий кўчада кўрибди.

– Шу ерда-я, Москвада-я? Қаерда эмиш? Биласанми? – Левин ҳозироқ чиқиб кетадигандек, ўрнидан сакраб турди.

Сергей Иванович укасининг ҳаяжонланганига ачингандай бошини чайқаб:

– Аттанг, сенга айтмасам бўлар экан, – деди. – Қаерда турганини билиб келгани одам юбордим. Трубинга берган векселини тўлаб қўювдим, уни ҳам ўзига юбордим. Мана унинг менга қилган жавоби.

Сергей Иванович пресс-папье тагида ётган хатни олиб укасига узатди.

Левин ғалати, лекин ўзи учун қадрдон бўлган хат билан ёзилган сатрларни ўқиб чиқди.

«Мени ўз ҳолимга қўйишларингизни мутелик билан илтимос қиламан. Марҳаматли акажон ва укажонимдан талаб қиладиган бир нарсам бўлса, у ҳам шудир. Николай Левин».

Левин бу сатрларни ўқиди-ю, бошини кўтармасдан, қўлида хат билан Сергей Иванович олдида туриб қолди.

Ҳозир унинг қалбида бахтсиз акасини унутиш истаги билан бундай қилиш ёмон-ку, деган тушунча ўртасида қураш бормоқда эди.

– Афтидан, мени ҳақорат қилмоқчига ўхшайди, – деди Сергей Иванович сўзини давом қилдириб, – лекин мени ҳақорат қила олмайди, унга жоним билан ёрдам қилишни истардим-у, лекин биламан, бунинг иложи йўқ-да.

– Тўғри, тўғри, – деб такрорлади Левин. – Сенинг унга муносабатингни биламан, қадрлайман ҳам, лекин мен унинг олдида боришим керак.

– Хоҳласанг, майли, бор, лекин маслаҳат бермайман, – деди Сергей Иванович. – Ўрни ўзим тўғримда кўнглим тўқ, у сеғи мен билан уриштириб қўя олмайди, бунисидан кўрқмайман, лекин маслаҳатимга кирсанг, бормаганинг маъқул. Унга ёрдам қилиб бўлмайди. Яна ўзинг биласан.

– Эҳтимол, ёрдам қилиб бўлмас, лекин сезиб турибман, айниқса, шу дақиқада, – бу бошқа гап, – хотиржам бўлолмаслигимни сезиб турибман.

– Ана холос, мен бу қилиғингга тушунолмайман, – деди Сергей Иванович. Кейин илова қилди: – лекин бир нарсга яхши тушунаман: бу танозе ва итоат сабоғидир. Николай ҳозирги аҳволга тушгандан сўнг разолат деб аталган нарсга бошқача, марҳамат кўзи билан қарайдиган бўлиб қолдим... биласанми унинг нималар қилганини?..

Левин қайта-қайта:

– Ух, бу жуда мудҳиш, мудҳиш! – деди.

Левин Сергей Ивановичнинг лакейидан акасининг манзилини олиб дарҳол жўнамоқчи бўлди-ю, лекин ўйланиб кўриб, кечқурун боришга қарор қилди. Кўнгил бесаранжомлигидан қутулиш учун, Москвага нима мақсадда кел-

ган бўлса, энг аввал шу ишни ҳал қилиш керак эди. У акасиникидан тўғри Облонскийнинг идорасига борди; у ерда Шчербацкийларни суриштирди-да, Китини кўриш мумкин бўлган жойга қараб кетди.

IX

Левин соат тўртда ҳайвонот боғи олдида извошдан тушди; юраги дукиллаб урар эди; у йўлакча билан тўғри тепага, яхмалак отиладиган жойга қараб кетди; Китини ўша ердан топишини аниқ билган эди, чунки дарвоза олдида Шчербацкийларнинг каретасини кўрган эди.

Ҳаво очиқ, совуқ қаттиқ эди. Дарвоза олдида кареталар, чаналар, извошчилар, жандармлар қаторлашиб турарди. Шляпалари чарақлаган қуёшда ялтираган тоза кийимли одамлар дарвоза олдида ва раҳлари ўймакор қилиб ишланган рус услубидаги уйчалар орасидаги тозалайган йўлчаларда қайнашарди; боғдаги шохлари қор тагида эгилган сада қайинлар тантана кезлари кийиладиган янги либослар билан ясаниб олганга ўхшарди.

У яхмалак майдонга бориладиган йўлкада кета туриб ўзича: «Ҳовлиқиш керак эмас, оғир бўлиш керак» дерди. Кейин юрагига хитоб қилди: «Сенга нима бўлди? Бу нима ўзи? Жим бўл, нодон!» У ўзини босишга нечоғли ҳаракат қилса, нафаси шунча тикиларди. Бир таниши учраб, уни чақирди, лекин Левин унинг кимлигини ҳам билмади. У тепага яқинлашди, у ерда пастга тушаётган ва тепага чиқаётган чаналарнинг занжирлари ғижирлар, сирғанаётган чаналар гулдурад, хушчақчақ овозлар янграрди. У яна бир неча қадам ташлади, ана энди яхмалак майдони яққол кўринди ва яхмалак отаётганлар орасидан дарҳол Китини таниб олди.

Левин юрагининг шодлик билан талпиниши, орзиқшидан Китининг шу ердалигини пайқади. Кити яхмалак майдонининг нариги томонида бир хоним билан гапла-

шиб турган эди; унинг кийимида ҳам, туришида ҳам ҳеч қандай дабдаба йўқдек эди. Лекин алаф ичида атиргулни ажратиш қанчалик осон бўлса, оломон ичидан уни топиб олиш ҳам Левин учун шунчалик осон бўлди. Ҳамма нарса унинг нури билан ёритилгандек эди. Теваракдаги мавжудотни ёритган нарса унинг табассуми эди. «Наҳотки мен муз устига тушиб, унинг ёнига бора олсам?» деб ўйлади Левин. Кити турган ер оёқ босиб бўлмайдиган табаррук ер бўлиб кўринди ва бошидан шундай дақиқа кечдики, кетиб қолишига сал қолди: шу қадар даҳшат босди уни. Кейин зўр билан ўзини қўлга олди-да, Кити ёнида ҳар хил одамлар юрибди, демак ўзим ҳам у ерга бориб яхмалак отишим мумкин-ку, деб мулоҳаза қилди.

Қуёшга узоқ қараш мумкин бўлмаганидек, Китига ҳам узоқ қарамасликка тиришиб пастга тушди, лекин Китига қарамасданоқ, қуёшни кўргандек уни кўриб турди.

Бир-бирлари билан таниш ва бир тўгаракка мансуб одамларнинг ҳаммалари ҳафтанинг шу куни ва куннинг шу пайтида муз майдонида тўпланардилар. Бу ерда ўз санъатларини кўз-кўз қилган яхмалак усталари, курси суянчиғини ушлаб олиб, бесўнақай ҳаракатлар билан кўрқа-кўрқа яхмалак отишга ўрганаётганлар, ўғил болалар ва соғлиқларини сақлаш мақсадида яхмалакка чиққан кексалар бор эди; буларнинг ҳаммаси Левин назарида худонинг бахтли бандалари эди, чунки улар шу ерда, Китига яқин ерда эдилар. Яхмалак отаётганлар парвосизлик билан Китини қувиб ўзиб кетишар, у билан ҳатто бепарво гаплашар ва яхмалакнинг яхшилигидан, куннинг очиклигидан, баҳри-диллари очилиб, Китидан қатъи назар ўз бошларига чақчақлашардилар.

Китининг бўласи Николай Шчербацкий эгнида калта жакет ва тор шим, оёқларида коньки билан ўриндиқда ўтирган эди, Левинни кўриб қичқирди:

– У, биринчи рус яхмалакчиси! Қачон келдингиз? Муз яхши, яхмалакбоп, тез бўлинг, конькини кийинг.

Левин Кити ҳузурида ўзининг шунчалик журъат ва бета-каллуфлик билан гапирганига ажабланиб ва Китига қарамасдан, уни бир зум бўлса ҳам назаридан қочирмай туриб:

– Конькийим йўқ, – деб жавоб қилди. У қуёшнинг ўзига яқинлашиб келаётганини сезарди. Кити яхмалак майдонининг бурчагида эди, у қўнжлари баланд ботинкали нозик оёқчаларидаги конькининг тўмтоқ учига босиб, афтидан юрак бетламай, Левин томонга сирғалиб келарди. Рус либосидаги бир ўғил бола, қўлларини қаттиқ силкиб ва ерга энгашиб олиб, Китидан ўзиб кетди. Кити нўноқлик билан сирғаларди; у ипга осиглиқ кичкина муфтадан қўлларини чиқариб кўришиш учун шайланган ва Левинни таниб, ҳам унга, ҳам ўзининг хуркаклигидан кулиб келаётган эди. Муйилишга етганда оёқчасини бир силкитиб, тўғри Шчербацкийнинг ёнига сирғалиб келди-да, унга қўли билан ёпишиб, кулимсирган ҳолда калласи билан Левинга салом қилди. Кити у тасаввур қилгандан ҳам гўзалроқ эди.

Левин Китини ўйлаганда, уни бутун борлиғи билан, айниқса, болаларга хос софлик ва меҳрибонликни ифода қилувчи мана шу латофатли, хушбичим юзини, нозик елкаларида эркин турган мўъжазгина малла сочли бошини ҳаёлида жонлантира оларди. Чеҳрасидаги болалик ифодаси қоматининг нозик нафосати билан қўшилиб унинг ўзига хос малоҳатини ташкил қилар, буни Левин яхши биларди; лекин унда ҳар маҳал кишини ногаҳон ҳайратга солиб қўядиган нарсаси мулойим, вазмин ва ростгўй кўзларининг ифодаси ва айниқса Левинни ҳамма вақт жозибали сеҳрлар дунёсига элтадиган табассуми эди; Левин эса у сирлар дунёсида қўнгли юмшаб ийиб кетар, илк болалик чоғларида ҳам камдан-кам шундай бўлганини эслаб келарди.

Кити унга қўлини узатаётиб:

– Қачон келдингиз? – деб сўради. Кейин, муфтасидан тушиб кетган дастрўмолини Левин ердан олиб берганда: – Саломат бўлинг, – деб қўйди.

– Менми? Яқинда, кеча... йўғ-э бугун... келдим, – деб жавоб берди Левин, ҳаяжонланганидан унинг саволини дарров тушунмасдан. – Сизларникига бормоқчи эдим, – деди-ю, Китини нима мақсадда излаб келганини дарҳол эслаб, хижолатдан қизариб кетди. – Сизнинг яхмалак отишингизни билмас эканман, конькида жуда яхши тий-ғанар экансиз.

Кити Левиннинг нега хижолат тортаётганини билмоқчи бўлгандек, унга диққат қилиб қаради.

– Сизнинг мақтовингизни қадрлаш керак. Бу ерда сизни энг яхши яхмалак отувчи эди, деган ривоятлар бор, – деди қиз муфтага қўнган қиров игначаларини қора қўлқопли кичкина қўли билан қоқиб.

– Ҳа, бир маҳаллар эҳтирос билан яхмалак отардим; бу соҳада камолатга етиш истагим бор эди.

– Назаримда, сиз ҳамма нарсани эҳтирос билан қиласиз шекилли, – деди Кити кулимсираб, – сизнинг яхмалак отишингизни бирам кўргим келадики, тезроқ коньки кийинг, бирга сийғанамиз.

Левин унга қараб туриб: «Бирга яхмалак отамиз! Наҳотки бу мумкин бўлса?» деб ўйларди.

Кейин:

– Ҳозир кийиб келаман, – деди.

Шундай қилиб, Левин коньки кийиб келгани кетди.

Коньки ижарачиси Левиннинг оёғини ушлаб ва конькини пошнасига маҳкамлаб туриб:

– Биз томонларга келмаганингизга ҳам анча бўлди, тақсир, – деди. – Сиздан кейин жаноблар орасидан уста чиқмади. Шунчалиги тузукми? – деб сўради у, коньки қайишини тортиб.

Левин чехрасига беихтиёр ёйилаётган бахт табассумини зўрға тутиб туриб:

– Тузук, тузук, лекин тезроқ бўлинг, – деди. Кейин: «Ҳа, ана бу ҳаёт, ана бу чинакам бахт! – деб ўйлади. – Бирга тий-ғанамиз, деди. Розимни айтсаммикин ҳозир? Лекин ҳозир

бахтлиман, ҳеч бўлмаса умид билан бахтлиман, шунинг учун розимни айтишга қўрқаман... айтганда-чи?.. Йўқ, айтиш керак! Айтиш керак ахир! Йўқол, сусткашлик!»

Левин оёққа турди, пальтосини ечди, кейин уйча ёнидаги ғудир-будур муз устида тийганиб, текис жойга чиқди-да, суръатни худди ўз ихтиёри билангина тезлатиб, секинлатиб ва йўналтириб бораётгандек, бемалол сирпаниб кетди. У Китининг ёнига яна ҳайиқиб келган бўлса ҳам, лекин қиз лабларидаги табассумни кўриб, яна кўнгли жойига тушди.

Кити қўлини унга берди, улар борган сари суръатни тезлаштириб ёнма-ён учиб боришди; учишлари тезлашган сари Кити ҳам Левиннинг қўлини маҳкамроқ қисиб борди.

– Сиз билан тезроқ ўрганиб олардим, негадир мен сизга ишонаман, – деди унга қиз.

Левин ҳам:

– Менга суянганингизда, менда ҳам ўзимга ишонч ортади, – деди-ю, бирдан айтган гапидан қўрқиб, қизариб кетди. Ҳақиқатан ҳам, у шу сўзларни айтиши биланоқ, қуёш булут ичига кириб кетгандек, қиз юзи ҳам ўзининг навозишини бирданига йўқотди; Левин унинг чехрасидаги таниш ифодани кўрди: силлиқ манглайига тириш югурди, бу унинг қаттиқ ўйга берилганини билдирарди.

– Дилингизни сиёҳ қилган бирон нарса бўлгани йўқми? Дарвоқе, буни сўрашга ҳақим йўқ, – деди у шошиб.

– Нега?.. Йўқ дилимни сиёҳ қиладиган ҳеч нима бўлгани йўқ, – деб Кити совуққина жавоб қилди, кейин дарров илова этди: – M-lle Linonни кўрганингиз йўқми?

– Кўрганимча йўқ.

– Олдига боринг, у сизни жуда яхши кўради.

Левин: «Бу нима дегани? Уни хафа қилиб қўйдим, ё раббий, ўзинг мадад қил!» деб ўйлади-ю, ўриндиқда ўтирган оқ сочли француз кампир томон югуриб кетди. Француз аёл кулимсираб ва ясама тишларини кўрсатиб туриб уни қадрдон дўстдай қаршилади.

– Шунақа, ўсаямиз, – деди у, кўзлари билан Китига ишора қилиб. – Қариямиз ҳам. Tiny baag⁶ катта бўлиб қолди! – деб француз аёл кулиб сўзида давом этди ва Левиннинг уч ойимқиз ҳақидаги ҳазилини эслатди; Левин уларни инглиз эртагидаги уч айиққа ўхшатган эди. – Эсингиздами, шунақа деб ҳазиллашардингиз?

Бунақа ҳазил қилгани Левиннинг эсида ҳеч қолмаган бўлса ҳам, француз аёл ўн йилдан бери бу ҳазилни эслаганда кулиб завқланарди.

– Яхши, боринг энди, яхмалак отинг. Ҳа, бизнинг Кити ҳам яхмалакни яхши отадиган бўпти, а?

Левин яна Китининг ёнига югуриб келганда, юзида аввалги нохушлик аломати йўқолиб, кўзлари тагин боягидек ростгўйлик ва меҳрибонлик билан чақнаб турган бўлса ҳам, Левинга унинг меҳрибонлигида жўрттага қилинган вазминлик аломати бордек туюлди. Буни кўриб, Левин маъюс бўлди. Кити ўзининг қари мураббияси ҳақида, унинг ғалати одатлари ҳақида гапириб бергандан сўнг Левиннинг турмуши ҳақида сўради.

– Наҳотки қиш кунлари қишлоқда зерикмасангиз? – деди у.

Оғир-вазмин кайфиятда бўлган Кити уни ўзига бўйсундираётганини, энди бу ҳолатдан қутулишга қурби етмаслигини сезиб:

– Йўқ, зерикмайман, жуда ҳам бандман, – деди Левин. Кити:

– Кўпроқ турасизми? – деб сўраган эди, у нима деяётганини ўйламасдан:

– Билмайман, – деб жавоб қилди. Агар қизнинг мана шу дўстона, вазмин оҳангига бўйсунса, яна ҳеч нимани ҳал қилмасдан қетиб қолиши мумкинлиги ҳақидаги фикр миясига келди-ю, ичида ғалаён турди.

– Вой, нега билмайсиз?

– Билмайман-да. Бу сизга боғлиқ, – деди-ю, айтган сўзларидан дарҳол даҳшатга келди.

⁶ Айиқча. (ингл.)

Кити унинг сўзини эшитмадими ё эшитгиси келмадими, ҳайтовур, худди қоқилиб кетгандек оёғини икки марта музга урди-да, сийғаниб ундан узоқлашиб кетди. У M-lle Linon ёнига келиб, мураббиясига бир нималар дегандан сўнг хонимлар конькиларини ечаётган уйчага йўл олди.

«Ё раббий, нима қилиб қўйдим! Эй худойим! Ўзинг мадад бер, ўзинг ақл бер менга!» деб Левин муножот қилди ва айни замонда кучли ҳаракатларга эҳтиёж сезиб, муз устида югурганича ички ва ташқи доиралар чиза кетди.

Шу маҳал ёшлардан бири, яъни янги яхмалак отувчиларнинг энг яхшиси оғзида папирос, оёқларида коньки билан қаҳвахонадан чиқди-да, югура келиб, зина поғоналарини тарақлатиб, сакраб-сакраб конькида пастга туша бошлади. У пастга тушиши биланок, бўш турган қўлларининг ҳолатини ҳам ўзгартирмасдан, муз устида сийғана кетди.

– У, бу янги хили-ку! – деди-да Левин, яхмалак отишнинг бу янги хилини қилиб кўриш учун дарҳол тепага югуриб чиқиб кетди.

Орқасидан Николай Шчербацкий:

– Ҳазир бўлинг, буни ҳавосини олмасдан қилиб бўлмайди! – деб қичқирди.

Левин зина бошига чиқиб, иложи борича югуриб келди-да, пастга туша бошлади, бу ҳаракатга ўрганмагани учун қўллари билан пасангисини сақларди. Охирги поғонага етганда қоқилиб кетди-ю, қўл учини музга қадаб, кескин ҳаракат билан ўзини ўнглаб олди-да, кула-кула илгарига сирғанди.

Шу маҳал Кити M-lle Linon билан кичкина уйдан чиқиб келаётган эди; ўзининг севгили акасидек кўрган Левинга Кити илиқ бир меҳр билан кулимсираб қараб: «Жуда дилбар йигит-да», деб ўйланди: «Наҳотки мен гуноҳкор бўлсам, наҳотки бирон ёмон иш қилиб қўйган бўлсам? Улар буни ғамза дейишади. Биламан, менинг севганим у эмас; лекин шундай бўлса ҳам у билан баҳрим очилади, ўзи ҳам бирам ёқимтойки. Фақат нимага у сўзни айтди-я?» деб ўйлар эди қиз.

Шиддатли ҳаракатдан кейин қип-қизариб кетган Левин чиқиб кетаётган Китини ва уни зинапояда кутиб олган онасини кўрди-ю, тўхтаб, ўйланиб қолди. У дарҳол конькиларини ечди-да, она билан қизга боғ дарвозаси оғзида етиб олди.

– Сизни кўриб жуда хурсанд бўлдим, – деди княгиня. – Меҳмонларни ҳар вақт пайшанба кунлари қабул қиламиз.

– Демак, бугун?

– Сизни кўрсак жуда хурсанд бўлардик, – деди княгиня, қуруққина қилиб.

Онасининг бу қуруқ жавоби Китини хафа қилди, шу сабабдан бу совуқ муомала таъсирини юмшатиш учун Левинга юзланди-ю, кулимсираб туриб:

– Яхши қолинг, – деди.

Шу пайт шляпасини дол қўйган, юзи ялтираб, кўзлари чарақлаб турган Степан Аркадьич виқор билан боққа кириб келди. Лекин қайнарасининг ёнига келди-ю, унинг Долли соғлиги тўғрисидаги саволларига маънос ва гуноҳкор кишидек тўмтайиб жавоб бера бошлади. Қайнараси билан секин, ғамгин бир чехрада гаплашиб бўлгандан сўнг, кўксини ростлаб, Левинни қўлтиғидан олди. Кейин:

– Хўш, кетдикми? – деб сўради. – Бутун хаёлим сенда бўлди, хайрият, келибсан, жуда хурсанд бўлдим, – деди Степан Аркадьич, унинг кўзларига маънодор қараб.

– Кетдик, кетдик, – деб жавоб берди бахтли Левин. «Яхши қолинг» деган овоз ҳамон қулоқларида янграр ва шу сўзлар айтилаётганда қизнинг юзида зоҳир бўлган табассумни ҳануз кўриб турарди.

– «Англия»га борамизми ё «Эрмитаж»га?

– Менга бари бир.

Степан Аркадьич «Англия»ни танлаб:

– Хўп бўлмаса, «Англия»га, – деди, чунки у «Англия»га «Эрмитаж»га қараганда кўпроқ қарздор эди. Шунинг учун бу меҳмонхонадан ўзини олиб қочиб юришни муносиб деб билмас эди. – Извошинг борми? Жуда соз, мен каретамга жавоб бериб юборувдим.

Йўл бўйи дўстлар индамай боришди. Левин Кити юзидаги ифоданинг ўзгариши нимани билдираркин деб ўйлар, гоҳ умид бор деб ўзига далда берар, гоҳ умидсизликка берилиб, умидининг пучлиги аниқ эканини кўрар, шундай бўлса ҳамки, яна ўзини Китининг табассуми ва яхши қолинг, деган сўзларидан илгариги одамга сира ўхшамаган бутунлай бошқа одамдек ҳис этарди.

Степан Аркадьич эса йўлда тушлик менюсини тузиб борди. Мусофирхонага яқинлашганларида Левинга:

– Айтмоқчи, сен тюрбони яхши кўрасан-а? – деган эди, Левин:

– Нима? – деб қайтариб сўради. – Тюрбо? Ҳа, тюрбони ўлгудай яхши кўраман.

Х

Облонский билан мусофирхонага кирганда Левин Степан Аркадьичнинг чехрасидан ва бутун қиёфасидан мулойим бир нур ёғилиб турганини, вазоҳатининг бошқачалигини сезмай қолмади. Облонский пальтосини ечди-ю, шляпасини дол қўйиб, емакхонага ўтиб кетди; сур пашшадек ёпишган фракли ва сальфеткали татарларга йўл-йўлакай буйруқлар бериб борди. Ҳамма ердагидек, бу ерда ҳам учраган ва уни хурсандчилик билан қарши олган ўнг ва сўл томондаги танишларига бош эга-эга буфетга келди-да, балиқни тамадди қилиб арақ ичиб, конторка орқасида ўтирган француз аёлга бир нима деди; ленталар, кружевалар тақиб, сочларини жингалак қилиб олган бу аёл ҳам астойдил кулиб қўйди. Левин бўлса фақат бир нарсa туфайлигина арақ ичмади, у ҳам бўлса бутун вужуди, сочи, *poudre de riz* ва *vinaigre de toilette*⁷ қалбакидек туюлган ана шу француз аёл ўзи учун ҳақоратомуз кўринди. Шунинг учун ифлос жойдан қочгандек, шошиб-пишиб унинг олдидан нари кетди. Левиннинг бутун қалби Кити

⁷ гуруч упаси ва туалет сиркаси (франц.).

хотираси билан тўлиб-тошган, кўзларида тантана ва бахт табассуми порларди.

Хира пашшадек ёпишиб олган бўксаси кенг ва орқа этаги айрилиб турган фракли кекса малла татар:

– Бу ёққа ўтирсинлар, тақсирим, бу ёққа, бу ерда тақсиримни безовта қилмайдилар, – деди, кейин Степан Аркадьичга ҳурмат юзасидан меҳмонига парвона бўлиб: – марҳамат, тақсирим, – деди Левинга.

Кекса татар бронзадан ясалган девор шамдони остидаги юмалоқ столга, устида дастурхон бўлса ҳам, устидан бир зумда янги дастурхон ёзди-да, бахмал қопланган курсиларни яқин суриб қўйиб, қўлларида қўл сочиқ ва муқовали меню ушлаган ҳолда Степан Аркадьич ёнида буйруқ кутиб турди.

– Тақсирим, амр этсалар ҳозир алоҳида кабина бўшайди: князь Голицин хонимлари билан кетадилар. Янги олинган устрицаларимиз бор.

– Э! Устрица.

Степан Аркадьич ўйланиб қолди. У бармоғини муқовали меню устига қўйиб:

– Ё режани ўзгартирамизми, а, Левин? – деди. Юзида жиддий иккиланиш аломати бор эди. – Яхши устрицами? Кўзингни оч, ҳа!

– Фленсбург устрицалари, тақсирим, Остендники йўқ.

– Фленсбургники бўлса Фленсбургникидир, лекин янгиими?

– Кун кеча олдик.

– Нима дейсан, устрицадан бошласак, кейин бутун режани ўзгартирсак? А?

– Менга бари бир, менга қолса қарам шўрва ичиб, каша еярдим; лекин ундай нарсалар йўқ-да бу ерда.

Гўдак устида парвона бўлган энага сингари, татар ҳам Левиннинг боши устида энгашиб:

– Каша а ла рюсс бор, истайдиларми? – деди.

– Майли, ҳазили йўқ, сен хоҳлаганингни олиб келаверсин. Яхмалак отганман, қорним оч. – Кейин,

Облонскийнинг юзидаги норозилик аломатини кўриб, илова қилди: – Мен танлаган овқатнинг қадрига етмайди, деб ўйлама, жон деб ейман.

– Бўлмасам-чи! Нима десанг де, лекин бу ҳаёт лаззатларидан бири, – деди Степан Аркадьич, – ҳўп бўлмаса, менга қара, оғайни, бизга йигирмата десам оз бўлар, ўттизта устрица, иннайкейин, илдиз солинган шўрва келтир...

– Прертаньер, – деди татар.

Лекин Степан Аркадьич, афтидан, татарнинг овқатлар номини французча айтиб ўзини хурсанд қилишига йўл қўйгиси келмади шекилли:

– Томир солинган, биласанми? – деди. – Кейин қайласини қуюқ қўйдириб тюрбо келтирасан, иннайкейин... ростбиф; ҳа, кўзингни оч, яхши пиширишсин. Сўнгра бичиб боқилган хўроз қовурмасиданми, консерва-понсервами олиб келарсан.

Татар Степан Аркадьичнинг овқатлар номини французча айтмаслигини эслаб, унинг кетидан такрорламади, лекин ўзини хурсанд қилиш учун буюрилган ҳамма овқатларнинг номини такрорлади: «суп прертаньер, тюрбо сос Бомарше, пулард а лестрагон, маседуан де фрюи...» – шундан сўнг, эпчиллик билан дарҳол муқовали менюни қўйди-ю, иккинчисини, яъни ичкилик рўйхатини олиб, Степан Аркадьичга тутди.

– Нима ичамиз?

– Сен хоҳлаганингни, мен бир оз шампан виноси ичарман, – деди Левин.

– Нима? Ҳали шампан виносидан бошламоқчимисан? Бундоқ ўйлаб қаралса, шуниси ҳам маъқул-а. Сен оқ тамғалисини ёқтирасанми?

– Каше билан, – деб қўйди татар.

– Ҳўп, устрицага шу тамғалисини бер, қолганини кейин кўрамиз.

– Ҳўп бўлади. Дастурхон мусалласидан қайси хилини буюрадилар?

– Ньюидан бера қол. Йўқ, яхшиси, классик шабли келтиравер.

– Хўп бўлади. Пишлоқ-чи, ўзлари яхши кўрганидан бўлсинми?

– Албатта, пармезанасидан. Ё сен бошқа хилини ёқтирасанми?

– Йўқ менга бари бир, – деди Левин, ўзини жилмайишдан тўхтатишга қурби етмай.

Татар фракининг этакларини ҳилпирата-ҳилпирата югуриб кетди ва беш дақиқадан кейин очиқ садаф чиғаноқлардаги устрицалар қўйилган товоқ ва бармоқлари орасида вино шишасини ушлаган ҳолда ғириллаганича кирди.

Степан Аркадьич оҳорланган қўл сочиқни ғижимлаб желаткаси ёқасига сукди-да, қўлларини столга қўйиб, устрицани ейишга ўтирди. Кейин, шиллиқ устрицаларни кумуш вилка билан садаф чиғаноқдан чиқара ва бирин-кетин юта туриб:

– Чакки эмас, – деди. Сўнгра, чақнаб турган намли кўзларини гоҳ Левинга, гоҳ татарга ўтириб такрорлади: – Чакки эмас.

Левин оқ нонга пишлоқни қўшиб ейишни кўпроқ яхши кўрарди, шундай бўлса ҳам устрицадан тановул қилди. Лекин Облонскийга қараб завқланиб ўтирди, шиша пўкагини чиқариб, юпқа, тайпоқ қадаҳларга вишиллаб турган винони қўйиб турган татар ҳам, бўйнидаги оқ галстугини тўғрилаб туриб, завқи келаётганини билдирувчи ошкор бир табассум билан Степан Аркадьичга қараб-қараб қўярди.

Степан Аркадьич қадаҳини кўтараётиб:

– Нима, устрицани унча яхши кўрмайсанми? – деди. – Ё кўнглинг нотинчми? А?

У Левиннинг вақтини чоғ қилишни истарди. Лекин Левин вақтичоғ бўлиш у ёқда турсин, сиқилиб ўтирарди. Кўнглидаги шунча ширин хаёллар билан майхонада, хонимлар билан тушлик қилиб ўтирилган кабинетлар орасида югур-елпи, тўполон ичида ўтириш уни даҳшатга солар, ўнғайсизлантирар эди; бу бронза ашёлар, ойналар, газ чироқлар, татарлар – буларнинг ҳаммаси уни таҳқир

этгандай эди. Левин қалбини тўлдирган ҳисларга доғ тушириб қўйишдан қўрқар эди.

– Менингми? Ҳа, кўнглим бежороқ; лекин, бундан ташқари, бу ердаги нарсаларнинг ҳаммаси юрагимни сиқяпти, – деди у. – Мен қишлоқда яшовчи одам бўлганим учун бу нарсаларнинг ҳаммаси, боя мен кабинетингда кўрган жанобнинг тирноқлари сингари, менга эриш туюлади, сен буни тасаввур қилолмайсан...

– Ҳа, бечора Гриневичнинг тирноқлари сени жуда қизиқтирганини кўрдим, – деди Степан Аркадьич кулиб.

– Мен бундай нарсаларни ҳазм қилолмайман, – деб жавоб қилди Левин. – Сен ўзингни менинг ўрнимга қўйиб кўр, бу нарсаларга қишлоқ кишисининг нуқтаи назари билан қара. Биз қишлоқда қўлларимизни ишлаш осон бўладиган кепатада сақлашга ҳаракат қиламиз; бунинг учун тирноқларимизни оламыз, баъзан енгларимизни ҳам шимариб қўямиз. Бу ерда эса одамлар тирноқларини то ўзи синиб тушмагунча атайлаб ўстирадилар ва қўл билан ишлашга мумкин бўлмаслиги учун енгларига запонка нусхасида ликобча тақиб оладилар.

Степан Аркадьич нашъа қилиб кулди.

– Ҳа, бу нарса унга оғир ишнинг керак эмаслигини кўрсатади. Унинг ақли ишлайди...

– Эҳтимол, лекин биз қишлоқилар ишимизни бажаришга қодир бўлиш учун тезроқ қорнимизни тўйдириб олишга ҳаракат қиламиз, ҳолбуки, мана сен билан қорнимизни мумкин қадар тез тўйдириб қўймасликка тиришиб, бунинг учун устрица еб ўтирибмиз – шу аҳволимиз ҳозир менга қанчалик эриш кўринса, у нарсалар ҳам менга шунақа ғалати туюлади...

– Ҳа, албатта, – деди Степан Аркадьич, унинг сўзини илиб. – Лекин маърифатнинг мақсади ҳам худди мана шунда-да: ҳамма нарсадан лаззат олишда.

– Ия, агар мақсад шу бўлса, менинг ёввойи бўлиб қолганим маъқул экан.

– Сен шундоғ ҳам ёввойисан. Сиз Левинларнинг ҳам-
мангиз ёввойисиз.

Левин хўрсинди. Николай акасини эслаб хижолат бўлди,
дили оғриб, қовоғини солди; лекин Облонский бошқа ху-
суда гап очган эди, хаёли дарҳол оғир ўйлардан қутулди.

Степан Аркадьич ичи бўш, ғудир чиганоқларни ита-
риб, пишлоқни олдига суриб қўйгандан сўнг кўзларини
маъноли чақнатиб:

– Хўш, нима қиласан, бугун кечкурун бизнинг қарин-
дошларникига, яъни Шчербацкийларникига борасан-
ми? – деб сўраган эди, Левин:

– Ҳа, княгиня мени малол келаётгандек таклиф қилган
бўлса ҳам, албатта бораман, – деб жавоб қилди.

– Эй, қўйсанг-чи! Бўлмаган гап. Унинг одати шунақа...
қани оғайни, шўрвамни келтир!.. У кишининг, *grande*
*dame*⁸нинг одатлари шунақа, – деди Степан Аркадьич. –
Мен ҳам бораман, лекин олдин графиня Банинаникига
хорга кириб чиқишим керак. Сени қандай қилиб ёввойи
демай? Қани, Москвадан бирданига ғойиб бўлиб кетга-
нингни қандай тушунса бўлади? Шчербацкийлар сени
мендан тоза суриштиришди, худди менинг билишим ке-
ракдай. Мен бўлсам шуни биламан: сен ҳамиша ҳеч ким
қилмаган ишларни қилиб юрасан.

– Ҳа, – деди шошмай Левин ҳаяжонланиб. – Тўғри айт-
динг, мен ёввойиман. Лекин менинг бирданига кетиб
қолганим эмас, яна қайтиб келганим ёввойилигимни
кўрсатади. Бу сафар шунинг учун келдимки...

– О, нақадар бахтлисан! – деди Степан Аркадьич унинг
кўзларига тикилган ҳолда сўзини бўлиб.

– Нега энди?

– Отнинг ўйноқисиңи тамғасидан, йигитнинг ошиғи-
ни эса кўзгинасидан билиб оламан, – деб қувлик қилди
Степан Аркадьич. – Келажагинг ҳали олдингда.

– Нима, сеники орқангда қолиб кетдими?

⁸ улуғ хоним (франц.).

– Йўқ, орқада бўлмаса ҳамки, сенинг келажагинг бор, менинг эса ҳозирим, у ҳам айтарли эмас.

– Нима?

– Унча яхши эмас. Кел, қўй, ўзим тўғримда гапиришни хоҳламайман, иннайкейин, бунни сўз билан айтиб ҳам бўлмайди, – деди Степан Аркадьич. – Шундай қилиб, Москвага нима ният билан келдинг? Ҳой, олиб кет! – деб қичқирди татарга.

Левин ичидан кулиб турган кўзларини Степан Аркадьичдан олмай:

– Нима, пайқадингми? – деб сўради.

– Пайқашга-ку пайқадим-а, лекин бу ҳақда гап очолмайман. Мана шунинг ўзиданоқ пайқаганлигимнинг тўғрими-йўқлигини билиб олсанг бўлади, – деди Степан Аркадьич, нозик табассум билан Левинга қараб туриб.

Левин юзидаги мускуллари пир-пир учиб титраётганини сезиб, қалтироқ товуш билан:

– Ҳўш, бу ҳақда менга нима дейсан? – деди. – Бу муаммога қандай қарайсан?

Степан Аркадьич кўзларини Левиндан олмай, стакандаги шаблисини шимириб ичди.

– Менми? – деб сўради Степан Аркадьич. – Менга қолса шу ишнинг бўлгани яхши. Бу хайрли иш.

– Менга қара, хато кетмаяпсанми? Нима ҳақда гаплашаётганимизни ўзинг биласанми? – деди Левин, кўзларини ҳамсуҳбатига тикиб. – Шу бўладиган нарса деб ўйлайсанми, а?

– Бўлади деб ўйлайман. Нега бўлмасин?

– Йўқ, шуни аниқ бўладиган нарса деб ўйлайсанми? Йўқ, кўнглингдагини айт! Ҳўш, борди-ю, борди-ю йўқ десалар?.. Мен ишонаманки...

– Нега бундай деб ўйлайсан? – деди Степан Аркадьич, унинг ҳаяжонланганига илжайиб.

– Гоҳи маҳаллар менга шундай туюлади. Мабодо йўқ дейишса борми, ахир менга ҳам, ўзига ҳам яхши бўлмайди-да.

– Бе, бунинг қиз учун ёмон жойи йўқ. Ҳар қандай қиз ҳам совчи келса фахрланади.

– Тўғри, ҳар қандай қиз, лекин у эмас.

Степан Аркадьич кулимсиради. У Левиннинг бу туйғусини жуда яхши биларди, у яна шуни ҳам билардики, Левиннинг назарида дунёдаги қизларнинг ҳаммаси икки турга бўлинади: биринчи тури – бунга унинг севгани кирмайди-ю, дунёдаги қизларнинг ҳаммаси киради ва булар инсонга хос заифликларнинг ҳаммасидан холи бўлмаган жуда оддий қизлардир; иккинчи тури эса севганининг ёлғиз ўзи, бунда ҳеч қандай ожизлик, камчилик йўқ ва у инсонга хос нарсалардан баландда.

Левин қайлани нарига сурган эди, Степан Аркадьич унинг қўлини ушлаб:

– Тўхта, қайладан ол, – деди.

Левин бўйсуниб қайладан олди-ю, лекин Степан Аркадьичга овқат егизмади.

– Йўқ, тўхта, тўхтаб тур, – деди у. – Тушунгин ахир, бу масала мен учун ҳаёт-мамот масаласи-я! Ҳеч маҳал бу тўғрида бировга оғиз очган эмасман. Иннайкейин, сендан бошқага ёрила олмайман ҳам. Ахир биз ҳамма нарасада бир-биримизга ёт одамлармиз: дидларимиз, қарашларимиз бошқа, ҳаммаси бошқа; лекин мени яхши кўришингни ва гапимга тушунишингни биламан, шу туфайли сени жонимдан ҳам яхши кўраман. Лекин, худо ҳақи, очиқ гапиравер.

– Нима ўйласам, шуни айтаман сенга, – деди Степан Аркадьич кулимсираб, – лекин айтадиган бошқа гапим ҳам бор: менинг хотиним жуда ажойиб хотин... – Степан Аркадьич, хотини билан ўзи ўртасидаги муносабатни эслаб бир хўрсинди-ю, бир зумгина жим қолгандан сўнг давом қилди. – Соҳиби қаромат. Одамларнинг ичидаги нарсаларни кўриб туради: ҳали бу ҳам оз, ҳатто нима бўлишини, айниқса, никоҳга оид нарсаларни олдиндан билади. Масалан, Шаховскаянинг Брентельнга тегиши-

ни олдиндан айтиб берди-я! Ҳеч ким бунга ишонгиси келмади, лекин хотинимнинг айтгани бўлди. Шундай қилиб, хотиним сенинг томонингда.

– Яъни?

– Яъни, хотиним сени яхши кўрадигина эмас, Китини албатта сенга тегади деб ҳам айтади.

Шу сўзларни эшитиб, Левиннинг оғзи қулоғига етди, ийиб кетиб йиғлаб юбораёзди.

– Шундай дедими, а? – деб қичқирди Левин. – Мен ҳамма вақт айтардим, хотининг ажойиб хотин деб. Бас энди, бас қилайлик бу гапни, – деди у ўрнидан тураётиб.

– Ўтира турсанг-чи.

Лекин Левин ўтира олмас эди. Катакка ўхшаган кичкина хона ичида бардам қадамлар билан бир-икки бор у ёқ бу ёққа юрди, ёшларини кўрсатмаслик учун кўзларини пирпиратди, ана шундан кейингина столга келиб ўтирди.

– Сен тушунгин ахир, бу муҳаббат эмас, – деди у. – Мен муҳаббат қўйиб кўрганман, лекин буниси бутунлай бошқача. Бу менинг ҳиссим эмас, мендан ташқари бир куч ихтиёримни олиб қўйган. У сафар шунинг учун кетиб қолдимки, ер юзида бахт бўлмаганидек, бу нарсанинг ҳам бўлиши мумкин эмас деган қарорга келган эдим, билдингми? Ўзимни босиш учун бошимни минг тошга урсам ҳам бўлмади, усиз яшай олмаслигимни билдим. Шунинг учун бир ёқлик қилиш керак...

– Ундай бўлса нимага кетиб қолувдинг?

– Шошмасанг-чи! Улар уймалашиб калламни ғовлатиб юборди-ку! Қанча сўрайдиган нарсаларим бор! Менга қара, айтган гапинг билан бошимни осмонга етказганингни кўз олдингга келтиролмайсан, ахир! Мен шу қадар бахтиёрманки, ҳамма нарсани унутиб, тубанлашиб кетяпман. Бугун бир гап эшитдим: Николай акам, танийсан, шу ерда эмиш... уни ҳам ёдимдан чиқардим. У ҳам бахтиёр бўлса керак деб ўйлабман. Бу худди жинниликка ўхшайди. Аммо шуниси даҳшатлики... Масалан, сен уйлангансан, сен бу ҳисни биласан... шуниси даҳшатлики, биз анчагина яшаган,

Ўтмишда... муҳаббат эмас, гуноҳ орттирган одамлармиз. Бирдан покиза, бокира бир вужудга яқинлашамиз; бу жирканч нарса, шунинг учун бундай одам ўзини нолойиқ деб ҳис этолмай туrolмайди.

– Қўявер, сенда гуноҳ кўп эмас.

– Эй, ҳар ҳолда бор-да, – деди Левин. – Ҳар ҳолда «ҳаётим саҳифаларини жирканч ҳис билан ўқиб туриб, дир-дир титрайман, лаънат дейман ва аччиқ-аччиқ зорланаман...» шундай.

– На чора, дунёнинг ўзи бўлгани шу, – деди Степан Аркадьич.

– Биттагина тасалли бор, у ҳам бўлса, мен ҳамма вақт яхши кўриб ўқийдиган дуодир: «Мени лойиқ билиб эмас, шафқат қилиб кечир». У ҳам мени фақат шу тариқа кечирши мумкин.

XI

Левин қадаҳини кўтаргандан сўнг бир оз жим ўтиришди. Кейин Степан Аркадьич:

– Сенга яна бир нарсани айтишим керак. Вронскийни танийсанми? – деб сўраб қолди.

– Йўқ, танимайман, нимага сўраяпсан?

Татар ҳозир, айниқса керак бўлмаган бир пайтда меҳмонлар теваарагида ивирсиб, қадахларни тўлдириб юрган эди; Степан Аркадьич унга юзланиб:

– Бошқасини келтир, – деди.

– Нима учун Вронскийни танишим керак экан?

– Шунинг учун танишинг керакки, рақибларингдан бири у.

– Қанақа одам у, Вронский? – деди Левин. Унинг, Облонскийни ҳозиргина завқлантирган болаларга хос қувноқ чехраси бирдан ўзгариб, қаҳрли, ёқимсиз тус олди.

– Вронский – граф Кирилл Иванович Вронскийнинг ўғилларидан ва Петербург аслзода ёшларининг энг

ажойиб намуналаридан бири. Мен уни Тверда ишлаб юрганимда таниганман, у ерга аскар олгани келган эди. Ҳаддан ташқари бадавлат, чиройли, таниш-билишлари кўп, ўзи флигель-адъютант, шу билан бирга, дилбар йигит, лекин дилбар йигит дейиш ҳам озлик қилади. Кейин бу ерда билсам, ўқимишли, жуда ақлли одам экан; бу – келажаги ниҳоятда порлоқ одам.

Левин қовоқларини солиб, индамай ўтирарди.

– Ҳў-ўш, сен кетганингдан бир оз кейин шу атрофларда пайдо бўлиб қолди; ўзиям, чамамда, Китига ошиғу шайдо. Ўзинг тушунасан, Китининг онаси...

– Кечир, лекин мен ҳеч нарсага тушунмаяпман, – деди Левин, яна беш баттар қовоқларини солиб. Кейин Николай акаси ва уни ёддан чиқариб ўзининг нақадар пасткашлик қилгани бирдан эсига тушди.

Степан Аркадьич жилмайиб ва қўлини унинг қўлига теггиза туриб:

– Тўхта, тўхта, – деди. – Мен сенга фақат билган нарсаларимни айтдим, холос; яна такрор айтаман: бу нозик ва қалтис масалада, пайқашимча, нафсиламр омад сенинг тарафингда.

Левин курси орқасига ўзини ташлади, ранги қув ўчиб кетган эди.

– Лекин ишни иложи борича тезроқ ҳал қилишингни маслаҳат кўраман, – деб давом қилди Облонский, унинг қадаҳини тўлдира туриб.

– Йўқ, раҳмат, ортиқ ичолмайман, – деди Левин қадаҳини нари суриб. – Маст бўлиб қоламан... Ҳўш, турмушинг қалай? – деб сўради у, афтидан, суҳбат мавзуини ўзгартиргиси келиб.

– Яна бир оғиз сўз: ҳар нима бўлганда ҳам, масалани тезроқ ҳал қилишинг маслаҳат, бугун оғиз очма, маслаҳат бермайман, – деди Степан Аркадьич. – Эртага эрталаб бутун дабдаба билан бору, оғиз солавер, худо ёр бўлсин...

– Меникига ов қилгани бормоқчи бўлиб юрган эдинг. Шу баҳор кел, – деди Левин.

У бу тўғрида Степан Аркадьичга кўнгил ёргани учун ҳозир ич-ичидан пушаймон еб ўтирар эди. Унинг табар-рук ҳисси аллақандай петербурглик офицер рақобати ҳақидаги гаплар ва Степан Аркадьичнинг тахмини ҳамда маслаҳатлари билан булғанган эди.

Степан Аркадьич кулимсиради. У Левиннинг қалбида нималар бўлаётганига тушунар эди.

– Вақти билан борарман, – деди Степан Аркадьич.
– Бунақа, оғайни, аёллар бамисоли винт – ҳамма нарса ўшанинг теварагида айланади. Мана, масалан, менинг ишим ҳам чатоқ, жуда чатоқ, ҳаммасига хотинлар сабаб. Сен менга очик айт, – деди у, бир қўли билан папирос чиқариб ва иккинчи қўлида қадаҳини ушлаб туриб, – маслаҳат бер.

– Нима тўғрисида ахир?

– Мана бу тўғрида, фараз қилайлик, сен уйлангансан, хотинингни яхши кўрасан, лекин бошқа бир аёлга кўнглинг тушиб қолди...

– Кечир, лекин мен бундай нарсаларни асло ақлимга сиғдира олмайман, бу ҳам... ҳозир шу ерда қорнимни тўй-ғазиб олсам-у, калач дўкони ёнидан ўтиб кетаётиб калач ўғирлаб еганимни ҳам ақлимга сиғдира олмаганимга ўхшаган нарса.

Степан Аркадьичнинг кўзлари одатдагидан кучлироқ чақнаб кетди.

– Нега энди? Калач баъзан шундай хушбўй ҳид тара-тадики, емасдан туролмайсан киши.

*Himmlisch ist's, wenn ich bezwungen
Meine irdische Begier;
Aber noch wenn's nicht geltnen,
Hatt' ich auch recht hupsch Plaisir!⁹*

⁹ Ўз эҳтиросимга бўлсайдим ҳоким,
Бу ғоят гўзал иш бўларди албат;
Бунга эришмаган бўлсам ҳам, лекин
Ҳарқалай кайф қилдим, олдим кўп лаззат! (нем.)

Степан Аркадьич буларни айта туриб, мулойимлик билан кулимсиради. Левин ҳам ўзини кулимсирашдан туюлмади.

– Бу гапнинг ҳазили йўқ, – деб Облонский сўзини давом қилдирди. – Тушунгин, вужуди севги билан тўлган, ювош, дилбар, якка-ёлғиз, бечора аёл бутун борлигини сенга қурбон қилса-ю, энди, бўлар иш бўлгандан кейин, тушун ахир, наҳотки ташлаб кетсанг? Фараз қилайлик: оила ҳаётини бузмаслик учун ундан ажрадинг ҳам, наҳотки шунда ҳам унга ачинмасанг, ердам қилмасанг, дардига дардман бўлмасанг?

– Йўқ, кечир мени, бу фикрингга қўшилмайман, ўзинг биласанки, аёллар менинг назаримда икки турга бўлинади... йўқ, яъни... тўғрироғи: аёллар бору, яна... мен разолатга ботган маҳбубаларни кўрган эмасман, кўрмайман ҳам, конторка орқасида ўтирган афти-башараси бўёқли, сочлари жингалак француз аёлга ўхшаганларни эса мен газанда деб биламан, ахлоқи бузилганларнинг ҳаммаси ҳам шунақалардан.

– Ҳўш, инжил оятидаги сўзлар-чи?

– Эй, қўйсанг-чи! Бу сўзлардан суиистеъмол қилишларини билганда ҳазрати Исо ҳеч маҳал бу гапни айтмаган бўларди. Бутун инжилдан фақат шу сўзларнигина эсда олиб қолишибди. Сўз орасида шуни ҳам айтиб қўяйки, мен ўйлаган нарсаларимни эмас, ҳис қилган нарсаларимни гапиряпман. Мен ахлоқи бузилган хотинлардан нафратланаман. Сен ўргимчакдан кўрқасан, мен бўлсам ҳалиги газандалардан. Сен-ку, тўғриси, ўргимчакларни ўрганмагансан, уларнинг табиатини билмайсан, мен ҳам шунақа.

Бундай дейиш осон, бу нарсалар Диккенс тасвир қилган жанобнинг мушкул масалаларни чап қўл билан ўнг елкасидан ошириб ташлаганидай гап. Лекин фактни инкор қилиш – жавоб эмас. Нима қилай, гапирсанг-чи, ахир, нима қилай? Хотининг қариб борса-ю, сен қувватга тўлиб-тошсанг. Хотинингни ҳар қанча ҳурмат қилма, бари бир, уни чинакам севги билан сева олмаслигингни ҳаш-паш дегун-

ча сеза бошлайсан. Ана шу пайт бирдан жононга дуч келиб қоласан-у, адойи тамом бўласан! – деди Степан Аркадьич, умидсизлик билан.

Левин истехзо билан кулимсиради.

– Ҳа, адойи тамом бўласан, – деб сўзини давом қилди Облонский. – Ҳўш, нима қилиш керак?

– Калач ўғирламаслик керак.

Степан Аркадьич кулиб юборди.

– Эй, ахлоқ устози! Тушун ахир: дунёда икки тоифа хотин бор: бири – фақат ўз ҳуқуқини талаб этади; бу ҳуқуқ – сенинг севгинг, сен эса севгингни унга бағишлай олмайсан; иккинчи тоифа хотин эса, борлигини сенга қурбон қилади-ю, сендан ҳеч нима талаб этмайди. Шунда нима қилишинг керак? Қандай ҳаракат этишинг керак? Мана бу даҳшатли фожиа.

– Агар сен бу ҳақда менинг раъйимни билмоқчи бўлсанг, хўп, айтаман: бунда фожиа бўлишига ишонмайман. Шу сабабдан ишонмайманки, менингча, муҳаббат... ҳар иккала муҳаббат, эсингдами, Афлотун ўзининг «Зиё-фат» номли асарида баён қилган ҳар иккала муҳаббат одамларни синаб кўриш хизматини адо этади. Бир хил одамлар бу муҳаббатнинг бирини, бошқалар эса фақат иккинчисини муҳаббат деб биладилар. Шунинг учун, Афлотуний муҳаббатдан бошқа муҳаббатгагина бўйсунган одамлар фожиа ҳақида бекор оғиз кўпиртирадилар. Бундай муҳаббатда ҳеч қандай фожианинг бўлиши мумкин эмас. «Бахш этган ҳузур-ҳаловатингиз учун ожизона ташаккур, саломат бўлсинлар» – бутун фожиа мана шундан иборат, холос. Афлотуний муҳаббат учун эса фожианинг бўлиши мумкин эмас, чунки бундай муҳаббат бор жойда ҳамма нарса равшан, покиза, сабабки...

Шу пайт Левин ўз гуноҳларини ва бошидан кечирган ички курашини эслади-ю, бирдан:

– Ким билади, балки сен ҳақлидирсан, – деб қўшиб қўйди. – Ҳақли бўлишинг эҳтимолга жуда яқин... лекин мен билмайман, мутлақо билмайман.

– Ана кўрдингми, – деди Степан Аркадьич, – сен маслак одамисан. Бу сенинг ҳам фазилатинг, ҳам нуқсонинг. Сен бир тахлитда турадиган кишисан, шунинг учун ҳаётнинг бир тахлитдаги ҳодисалардан таркиб топишини хоҳлайсан. Ҳолбуки бундай бўлмайди. Мана, масалан, сен ижтимоий фаолиятга, хизматга жирканиб қарайсан, чунки ишнинг ҳамма вақт мақсадга мувофиқ бўлишини хоҳлайсан, ҳолбуки бундай бўлмайди. Сен ҳар бир кишининг фаолияти ҳар маҳал мақсадга эга бўлишини, муҳаббат ва оила ҳаётининг ҳар маҳал бир бўлишини ҳам хоҳлайсан. Ҳолбуки бундай бўлмайди. Ҳаётнинг барча ранг-баранглиги, бутун латофати, бутун гўзаллиги соялар ва ёруғлардан таркиб топади.

Левин хўрсиниб қўйди, жавоб қилмади. У ўз фикрлари билан банд бўлиб, Облонскийнинг сўзларини эшитмаган эди.

Шундан кейин улар, гарчи дўст бўлишса ҳам, гарчи бирга тушлик қилишиб, бирга вино ичишган бўлишса ҳам, вино уларни бир-бирларига яна ҳам иноқлаштириши керак бўлгани ҳолда, ҳар бири фақат ўз фикри билан банд бўлиб, бирининг иккинчиси билан иши йўқлигини сезиб қолдилар. Облонский мана шунга ўхшаш тушликдан кейин иноқлашиш ўрнига, жуда ҳам узоқлашиб кетиш каби ҳодисани неча бор бошидан кечирган эди. Шунинг учун бундай ҳолларда нима қилиш кераклигини биларди.

– Ҳисобни келтир! – деб қичқирди-ю, қўшни залга чиқиб, у ерда дарҳол бир таниш адъютантга учради-да, бир актриса ва унинг соҳиби ҳақида гаплашиб кетди. Облонский ҳамиша Левиннинг ҳаддан зиёд ақлий ва рухий жиҳатдан чарчатадиган суҳбатидан сўнгра адъютант билан қилган суҳбатидан дарҳол енгил тортганини, ҳордиғи чиққанини ҳис этди.

Татар йигирма олти сўму яна қанча тийиндан иборат бўлган ва бунга арақ пули ҳам қўшилган ҳисоб-китобни келтирганда, Левин, қишлоқ кишиси бўлгани учун, ўз

ҳиссасига тушган ўн тўрт сўмлик ҳисобдан бошқа маҳал даҳшатга тушган бўларди, лекин ҳозир бунга эътибор қилмади, ҳақини тўлади-ю, кийимларини ўзгартириш ва Шчербацкийларникига бориш учун уйга жўнади; бугун Шчербацкийларникида тақдири ҳал бўларди.

XII

Князь қизи Кити Шчербацкая ўн саккизга кирган эди. У шу қишдан киборлар зиёфатларига аралаша бошлади. Киборлар орасида у қозонган муваффақият ҳар икки опасиникидан, ҳатто княгиня кутганидан ҳам баланд эди. Москва балларида ўйинга тушувчи йигитларнинг қарийб ҳаммаси Китига ошиқ бўлган, биринчи қишдаёқ Китига муносиб икки номзод маълум бўлиб қолган эди: бири Левин, иккинчиси у қишлоққа кетар-кетмас майдонда кўринган граф Вронский эди.

Қиш бошларида Левиннинг пайдо бўлиши, Шчербацкийларникига тез-тез келиб-кедиб туриши, Китига бўлган ошкор муҳаббати Китининг ота-онаси ўртасида қизларининг келажаги ҳақидаги биринчи жиддий муҳокамага ва князь-княгиня ўртасидаги тортишувга сабаб бўлди. Князь Левин томонда эди, у Кити учун Левиндан ортиғини орзу қилмаганини айтди. Княгиня бўлса, аёлларга хос бир одат билан масаланинг моҳиятига эътибор бермай, Китининг ҳали жуда ҳам ёшлигини, Левин ниятининг жиддийлигини ҳеч нима билан исбот қилмаганлигини, Китининг унга майли йўқлигини ва бошқа баҳоналарни гапирди; лекин муддаонинг энг муҳими, яъни қизига яна ҳам муносиброқ куёв кутаётганини, қизи Левинни ёқтирмаганини, Левинни билмаганини айтмади. Левин кўққисдан кетиб қолганда эса, княгиня хурсанд бўлиб, тантана билан эрига: «Кўрдингми, мен ҳақли эдим» деди. Вронский пайдо бўлганда эса, Кити шунчаки яхши куёв эмас, ҳашаматли, ажойиб куёв тан-

лаши керак, деган фикрини кўнглига тугиб, яна ҳам кўпроқ хурсанд бўлди.

Китининг онаси учун Вронский билан Левинни таққослаш мумкин эмас эди. Онасига Левиннинг ғалати ва кескин муҳокамалари ҳам, княгинянинг тахминича, киборлар жамиятида ўзини мағрур тутишдан келиб чиқадиган бесўнақайлиги ҳам, княгинянинг фаҳмича, унинг қишлоқдаги аллақандай ёввойи ҳаёти, ҳайвонлар ва мужиклар билан машғул бўлиши ҳам ёқмас эди; Левин унинг қизига ошиқ бўлиб, уйларига бир ярим ойдан бери келади, ниманидир кутади, чамалайди, Китига оғиз солса, бу улар учун катта шараф бўлиб кетмасмикан деб қўрқаётганга ўхшайди, унашиладиган қизнинг уйига келгандан кейин унга арз-ҳол қилиши кераклигини тушунмайди – мана шу нарсалар ҳам княгиняга асло ёқмас эди. Бунинг устига, у яна ҳеч нима айтмасдан кетиб қолади. «Хайриятки, у кўзга яқин киши эмас, Кити яхши кўриб қолмади», – деб ўйларди у.

Вронский онанинг бутун орзу-хавасларига муносиб эди. Ниҳоятда бадавлат, ақлли, аслзода, келажакда порлоқ ҳарбий-сарой мартабаси кутиб турган фусункор киши. Ундан яхшисини орзу қилиб бўлмасди. Балларда Вронский Китига очиқ-ошкор айланишар, у билан ўйинга тушар, уйларига келарди, демак, ниятининг жиддийлигига гумон қилиб бўлмас эди. Лекин, шунга қарамасдан, княгиня шу қишни даҳшатли бир хавотир ва ҳаяжонда ўтказди.

Княгинянинг ўзи бундан ўттиз йил илгари холасининг совчилиги билан эрга теккан эди. Олдиндан ипидан-игнасиғача маълум бўлган куёв келиб қизни кўрди, куёвни ҳам кўришди; совчи хола қиз билан йигитнинг бир-бирида қолдирган таассуротни сўроқлаб билди, кейин бу таассуротни ўзларига ҳам маълум қилди; улар бир-бирларида яхши таассурот қолдиришган эди; кейин, тайин қилинган кунда, йигит келиб қизнинг ота-онасига

хоҳишини билдирди, унинг хоҳиши ҳам ота-онаси томонидан қабул қилинди. (Улар буни кутиб турган эдилар.) Шу билан ҳамма нарсa жуда осон ва соддагина ҳал бўлди. Ҳар ҳолда, княгиняга шундай туюлган эди. Лекин оддий нарсa бўлиб кўринган бу ишнинг унчалик осон ва содда эмаслигини ўз қизларини эрга бериш маҳалида кўрди. Катта қизлари Дарья билан Натальяни эрга бераётганда қанчадан-қанча ваҳимага тушди, қанчадан-қанча фикрлар миясига келиб-кетди, қанчадан-қанча пул сарф қилинди, эри билан унинг ўртасида қанчадан-қанча нари-бери гаплар бўлди! Мана энди кичик қизларини киборлар муҳитига олиб чиқар экан, яна ўшандай ваҳимага тушар, яна ўшандай гумон ва шубҳаларга берилар, эри билан аввалги икки қизи туфайли бўлган жанжаллардан ҳам ортиқроқ жанжаллашарди. Қари князь ҳам, ҳамма оталар сингари, қизларнинг номуси ва софлиги тўғрисида жуда қаттиқ турар эди. У қизларини, айниқса, арзанда қизи Китини ҳаддан ташқари тергар, қизимни бадном қиласан деб ҳар қадамда княгиня билан ғижиллашарди. Княгиня катта қизларини эрга бериш маҳалида бу хил жанжалларга ўрганиб қолган эди, лекин бу сафар князнинг инжиқлигида асос кўпроқ эканлигини ҳис этарди. У кейинги вақтларда жамият урф-одатида кўп нарсалар ўзгариб кетганини, оналар бурчи яна ҳам оғирлашганини кўрарди. У Кити тенгқурларининг аллақандай жамият ташкил этиб аллақандай курсларга қатнаётганларини, эркаклар билан бемалол муомала қилганларини, кўчаларда якка ўзлари кареталарда юрганларини, кўпларининг реверанс қилмаганларини ва ҳаммасидан ҳам эр танлаш ота-оналарнинг эмас, ўзларининг иши эканига қаттиқ ишонганликларини кўрарди. Ана шу ёш қизлар, ҳатто кекса одамлар ҳам: «Ҳозир қизларни бурунги замонлардагидек эрга бермайдилар», деб ўйлашар ва очиқ сўзлашардилар. Лекин ҳозир қизларни қай тариқа эрга беришларини княгиня ҳеч кимдан суриштириб билол-

мади. Французларнинг одати, болалар тақдирини ота-оналари ҳал қилади, деган одат қабул этилмай қораланарди. Инглизларнинг одати: бутун ихтиёр қизда, деган одат ҳам қабул этилмас ва рус жамиятига тўғри келмас эди. Русларнинг унашиш одати негадир хунук деб ҳисобланар ва бу одатдан ҳамма, жумладан княгинянинг ўзи ҳам куларди. Лекин қизнинг қай тариқа эрга тегиши ва эрга берилиши кераклигини ҳеч ким билмасди. Княгиня бу ҳақда ким билан гаплашмасин, ҳаммаси ҳам: «Жоним, бизнинг замонамизда бу эски одатни ташлаш керак. Ахир уйланадиганлар ёшлар-ку, ота-оналари эмас; шундай бўлгандан кейин, уларни ўз майилларига қўйиш керак, турмушларини билганларича қуришсин», дерди. Лекин қизлари йўқ одамлар учун бунақа дейиш осон; княгиня, қиз агар ўз ихтиёрига ташлаб қўйилса, уйланишни хоҳламаган ёки куёвликка ярамаган битта-яримта одамни яхши кўриб қолиши мумкин, деб ўйларди. Шундай қилиб, замонамизда ёшлар ўз муқаддаротларини ўзлари ҳал қилишлари керак, деб ҳар қанча талқин этсалар ҳам, қайси бир замонда бўлмасин, беш яшар бола учун ўқланган тўппонча энг яхши ўйинчоқ эканлигига қанчалик ишонмаса, бу гапларга ҳам княгиня шуңчалик ишона олмасди. Шу сабабли княгиня катта қизларидан кўра Кити тўғрисида кўпроқ хавотирда эди.

Энди у, Вронский қизимга жигарсўхталик қилишдан нарига ўтмаса-я, деб қўрқарди. Княгиня қизининг уни аллақачон яхши кўриб қолганлигини фаҳмлар, лекин Вронский виждонли одам, шунинг учун қизимни бадном қилмайди, деб ўзини юпатарди. Айни замонда у ҳозирги эркин муомала билан қизнинг бошини айлантириб қўйиш осонлигини, эркаклар умуман бу гуноҳига бепарво қараганликларини ҳам биларди. Ўтган ҳафта Кити Вронский билан мазуркага тушаётганларида ўтган гапни онасига айтиб берди. Бу гап княгиняни бирмунча юпатган бўлса ҳамки, у бутунлай хотиржам бўла олмас-

ди. Вронский Китига: мен ҳам, акам ҳам ҳар бир масалада онамизга бўйсунушга шунчалик одатланиб қолганмизки, онамиз билан маслаҳатлашмасдан туриб бирон муҳим ишга қўл ургани ботина олмаймиз, деб айтибди. «Ҳозир ойимнинг Петербургдан келишларини худди бахтимни кутгандай кутиб турибман», дебди.

Кити бу сўзларнинг маъносига бориб етмасданоқ ҳаммасини онасига айтиб берди. Аммо онаси буни бошқача тушунди. Вронскийнинг қари онасини Москвада ҳар кун кутаётганларини, кампир ўғлининг дидидан хурсанд бўлишини княгиня биларди; шунинг учун, онасини хафа қилиб қўйишдан қўрқиб, Вронскийнинг Китига оғиз солмаётгани княгиняга ғалати туюларди; шундай бўлса ҳам бу никоҳнинг бўлишини, бундан ҳам кўпроқ ташвиш ва ҳаяжонларидан тезроқ қутулишни шу қадар хоҳлардики, ахийри шундай бўлишига ўзи ҳам ишониб қолди. Эрини ташлаб кетмоқчи бўлиб юрган катта қизи Доллининг бахтсизлигини кўриш ҳозир княгиня учун нақадар оғир бўлмасин, кичик қизининг ҳал бўлиш олдида турган тақдири ҳақидаги ташвиши унинг бутун ҳис ва туйғуларини қамраб олган эди. Шу бутун, Левиннинг келиши билан унинг ташвишига янги ташвиш қўшилди. Княгиня, назарида, бир маҳаллар Левинга майли бўлган қизининг номус зўридан Вронскийни рад қилмасайди, Левиннинг келиши битай деб турган ишни чулғатиб, тўхтатиб қўймасайди, деб қўрқар эди.

Уйга қайтиб келишганда, княгиня қизидан:

- Қачон келибди? – деб сўради, Левин тўғрисида.
- Бугун, тамап.
- Мен ёлғиз бир нарсани айтмоқчиман... – деб княгиня сўз бошлади.

Кити унинг жиддий, ҳаяжонли юзидан нима устида гапиришини пайқаб олди.

- Ойи, – деди у тутақиб ва онасига томон шартта ўгирилиб, – ўтинаман, ўтинаман бу ҳақда ҳеч оғиз очманг. Биламан, ҳаммасини биламан.

Кити ҳам онаси хоҳлаган нарсани хоҳларди, лекин онасининг нима вайдан шуни орзу қилаётгани кўнглини оғритарди.

– Мен ёлғиз шуни айтмоқчиман: биттасини умидвор қилиб қўйиб...

– Жон ойи, худо хайрингизни берсин, қўйинг, гапирманг. Бу тўғрида оғиз очиш шу қадар даҳшатлики.

Онаси қизининг кўзларидаги ёшни кўриб:

– Хўп, хўп, гапирмайман, – деди. – Лекин бир шартим бор, жон болам, ўзинг ҳам ваъда қилгансан, мендан ҳеч сирингни яширмайсан. Яширмайсан-а?

Кити қизариб ва онасининг юзига тик қараб туриб:

– Ҳеч қачон, ойи, ҳеч қандай сиримни яширмайман, – деб жавоб берди. – Лекин ҳозир сизга айтадиган ҳеч гапим йўқ. Мен... мен... мабодо хоҳлаганимда ҳам, нима дейишимни ва қандай дейишимни билмайман... билмайман.

Онаси унинг ҳаяжонлангани ва бахтиёрлигига қувониб: «Йўқ, у шу кўзлари билан ёлғон гапиролмайди», деб ўйлади. Княгиня ҳозир Китининг қалбида рўй бераётган нарсаларнинг қиз бечорага қанчали зўр ва аҳамиятли бўлиб кўринганига кулимсирарди.

XIII

Кити тушликдан сўнг ва кеч киргунгача шундай бир туйғу ичида юрдики, жангга кириш олдида турган йигитгина шу нарсани ҳис этади. Унинг юраги дукурлаб урар, фикрлари бир ерда тўпланолмай чуваларди.

Кити шу бугун оқшом Левин билан биринчи марта учрашишини, ўзининг тақдирини ҳал қилишини сезарди. Шунинг учун уларнинг иккаласини, гоҳ айри-айри ҳолда, гоҳ биргаликда тинмай кўз олдига келтирарди. Ўтмиш ҳақида ўйлаганида, ўзининг Левин билан муносабатини эслаганида ҳузур қилар, кўнгли юмшар эди. Болалик чоғларининг хотиралари ва ўлган акаси билан

Левин ўртасидаги дўстлик хотиралари Китининг Левинга бўлган муносабатларига алоҳида, шоирона бир нафосат бағишлар эди. У Левиннинг ўзига ошиқлигига амин эди, шунинг учун муҳаббати Китини ҳаволантирар, қувонтирарди. Натижада у Левинни эслаб, енгил тортар эди. Вронскийни хотирлаганда эса, унинг бориб турган кибор ва сокин одам бўлишига қарамай, аллақандай ўнғайсиз ҳолга тушар эди; қандайдир сохталик бордек эди; бу сохталик Вронскийда эмас, йўқ у жуда содда, дилбар йигит, сохталик гўё Китининг ўзида эди; ҳолбуки у ўзини Левин олдида бутунлай содда ҳис этар, қўнгли равшан топарди. Аммо шуниси ҳам бор эдики, у Вронский билан ўтадиган келажагини ҳаёлига келтирди дегунча қўз олдида порлоқ, бахтли бир истиқбол гавдаланарди. Левин билан ўтадиган келажаги эса хира бўлиб кўринарди.

Бугунги оқшом йиғилишига кийиниш учун юқори қаватга чиқиб ўзини ойнага солганда, Кити ўзини энг яхши кунларидан бирида эканини ва куч-қувватга тўлиб-тошганини кўриб қувонди; бир оздан сўнг бошладиган йиғилиш учун шундай бир ҳолатда бўлиши ниҳоятда зарур эди: у ўзининг ташқи қиёфаси сокин ва ҳаракатларида эркинлик, латофат борлигини ҳис этди.

Соат саккиз яримда у меҳмонхонага энди тушиб ҳам эдики, лакей: «Константин Дмитрич Левин» деб хабар берди. Княгиня ҳали ўз хонасида эди, князь ҳам чиқмаган эди. Кити: «Худди ўйлаганим», деб ўйлади-ю, юраги дукурлаб ўйнай бошлади. Ойнага қараб, юзининг оқариб кетганини кўриб даҳшатга тушди.

Левин уни холи топиш ва таклифини айтиш учун барвақтроқ келганини Кити энди аниқ биларди. Худди шу он масала биринчи марта бутунлай бошқа, янги томони билан қўз олдида гавдаланди. У масаланинг ёлғиз ўзи, яъни ким билан бахтли бўлиши ва кимни яхши кўриши устида эмаслигини, балки яхши кўрган кишисини шу тобда ҳақорат қилиши кераклиги устида эканини ҳозиргина

тушунди. У севган кишисини бағритошлик билан ҳақорат қилиши керак... Нима учун? Шунинг учунки, у дилбар йигит, Китини яхши кўради, Китига ошиқ. Лекин, на чора, шундай қилиши керак, шундай бўлиши керак. «Ё худо, наҳотки шу нарсани ўз оғзим билан айтсам унга? – деб ўйлади Кити. – Хўш, нима дейман? Наҳотки сизни яхши кўрмайман деб айтсам-а? Бу нотўғри бўлади-ку! Нима дейин? Бошқани яхши кўраман, дейми? Йўқ, бундай дея олмайман. Чиқиб кетаман, чиқиб кетишим керак».

Кити эшикка яқинлашганда Левиннинг оёқ товушини эшитди. «Йўқ! Бундай қилиш ноинсофлик бўлади. Нимадан кўрқаман? Ҳеч ёмонлик қилганим йўқ-ку. Нима бўлса бўлар! Тўғрисини айтаман. Тўғрисини айтсам уят бўлмайди. Ана ўзи», деди Кити ўзига, Левиннинг кучли ва ҳуркак қоматини, ўзига тикилиб турган порлоқ кўзларини кўриб. У, Левиндан шафқат сўраётгандек, юзига тик қараб туриб қўлини узатди.

Левин бўш меҳмонхонага кўз югуртириб:

– Барвақт келибман шекилли, жуда ҳам барвақт, – деди. Левин ўз орзусининг ушалганини, кўнглидаги гапларини очиқ-ойдин гапиришга ҳеч нима халақит бермаслигини кўрганда, юзини ғам булути қоплади.

– Йўғ-а, – деди Кити, стол ёнига ўтириб.

Левин қиз ёнига ўтирмасдан ва жасоратни йўқотмаслик учун унинг юзига қарамасдан:

– Менинг орзум ҳам сизни холи топиш эди, – деб сўз бошлади.

– Ойимлар ҳозир чиқадилар. Кеча жуда чарчаб қолдилар. Кеча...

Кити оғзидан чиққан гапнинг маъносига тушунмай гапирар ва ёлворувчи, меҳрибон кўзларини ундан олмай ўтирарди.

Левин қизга қаради; у қизариб, гапидан тўхтаб қолди.

– Мен сизга бу ерда кўп тураманми, билмайман... лекин буниси сизга боғлиқ, деб айтувдим...

Кити, ҳозир эшитадиган гапига қандай жавоб беришни билмай, бошини борган сари қуйи соларди.

– Сизга боғлиқ, деб айтувдим, – деди Левин, такрорлаб.
– Мен айтмоқчи эдим... мен айтмоқчи эдим... мен шунинг учун келдим... ки... менга тегсангиз! – деди у, нима деяётганини ўзи ҳам билмай; лекин, энг даҳшатли нарсани айтиб бўлинганини сезгандан сўнг, тўхтаб, Китига қаради.

Кити унга қараб, оғир-оғир нафас оларди. Унинг боши осмонга етган, қалби бахт билан тўлиб-тошганди. Левиннинг муҳаббат изҳор қилиши ўзига шу қадар қаттиқ таъсир қилишини у кутмаган эди. Лекин бу ҳол бир зумгина давом этди. Кити Вронскийни эслади. Ана шундан кейин у ўзининг самимий кўзларини кўтариб Левинга қаради-да, умидсиз юзини кўриб, шошиб жавоб қилди:

– Йўқ, бу бўладиган гап эмас... мени кечиринг.

Бир дақиқагина олдин Кити унга нақадар яқин эди, унинг ҳаёти учун нақадар зарур эди! Мана энди у Левин учун нақадар бегона, нақадар узоқ бўлиб кетди!

Левин унга қарамасдан:

– Бошқача бўлиши мумкин эмасди, – деди.

Левин бош эгиб таъзим қилгач, чиқиб кетмоқчи бўлди.

XIV

Лекин шу он меҳмонхонага княгиня кириб келди. У қизининг Левин билан ёлғиз турганини ва авзойилари бузилганини кўриб, даҳшатга келди. Левин унга бош эгиб таъзим қилди-ю, ҳеч нима демади. Кити ерга қараб, жим ўтирарди. Онаси: «Худога шукур, рад қилибди», деб ўйлади; шунда унинг юзи пайшанба кунлари меҳмонларни кутганда чехрасида кўринадиган одатдаги табасум билан ёришиб кетди. Княгиня ўтириб, Левиннинг қишлоқдаги ҳаёти ҳақида суриштира бошлади. Левин яна ўтириб, ҳеч кимга сездирмасдан чиқиб кетиш учун меҳмонларнинг келишини кутди.

Беш дақиқадан кейин Китининг бултур қишда эрга теккан дугонаси графиня Нордстон кирди.

У қотма, сариқ, қора кўзлари чарақлаган, касалванд ва асабий бир хотин эди. У Китини яхши кўрарди; Китига бўлган муҳаббати, ҳар вақт эрли хотинларнинг қизларга бўлган муҳаббати сингари, Китини ўз орзу ва тилагига мос бўлган одамга эрга беришдан иборат эди, шунинг учун ҳам Китини Вронскийга беришни хоҳларди. Қиш бошларида Шчербацкийларникида тез-тез учратиб турган Левинни эса у сира ҳам хушламасди. Бу аёл Левинни учратганда ҳар доим уни майна қилишни яхши кўрар эди.

– Унинг менга ўз улуғворлиги чўққисидан туриб қарашини яхши кўраман: жиддий суҳбатлашаётганда, мени нодон билиб, ё гапини кесиб қўяди ёки мен билан гаплашиш даражасига таназзул қилади. Мен унинг бу қилиғини жуда яхши кўраман! Мени кўришга кўзи йўқлигидан жуда хурсандман, – деярдди у Левин тўғрисида.

У ҳақли эди, чунки, чиндан ҳам, Левин уни кўрганда ғаш келар, керилиб юргани, тажанглиги, ҳаётда учрайдиган ҳар қандай дағал нарсалардан жирканиб, уларга парвосиз қарагани ва буни ўзининг фазилати деб билгани учун ундан нафратланар эди.

Баъзан икки киши зоҳирда бир-бири билан дўстона муносабатда бўлса ҳам, бир-биридан шу даражада нафратланишадики, ҳатто бир-бирлари билан жиддий муомала ҳам қилишолмайди ва бири иккинчисининг гапига ранжимайди ҳам; бундай ҳоллар киборлар жамиятида тез-тез учраб туради; Нордстон билан Левин ўрта-сида ҳам ҳозир худди шу муносабат бор эди.

Графиня Нордстон Левинни кўриши биланок дарҳол хужум бошлади.

– А! Константин Дмитрич! Яна бизнинг бузуқ Вавилонга келибсиз-да, – деди у, ниҳоятда кичик, сариқ қўлини Левинга узата туриб; Левин қиш бошида, нима ҳам бўлиб, Москвани Вавилонга ўхшатган эди, ҳозир графиня шуни

эслаб таъна қилди. – Вавилон тузалибдими ё сиз бузилиб-сизми? – деди яна Китига истехзо билан кўз югуртириб.

Бу орада ўзини ўнглаб олган Левин, одатини қилиб, графиня Нордстонга нисбатан дарҳол ҳазил аралаш адоват билан гапира бошлади:

– Менинг сўзларимни шу қадар эсда олиб қолганингиз учун ниҳоятда хурсандман, графиня, – деб жавоб қайтарди у. – Тўғридан ҳам, сўзларим сизга жуда қаттиқ таъсир қилибди.

– Вой, бўлмасам-чи! Мен ҳамма сўзларингизни ёзиб юраман! Хўш, Кити, яна яхмалак отдингми?..

Шундан кейин графиня Кити билан гаплаша бошлади. Ҳозир кетиш қанчалик ноқулай бўлса ҳам, бутун оқшом шу ерда қолишдан ва Китини кўришдан кўра енгилроқ эди, ҳозир Кити ора-сира унга қараб-қараб қўйиб, ўз кўзларини олиб қочаётган эди. У ўрнидан кўзғалмоқчи бўлиб турганида, княгиня унинг жимиб қолганини пайқаб:

– Москвада кўп турасизми? – деб мурожаат қилди. – Сиз ахир земство жамиятида ишлардингиз шекилли; бу ерда кўп туришингизга тўғри келмас.

– Йўқ, графиня, земствода ишламай қўйганман, – деди у, – бу ерга ҳам бир неча кунга келганман, холос.

Графиня Нордстон Левиннинг жиддий, салобатли юзига ер остидан тикилиб: «Бунга бир нима бўлган, негадир ўз мулоҳазаларини баён қилишга киришмаяпти», деб ўйлади. «Шошмай турсин, ҳали жағини очиб қўяман. Уни Кити олдида аҳмоқ қилишни бирам яхши кўраманки, ҳа, аҳмоқ қиламан».

– Константин Дмитрич, – деди у Левинга. – Сиз ҳамма нарсани биласиз, марҳамат қилиб, менга шуни айтиб берсангиз: бизнинг Калугадаги қишлоғимизда бутун мужиклар ва қишлоқи аёллар бор-будларини совуриб арақ олиб ичишибди, энди бизга ҳеч нима тўламай қўйишди. Бу нимаси? Сиз бўлсангиз ҳамма вақт мужикларни мақтаб юрасиз.

Шу дам меҳмонхонага яна бир хоним кирди, Левин ўрнидан турди.

– Кечирасиз, графиня, мен бу ҳақда, тўғриси, ҳеч нима билмайман, шунинг учун сизга бир нима деёлмайман, – деди-ю, хоним орқасида келаётган ҳарбий кишига ўгирилиб қаради.

Левин: «Вронский шу бўлиши керак», деб ўйлади-да, тахминининг тўғрилигига ишониш учун Китига қаради. Бу орада Кити Вронскийга қараб олиб, энди Левинга ўтирилган эди, Китининг ихтиёрсиз чақнаб кетган кўзларининг шу бир боқишиданоқ Левин унинг Вронскийни яхши кўрганлигини пайқади: Кити буни сўз билан айтганда буни қандай фаҳмлаши мумкин бўлса, ҳозир ҳам шундай аниқ билиб олди. Қани, ҳўш, унинг ўзи қандай одам?

Энди яхши бўладими, хунук бўладими, Левиннинг қолмасдан иложи йўқ эди; у Кити яхши кўрган кишининг қандай одамлигини билиши керак эди.

Шундай одамлар борки, бирон нарсада омади бўлган рақибини кўрганларида ундаги яхши фазилатларнинг ҳаммасидан дарҳол кўз юмишга тайёр турадилар ва ундаги фақат ёмон нарсаларнигина кўрадилар; яна шундай одамлар ҳам борки, улар, аксинча, ҳамма нарсадан олдин у бахтиёр рақибларида ўзларини мағлуб қилган фазилатларни топишга ҳаракат қиладилар ва юраклари ачишиб бўлса ҳамки, ундан фақат яхши хислатларни ахтарадилар. Левин ана шу хил одамлар тоифасидан эди. Лекин Вронскийдаги яхши ва жозибали фазилатларни топиш қийин бўлмади. Бу фазилатлар дарҳол кўзига кўрина қолди. Вронский ўрта бўйли, меҳр ёғилиб турган чиройли, юзи ғоят сокин ва қатъий, миқтидан келган, қора сочли киши эди. Юзи ва қоматида – қисқа қилиб олинган қора сочлари, янгигина қирилган иягидан тортиб то кенг, яп-янги мундиригача – ҳамма нарса оддийгина ва айни замонда гўзал эди. Вронский меҳмонхонага кириб келаётган хонимга йўл бериб, аввал, княгинянинг, кейин Китининг ёнига келди.

Китининг ёнига келаётганда, Вронскийнинг чиройли кўзлари ўзгача меҳрибонлик билан чақнаб кетди, кейин бахтли кишидек, камтарлик билан ғолибона (Левинга шундай кўринди) жилмайди-да, эҳтиром ва эҳтиётлик билан қиз қошида энгашиб, ўзининг мўъжаз, лекин япалоқ қўлини узатди.

У ҳамма билан саломлашгандан ва бир неча оғиз сўз айтгандан сўнг, ўзидан кўзини олмаган Левинга бир марта бўлса ҳам қараб қўймасдан ўтирди.

– Рухсат этинг, сизни таништирай, – деди княгиня, Левинга ишора қилиб. – Константин Дмитрич Левин. Граф Алексей Кириллович Вронский.

Вронский ўрнидан турди-да, Левиннинг кўзларига дўстларча тикилиб, унинг қўлини қисди. Кейин майингина жилмайиб туриб:

– Шу йил қишда, чамамда, сиз билан бирга тушлик қилишим керак эди, – деди, – лекин сиз қўққисдан қишлоққа кетиб қолибсиз.

– Константин Дмитрич шаҳардан ҳам, биз шаҳарликлардан ҳам нафратланадилар: кўргани кўзлари йўқ, – деди графиня Нордстон.

– Афтидан, менинг сўзларим сизга қаттиқ таъсир қилса керак, ҳалигача ёдингиздан чиқармабсиз, – деди Левин; шу гапни боя ҳам айтганлигини эслаб, қизариб кетди.

Вронский Левин билан графиня Нордстонга қараб кулимсиради. Кейин:

– Ҳамма вақт қишлоқда турасизми? – деб сўради. – Менингча, қишда одам жуда зерикиб қолса керак?

– Қилинадиган иш бўлса, иннайкейин, одам ўз-ўзи билан банд бўлса ҳеч зерикмайди, – деб Левин кескин жавоб қилди.

Вронский Левиннинг жавобидаги кескин оҳангни сезса ҳам, ўзини сезмаганга солиб:

– Мен қишлоқни яхши кўраман, – деб қўйди.

– Лекин аминманки, граф, бутун умр қишлоқда туришга ҳеч маҳал рози бўлмас эдингиз, – деди графиня Нордстон.

– Қайдам, узоқ туриб кўрган эмасман. Мен бир маҳал жуда ғалати бир нарсани ҳис этдим, – деб у гапини давом қилди. – Қишда ойимлар билан Ниццада турганимизда қишлоқни, мужиклари чипта кавуш кийиб юрадиган рус қишлоғини шу қадар соғиндимки, ҳеч қаерда бунчалик соғинмаган эдим. Ўзингиз биласиз, Ницца одамни зериктирадиган жой. Неаполь билан Сорренто ҳам фақат оз фурсат турилганда яхши, худди ўша ерда Россия ва айниқса қишлоқ кўзингдан ўтиб туради. Улар баайни...

У гоҳ Китига, гоҳ Левинга юзланиб сокин, дам унисига, дам бунисига дўстона назар ташлаб қўяр, афтидан, миясига нимаики келса, шуларни гапирарди.

У графиня Нордстоннинг бир нима демоқчи бўлганини сезди-ю, бошлаган гапини охирига етказмай тўхтаб қолди; кейин графиня Нордстоннинг сўзларига диққат билан қулоқ сола бошлади.

Суҳбат бир зум ҳам тўхтамади, шу сабабли, қари княгиня мавзу топилмай қолганда ишга солиб юбориш учун, икки оғир тўпдай, ҳамма вақт тайёр турган мавзуни – классик ва реал таҳсил ҳамда умумий ҳарбий таълим ҳақидаги мавзуларни ўртага ташлашдан, графиня Нордстон эса Левиннинг жиғига тегишдан бенасиб қолди.

Левин умумий суҳбатга аралашишни хоҳласа ҳам, аралаша олмади, дақиқа сайин ўзига: «Энди кетиш керак» деса ҳам, ниманидир кутиб кетолмади.

Гап айланадиган столлар ва арвоҳларга бориб тақалди, спиритизмга ишонувчи графиня Нордстон ўз кўзи билан кўрган мўъжизалардан баҳс очди.

– Эҳ, графиня, мени олиб боринг ўша ерга, худо ҳақи, албатта олиб боринг! Ҳар қаерларда излаб юраман-у, лекин ҳеч қачон бундай ғаройиб нарсаларни кўрган эмасман, – деди Вронский, кулимсираб.

...– Хўп, келаси шанбада, – деб жавоб қилди графиня Нордстон. Кейин Левиндан сўради: – Сиз-чи, Константин Дмитрич, ишонасизми?

– Мендан нима қиласиз сўраб? Нима дейишимни ўзингиз биласиз-ку.

– Йўқ, сизнинг фикрингизни эшитмоқчиман.

– Менинг фикрим шуки, – деб жавоб берди Левин, – ана ўша айланадиган столлар маданий жамият деб аталган жамиятнинг мужиклардан юқори эмаслигини исбот қилади. Мужиклар кўзга, жодуга, иссиқ-совуққа ишонишади, биз бўлсак...

– Демак, сиз ишонмайсиз?

– Ишона олмайман, графиня.

– Борди-ю, ўзим кўрган бўлсам-чи?

– Қишлоқи хотинлар ҳам ажинани кўрганликларини айтишади.

– Бундан чиқди, мени ёлғон айтади деб ўйлар экансиз-да!

Шу сўзни айтиб графиня энсаси қотиб кулиб қўйди.

– Йўқ, Маша, Константин Дмитрич бундай нарсаларга ишона олмасликларини айтяптилар, – деди Кити, Левин учун қизариб; Левин буни сезди-ю, яна ҳам ғижиниб жавоб бермоқчи бўлиб турган эди, Вронский дилсиёхликка айланиб кетиш хавфини туғдирган суҳбатга ўзининг шўх, самимий табассуми билан дарҳол ора кирди.

– Бундай нарсаларнинг бўлишига мутлақо ишонмайсизми? – деб сўради у. – Нега энди? Электрикнинг нималигини билмаганимиз ҳолда, унинг борлигини-ку инкор қилмаймиз; шундай экан, ҳозирча бизга маълум бўлмаган янги бир кучнинг мавжуд бўлиши нима учун мумкин эмас? Ахир у...

– Электрик топилган пайтда, – деб унинг сўзини дарҳол бўлди Левин, – фақат электрнинг хоссасигина кашф этилган эди. Лекин у маҳал унинг қаердан амалга келгани ва нимага қодир экани маълум эмас эди; уни ҳаётга татбиқ қилишни ўргангунларича орадан асрлар ўтиб кетди. Спиритлар эса, аксинча, татбиқдан бошладилар: олдин столлар уларга ёзишди, арвоҳлар ёнларига

келишди, ана шундан кейингина номаълум куч борлиги ҳақида гапира бошладилар.

Левиннинг сўзлари, афтидан, Вронскийни қизиқтирди шекилли, у бу сўзларни одати бўйича диққат билан эшитди.

– Лекин спиритлар – ҳозирча бу кучнинг нимадан иборат эканлигини билмаймиз, аммо шундай бир куч бор – муайян шароитда ўзини кўрсатади. Энди бу кучнинг нимадан иборат эканлигини олимлар кашф қилишсин, деб айтишади. Йўқ, нима учун янги кучнинг мавжуд бўлиши мумкин эмас, ахир, агар у...

– Шунинг учунки, – деб Левин унинг сўзини бўлди, – электр қувватини ҳосил этишда, ҳар сафар жунга смола суртилса маълум хосса юз беради, спиритизм тажрибаларида эса ҳар сафар бундай ҳодиса юз бермайди, демак, бу табиат хоссаси эмас экан.

Вронский, суҳбатнинг меҳмонхона учун ҳаддан зиёд жиддий тус олиб бораётганини сезди шекилли, Левиннинг далилларига эътироз қилмади, балки, суҳбат мавзуини ўзгартиришга тиришиб, жилмайди-да, хонимлар томонга ўгирилди. У:

– Келинг, графиня, ҳозир тажриба қилиб кўрайлик, – деб энди сўз бошлаган эди, Левин кўнглидаги гапларини охиригача айтмоққа чоғланди.

– Менинг фикримча, – деб давом қилди у, – спиритларнинг ўз мўъжизаларини янги бир куч борлиги билан изоҳ қилишга уринишлари муваффақиятсизликнинг ўзгинаси. Улар руҳий кучнинг борлиги ҳақида рўй-рост гапирадилар, яна ўзлари буни моддий тажрибадан ўтказмоқчи бўладилар.

Ҳамма унинг сўзи тугашини кутар, буни Левиннинг ўзи ҳам сезар эди.

– Фикримча, сиз аъло медиум¹⁰ бўласиз, сизда қандайдир бир лаёқат бор, – деди графиня Нордстон.

¹⁰ Спиритлар эътиқодича «руҳлар» билан одамлар ўртасида воситачилик қилувчи одам (Тарж.).

Левин бир нима демоқчи бўлиб оғзини жуфтлади-ю, лекин қизариб, ҳеч нима демади.

– Княжна, келинг, столларни тажриба қилиб кўрамиз, – деди Вронский. – Княгиня, рухсат берасизми?

Ана шундан кейин Вронский ўрнидан туриб, кўзлари билан столча қидира бошлади.

Кити ҳам столча қидиргани ўрнидан турди ва Левиннинг ёнидан ўтиб кетаётганда, кўзлари унинг кўзларига тўқнаш келди. Кити жон-жонидан унга ачинди, унинг бахтсизлигига ўзи сабаб бўлгани учун юраги туздек ачирди. «Мени кечириш мумкин бўлса, кечиринг, мен шунчалик бахтлиманки», дерди унинг кўзлари.

Левиннинг кўзлари эса «ҳаммадан нафратланаман, сиздан ҳам, ўзимдан ҳам», деб жавоб қилгандай бўларди, ана шундан кейин шляпасини қўлига олди. Лекин яна кетишнинг иложи бўлмади. Ҳамма столча теварагига тўплана бошлаганда, Левин энди чиқиб кетмоқчи бўлиб турган эди, қари князь кириб, хонимлар билан саломлашгандан сўнг Левинга мурожаат қилди.

– А! – деди у шодланиб. – Қачон келдингиз? Сенинг бу ердалигингни билмабманам. Сизни кўриб жуда хурсанд бўлдим.

Қари князь Левинни гоҳ сенсирар, гоҳ сизсирарди. У Левинни қучоқлаб олди ва у билан гаплашиб туриб, Вронскийга эътибор ҳам қилмади; Вронский эса ўрнидан туриб, князнинг ўзига қарашини индамай кутиб турарди.

Бўлиб ўтган ҳодисадан кейин отасининг меҳрибонлиги Левинга оғир ботаётганини Кити сезиб турарди. Шунингдек, у Вронскийнинг саломига отасининг ниҳоят совуққина жавоб берганини, Вронскийнинг эса князь нега ва нима учун ўзига бундай совуқ муомала қилганлигини англашга тиришганини, лекин англай олмасдан унга самимий ҳайрат билан қараб қўйганини ҳам кўриб, қизариб кетди.

– Князь, Константин Дмитрични қўйиб юборинг, бу ёққа келсинлар, – деди графиня Нордстон. – Биз тажриба қилиб кўрмоқчимиз.

– Қанақа тажриба? Стол айлантиришми? – деди князь. Кейин у бу машмашани Вронский ўйлаб чиқарганини пайқаб, унга қараб туриб гапирди. – Йўқ, кечиринглар мени, хонимлар ва жаноблар, менингча, балдоқ ўйини тузукроқ бўлса керак. Балдоқ ўйинида лоақал маъно бор.

Вронский ўткир кўзлари билан князга ҳайратланиб бир қараб олди-ю, хиёл жилмайиб қўйгандан сўнг, дарҳол графиня Нордстон билан келаси ҳафта бўладиган катта бал тўғрисида гаплаша бошлади. Кейин Китига юзланиб:

– Умид қиламанки, сиз ҳам бўларсиз? – деб сўради.

Қари князь тескари ўтирилиши билан Левин секин чиқиб кетди; унинг бу кечадан олиб кетган сўнгги таассуроти – Вронскийнинг бал ҳақидаги саволига жавоб бераётганда Китининг жилмайиб турган бахтли сиймоси бўлди.

XV

Кечки ўтириш тугагандан сўнг Кити ўзи билан Левин ўртасида бўлиб ўтган гапни онасига айтиб берди; Левинга жуда қаттиқ ачинаётганига қарамай, ўзига турмуш қуриш тўғрисида таклиф қилинганини ўйлаб қувонарди. Кити ўзининг тўғри иш қилганига шубҳа этмас эди. Шундай бўлса ҳам, кўрпага киргандан кейин узоқ вақтгача ухлаёлмай ётди. Бир таассурот унинг кўнглига тинчлик бермасди. Бу – Левиннинг қош-қовоқлари осилган ва қошлари остидан меҳрибон кўзлари ғамгин-ғамгин қараб турган юзи эди; Левиннинг тик туриб отасининг сўзларига қулоқ солгани ва ўзи билан Вронскийга қараб-қараб қўйгани Китининг кўзлари олдидан кетмас эди. Левинга юраги шунчалар ачишиб кетдики, кўзларига ёш чиқди. Лекин у шу он Левиндан кечиб танлаган кишиси ҳақида ўйлай бошлади. У ўша мардона, қатъий ифодали юзни, унинг олижаноб вазминлиги ва ҳаммага меҳрибонлигини кўз олдига келтириб, севган кишисининг ўзига бўлган севгисини эслади-ю, яна кўнг-

ли шодликка тўлди ва бахтиёр кулимсираб ёстикқа ётди. «Аттанг, аттанг, лекин на чора? Менда айб йўқ», дерди у ўзича; лекин ичидан чиққан бир овоз унга бошқа нарсани айтарди. Левинни жазб этганиданми ё бўлмаса уни рад қилганиданми пушаймон эканлигини ўзи билмас эди. Лекин бахти шубҳа-гумонлар билан заҳарланди. «Ё худо, ўзинг раҳм қил, ўзинг раҳм қил, парвардигор, ўзинг шафқат қил, худойим!» деб ётди у то ухлагунча.

Шу вақт пастда, князнинг кичкина кабинетида, севгили қизлари туфайли ота-она ўртасида тез-тез бўлиб турадиган жанжаллардан бири рўй бераётган эди.

– Нима бўпти? Расвогарчилик бўпти! – деб князь қўларини силтаб қичқирди ва олмахон мўйнасидан қилинган халатининг олдини дарҳол ёпиб олди. – Расвогарчилик шундаки, сизда на ғурур бор ва на иззат-нафс, сиз мана шу разил, аҳмоқона унашиш билан қизингизни шарманда қияпсиз, ҳалок этиапсиз!

Княгиня йиғламоқдан бери бўлиб:

– Худо ҳақи, инсоф қил, князь, мен нима қилибман ахир? – дерди.

Княгиня қизи билан гаплашгандан кейин ўзини бахтли ва мамнун ҳис этиб, одатича, князь олдига хайрлашгани кирган эди; Левиннинг таклифини ва Китининг рад қилганини гарчи айтиш нияти бўлмаса ҳам, назарида, Вронский билан иши тамом пишганлигини, онаси келгандан кейин бу масала ҳал бўлишини эрига ишора қилди. Князь ана шу сўзларни эшитди-ю, бирдан тутақиб, одобсиз сўзлар билан қичқира бошлади.

– Нима қилибсиз? Мана сизнинг қилганингиз: аввало, куёвни тузоққа илинтиряпсиз, бу бутун Москвада дув-дув гап бўлади, гап қилса – ўринли. Агар кеча ўтказадиган бўлсангиз ҳаммани чақиринг, фақат кўз остингизга олиб қўйган куёв тўрачаларнигина эмас. Ҳалиги тирранчаларни (князь москвалик йигитларни шундай деб атарди) чақиринг, пианиночини чақиринг, ўйинга тушсин,

лекин бугунгидақа куёв тўрачалару, қўшмачилик бўлмасин. Бундай нарсалардан жирканаман, кўнглим айнийди, сиз бўлсангиз муродингизга етдингиз: қиз бечоранинг бошини айлантирдингиз. Левиннинг ўлса ўлиги ортиқ. Униси бўлса Петербург олифтаси, ундақаларни машинада ясаб чиқаришади, ҳаммаси бир-бирига ўхшайди, яна расво-ю, радди бало. Менга деса шахзода уруғидан бўлмайдими, қизим зор қолгани йўқ!

– Ахир мен нима қилибман?

Князь ғазаб билан қичқирди.

– Шуни...

– Биламан, сенинг гапингга қулоқ солсак, – деб эрининг сўзини бўлди княгиня. – Қизимизни бир умр эрга бермаймиз. Ундай бўлса, қишлоққа кетиш керак.

– Ҳа, кетган маъқул.

– Шошма ахир, нима, мен ялтоқланияпманми? Тирноқча ҳам ялтоқланаётганим йўқ. Йигит чакки эмас, ёш, нозандай, қизингни яхши кўради, чамаси, қиз ҳам...

– Ҳа, ол-а! Мен уйланишни қанча ўйласам, у ҳам шунча ўйлайди-ку, қандай қилиб қиз уни яхши кўрсин?.. Оҳ, кўзларим кўргунча оқиб тушсайди!.. «Ах, спиритизм, ах, Ницца, ах бал-зиёфат...» – Князь хотинини тақлид қилиб, ҳар сўзида реверанс этарди. – Шундай қилиб, Катеньканинг бошига ишқ савдосини солиб, бечорани бахти қаро қилиб қўймасайдик.

– Тавба, нечун бундай деб ўйлайсан?

– Ўйламайман, шундай бўлишини биламан; бунинг учун кўзларимиз бор, аёлларники кўр. Мен нияти холис одамни кўриб турибман, у ҳам бўлса Левин; иннайкейин, ана шу олатўғаноққа ўхшаш ўйин-кулгинигина ўйлайдиган беданани ҳам кўриб турибман.

– Миянгга бир нарсa келмасин, роса...

– Ҳа, бир кун пушаймон бўларсан, Даша бечора сингари.

– Хўп, хўп, энди бас қилайлик, – деб княгиня уни тўхтатди, бахти қаро Доллини эсига тушириб.

– Жуда соз, яхши бор!

Шундан кейин эру хотин бир-бирини чўқинтириб ва ўпишиб хайрлашди, лекин ҳар бири ўз фикрида қолди.

Княгиня бугунги кеча Китининг тақдирини ҳал қилди, энди Вронскийнинг ниятидан гумонсирашга ҳеч қандай ўрин қолмади, деб олдин қаттиқ ишонган эди; лекин эрининг сўзлари кўнглига ғулғула солиб қўйди. У ўз хонасига келди-да, худди Кити сингари, номаълум келажак олдида даҳшатга тушиб, кўнглида бир неча марта муножот қилди: «Ё худо, ўзинг раҳм қил, ўзинг раҳм қил, парвардигор, ўзинг шафқат қил, худойим!»

XVI

Вронский оила ҳаётининг нималигини ҳеч вақт билган эмас эди. Онаси ёшлик чоғларида юксак доираларда порлоқ мавқе тутган хотин бўлиб, эрлик маҳалида ва айниқса ундан кейин бутун киборлар жамиятида оғизга тушган бир қанча ишқий можароларни бошидан кечирган эди. Вронский отасини қарийб эслай олмасди, у паж корпусида¹¹ тарбияланган эди.

Ёш Вронский офицерлик мактабини шукуҳли офицер бўлиб битириб чиққандан сўнг дарҳол бадавлат Петербург ҳарбийлари билан ҳамулфат бўлди. Лекин Петербургдаги киборларнинг уйларига камдан-кам борар, бутун ишқий можаролари юксак жамият доирасидан ташқарида бўларди.

У Петербургдаги ҳашаматли ва айни замонда тарбиясиз ҳаётдан кейин Москвада биринчи марта ўзига кўнгил берган кибор, дилбар ва маъсум бир қиз билан яқиндан танишиш лаззатини тотиди. Китига бўлган муносабатларида бирон ёмон нарсa бўлиши мумкинлигини ақлига ҳам келтирмас эди. Балларда кўпроқ Кити билан ўйинга тушар ва уйларига келиб-кешиб турарди.

¹¹ Паж корпуси – чор Россиясида дворянлар учун имтиёзли ҳарбий мактаб. (Тарж.)

У Кити билан одатда юксак доираларда гапириладиган ҳар хил беҳуда гаплардан гаплашар, лекин бу беҳуда гапларга ўз ихтиёридан ташқари Кити учун алоҳида маъно берар эди. У Китига одамлар олдида гапирилмайдиган ҳеч қандай нарса гапирмаган бўлса ҳамки, Китининг кўнгли тобора ўзига мойил бўлаётганини сезар ва буни қанча кўп сезса, бу унга шунча кўп хуш ёқар, қизга бўлган туйғулари нафислашиб борар эди. У Китига бўлган хатти-ҳаракатининг муайян номи борлигини, бу ҳаракат уйланиш мақсадида эмас, ғараз билан қизларни тузоққа тушириш деб аталганини ва бу қилиқ Вронскийга ўхшаган ёш, кибор йигитлар орасида одат тусини олган ёмон ишлардан бири эканини билмас эди. У бу завқ лаззатини биринчи марта ўзим кашф этдим, деб ўйлаб, ўз кашфиётидан завқланарди.

Агар Вронский Китининг ота-онаси шу кеча нималар деб гаплашганини эшита олса, агар уларнинг нуқтаи назарига қўшила олса, ва Китига уйланмаган тақдирда қизнинг бахтсиз бўлишини билса эди, жуда ҳайратда қолган ва бунга ишонмаган бўлар эди. У ўзига, айниқса, Китига шу қадар катта ва ширин лаззат бағишлаётган нарсанинг ёмон нарса бўлишига ҳеч ишона олмасди. Ўзининг уйланиши кераклигига эса бундан ҳам камроқ ишониши мумкин эди.

Уйланиш унга ҳеч вақт имкон доирасидаги нарсага ўхшаб кўринмас эди. У оила ҳаётини ёмон кўриш билан бирга, оилани, айниқса, уйланган одамни ўзига ёт, душман бўлган, ҳаммадан ҳам кулгили нарса деб хаёл қилар эди (бўйдоқ ўтганлар ҳаммаси шу фикрда эди). Гарчи Вронский Китининг ота-онаси ўртасида ўтган гапдан беҳабар бўлса ҳам, шу кеча Шчербацкийларникидан чиқиб, Кити билан ўзи ўртасида мавжуд бўлган махфий руҳий алоқанинг бугун ниҳоятда мустаҳкамланганини ва бирон чора кўриш кераклигини ҳис этди. Лекин қандай чора кўриш кераклиги ё мумкинлигини ўйлаб топа олмади.

У Шчербацкийларникидан ҳар вақтдагидай, ёқимли, тароватли соф ҳис билан чиқди: бу ҳис қисман бутун оқшом бўйи папирос чекмагани ва айни замонда, Китининг ўзига бўлган ийдирувчи муҳаббати натижаси эди, бу унинг учун янги туйғу эди. У Шчербацкийларникидан қайтиб кетаётиб: «Ўртамиздаги муносабатнинг бутун гўзаллиги шундаки, – деб ўйларди, – на мен, на у бир-биримизга ҳеч нима демасданоқ, кўз боқишлари ва сўз оҳангларининг ширин тили билан бир-биримизнинг муддаомизга шунчалар тушундик. Кити мени яхши кўрганлигини ҳеч маҳал бугунгидай равшан қилиб айтмаган эди. Нақадар дилбар, нақадар содда ва, энг муҳими, ишонч билан тўлиқ! Мен ўзимни илгаригидан анча яхши, анча тоза ҳис этяпман. Мен ўзимда қалб борлигини ва менда кўпгина яхши фазилатлар борлигини сезяпман. Севгига мубтало бўлган дилбар кўзларини айтмайсизми? Нима деди? Ҳа: «жудаям...»

«Хўш, сўнгра нима бўлади? Ҳеч нима бўлмайди. Мен учун ҳам яхши, ўзи учун ҳам яхши». Ана шундан кейин, бугунги оқшомни қаерда ўтказиш тўғрисида ўйлай бошлади.

У бориши мумкин бўлган жойларни хаёлидан бир-бир ўтказди. «Клубга борайми? Безик ўйнаб, Игнатов билан шампан виноси ичсаммикан, а? Йўқ, у ерга бормайман. *Chateau des fleurs*¹², у ерда Облонскийни топаман, лапарлар, сапсаплар¹³ бўлади. Йўқ, жонга тегди. Шчербацкийларни шунинг учун ҳам яхши кўраманки, уларникида ўзим ҳам яхшиланиб бораман. Уйга кетай». У, Дюссонинг мусофирхонасидаги номерига тўғри кириб бориб, кечлик овқат келтиришни буюрди, кейин кийимларини ечиб, бошини ёстиққа қўяр-қўймас одатдагича қаттиқ ва тинч уйқуга кетди.

¹² Рестораннинг номи (Тарж.)

¹³ Сапсап – оёқ ўйини. (Тарж.)

XVII

Эртасига эрталаб соат ўн бирда Вронский онасини кутиб олгани Петербург темир йўли станциясига чиқди ва катта зина поғоналарида учраган биринчи киши шу поезд билан келадиган синглизини кутиб турган Облонский бўлди.

– А! Граф жаноблари! – деди Облонский шанғиллаб. – Кимни кутиб олгани чиқдинг?

Вронский Степан Аркадьичга дуч келган ҳамма одамлар сингари кулимсираб туриб:

– Ойимларни кутгани, – деб жавоб берди; кейин унинг кўлини қисиб, бирга зинага чиқди. – Бугун Петербургдан келишлари керак.

– Сени соат иккигача кутсам бўладими? Шчербацкийларникидан чиқиб қаёққа кетдинг?

– Уйга, – деди Вронский. – Ростини айтсам, кеча Шчербацкийларникидан шундай хузур қилиб чиқдимки, бошқа ерга боргим келмади.

– Отнинг ўйноқисини тамғасидан, йигитнинг ошиғини эса кўзгинасидан билиб оламан, – деди Степан Аркадьич, бир маҳал Левинга айтган сўзларини такрорлаб.

Вронский ошиқ эканлигидан топмаётганини билдирувчи қиёфада кулимсиради, кейин эса гапни дарҳол бошқа ёққа буриб юборди.

– Ўзинг кимни кутгани чиқдинг? – деб сўради у.

– Менми? Бир нозанинни, – деди Степан Аркадьич.

– О-о!

– Honnio soit qui mal у pense.¹⁴ Синглим Аннани.

– Ҳа, Каренинаними? – деди Вронский.

– Нима, танийсанми?

Вронский Каренинанинг номини эшитганда қандайдир керик, диққинафас бир хонимни хира-шира хаёлига келтириб:

¹⁴ Бунга ёмон маъно бергувчига уят! (франц.)

– Чамамда, танисам керак. Йўқ, йўқ... ростини айтсам, эсимда йўқ, – деди паришонлик билан.

– Лекин Алексей Александровични, яъни менинг машхур куёвимни, албатта, танисанг керак. Уни бутун дунё билади.

– Тўғри, бу донгдор одамни афтидан танийман, биламан, донишманд, олим, қандайдир илоҳий бир зот... лекин биласан, у менинг... not in my line¹⁵, – деди Воронский.

– Ҳа, жуда ажойиб одам; бир оз консерваторлиги бору, лекин яхши одам, – деди Аркадьич, – жуда яхши одам.

Вронский кулимсираб туриб:

– Ундай бўлса ўзига яхши-да, – деб қўйди. Кейин онасининг эшик ёнида турган қари, новча малайига қараб гапирди: – Ҳа, сен шу ерда экансан-у, кир ичкарига.

Вронский кейинги вақтларда Степан Аркадьичга жуда меҳрибон бўлиб қолди, бунга сабаб, бир ёқдан Облонскийнинг ҳаммани ўзига ром қилувчи жозибаси бўлса, иккинчи ёқдан, уни ўз хаёлида Кити билан алоқадор деб билиши эди.

– Нима дейсан, якшанба куни фаришта учун кечки овқат ташкил қиламизми, а? – деди у кулимсираб ва Облонскийни қўлтиғидан олиб.

– Албатта. Мен рўйхатни тузаман. Айтгандек, кеча ошнам Левин билан танишдингми? – деб сўради Степан Аркадьич.

– Бўлмасам-чи, лекин, негадир, тез қетиб қолди.

– Яхши йигит-да, – деб Облонский гапида давом этди. – Тўғрими?

– Қайдам, – деб жавоб берди Вронский, – нима учундир ҳамма москваликларда, албатта, менинг суҳбатдошларимни истисно қилинганда, – дея Вронский ҳазил қилди, – аллақандай тез миждозлик бор. Негадир ҳамма вақт ўдағайланишади, зарда қилишади, худди бир нарсани иддао қилаётгандек бўлишади...

¹⁵ Бу менинг иш соҳамга кирмайди. (франц.)

Степан Аркадьич шарақлаб кулди-ю:

– Тўғри, шунақа одатлари бор, – деди.

Вронский темир йўл хизматчисидан:

– Нима бўлди, тез келадими? – деб сўраган эди, хизматчи:

– Ҳа, охирги станциядан чиқди, – деб жавоб қилди.

Станцияда кўрилаётган тайёргарликлар, ҳаммолларнинг югуриб-елишлари, жандармлар ва станция ходимларининг перронда пайдо бўлиши, кутувчиларнинг ортиб бориши поезднинг яқинлашиб келаётганини билдирар эди. Муздек буғлар орасидан эгиларига нимча пўстин, оёқларига юмшоқ пийма этик кийган ишчиларнинг бир-бирини кесиб ўтган рельслардан ўтиб боришаётгани кўринарди. Узоқдаги рельсларда паровоз чинқириғи ва оғир бир нарсанинг дукурлаб келаётгани эшитиларди.

Степан Аркадьич Левиннинг Кити тўғрисидаги ниятини Вронскийга айтиб бергиси келган эди, шунинг учун:

– Йўқ, – деди, – йўқ, менинг Левинимга нотўғри баҳо бердинг. У жуда тажанг одам, тўғри, гоҳи маҳаллар бошқаларга ёқмай ҳам қолади, лекин баъзан жуда дилкаш ҳам бўлиб кетади. У жуда инсофли, ростгўй одам, қалби ҳам пок. Лекин кеча ўзини шундай тутишга мажбур қилган алоҳида сабаблар бўлган, – деди яна Степан Аркадьич, маъноли кулимсираб; кеча у ошнасига нисбатан ҳис этган самимий туйғусини бутунлай ёдидан чиқариб, ҳозир Вронскийга нисбатан ҳам худди ўшандай ҳис туяётган эди. – Ҳа, кеча унинг жуда бахтли ёки жуда бахтсиз бўлиши учун сабаб бор эди.

Вронский юриб кетаётган ерида тўхтаб, рўй-рост сўради:

– Яъни, қандай сабаб? Ё кеча оғиз солганмиди сенинг belle соеугингга?¹⁶

– Эҳтимол, оғиз солган бўлса солгандир, – деди Степан Аркадьич. – Кеча менга ҳам шундай туюлган эди. Ҳа, ба-

¹⁶ Қайинсинглингга? (франц.)

шарти эрта кетган, бунинг устига кайфи ҳам бузилган бўлса, мутлақо шундай... У кўп вақтдан бери Китига ошиқ эди, бечорага жабр бўлди.

– Ҳали шунақа дегин!.. Лекин мен Кити ўзига яна ҳам муносиброғини топиб олади деб ўйлайман, – деди-ю Вронский кўксини кериб, яна юришга бошлади. Кейин: – Аммо уни яхши билмайман, – деб қўшиб қўйди. – Ҳа, бу жуда оғир аҳвол! Шунинг учун ҳам кўпчилик Клара-лар билан борди-келди қилишни афзал кўради. У ерда муваффақиятсизликка учрасанг, демак, пулинг камлик қилибди, бу ерда эса фазилатларинг тарозида. Ҳа, ана, поезд ҳам келиб қолди.

Ростдан ҳам узоқда паровоз чинқирди. Бир неча дақиқадан сўнг платформани титратиб паровоз ўтди: унинг совуқдан пастга уриб турган буғлари пишиллар, ўртанги ғилдирагининг пишанги секин ва бир меъёрда гоҳ эгилиб, гоҳ чўзилиб борар, бўйни билан бошини ўраб олган, соқол-мўйловларини қиров босган машинист платформадагиларга бошини силкиб салом берар эди; паровоз тендери кетидан эса ичида бир ит вангиллаётган юк вагони платформани яна беш баттар гулдуратиб ўта бошлади; ниҳоят, дириллаб турган йўловчи вагонлари етиб келди.

Эпчил кондуктор ҳали поезд тўхтамай ҳуштагини чалди-ю, сакраб тушди; ундан кейин бесабр йўловчилар, қаддини тик тутган ва теварагига жаланглаб қарай бошлаган гвардия офицери, қўлида сумкаси билан шўх-шўх кулимсираётган жиккак савдогар; қопини орқалаб олган мужик бирин-кетин туша бошлади.

Вронский Облонскийнинг ёнида вагонларга кўз югуртириб, тушаётганларга қараб турарди; онаси бутунлай хаёлидан кўтарилган эди. Ҳозир Кити ҳақида билган нарсалари уни ҳам ҳаяжонлантирар, ҳам қувонтирарди. Кўкраги беихтиёр керилиб кетди, кўзлари порлади. У ўзини ғолиб ҳис қиларди.

Элчил кондуктор Вронскийнинг ёнига келиб:

– Графиня Вронская мана бу купедалар, – деди. Кондукторнинг сўзи уни ҳушига келтириб, онасини ва ҳозир у билан кўришишини эсига солди. У ичида онасини ҳурмат қилмас ва бунинг сабабини билмаган ҳолда, уни севмас эди; гарчи ўзи мансуб бўлган доиранинг тушунчасига ва олган тарбиясига мувофиқ онасига сўнг даража муте бўлиш ва эҳтиром қилишдан бошқа бир муносабатни тасаввур эта олмас, зоҳирда қанча муте ва эҳтиромли бўлиб кўринса, ичида ҳам уни шунчалик кам ҳурмат қилар, шунчалик кам севар эди.

XVIII

Вронский кондукторнинг орқасидан вагонга кирди-да, ичкаридан чиқиб келаётган хонимга йўл бериш учун купе эшиги ёнида тўхтади. Вронский, киборларга хос бир назокат билан хонимнинг ташқи қиёфасига бир қараб, унинг юксак кибор жамиятига мансуб эканлигини билди. Узр сўраб купега кирмоқчи бўлди-ю, лекин унга яна бир қайрилиб қарагиси келди; уни яна бир қайрилиб қарашга мажбур қилган нарса хонимнинг ниҳоятда хушрўйлиги ва бутун қадду қоматида яққол кўриниб турган латофати, камтарин виқори эмас эди, балки Вронский ёнидан ўтиб кетаётганида ёқимли чехрасида кўзга ташланиб турган навозиши ва нафосати эди. Вронский қайрилиб қараганда у ҳам бошини ўгирди. Қалин киприклари остида қорамтир кўринган порлоқ кулранг кўзлари, гўё уни таниётгандек рафоқат ва диққат билан Вронскийнинг юзида бир зумгина тўхтади-ю, яқинлашиб келаётган оломон ичидан бировни қидираётгандек, дарров ўша ёққа тикилиб қолди. Вронский ана шу бир нигоҳида билинар-билинемас бир завқ борлигини, бу завқ лаъли лабларини жийириб, сезилар-сезилмас бир табассум билан чехрасида ва порлоқ кўзлари орасида ўйнаётганини сизди. Қандайдир бир ҳис вужудини гўё шу

қадар тўлдириб-тоширган эдики, бу ҳис унинг ихтиёридан ташқари гоҳ нигоҳида, гоҳ табассумида жилва қилар эди. У кўзларидаги ўтни атайин сўндирди, лекин бу ўт нури мийиғидаги табассумда беихтиёр намоён бўлди.

Вронский вагонга кирди. Унинг кўзлари қора, сочлари жингалак, қотма кампир онаси кўзларини сузиб ўғлига қарар, юпқа лаблари билан жилмаяр эди. У диванчадан туриб, халтасини оқсочга берди-да, кичкина, қотма қўлини ўғлига узатди; кейин, ўғлининг бошини қўли билан кўтариб, юзидан ўпди.

– Телеграммани олдингми? Соғмисан? Худога шукур.

Вронский онасининг ёнига ўтирди-да, эшик орқасидан эшитилаётган аёл товушига беихтиёр қулоқ солиб туриб:

– Яхши келдингизми? – деб сўради. У бу товушнинг эшик ёнида тўқнаш келган хоним товуши эканини биларди.

– Ҳар ҳолда, мен сизнинг фикрингизга қўшилмайман, – деярдиган хоним товуши.

– Петербург нуқтаи назари бу, хоним.

– Петербургнинг эмас, хотин кишининг нуқтаи назари, – деб жавоб қилди хоним.

– Ҳўп, рухсат этинг, қўлингизни ўпай.

– Яхши боринг, Иван Петрович. Ҳа, айтгандек, қаранг, акам шу ердамикан, бўлса бу ёққа юборинг, – деди хоним эшик ёнида туриб, кейин яна купега қайтиб кирди.

Вронская хонимдан:

– Ҳа, акангизни топдингизми? – деб сўради.

Вронский бу хонимнинг Каренина эканини энди пайқади.

– Акангиз шу ердалар, – деди у ўрнидан тураётиб. – Кечиринг, сизни танимабман, зеро, сиз билан бир лаҳзагина кўришган эдик, холос, – деди Вронский, хонимга таъзим қилиб, – шунинг учун мени эслай олмайсиз.

– Йўғ-э, – деди хоним, – мен сизни таниб олардим, чунки ойингиз билан йўл бўйи фақат сиз тўғрингиздагина

гаплашиб келдик чоғи, – деди у ниҳоят, ҳаяжонланганини ифодаловчи табассумдан ўзини тиёлмай. – Тавба, ҳали ҳам акамдан дарак йўғ-а.

– Бор, Алёша, чақириб кел, – деди қари графиня.

Вронский платформага чиқиб чақирди:

– Облонский! Бу ёқда!

Лекин Каренина акасини кутиб ўтирмади, уни кўрди-ю, дадил, енгил одимлар билан вагондан тушди. Акаси ёнига келиши билан Вронскийни ҳайратга солган дадил ва латиф ҳаракати билан чап қўлини акасининг бўйнига ташлади-да, уни жадал ўзига тортиб олиб, қаттиқ ўпди. Вронский кўзларини ундан узмай қараб турар ва сабабини ўзи ҳам билмай кулимсирар эди. Лекин онасининг кутиб ўтирганини эслаб, яна вагонга қайтиб кирди.

Графиня:

– Жуда дилбар жувон-а? – деди Каренина тўғрисида. – Эри ёнимга ўтқазиб қўйди, бирам хурсанд бўлдимки. Йўл бўйи гаплашиб келсак бўладими! Хўш, қулоғимга чалинган гапларга қараганда... vous filez le parfait amour. Tant mieux, mon cher, tant mieux.¹⁷

– Қайдам, нимага ишора қилаётганингизга тушуна олмадим; татап¹⁸, – деб ўғли совуққина жавоб қилди. – Чиқайлик бўлмаса, татап, юринг.

Графиня билан хайрлашиш учун Каренина яна вагонга кирди.

– Ана, графиня, сиз ўғлингиз билан, мен бўлсам акам билан учрашдик, – деди у вақтичоғ бўлиб. – Ҳамма гапларим туговди, энди гапиришга гап ҳам тополмасдим.

Графиня уни қўлидан ушлаб:

– Йўқ айланай, – деди, – сиз билан бутун дунёни айланиб чиқсам ҳам ҳеч зерикмас эдим. Сиздек дилкаш аёллар билан киши гаплашганда ҳам, ёнингизда жим ўтирганда

¹⁷ Идеал муҳаббатинг ҳалига довур давом этаётган эмиш. Жуда соз, жон болам, жуда соз. (франц.)

¹⁸ Ойи. (франц.)

ҳам ҳузур қилади. Ҳа, ўғлингизни кўп ўйлайверманг, айланай; у ёқ бу ёққа ташлаб кетмай бўлармишми!

Каренина қаддини тик тутиб, қимир этмай турар, кўзлари кулимсирарди.

– Анна Аркадьевнанинг саккиз яшар ўғиллари бор экан, – деб графиня ўғлига тушунтирди, – чамамда, боласини у ёқ бу ёққа ташлаб кетмаганлар шекилли, қолдириб келганларига жуда куйяптилар.

– Ҳа, мен ўз ўғлим тўғрисида, графиня ҳам ўз ўғиллари тўғрисида йўл бўйи гаплашиб келдик, – деди Каренина; шунда чехрасини яна табассум ёритиб юборди. Лекин бу суюмли табассум Вронскийга бағишланган эди.

Вронский ўзига Анна Аркадьевна ирғитган ноз-ишва коптогини дарҳол ерга туширмай илиб олди-ю:

– Бўлмаса, ойим жуда зериктирибдилар-да сизни, – деди. Лекин Анна Аркадьевна, афтидан, гапни шу оҳангда давом эттиргиси келмади шекилли, қари графиняга мурожаат қилди.

– Кўпдан-кўп раҳмат сизга. Кечаги куннинг қандай ўтиб кетганини сезмай ҳам қолдим. Хайр, яхши қолинг, графиня.

– Яхши боринг, жоним, – деб жавоб қилди графиня. – Келинг, чиройли юзингиздан бир ўпиб қўяй. Мен қари кампирман, гапни айлантириб ўтирмай рўй-рост айтаман: сизни яхши кўриб қолдим.

Бу гап қанчалик қуруқ, расмий гап бўлса ҳамки, Каренина чин юракдан ишонди шекилли, суюниб кетди. У қизариб бир оз эгилди-да, юзини графиняга тутиб, яна қаддини ростлади ва лаблари билан кўзлари орасида ўйнаётган ўша табассум билан қўлини Вронскийга узатди. Вронский ўзига узатилган жажжигина қўлни қисди. Каренина қўлини қаттиқ, дадил силкитиб туриб маҳкамгина қисганида, ўзида йўқ хурсанд бўлиб кетди. Каренина ўзининг тўлагина гавдасини қушдай кўтариб бораётган оёқларини шахдам ташлаб купедан чиқди.

– Жуда дилкаш жувон экан-да, – деди графиня.

Ўғли ҳам шундай ўйда эди. У Каренинининг виқорли қомати ғойиб бўлгунча кўзи билан кузатди ва табасуми юзида қотиб қолди. У деразадан қараб, Каренинининг акаси ёнига борганини, қўлини унинг қўлига қўйганини ва, афтидан, Вронскийга ҳеч қандай алоқаси бўлмаган бир нарса тўғрисида акаси билан берилиб гаплаша бошлаганини кўрди; бу нарса унинг ғашини келтиргандек бўлди.

Вронский онасига юзланиб бояги саволини такрорлади:

– Ҳа, қалайсиз, тамап, соғу саломат юрибсизми?

– Шукур, саломат юрибман, тузукман. Alexenbre жуда ширин бўлган-да. Marie жуда яхши бўлиб қолди. Ўзи ҳам бирам кўзга яқин бўлганки.

Графиня яна ҳамма нарсадан ҳам кўпроқ ўзини қизиқтирадиган нарсалар, неварасини чўқинтириш маросими, бунинг учун Петербургга боргани ва катта ўғлига подшонинг алоҳида илтифоти тўғрисида гапира бошлади.

– Ана, Лаврентий ҳам келди, – деди Вронский, деразадан қараб, – рухсат этсангиз, энди чиқайлик.

Графиня билан бирга келган қари хизматкор вагонга кириб, ҳамма нарса тайёр бўлганлигини хабар қилди, графиня чиқиш учун ўрнидан турди.

– Чиқаверайлик, одам сийраклашиб қолди, – деди Вронский.

Оқсоч қиз халта билан кучукни, қари хизматкор билан ҳаммол эса бошқа қопларни кўтарди. Вронский онасини қўлтиғидан олди; улар ташқарига энди чиқишиб ҳам эдики, ваҳимага тушганлари юзларидан билиниб турган бир неча одам улар ёнидан югуриб ўтиб кетди. Фуражкаси ғалати рангли станция бошлиғи ҳам югуриб ўтди.

Афтидан, фавқулодда бир ҳодиса юз берган эди. Одамлар ўзларини олиб қочишарди.

– Нима гап?.. Нима?.. Қаерда? Ўзини поезд тагига ташлабди, босиб кетибди дейсанми!.. – деган овозлар эшитиларди.

Синглиси билан қўлтиқлашиб кетаётган Степан Аркадьич ҳам така-пука бўлиб қайтиб келди; ака-сингил ўзларини одамлардан четга олиб, вагон эшиги ёнида тўхташди.

Хонимлар вагонга кириб кетишди, Вронский билан Степан Аркадьич эса фалокатнинг тафсилотини билиш учун одамлар орқасидан эргашди.

Темир йўл қоровули маст бўлганиданми ё қаттиқ совукдан юз-кўзларини ўраб олганиданми, ҳайтовур, орқага тисарилиб келаётган поезд дупурини эшитмай, вагон тагида қолиб кетибди.

Вронский билан Облонский қайтиб келмасданоқ хонимлар бу тафсилотни қари хизматкордан сўраб билиб олдилар.

Облонский билан Вронский иккови мажақланиб ётган ўликни бориб кўришди. Облонскийга, афтидан, жуда қаттиқ таъсир қилди шекилли, юзини тириштирар, ҳозир йиғлаб юборадигандек кўринар эди. У нукул:

– Оҳ, нақадар даҳшатли! Анна, бир кўрсайдинг! Оҳ, нақадар даҳшатли! – деярди.

Вронский индамас, лекин чиройли юзи жиддий ва хотиржам эди.

– Оҳ, бир кўрсайдингиз, графиня! – деярди Степан Аркадьич. – Хотини ҳам ўша ерда... Хотинини кўрган кишининг юраги тарс ёрилиб кетади... Ўзини эрининг мурдаси устига ташлади. Каттакон ойлани бир ўзи боқиб келарди, дейишади. Қандай мусибат-а!

Каренина ҳаяжон билан шивирлаб:

– Хотинига ёрдам бериб бўлмасмикан? – деди.

Вронский Каренинага бир қараб олиб дарҳол вагондан чиқди. Кейин эшик оғзидан орқасига қайрилиб:

– Ҳозир келаман, татап, – деди.

Вронский бир неча дақиқадан сўнг қайтиб келганда, Степан Аркадьич графиня билан янги ашулачи хотин тўғрисида гаплашиб ўтирган эди; графиня эса, ўғлини кутиб, сабрсизлик билан эшикка қараб-қараб қўярди.

Вронский купега кириб:

– Қани, энди кетдик, – деди.

Ҳаммалари вагондан бирга чиқишди. Олдинда Вронский онаси билан, орқада эса Каренина акаси билан борарди. Вокзалдан чиқаверишда станция бошлиғи Вронский орқасидан етиб келди:

– Ёрдамчимга икки юз сўм ташлаб кетибсиз. Марҳамат қилиб айтиб берсангиз, кимга тайинланган у пул? – деб қолди.

Вронский елкаларини қисиб:

– Қоровулнинг хотинига, – деди. – Ҳайронман, билиб туриб сўрайди-я.

Облонский орқадан:

– Хотинига пул бердингизми? – деб қичқирди-ю, синглизининг қўлини қисиб, илова қилди: – Жуда соз, жуда хайрли иш қилибсиз! Кулинг ўргилсин йигит-а? Хайр, саломат бўлинг, графиня.

Шундан кейин у оқсоч қизни кутиб, синглизини билан тўхтади.

Улар кўчага чиқишганда, Вронскийнинг каретаси аллақачон кетган эди. Вокзалдан чиққан одамлар ҳамон ўша ҳодиса тўғрисида гаплашар эди.

Бир жаноб улар ёнидан ўтиб кета туриб:

– Қандай даҳшатли ўлим-а! – деди. – Қоқ иккига бўлиб кетган эмиш-а!

– Аксинча, мен буни энг осон ўлим деб ўйлайман: бир зумда жони чиқади-кетади, – деди иккинчиси.

– Нега чора кўришмас экан, – деди учинчиси.

Каренина каретага ўтирганда, Степан Аркадьич унинг лаблари титраётганини, кўз ёшларини зўрға-зўрға тутиб турганини кўриб ҳайрон бўлди. Бир неча юз сажен илгари кетишгандан кейин:

– Сенга нима бўлди, Анна? – деб сўради акаси.

– Бу жуда ёмон аломат, – деди Анна.

– Эй, бўлмағур гап! – деб қўйди Степан Аркадьич. – Мана келдинг, ҳамма гап шунда. Бутун умидим сенда, бун сен тасаввур эта олмайсан.

– Вронскийни кўпдан бери танийсанми? – деб сўради Каренина.

– Ҳа, биласанми, уни Китига уйланади деган илинж-дамиз.

– Шунақами? – деб сўради Анна. – Хайр, кел энди, ўзинг тўғрингда гаплашайлик, – деб илова қилди ва ҳалақит бераётган аллақандай ортиқча нарсани ўзидан ҳайдамоқчи бўлгандек, бошини силкиди. – Кел, ўз ишларинг тўғрисида гаплашайлик. Хатингни олдим-у, йўлга чиқдим, мана етиб ҳам келдим.

– Ҳа, бутун умидим сендан, – деди Степан Аркадьич.

– Хўп бўлмаса, гапир гапингни.

Шундан кейин Степан Аркадьич воқеани гапириб бера бошлади.

Уйга етишганда, Обланский синглисини каретадан туширди, бир хўрсиниб олиб, унинг қўлини қисди-да, маҳкамасига жўнаб кетди.

XIX

Анна хонага кирганда, Долли кичик меҳмонхонада ўтириб, ҳалитдан отасига ўхшаб қолган малла сочли дўндиққина ўфилчасининг французча ўқишига қулоқ солаётган эди. Боланинг кўзлари китобда бўлса ҳам, қўли пиджагининг ипга осилиб қолган тугмасини бураш ва узиб олиш билан машғул эди. Онаси қўлини бир марта тугмадан тортиб қўйса ҳам, дўмбоққина жажжи қўл яна тугмага бориб ёпишаверди. Ниҳоят, онаси тугмани узиб олиб, чўнтагига солиб қўйди.

– Энди қўлинг тинч турсин, Гриша, – деди-ю, онаси кўп вақтлардан бери тикиб келган кўрпасини яна қўлига олди;

оғир дамларда у ҳамиша шу кўрпа билан овора бўларди; ҳозир ҳам асабий бир ҳолда ишини қўлга олди ва илмоқларини бармоқлари билан санай туриб тўқий бошлади. Кеча эрига синглисининг келиш-келмаслиги билан иши йўқлигини айттирган бўлса ҳамки, унинг келишига ҳамма нарсани тайёрлаб қўйган ва қайинсинглисини ҳаяжон билан кутиб ўтирган эди.

Долли бошига тушган мусибат ўтида ёнарди, бутун фикр-хаёли шу билан банд эди. Шундай бўлса ҳам қайинсинглисини Аннанинг Петербургдаги энг олимақом зотлардан бирининг хотини ва Петербург *grande dame*си эканлигини ёдидан чиқармаган эди. Шунинг учун, эрига айтган сўзини бажармади, яъни қайинсинглисининг келишини эсидан чиқармади. «Ахир, Аннада ҳеч гуноҳ йўқ-ку, – деб ўйлади у. – Мен ундан яхшиликдан бошқа нарсани кўрмадим, ўзимга нисбатан ҳам ундан фақат меҳрибонлик ва дўстлик кўрганман». Рост, Петербургда, Каренинларникида олган таассуротидан эсида қолгани фақат уйлари эди: уларнинг уйлари Доллига ёқмади, оила ҳаётида қандайдир бир сохталик бор эди. «Лекин Аннани нима учун қабул қилмаслигим керак? Ишқилиб, мени юпатаман деб овора бўлмасин-да, – деб ўйларди Долли. – Бутун бу тасаллиларни, насихатларни, насронийларнинг гуноҳни кечириш тўғрисидаги ўғитларини – буларнинг ҳаммаси устида минг марталаб бош қотирганман, лекин ҳеч бири дардимга даво бўла олмайди».

Долли шу кунлар ичида фақат болалари билангина бўлди, дардини ҳеч кимга айтишни истамас, юрагида шунча дард туриб бошқа нарсалар ҳақида ҳам гаплаша олмас эди. Кейин юрагидаги дардини ҳар ҳолда Аннага айтиб қўйишни биларди. Гоҳ кўнгил ёриб, ҳамма дардимни айтаман деган фикр уни суюнтирар, гоҳ кўрган хўрлигини эрининг синглисига айтиш зарурати, ундан тайёр насихат ва тасаллилар эшитиш мажбурияти жаҳлини чиқарар эди.

У Аннанинг ҳар дам келиб қолиши мумкинлигини кутиб, ҳамма вақт соатга қараб-қараб қўяр эди: кейин худди меҳмон келган пайтда бошқа нарса билан овора бўлиб қўнғироқни эшитмай қолди.

Эшикда кийимлар шитири ва майин одим товуши эшитилгандагина у орқасига ўгирилиб қаради, шу он, жафокаш юзида қувонч эмас, таажжуб ифодаси пайдо бўлди. Кейин ўрнидан қўзғалди-ю, Аннани ўпа туриб:

– Вой, келдингми? – деди.

– Долли, сени ҳам кўрар кун бор экан-да, бирам бошим осмонга етдики!

– Меники ҳам, – деди Долли, сал кулимсираб ва Аннанинг сирдан воқифми-йўқлигини юзидан билишга тиришиб. Аннанинг юзида ачиниш аломати борлигини сезиб: «Билар экан», деб ўйлади. Кейин гапни иложи борица кейинроққа чўзишга тиришиб илова қилди: – Юр бўлмаса, хонангга олиб бориб қўяй.

– Бу Гришами? Вой худо, катта бўлиб қолибди-я! – деб Анна Гришани ўпди ва Доллидан кўзини олмай тўхтаб қолди. Кейин қизариб: – Йўқ, рухсат этсанг, ҳеч қаёққа бормасам, – деди.

Анна рўмолини ечди, кейин шляпасини бошидан олаётганда у қора, жингалак сочларининг ўримига илашиб қолган эди, бошини силкиб сочини бўшатди.

Долли ҳасад қилгандек:

– Юзингдан соғлиқ ва бахт-саодат нури ёғиб турибди! – деди.

– Менинг юзимданми?.. Ҳа, – деди Анна. – Вой худо, Таня! Менинг Серёжам билан бир ёшдасан-а, – деди яна, югуриб кирган қизчага қараб. Анна уни қўлига олиб ўпди. – Бирам чиройли, ширин қиз бўлибдики! Долли, ҳамма болаларингни кўрсат.

Анна болаларнинг номларини айтди, фақат уларнинг номларигина эмас, туғилган йиллари, ойлари, характерлари, нима билан оғриганликлари ҳам эсида бор экан, Долли бунни тақдирламаслиги мумкин эмасди.

– Юр бўлмаса, хоналарига кирайлик, – деди Долли, – Вася ухляпти, эсиз.

Улар болаларни кўриб чиқишгандан кейин меҳмон-хонага кириб, икковлари қаҳва ичишга ўтиришди. Анна патнусга қўл урди-ю, кейин яна суриб қўйди.

– Долли, у ҳамма гапни менга айтди, – деди Анна.

Долли Аннага совуққина қараб қўйди. Энди ачиниб айтиладиган ясама гапларни кута бошлади. Лекин Анна бу тахлитда гап қилмади.

– Долли, азизим! – деди у. – Мен унинг ҳам тарафини олмоқчи эмасман, сенга ҳам тасалли бермоқчи эмасман, бундай қилиб бўлмайди. Лекин, жонгинам, сенга жуда раҳмим келади. Юрак-юрагимдан ачинаман!

Аннанинг қалин киприклари остидаги порлоқ кўзларига бирдан ёш югурди. У келинойисига яқинроқ келиб ўтирди-да, қўлини ўзининг кичкина, ихчам қўлига олди. Долли қўлини тортиб олмади-ю, лекин юзидаги совуқ ифода йўқолмади. У:

– Менга тасалли беришнинг фойдаси йўқ, – деди. – Ўша ишдан кейин менинг учун ҳамма нарса барбод бўлди, соб бўлди.

Шу сўзларни айтиб бўлар-бўлмас юз ифодаси бирдан юмшади. Анна унинг қотма, озғин қўлини кўтариб ўпганидан кейин:

– Лекин на чора, на чора, Долли? – деди. – Шундай хунук аҳволда қандай чора кўрилса яхшироқ бўлади? Ҳозир мана шу тўғрида ўйлаш керак.

– Гап тамом бўлган, ўйлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ, – деди Долли. – Тушунгин ахир, ҳаммасидан ҳам хунуги шуки, мен уни ташлаб кетолмайман, болалар бор, қўлоёғим боғлиқ, у билан бўлса бирга туролмайман, уни кўрсам сафром қайнаб кетади.

– Долли, жонимни қоқай, қулоқ сол, у ҳамма гапни айтиб берган; энди сендан эшитмоқчиман, бор гапингни айт.

Долли унга савол назари билан қаради.

Аннанинг муҳаббати ва куйиб-ёнаётгани сохта эмаслиги юзидан кўриниб турарди.

– Хўп, айтсам айта қолай, – деди бирдан Долли. – Лекин бир бошдан айтиб берай. Эрга қандай текканимни ўзинг биласан. Мен татап тарбияси остида ўсган маъсум қиз бўлиб, шу билан бирга, ҳеч нарсани билмай ўсган эдим, ҳеч нарсага ақлим етмас эди. Билишимча, эрлар илгариги турмушларини хотинларига айтиб берармиш; Стива бўлса... – у дарҳол сўзини тўғрилади. – Степан Аркадьич бўлса менга ҳеч нима дегани йўқ. Гапимга ишонмайсан, шу маҳалгача мендан бошқасини кўргани йўқ, деб ўйлаб келардим. Саккиз йил шу тахлитда ўтдим. Ўзинг ўйлаб кўр, мен уни вафосиз деб гумон қилишим у ёқда турсин, бундай нарсаларнинг бўлиши ақлимга ҳам сиғмас эди. Мана энди ўзинг тасаввур қилиб кўр, шундай ишонч билан яшаб келсам-у, бирдан шу даҳшатни, шу пасткашликни кўрсам... менинг сўзларимга тушун. Ўз бахтингга тўла-тўкис ишониб келсанг-у, бирдан... – деб Долли гапида давом этди, ҳўнграб йиғлаб юборишдан ўзини зўрға тутиб қолди, – хатини олсанг... ўзининг ўйнашига, менинг мураббиямга ёзган хатини олсанг. Йўқ, бу ҳаддан ташқари бир даҳшат! – Долли шошиб-пишиб рўмолчасини олиб юзини беркитди. Бир оз жим тургандан сўнг яна сўзида давом қилди: – Орада шунчаки ишқивозлик бўлса бошқа гап эди, мен бунга тушунаман, лекин жуда чуқур ўйлаб, қувлик билан мени алдашган... яна ким билан дегин?... Ўзи менинг эрим бўла туриб, ўша билан бирга турса-я!.. Бу даҳшат-ку! Сен бу нарсаларга тушуна олмайсан...

– Йўқ, тушунаман! Тушунаман, айланай Долли, тушунаман, – деди Анна, унинг кўлини қисиб.

– Нима, бошимга тушган бу кулфатнинг бутун даҳшатини у тушунади деб ўйлайсанми? – деб давом қилди Долли. – Қилча ҳам тушунмайди. У бахтли, кайфи чоғ.

– Йўғ-э, ундай эмас! – деб Анна унинг сўзини шартта бўлди. – Аҳволига киши ачинади, қаттиқ пушаймон бўляпти...

Долли қайинсинглисининг юзига диққат билан тикилиб турди-да:

– Пушаймон бўлишга ярар эканми? – деди унинг сўзини бўлиб.

– Ҳа, мен уни биламан. Аҳволига қараб ўзимнинг ҳам раҳмим келиб кетди. Иккаламиз ҳам биламиз уни. Юраги юмшоғ-у, лекин мағрур, ҳозир эса аянч аҳволга тушиб қолибди. Асосан, менга таъсир қилган нарса шу бўлдики (Анна Доллига таъсир қилиши мумкин бўлган нарсани шу он фаҳмлади), унга икки нарса азоб беряпти: бири, болалари олдида уятга қолгани бўлса, иккинчиси, сени яхши кўра туриб... ҳа, ҳа, дунёда ҳамма нарсадан ҳам ортиқроқ яхши кўра туриб, – деди эътироз қилмоқчи бўлган Доллига сўз бермай, – кўнглингни оғритганидан, жабр қилганидан азоб чекапти. Нукул: «Йўқ, йўқ, Долли гуноҳимни кечирмайди», дейди.

Долли қайинсинглисининг сўзларига ўйчанлик билан қулоқ солиб, бир четга қараб ўтирар эди.

– Ҳа, тушунаман, аҳволи жуда расво, гуноҳкорнинг аҳволи гуноҳсизникидан оғир бўлади, – деди Долли, – башарти, бутун бахтсизликка ўзи сабабчи эканлигини сезса. Лекин қандай кечириб бўлади, ўшандан кейин қандай қилиб яна хотин бўла оламан? Мен унга бўлган ўтмишдаги муҳаббатимни севаман, худди шунинг учун ҳам у билан яшаш менга бир азоб бўлади...

Долли ҳиқ-ҳиқ йиғлаб, сўзлай олмай қолди.

Лекин ҳар сафар юмшалганда, у худди жўрттага қилаётгандек, нукул ўзининг жаҳлини чиқарадиган нарсалар тўғрисида гап бошлар эди.

– Ахир у хотин ёш, чиройли бўлса, – деяр эди у. – Биласанми Анна, менинг бутун ёшлигим, бутун чиройимни ким ҳазон қилди? Ўша билан болалари. Мен унга қилар хизматимни қилиб, адойи-тамом бўлдим, албатта, энди унга ёш, пасткаш махлуқ кўпроқ ёқади. Улар, эҳтимол, менинг тўғримда гапиришган ёки гапиришмаган бўлса, бу билан менинг шаънимга яна ҳам баттар иснод келти-

ришган, тушунасанми? – Доллининг кўзлари яна нафрат ўти билан ёнди. – Қилғилиқни қилиб, кейин менга келиб... нима, гапига ишонармидим? Ҳеч қачон ишонмайман! Йўқ, бўлар иш бўлди, тортган азобу уқубатларим учун тасалли бўлган, қилган меҳнат ва тортган заҳматларим учун мукофот бўлган ҳамма нарса, ҳамма нарса барбод бўлди!.. Ишонасанми гапларимга, Анна? Ҳозир Гришанинг дарсини ўргатиб турган эдим, бурунлари бу менга севинч бахш этса, энди бу азоб бўлиб қолди. Нима учун жон куйдираман, нима учун заҳмат чекаман? Болаларнинг нима кераги бор? Шуниси даҳшатлики, қалбим бирдан остин-устин бўлиб кетди, энди унга бўлган севгим, меҳрибонлигим йўқолиб, фақат ғазаб, ҳа, ғазабгина пайдо бўлди. Мен уни ўлдирсам ҳам...

– Жонгинам, Долли, тушуниб турибман, ўзингни қийнама. Сен шу қадар ҳақирланган, шу қадар ҳаяжонлангансанки, кўп нарсаларни тўғри кўролмаёпсан.

Долли жимиб қолди, шундан кейин икки дақиқача жим қолишди.

– Нима қилай Анна, ўйлаб кўр, ёрдам қил. Мен ҳар томонни ўйлаб кўрдим, ҳеч нарса чиқмаяпти.

Анна ҳар қанча ўйласа ҳам бир қарорга келолмас, лекин келинойисининг ҳар бир сўзи, юзининг ҳар бир ифодаси юрагини эзар эди.

– Мен сенга фақат шуни айта оламан, – деб сўз бошлади Анна, – мен синглисиман, шунинг учун характери, ҳар нарсани, ҳамма нарсани унутишга қобилиятли эканини биламан (қўлини пешонасига келтириб ишора қилди), бутун борлиғи билан бир нарсага ҳавас боғлаб, яна ундан қайтиб, пушаймон қилишини биламан. Қилган ишини қандай қилиб қўйганига ҳозир ўзи ҳам ишонмайди, тушунмайди.

– Йўқ, тушунади, тушуниб туриб қилган! – деб Долли унинг сўзини бўлди. – Лекин мен... мени эсдан чиқаряпсан... ахир, менга осонми?

– Тўхта, ростини айтсам, у бўлган гапни менга айтиб берганда, мусибатингнинг бу қадар дахшатли эканини унча билмаган эдим. Мен фақат уни ва рўзгорингизнинг бузилганлигинигина кўрган эдим; ўшанда унга ачиндим, лекин сен билан гаплашганимдан кейин мен ҳам аёл бўлганим учун, бўлак нарсани кўра бошладим; сенинг изтиробда эканингни кўряпман, сенга қанчалик ачинганимни сўз билан айтиб беролмайман! Лекин, жоним Долли, тортаётган изтиробларингга тўла тушунаман-у, фақат бир нарсани билмайман, ҳа, билмайман... қалбингда унга нисбатан яна қанча муҳаббатинг борлигини билмайман. Унинг гуноҳларини кечирадиган даражада борми, буни ўзинг биласан. Агар бўлса, кечир!

Долли:

– Йўқ, – деб гап бошлаган эди, Анна қўлини яна бир марта ўпиб, унинг сўзини кесиб қўйди.

– Мен киборлар дунёсини сендан кўра кўпроқ биламан, – деди Анна. – Стивага ўхшаган бу одамларнинг мунақа нарсаларга қандай қарашларини биламан. Эринг у билан сен тўғрингда гаплашганлигини айтдинг. Бунақа гап бўлган эмас. Бу одамлар вафосизлик қилишади-ю, лекин ўз уйлари ва хотинларини муқаддас билишади. Ўшандай хотинлар буларнинг қўнглида нафрат уйғотишади, аммо оилаларига халақит беришмайди. Бу одамлар оила билан ўшандай хотинлар ўртасига ўтиб бўлмайдиган ғов ташлаб қўйишади. Мен бундай нарсаларга тушунмайман, лекин ҳақиқатда шундай.

– Шундайдир-у, лекин Стива уни ўпган-да...

– Долли, тўхта, жоним. Стивани сенга ошиқ бўлиб юрган кезларида кўрганман. Ўша вақтлар эсимда: у менинг олдимга келарди-да, сени гапириб йиғларди, сен унинг учун юксак идеал ва поэзия эдинг, яна шуни ҳам биламанки, сен у билан қанча кўп турган бўлсанг, унинг назарида шунча юксак кўтарилдинг. У ҳар икки сўзнинг бирида «Долли ажойиб хотин» деб кўяр; биз унинг гапи-

га қотиб-қотиб кулар эдик. Сен унинг назарида ҳамиша илоҳи хилқат эдинг, ҳозир ҳам шундайсан, лекин бу ҳавас – ўткинчи ҳавас, қалб ҳаваси эмас.

– Борди-ю, бу ҳавас яна такрорланса?

– Менинг фаҳмимча, такрорланиши мумкин эмас...

– Хўп, сен бўлсанг кечирармидинг?

– Билмайман, бир нарсa деёлмайман... Йўқ, кечирардим, – деди Анна, бир оз ўйлангач. Кейин аҳволни фаҳмлаб олди-да, уни кўнгил тарозисига солиб кўриб, илова қилди:

– Йўқ, кечирардим, кечирардим, кечирардим. Ҳа, мен кечирардим. Аввалги Анна бўлиб қолмасам ҳам, ҳар ҳолда, кечирардим, кечирганимда ҳам, ўртада ҳеч нима бўлмагандек, ҳеч қандай гап ўтмагандек индамай кетаверардим.

– Ҳа, албатта, – деб шошиб унинг сўзини бўлди Долли; у худди бир неча марта ўйлаган нарсасини гапираётгандек эди, – бўлмаса, бошқача кечириб бўлармишми! Башарти кечириш лозим бўлса, бутунлай, тамоман кечириш керак. Қани энди, юр, хонангга олиб чиқиб қўяй, – деди Долли, ўрнидан тураётиб. Кейин йўлда Аннани қучоқлаб олди. – Жонгинам, келганинг қандай яхши бўлди-я. Аҳволим енгил тортди, анча енгил тортди.

XX

Анна шу кунни уйдан, яъни Облонскийларникидан чиқмай ўтказди ва унинг келганидан хабар топиб етиб келган баъзи танишларидан ҳеч биттасини қабул ҳам қилмади. Анна эрталабки соатларини Долли билан болалар ёнида ўтказди. Бутун қилган иши акасига бир парча хат ёзишдан иборат бўлди; у хатида акасининг уйда тушлик қилишини сўраб, «келавер, худонинг раҳмати улуғ» деб ёзди.

Облонский уйда тушлик қилди; умумий нарсалар тўғрисида гаплашиб ўтиришди, хотини у билан сенсираб гаплашди, илгари сенсираб гапирмаган эди. Эру

хотин ўртасидаги муомалада ҳамон ўша совуқлик ҳукм сурса ҳам, энди айрилиш масаласи ўртадан кўтарилган эди, шунинг учун Степан Аркадьич хотини билан гапни бақамти қилиб, ярашиш мумкинлигини пайқади.

Тушлик энди тугаганда Кити кириб келди. У Анна Аркадьевнани танир эди, лекин унча яқиндан эмас, шунинг учун ҳамманинг оғзида дoston бўлган бу петербурглик кибор хоним мени қандай қабул қилар экан, деган ваҳима билан келди. Лекин ўзининг Анна Аркадьевнага ёққангани шу тобдаёқ кўрди. Аннанинг, афтидан, Китининг хўснига ва ёшлигига ҳаваси келган эди, Кити ўзини ўнглаб олишга ҳам улгурмай дарров Аннага маҳлиё бўлиб қолганлигини сизди. Шу билан бирга, ёш қизлар ўзларидан катта, эрли хонимларни яхши кўрганлари сингари, бу ҳам Аннани яхши кўриб қолганини сизди. Анна кибор жамиятга мансуб хонимга ёки саккиз ёшли ўғилнинг онасига ўхшамас эди, агар Китини ҳайратга солган ва уни ўзига жазб қилган кўзларининг жиддий, баъзан эса маҳзун ифодаси бўлмаса, у ўзининг эпчиллиги, сўлимлиги, гоҳ қарашлари, гоҳ табассум-ла ёришиб кетадиган юзидаги латофати билан кўпроқ йигирма ёшли қизга ўхшаб кетарди. Кити Аннанинг ниҳоятда содда эканлигини ва ҳеч нарсани яширмаслигини, лекин унда Кити муяссар бўла олмайдиган бошқа бир олам – мураккаб ва шоирона латофат борлигини сезар эди.

Тушликдан сўнг Долли ўз хонасига чиқиб кетганда, Анна ирғиб ўрнидан туриб, сигара чекаётган акасининг ёнига келди. Кейин кўзларини шўх-шўх қисиб туриб уни чўқинтирди-да, эшикка имо қилиб:

– Стива, кир, худо мададкор бўлсин, – деди.

У сингисининг сўзига тушуниб, сигарасини ташлади-ю, эшикдан кириб кетди.

Степан Аркадьич у ёққа кириб кетгандан сўнг Анна диванга келиб ўтирди, болалар уни қуршаб олишди. Болалар Аннани оналари севганлигини пайқаганлари учунми ё уларнинг ўзлари аммаларида алоҳида малоҳат сезган-

лари учунми, ҳарқалай, олдин иккита каттаси, кейин эса кичиклари тушликдан олдиноқ унга ёпишиб олиб, ёнидан кетмай қўйишди. Анна билан болалар ўртасида ўйинга ўхшаган бир нарса бошланди, бу ўйин иложи борица аммага яқинроқ ўтириш, унга қўл теггизиш, жажоки қўлини ушлаш, узугини ўйнаш ёки ҳеч бўлмаса қўйлагининг этагига қўл теггизишдан иборат эди.

Анна Аркадьевна аввалги ўрнига ўтираётиб:

– Қани, боягидай ўтирайлик, – деди.

Гриша яна бошини Аннанинг қўли тагидан суқиб, юзини унинг қўйлагига суйкади, шунда у фахрланиб, ўзини бахтли сезиб, юзи ёришиб кетди.

– Ҳўш, бал қачон? – деб сўради у Китидан.

– Келаси ҳафтада, ўзи ҳам жуда ажойиб бал бўлади. Ҳамиша одамнинг вақтичоғ бўладиган баллардан.

– Ҳамиша одамнинг вақтичоғ бўладиган баллар ҳам борми? – деди Анна, мулойим бир истехзо билан.

– Ғалати кўринса ҳам, ҳар ҳолда бор. Бобришчевларникида ҳамиша одамнинг баҳри очилади, Никитинларникида ҳам шунақа, Межковларникида эса ҳамиша одам зерикади. Шундай бўлишини ҳеч пайқамаганмисиз?

– Йўқ, жонгинам, менинг назаримда, одамнинг баҳрини очадиган баллар ортиқ йўқ, – деди Анна, шу он Кити унинг кўзларида бошқа бир оламни кўрди, бу олам Кити учун пинҳон қолган эди. – Менинг назаримда, одамни камроқ диққат қиладиган ва камроқ қийнайдиган балларгина бор...

– Сиз балда қандай диққат бўлишингиз мумкин?

– Мен балда нима учун диққат бўлишим мумкин эмас? – деб сўради Анна.

Кити бу саволга бериладиган жавобни Анна олдиндан билиб турганини сезди.

– Шунинг учунки, сиз ҳар вақт ҳаммадан яхшироқсиз.

Аннанинг қизариш қобиляти бор эди. У қизариб туриб деди:

– Аввало, ҳамма вақт эмас, қолаверса, сиз айтгандай бўлганда ҳам, менга бунинг нима лузуми бор?

– Ана шу балга борасизми? – деб сўради Кити.

– Фикримча, бормасам бўлмас. Ма, ол, – деди у оппоқ, нозик бармоғининг учидан осонгина чиқадиган узугини тортқилаётган Таняга.

– Борсангиз жуда хурсанд бўлардим. Сизни балда кўрсам дейман.

– Мабодо боришга тўғри келса, ҳар ҳолда, бу сизни завқлантиради деган фикр менга тасалли беради... Гриша, қўй, айланай, ҳадеб тегаверма, шундоғ ҳам тўзғиб ўляпти, – деди у Гриша ўйнаётган сочларини тузатиб.

– Мен сизни балга бинафша рангли кўйлақда келасиз деб хаёл қиламан.

– Нега энди айнан бинафша рангли кўйлақда? – Анна кулимсираб сўради. – Ҳай, болалар, боринглар, боринглар энди. Эшитяпсизларми? Мисс Гуль чойга чақиряпти, – деди у, кейин болаларни ўзидан ажратиб, ҳаммасини емакхонага юборди. – Мени нима учун балга чақираётганингизни биламан. Сиз шу балдан кўп нарса кутасиз, шунинг учун ҳамманинг ўша ерда бўлишини, ҳамманинг иштирок этишини хоҳлайсиз.

– Сиз буни қаердан биласиз? Ҳа, шундай.

– Оҳ, умрингизнинг қандай ажойиб бир фаслидасиз, – деб давом қилди Анна. – Швейцария тоғларидагига ўхшаган бу мовий туманни кўрганман, эсимда, бу туман болалик даври тугар-тугамас бошланадиган ширин пайтларда ҳамма нарсани қоплаб олади ва бу қувончли, бахтли катта доирадан бошланган йўл ҳамон торайиб боради, остонасига келиб тўхталганда бу олам ҳар қанча гўзал, ҳар қанча чароғон кўринса ҳам, унга кириш одамни ҳам қувонтиради, ҳам даҳшатга солади... бу йўлдан ўтмаган бормикан?

Кити индамай кулимсираб ўтирар эди. «Ажабо, унинг ўзи қандай ўтган экан бу йўлдан? Унинг ншқий можароларини бирам билгим келадики», деб ўйлади Кити, Ан-

нанинг эри Алексей Александровичнинг кўримсиз қиё-
фасини эслаб.

– Баъзи нарсалардан хабарим бор. Стива айтиб берди,
сизни табриклайман, у менга жуда манзур бўлди, – деб
сўзини давом қилди Анна, – Вронскийни темир йўлда
кўрдим.

– Вой, у ҳам чиқибдими? – деди Кити қизариб, – Стива
сизга нималар деди?

– Стива ҳамма гапни айтиб берди. Шундай бўлса, мен
хурсанд бўлардим. Кеча Вронскийнинг онаси билан бир-
га келдим, – деб Анна сўзида давом қилди. – Йўл бўйи
ўғли тўғрисида гапириб келди, ойиларининг арзанда
ўғли экан, биламан, болалар оналарининг кўзига ой
кўринишади, лекин...

– Ойилари нима дедилар сизга?

– Жуда кўп нарсаларни гапирди! Биламан, у онаси-
нинг арзандаси бўлса ҳам, лекин ҳар ҳолда олижаноб
одам кўринади... Масалан, ойиси у бутун молу мулкани
акасига бермоқчи бўлганини, болалик чоғларидаёқ яна
аллақандай хориқулодда бир нарса қилганини, сувдан
бир аёлни қутқазиб чиққанини айтиб берди. Гапнинг
қисқаси, қаҳрамон, – деди Анна ва станцияда икки юз
сўм берганини эслаб кулимсиради.

Лекин Анна бу икки юз сўм тўғрисида гапирмади, шуни
эсласа негадир таъби хира бўларди. Анна бу ҳодисада ўзи-
га тааллуқли бир нарса борлигини, лекин бу нарсанинг
бўлиши керак эмаслигини ҳис этарди.

– Ойиси мени келинг деб жуда илтимос қилди, – деди
Анна, сўзини давом қилдириб. – Мен ҳам кампирни кўр-
сам хурсанд бўламан, шунинг учун эртагаёқ бормоқчиман.
Худого шукур, Стива Доллининг кабинетиде узок ўтириб
қолди, – деб Анна суҳбат мавзуини ўзгартирди-ю, Кити-
нинг назарида, нимадандир норози бўлгандек, ўрнидан
туриб кетди.

Болалар чойларини ичиб бўлишиб, Анна аммалари-
нинг ёнига югуришиб чиқишди.

– Йўқ, олдин мен! Йўқ, мен! – дея қичқира бошлашди.
– Ҳаммангиз бирдан! – деди-да Анна, кулиб туриб болалар томонга югурди ва суюнганларидан чинқаришиб уймалашган болаларни қучоқлаб ерга йиқитди.

XXI

Катталар чой ичгани ўтиришганда, Долли ҳам ўз хонасидан чиқди. Степан Аркадьич чиқмади. У, афтидан, хотинининг хонасидаги орқа эшикдан чиқиб кетган бўлса керак.

Долли Аннага қараб:

– Юқори қаватда совуқ еб қолмасанг деб кўрқаман, – деди. – Сени пастга кўчириб тушириш ниятидаман, бир-биримизга яқинроқ бўламиз.

Анна Доллининг юзига тикилиб, ярашишганми-йўқлигини пайқашга тиришиб:

– Эй, кўйинглар, менинг ғамимни еманглар, – деб жавоб қилди.

– Бу ер ёруғроқ, – деди келинойиси.

– Мен сенга айтсам, ҳамма ерда юмронқозикдек ухлайвераман.

Степан Аркадьич кабинетдан чиқди-да, хотинига қараб:

– Нима гап ўзи? – деб сўради.

Унинг сўз оҳангидан Кити ҳам, Анна ҳам эру хотиннинг ярашганини пайқади.

– Мен Аннани пастга кўчириб тушмоқчиман, лекин пардаларни бошқатдан осиш керак. Ҳеч ким эплай олмайди, ўзим осаман-да, – деди Долли эрига қараб.

Анна Доллининг сўзлари совуқ, босиқ оҳангда эканини пайқаб: «Худо билади, бутунлай ярашиб кетишдимикан?» – деб ўйланди.

– Э, кўйсанг-чи, Долли, ҳамма оғир ишни ўзинг қилаверма, – деди эри. – Майли, хоҳласанг, ўзим қилай...

Анна: «Ҳа, ярашиб олишибди», деб ўйлади.

– Биламан сенинг қандай қилишингни, – деб Долли жавоб қилди, – эплай олмайдиган ишни Матвейга топширасан-у, ўзинг кетиб қоласан, у ҳамма ишнинг расвосини чиқаради, – Долли шу сўзларни айтаётганда, одатидаги истехзоли табассуми лабларининг учини буриштириб юборди.

Анна: «Бутунлай, бутунлай ярашишибди. Бутунлай, худога шукур!» – деб ўйланди-да, бунга ўзи сабаб бўлганидан қувониб, Долли ёнига келди. Уни ўпди.

Степан Аркадьич мийиғида кулимсираб:

– Ҳеч-да, нега Матвей билан мени менсимайсан? – деди хотинига юзланиб.

Долли бутун кеча эрига, ҳар маҳалгидай истехзо аралаш муомалада бўлди, Степан Аркадьич эса мамнун, шод эди. Лекин унинг севинчи афв этилгандан кейин гуноҳларини унутганини сездирмас эди.

Облонскийлар дастурхони теварагида қизгин тус олган бу ниҳоятда қувончли, ёқимли оилавий оқшом суҳбати соат тўққиз яримда энг оддий бир ҳодиса билан бузилди, лекин бу оддий ҳодиса нима учундир ҳаммага эриш туюлди. Анна Петербургдаги умумий танишларидан гаплашиб ўтириб, бирдан ўрнидан турди-ю:

– Менинг альбомимда сурати бор, – деб қолди. Кейин мағрур табассум билан илова қилди: – Баҳона билан Серёжанинг суратини ҳам кўрсатаман.

Анна одатда ўғли билан кечаси соат ўнларда хайрлашар, кўпинча балга жўнаш олдидан уни ўзи ётқизиб кетар эди; ҳозир ҳам соат ўнга яқинлашганда ўғлидан узоқда эканлигини ўйлаб юраги ачишди; суҳбат нима ҳақда бормасин, Аннанинг фикру хаёли яна ўзининг жингалак сочли Серёжасида бўларди. Унинг ҳозир ўғли ҳақида гапиргиси ва суратини кўргиси келарди. Биринчи баҳонадан фойдаланиб ўрнидан турди-ю, енгил, дадил одимлар билан шахдам юриб альбомни олиб келгани кетди. Унинг юқори қаватдаги хонасига чиқиладиган зина катта зинапоя майдончасига тақалар эди.

Анна меҳмонхонадан чиқаётганда, даҳлиздан қўнги-роқ жаранги эшитилди.

– Ким экан? – деди Долли.

Кити:

– Мени йўқлаб келишга ҳали эрта, бошқа бировни йўқлаб келган бўлишса, кеч қолишибди, – деди.

Степан Аркадьич эса:

– Менга идорадан қоғоз олиб келишгандир, – деб қўйди.

Анна зина ёнидан ўтиб кетаётганда, хизматкор ким келганини хабар қилиш учун юқорига чопиб чиқиб кетаётган, келган одам эса чироқ ёнида турган эди; Анна пастга қаради-ю, дарҳол Вронскийни таниди, шунда ғалати бир хурсандлик сезди ва қўрқиш ўрнига юрагида алланима бир ағдарилиб тушгандай бўлди. Вронский пальтосини ечмасдан турар, чўнтагидан алланимани чиқарар эди. Анна зинанинг ўртасига етганда у кўзларини кўтариб қаради, Аннани кўриб, юзида хижолат ва қўрқувга ўхшаш бир ифода пайдо бўлди. Анна бошини хиёл эгиб ўтиб кетди, кейин Вронскийни уйга таклиф этаётган Степан Аркадьичнинг баланд овози ва киришга унамаган Вронскийнинг паст, мулойим, вазмин товуши эшитилди.

Анна альбомни олиб қайтиб келганда Вронский аллақачон кетган, Степан Аркадьич эса Вронскийнинг машхур меҳмон шарафига эртага беришадиган зиёфатлари ҳақида гаплашгани келганлигини сўзлаб турган эди. Кейин у:

– Шунча кир десам ҳеч унамаса бўладими! Жуда ғалати-да, – деб қўйди.

Кити қизариб кетди. У Вронскийнинг нима учун келганлигини ва нима сабабдан ичкарига кирмаганлигини бир ўзим биламан деб ўйлади. «Бизникига борган бўлса мени тополмаган-у, шу ердадир деб келган, – деб ўйларди Кити. – Киригани ҳам бежиз эмас: вақт кеч бўлди, иннайкейин, бу ерда Анна бор деб ҳам ўйлаган».

Ҳамма индамасдан бир-бирига қараб олди, кейин Аннанинг альбомини томоша қила бошлашди.

Битта-яримта одам бериладиган зиёфат тафсилотини билгани соат тўққиз яримда оғайнисиникига келса-ю, ичкари кирмаса, бунда ҳеч қандай ғалатилик ҳам, ғайритабиийлик ҳам йўқ: шундай бўлса ҳам, бу нарса ҳаммага қизиқ кўринди. Ҳаммадан ҳам кўпроқ Аннага ғалати, хунук туюлди.

XXII

Кити онаси билан келиб, тувакларда гуллар қўйилган ва юзларига упа суртиб, эгниларига қизил кафтан кийган лакейлар тавозе қилиб турган катта зина поғонасига оёқ қўйганда, бал энди бошланган эди. Заллардан ғимирлаган одамларнинг шитир-шитири ари уясидаги гувиллаган овозга ўхшаб эшитилиб турарди; она-бола зинапоё майдончасидаги дарахтлар ўртасида ўзларини ойнага солиб, соч ва қўйлакларини тузатиб турганларида биринчи вальсни бошлаган оркестр скрипкаларининг оҳангдор, равшан овози янгради. Иккинчи ойна олдида чаккаларидаги оппоқ сочларини тузатиб ва теварагига атир ҳидини таратиб турган оддий кийим кийган чол зинапоёда уларга тўқнаш келди-ю, Китини танимаса керак, ўзини четга олиб, унга суқланиб қараб қолди. Жилетининг олди барала очик, соқолсиз бир йигит, яъни қари князь Шчербацкий тирранча деб атаган кибор ёшлардан бири, оқ галстугини йўл-йўлакай тузатиб кетаётиб, уларга таъзим қилди-да, ёнларидан шитоб ўтиб кетди, кейин қайтиб келиб, Китини кадриль ўйинига таклиф этди.

Кити биринчи кадрилни Вронский билан тушишга ваъда қилган эди, шунинг учун бу йигитга, иккинчи кадрилни ваъда қилди. Бир офицер қўлқопларининг тугмаларини қадаб туриб ўзини эшикдан четга олди ва лоладай қизариб кетган Китига мўйловларини бураб суқланиб қаради.

Ясаниб-тусанишга, сочларини тарашга, бал учун лозим бўлган бутун тайёргарликни кўришга Кити жуда кўп меҳнат ва ақл сарф қилган бўлса ҳам, у ҳозир устидан пушти ранг жилд кийдирилган мураккаб тўр кўйлагида балга шу қадар бемалол ва эркин кириб келдики, гўё бу лентадан ясалган гуллар, кружевалар, пардоз икир-чикирлари ўзининг ҳам, уйдаги оқсочларнинг ҳам заррача вақт ва эътиборини олмаган, гўё унинг ўзи шу тўр кўйлак, шу кружевалар, шу баланд қилиб турмакланган сочлар, шу тепаси қўш япроқли атиргул билан туғилган эди.

Қари княгиня залга киришдан аввал Китининг камаридаги буралиб қолган лентани тузатиб қўймоқчи бўлган эди, у ўзини секин четга тортди. У эғнидаги ҳамма нарсанинг яхши ўтирганини, ўзига виқор бераётганини ва ҳеч нимани тузатишнинг ҳожати йўқлигини сезар эди.

Кити ҳаётининг энг бахтли кунларидан бирини кечирмоқда эди. Ҳеч ерини кўйлаги қисмас, кружеваларнинг ҳеч бири чўзилмас, гуллари эзилмаган ва узилиб ҳам тушмаган эди, хиёл букик баланд пошнаги пушти ранг туфлиси оёқчаларини қисмас, аксинча, яйратарди. Оқиш сочлардан ясалган чанбар жажжигина боши узра худди ўзиникидай бемалол турарди. Қўлига ёпишиб, унинг шаклини бузмай турган узун қўлқопнинг ҳар учови тугмаси узилмасдан қадалган эди. Медальонининг қора бахмал лентаси эса бўйнига жуда ярашиб тушган. Бу бахмал лента ниҳоятда чиройли эди, Кити уйида бўйнини ойнада кўриб, бахмалнинг ўзига жуда ярашганини кўрди. Бутун бошқа нарсалари шубҳа туғдириши мумкин, лекин бахмал лентаси гардсиз, гўзал. Кити шу ерда, балда ҳам уни ойнада кўриб, жилмайиб қўйди. У яланғоч елкалари ва очик қўлларида мармар совуқлигини ҳис этар, бу ҳис унга айниқса ёқар эди. Кўзлари чақнаб ўзининг жозибадорлигини билиб тургани учун лаъли лаблари табассум қилмай туролмасди. Кити залга киришга улгурмай ва ўйинга талкиф қилишларини кутиб

Ўтирган хонимларнинг лента-кружевали ранг-баранг тўр қўйлақдаги тупига етиб боргунча бўлмай (Кити ҳеч маҳал бу тўпга бориб қўшилмас эди), уни вальсга таклиф қилиб қолдилар; таклиф қилганда ҳам энг яхши кавалер, яъни бал-зиёфатларнинг улуғ кавалери, машхур бал дирижёри, маросимлар бошчиси, қадди-қомати келишган, чиройли, хотинли киши – Егорушка Корсунский таклиф қилди. У ҳозиргина вальснинг биринчи даврасига бирга тушган графиня Банинани қўйиб, ўйинга тушаётган бир неча жуфтни кўздан кечири бошлаган эди, залга кириб келаётган Китини бирдан кўриб қолди-ю, бал дирижёрларигагина хос бўлган маймана йўрға юриш билан Кити ёнига етиб келиб таъзим қилди-да, хоҳишини ҳам сўраб ўтирмасдан қизни нозик белидан олиш учун қўлини чўзди. Кити елпиғичини кимга беришини билмай тева-рагига аланглаган эди, уй бекаси кулимсираб елпиғични қўлидан олди.

Корсунский Китини белидан кучоқлай туриб:

– Жуда яхши бўлди вақтида келганингиз, – деди унга, – зиёфатга кечиқиб келиш яхши эмас!

Кити чап қўлини хиёл эгиб кавалер елкасига қўйди, шунда пушти ранг туфли кийган кичкина оёқчалари му-сиқа оҳангларига уйғун бир ҳаракат билан силлиқ паркет пол устида тез, енгил ва бир меъёрда сирғана кетди.

Корсунский вальснинг биринчи оҳиста одимларини бошлаб туриб:

– Сиз билан вальсга тушганда одамнинг ҳордиғи чиқа-ди, – деди, кейин ҳамма яхши танишларига айтадиган гапини такрорлади: – Нақадар чиройли ўйинга тушасиз, қушдай енгил, precision¹⁹.

Кити унинг хушомадига кулимсираб қўйди-ю, яна ка-валери елкасидан залга кўз югуртира бошлади. У бундай маросимларга биринчи марта келган қиз эмас эди, шу-нинг учун балдаги одамларнинг чехралари бир-бирига

¹⁹ аниқ (франц.)

қўшилиб, битта сирли сиймо бўлиб кўринмасди, шунингдек, балларда қўлдан-қўлга ўтиб юрган қиз ҳам эмас эди, шунинг учун ҳамма чехралар таниш, улар кўнглига урган эмас эди, у шу иккала тоифа қизларнинг унисига ҳам, бунисига ҳам ўхшамас эди, у ҳаяжонланарди, лекин те-варагидаги нарсаларни кузата оладиган даражада ўзини тута биларди. У залнинг чап бурчагига жамиятнинг юқори табақаси тўпланганлигини кўрди. Корсунскийнинг ҳаддан зиёд яланғоч хотини гўзал Лида, уй бекаси ўша ерда, ҳар вақт олий табақа орасида бўладиган Кривиннинг тақир боши ҳам ўша ерда йилтираб кўринар эди; у ёққа боргани юраклари ботинмай, йигитлар ҳам ўша томонга қараб туришарди; Кити кўзи билан қидириб Стивани ҳам ўша ердан топди, кейин қора бахмал кўйлакли, қомати келишган Аннани ҳам ўша ердаги одамлар орасида кўрди. У ҳам ўша ерда эди. Кити уни Левинни рад қилган кечасидан бери кўрмаган эди. Кити узоқни кўрадиган тетик кўзлари билан уни дарҳол таниди ва ҳатто ўзига қараб турганини ҳам сезди.

– Хўш, яна бир давра айланамизми? Чарчаганингиз йўқми? – деди Корсунский, сал-пал ҳансираб.

– Йўқ, ташаккур.

– Қаерга элтиб қўяй?

– Каренина шу ерда шекилли... ўшаларнинг ёнларига олиб бориб қўйинг.

– Ихтиёрлари.

Корсунский вальсга тушиб, одимларини секинлаштириб, тўғри залнинг чап бурчагида турган тўпга қараб борди; у ўйнаб туриб: «Pardon, mesdames, pardon, pardon, mesdames», деб қўярди, у тўр кўйлақлар кийган, кружевалар ва ленталар таққан аёллар орасида бирон ерини илаштирмай чаққонлик билан ўтиб бориб Китини шундай қаттиқ айлантирдики, унинг нафис пайпоқли оёқчалари очилиб кетди, узун этаклари эса елпиғичдай ёйилиб Кривиннинг тиззаларига келиб ёпилди. Корсунский бош эгиб таъзим қилди, очик

кўкрагини кериб, Китини Анна Аркадьевнанинг ёнига олиб бориб қўйиш учун қўлини узатди. Кити қизариб, этакларини Киривиннинг тиззасидан олди-да, боши бир оз айланиб, Аннани кўзлари билан қидира бошлади. Анна Кити истаганидек бинафша қўйлакда эмас, кўкраги очик қора бахмал қўйлакда эди, жилоланган фил суяги сингари силлиқ, бўлиқ елкалари ва сийнаси нозик, муштуми кичик момик қўллари очик эди. Қўйлагининг ҳамма ёғига Венеция шойи кружевалари тикилган. Бошида, бўялмаган асли қора сочларида капалак гуллардан кичкина чамбарак, камарининг қора лента-сида, оқ кружевалар орасида ҳам яна шундай гулчамбарак бор эди. Сочларининг оройиши кўзга чалинмасди. Гардани билан чаккаларига тушиб, унга ҳусн берадиган жингалак сочларининг гажакларигина кўзга чалинарди. Жилолангандек силлиқ, бақувват бўйнида бир сидра марварид маржон осилган эди.

Кити Аннани ҳар кун кўрарди, у Аннани севиб қолган эди, уни фақат бинафша ранг қўйлакдагина кўз олдига келтирарди. Лекин Аннани ҳозир қора қўйлакда кўрди-ю, ундаги бу латофатга шу маҳалгача фаҳми етмаганлигини сездди. Ҳозир эса Аннани ўзи учун тамоман янги, кутилмаган бир қиёфада кўрди. Энди Кити Аннанинг бинафша ранг қўйлакда бўла олмаслигини ва пардоз-андозини сояда қолдириб, ўзи кўзга ташланиб турганида, пардоз-андоз эса ҳеч маҳал сезилмаганида унинг латофати барқ уриб кўриниб туришини англади. Шунинг учун эгнидаги серҳашам кружевали қора қўйлаги кўзга кўринмасди; қора қўйлак фақат бир рамка эди холос, унда фақат Аннанинг ўзи, оддий, табиий, нафис, шу билан бирга, шўх, жонли сиймосигина кўринарди.

Анна ҳар вақтдагидай қаддини ғоз тутиб турарди; Кити шу тўнга яқинлашганда, Анна бошини хиёл эгиб, уй эгаси билан гаплашаётган эди. Нима ҳақидадир:

– Йўқ, – деб жавоб берди. Кейин елкаларини қисиб сўзида давом этди: – Гарчи бунга тушуна олмасам ҳам,

бари бир, тош отолмайман. – Анна шу сўзларидан кейин ҳомийларча мулойим табассуми билан дарҳол Китига юзланди-да, ялт этиб, аёлларга хос бир назар билан унинг пардозини кўздан кечирди-ю, боши билан сезилар-сезилмас бир ҳаракат қилди; Кити пардозини ва гўзаллигини маъқуллаганини бу ҳаракатидан тушуниб олди. – Сиз залга ҳам ўйин тушиб кирасиз-а, – деб қўшиб қўйди.

Корсунский Анна Аркадьевнани ҳали кўрмаган эди, у Аннага таъзим қила туриб:

– Княжна менинг энг ишончли ёрдамчиларимдан, – деди. – Княжна балнинг шўх ва гўзал ўтишига ёрдам берадилар. Анна Аркадьевна, бир давра вальс, – деди у эгилиб.

– Ана, холос, танишмисиз? – деб сўради уй эгаси.

– Эй, биз кимлар билан таниш эмасмиз? Хотиним иккаламиз ҳаммага отнинг қашқасидай танилиб қолганмиз, – деб жавоб қилди Корсунский. – Бир давра вальс, Анна Аркадьевна.

– Мен ўйинга тушмаслик мумкин бўлган кезде ўйинга тушмайман, – деди Анна.

– Лекин бугун ўйинга тушмасликнинг иложи йўқ, – деб жавоб қилди Корсунский.

Шу он Вронский яқинлашиб келди.

– Хайр, агар бугун ўйинга тушмасликнинг иложи бўлмаса, юринг, тушайлик, – деди Анна ўзини Вронский таъзим қилганини сезмаганга солиб, кейин қўлини дарҳол Корсунскийнинг елкасига қўйди.

Кити Вронскийнинг саломига Анна жўрттага жавоб қилмаганини сезиб: «Анна нима учун ундан норози экан?» деб ўйланди. Вронский Китининг ёнига келиб, биринчи кадрилга бирга тушишларини хотирлатди ва шу дамгача уни кўриш лаззатидан маҳрум бўлгани учун таассуф билдирди. Кити вальсга тушаётган Аннага ҳавас билан қараб туриб Вронскийнинг сўзларига қулоқ солди. У Вронский ўзини вальсга таклиф қилади деб кутган эди, лекин Вронский таклиф қилмади, шундан кейин Кити унинг юзига ажабланиб қараб қўйди. Вронский қи-

зарди-ю, уни дарҳол вальсга таклиф қилди, лекин нозик белидан энди қўл ўтказиб, биринчи қадамни ташлаган ҳам эдики, бирдан мусиқа тўхтаб қолди. Кити Вронскийнинг ниҳоят даражада ўзига яқин турган юзига бошини кўтариб қаради ва кейин узоқ вақтларгача, ҳатто бир неча йилдан кейин ҳам унинг қараши бағрини хижолат наштари билан тилкалаб келди, чунки у Вронскийга муҳаббат тўла бир қараш билан тикилганда Вронский унга жавоб қилмаган эди.

Корсунский залнинг нариги томонидан:

– Pardon, pardon! Вальс, вальс! – деб қичқирди-да, тўғри келган биринчи қизни белидан олиб, ўзи ўйинга туша бошлади.

XXIII

Вронский Кити билан бир неча давра вальс қилди. Вальсдан кейин Кити онасининг ёнига келиб, Нордстон билан бир неча оғиз сўзлашишга ҳам улгурмай, Вронский биринчи кадрилга таклиф қилиб келиб қолди. Кадриль ўйини маҳалида ораларида айтарли ҳеч қандай суҳбат бўлмади, тез-тез бўлиниб турган суҳбатлари гоҳ Корсунскийлар, яъни эру хотин устида борди, Вронский уларни қирқ ёшли ширин болалар деб жуда қизиқ таърифлади, гоҳ келажак жамоат театри ҳақида сўзлашди, кейин Вронский Левиннинг шу ердами-йўқлигини сўраб, унинг ўзига жуда ҳам ёққанлигини айтганда, яъни гап биринчи марта шунга келиб тақалганда, Кити қаттиқ ҳаяжонга тушди. Лекин Кити кадрилдан бундан ортиқ нарсани кутмаган эди. Энди у юрагини чангаллаб мазурка ўйинини кута бошлади. Муроди мазуркада ҳал бўладигандек туюларди. Кадрилга тушиб турганларида Вронский уни мазуркага таклиф қилмагани Китини ҳавотирга солмаган эди. Кити илгариги баллардаги сингари, мазуркани ҳам у билан рақс этишига имони комил эди, шунинг учун ўзини мазуркага таклиф қилган йигитлардан бештасига рад жавоби бериб,

бошқа одам билан рақс этмоқчи эканлигини айтди. Бутун бал сўнгги кадрилгача Кити назарида дилларни қувонтирадиган ранглардан, овозлардан, ҳаракатлардан таркиб топган сирли тушга ўхшар эди. У ўзини ниҳоят ҳорғин ҳис этган кезларидагина ўйинга тушмай, дам беришларини сўрарди. Лекин кишини зериктирадиган ёшлардан бири таклиф этганда уни рад қилишнинг имкони бўлмади: Кити шу йигит билан ўйинга тушиб бораётиб, Вронский билан Аннага юзма-юз келди. Кити балга келгандан бери Анна билан ўйинда ҳеч тўқнаш келмаган эди, шунинг учун уни ҳозир яна тамомила янги, кутилмаган бир малоҳатда кўрди. Кити унда ўзига таниш бўлган муваффақиятдан ҳаяжонланиш ҳисси борлигини кўрди. У Аннанинг ўзи уйғотаётган завқ таассуроти шароби билан масту алас эканлигини кўрди. Кити бу ҳисни ва бунинг аломатларини билар, буни Аннада кўриб турарди – кўзларидан чақнаб турган ўтни, лабларини ихтиёрсиз бураётган бахт ва ҳаяжон табассумини, ҳаракатларида кўзни қамаштирган таннозлик, аниқлик ва енгиллик борлигини кўрди.

«Ким экан? – деб Кити ўз-ўзидан сўрарди, – уни бу ҳолга солган ҳаммами ё бир кишими?» Кити ўзи билан ўйинга тушаётган ва гапнинг калавасини йўқотиб қўйиб тополмай қийналаётган йигитга ёрдам бермай ва ҳаммани гоҳ *grand rond*²⁰, гоҳ *chaine*²¹ шаклида ўйнатаётган Корсунскийнинг шўх ва амирона буйруғига зоҳиран бўлса ҳам итоатдан бош тортмай, кузатишини давом эттирар ва юраги борган сари қисилиб борарди. «Йўқ, Аннани маст қилган нарсаси оломоннинг завқ билан томоша қилгани эмас, фақат бир кишининг мафтунлиги, холос. У бир киши ким? Наҳотки у бўлса-я?» Вронский ҳар сафар Анна билан гаплашганда, Аннанинг кўзларида қувонч ўти порлар, лаъл лабларини бахт табассуми бурарди. Анна бу қувонч аломатларини сездириб қўймаслик учун ўзини ҳар қан-

²⁰ катта давра (франц.)

²¹ қатор (франц.)

ча босишга тиришса ҳам, бари бир, ўз-ўзидан юзига уриб чиқаверарди. «Унга нима бўлди?» Кити Вронскийга қараб, даҳшатга тушди. Аннанинг юз ойнасида равшан акс этган нарсани Кити унинг сиймосида кўрди. Ҳамиша вазминлиги, тамкинлиги, юзининг беғам, вазмин ифодаси қайга кетди? Йўқ, у энди, ҳар сафар Аннага мурожаат қилганда, Анна олдида юз тубан йиқилгиси келаётгандек бошини хиёл эгади ва боқишларида фақат итоат ва кўрқув ифодасигина кўринади. Боқишлари ҳар сафар: «тахқир қилишни эмас, ўзимни қутқозишни хоҳлайман, лекин нима қилишимни билмайман», деяётгандек бўларди. Вронскийнинг чехрасида шундай бир ифода бор эдики, Кити буни илгари ҳеч маҳал кўрмаган эди.

Улар умумий танишлар тўғрисида гаплашар, гаплари жуда аҳамиятсиз мавзу устида борарди. Шундай бўлса ҳам Китига, уларнинг оғзидан чиқаётган ҳар бир сўз ўзларининг ҳам, Китининг ҳам тақдирини ҳал қилаётгандек туюларди. Шуниси ғалатики, улар ҳақиқатан ҳам Иван Ивановичнинг французча гаплашиши кулгили экани ва Елецкаяга дурустроқ куёв топиш мумкинлиги тўғрисида гапиришса ҳам, айтии замонда, бу гаплар улар учун алоҳида маъно касб этар ва улар ҳам буни Кити сингари ҳис этардилар. Китининг қалбида бутун бални, бутун оламини ва ҳамма нарсани туман босгандай бўлди. Кити қаттиқ тарбия олгани учунгина ўзини тутиб турар ва ўзидан талаб этилган нарсаларни қилишга, яъни ўйинга тушишга, саволларга жавоб қайтаришга, гапиришга, ҳатто жилмайишга ҳам ўзини мажбур қиларди. Лекин мазурка бошланишидан олдин стуллар терилиб, баъзи жуфтлар кичик залдан катта залга ўта бошлашганда, Кити умидсизлик ва даҳшат ичида қолди. У беш кишининг таклифини рад этган эди, шунинг учун ҳозир мазуркага тушмасди. Энди биронта одамнинг таклиф қилишига умиди қолмаган эди, чунки киборлар орасида жуда зўр муваффақиятга эга бўлгани учун шу маҳалгача унинг мазуркага таклиф этилмагани ҳеч кимнинг ақлига ҳам келмасди. Энди бетоб эканлигини

онасига айтиб, уйга жўнаб кетиши керак бўлса ҳам, бундай қилишга мажоли қолмади. У ўзини мажақ-мажақ бўлиб кетгандай ҳис этарди.

Кити кичкина меҳмонхонанинг тўрига бориб, ўзини креслога ташлади. Қўйлагининг енгил этаклари нозик қомати теварагида булут сингари кўтарилиб кетди, яланғоч, озғин, нозик қўли мадорсизликдан тушиб пушти ранг тўр юбкасининг ғижимлари орасида кўмилиб кетди; иккинчи қўлида эса елпиғич бор эди, ўт бўлиб ёнаётган юзини қисқа-қисқа ҳаракатлар билан тез-тез елпий бошлади. У ҳозиргина кўкатга қўнган ва дарҳол зангори қанотларини ёйиб учишга шайланган капалакка ўхшаса ҳам, даҳшатли умидсизлик қалбини тирнар эди.

«Эҳтимол, мен хато кетаётгандирман, эҳтимол, ундай эмасдир?» деб ўйлар, кўрган нарсаларининг ҳаммасини яна хаёлидан кечирарди.

Графиня Нордстон гилам устида шарпасиз юриб келиб:

– Кити, бу нима гап? – деди. – Бу қилиғингга тушунолмадим-ку.

Китининг қуйи лаби титраб кетди, у ирғиб ўрнидан турди.

– Кити, сен мазуркага тушмайсанми?

Кити кўз ёшларидан қалтираган товуш билан:

– Йўқ, йўқ, – деди.

– У менинг ёнимда ўшани мазуркага таклиф қилди, – деди Нордстон, Китининг у билан ўшанинг кимлигини фаҳмлашини билиб. – «Ажабо, сиз княжна Шчербацкая билан тушмайсизми?» деди ўша.

– Ах, менга бари бир! – деб жавоб қилди Кити.

Китининг аҳволига ўзидан бўлак ҳеч ким тушунмас эди, балки ўзи ҳам яхши кўрган бир кишисининг таклифини кеча кечкурун рад қилганини, фақат бошқа бировга ишонгани учунгина рад қилганини ҳеч ким билмасди.

Графиня Нордстон Корсунский билан мазуркага тушган эди, ҳозир уни топиб, Китини рақсга таклиф қилиш кераклигини буюрди.

Кити ўз жуфти билан энг олдинда рақс қилди, шунинг учун бахтиёр бериб, гапириш заҳматидан қутулиб қолди, чунки Корсунский у ён-бу ёнга югуриб, ўйинни тартибга солиш билан банд бўлди. Вронский Анна билан қарийб унинг рўпарасида ўтирарди. Кити ўткир кўзлари билан уларни узоқдан ҳам, даврада тўқнаш келган пайтларида яқиндан ҳам кўриб турар, қанча кўп кўрса, бахти қаро бўлганига шунча ишончи ортиб борарди. Кити шу одам тўла залда улар ўзларини танҳо сезаётганларини ҳам кўриб турар эди. Шунингдек Вронскийнинг ҳамиша иродали, қатъий, ифодали чехрасида гуноҳ қилиб қўйган ақлли ит юзидаги ифодага ўхшаган саросималик ва итоаткорлик борлигини кўриш кишини ҳайрон қиларди.

Анна жилмаяр, бу жилмайиш дарҳол Вронскийнинг чехрасида ўз аксини топарди. Анна ўйга толса, у ҳам жиддий бўлиб қоларди. Аллақандай ғайритабиий бир куч Китининг кўзларини Аннанинг юзига қарашга мажбур қиларди. Анна шу оддий, қора қўйлагига жуда гўзал эди. Билагузуклар тақилган момик билаклари гўзал, марварид шодаси тақилган бўйни гўзал, тўзғиб кетган сочларининг жингалак толалари гўзал, жажжи оёқ ва қўлларининг латиф, майин ҳаракатлари гўзал, яшнаб турган хушрўй юзи гўзал эди. Лекин унинг бу гўзаллиги мудҳиш, унда аллақандай бағри тошлик бор эди.

Кити аввалгидан ҳам ортиқроқ бир ҳавас билан Аннани томоша қилар, борган сари алам ўтида ёнарди. Кити ўзини оёқ остида қолгандек ҳис қилар, бу унинг юзидан кўриниб турарди. Мазуркага тушиб турган маҳаллари тўқнаш келганда, Вронский уни кўриб дарров таниёлмади – Кити шу қадар ўзгарган эди.

Вронский шунда бир нарсa дейиш учун Китига:

– Ажойиб бал! – деган эди, Кити:

– Ҳа, – деб жавоб қилди.

Мазурканинг ўртасида Анна Корсунский ўйлаб чиқарган мураккаб ўйинни такрорлаш учун давранинг ўртасига чиқди-да, икки кавалерни танлаб, ёнига бир хоним

билан Китини чақирди. Кити Аннага ҳадиксираб қараб борди. Анна эса унга кўзларини сузиб қараб, кулимсираб қўйди. Лекин бу кулимсирашга Китининг юзи фақат алам ва ҳайрат ифодаси билангина жавоб қилганини сезиб, юзини тескари ўгириб олди, кейин ёнидаги хоним билан чақчақлашиб гаплаша бошлади.

«Ҳа, унда аллақандай бегона, иблисона бир гўзаллик бор», деди Кити ўзига.

Анна кечки овқатга қолишни хоҳламаган эди, уй эгаси ялина бошлади.

Корсунский Аннанинг яланғоч қўлини фрагининг энги тагига ола туриб:

– Қолинг-э, Анна Аркадьевна, – деди. – Котильон ўйини тўғрисида шундай бир фикр келди! Un bijou!²²

Шундай кейин у Аннани қизиқтириш учун секин-секин қилпанглай бошлади. Уй эгаси маъқуллаб кулимсирарди.

– Йўқ, қолмайман, – деди Анна жилмайиб, лекин унинг жилмайишига қарамай, Корсунский билан уй эгаси унинг қатъий оҳангда айтган жавобидан қолмаслигини англади.

Анна ёнида турган Вронскийга кўз ташлаб:

– Йўқ, Москвада, бир ўзингизнинг балингизда шунча кўп ўйинга тушдимки, қиш бўйи Петербургда бунчалик ҳам тушмаган эдим, – деди. – Йўлга чиқишдан олдин дам олишим керак.

Вронский:

– Албатта эртага кетмоқчимисиз? – деб сўраган эди, Анна унинг шу саволни беришга жасорат қилганидан таажжубланаётгандек:

– Ҳа, кетмоқчиман, – деб жавоб берди; лекин бу сўзларни айтиб турганда кўзларида порлаган, ўйнаб турган нур ва табассум Вронскийни ўтдай ёндирди.

Анна Аркадьевна кечки овқатга қолмай жўнаб кетди.

²² ажойиб (франц.)

XXIV

Левин Шчербацкийларникидан чиққандан сўнг акасининг олдида пиёда кетаётиб: «Ҳа, менда одамларни жиркантирадиган бир нарса бор, – деб ўйларди. – Шунинг учун бошқа одамларга манзур бўлмайман. Буни ғурур дейишадди. Йўқ, менда ғурур ҳам йўқ. Агар менда ғурур бўлганда, ўзимни шу аҳволга солиб қўймасдим». Шундан кейин у Вронскийни, ўзи шу оқшом тушган мудҳиш аҳволга, эҳтимол, ҳеч маҳал тушмаган бахтли, мулойим, ақлли ва оғир табиатли Вронскийни кўз олдида келтирди. «Тўғри, Кити уни танлаши керак эди. Мутлақо шундай, менинг ҳеч кимдан ва ҳеч нарсадан шикоят қилишга ҳақим йўқ. Айб ўзимда. У ўз ҳаётини меники билан бирлаштирар деб ўйлашга қандай ҳақим бор эди? Мен кимман? Нима деган одамман? Ҳеч кимга ва ҳеч нимага ярамаган бир шўрлик одамман». У шу фикрлардан кейин Николай акасини хотирлади-ю, қувониб, шу хотиралар устида тўхтади. «Дунёдаги ҳамма нарса расво, жирканч деб айтганда, акам ноҳақмиди? Биз Николай акамни қораладик, ҳозир ҳам қоралаймиз, аммо шу инсофданми? Албатта, уни йиртиқ пўстинда ва маст ҳолда кўрган Прокофий нуқтаи назари билан қаралса, у нафратга лойиқ киши, лекин мен уни бошқача одам деб биламан. Мен унинг қалбини ва бир-биримизга ўхшашлигимизни биламан. Мен бўлсам, уни қидириб топиш ўрнига, тушлик қилгани бордим, кейин бу уйга келдим». Левин кўча чироғига яқин келди-да, ҳамёнидан акасининг манзилини чиқариб ўқиди, кейин извош чақирди. Левин Николай акасиникига етгунча, унинг ҳаётида содир бўлган ўзига маълум бутун ҳодисаларни шу узун йўл бўйи ўйлаб, ҳаёлида жонлантириб борди. У акасининг университетда, университетдан сўнг яна бир йил давомида ўртоқларининг масҳара қилишларига қарамай, диний маросимларга қаттиқ риоя қилганини, рўза тутганини, ҳар қандай ҳаловатдан, айниқса, аёллардан қочиб, монах сингари ҳаёт кечирганини, кейин эса бирданига ўзгариб, энг

расво одамлар билан ош-қатик бўлганини, бориб турган бузуқ йўлга кириб кетганини хотирлади. Кейин қишлоқдан битта болани ўғил қилиб олиб тарбиялагани ва жаҳл устида уни қаттиқ уриб майиб қилиб қўйгани учун устидан жиноий иш қўзғатилганини ҳам эслади. Сўнгра бир тирриқ қартабоз билан бўлган ҳодисани ҳам ёдига туширди: акаси шу тирриқ қартабозга пул ютқазиб вексель берган ва мени алдади деб яна ўзи ундан шикоят қилган эди. (Сергей Иванович тўлаб қўйган пул шу эди.) Иннайкейин, одамлар билан муштлашиб полиция участкасида бир кеча ётиб чиққанини ҳам эслади. Сўнгра онасининг мулкидан тегишимни бўлиб бермади деган даъвода акаси Сергей Иванович билан уялмай-нетмай судлашганини хотирлади, ниҳоят, Ғарбий ўлкага хизмат қилгани борганда, у ерда старшинани ургани учун судга тушганини ҳам эслади... Бу нарсаларнинг ҳаммаси мудҳиш бир расвогарчиликдан иборат бўлса ҳам, бу нарсалар Константинга Николай Левинни танимаган, унинг бошидан кечган воқеалардан хабардор бўлмаган ва қалбини билмаган кишилар тасаввур қилгандай расво бўлиб кўринмас эди.

Левин Николай акасининг художўйлик, тақводорлик, монахлик қилиб юрган ва черков ибодатларини бажо келтирган кезларида, диндан ёрдам кутиб, эҳтиросли табиатини жиловлайдиган тавфиқ тилаб юрган пайтларида уни бирон киши қўллаб-қувватламади, балки ҳамма, унинг ўзи ҳам акасидан кулди, жиғига тегишди, уни пайғамбар деб, монах деб аташди, бу маломатларга чидаёлмай, тоқати тоқ бўлиб, бузуқ йўлга кириб кетганда эса унга ҳеч ким ёрдам қилмади, балки даҳшат ва нафрат билан юзини ўгириб олди.

Левин акаси Николайнинг ҳаёти бемаъни бўлишидан қатъи назар, ўзидан нафратланувчи одамлардан гуноҳи кўп эмаслигини сезарди. У жўшқин характер ва ноқис ақл билан туғилгани учун айбдор эмас эди. Аммо у ҳаммаша яхши одам бўлишни орзу этарди. Левин соат ўн бирда, манзилда кўрсатилган мусофирхонага етиб келганда:

«Юрагимдаги бор гапни айтаман, уни ҳам юрагидаги дардини гапиришга мажбур қиламан, уни яхши кўрганимни, шунинг учун ҳам дардларини тушунганимни исбот қиламан», деб аҳд қилди.

Левиннинг саволига швейцар:

– Ўн иккинчи номер ҳам, ўн учинчи номер ҳам тепада, – деб, жавоб қилди.

– Уйдаларми?

– Уйда бўлсалар керак.

Ўн иккинчи номернинг эшиги қия очиқ эди, ичкаридан тушиб турган ёруғда сассиқ, паст тамаки тутуни бурқсиб чиқар, Левинга нотаниш бир овоз ҳам эшитилар эди; аммо Левин акасининг шу ердалигини дарҳол пайқади, у Николайнинг йўталини эшитди.

Левин эшикдан кирганда, нотаниш овоз:

– Ҳамма гап ишни яхши тушуниб, онгли равишда олиб борилишига боғлиқ, – деярни.

Константин Левин эшикдан ичкарига мўралаб, гапираётган одамнинг белбурма камзул кийган, сочлари ўсиқ ёш киши эканлигини, диванда эса енгсиз, ёқасиз жун кўйлак кийган сал чўтир жувон ўтирганини кўрди. Акаси кўринмади. Акасининг шундай бегона одамлар орасида яшабини кўриб, Константиннинг юрак-бағри қонга тўлди. Унинг кирганини ҳеч ким пайқамади, шунинг учун Константин калишларини еча туриб белбурма камзулли жанобнинг гапига қулоқ сола бошлади. У аллақандай корхона тўғрисида гапираётган эди.

– Эй, падарларига лаънат ўша имтиёзли синфларнинг! – деди Николай йўтал аралаш. – Маша! Бизга овқат опкел, иннайкейин, қолган бўлса вино келтир, қолмаган бўлса олдириб қел.

Аёл ўрнидан туриб даҳлизга чиқди-ю, у ерда Константинни кўрди.

– Николай Дмитрич, бу ерда бир жаноб кутиб турибдилар, – деди у.

Николай Левиннинг:

– Ким керак? – деган жаҳлдор овози эшитилди.

Константин Левин ёруққа келиб:

– Мен, – деб жавоб берди.

Николай яна ҳам баттарроқ жаҳл билан саволини так-
рорлади:

– Яъни, ким?

Николайнинг жадал ўрнидан тургани ва бир нимага тегиб кетгани эшитилди, кейин Левин рўпарасида ака-сининг ниҳоятда таниш, лекин ҳар ҳолда хунук ва касал-вандлиги билан одамни ҳайратга соладиган зўр, озғин, хиёл букри гавдасини, жавдираган кўзларини кўрди.

Акаси бундан уч йил илгаригидан, Константин Левин охирги марта кўргандагидан ҳам баттарроқ озиб кетган эди. Калта сюртук кийиб олибди. Шунинг учун қўллари билан йўғон суяклари яна ҳам катта кўринарди. Сочлари сийраклашиб, тўғри мўйловлари бурунгидай лаблари устида осилиб, кўзлари киргувчига бурунгидай содда-лик билан ғалати қараб турарди.

Николай укасини таниб:

– О, Костя! – деб юборди, кўзларида эса шодлик ўти чақнаб кетди. Лекин у айна сонияда ичкарида ўтирган йигит томонга ўгирилиб қаради-ю, галстуги сиқиб, томири тортишаётгандай бўйни билан бошини қимирлатиб қўйди (унинг бу ҳаракати Константинга таниш эди), шунда озғин чеҳраси бутунлай бошқа, ваҳший, жафокаш ва кескин бир ифода касб этди.

– Мен сизга ҳам, Сергей Ивановичга ҳам сизларни танимайман, танишни ҳам истамайман деб ёзган эдим. Сенга нима, сизга нима керак?

У Константин тасаввур қилганидан бутунлай бош-қа-ча эди. Константин Левин Николайни ўйлаганда унинг феъли ёмонлигини, яъни у билан бўладиган муносабатни қийинлаштирадиган хусусиятини унутган эди, мана ҳозир ҳам акасининг юзини, айниқса, томири тортишаётгандай бошини буриб қарашини кўрганда, бу нарсаларнинг ҳаммасини яна бошқатдан хотирлади.

– Мен сенга бирон иш билан келганим йўқ, – деди у хуркиб. – Бир кўрай деб келдим, холос.

Укасининг кўрқиб туриб гапиргани Николайнинг кўнглини юмшатди шекилли, лаблари уча бошлади.

– Ҳа, шунақами? – деди у. – Ҳўп, ичкари кир, ўтир. Овқат ейсанми? Маша, уч порция овқат олиб кел. Йўқ, тўхта. Биласанми, бу ким? – деди укасига, белбурма камзул кийган жанобга ишора қилиб. – Бу киши жаноб Крицкий, Киевда орттирган дўстим, жуда ажойиб одам, уни, албатта, полиция таъқиб этмоқда, чунки муттаҳам эмас.

Николай шундан кейин ўз одатини қилиб уйдагиларнинг ҳаммасига бир-бир қараб чиқди. Эшик оғзида турган аёлнинг чиқишга отланганини кўриб: «Тўхта деяпман!» деб қичқирди. Кейин ҳамманинг юзига бир-бир қараб, Константинга яхши маълум бўлган нўноқлик билан, Крицкийнинг тарихини укасига пала-партиш ҳикоя қила бошлади: камбағал студентларга ёрдам жамияти тузгани ва якшанба кунлари ишлайдиган мактаб ташкил қилгани учун университетдан қувилганини, сўнгра халқ мактабига ўқитувчи бўлиб киргани ва ўша ердан ҳам ҳайдалганини, сўнгра нима учундир суд қилинганини айтиб берди.

Константин ўртага чўккан ноқулай жимликни бузиш учун:

– Киев университетида мисиз? – деб сўради Крицкийдан.

Крицкий тумтайиб, жаҳл билан:

– Ҳа, Киев университетида эдим, – деди.

Николай Левин, Крицкийнинг сўзини бўлиб, Машага ишора қилди:

– Бу аёл эса менинг умр йўлдошим, Марья Николаевна. Мен буни исловатхонадан олиб чиқдим, – шу сўзларни айтаётганда бўйни қалт-қалт қилиб кетди. – Лекин уни яхши кўраман, ҳурмат ҳам қиламан, шунинг учун мен билан таниш-билишлик қилишни хоҳлаганларнинг ҳаммасидан буни яхши кўришни, ҳурмат қилишни сўрайман, – деб ило-

ва қилди, овозини кўтариб ва қош-қовоғини солиб туриб. – Бу менга бари бир хотин ўрнида. Шундай қилиб, ким билан кўришганингни билиб қўй. Агар ўзингни бизга эп кўрмайдиган бўлсанг, тўрт томонинг очиқ йўл.

Шундан кейин кўзлари яна савол назари билан ҳаммага бирма-бир қараб чиқди.

– Нега эп кўрмас эканман, ҳайронман.

– Хўп бўлмаса, айт, Маша, овқат келтиришсин: уч порция, ароқ, вино... йўқ, тўхта... йўқ, керак эмас... боравер.

XXV

– Гап шундай, – деб сўзини давом эттирди Николай Левин; зўриққанидан пешонаси тиришиб, юзининг этлари учар эди, афтидан, нима деярини ҳам, нима қиларини ҳам билмай боши қотиб қолган эди. – Ана буларни кўр... – деди у, хонанинг бир бурчагидаги чилвир билан боғланган аллақандай темир ғўлаларни кўрсатиб. – Кўрдингми буларни? Биз ҳозир киришаётган янги ишнинг боши бу. Бу ишлаб чиқариш артелидан иборат...

Унинг сўзлари Константиннинг қулоғига кирмас эди. У акасининг касал, заҳил юзига тез-тез қарар, қараган сари яна ҳам ортиқроқ раҳми келар ва акасининг артель тўғрисидаги гапларини эшитишга ўзини мажбур қилолмай қийналар эди. Бу артель акасининг ўз-ўзига бўлган нафратидан қутулиши учун бир лангар эканлигини Константин кўриб турарди. Николай Левин ҳамон гапирар эди:

– Биласанки, капитал меҳнаткашни эзади. Бизда меҳнатнинг бутун оғирлигини меҳнаткашлар, мужиклар ўз елкаларида кўтариб келадилар, улар шундай аҳволга тушириб қўйилганки, ҳар қанча меҳнат қилишса ҳам, бари бир, ҳайвонга ўхшаб қолаверадилар, оғир аҳволдан қутула олмайдилар, ўз аҳволларини яхшилаш, кўпроқ бўш вақт топиш ва бунинг натижасида, илм-маърифат олиш имконияти, меҳнат ҳақининг бутун фойдаси, яъни

меҳнаткашларга тўланадиган ҳақдан қолгани капиталистлар томонидан олиб қўйилади. Жамият ҳам шундай қурилганки, меҳнаткашлар қанча кўп иш қилишса, савдогарлар, ер эгалари шунча кўп даромад кўришади, улар эса ҳамиша иш ҳайвони бўлиб қолаверишади. Шунинг учун бу тартибни ўзгартириш керак, – деб Николай сўзини тугатди-да, укасига савол назари билан қаради.

Константин акасининг ёноқлари ости қип-қизариб кетган бетига тикилиб туриб:

– Ҳа, албатта, – деди.

– Шунинг учун мана биз чилангарлик артели тузямиз, бунда маҳсулот ҳам, фойда ҳам, асосий ишлаб чиқариш қуроллари ҳам – ҳаммаси ўртада бўлади.

– Артель қаерда бўлади? – деб сўради Константин Левин.

– Қозон губерниясидаги Воздрема қишлоғида.

– Нима учун қишлоқда? Қишлоқда, менингча, бусиз ҳам иш кўп. Қишлоқда чилангарлик артелининг нима кераги бор?

– Шунинг учун кераги борки, мужиклар илгари қандай қул бўлиб келишган бўлса, ҳозир ҳам шу аҳволдалар, шу сабабли, уларни қулликдан чиқаришмоқчи бўлишгани сиз билан Сергей Ивановичга ёқмайди! – деди Николай Левин, укасининг эътирозига жаҳли чиқиб.

Константин Левин бу орада шу қоронғи, ифлос хонага кўз югуртириб хўрсиниб қўйди. Бу хўрсиниш акасининг яна ҳам жиғига теккандай бўлди.

– Сиз билан Сергей Ивановичнинг аристократик қарашларингизни биламан. У бутун ақлининг кучини мавжуд адолатсизликни оқлашга сарф қилади, буни биламан.

– Йўқ, нима учун Сергей Ивановичга тил теггизасан? – деди Константин, кулимсираб.

– Сергей Ивановичга! Шунинг учунки, – деб бирдан қичқариб юборди Николай Левин, Сергей Ивановичнинг номини эшитиб. – Шунинг учунки... эй қўй, нима деярдим? Фақат бир ёғи бор... Хўш, менинг олдимга нима

учун келдинг? Сен бу нарсаларга нафрат кўзи билан қараяпсан, бор, жўнаб қол, оқ йўл бўлсин, жўна! – деб стулдан тураётиб қичқирди, – жўна, жўнаб қол!

Константин чўчиб:

– Тирноқча ҳам нафрат кўзи билан қарамайман, – деди. – Ҳатто бу ҳақда гап талашиб ўтирмайман ҳам.

Шу он Марья Николаевна қайтиб келди. Николай Левин унга хўмрайиб қараб қўйди. Маша шошиб Николайнинг ёнига келди-да, қулоғига бир нима деб пичирлади.

Николай Левин ўзини босиб, оғир-оғир нафас олиб туриб:

– Мен касалман, асабий бўлиб қолганман, – деди, – сен бўлсанг менга Сергей Ивановичнинг ёзган мақоласини гапиряпсан. Бу шундай бемаъни нарсаси, бошқаларни ҳам, ўзини ҳам алдашдан иборат, қип-қизил ёлғон. Адолатнинг нималигини билмаган киши адолат ҳақида нима ҳам ёзиши мумкин? – кейин у яна стол ёнига ўтирди-да, полнинг ярмигача сочилиб ётган папиросларни бир четган сура-сура бўшата туриб, Крицкийга мурожаат қилди: – Унинг мақоласини ўқиганмисиз?

Крицкий гапга аралашишни хоҳламади шекилли, қоғоғини осилтириб:

– Ўқиганим йўқ, – деб қўя қолган эди, Николай Левин жаҳл аралаш:

– Нима учун? – деди.

– Шунинг учунки, бекорга вақт сарф қилишни муносиб кўрмадим.

– Яъни, шошманг, вақтингизнинг бекорга кетишини қаердан биласиз? Бу мақола кўп кишилар учун оғир, яъни уларнинг савиясидан баланд. Менга келганда, масала бошқа, мен унинг фикрларини астаридан аврасигача кўриб тураман, иннайкейин, бунинг нима учун заифлигини ҳам биламан.

Ҳамма жим бўлди. Крицкий ўрнидан секин туриб, шапкасини қўлига олди.

– Овқатга қолмайсизми? Майли, хайр бўлмаса. Эртага чилангар билан келинг.

Крицкий эшикдан чиқар-чиқмас Николай Левин кулимсираб кўз қисди.

– Бунинг ҳам ишлари чатоқ, – деди Николай, – кўзим бор, кўриб турибман-ку...

Лекин шу он Крицкий уни эшикдан чақириб қолди, Николай Левин:

– Яна нима гап? – деди-ю, унинг олдига, йўлакка чиқди. Константин Марья Николаевна билан ёлғиз қолгандан сўнг:

– Акам билан анчадан бери бирга турасизми? – деб сўради.

– Бир йилдан ошди. Акангизнинг соғлиқлари жуда ёмон бўлиб қолди. Кўп ичадилар, – деди Марья.

– Яъни, нима ичади?

– Ароқ ичадилар, аммо у кишига зарарли.

– Наҳотки кўп ичса? – деб шивирлади Левин.

– Ҳа, – деди у, эшик томонга аланглаб; остонада Николай кўринди.

Николай қош-қовоғини солиб, жавдираган кўзларини биридан олиб, иккинчисига тикиб туриб:

– Нима тўғрисида гапиришаётувдинглар? – деди. – Нима тўғрисида?

Константин хижолат бўлиб:

– Ҳеч нима тўғрисида гаплашаётганимиз йўқ, – деб жавоб берди.

– Ҳа, айтгинглар йўқми, майли, айтманглар. Лекин сен Маша билан бекор гаплашяпсан, Маша кўча қизи, сен бўлсанг баринсан, – деди Николай, яна бўйнининг томирлари тортишди. Кейин овозини кўтариб, яна гапира бошлади: – Кўриб турибман, ҳамма гапга тушунасан, ақлинг етади, шунинг учун адашганимга ачиниб қарайсан.

Марья Николаевна унга яқин келиб, яна:

– Николай Дмитрич, Николай Дмитрич, – деб пичирлади.

– Ҳа, ҳўп, ҳўп!.. Ия, овқат нима бўлди? Ҳа, мана олиб келди, – деди Николай патнусда овқат кўтариб кирган лакейни кўриб. – Бу ёққа, мана бу ёққа кўй, – деди-ю, жаҳл билан дарҳол ароқни олиб қадаҳга қуйди-да, очкўзлик билан симириб юборди. Кейин кайфи чоғ бўлиб укасига таклиф қилди: – Ич, хоҳлайсанми? Хайр, энди Сергей Иванович тўғрисида гапиришни бас қилайлик. Сен билан кўришганим учун хурсандман. Ҳар нима бўлганда ҳам бегона эмасмиз. Ҳай, ичсанг-чи. Қани, ўзингдан гапир, нима қиляпсан? – деб бир тишлам нонни очкўзлик билан чайнаб, иккинчи қадаҳни тўлдира туриб сўзини давом эттирди. – Турмуш қалай?

Константин акасининг очкўзлик билан еб-ичаётганига даҳшат билан қараб ва ўзининг диққат қилаётганини яширишга тиришиб:

– Бурунгидай, яна қишлоқда ёлғиз тураман, хўжалик-ка қарайман, – деди.

– Нимага уйланмайсан?

– Насиб бўлмаяпти, – деб жавоб қилди Константин қизариб.

– Нега энди? Мен бўлсам тамом бўлган одамман! Ҳаётимни расво қилдим. Мен буни айтганман, яна айтаман, агар тегишимни менга зарур вақтда беришган бўлганда, ҳаётим бутунлай бошқача бўларди.

Константин Дмитрич гапни бошқа ёққа буриб юборишга тиришиб:

– Биласанми, Ванюшканг Покровскийдаги конторамда ишляпти, – деди.

Николайнинг бўйин томирлари тортишди, у бир оз ўйланиб тургандан сўнг:

– Қани, гапир, Покровскийда нима гаплар бор? – деди.

– Уйимиз, оқ қайинлар, дарсхонамиз турибдими? Филипп боғбон наҳотки ҳали ҳам тирик бўлса? Аҳ, шийпон билан диван ҳеч эсимдан чиқмайди-да! Ҳа-да, уйда ҳеч нимани ўзгартирма, тезроқ хотин олу, уйни яна эски ҳолига келтир. Хотининг яхши бўлса, олдинга бориб тураман.

– Ҳозир ҳам бориб туравер, – деди Константин. – Жуда яхши яшар эдик-да!

– Агар Сергей Иваничга рўпара келмаслигимни билсам, олдингга бориб турардим.

– Рўпара келмайсан. Мен ундан бутунлай айри, мустақил яшайман.

– Шунақа-ю, ҳар нима бўлганда ҳам, сен икковимиздан биттамизни дейишинг керак, – деди Николай, укасининг кўзларига ҳадиксираб қараб. Унинг ҳадиксираши Константинга таъсир қилди.

– Бу ҳақда менинг кўнглимни билмоқчи бўлсанг, хўп, айтаман: Сергей Иванич билан ўртангизда чиққан жанжалда ҳеч бирингизнинг томонингизни олмайман. Иккалангиз ҳам ноҳақсиз. Ташқи томондан қаралса, сен ноҳақсан, кўпроқ ички томондан – у.

– А, а! Англабсан-да, англабсан-да? – деб Николай қувонганидан қичқириб юборди.

– Лекин мен, агар билгинг келса, сен билан бўлган дўстлигимни шахсан кўпроқ қадрлайман, чунки...

– Нима учун, нима учун?

Константин бу дўстликни Николай бахтсиз бўлгани ва унга дўстлик кераклиги учун қадрлашини айта олмади. Лекин Николай укасининг худди шу нарсани айтмоқчи бўлганини тушунди-ю, хўмрайиб, яна ароққа қўл чўзди.

Марья Николаевна семиз, яланғоч қўлини суроҳига узатиб:

– Бас, Николай Дмитрич! – деди.

– Қўйвор! Хира бўлма! Калтак ейсан! – деб қичқирди Николай.

Марья Николаевна маъсум, меҳрибон бир табассум билан жилмайди, бу табассум Николайга таъсир этди, шундан кейин Маша ароқни олиб қўйди.

– Нима, сен Машанинг ҳеч нимага ақли етмайди деб ўйлайсанми? – деди Николай. – Бу нарсаларга ҳаммиздан ҳам яхшироқ тушунади. Тўғри-а, унда аллақандай дилбарлик, жозиба бор.

Константин гап учун:

– Илгари ҳеч Москвада бўлган эмасмидингиз? – деди Марья Николаевнага.

– Эй, уни сизсирама. Бундай нарсалардан кўрқади у. Фоҳишахонадан кетмоқчи бўлгани учун суд қилишганда, уни судья сизсираган, холос, ундан бўлак ҳеч ким сизсираган эмас. Эй худо, дунёда нақадар бемаъни нарсалар бўлади-я! – деб қўққисдан қичқириб юборди. – Бу янги муассасалар, мировой судьялар²³, земстволар – қандай масхарабозлиг-а булар!

Шундан кейин у янги муассасалар билан тўқнашганини ҳикоя қила бошлади.

Константин Левин Николайнинг сўзларига қулоқ солар ва барча жамоат муассасаларининг аҳамиятини инкор қилувчи акасининг фикрига қўшилганига ва ўзи ҳам кўп вақт шундай фикрларни айтганига қарамай, энди бу нарсаларни акасининг оғзидан эшитаётгани ғашини келтирар эди.

– У дунёда ҳаммасига тушуниб оламиз, – деб ҳазиллашди у.

– У дунёда?! Эҳ, ўлгудай ёмон кўраман-да у дунёни! Ёмон кўраман, – деди Николай, қинидан чиқаёзган кўркув тўла кўзларини укасининг юзига тикиб. – Ана шу бошқаларнинг ҳам, ўзингнинг ҳам қабих, чигал ҳаётингдан умрбод қутулиб кетсанг яхши бўладигандек кўринади-ю, лекин мен бўлсам ўлимдан кўрқаман, жуда кўрқаман. – У сесканиб кетди. – Кел, бирон нарса ич. Шампан виноси хоҳлайсанми? Ё бирон ёққа борайликми? Бўлди, лўлиларнинг олдига борамиз! Биласанми, лўлиларни, рус қўшиқларини жуда яхши кўриб қолдим.

Унинг тили тутила бошлади, шундан кейин калаванинг учини йўқотиб қўйди. Константин маст бўлиб учиб қолган Николайни ҳеч қаяққа бормасликка кўндириб, Машанинг ёрдами билан жойига ётқизди.

²³ Мировой судья – чор Россиясида майда ишларни кўрадиган судья. (Тарж.)

Маша муҳтож бўлиб қолсалар, Константинга хат ёзишни ва Николай Левинни укасиникига бориб туришга кўндиришни ваъда қилди.

XXVI

Константин Левин эрталаб Москвадан жўнаб уйига кеч кирганда етиб келди. Йўлда вагондаги қўшнилари билан сиёсат, янги темир йўллар тўғрисида гаплашиб борди. Худди Москвадаги сингари, ҳар хил фикрлар билан мияси ғовлаганлиги, ўзидан норозилиги ва нимадандир уялаётганлиги кўнглини ғаш қиларди, лекин ўз станциясида вагондан чиқиб, кафтанининг ёқасини кўтариб олган ғилай кучери Игнатни таниганда, станция деразаларидан тушиб турган хира ёруғда ўзининг гилам тўшалган чанасини, думлари тугилган ва жабдуқ урилиб, тақинчоқлари осилган, турли безаклар билан ясатилган отларини кўрганда, чанага жойлашаётганларида кучери Игнат қишлоқ янгиликларини, қишлоққа ёлловчи келганини ва Пава деган сигири туққанлигини айтиб берганда, у ғовлаган мияси аста-секин жойига тушиб, хижиллиги ва ўзидан норозилиги йўқолиб бораётганлигини сизди. У Игнатни ва отларини кўриши биланоқ ўзини шундай сеза бошлади, лекин Игнат келтирган каттакон почапўстинни кийиб, чанада ўраниб олиб йўлга тушганда ва бир маҳаллар минилиб келиб, кейинча, мадордан кетгач, чана ёнига қўшиладиган, ҳамон ўйноқилигини қўймаган Дон жинсли отидан кўзларини узмай қишлоқда берадиган буйруқ ва топшириқларини ўйлай бошлаганда, рўй берган ҳодисани бутунлай бошқача тушуна бошлади. У илгари ўзини қандай ҳис этса, шундай ҳис қилар ва бошқача бўлишини истамас эди. У фақат илгаригидан яхшироқ бўлишни хоҳлар эди. Аввало, у шу кундан бошлаб, уйланиш орқасида эришадиган ғайриоддий бахтдан ортиқ умидвор бўлмасликка ва натижада ҳозирги ҳаётидан бундақа ношукурчилик қил-

масликка қарор этди. Иккинчидан, Китига уйланишни таклиф қилмоқчи бўлган вақтда вужудини қамраб олган, ҳозир эса эсига тушганда азоб берадиган ўшандай ифлос эҳтиросларга берилишга минбаъд йўл қўймайди. Сўнгра Николай акасини эслаб, уни ҳеч вақт ёдидан чиқармасликка, ҳолидан хабар олиб туришга ва аҳволи ёмонлашди дегунча дарҳол ёрдам бериш учун тайёр бўлишга аҳд қилди. Тезда ёрдам беришга тўғри келади, буни Константин сезади. Акасининг коммунизм ҳақидаги гапларига у маҳал жуда енгилтаклик билан қараган эди, мана энди у гаплар Константинни ўйлатиб қўйди. У иқтисодий шароитнинг ўзгартирилишини бемаънилик деб ҳисобласа ҳам, халқ қашшоқ экан, ўзининг жуда тўқ яшашини ҳамisha инсофсизлик деб биларди, у илгари кўп ишларди-ю, лекин ҳашаматли ҳаёт кечирмасди, мана энди ўзини ҳақли деб сезиш учун яна ҳам кўпроқ ишлашга, зеб-зийнатга эса яна ҳам камроқ берилишга қарор қилди. Бу аҳду паймонларга эришиш шу қадар осон кўринардики, бутун йўлни энг ширин хаёллар ичида ўтказди. Янги, яхши ҳаёт кечириш тўғрисидаги ширин орзулар билан кечкурун соат саккиздан ошганда уйга етиб келди.

Константиннинг уйида рўзгор ишларини бошқарувчи қари энага Агафья Михайловнанинг хонасидан уй саҳнидаги қор устига ёруғ тушиб турарди. Энага уйғоқ эди. Энага Кузьмани уйғотган эди, у уйқуси очилмаган ҳолда зинапоёга яланг оёқ югуриб чиқди. Урғочи този ит Ласка ҳам ўрнидан туриб югурди ва йўлда Кузьмани уриб йиқитаёзди; Ласка ғиншир, эгасининг оёқларига суркалар, олдинги оёқларини кўтариб унинг кўксига қўйишни хоҳлар, лекин ҳайиқар эди.

– Жуда тез қайтдингиз, отахон, – деди Агафья Михайловна.

Константин унга:

– Зерикиб қолдим, Агафья Михайловна. Меҳмондорчиликка бориш яхшию, лекин уйда бўлиш яна ҳам яхшироқ, – деб жавоб қилди-да, кабинетига ўтиб кетди.

Олиб кирилган шамдан кабинет секин-секин ёришди. Таниш буюмлар: кийик шохлари, китоб полкалари, пастки эшикчаси, аллақачон тузатилиши керак бўлган печка ойнаси, отасидан қолган диван, катта стол устида очиқ қолган китоб, синиқ кулдон, ўз қўли билан ёзилган дафтар кўзга чалинди. У шу нарсаларнинг ҳаммасини кўрганда, йўл бўйи орзу қилиб келган янги ҳаётни қуриш мумкинлигига кўнглида шубҳа уйғонди. Умининг бутун бу йўлдошлари уни ўраб олиб, худди тилга киргандай бўларди: «Йўқ, биздан бошингни ҳам олиб кетолмайсан, бошқача ҳам бўлолмайсан, илгари қандай бўлсанг, яна ўшандайлигингча қоласан, шубҳалар ичида ўртанасан, ўз-ўзингдан ҳамиша норози бўлиб юрасан, тузалишга беҳуда ҳаракатлар қиласан, яна тушкунлик ичида қоласан, сенга насиб бўлмаган ва бўлмайдиган бахтга умрбод интизор бўлиб ўтасан».

Лекин бу гапларни буюмлар гапирарди, қалбида эса бошқа бир овоз: ўтмишга бўйсунуш керак эмас, одам ўзини ҳар қандай кўйга солиши мумкин, деярди. Константин шу овозга қулоқ солди ва бурчакдаги ҳар бири бир пудли иккита қадоқ тош ёнига борди-да, тетикланиб олиш учун тошларни гимнастика усулида кўтариб-тушира бошлади. Шу вақт эшик орқасидан оёқ товуши келди, Константин тошларни дарров ерга қўйди.

Приказчиги кириб, худога шукур, ҳамма нарса жойида, лекин янги сушилкадаги гречихалар бир оз куйди, деб хабар қилди. Бу хабар Левиннинг таъбини хира қилди. Янги сушилка қисман Левин томонидан ўйлаб чиқарилган ва ўз қўли билан қурилган эди. Приказчик бу сушилкага ҳамма вақт қарши эди, шунинг учун гречиханинг бир оз куйганлигини яширин бир шодлик билан эълон қилди. Левин бўлса ўзи юз марталаб пишиқтирган эҳтиёт чоралари кўрилмагани учунгина гречиха бир оз куйиб қолганига қаттиқ ишонар эди. Левинга алам қилиб, приказчигини койиб берди. Лекин бу хабарлар ичида биттаси муҳим ва

қувончли эди: сигирлар кўргазмасидан сотиб олинган энг яхши, қимматбаҳо Пава туққан эди.

– Кузьма, почапўстинни келтир. Сиз чиқиб айтинг, чироқ оливолишсин, бузоқни кўриб келай, – деди у приказчикка.

Қимматбаҳо сигирлар боқиладиган молхона уйнинг орқасида эди. Уй саҳнидан, сирень ёнида уйилиб ётган қорлар ёнидан ўтиб молхонага келди. Молхонанинг музлаб қолган эшиги очилганда, ичкаридан гўнг ҳиди аралаш илиқ буғ димоққа урилди. Сигирлар эса одатланилмаган чироқ ёруғидан ажабланиб тоза хашак устида қимирлай бошлашди. Голланд сигирнинг кенг, силлиқ ола-була сағри ёруғда йилт этиб кўринди. Бургут номли буқа лабида ҳалқаси билан ётган эди, бир турмоқчи ҳам бўлди-ю, лекин фикридан қайтиб, ёнидан ўтиб кетишаётганда бир-икки марта хўрсиниб қўйди. Сув айғири сингари йўғон, жийрон тусли гўзал Пава ичкари кирганларга орқасини ўгириб боласини тўсиб олди-да, уни ҳидлай бошлади.

Левин яқин бориб Паванинг у ёқ бу ёғини қаради, кейин ола-қизил бузоқни кўтариб оёққа турғизиб олди. Пава безовта бўлиб маъраган эди, Левин бузоқни яқин келтириб қўйгандан сўнг тинчиб, чуқур хўрсинди-ю, боласини ғудур тили билан ялай бошлади. Бузоқ эса эмгиси келиб, тумшуғи билан онасининг чотига туртар, нукул думини ўйнатар эди.

Левин бузоқнинг у ёқ бу ёғини кўриб:

– Мана бу ёққа тут, Фёдор, чироқни бу ёққа тут, – деярдди. – Онасининг ўзгинаси! Ранги отасиникига ўхшагани чакки бўлибди. Жуда соз. Гавдаси узун, елини ҳам катта бўладиган кўринади. Василий Фёдорович, яхши-а? – деди у приказчигига, бузоқнинг яхшилигидан кўнглида туғилган суюнч таъсиридан приказчигининг гречиха хусусидаги айбини эсидан чиқариб.

– Ёмон бўлиб кимга тортарди? Сиз кетган куннинг эртасига пудратчи Семён келди. У билан ишни пишириш

керак, Константин Дмитрич, – деди приказчик. – Машина масаласини илгари айтувдим сизга.

Биргина шу масаланинг ўзи Левиннинг диққатини катта ва мураккаб хўжаликнинг барча икир-чикирларига жалб этди, шунинг учун молхонадан тўғри конторага бориб, у ерда приказчиги ва пудратчи Семён билан гаплашди-да, уйига қайтиб келиб, тўғри тепадаги меҳмонхонасига чиқиб кетди.

XXVII

Левиннинг уйи катта, қадимий уй эди; гарчи у танҳо турса ҳам, бутун уйни ўзи эгаллаб, ҳамма печкаларини ёқтирарди. Бу нарсанинг бемаъни эканлигини, ҳатто яхши эмаслигини ва ҳозирги янги режаларига зидлигини билса ҳамки, бу уй унинг учун бутун бир олам эди. Левиннинг ота-онаси шу ерда яшаб, шу ерда вафот этган эди. Ота-онаси шундай бир ҳаёт кечирган эдики, уларнинг ҳаёти Левин учун камолат чўққиси бўлиб кўринар ва хотини ҳамда оиласи билан шундай ҳаёт кечиришни орзу қилиб келарди.

Левин онасини эс-эс биларди. Онаси ҳақидаги тасаввур унинг учун муқаддас хотира эди, шунинг учун оладиган хотини унинг ҳаёлида хотинликнинг муқаддас ва гўзал идеали бўлиб кўринган онасини такрорлаши керак эди.

У хотин кишига бўлган муҳаббатни никоҳдан айри ҳолда тасаввур қила олмасди, балки энг олдин оилани, кейин эса у билан оила курадиган хотинни тасаввур этарди. Шунинг учун Левиннинг уйланиш тўғрисидаги тушунчаси уйланишга кундалик оддий ва маиший ишлардан бири деб қарайдиган аксар танишларининг тушунчасига ўхшамас эди, Левин учун эса бу нарса ҳаётнинг энг муҳим масаласи бўлиб, ҳаётнинг бахт-саодати шунга боғлиқ эди. Мана энди бундан воз кечиш керак!

У ҳамиша чой ичадиган кичкина меҳмонхонасига кириб, қўлига китоб олиб курсисига ўтирганида, Ага-

фья Михайловна чой келтириб, одати бўйича: «Мен ҳам бир оз ўтирай, отам», деб дераза ёнидаги столга бориб жойлашганда, бу қанчалик ғалати бўлмасин, Левин ўз орзу-ҳавасларидан қайтмаганини ва бу орзу ҳавасларсиз яшай олмаслигини сезди. Кити биланми ё бошқа биланми, ишқилиб, ҳар ҳолда орзуси рўёбга чиқади. У китоб ўқир, ўқиган нарсаларини ўйлар ва ҳеч тўхтамай гапираётган Агафья Михайловнанинг гапларига қулоқ солиш учун ўқишдан тўхтар эди, шунингдек, хўжалик ишларининг ва келажак оилавий ҳаётининг турли-туман манзаралари ҳаёлида чувалиб кўринарди. У ўз қалбининг чуқур бир ерида алланима жой олаётганини, мустаҳкам илдиз отиб қад кўтараётганини сезарди.

У Прохорнинг худони эсдан чиқариб қўйгани, Левин от сотиб ол деб ҳадя қилган пулга ётиб олиб ароқ ичаётгани ва хотинини ўласи қилиб ургани ҳақида Агафья Михайловна қилаётган ҳикояга қулоқ солар, қулоқ солиб ўтириб китоб ўқир, китоб уйғотган фикрларнинг инкишофини ҳаёлида жонлантирарди. Қўлидаги китоб Тиндалнинг иссиқлик ҳақидаги асари эди. Тажрибаларимни чаққонлик билан ўтказдим деб керилган ва фалсафий қарашлардан маҳрум бўлган Тиндални қоралагани Левиннинг эсига тушди. Шунда бирданига миясига бир фикр келиб қувониб кетди. «Икки йилдан кейин подамда иккита голланд сигирим бўлади. Паванинг ўзи ҳам соғ қолса ажаб эмас, Бургут ўн иккита қиз кўрса ва булардан учтаси яхши чиқса – ишлар қиёмат!» У яна китоб ўқишга тутинди.

«Хўп, электр билан иссиқлик айнаи бир нарса дейлик, лекин масалани ечиш учун тенгламада бир камият ўрнига бошқасини қўйиб бўладими? Йўқ, қўйиб бўлмайди. Ундай бўлса нима қилиш керак? Табиатнинг барча кучлари орасидаги алоқа усиз ҳам инстинкт йўли билан сезилиб туради... Шуниси қувончлики, Паванинг қизи ола-қизил сигир бўлади, иннайкейин, бутун подага шу учта сигир қўйиб юборилса борми... ишлар қанддак-да. Кечқурун хотиним ва меҳмонларим билан подани кутиб

олгани чиқсак... хотиним: «Биз Костя билан бу бузоқни гўдак боладай авайлаб ўстирганмиз», дейди. Меҳмон бўлса хотинимдан: «Ия, бу нарсалар сизни қандай қизиқтиради?» деб сўрайди. Хотиним яна: «Костяни қизиқтирган нарсалар мени ҳам қизиқтиради», деб жавоб беради. Лекин менга хотин бўладиган шу аёл ким? – шу саволдан кейин у Москвада бўлиб ўтган воқеани эслади... – На чора?.. Мен айбдор эмасман. Майли, энди ишлар бутунлай бошқача бўлади. Ҳаёт йўл қўймайди, ўтмиш йўл қўймайди дейилган гаплар бемаъни гаплар. Яхшироқ, хийла яхшироқ яшаш учун жон бериб – жон олиш керак...» Левин китобдан бошини кўтариб ўйга толди. Эгасининг келганидан қувонган ва ҳали қувончидан тушмай ҳовлида югуриб, ҳуриб юрган қари Ласка думини қилпанглатиб тоза ҳаво ҳидларини олиб кирди-да, Левиннинг ёнига келиб, бошини унинг қўлига суртди ва эркалашни сўраб вангиллай бошлади.

– Бечоранинг тили йўқ, холос, – деди Агафья Михайловна. – Ит бўлса ҳам... ҳамма нарсага тушунади, эгасининг келганини, зерикиб ўтирганини билиб турибди.

– Нега зерикар эканман?

– Нима, менинг кўзим йўқми, отам? Шу маҳалгача хўжайинларимнинг феълини билмасам-а. Муштдек бошимдан хўжайинлар эшигида ўсганман. Ҳечқиси йўқ, отам. Ишқилиб соғу саломатлик бўлса, кўнгил пок бўлса бас.

Левин кўнглидаги гапларини энагаси билиб олганига ажабланиб, унга қаттиқ тикилиб қаради. Энагаси эса:

– Нима қилай, яна чой келтирайми? – деди-ю, чашкани олиб чиқиб кетди.

Ласка нуқул калласини унинг қўлига суртарди. Левин уни силади, шундан кейин ит эгасининг оёқлари ёнида ғужмайиб, бошини ўзининг чўзиб ётган кейинги оёғи устига қўйди. Энди кўнгли жойига тушганини ва ҳамма иш жойида эканини билдириш учун Ласка оғзини сал очиб лабларини чапиллатди-да, ёпишқоқ лабларини кекса тишлари устига маҳкам босиб, хотир-

жам роҳатга берилди. Левин итнинг мана шу сўнгги ҳаракатини диққат билан кузатиб: «Мен ҳам шундайман, – деди ўз-ўзига, – мен ҳам худди шундайман! Ҳечқиси йўқ... хайрли бўлсин».

XXVIII

Балдан кейин, эрта билан Анна Аркадьевна эрига телеграмма бериб, шу куниёқ Москвадан жўнаб кетишини хабар қилди.

– Йўқ, кетишим керак, албатта кетишим керак, – деб у фикрининг ўзгариб қолганини келинойисига шундай бир оҳангда тушунтирдик, гўё уйда сон-саноқсиз ишлари қолиб кетгандек эди, – йўқ, бугун кетганим маъқул!

Степан Аркадьич шу куни уйда тушлик қилмас эди, лекин у синглисини кузатгани кечқурун соат еттида етиб келишга ваъда қилди.

Кити ҳам келмади, боши оғриётганини айтиб хат ёзиб юборди. Долли Анна иккови болалар ва инглиз аёл билан бирга ёлғиз ўзлари тушлик қилишди. Болалар қарорсиз бўлганликлариданми, ё жуда ҳам сезгирликлари учунми ёхуд Аннанинг бугун бутунлай бошқача бўлиб қолганини, кеча ўзлари севиб қолган Аннага ҳечам ўхшамаганини ва у болаларга парво қилмаганини сезганликлари туфайлими, бирдан аммалари билан ўйнамай қўйдилар, ундан совиб қолдилар ва кетишига парво ҳам қилмадилар. Анна эрталаб вақтини йўл тараддуди билан ўтказди. Москвалик танишларига хатлар ёзди, ўз ҳисоб-китобларини ёзиб тугатди, йиғиштиринди. Умуман Доллига Аннанинг кўнгли нотинчдай кўринди, бундай жонсараклик ҳолати Доллига яхши таниш эди, бундай ҳолат сабабсиз бўлмаслигини, кўпинча одамнинг ўз-ўзидан норозиликни яширувчи бир парда эканлигини биларди. Тушликдан сўнг Анна ўз хонасига кийингани чиқиб кетди, Долли ҳам орқасидан борди.

- Бугун жуда ғалати кўринадан-а! – деди унга Долли.

– Мен-а? Шунақами? Ғалати эмасман, кўнглим беҳузур. Менда шунақа ҳоллар бўлиб туради. Нукул йиғлагим келади. Бу жуда хунук нарсаси, лекин ўтиб кетади, – деди Анна, кейин пешонабоғи билан батист рўмолчасини жойлаётган халтаси устига қизарган юзини энгаштирди. Кўзлари жуда ҳам порлар, кўзлари жиққа ёш эди. – Петербургдан ҳеч кетгим келмаган эди, энди бу ердан кетгим келмаяпти.

Долли унга диққат билан разм солиб туриб:

– Бу ерга келиш билан жуда катта савоб иш қилдинг, – деди.

Анна ёшдан намиққан кўзлари билан унга қаради.

– Ундақа дема, Долли. Мен ҳеч нарсаси қилганим йўқ, қилишим ҳам мумкин эмас эди. Мен кўпинча нима учун одамлар тил бириктириб мени бузмоқчи экан деб ҳайрон бўламан. Мен нима қилибман-у, кўлимдан нима иш келарди? Уни кечириш учун юрагингда етарли муҳаббат бор экан...

– Сен бўлмасанг, худо билади, нималар бўлардики! Қандай бахтлисан сен, Анна! – деди Долли. – Кўнглинг оқ, ундаги нарсаларнинг ҳаммаси гўзал.

– Инглизлар айтганидек, ҳар кимнинг кўнглида ўз skeletons²⁴и бўлади.

– Сенда қандай skeletons бўлсин? Кўнглингдаги нарсалар ойдайд равшан.

– Бор! – деди бирдан Анна, кўз ёшларидан сўнг кутилмаган қув ва кинояомуз бир табассум лабларини буриштирди.

– Ундай бўлса сенинг skeletonsларинг одамни хафаси қиладиган эмас, хурсанд қиладиган skeletonsлар экан, – деди кулимсираб Долли.

– Йўқ, хафаси қиладиган. Биласанми, нима учун эртага эмас, бугун кетяпман? Бу менга азоб берса-да, лекин сен-

²⁴ Бу ерда: сир (ингл.).

га очикъ эътироф этмоқчиман, – деди Анна ўзини бирдан креслога ташлаб ва Доллининг кўзларига тик қараб.

Долли эса Аннанинг қулоқларигача, жингалак қора соч ўримлари остидаги бўйнигача қизариб кетганини кўриб тонг қолди.

– Шундоғ, – деб Анна гапида давом этди. – Китининг нима учун тушликка келмаганини биласанми? Менга рашки келяпти. Мен ишни бузиб қўйдим... Кечаги балнинг унга шодлик эмас, азоб келтирганига мен сабабчи бўлдим. Лекин, рости, мен гуноҳкор эмасман ёки озгина гуноҳқорман, – деди у, «озгина» сўзини ингичка товуш билан чўзиб.

Долли кулиб туриб:

– О, бу сўзни худди Стивага ўхшатиб айтдинг! – деди.

Бу гап Аннанинг нафсониятига тегиб кетди. У қовоқларини солиб:

– Йўқ, йўқ! Мен Стива эмасман, – деди. – Бу нарсани сенга шунинг учун айтяпманки, мен бир дақиқа ҳам ўз-ўзимдан шубҳаланишимга йўл қўймайман.

Лекин шу сўзларни айтаётган дақиқасида бу сўзлари ноҳақ эканлигини ўзи сезиб турарди, Анна ўзидан шубҳаланибгина қолмай, балки Вронскийни эсга олганда ҳаяжонга тушганини ҳам сезарди, шу сабабли у билан ортиқ учрашмаслик учун ўзи мўлжаллаганидан эртaroқ кетаётган эди.

– Ҳа, Стива гапириб берди, сен у билан мазуркага тушибсан, иннайкейин, у...

– Бу нарсанинг қанчалик кулгили чиққанини кўз олдингга келтира олмайсан. Мен аслида совчилик қилмоқчи эдим, амалда бундан бутунлай бошқа нарса чиқди. Эҳтимол, мен ўз ихтиёримдан ташқари...

Анна қизариб, гапининг давомини айтмади. Долли:

– О, буни улар ҳозир сезишяпти! – деди.

– Лекин бу тўғрида Вронский томонидан бирон жиддий нарса содир бўлганда бошқа гап эди – ёмон жаҳ-

лям чиқарди, – деб Анна унинг гапини бўлди. – Шунинг учун бу нарсалар эсдан чиқиб кетади, Кити ҳам мендан нафратланишини қўяди, деб умид қиламан.

– Ҳақ гапни айтганда, Анна, Китининг ўшанга тегишини ҳеч хоҳламайман. Агар у, Вронский, бир кун ичида сенга ошиқ бўлиб қолган бўлса, ажрашиб кетишгани яхши.

– Вой худо-ей, бу учига чиққан бемаънилик бўларди, – деди-ю Анна, ўзини машғул қилган фикрнинг сўз билан ифода қилинганини эшитиб, лаззатланганидан юзи лоладек қизариб кетди. – Шундай қилиб, жон-дилим билан яхши кўрган Китини ўзимга душман қилиб кетяпман. Вой, қандай дилбар қиз-а! Долли, ўзинг кўнглини оларсан, а?

Долли табассумдан ўзини зўрға тийиб қолди. У Анна-ни яхши кўрарди, лекин унинг ҳам заиф томонлари борлигини кўриб ҳузур қилди.

– Душман қилиб? Йўқ, бўлмаган гап.

– Мен сизларни қандай яхши кўрсам, мени ҳам ҳаммангиз шундай яхши кўришингизни бирам хоҳлайман, энди сизларга муҳаббатим яна ҳам ортди, – деди Анна, кўзларига ёш олиб. – Вой, бугун ақлимни еб қўйган эканман!

Анна рўмолчаси билан юзини артиб, кийина бошлади.

Анна энди жўнайман деб турганда, кечикиб қолган Степан Аркадьич бўриқиб, кулиб, сигара билан вино ҳидини бурқситиб кириб келди.

Аннанинг ҳислари Доллига ҳам таъсир қилди, у Анна-ни сўнгги марта кучоқлаб, қулоқларига пичирлади:

– Эсингда бўлсин, Анна, менга қилган яхшилигингни бир умр унутмайман. Ёдингдан чиқарма, мен сени яхши дўстим билиб яхши кўрганман, бундан кейин ҳам ҳамма вақт яхши кўраман!

Анна уни ўпиб ва кўз ёшларини яшириб туриб:

– Ҳайронман, нега энди? – деди.

– Нима демоқчи бўлганимни тушундинг, тушунасан ҳам. Яхши бор, жонгинам!

XXIX

Учинчи занг урилгунча вагонда йўлни тўсиб турган акаси билан хайр-маъзурлашгандан сўнг Анна Аркадьевнанинг миясига келган биринчи фикр шу бўлди: «Хайрият, ҳаммаси тамом бўлди, худога шукур!» У кичкина диванга, оқсоч қиз Аннушканинг ёнига келиб ўтирди-да, ғира-шира ёруғда юмшоқ вагонни кўздан кечирди. «Худога шукур, эртага Серёжа билан Алексей Александровични кўраман, иннайкейин, ҳаётим эскича, яна боягидай яхши ўтади».

Анна шу бугунги кунни жонсараклик ичида ўтказган эди, ҳозир ҳам яна ўшандай жонсараклик билан хурсанд бўлиб йўлга ҳозирланди, кичкина, чаққон қўлчалари билан қизил қопчиқни очиб боғлади, ёстиқчасини олиб тиззасига қўйди, кейин оёқларини яхшилаб ўраб, жимгина ўтирди. Бир касал хоним ухлагани ётди. Қолган икки хоним у билан гаплаша бошлади, семиз кампир эса оёқларини ўраб, печка ёқилмаганидан шикоят қила кетди. Анна хонимларга бир неча оғиз сўз билан жавоб қилди-ю, суҳбатдан фойда йўқлигини сезиб, Аннушкадан кичкина фонарчани олиб беришини илтимос қилди, кейин фонарчани курси суянчиғига осиб қўйиб, сумкасидан қоғоз кесадиган пичоқ билан инглиз романини олди. Дастлаб эс-ҳушини бир ерга тўплаб ўқий олмади, олдин ҳар хил шов-шув ва келиш-кетишлар халақит берди, кейин, поезд юрганда эса овозларга қулоқ солмасликнинг иложи бўлмади, сўнгра чап деразага уриб, ойнага ёпишиб қолган қор, ёнидан ўтиб кетаётган, ҳамма ёғини ўраб олган бир елкасини қор босган кондукторнинг қиёфаси, ҳозир йўлда даҳшатли бўрон турганлиги: тўғрисидаги гап-сўзлар хаёлини бўлди. Кейин яна ўша вагонларнинг тарақлаб силкиниши, яна ўша қорнинг деразага уриши, яна ўша сиймоларнинг ғира-шира ёруғда у ёқдан бу ёққа ўтиб туриши, дам иссиқ, дам совуқ ҳавонинг уриб туриши ва яна ўша товушлар тинмас эди, ахийри Анна

кўникиб, ўқиган нарсаларига тушуна борди. Аннушка тиззасидаги қизил қопчиқни йиртиқ қўлқопли сербар қўллари билан ушлаб олиб мудраб ўтирарди. Анна Аркадьевна ҳамон ўқир, ўқиганини тушунар, лекин ўқиш, яъни бошқа одамлар ҳаётини кузатиб бориш ҳушига ёқмас эди. Ҳаммадан бурун ўзининг кўпроқ яшагиси келарди. Роман қаҳрамонининг касалга қараганини ўқиса, ўзининг ҳам касал ётган хонада товуш чиқармай юргиси келарди, парламент аъзосининг нутқ сўзлаганини ўқиса, ўзининг ҳам шундай нутқ сўзлагиси келарди, Леди Мерининг от устида бир гала қушлар орқасидан қувиб борганини, келинининг жиғига тегиб, ҳаммани чавандозлиги билан ҳайрон қолдирганини ўқиб ўзининг ҳам шундай қилгиси келарди. Лекин қиладиган иши йўқ эди, шунинг учун силлиқ пичоқни қўлчаларида ўйнатиб ўтириб, зўр бериб китоб ўқигани-ўқиган эди.

Роман қаҳрамони ниҳоят ўзининг инглизча бахтига эришиб, баронлик унвони олгандан ва мулк эгаси бўлгандан сўнг Анна шу қаҳрамон билан ўша мулкка боргиси келиб қолди, аммо бирдан қаҳрамоннинг бу нарсадан уялиши кераклигини, ўзининг ҳам уялиши кераклигини фаҳмлади. «Ия, мен нимадан уяламан?» деб сўради у ўзидан, таҳқирланган бир ҳайрат билан. Шундан кейин китобини бир четга қўйиб, кресло суянчиғига ясланди-да, қоғоз қирқадиган пичоқни панжаси билан маҳкам қиса бошлади. Уяладиган нарса йўқ эди. У Москва хотираларини бир-бир ҳаёлидан ўтказди. Ҳаммаси ҳам яхши, ҳаммаси ҳам ёқимли эди. Бални эслади, Вронскийни ва унинг ишққа мубтало бўлган итоаткор чехрасини ҳаёлига келтирди, у билан бўлган ҳамма муносабатларини эсига туширди: уяладиган ҳеч нима бўлмаган эди. Лекин шу билан бирга, хотираларининг худди шу ерида уялиш ҳисси кучайди, худди шу ерда, Вронскийни эслаб турган пайтда ичидан чиққан аллақандай бир овоз гўё «иссиқ, жуда иссиқ, қайноқ», деяётгандек бўлди. Кейин у креслога қайтадан ўтира туриб: «Нима бўпти? – деди ўзига,

қатъий бир оҳангда. – Бу нима деган гап? Ажабо, бу нарсга тик қарашдан қўрқаманми? Нима бўпти? Наҳотки мен билан ана ўша офицер бола ўртасида ҳар бир таниш билан бўладиган муносабатдан бошқачароқ муносабат бор ва бўлиши мумкин бўлса?» У нафрат билан кулимсираб, яна китобини қўлига олди, лекин ўқиган нарсаларини бу сафар асло тушунмади. Қоғоз кесадиған пичоқни дераза ойнасиға теггизди. Кейин унинг силлиқ, совуқ тиғини бетига босди ва ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ бирдан қалбини тўлдирған севинчдан қаҳ-қаҳлаб кулиб юборишиға сал қолди. У асабларининг тор сингари тортилиб аллақандай бурама қулоққа ўралаётганини сезди. Қўзларининг катта очилиб қўл ва оёқ бармоқларининг асабийлик билан қимирлаётганини, ичида алланарса нафасини бўғаётганини ва ана шу липиллаб турған ғира-шира қоронғиликда ҳамма сурат, ҳамма овозлар ғайриоддий равшанлиги билан уни ҳайратда қолдираётганини сезди. «Вагон олдинга кетяптими ё орқаға, ёки бўлмаса бир ерда тўхтаб турибдими? Ёнида ўтирган Аннушками ё бегонами? Ҳу анави илғақдаги нима, пўстинми ё ваҳший ҳайвонми? Нима, мен ҳам шу ердаманми? Ўзимманми ё бошқами?» каби шубҳалар қўнглини чулғаб олған эди. Бундай ҳушсизлик уни даҳшатга соларди. Лекин алланима уни ана шу ҳушсизлик оламиға судрар, хоҳласа ўзини ғафлат оғушиға ташлар, хоҳламаса ҳушиға келар эди. Ўзига келиш учун ўрнидан турди, ўраниб ўтирган рўмолини олиб қўйди, иссиқ қўйлагининг устидан ташлаб юрадиган енгсиз калта кийимини ечиб ташлади. Бир зумгина ҳушиға келиб тушунса, матодан тикилған, бир тугмаси йўқ узун пальтоли ориқ мужик печкаға ўт ёқувчи экан, у кириб термометрни қараганини, орқасидан шамол билан қор бўралаб урганини кўрди, кейин яна ҳамма нарса қоришиб кетди... Бели узун шу мужик девордаги алланарсани ғажий бошлади, кампир оёғини вагоннинг бу бошидан у бошигача чўзиб, ҳамма ёқни булутга бостириб юборди, кейин алланима даҳшатли равишда қирсиллаб, худди бировни мажақ-ма-

жақ қилаётгандек бўлди. Сўнгра бир қизил олов кўзларини қамаштирди, шундан кейин ҳамма нарсани девор тўсиб қолди. Анна ўзини жарга кулаб кетаётганини ҳис қилди. Лекин бу нарсаларнинг ҳаммаси даҳшатли эмас, қувончли таассурот қолдирарди. Юз-бошини ўраб олган, қор босган кишининг овози қулоқлари тагида бир нима деб қичқирди. Анна дарҳол ўрнидан туриб, ҳушига келди: у станцияга келганини, бояги киши эса кондуктор эканини англади: Аннушкадан ечиб ташлаган пешонабоғ билан рўмолини олди-да, яна ўраниб, эшик томон юрди.

– Ташқарига чиқмоқчиларми? – деб сўраб Аннушка.

– Ҳа, бир оз ҳаво олгим бор. Бу ер жуда исиб кетди.

Анна вагон эшигини очган эди, шамол билан бўрон қутуриб келиб юз-кўзларига урди, эшикни очдиргани кўймади. Бу ҳам Аннага шодлик бағишлади. У эшикни очиб ташқарига чиқди. Шамол уни худди кутиб тургандай, кайфи чоғ бўлиб увлади-да, ердан узиб олиб, учираиб кетмоқчи бўлди, лекин Анна муздай устунни ушлаб олди, кейин кўйлагини тутиб платформага тушди, у ердан вагон орқасига ўтиб кетди. Станция саҳнида шамол кучли бўлса ҳам, вагонлар орқасидаги платформа жимжит эди. Анна қор ҳиди келиб турган муздек ҳавони завқ билан кўкрагига тўлғазиб олар, платформани ва ёруғ станцияни вагон ёнида туриб кўздан кечирар эди.

XXX

Даҳшатли бўрон вагонларнинг ғилдираклари орасида ва станция бурчагидаги устунларга келиб урилар, гувиллар эди. Вагонлар, сим ёғочлар, одамлар ва кўзга кўринган нарсаларнинг ҳаммасини бир томондан қор босган ва бу қор уйилиб бораётган эди. Бўрон бир зумгина тинди-ю, кейин яна шундай, бир шиддат билан қутурдики, унга тоб келтиришнинг иложи йўқдай кўрина бошлади. Шундай бўлса ҳам аллақандай одамлар платформа тахталарини ғижирлатишиб у ёқдан бу ёққа югу-

ришиб юришар, чақчақлашиб гаплашишар, катта-катта эшикларни очиб-ёпишарди. Икки букилиб олган бир кишининг қораси Аннанинг оёқлари тагидан лип этиб ўтиб кетди, кейин болғанинг темирга урилгани эшитилди. Нарёқда бўрон ичидаги зулматдан аллакимнинг: «Депешани бер!» деган жаҳлдор овози янгради. Кейин ҳар хил овозлар: «Бу ёққа марҳамат! № 28!» деб қичқирди ва юз-бошини ураб олган, қор босган одамлар югуриб ўтди. Яна Аннанинг ёнидан оғизларида папирослари ёниб турган иккита жаноб ҳам ўтиб кетди. Анна тоза ҳавога яхшироқ тўйиб олиш учун яна бир марта чуқур нафас олди-да, вагон эшиги ёнидаги темирни ушлаб вагонга чиқмоқчи бўлди, қўлини энди муфтасидан чиқарган эди, ҳарбий формали яна бир киши ёнгинасида тўхтаб, липиллаб ёниб турган фонарь ёруғини тўсиб қўйди. Анна бошини кўтариб қаради-ю, дарҳол Вронскийни кўриб таниди. Вронский қўлини фуражкасига яқин келтириб Аннага таъзим қилгандан сўнг, сизга бирон нарс керакми-йўқми, хизматингизда бўлишга ижозат бера-сизми, деб сўради. Анна ҳеч қандай жавоб қилмасдан унга узоқ қараб турди, унинг сояда эканига қарамай юз-кўзларининг ифодасини кўрди ёки кўргандек бўлди. Вронскийнинг юзида кеча Аннага ниҳоятда қаттиқ таъсир қилган яна ўша ҳурмат ва мафтунлик ифодаси бор эди. Анна мана шу сўнгги кунларда Вронскийни ўз назарида ҳамиша ва ҳамма ерда учрайдиган юзларча йигитлардан биттаси, шунинг учун ҳеч маҳал уни ўйлаб бошимни қотирмайман деб ўзига гапириб келарди; боя ҳам худди шундай деб ўйлаган эди; лекин ҳозир, уни кўрган соати Аннани қувончли бир ғурур ҳисси қамраб олди. Унинг нечун бу ердалигини сўрашга лузум қолмаган эди. Анна бунинг сабабини худди Вронский унинг ёнида бўлиш учунгина шу ерда эканлигини ўз оғзи билан айтиб тургандай аниқ билар эди.

Анна вагон эшиги ёнидаги темирни ушлаш учун кўтарган қўлини пастга тушириб:

– Сизнинг кетаётганингизни билмабман. Нимага кетяпсиз? – деди. Шунда унинг чехрасида зўр шодлик, завқ-шавқ нури порлади.

– Нега кетяпман? – деб такрорлади Вронский, Аннанинг кўзларига тик қараб. Кейин илова қилди: – Биласиз-ку, сиз қаерда бўлсангиз, мен ҳам ўша ерда бўлиш учун кетяпман. Шундай қилмасам туролмайман.

Худди шу пайт шамол, ўз йўлидаги ғовни ағдариб ўтгандек, вагонларнинг томларидаги қорларни учириб туширди, бир тахта тунукани қаердандир кўчириб даранглатди, олдинда эса паровоз йиғлаётгандек, ғамгин бир товуш билан чинқирди. Қор бўронининг бутун даҳшати Аннага энди яна ҳам гўзалроқ кўринди. Вронский Аннанинг кўнгли истаган, лекин ақли қўрқиб турган гапни айтган эди. Анна ҳеч қандай жавоб қилмаган бўлса ҳам, Вронский унинг ичида кураш бораётганини чехрасидан кўрди.

– Айтган сўзим сизга ёқмаган бўлса, кечиринг мени, – деди Вронский итоаткорона.

Вронский назокат ва ҳурмат билан, айти замонда шундай қатъий бир оҳангда гапирган эдики, Анна анчагача жавоб қилолмай қолди.

– Айтган сўзингиз яхши сўз эмас, шунинг учун сиздан илтимос қиламан, агар яхши одам бўлсангиз, айтган сўзингизни эсингиздан чиқаринг, мен ҳам эсдан чиқараман, – деди ниҳоят Анна.

– Сўзларингизнинг биттасини ҳам, ҳаракатларингизнинг заррасини ҳам ҳеч вақт эсдан чиқармайман, эсдан чиқара олмайман ҳам.

– Бас, бас! – деб қичқирди Анна; у юзига жиддий тус бермоқчи бўлди-ю, лекин бўлмади, чунки Вронский унга тикилиб турган эди. Шундан кейин муздек темирни ушлаб зинадан чиқди-да, шошиб вагон даҳлизига кириб кетди. Лекин ана шу кичкина даҳлизда тўхтаб, юз берган ҳодисани хаёлидан ўтказа бошлади. Анна ўзининг ҳам, унинг ҳам сўзларини эсга олмасданоқ, шу бир зумли

гап уларни бир-бирига сўнг даража яқинлаштирганини сезгиси билан пайқади, шунинг учун бундан ҳам қўрқди, ҳам ўзини бахтиёр ҳис этди. Даҳлизда бир неча сония тургандан сўнг вагонга кириб, ўз жойига ўтирди. Бир озгина аввал ўзини қийнаган бетоқатлиги янгиланибгина қолмай, балки кучайди ва шу даражага бордики, ичида ниҳоятда таранглашган бир нарсанинг ҳар дам узилиб кетишидан қўрқа бошлади. Анна кечаси билан мижжа қоқмай чиқди. Лекин ўша таранглик ва хаёлини банд қилган хулёларда кўнглини хира қиладиган ҳеч қандай дилозор нарса йўқ эди, аксинча, қандайдир суюнтирадиган, ёндирадиган, ҳаяжонга соладиган бир нарса бор эди. Анна ўтирган креслосида эрталабга яқин бир оз мизғиб олди, уйғонганда эса оппоқ тонг отган, ҳамма ёқ ёришган, поезд Петербургга яқинлашиб қолган эди. Дарҳол уйи, эри, ўғли ҳақидаги ўйлар ва шу бугун ҳамда ундан кейин келадиган кунлар ташвиши хаёлини қамраб олди.

Петербургда поезд тўхтаб, у вагондан чиққанда диққатини жалб қилган биринчи сиймо – эрининг сиймоси бўлди. Эрининг совуқ ва салобатли гавдасини, айниқса, юмалоқ шляпасининг барига тегиб турган ва ўзини ҳозир жуда ҳам ҳайрон қилган қулоқларининг кемирчагини кўриб: «Вой, худо! Қулоқлари нега бундақа бўлиб қолибди-я?» деб ўйлади. Эри уни кўрди-ю, лабларини буриб, одатдагича истеҳзоли табассум билан, йирик ҳорғин кўзларини Аннага тиккан ҳолда унга қараб келаверди. Анна унинг қаттиқ тикилган ҳорғин кўзларига рост келганда, гўё уни бошқа тусда кўриш умидида бўлгандек, аллақандай ёқимсиз бир нарса дилини оғритди. Эрини кўрганда бутун вужудини қамраган бир ҳис – ўз-ўзидан норозилик ҳисси Аннани ҳайратга солди. Эрига бўлган муносабатларида сохталикка ўхшаган бу ҳис унга кўп вақтлардан бери таниш бўлса ҳам, лекин илгари унинг фарқига бормас эди, мана энди уни равшан сезиб, дили оғрий бошлади.

– Мана, кўрдингми, меҳрибон эринг, уйланганимиздан бир йил кейингидай меҳрибон эринг сени кўриш орзу-си билан тўлиб-тошиб келди, – деди у, ўзининг салмоқ-ли нозик товуши билан; у Анна билан доим шу оҳангда гаплашар эди, гўё у биров шу тахлитда гапирганда уни масхара қилаётгандек эди.

– Серёжа саломатми? – деб сўради Анна.

– Ана холос, шунча айланиб-ўргилганимнинг мукофоти шугинами? – деди эри. – Саломат, саломат...

XXXI

Вронский шу кеча ухлашга ҳаракат ҳам қилмади. У ўз креслосида гоҳ кўзларини рўпарасига тикиб, гоҳ кириб-чиқаётган одамларга кўз югуртириб ўтирди, агар илгари ўзининг оғирлиги, вазминлиги билан нотаниш одамларни ҳайрат ва ҳаяжонга солиб келган бўлса, ҳозир яна ҳам мағрур, яна ҳам хотиржам кўринар эди. Одамларга худди буюмларга қарагандек қарарди. Рўпарасида округ судида хизмат қилувчи тажанг бир йигит ўтирган эди, у Вронскийни шу мағрур боқиши учун ёмон кўриб қолди. Йигит ундан папиросини тутатиб олди, унга гапириб кўрди, ҳатто ўзининг буюм эмас, одам эканлигини сездириш учун уни туртиб ҳам қўйди, бўлмади – Вронский ҳамон фонарга қарагандай қараб ўтираверди, шундан кейин йигит ўзининг одам ўрнида кўрилмаганидан жиғибийрони чиқиб бораётганини сезиб, лаб-лунжини буриштира бошлади.

Вронский ҳеч кимни ва ҳеч нарсани кўрмас эди. У ўзини подшо ҳис қиларди, аммо Аннада таъсир қолдиргани учун эмас, – чунки у ҳали бунга ишонмасди, – Аннанинг унга қилган таъсири учун, – чунки бу таъсир унга бахт ва фахр бағишлар эди.

Бу нарсаларнинг оқибатини Вронский билмас, ҳатто бу тўғрида ўйламас ҳам эди. У шу дамгача ўз ҳолига ташланган, пароканда куч-қуввати бир ерга тўплангани-

ни, бу куч даҳшатли ҳарорат билан бир ширин мақсад томон йўналганини ҳис қиларди. У бундан бахтиёр эди. У фақат Аннага ҳақиқатни айтганлигини, Анна қаерда бўлса, ўзи ҳам ўша ерда бўлиш учун кетаётганлигини, бахти, ҳаётининг бирдан-бир маъноси Аннани кўриб, овозини эшитиб туришда эканлигинигина биларди. У Бологово станциясида сельтер суви ичгани тушиб Аннани кўрганда ихтиёрсиз айтган биринчи сўзи билан кўнглидаги гапини билдириб қўйди. Вронский унга шу сўзни айтганига, энди Анна буни билганига ва бу ҳақда ўйлай бошлаганига хурсанд бўлди. У кечаси билан мижжа қоқмай чиқди. Ўз вагонига қайтиб келганда эса Аннани қандай аҳволда кўрганини, Анна айтган бутун сўзларни ҳаёлидан бирма-бир ўтказар ва эришилиши эҳтимол бўлган келажак манзаралари ҳаёлида жонланиб юрагини ўйнатар эди.

Петербургга келиб вагондан тушганда уйқусиз ўтказган кечасидан кейин, худди совуқ ваннадан чиққан кишидай, ўзини тетик ва бардам ҳис этди. Аннанинг чиқишини кутиб, ўз вагони ёнида тўхтаб турди. Ихтиёрсиз кулимсираб: «Яна бир марта кўраман, – деярди у ўзига, – юришларини, юзларини кўраман, зора, бирон нима деса, юзини ўгириб қараса, ширингина жилмайиб қўйса. Лекин Аннани кўришдан аввал унинг эрини кўрди: станция бошлиғи уни эҳтиром билан одамлар орасидан бошлаб келарди. «Эҳ! Эри-ку!» Вронский бу эрнинг Аннага алоқадор шахс эканлигини энди биринчи марта аниқ тушунди. Аннанинг эри борлигини билса ҳам, лекин унинг мавжудлигига ишонмасди, мана энди уни, бошини, елкаларини ва қора шимли оёқларини кўргандагина бунга тўла-тўқис ишонди, бу эр Аннанинг қўлини худди ўз мулкидай хотиржамлик билан ушлаганда ишончига ишонч қўшилди.

Вронский Алексей Александровичнинг петербургликларга хос тароватли юзини, юмалоқ шляпаси ва хиёл букчайган басавлат қоматини кўриб унинг мавжудли-

гига ишонди-ю, ташналикдан ўртанган бир кишининг зўрға булоққа етиб келиб, у ерда сув ичган ва сувни булғаб ётган итни, қўйни ёки чўчқани кўрганда кўнгли қандайин ағдарилса, Вронскийнинг ҳам кўнгли шундай беҳузур бўлиб кетди. Алексей Александровичнинг орқасини лапанглатиб ва тўмтоқ оёқларини судраб юриши Вронскийга айниқса ҳақоратомуз туюлди. У Аннани севишга фақат ўзинигина ҳақли деб ҳисоблар эди. Анна эса ҳамон бояги Анна эди. Уни кўрганда Вронскийнинг танаси яйрар, жонланар ва қалби бахтиёрлик ҳислари билан тўлар, у яна боягидай таъсир қилар эди. У иккинчи класс вагондан югуриб келган немис лакейга буюмларни олиб жўнашни буюрди-ю, ўзи Аннанинг олдига келди. У эру хотиннинг биринчи учрашувини кўриб, Аннанинг эри билан гаплашганда бир оз сиқилиб турганлигини ошиқларга хос бир фаросат билан пайқаб олди. У ўзича: «Йўқ, Анна уни севмайди, сева ҳам олмайди», деган қарорга келди.

Анна Аркадьевнага орқадан яқинлашиб келаётган пайтидаёқ Анна унинг келаётганини сезганини пайқаб қувониб кетди, Анна орқасига қайрилиб бир қаради-ю, уни кўриб, яна эрига юзланди.

– Кечани яхши ўтказдингизми? – деди Вронский айна замонда ҳам Аннага, ҳам эрига бош эгиб ва бу таъзимини ўз ҳисобига қабул қилиш-қилмаслик ва ўзини таниш ёки танимасликка солиш ихтиёрини Алексей Александровичга ҳавола қилиб.

– Ташаккур, жуда яхши ўтказдим, – деб жавоб қилди Анна.

Аннанинг юзи чарчаган кўринарди, шунинг учун юзида гоҳ табассум бўлиб, кўзларида гоҳ ўт бўлиб ўйнаган ҳаяжон излари йўқ эди; лекин Вронскийга бир қия боққанда кўзларида алланарса бир зумгина чақнаб ўтди, бу ўт дарҳол ўчган бўлса ҳам Вронский шу биргина он бахш этган суюнчдан ўзини бахтиёр ҳис этди. Анна Вронскийни танирмикан деб эрининг юзига қаради. Алексей

Александровичга нохушлик билан назар ташлаб, парижон ҳолда, унинг кимлигини эслай бошлади. Вронскийнинг вазминлик ва худписандлиги билан Алексей Александровичнинг совуқ худписандлиги тўқнашиб, пичоқ суякка қадалгандай бўлди.

– Граф Вронский, – деди Анна таништириб.

– Э! Танишга ўхшаймиз, – деди парвосизгина Алексей Александрович қўлини узата туриб. – Демак, онаси билан у ёққа кетибсан-у, ўғли билан бу ёққа қайтибсан-да, – деди яна, ҳар бир сўзини дона-дона қилиб гапириб. – Чоғимда, отпускдан қайтиб келаётгандирсиз? – деди-да, жавоб кутиб ўтирмасдан, ҳазил-мутойиба оҳанги билан хотинидан сўради: – Хўш, Москвадан жўнашда кўз ёшлари кўп тўкилдими?

У хотинига айтган шу сўзлари билан ўзларининг холи қолишларини истаганини Вронскийга шама қилди-ю, юзини унга ўгириб, қўлини шляпасига теггизди, лекин Вронский Анна Аркадьевнага юзланиб:

– Сизни зиёрат қилиш шарафига нойил бўларман деган умиддаман, – деди.

Алексей Александрович Вронскийга ҳорғин кўзлари билан қараб:

– Жуда хурсандман, – деди, совуққина қилиб, – меҳмонларни душанба кунлари қабул қиламиз. – У Вронскийни жўнатиб юборгандан сўнг хотинига: – Хайриятки, сени кутиб олишга ва меҳрибонлигимни изҳор этишга ярим соат бўш вақтим бор экан, – деди яна гапни ўша ҳазил-мутойиба оҳангда давом эттириб.

Орқаларидан юриб келаётган Вронскийнинг оёқ товушига беихтиёр кулоқ солиб туриб, Анна ҳам ўшандай ҳазил-мутойиба оҳангда:

– Менинг қадримга етсин деб меҳрибонлигингни ҳадеб пеш қилаверасан, – деди. Кейин Вронский тўғрисида: «Келса келар, менга нима?» деб ўйлади-ю, ўзининг йўқлигида Серёжа вақтини қандай ўтказганлигини эридан сўрай бошлади.

– О, жуда яхши ўтказди! Mariette, ширингина бўлиб юрди, дейди, иннайкейин... таъбингни хира қилсам ҳам айтаман... у сени менчалик соғингани йўқ. Лекин менга яна бир кунингни ҳадя қилганинг учун тагин бир марта мерси, азизим. Дилкаш самоваримизнинг боши осмонга етади-да. (У машҳур графиня Лидия Ивановнани ҳамма вақт, ҳамма нарсанинг ташвишини еб, ҳовлиқиб юргани учун самовар деб атарди.) У сени сўровди. Агар маслаҳатимга кирсанг, бугун бир йўқлаб қўйсанг яхши бўларди. Ўзинг биласан-ку, ҳамманинг қайғусини еб юради. Бошидаги шунча ташвиш устига, ҳозир Облонскийларни яраштириш билан овора.

Графиня Лидия Ивановна Алексей Александровичнинг дўсти ва Петербург кибор доираларидан бирининг маркази эди, Анна эри туфайли шу доирага ҳаммадан ҳам яқинроқ турарди.

– Ахир, хат ёздим-ку.

– Лекин ҳамма нарсани ипидан-игнасигача билмаса бўлмайди. Чарчамаган бўлсанг, бориб кел, азизим. Хўп бўлмаса, каретани сенга Кондратий олиб келади, мен тўғри комитетга кетаман. Хайрият, тушликни ёлғиз қилмайман, – деди Алексей Александрович, энди жиддий оҳангда сўзида давом этиб. – Сенга қанчалик ўрганиб қолганлигимни айтсам ишонмайсан...

У шу сўзлардан кейин Аннанинг қўлини узоқ қисиб тургандан сўнг ғалати бир табассум билан уни каретага ўтказди.

XXXII

Аннани уйида биринчи бўлиб кутиб олган ўғли бўлди. Мураббиясининг ҳай-ҳайлашига ҳам қулоқ солмай зина поғоналаридан чопиб чиқди-ю, суюнганидан жонининг борича: «Ойи! Ойи!» – деб қичқириб юборди. Онасига етиб келгандан кейин эса бўйнига осилиб олди.

– Ойим келдилар, демадимми сизга! – деб мураббиясига қичқирди. – Билувдим-да!

Эри сингари ўғлидан ҳам қўнгли совигандек бўлди. У ўғлини ҳақиқий ҳолатидан яхшироқ деб тасаввур қиларди. Ўғли қандай бўлса, шундоғлигича севиш учун у ҳаётий шароитга уйғунлашишга мажбур бўлди. Лекин ўғли шундоғлигича ҳам сочлари қўнғироқ, кўзлари ложувард, пайпоқлари таранг тортилиб турган сарв оёқчалари бўлиқ, ширингина бола эди. Анна ўғилчасининг яқинлигидан ва эркаланишларидан жисмоний бир лаззат олар, унинг содда, соф ва меҳрибон боқишларини кўриб, соддадиллик билан берган саволларини эшитганда маънавий ором ҳис этарди. Анна Доллининг болалари юборган совға-саломларини берди, Москвада Таня деган яхши бир қиз борлигини ва ўша Таня ўзи ўқишни билиши, бошқа болаларга ҳам ўқишни ўргатганлигини ўғлига айтиб берди.

– Нима, мен ундан ёмонманми? – деб сўради Серёжа.

– Йўқ, менинг учун дунёда ҳаммадан ҳам яхшироқсан.

– Биламан, – деди Серёжа кулимсираб.

Анна қаҳвасини ичиб улгурмасданоқ графиня Лидия Ивановнанинг келганини хабар қилишди. Графиня Лидия Ивановна узун бўйли, тўла гавдали, касалванд, заҳил юзли, чиройли қора кўзлари ўйчан аёл эди. Анна уни яхши кўрарди, лекин бугун уни биринчи марта бутун нуқсонлари билан кўраётгандек бўлди.

Графиня Лидия Ивановна хонага кирар-кирмас:

– Қалай, азизим, яраш байроғини тиклаб келдингизми? – деб сўради.

– Ҳа, ҳамма иш бартараф бўлди. Лекин бу нарсаларнинг биз ўйлаганча муҳимлиги йўқ экан, – деб жавоб берди Анна. – Умуман менинг *belle soeurum* бир сўзли чиқиб қолди.

Лекин ўзига тааллуқли бўлмаган нарсаларга қизиқувчи графиня Лидия Ивановнанинг ўзи қизиққан нарсасига кулоқ солиш одати йўқ эди, шунинг учун Аннанинг сўзини бўлиб қўйди:

– Ҳа, дунё қайғу-алам ва бадкорлик билан тўлиб ётибди, мен булардан шунчалик тўйдимки!

Анна кулиб юбормасликка тиришиб, сўради.

– Ҳа, нима бўлди?

– Ҳақиқат қидириб бекорга найза синдиришдан чарчай бошладим, гоҳи маҳаллар тоқатим тоқ бўлиб кетади. Ҳамшираларнинг иши нозандай кетаётган эди, лекин бу жаноблар билан ҳеч иш қилиб бўлмади, – деди графиня Лидия Ивановна, истехзо билан тақдирга тан бергандек. – Улар бу ишнинг маъносига осилиб олиб, расво-ю радди бало қилишди, иннайкейин, жуда саёз, маъносиз муҳокама қилишади. Икки-уч киши, жумладан сизнинг эрингиз, бу ишнинг аҳамиятига яхши тушунади, бошқалар бўлса ерга ургани-урган-да. Кеча Правдиндан хат олдим...

Правдин чет элда яшовчи машхур панславистлардан²⁵ эди, графиня Лидия Ивановна олган хатининг мазмунини айтиб берди.

Кейин графиня черковларни бирлаштириш йўлида ғов бўлган дилсиёҳликлар ва фитналар тўғрисида гапирди-да, бугун яна битта жамият мажлисига ва Славянлар комитетига бориши керак бўлгани учун шошиб-пишиб жўнаб кетди.

«Ахир илгари ҳам шундай эди-ку, тавба, нега илгари бунни сезмадим-а? – деди Анна ўзига. – Ё бугун графиня одатдагидан ортиқроқ асабиймикан-а? Ҳақиқатан ҳам, бу жуда кулгили, графинянинг асл мақсади хайру саховат, ўзи насроний аёл бўла туриб, мудом ғазабланиб юради, ҳамма ёқда душман кўради, хайру саховат ва насронийликда ҳамма унга душман бўлиб кўринади».

Графиня Лидия Ивановна кетгандан сўнг Аннанинг дугонаси – директорнинг хотини келиб, шаҳар янгиликларини айтиб берди. Тушликка келишга ваъда қилиб, соат учда у ҳам жўнаб кетди. Алексей Александрович министрликда эди. Анна ёлғиз қолди-да, тушликка қа-

²⁵ Панславизм – барча славянларни бирлаштириш тарафдори бўлган оқим. (Тарж.)

дар бўлган бўш вақтини ўғлини овқатлантиришга (ўғли алоҳида тушлик қиларди), ул-булларини саранжомлашга ва столида йиғилиб қолган хат-мактубларни ўқиб, уларга жавоб ёзишга сарф қилди.

Йўл бўйи кўнглини хижил қилиб келган сабабсиз номус ҳисси ва ҳаяжони бутунлай йўқ бўлди. Кўникиб қолган ҳаёт шароитида у ўзини яна маҳкам, бенуқсон ҳис қила бошлади.

Анна кечаги аҳволни эслаб ҳайрон бўларди. «Нима бўлибди? Ҳеч нима. Вронский бемаъни гап қилди, бунга осонгина хотима бериш мумкин, мен ҳам ўзига яраша жавоб бердим. Буни эримга айтиб ўтиришнинг кераги йўқ, айтиб ҳам бўлмайди. Бу ҳақда гапириш – аҳамиятсиз нарсага аҳамият бериш бўлади». Анна Петербургда эрининг ёш тобеларидан бири ўзига изҳори муҳаббат қилаёзганини айтиб берганда, Алексей Александрович: кибор жамиятда яшовчи ҳар бир аёлнинг бошига шундай аҳвол тушиши мумкинлигини, аммо Аннанинг одобига имони комил эканлигини ва унинг ҳам, ўзининг ҳам рашк балосига мубтало бўлишига йўл қўймаслигини айтган эди, ҳозир Анна шу нарсани эслади. «Демак, айтишнинг кераги йўқ экан-да? Ҳа, худога шукур, айтадиган ҳеч нима йўқ», – деди Анна ўзига.

XXXIII

Алексей Александрович министрликдан соат тўртда қайтиб келган бўлса ҳам, Аннанинг ёнига киришга улгурмади, бундай ҳоллар илгарилари ҳам кўп бўларди. У кутиб ўтирган аризагўйларни қабул қилиш ва ишлар мудирини келтирган баъзи қоғозларга қўл қўйиш учун тўғри кабинетига ўтиб кетди. Тушликка (Каренинларникида ҳамма вақт уч-тўрт киши овқат қиларди) Алексей Александровичнинг қари бўласи, департамент директори, бунинг хотини ва хизмат жойида Алексей Александровичга тав-

сия қилинган бир ёш йигит етиб келди. Анна улар билан гаплашиб ўтиргани меҳмонхонага кириб кетди. Соат роса бешда Пётр I давридан қолган тун соат бешинчи зангни уришга улгурмай Алексей Александрович оқ бўйинбоғ боғлаб, қора фрагига иккита юлдуз тақиб кириб келди. Чунки тушликдан кейинроқ жўнаб кетиши керак эди. Алексей Александрович ҳаётининг ҳар бир дақиқаси банд бўлиб, тақсим қилиб қўйилган эди. Ҳар кун қиладиган ишларини бажаришга улгуриши учун бир зум ҳам вақтини бекор кетказмасликка тиришарди. «Шошилмаслик ва дам олмаслик» – мана шу эди унинг шиори. У залга кириб ҳамма билан саломлашди-да, хотинига бир кулимсираб қўйиб, дарҳол ўрнига бориб ўтирди.

– Шукур, ёлғизлигим хотима топди. Ёлғиз тушлик қилишнинг қанчалик ўнғайсизлигини (ўнғайсиз сўзини чертиб гапирди) айтсам, ишонмайсан.

У овқат устида хотини билан Москвадаги ишлар тўғрисида гаплашиб ўтирди. Кейин истеҳзоли табассум билан Степан Аркадьични сўради, лекин гап асосан умумий мавзулар, Петербургдаги хизмат ва ижтимоий ишлар устида борди. Алексей Александрович тушликдан сўнг меҳмонлар ёнида ярим соатча ўтирди-да, хотинининг қўлини яна жилмайиб туриб қисгач, залдан чиқиб, мажлисга кетди. Анна ўзининг келганидан хабар топиб бугун кечкурун уни меҳмонга чақирган княгиня Бетси Тверскаяникига ҳам, шу кеча ложага билети бўлган театрға ҳам бормади. Ҳеч қаёққа бормаганлигининг асосий сабаби, тиктираётган қўйлагининг тайёр бўлмаганида эди. Умуман, меҳмонлар кетишгандан сўнг Анна ўз пардоз-андози билан шуғулланган бўлса ҳамки, бормагани ўзига қаттиқ алам қилди. Анна унча қимматбаҳо либосларга учмаса ҳам, умуман, чиройли кийинишга уста эди, шунинг учун Москвадан жўнаши олдида учта қўйлагини мода бўлган кийимларни тикувчи машиначига бузиб тиктиргани элиб берган эди. Буларни бузиб, янгидан ҳеч таниб бўлмайдиган қи-

либ тикиш ва бундан уч кун аввал тахт қилиш керак эди. Хабар олдирса, кўйлақларининг иккитаси ҳали бутунлай тайёр бўлмабди, учинчиси эса Аннанинг кўнглидагидай қилиб тикилмабди. Мода кийимлар тикувчи аёл келиб шу фасоннинг яхшилигини уқтирмақчи бўлган эди, Анна шу қадар койиб бердики, кейин эсига тушгач, ўзи хижолат бўла бошлади. У ўзини бутунлай босиб олиш учун ўғлининг хонасига кириб, бутун оқшомни ўша ерда ўтказди, ўғлини ўзи ётқизди, боши устида хоч аломати кўйиб, устига кўрпа ёпиб кўйди. Ҳеч қаёққа бормагани, оқшомни уйида яхши ўтказгани учун хурсанд бўлди. У, энди ўзини шу қадар енгил ва хотиржам ҳис қилар, темир йўлда ўзига шу қадар аҳамиятли бўлиб туюлган нарсанинг киборлар ҳаётида учраб турадиган аҳамиятсиз, арзимас тасодифий ҳодисалардан бири эканини, бошқалар олдида ҳам, ўзи олдида ҳам хижолат тортадиган ҳеч нима йўқлигини шу қадар ойдин ва равшан кўриб турар эди. Анна қўлига бир инглиз романини олди-ю, каминь ёнида эрини кутиб ўтирди. Роса соат тўққиз яримда эрининг кўнғироқ чалгани эшитилди, сўнгра ўзи хонага кириб келди.

Анна унга қўлини узатиб:

- Ахийри келдинг-а! – деди.

Эри хотинининг қўлини ўпиб ёнига ўтирди.

- Чоғимда, сафаринг ўнгидан келганга ўхшайди, – деди у.

Анна:

- Нимасини айтасан, жуда ҳам, – деди-ю, графиня Вронская билан кетганини, Москвага етиб келганини, темир йўлда юз берган ҳодисани – ҳаммасини бошдан-оёқ гапириб берди. Сўнгра аввал акасига, кейин эса Доллига ачинганини ҳам айтиб ўтди.

- У аканг бўлса ҳамки, бари бир, бундай одамни кечириб бўлмайди деб ўйлайман, – деди Алексей Александрович чўрт кесиби.

Анна кулимсиради. Эри ўзининг самимий фикрини айтишга қариндошлик мулоҳазалари ҳам халақит бермаслигини кўрсатиш учунгина шундай деяётганлигини Анна

тушунди. У эрининг бу хислатини билар, шунинг учун уни яхши кўрарди.

– Ҳамма ишлар муваффақият билан бартараф бўлганига, сенинг қайтиб келганинга жуда-жуда хурсандман, – деб сўзини давом қилдирди. – Хўш, мен давлат кенгаشمасида ўтказган янги низом ҳақида нима гаплар бор у ёқда?

Анна бу низом ҳақида ҳеч нима эшитмаган эди, шу сабабли эри учун шу қадар муҳим бўлган нарсани осонгина эсдан чиқариб қўйгани учун мулзам бўлди.

– Бу ерда эса, аксинча, у масала жуда катта шов-шув кўтарди, – деди у, кибрили бир табассум билан.

Анна Алексей Александровичнинг ўзига ёқиб кетган бир нарсани айтгиси келиб турганини сезиб, саволлар билан уни айтишга мажбур қилди. Алексей Александрович шу низомни ўтказгани учун ўзининг гулдурол олқишлар билан қарши олинганини яна мағрурона илжайиб гапириб берди.

– Жуда, жуда хурсанд бўлдим. Бизда ниҳоят бу ишга ақл-идрок кўзи билан қараб, бу ҳақда мустаҳкам бир фикр ҳосил қилинганини кўрсатади бу.

Алексей Александрович иккинчи стакан чойини қаймоқ ва нон билан ичиб бўлиб ўрнидан турди-да, кабинетига қараб йўл олди.

– Ҳеч қаяққа бормадинг ҳам, жуда зериккан бўлсанг керак? – деган эди, Анна:

– Вой, қаяқда! – деб жавоб берди-да, ўрнидан туриб, уни зал орқали кабинетига узатиб борди. – Ҳозир нима ўқияпсан? – деб эридан сўради.

– Ҳозир Duc de Lille, «Poesie des enfers»²⁶ни ўқияпман, жуда ажойиб китоб, – деди эри.

Анна яхши кўрган кишиларининг заиф томонларидан кулган одамдек, кулимсираб қўйди-ю, қўлини унинг қўли остидан ўтказиб, эрини кабинет эшигигача узатиб

²⁶ Герцог де Лилнинг «Жаҳаннам поэзияси»ни (франц.).

қўйди. Анна унга ҳам кечаси китоб ўқиш одат бўлиб қолганини биларди. У Алексей Александровичнинг, қарийб бутун вақти хизмат вазифалари билан банд бўлганига қарамай, онг-билим соҳасида пайдо бўлган ҳамма ажойиб асарларни кузатиб боришни ўзининг бурчи деб қарашини биларди. У яна шуни ҳам билардики, эрини асосан сиёсий, фалсафий ва илоҳиётга оид китоблар қизиқтирар, санъатни эса ўзининг табиатига тамоман зид деб ҳисоблар, лекин шунга қарамасдан, ёки, тўғрироғи, шунинг учун Алексей Александрович бу соҳада шов-шувга сабаб бўлган нарсаларнинг биронтасини ҳам назаридан қочирмай, уни ўқишни ўзининг бурчи деб ҳисоблар эди. Анна Алексей Александровичнинг сиёсат, фалсафа ва илоҳиёт соҳаларида шубҳалари борлигини ёки янги масалалар қидирганини биларди, лекин санъат ва поэзия масалаларида, айниқса, моҳиятидан тирноқча ҳам хабари бўлмаган мусиқа масаласида муайян ва мустаҳкам фикрга эга эди. У Шекспир, Рафаэль, Бетховен ҳақида, поэзия ва мусиқадаги янги мактабларнинг аҳамияти ҳақида гапиришни яхши кўрарди, бу мактабларни у ниҳоятда равшан бир изчиллик билан хилларга бўлиб қўйган эди.

– Хайр, кир энди, худо ёринг бўлсин, – деди Анна кабинетнинг эшиги ёнида; кабинетда эри учун устига қалпоқ ўрнатилган шам тайёрлаб, курси ёнига графинда сув келтириб қўйилган эди.

– Мен ҳам ўтириб Москвага хат ёзаман.

У Аннанинг қўлини қисиб, яна бир марта ўпди.

Анна ўз бўлмасига қайтиб келгандан сўнг, эрини гўё айблаётган ва уни яхши кўриб бўлмайдиган деяётган аллаким олдида Алексей Александровични ҳимоя қилаётгандек: «Йўқ, ҳар ҳолда у яхши киши, тўғри сўз, меҳрибон ва ўз соҳасида ажойиб инсон, – деб ўйлади. – Лекин ҳайронман, қулоқлари нега бунақа диккайиб туради-я! Ё сочили қирқтирганмикан?»

Соат роса ўн иккида, Анна ҳали ёзув столи ёнида ўтириб Доллига ёзаётган мактубининг сўнгги сатрларини битиб тамомлаётганда, туфли илинган оёқларнинг бир меъёрдаги шалоплаши эшитилди, ювиниб, сочларини тараб олган Алексей Александрович қўлтиғида китоб билан Аннанинг ёнига келди.

У ғалати бир табассум билан:

– Бас, вақт бўлди, – деди-ю, ётоқхонага ўтиб кетди.

Анна Вронскийнинг Алексей Александровичга қайси кўз билан қараганини эслаб: «Унга бундай қарашга қанақа ҳақи бор экан-а?» деб ўйланди.

Анна кийимларини ечиб ётоқхонага кирди, Москвада эканида кўзларидан ва табассумларидан барқ уриб турган шавқ-завқдан ҳозир асар ҳам йўқ, аксинча, ҳозир ўти ўчгандай ёки буни аллақаерига яшириб қўйгандек кўринар эди.

XXXIV

Вронский Петербургдан жўнашида Морская кўчасидаги каттакон квартирасини ошнаси ва севикли ўртоғи Петрицкийга қолдириб кетган эди.

Петрицкий насл-насаби унча машҳур бўлмаган, бадавлат бўлиш у ёқда турсин, қулоғидан қарзга ботиб, ҳар оқшом маст бўлиб юрадиган, ҳар хил масхарабозлиги ва нолойиқ ишлари учун тез-тез гауптвахтга тушиб турадиган, лекин ўртоқлари ва бошлиқлари яхши кўрган ёш поручик эди. Вронский соат ўн иккида темир йўлдан ўз квартирасига етиб келганда, эшиги ёнида бир ганиш карета турганлигини кўрди. Чалган қўнғироғига эшик орқасидан эркакларнинг хахолаб кулишганини, бир аёлнинг бидирлаб гапирганини ва Петрицкийнинг: «Ғаламислардан бўлса, киргизма!» деган қичқириғини эшитди. Вронский хизматкор солдатига ўзининг келганини айтмагин деб тайинлади-да, биринчи хонага лип этиб кириб олди. Петрицкийнинг мижози, бинафша ат-

лас кўйлак кийган ва оқ-сарик бетлари кип-қизил баронесса Шильтон ўзининг париждача лаҳжаси билан мисоли тўрғайдай бутун хонани тўлдириб сайрар, юмалоқ стол ёнида қаҳва қайнатиб ўтирар эди. Петрицкий пальтода, ротмистр Камеровский эса, тўғри хизматдан келган бўлса керак, тўла ҳарбий формада баронесса атрофида ўтиришган эди. Петрицкий стулни тарақлатиб сакраб ўрнидан турди-да:

– Яша! Вронский! – деб қичқирди. – Хўжайиннинг ўзи келиб қолди. Баронесса, янги қаҳвадондан унга қаҳва сузинг. Қўққисдан келиб қоларсан деб ҳеч ўйламаган эдик! Кабинетингнинг зеб-зийнатидан мамнун бўларсан деб умид қиламан, – деди у баронессага ишора қилиб. – Таниш бўлсаларингиз керак?

– Таниш бўлиш ҳам гапми? – деди Вронский, кулимсираб ва баронессанинг кичкина қўлчасини сиқиб туриб. – Жуда яхши танишмиз! Эски дўст.

Баронесса:

– Йўлдан келдингиз, – деди, – мен кета қолай. Вой, халақит бераётган бўлсам, шу тобдаёқ кетаман.

– Сиз қаерда бўлсангиз, ўша ер сизнинг уйингиз, баронесса, – деди Вронский. – Салом, Камеровский, – деб қўйди, Камеровскийнинг қўлини совуққина қисиб.

– Қаранг, сиз ҳеч маҳал одамга шунақа яхши гапларни айтишни билмайсиз, – деди баронесса, Петрицкийга юзланиб.

– Йўқ, нега айтолмас эканман? Тушликдан кейин бундан ҳам яхшироғини айта оламан.

– Тушликдан кейингисининг қиммати бир чақа! Хўп, ҳозир қаҳва қуйиб бераман, боринг, ювиниб, кийиниб-тараниб келинг, – деди баронесса яна жойига ўтириб; у янги қаҳвадоннинг винтигини эҳтиёт билан бураб туриб, Петрицкийга: – Пьер, қуруқ қаҳвадан пича беринг, – деб мурожаат қилди. Баронесса Петрицкийни фамилиясига қараб Пьер деб атар ва у билан бўлган алоқасини яширмасликка тиришар эди. – Бир оз қўшмасам бўлмайди.

– Бузасиз-да.

– Йўқ, бузмайман! Ҳа, айтмоқчи, хотинингиз қани? – деб қолди бирдан баронесса, ўртоқлари билан гаплашиб турган Вронскийнинг сўзини бўлиб. – Биз бу ерда ўтириб сизни уйлантириб қўйган эдик. Хотинингизни олиб келдингизми?

– Йўқ, баронесса. Мен онадан лўли бўлиб туғилганман, лўли ҳолимча ўлиб кетаман.

– Ундай бўлса жуда яхши, жуда соз. Қўлингизни беринг.

Шундан кейин баронесса Вронскийнинг қўлини қўйиб юбормасдан ҳаётининг сўнгги режаларини ҳазил-кулги аралаш ҳикоя қила ва ундан маслаҳатлар сўрай бошлади.

– Талоқ хатимни беришга у ҳеч унамайди! Энди нима қилсам экан-а? (У – баронессанинг эри эди). Судлашсам деб турибман. Сиз қандай маслаҳат берасиз? Камеровский, қаҳвага қарасангиз-чи, тошиб кетяпти, кўриб турибсиз-ку, иш билан бандман! Судлашмоқчиман, чунки ўз мулким ўзимга керак. Бу нодонликни қаранг, мен эмиш, унга вафосизлик қилаётган эмишман, – деди баронесса, нафратланиб, – шунинг учун ҳам менинг мулкимдан фойдаланмоқчи.

Вронский бу нозанин хотиннинг шўх адо билан айтётган сўзларини ҳузур қилиб эшитар, гапларини маъқулар, ярим ҳазил, ярим чин маслаҳатлар берарди, кейин у шу хилдаги аёллар билан қандай муомала қилса, ҳозир ҳам дарров шу тахлит муомала қилишга ўтди. Унинг назарида, Петербург оламидаги ҳамма одамлар бир-бирига тамоман зид икки турга бўлинарди. Булардан бири: разил, нодон ва асосан кулгили, паст нав одамлар, бу турдаги одамлар – ҳар бир эркак никоҳига олган ўз хотини билан яшаши керак, қиз бола – тортинчоқ, хотин киши – уятчанг, эркак – мард, оғир ва мустаҳкам бўлиши керак, болаларини тарбия қилиши, меҳнат билан нон топиши, қарзларини тўлаши ва шунга ўхшаш ҳар хил бемаъни нарсаларни қилиши керак, деган ақида билан яшайдиган

кишилар эди. Булар эскириб, кулгили бўлиб қолган одамлар тури эди. Лекин ҳақиқий инсонлардан иборат иккинчи нав одамлар ҳам бор эди, бунга Вронскийлар ва унинг дўстлари мансуб эди, бу турдаги одамлар асосан башанг, чиройли, олижаноб, дадил, хушчақчақ бўлиши, ҳар қандай эҳтиросга уялмай-қизармай берилиши ва бошқа нарсаларнинг ҳаммасидан кулиши керак эди.

Вронский Москвадан келтирган бутунлай бошқа оламининг таассуротларидан сўнг фақат дастлабки дақиқалардагина гангиб қолди, лекин оёқларини эски туфлига суққандек, дарҳол илгариги шўх, дилрабо муҳитга кириб кетди.

Қаҳва бари бир пишмай қолди, фақат тошиб ҳамма-нинг кийимига сачради ва лозим бўлган таассуротни қолдирди, яъни шов-шувга ва кулгиларга сабаб бўлиб, қимматбаҳо гилам билан баронессанинг кўйлагига тўкилди.

– Хайр энди, саломат бўлинг, йўғ эса ҳеч қачон чиқиб ювинмайсиз, унда тузук одамлар назарида энг ёмон жиноят ҳисобланган нопоклик гуноҳи менинг бўйнимга тушади. Демак, пичоқни бўғзига қадашни маслаҳат кўрасиз?

– Мутлақо, иннайкейин, қўлчангиз лабларига яқин турсин. У қўлчангизни ўпади, шу билан олам гулистонда, – деб жавоб қилди Вронский.

– Демак, шу кеча француз театрида учрашамиз! – деди-ю, баронесса кўйлагини шитирлатиб чиқиб кетди.

Камеровский ҳам қўзғалди, Вронский эса унинг кетишини кутиб ўтирмасданоқ қўлини узатиб, ювингани чиқиб кетди. У ювиниб турган пайтда Петрицкий Вронский кетгандан сўнг ўз аҳволида юз берган ўзгаришларни қисқагина қилиб айтиб берди. Ёнида бир пули ҳам йўқ эмиш. Отаси пул ҳам бермайман, қарзингни ҳам тўламайман, дебди. Тикувчи қаматтирмоқчи эмиш, яна бошқаси ҳам албатта қаматтираман деб дўқ ураётганмиш. Полк командири агар шу ғавғолар тугатилмаса истифога чиқиш керак дебди. Баронесса зиғир ёғдай кўнглига урибди, айниқса, пул бераман деб ваъда

қилавериб жонига тегибди, манаман деган бир жонон топибди, уни Вронскийга кўрсатармиш, шарқ қизлари қиёфасида, баайни «Ребека канизи»нинг ўзгинасимиш. Беркошев билан ҳам кеча сўкишибди, у секундантларини юбормоқчи бўлган экан, лекин, бари бир, бундан ҳеч нарса чиқмасмиш. Умуман, ҳамма ишлар қулинг ўргилсин дегандай яхши, кунлари хушчақчақлик билан ўтаётган эмиш. Петрицкий ўртоғини аҳволининг икир-чикирларигача хабардор қилдиргиси келмай фақат қизиқ янгиликларнигина ҳикоя қила бошлади. Вронский Петрицкийнинг бу таниш ҳикояларини ўзининг уч йилдан бери ўрганиб қолган квартирасидаги таниш асбоб-анжомлар орасида эшитиб ўтириб, Петербургда одатланиб қолган беташвиш ҳаётига яна қайтиб келгани учун хурсанд бўлар эди.

Вронский қизил, соғлом бўйнига сув оқизаётган умивальник педалини қўйиб юбориб:

– Йўғ-э! – деб қичқирди. – Йўғ-э! – деб яна қичқирди, Лоранинг Фертингофни ташлаб Милеев билан топишганини эшитиб. – Тентак Милеев ҳали ҳам ўзидан мамнунми? Хўш, Бузулуков қалай?

– Ах, Бузулуков шундай бир воқеани кечирдики, асти қўявер! – деб Петрицкий қичқириб юборди. – Биласан-ку, бал деса жонини беради, сарой балларидан биттасига ҳам бормай қўймайди. Яқинда янги каскасини кийиб бир каттакон балга борибди. Янги чиққан каскаларни кўрдингми? Жуда яхши каска, енгил. Баҳоси ҳам... йўқ, бу ёғига қулоқ сол.

Вронский пахмоқ сочиқ билан артиниб туриб:

– Қулоғим сенда ахир, – деб жавоб берди.

– Бир вақт улуғ княгиня аллақандай элчи билан унинг ёнидан ўтиб қолмайдими! Бузулуковнинг шўрига улар янги каска тўғрисида гаплашаётган экан. Улуғ княгиня каскани элчига кўрсатмоқчи бўлибди... Қараса, бизнинг шоввозимиз турган экан. (Петрицкий унинг

каска билан қандай турганини тақлид қилиб кўрсатди.) Улуғ княгиня ундан, каскангизни беринг, деб сўрайди, у бермайди. Нима гап? Унга кўзлари билан имо қилишади, бошлари билан ишора қилишади, қовоқларини солишади. Бер, дейишади-да. Шунда ҳам бермайди. Без бўлиб тураверибди. Аҳволни кўз олдингга келтира оласанми?.. Фақат, ҳалиги... оти нимайди... яқин келиб бошидан каскасини олмоқчи бўлади... яна бермайди! У каскани бошидан шартта юлиб олиб княгиняга беради. «Янги каска мана шу», дейди улуғ княгиня. У каскани ағдариб кўрсатмасинми! Воҳ, ичидан нок, конфет, икки қадоқча конфет ерга шопиллаб тўкилса бўладими!.. Балда каскасини тўлдириб олган экан, боёқиш!

Вронский кулавериб ичаги узилгудай бўлди. Кейинча, узоқ вақтларгача ҳам, бошқа нарсалар тўғрисида гаплашиб туриб каска эсига тушиб кетса, маҳкам, жипс тишларининг оқини кўрсатиб, қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборарди.

Вронский бутун янгиликларни билгандан сўнг лакейи ёрдами билан мундирини кийиб, келганини маълум қилиш учун ҳарбий идорага кетди. У ердан чиқиб акасиникига, кейин Бетсиникига бориш, сўнгра бир қанча одамларни кўриб келиш фикрида эди, бундан мақсади Каренинани учратиш мумкин бўлган киборлар мажлисларига қатнай бошлаш эди. Ҳамиша у Петербургда ярим кечагача уйига қайтмас эди, ҳозир ҳам шу фикр билан чиқиб кетди.

ИККИНЧИ ҚИСМ

I

Қиш охирларида Китининг саломатлиги қайси аҳволда эканлигини ва унинг заифлашиб бораётган соғлигини тиклаш учун нималар қилиш кераклигини аниқлаш мақсадида Шчербацкийлар уйида консилиум²⁷ ўтказилди. Кити бетоб бўлиб, баҳор яқинлашган сари саломатлиги ёмонлашиб бормоқда эди. Уй доктори унга балиқ мойи ичирди, кейин темир, ундан кейин лапис берди, лекин на биринчиси, на иккинчиси ва на учинчиси ёрдам бермагани ва баҳорни чет элда ўтказишни маслаҳат кўргани учун машҳур доктор чақириб келтирилган эди. Ҳали ёши қайтмаган бу кўркемсифат машҳур доктор касални текшириб кўришни талаб қилди. У гўё мамнунлик билан қиз боланинг уятчанлиги фақат ёввойиликдан қолган мерос, шунинг учун ҳали ёши қайтмаган бир эркекнинг яланғоч қиз баданини ушлаб кўришдан ҳам табиийроқ нарса йўқ деб сўзида туриб олди. У ҳар кун шундай қилгани ва бунда ҳеч нарса сезмагани, фикрича, ёмон ўйларга ҳам бормагани учун бу нарсани тамоман табиий деб биларди, шу сабабдан қизлардаги уятчанликни ёввойилик давридан қолган сарқит деб ҳисоблабгина қолмай, шу билан бирга, ўзи учун бир ҳақорат деб ҳам биларди.

Докторнинг талабига бўйсунтириш керак эди, чунки ҳамма докторлар бир хил мактабда, бир хил китоб ўқиб, бир

²⁷ Консилиум – врачлар кенгаши. (Тарж.)

хил илм олганларига ва баъзи одамларнинг бу машхур докторни ёмон доктор деганларига қарамасдан, княгинянинг уйидагилар ва унга яқин одамлар негадир ана шу машхур докторни ҳар қандай касал сирини билади, Китини фақат шунинг ўзигина қутқазиб қола олади деган фикрда эдилар. Машхур доктор ҳанг-манг бўлган ва уялганидан ерга кириб кетай деган касални диққат билан текшириб қарагандан ва у ер-бу ерини тўқиллатиб уриб кўргандан сўнг қўлларини яхшилаб ювгач, меҳмонхонада князь билан тикка туриб гаплашди. Князь докторнинг сўзларини йўталиб, қош-қовоқларини осилтириб туриб эшитди. Ошини ошаб, ёшини яшаб ҳам дард кўрмаган, ақл-хушини йўқотмаган князь медицинага ишонмас, Кити мубтало бўлган дарднинг асл сабабини деярли ёлғиз ўзигина билгани учун бу масхарабозликларга юрак-юрагидан ғаши келарди. Машхур докторнинг Кити мубтало бўлган дард тўғрисидаги вайсашларига қулоқ солиб турган пайтда, қари князь овчилар луғатидаги сўзни машхур докторга миясида татбиқ қилиб: «Вой, шалпангқулоғ-э!» деб ўйларди. Доктор ҳам ўзининг бу қари кибор одамга бўлган нафратини зўрға-зўрға яшириб турар ва унинг тубан онги даражасига қийинлик билан таназзул қиларди. Машхур доктор бу чол билан гаплашиб ўтиришнинг ҳожати йўқлигини ва бу уйнинг боши княгиня эканлигини тушунарди. Шунинг учун у бутун билағонлигини она олдида тантана қилмоқчи бўлди. Худди шу вақтда княгиня меҳмонхонага уй доктори билан кириб келди. Князь бу масхарабозликнинг ўзи учун нақадар кулгили эканлигини сездириб қўймасликка тиришиб, нари кетди. Княгиня боши ғовлаб, нима қилишини билмас эди. У ўзини Кити олдида айбдор ҳисоблар эди.

– Қани, доктор, тақдиримизни ҳал қилинг, – деди княгиня. – Ҳамма гапни очиқ айтинг. – «Умид борми?» демоқчи бўлди-ю, лекин лаблари қалтираб кетиб, бу саволни беролмади. – Гапиринг, нима гап, доктор?..

– Ҳозир коллегам билан гаплашиб олай, кейин фикримни айтаман, княгиня.

– Бўлмаса, биз чиқиб кетайликми?

– Ихтиёрингиз.

Княгиня бир хўрсиниб чиқиб кетди.

Докторлар ёлғиз қолишгандан сўнг уй доктори ўз фикрини кўрқа-писа гапира бошлади. Унинг фикрича, сил касалининг бошланганлигини билдирувчи аломатлар бор, лекин... ва ҳоказо ва ҳоказо. Машхур доктор унга қулоқ солиб туриб, сўзининг ўртасида ўзининг каттақоя тилла соатига қараб олди.

– Шундай, – деди у. – Лекин...

Уй доктори сўзининг ярмида ҳурмат билан тўхтаб қолди.

– Ўзингизга маълумки, сил касалининг бошланганини сиз билан биз аниқлай олмаймиз, каверналар пайдо бўлмасдан туриб бир нарса деб бўлмайди. Лекин шубҳа қилишимиз мумкин. Негаки, иштаҳасининг ёмонлиги, асабий ҳаяжонда эканлиги ва бошқа аломатлар шундай тахмин қилишга асос беради. Энди олдимизда шундай бир масала бор: сил касалининг бошланганига шубҳа туғилганда, беморнинг иштаҳасини очиш учун нима қилиш керак?

Уй доктори нозик бир табассум билан:

– Лекин, ўзингизга маълумки, бу масала замирида ҳамма вақт ахлоқий ва маънавий сабаблар ҳам бўлади, – деб ўз фикрини айтишга журъат этди.

Машхур доктор соатига яна бир қараб олиб:

– Ҳа, албатта, – деб жавоб берди. – Кечирасиз, Яуза кўприги очилганми ё тагин айланиб ўтиш керакми? – деб сўради. – А! Очилган. Хўп, ундай бўлса яна йигирма дақиқача қола оламан. Демак, биз шундай қарорга келдик: касалнинг иштаҳасини очиш ва асабини тузатиш керак. Бу нарсаларнинг ҳар бири иккинчиси билан боғлиқ, шунинг учун масаланинг ҳар икки томонига ҳам эътибор қилиш лозим бўлади.

– Чет элга жўнатиш масаласи нима бўлади? – деб сўради уй доктори.

– Мен чет элга жўнатиш тарафдори эмасман. Ўзингиз ўйлаб кўринг, агар сил касали бошланган бўлса, афсуски, буни билишга қодир эмасмиз, у ҳолда чет элга жўнатишдан наф йўқ. Шундай бир чора топиш зарурки, у касалнинг иштаҳасини очса-ю, ўзига зарар етказмаса.

Шундан кейин машҳур доктор касални Соден сувлари билан даволаш режасини айтиб берди; шу хил муолажа ни тайинлашдан асосий мақсади, афтидан, бу сувларнинг касалга зарар етказмаслиги бўлса керак.

Уй доктори унинг сўзларини диққат ва ҳурмат билан тинглади.

– Лекин, касалнинг одатланиб қолган нарсаларини ўзгартириш ва уни оғир хотиралар уйғотувчи шароитдан узоқлаштириш учун чет элга жўнатилса ёмон бўлмас эди. Иннайкейин, оналари ҳам шуни хоҳлайдилар.

– Э! Ундай бўлса, майли, бораверсинлар, фақат ана шу немис фирибгарлари касалга зарар етказишади-да... Лекин бизнинг маслаҳатларимиздан чиқмасликлари керак... Хайр, майли, бораверсинлар...

Машҳур доктор яна соатига қараб:

– О! Кетишим керак, – деб эшик томон йўл олди.

Машҳур доктор княгиняга касални яна бир марта кўрмоқчи эканлигини айтди. (Шу гапни у одоб юзасидан айтган эди.)

– Лаббай! Яна текшириб кўрмоқчисиз! – деб юборди она, даҳшатланиб.

– Йўқ, масаланинг баъзи бир майда-чуйда томонларини аниқлаб олмоқчиман, холос, княгиня.

– Ундай бўлса, марҳамат.

Ана шундан кейин она доктор билан бирга меҳмонхонага кирди: озиб-тўзиган, юзлари қизарган Қити уй ўртасида тик турар, боя хижолат бўлгани учун кўзлари нур сочиб порлар эди. Доктор кирганда юзига қон югурди, кўзлари эса ёшга тўлди. Бутун дарди ва уни шифолаш-

га уриниш Китига аҳмоқона, ҳатто кулгили бир нарса бўлиб кўринарди! Чилпарчин бўлган ваза синиқларини бир-бирига улаш нақадар кулгили бўлса, ўз муолажаси ҳам унга шундай кулгили бўлиб кўринарди. Кўнгил шишаси синган эди. Ажабо, уни дори-дармонлар билан шифолаб бўладими? Лекин онани таҳқир этиб бўлмасди, айниқса, ўзини айбдор ҳисоблагани учун ҳам уни хафа қилиб бўлмас эди.

– Заҳмат бўлса ҳам ўтирсангиз, княгиня, – деди машҳур доктор.

У кулимсираб Китининг рўпарасига ўтирди, томирини ушлаб кўриб, яна одамни диққат қиладиган саволлар бера бошлади. Кити бир неча саволга жавоб бергандан сўнг, бирдан жаҳли чиқиб, ўрнидан туриб кетди.

– Кечиринг, доктор, лекин бу сўроқ-саволлардан ҳеч қандай наф чиқмайди. Бир нарсани мендан учинчи марта сўраяпсиз.

Машҳур доктор хафа бўлмади. Кити чиқиб кетгандан сўнг княгиняга:

– Касал натижаси-да, бу асабийлик, – деди. – Хайр, кўриб бўлдим...

Шундан кейин доктор княгиня олдида, худди ғоят доно хотин олдида гапираётгандек, княжнанинг аҳволини илмий жиҳатдан тасвирлаб бергандан сўнг, ҳеч лузуми бўлмаган сувларни қандай ичиш тўғрисида йўл-йўриқ кўрсатиб, таҳлилига якун ясади. Чет элга борсинми-йўқми дейилган савол берилганда эса доктор, худди чигал масалани ечаётгандек, чуқур ўйга ботиб кетди. Ахийри масалани шу тахлит ҳал этди: борса бўлади, лекин, фирибгарларга ишонмаслиги ва ҳар бир масалада ўзига мурожаат қилиши керак...

Доктор кетгандан сўнг худди қувончли ҳодиса юз бергандек бўлди. Онаси қизининг ёнига хурсанд бўлиб кириб келди, Кити ҳам ёлғондан ўзини хурсанд қилиб кўрсатди. Энди Кити тез-тез, қарийб ҳамма вақт айёрлик қилишга мажбур эди.

– Ростини айтсам, соппа-соғман, матан. Лекин чет элга кетгингиз келаётган бўлса, майли, кетайлик! – деди-ю Кити, чет элга қилинадиган сафарга қизиқаётганлигини кўрсатишга тиришиб, йўл тараддудлари тўғрисида гапира бошлади.

II

Доктор кетгандан кейин Долли келди. У шу бугун консилиум бўлишини биларди, шунинг учун, яқинда кўзи ёриб, ўрнидан турганига (қиш охирларида қиз туққан эди), ўз дарди ва ташвиши бошидан ошиб-тошиб ётганига қарамай, эмизикли боласи билан оғриб қолган қизини уйига қўйиб, Китининг ҳолидан хабар олгани ва консилиум натижасини билгани келган эди. У меҳмонхонага кирди-ю, шляпасини бошидан ҳам олмай:

– Хўш, нима бўлди? – деб сўради. – Ҳаммангизнинг вақтингиз чоғ. Яхшига ўхшайди-а?

Докторнинг сўзларини унга айтиб бермоқчи бўлишди, лекин доктор ҳар қанча силлиқ гапирган, кўп гапирган бўлса ҳам, унинг сўзларини тузукроқ айтиб бериша олмади. Шунча гапнинг ичида фақат чет элга бориш тўғрисидаги қарордан бошқа ҳеч қандай қизиқ гап топилмади.

Долли беихтиёр хўрсинди. Энг яхши дўсти, синглиси узоқ сафарга жўнайдиган бўлибди. У ўз ҳаётидан хурсанд эмасди. Эри билан ярашгандан сўнг Степан Аркадьичга бўлган муносабати хўрлигини келтирадиган бўлиб қолди. Анна боғлаб кетган иплар маҳкам ушламади, натижада оила тотувлиги яна эски жойидан узилди. Аниқ бир нарса бўлмаса ҳамки, Степан Аркадьич деярли уйда ҳеч вақт кўринмас, ёнида қарийб ҳеч маҳал пул ҳам бўлмас эди; эрининг вафосизлиги ҳақидаги шубҳалари Доллини ҳар доим қийнар, бир карра бошидан ўтган рашк азобларидан кўрқиб, шубҳаларини хаёлидан қувишга тиришар эди. Бир марта бошидан кечирган биринчи рашк олови яна қайтадан ловиллай олмасди, башарти, эрининг ва-

фосизлик қилаётганини билиб қолганда ҳам, бари бир, бу нарса биринчи мартадаги сингари қаттиқ таъсир қилмаган бўлар эди. Агар билиб қолса, бу нарса энди уни фақат оила одатларидангина маҳрум қилар ва Долли ўз-ўзини алдаб, бундай бўшанглик қилгани учун эридан ҳам, ўзидан ҳам нафратланган бўлар эди. Бунинг устига, каттакон оила ташвиши ҳоли-жонига қўймай қийнар: гоҳ эмизикли боласи сутдан қолар, гоҳ энага кетиб қолар, гоҳ ҳозиргидек болаларидан бири оғриб қолар эди.

– Болаларинг қалай? – деб сўради онаси.

– Ах, татап, сизнинг ўз дардингиз ўзингиздан ошиб-тошиб ётибди. Лили оғриб қолди, қизилча эмасми-кан деб қўрқаман. Сизлардан бирров хабар олиб кетай деб келдим, худо кўрсатмасин, қизилча бўлса уйдан чиқолмай ўтириб қоламан.

Доктор кетгандан сўнг қари князь ҳам кабинетидан чиқди-да, ўпиш учун бетини Доллининг лабларига тутиб, у билан бир оз гаплашди, сўнг хотинига юзланди:

– Нима қиладиган бўлдинглар, жўнайсизларми? Хўш, мени нима қилмоқчисизлар?

– Сен қолсангмикин дейман, Александр, – деди хотини.

– Ихтиёрларинг.

– Матап, нега энди дадам биз билан кетавермайдилар?

– деди Кити. – Дадам ҳам хурсанд бўладилар, биз ҳам.

Қари князь ўрнидан туриб Китининг сочларини силади. Кити бошини кўтарди-ю, зўр-зўракасига кулимсираб, отасининг юзига қаради. Отаси у билан камдан-кам гаплашса ҳам, Китига ҳамиша оила аъзоларининг ичида энг яхши сирдоши – отаси бўлиб кўринар эди. Кити кенжа қиз бўлганидан отасининг арзандаси эди, шунинг учун отасининг муҳаббати уни Китига нисбатан сезгир қилиб қўйгандек туюларди. Ҳозир Китининг кўзлари отасининг ўзига диққат билан қараб турган меҳрибон мовий кўзлари билан тўқнаш келганда, Китига отаси унинг ичидаги гапни билгандек ва кўнглидан ўтган ёмон ҳисларни фаҳмлаётгандек туюлди. Кити қизарди-ю, отам

ўпар деб, унга суйканди, лекин қари князь қизининг сочларини қўли билан тўзғитиб:

– Бу париклар хўп аҳмоқона нарсда! – деди. – Қизининг ўз сочини топгунингча ўлиб бўласан, нуқул ҳаром ўлган хотинларнинг сочини силайсан. Хўш, Долинька, сенинг козиринг нима қилиб юрибди? – деди қари князь, катта қизига қараб.

Долли гап эрининг устида кетаётганлигини фаҳмлаб:

– Тузук, дада, – деб жавоб берди. Кейин истехзоли бир табассум билан шу сўзларни айтишдан ўзини тия олмади: – Ҳамма вақт кўчада, юзини ҳам кўрмайман десам ёлғон бўлмайди.

– Ҳа, ҳали ҳам қишлоққа ёғоч сотгани кетгани йўқми?

– Йўқ, ҳадеб пайсалга солиб юрибди.

– Шунақами! – деб юборди князь. – Бўлмаса, мен ҳам йўл тараддудини кўрайми? Хўп бўлади, – деди у хотини ёнига ўтираётиб. Кейин кенжа қизига юзланиб илова қилди: – Менга қара, Катя, бир кун эмас бир кун уйқунгдан уйғонсанг-у: «Эй, мен соппа-соғман, кайфим ҳам чоғ, яна дадам билан эрталаб совуқда айлангани чиқайлик» десанг, нима бўларкин, а?

Отаси айтган нарсаларни қилиш жуда осон кўринса ҳам, Кити бу сўзларни эшитганда, жиноят устида қўлга тушган одамдай шошиб, саросимага тушди. «Ҳа, дадам ҳамма сирни билади, ҳаммасига тушунади, шунинг учун шу сўзлари билан «ҳар қанча уят бўлса ҳам, бу уятга топ келтириш керак», демоқчи бўлади». Отасига жавоб қилишга Китининг юраги йўқ эди. Бир нима деб гап бошладиди-ю, қўққисдан йиғлаб юбориб, югурганича хонадан чиқиб кетди.

– Ана, ҳазилнинг оқибати! – деб княгиня эрига ҳужум қилди. – Сен ҳамма вақт... – Княгиня шу тахлит эрига таъна қила кетди.

Князь княгинянинг гинахонлигига индамай ўтириб қулоқ солди, лекин дам сайин қош-қовоқлари осилиб, юзи тумтая борди.

– Бечора қизимнинг аҳволи шу қадар оғирки, кўрсам раҳмим келади, сен тушунмайсанки, уни шу кўйга солган сабабга заррача ишора қилингудай бўлса, унинг юраги қонга тўлади! Эҳ, одам боласини билиб бўлмас экан-да! – деди княгиня, унинг сўз оҳангининг ўзгаришидан Долли билан князь гап Вронский устида кетаётганлигини англашди. – Ҳайронман, бундай ярамас, пасткаш одамларнинг адабини бериш учун нега қонун йўқ экан!

– Э, кошки қулоғим эшитмасайди шу гапларингни! – деди князь қовоғини солиб, кейин креслодан туриб чиқиб кетмоқчи бўлди-ю, лекин эшик оғзига борганда тўхтаб қолди. – Қонун-қоида бор, онаси, сенки тилимни қичиштириб қўйдинг, энди мендан эшит, айб кимдалигини айтиб берай: ҳаммасига айбдор сенсан, бир ўзингсан, ўзгинангсан! Бундай муттаҳамларга қарши қонун-қоида ҳамма вақт бўлган, ҳозир ҳам бор! Бўлмаслиги керак бўлган ўша касофат иш бўлмаганда-чи, ҳа, мен қарилигимга қараб ўтирмасдан у олифтани деворга тақаб қўяр эдим. Мана энди дори-дармонлар беринг, фирибгар докторларни уйга чорланг!

Князнинг гапи ҳали кўпга ўхшарди, лекин княгиня унинг гап оҳангини эшитди-ю, дарҳол мўминлашиб, пушаймон бўла бошлади. Гап жиддий масалаларга кўчганда у ҳамиша шундай қиларди:

– Alexandre, Alexandre, – деб шипшиди у, эри томонга жилиб, йиғлаб туриб.

Княгиня йиғлаб юборгандан сўнг князь ҳам тилини тишлаб қолди. У хотинига яқин келди.

– Бас, бас, бўлди энди! Биламан, сенга ҳам қийин. На чора? Лекин шўримиз қуриганча йўқ. Худонинг марҳамати улуғ... шукур қил... – деярди у нима деяётганини ортиқ ўзи ҳам билмай, кейин княгиня кўз ёшларини тўкиб қўлидан ўпганини сездди-ю, унга ҳам ўпиш билан жавоб қилиб меҳмонхонадан чиқиб кетди.

Кити меҳмонхонадан йиғлаб чиқиб кетганда, Долли ўзининг оналик меҳри ва оила тажрибаси билан бу ишга хотин кишининг аралашуви кераклигини дарҳол тушун-

ди-да, ўзи шунга тайёрланди. Бошидан шляпасини олди, ўзини чоғлаб ҳаракатга тушди. Онаси отасига ҳужум бошлаган пайтда у қизлик ҳурмати йўл қўйган даражада онасини босишга тиришган эди. Князь жаҳли чиқиб кўпириб кетганда эса жим турди, Долли ана шунда онаси учун уялган бўлса, дарҳол жаҳлидан тушиб, мулойимлашган отасига қалби меҳру муҳаббат билан тўлган эди; лекин отаси чиқиб кетгандан сўнг қилиниши лозим бўлган энг муҳим ишни қилишга, яъни Китининг ёнига кириб, уни юпатишга бел боғлади.

– Сизга кўп вақтлардан бери айтаман деб юрган бир гапим бор эди, татап: Левин сўнгги марта шу ерда эканида Кити билан турмуш қуриш тўғрисида таклиф қилмоқчи бўлганидан хабарингиз борми? Стивага ҳам айтган экан.

– Ҳўш, айтган бўлса нима? Ҳайронман...

– Эҳтимол, айтган бўлса балки Кити кўнмагандир?.. Кити ҳеч нима дегани йўқми сизга?

– Йўқ, Кити униси тўғрисида ҳам, буниси тўғрисида ҳам ҳеч нима дегани йўқ, бундай нарсаларни гапиришга бўйни ёр берадиган қиз эмас у. Лекин биламан, бу нарсаларнинг ҳаммасига ўша сабаб...

– Ўзингиз бир ўйлаб кўринг, ойижон, агар Левинни рад қилган бўлса, демак, наригисига илинжи бўлгани учун рад қилган, биламан-да... кейин ўшаниси Китини ёмон алдаб кетган.

Қизининг олдида гуноҳи нақадар зўр эканлигини ўйлаганда княгиняни даҳшат босар эди, шунинг учун дарҳол жаҳли чиқди:

– Оҳ, каллам ғовлаб кетди! Ҳозирги замонда ҳамма ўз ақли билан яшаш фикрида, оналарига ҳеч нима дейишмайди, оқибати бўлса мана бундай...

– Матап, Китининг ёнига кирмоқчиман.

– Киравер. Нима, мен йўлингни тўсиб турибманми? – деди онаси.

III

Долли Китининг кичкина кабинетига, яъни икки ойгина аввал юзлари гулдай очилиб, ўйнаб-кулиб турган шўх, ёш, тароватли Китининг ўзгинасига ўхшаган ана шу чиройли, тароватли ва *vieux saxe*²⁸ қўғирчоқлари билан безакли мўъжазгина хонага кирганда, бу хонани бултур икковлари қандай севинч ва севги билан йиғиштирганликларини эслади. Ҳозир Кити эшик яқинидаги пастак стулда кўзларини гилам бурчига тикиб ўтирарди. Долли уни кўриб, юраги орқасига тортиб кетди. Кити опасига қайрилиб қараган бўлса ҳамки, юзининг совуқ, бирмунча қахрли ифодаси ўзгармади.

Дарья Александровна Китининг ёнига ўтириб:

– Мен ҳозир кетаман-у, шу кўйи уйдан кўчага чиқолмайман, сен ҳам менинг олдимга келолмайсан, – деди. – Шунинг учун ҳозир сен билан гаплашиб олмоқчиман.

Кити чўчиб бошини кўтарди-ю, шошиб-пишиб:

– Нима тўғрисида? – деб сўради.

– Сенинг дардинг тўғрисида-да, бошқа нима тўғрисида бўларди?

– Менинг ҳеч қанақа дардим йўқ.

– Бас, Кити. Наҳотки мени ҳеч нарсадан хабари йўқ деб ўйласанг? Ҳамма гапдан хабарим бор. Менинг гапимга кирсанг, бунга ҳеч парво қилма, беҳуда гап булар... ҳаммамиз ҳам бошимиздан ўтказганмиз.

Кити жим ўтирар, юзида эса ғазаб аломати кўринар эди. Дарья Александровна бирданига мақсадга кўчиб:

– У сенинг бунчалик изтироб чекишингга арзийдиган одам эмас, – деди.

– Ҳа, чунки у мени назарига илмади! – деди Кити қалтироқ бир товуш билан қичқириб. – Унақа дема! Жон опа, бунақа гапларингни қўй!

– Ахир, сенга ким шундай деди? Ҳеч ким бу гапни айтгани йўқ. Назаримда, сени яхши кўриб қолган. Ҳозир ҳам яхши кўради, мен бунга аминман, лекин...

²⁸ Эски саксон (франц.).

– Ах, одамларнинг менга ачинишларига ҳеч тоқат қилолмайман! – Кити бирдан жажли чиқиб қичқириб юборди. Кейин бурилиб ўтириб олди, юзи қизарди ва ушлаб турган камар бандини гоҳ бу гоҳ у қўли билан ғижимлаб, бармоқларини тез-тез қимирлата бошлади. Долли синглизининг қизишган пайтларда қўлига тушган нарсани шунақа ғижимлайдиган одати борлигини биларди, Кити қизишган дақиқаларида ўзини унутиб, бир талай бемаъни ва хунук сўзларни айтиб юборишдан ҳам тоймас эди. Долли Китининг шу феълини билгани учун уни тинчитишга уриниб кўрди, лекин вақти ўтган эди.

– Ахир нима, нима демоқчисан менга, нимага таъна қиляпсан? – деб Кити бидирлай кетди. – Кўнгил берган кишим мени назарига илмаганини, мен унинг ишқида ўлиб ётганимни таъна қилмоқчимисан? Шу гапни бир қориндан талашиб тушган опам гапиряптими?.. Менга жони... жони куяётганини билдирмоқчи бўладими!.. Лекин бундай жонкуярлик, бундай риекорликларга кўзим учиб тургани йўқ!

– Кити, ноинсофлик қияпсан.

– Нега мени бунча қийнайсан?

– Вой, нега қийнай... аксинча, хафалигингни кўриб...

Лекин Кити ғазаб ўтида ёниб тургани учун опасининг сўзларини эшитмади.

– Мен бошимни тошга ҳам урмайман, тасаллига ҳам муҳтож эмасман. Мени ёмон кўрган кишини яхши кўрадиган даражада ҳали ақлимни еб қўйганим йўқ, ўзимга яраша ғурурим бор.

– Мен ҳам унақа деяётганим йўқ-ку... фақат сендан бир нарсани сўрамоқчиман, менга тўғриси айт, – деди Дарья Александровна, синглизининг қўлини ушлаб, – қани, айт-чи, Левин сенга ҳеч нима дебмиди?..

Левиннинг номи айтилганда Китининг сўнгги сабру тоқати ҳам тугагандек бўлди, стулдан сакраб турди, камарбандини ерга отиб урди ва қўлларини тез-тез қимирлатиб, бидирлай кетди:

– Бу ерда Левин нима қилиб юрибди? Ҳайронман, мени нима учун қийнайсан-а? Мен боя ҳам айтдим, яна қайта-қайта айтаман, мен мағрурман, шунинг учун сен қилган нарсани ҳеч вақт, ҳеч вақт қилмайман, севгингга хиёнат қилган, бошқа бир хотинни яхши кўриб қолган бир киши билан ўлсам ҳам бирга турмайман. Мен бундай нарсаларни ақлимга сиғдиrolмайман! Сен бирга туроласан, лекин мен туролмайман!

Кити шу сўзларни айтиб бўлиб опасининг юзига қаради-да, Доллининг хафа бўлиб, боши ҳам бўлиб, жим қолганини кўрди-ю, ташқарига чиқиб кетиш фикрида бўлишига қарамай, эшик ёнига бориб ўтирди ва дастрў-молчаси билан юзини тўсиб, бошини қуйи солинтирди.

Сукунат икки дақиқача давом этди. Долли ўзи тўғрисида ўйларди. Ҳамиша ўзини эзиб келаётган хўрлигини синглизининг юзига солганда, Доллининг юраги тарс ёрилиб кетай деди. У ўз синглизидан шундай бағритошликни кутмаган эди, шунинг учун жаҳли чиқди. Лекин бирдан кўйлак шитирини ва айни замонда ҳиқ-ҳиқ йиғи товушини эшитди, кейин аллакимнинг қўллари пастдан келиб бўйнини қучоқлади. Кити рўпарасида тиз чўкиб турарди.

– Доллижон, мен шу қадар бахтсизман, шу қадар бахтсизманки! – Кити гуноҳкордек шивирлади.

Сўнгра кўз ёшлари билан ювилган дилбар чехрасини Дарья Александровна кўйлагининг этакларига яширди.

Бу кўз ёшлари гўё опа-сингил ўртасидаги дўстлик ипларини мустаҳкамлайдиган мумдек зарур бўлган бир нарсаси эди, опа-сингил кўз ёшларини тўкиб, юракларини бўшатиб олгандан сўнг ўзларининг хаёлларини банд қилмаган масалалар тўғрисида гаплаша бошлашди, лекин мавзудан ташқари нарсалар тўғрисида гаплашиб туриб ҳам, бир-бирларининг муддаоларига жуда яхши тушунардилар. Кити Степан Аркадьичнинг вафосизлиги ва Доллининг хўрлангани тўғрисида жаҳл устида айтиб юборган гаплари бечора опасининг қалбини қаттиқ

яралаган бўлса ҳам, опаси уни кечираётганлигини сезиб турарди. Долли ҳам билгиси келган нарсаларини пайқаб олди, тахминлари тўғри чиққанига ишонди: Левин унга уйланишни таклиф қилганда Кити уни рад қилган, Вронский бўлса Китини алдаб кетган, мана энди Китининг Левинга кўнгли мойил, Вронскийни эса кўришга кўзи йўқ – Китининг бутун дарди, унинг шифолаб бўлмайдиган дарди худди мана шулардан иборат эди. Кити бу ҳақда оғиз очгани ҳам йўқ, фақат руҳий кайфияти ҳақидагина гапирди, холос.

– Менинг ҳеч қандай дардим йўқ, – деди у ўзини бошиб олгандан сўнг, – лекин шу нарсани тушуна олармикансан: ҳозир менга ҳамма нарса, даставвал, ўз аҳволим шу қадар жирканч, мурдор кўринадик... Ҳамма нарса тўғрисида мен жуда ёмон фикрга келиб қолганман, сен бунини хаёлингга ҳам келтира олмайсан.

Долли кулимсираб туриб:

– Тавба, сенда қанақа ёмон фикрлар бўлиши мумкин? – деб сўради.

– Жуда ёмон, жуда ҳам ёмон, хунук фикрлар; сенга дурустроқ қилиб айтиб беролмайман. Бу қайғу-алам эмас, ҳасрат ҳам эмас. Булардан ҳам баттарроқ нарса. Бамисоли мендаги яхши хислатларнинг ҳаммаси яшириниб олган-у, фақат ёмон, қабих нарсаларгина қолган. – Кити опасининг кўзларидаги ҳайрат аломатини кўриб сўзида давом этди: – Сенга қандай қилиб тушунтириб берсам экан? Дадамлар ҳозир айтдилар... Назаримда, мени эрга тегиши керак, деб ўйлайдилар, холос. Ойимлар меңи балларга олиб борадилар; назаримда, тезроқ эрга бериб юбориш ва мендан қутулиш учунгина шундай қиладилар. Биламан, бу нотўғри ўй, лекин бу фикрларни миямдан ҳеч чиқариб ташлай олмайман. Куёв деб аталган кимсаларни эса кўришга кўзим йўқ. Назаримда, улар менинг бўй-бастимни ўлчаётгандек. Бурунлари бал кийимида у ёқ бу ёққа борсам жоним ҳузур қилар, ўзимга

ҳавасим келар эди; энди эса уяламан, ўнғайсизланаман. Хўш, яна нима дейин! Ҳа, доктор... бу...

Кити тутилиб қолди; у сўзининг давомида: ўзида юз берган шу ўзгаришдан кейин Степан Аркадьич кўзига жуда шумшук кўриниб қолганлигини, уни кўрганда энг жирканч, энг хунук нарсаларни хаёлига келтиролмасдан туролмаслигини айтмоқчи эди.

– Шунақа, ҳамма нарса кўзимга жуда хунук, жуда шумшук кўринадиган бўлиб қолди, – деб Кити сўзида давом қилди. – Мендаги касаллик шундан иборат. Эҳтимол, бу ўтиб кетар...

– Ишқилиб, ўйламасанг бўлгани...

– Иложим йўқ. Фақат болалар ёнида, сизларникида бўлсам кўнглим енгил тортади.

– Афсуски, бизникига боролмайсан, иложи йўқ.

– Йўқ, бораман. Қизилча билан оғриганман, ойимлардан рухсат оламан.

Кити сўзида қаттиқ туриб олиб опасиникига кўчиб кетди ва тўғридан ҳам болаларга юққан қизилча тамом ўтиб кетгунча у ерда касал боқди. Опа-сингил олти боланинг ҳаммасини оғир касалдан соғу саломат қутқазиб олди-ю, лекин Китининг саломатлиги яхшиланмади ва ниҳоят рўза кунларида Шчербацкийлар оиласи чет элга жўнаб кетди.

IV

Петербург киборлар жамияти аслида битта доирадан иборат; бу доирадаги аслзодалар бир-бирларини танишади, ҳатто бир-бирлари билан борди-келди қилиб туришади. Лекин бу катта доира ичида кичик тўғараклар ҳам бор. Анна Аркадьевна Каренинанинг учта ҳар хил тўғаракда дўстлари ва яқин кишилари бор эди. Бу тўғараклардан бири эрининг идорасидаги хизматдошларидан ва тобеларидан ташкил топган, бунга турли ижти-

мой поғонада бўлган, лекин ажойиб тарзда бир-бирига боғланган кишилар кирарди. Анна дастлабки маҳалларда шу одамларга нисбатан ўзида зўр бир эҳтиром ҳисси уйғонганини эс-эс билади. Уезд шахридаги одамлар бир-бирларини қандай билишса, Анна ҳам бу тўғарак одамларини ҳозир шундай яхши биларди; кимнинг қандай одати ва заиф томони борлигини, кимнинг қайси оёғини этиги сиқаётганини ҳам биларди; уларнинг бир-бирига ва бош марказга бўлган муносабатларидан, кимнинг кимга тарафдорлигидан, ўз мазқеини қандай ва нима билан сақлаб келаётганидан, кимнинг ким билан нима масалада топишиб, нима масалада тортишиб юрганидан хабардор эди; Лекин ҳукумат манфаатини кўзлайдиган, эркакларни қизиқтирадиган бу масалалар, графиня Лидия Ивановнанинг талқин ва таъкидига қарамай, Аннани ҳеч вақт қизиқтирмади, аксинча, бу доирадан у ўзини олиб қочиб юрди.

Аннага яқин турган иккинчи тўғарак – Алексей Александровичнинг баланд мартабага эришувига ёрдам берган тўғарак эди. Бу тўғарак марказида графиня Лидия Ивановна турарди. Бу тўғарак қари, хунук, саховатпеша ва тақводор кампирлардан ҳамда ақлли, олим ва шуҳратпараст эркаклардан иборат эди. Ана шу тўғаракка мансуб бўлган ақлли одамлардан бири уни «Петербург жамиятининг виждони» деб атаган эди. Алексей Александрович бу тўғаракни кадрлар эди; ҳамма билан муро-са қилиб кетаверадиган Анна Петербургдаги ҳаётининг дастлабки кунларидаёқ бу тўғаракдан ўзига туппа-тузук дўстлар топиб олди. Мана энди, Москвадан қайтиб келгандан сўнг, бу тўғарак кўзига жуда хунук кўриниб қолди. Аннанинг назарида ўзи ҳам, тўғарак одамлари ҳам риекорлик қилишаётганга ўхшарди; ахийри бу жамиятдан зерикиб, ўзини шу қадар ноқулай ҳис этадиган бўлдики, оқибат, графиня Лидия Ивановнаникига иложи борича камроқ борадиган бўлиб қолди.

Ниҳоят, Аннанинг танишлари кўп бўлган учинчи тўғарак аслда киборлардан, яъни баллар, зиёфатлар бериб турадиган, порлоқ зебу зийнатларга берилган, ярим кибор даражасига тушиб қолмаслик учун бир қўли билан сарой аҳлларининг этагини ушлаб олган аслзодалардан иборат эди; бу юксак доира аъзолари ўзларидан пастроқда турган ярим кибор жамиятнинг одамларидан ҳазар қиламиз, деб ўйлашса ҳам, ҳақиқатда дидлари уларникига ўхшаш, ҳатто бир хил ҳам эди. Анна бу муҳит одамлари билан бўласининг йилда юз йигирма минг сўм даромади бўлган хотини княгиня Бетси Тверская орқали алоқа қилиб келарди; княгиня Тверская Аннани киборлар жамиятида кўрина бошлаган кунидан тортиб яхши кўрар, теварагида парвона бўлиб юрар, графиня Лидия Ивановнанинг тўғарагидан кулиб, уни ўз тўғарагига тортарди.

– Қариб ҳусним бузилганда, мен ҳам шунақа бўлиб қоламан. Лекин тарки дунё қилганлар галасига қўшилиш сиздай ёш, хушрўй жувон учун эрталиқ қилади, – деярдди Бетси.

Анна дастлабки вақтларда графиня Тверскаянинг киборлар жамиятидан иложи борица ўзини олиб қочиб юрди; чунки бу жамият Аннанинг кучи етмайдиган ҳаражатларни талаб қиларди, иннайкейин, кўнгли ҳам нариги жамиятга кўпроқ мойил эди; лекин Москвага бориб келгандан кейин ишлар бошқача бўлиб кетди. У фазилатли дўстларидан ўзини олиб қочиб, киборлар зиёфатига бора бошлади. У ерда Вронскийга учрашар, бу учрашувлар унга шодлик ва ҳаяжон бағишларди. Вронскийни айниқса Бетсиникида кўпроқ учратарди, чунки Бетси Вронскийнинг амакиваччаси, ўзининг қизлик фамилияси ҳам Вронская эди. Вронский эса Аннани кўриши мумкин бўлган жойдан қолмас, иложини топганда унга ишқ-муҳаббат изҳор қилар эди. Аннадан унда умид туғдирадиган бирон ҳаракат содир бўлмаган эса-да, лекин ҳар сафар унга дуч келганда, биринчи дафъа вагонда кўр-

ган куни ҳис қилган ўша ёқимли ҳаяжон яна қалбида ўт олиб кетарди. Вронскийни кўрганида шодликдан кўзлари чақнаб, лабларида табассум пайдо бўлганини Аннанинг ўзи ҳам сезиб турар, лекин бу шодлик аломатларини кўрсатмасликка ожизлик қилар эди.

Вронский пайига тушиб олганидан норози эканига дастлабки пайтларда у астойдил ишонарди ҳам; лекин Москвадан қайтгандан бир оз сўнг Вронскийни кўриш ниятида бир мажлисга борди-ю, у ерда Вронскийнинг йўқлигини кўрди, юраги ҳасрат билан тўлганидан шу кунгача ўзини ўзи алдаб келаётганлигини, Вронскийнинг ўз пайдан тушиб юрганлиги дилини оғритиш у ёқда турсин, балки ҳаётининг бутун маъносини ҳам ташкил этганлигини очиқ-ойдин тушунди.

Машҳур ашулачи хоним иккинчи марта ашула айтаётган ва киборларнинг қаймоғи театрға тўпланган пайт эди. Вронский биринчи қатордаги ўз курсисидан амакисининг қизини кўрди-ю, танаффусни ҳам кутиб ўтирмасдан, унинг ложасига кириб борди.

– Нега тушликка келмадингиз?.. – деди унга графиня Бетси. – Ошиқларнинг олдиндан кўриш қобилятига ҳайрон қоламан, – графиня кулимсираб ва фақат Вронскийгагина эшитиладиган қилиб гапирди: – у ҳам келмади. Лекин операдан кейин тўғри бораверинг.

Вронский амакисининг қизига савол назари билан қараган эди, у бошини эгиб бир нима деди. Вронский унга жилмайиш билан ташаккур билдириб, ёнига ўтирди. Бу ишқ-муҳаббатнинг ўсишини кузатиб боришдан катта ҳузур топувчи княгиня Бетси:

– Сизнинг ҳазил ва мазахларингиз ўқтин-ўқтин эсимга тушиб кетади! – деб сўзида давом этди. – Қаерда қолди у шўхликларингиз? Қармоққа илинганга ўхшайсиз, азизим.

Вронский одатдаги оғир-вазмин, меҳрибон табассуми билан:

– Менинг бирдан-бир истагим ҳам қармоққа илинишдир, – деб жавоб қилди. – Гапнинг тўғриси айтсам, мен қармоққа яхши илинмаганимдангина шикоят қилишим мумкин. Умид иплари узилиб борапти.

– Хўш, нимадан умидвор бўлишингиз мумкин? – деди Бетси, дугонаси туфайли кўнгли оғриб. – Entendons nous...²⁹ – унинг кўзларида чақнаган учкунлар Вронскийнинг нимадан умидвор эканлигини графиня ҳам худди Вронскийдай аниқ ва жуда яхши билганлигини кўрсатар эди.

Вронский кулиб ва жипс тишларининг оқини кўрсатиб туриб:

– Ҳеч нимадан, – деди, кейин Бетсининг қўлидан дурбинини олиб: – кечирасиз, – деб қўйди-ю, унинг яланғоч елкалари устидан рўпарадаги ложа қаторларини кузата бошлади. – Одамларга кулги бўлмасайдим деб қўрқаман.

Бетси кўзида, барча киборлар кўзида кулги бўлиш хавфи йўқлигини у жуда яхши биларди. Бу одамларнинг кўзида эрга тегмаган қиз ва ё боши очиқ аёлнинг ношуд хуштори бўлиш кулгили кўриниши мумкин; аммо эрли хотин орқасидан тушиб, уни зино йўлига бошлаш учун бутун жонини тикиб қўйган киши ёлғиз кулгили эмас, ҳатто чиройли ва улуғ бир иш қилган ҳисобланар, бу томонларини у жуда яхши биларди, шунинг учун хурсандлигидан мийиғида мағрур кулимсираб туриб дурбинини туширди-ю, Бетсига қаради.

– Хўш, тушликка нима учун келмадингиз? – деди Бетси унга завқи келиб.

– Буни сизга ҳикоя қилиб бериш керак. Банд эдим, биласизми нима билан? Гаров ўйнайман... тополмайсиз. Хотинини ҳақорат қилган киши билан ўша хотиннинг эрини яраштирдим. Тополмасдингиз, ростми?

– Хўш, бутунлай яраштирдингизми?

²⁹ Бир-биримизни тушунамиз... (франц.)

- Ҳа, яраштирдим ҳисоб.
- Менга бу воқеани айтиб бермасангиз бўлмайди, – деди Бетси, ўрнидан тураётиб. – Кейинги танаффусда келинг.
- Бўлмайди; француз театрига бораман.
- Нильсонни ташлаб-а? – деб юборди Бетси даҳшатга тушиб; ҳолбуки унинг ўзи Нильсонни ашула айтган қизларнинг ҳеч биридан ажрата олмасди.
- На чора? У ерда бир одам билан кўришишим керак, яна шу сулҳпарварлик иши билан.
- Сулҳпарварлар бахтиёрдирлар, улар нажот топадилар, – деди Бетси, кимдандир эшитган шунга ўхшаш бир гапни эслаб. – Бўлмаса, ўтиринг, айтинг-чи, нима гап экан? Бетси яна ўрнига ўтирди.

V

- Бу гапни гапириш камтарликдан бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда, гашти шу қадар зўрки, айтмасдан туролмайман, – деди Вронский, кулиб турган кўзларини Бетсига тикиб.
- Лекин ўша одамларнинг фамилияларини айтмайман.
- Яна яхши, ўзим пайқаб оламан.
- Ҳўп бўлмаса, қулоқ солинг: иккита шўх йигит от миниб кетаётган экан...
- Албатта, сизнинг полкингиздаги офицерлардан бўлишса керак?
- Офицерлар деяётганим йўқ-ку, шунчаки нонушта қилиб келаётган иккита йигит...
- Таржима қилинг: кайфлари тарақ экан.
- Эҳтимол, шундайдир. Кайфлари чоғ бўлиб ўртоқлариникига тушлик қилгани кетишаётган экан. Бундай қарашса суқсурдай бир жувон извошда етиб келибди-ю, уларга бир қайрилиб қараб ўтиб кетибди; йигитларнинг назарида имлагандек, кулгандек туюлибди. Албатта, шундан кейин йигитлар жонон орқасидан от қўйишибди. Отларини шундай чоптиришибдики, асти қўяверинг.

Жононнинг извоши йигитлар келаётган уйнинг эшиги олдига келиб тўхтабди; булар кўришибди-ю, хайрон бўлиб қолишибди. Жонон извошдан туша солиб юқори қаватга чопиб чиқиб кетибди, йигитлар унинг юзидаги калта, харир парда тагидан лаъл лабларини ва хушбичим оёқчаларини кўриб қолишибди, холос.

– Сиз бу нарсани шундай ҳаяжон билан гапиряпсизки, назаримда, ўша иккита йигитдан бири ўзингизга ўхшайсиз.

– Ана холос, ҳозиргина қандай писанда қилиб эдингиз? Шундай қилиб, йигитлар ўртоғиникига киришса, у ерда хайрлашиш зиёфати айни авжида экан. Ҳамиша хайрлашиш зиёфатида кўп ичилади, булар ҳам, афтидан, ортиқча ичиб қўйишганга ўхшайди. Зиёфат устида йигитлар юқоридаги қаватда ким турганлигини суриштиришади. Лекин ҳеч ким билмайди. Фақат уй эгасининг лакейи: «Юқорида хонимлар туришадими?» дейилган саволга, юқорида унақа ойимчалар кўп эканлигини айтади. Зиёфатдан сўнг йигитлар уй эгасининг кабинетига кириб, номаълум хонимга хат ёзишади. Хатни эҳтирос билан ёзадилар, унда номаълум хонимга ишқларини изҳор қиладилар, кейин хатда тушунилмай қолиши мумкин бўлган жойларини тушунтириб бериш учун хатни ўзлари юқorigа олиб чиқадиладар.

– Менга нима учун бундай пардасиз нарсаларни айтасиз? Хайр, кейин нима бўлди?

– Юқorigа чиқиб, эшик кўнғироғини чалишади. Эшикка бир қиз келади, хатни унга беришиб, икковларининг ҳам ўларча ошиқ бўлиб қолишганини, ҳозир шу ерда – остонада йиқилиб жон беражакларини айтишади. Қиз хайрон бўлиб, улар билан гаплаша бошлайди.

Шу пайт бакенбардлари³⁰ хасипга ўхшаган, қисқичбақа сингари қип-қизариб кетган бир жаноб чиқади-да, уйда ўзининг хотинидан бошқа ҳеч ким турмаслигини айтиб, уларни қувиб юборади.

³⁰ Бакенбард – икки чаккага қўйилган соқол (Тарж.)

– Бакенбардлари хасипга ўхшаб осилиб тушганини қаердан биласиз?

– Бу ёғига қулоқ солинг, билиб оласиз. Бугун уларни яраштиргани бордим.

– Ҳўш, нима бўлди?

– Гапнинг қизиқ жойи ҳам худди шу ердан бошланади. Билсак бакенбардли жаноб – титуляр маслаҳатчи³¹, номаълум хоним эса унинг хотини экан. Титуляр маслаҳатчи шикоят қилиб ариза беради, мен бўлсам яраштирувчи родини ўйнай бошлайман, яна қандай денг!.. Имонингиз комил бўлсин, бу масалада Талейран ҳам олдимда ип ечолмайди.

– Бунинг нимаси қийин экан?

– Бу ёғига қулоқ солинг, бўйнимизни эгиб узр сўрадик: «Биз жуда пушаймондамиз, бу англашилмовчилик учун бизни кечиришингизни ўтиниб сўраймиз», дедик. Бакенбардлари хасипга ўхшаган титуляр маслаҳатчи эрий бошлади, у ҳам юрагидаги ҳисларини изҳор этгиси келади, лекин оғзини очиши билан қизишиб кетиб, қўпол сўзлар айта бошлайди, ая шундан кейин мен яна ўз дипломатик қобилиятимни ишга солишга мажбур бўламан. «Тўғри, уларнинг қилмиши яхши эмас, мен бу фикрингизга тамоман қўшиламан, лекин англашилмовчилик бўлганини, уларнинг ёшлигини назарга олишингизни ўтиниб сўрайман; бунинг устига, улар нонуштадан бир оз кайф қилиб чиқишган экан. Бу ёғини ўзингиз яхши тушунасиз. Улар чин кўнгилларидан пушаймон бўлишиб, гуноҳларини кечиришингизни илтимос қилишяпти», десам, титуляр маслаҳатчи яна юмшайди-да; «Хўп, граф, гуноҳларини кечиришга-ку тайёрман-а, лекин, биласизми, менинг хотиним, номусига заррача ҳам гард туширмаган хотинимнинг пайига тушишса, қўполлик ва пасткашлик қилишса! Яна кимлар денг? Аллақан-

³¹ Титуляр маслаҳатчи – чор Россиясида 9-даражали гражданлик мансаби (Тарж.)

дай тирранчалар, абла...», – дейди; ана бу аҳволнинг чатоқлигини қаранг: титуляр маслаҳатчи айтган тирранчалар ёнимда туришибди, мен уларни яраштиришим керак. Мен яна дипломатчиликни ишга соламан, ора энди тузалай деб қолганда, титуляр маслаҳатчим яна қизишади; қизаради, чаккаларидаги хасиплари ўйнай бошлайди, мен яна дипломатик ҳунаримни маҳорат билан ишга соламан.

– Эҳ, бу воқеани сизга бир айтиб бериш керак эди! – деди Бетси, ложасига кириб келган бир хонимга юзланиб. – Бу мени кулдиравериб ичакларимни узаёзди. – Кейин княгиня елпиғич ушлаган қўлининг бўш бармоғини Вронскийга узатиб: – Хўп, *bonne chance*³², – дея илова қилди-да, ложанинг олдига чиқиб ўтирганда газ ёруғида одамларнинг кўзига иложи борица яланғочроқ кўриниш учун кўйлагининг юқорига кўтарилиб қолган лифини елкаларининг ҳаракати билан пастга тушириб қўйди.

Вронский француз театрига кетди; у бу ерда француз театрининг битта ҳам томошасини кўрмай қолмайдиган полк командири билан чиндан ҳам кўришиши ва уч кундан бери ўзига эрмак бўлиб қолган яраштирувчилик вазифаси ҳақида у билан гаплашиб олиши керак эди. Бу жанжал Вронскийнинг яқин дўсти Петрицкий ва яқинда хизматга кирган дилкаш йигит, яхши ўртоқ, ёш князь Кедров устида борар эди. Бунда полк шаънига ҳам гап тегиши турган гап эди.

Бу офицерларнинг иккови ҳам Вронскийнинг эскадронида хизмат қиларди. Титуляр маслаҳатчи – амалдор Венден полк командирининг олдига хотинини ҳақорат қилган офицерлари устидан шикоят қилиб келди. Венденнинг сўзига қараганда, унинг ёш хотини, – уйланганига ярим йил бўлган экан, – онаси билан черковга борган, ҳомиладорлик сабаби билан бирдан кўнгли беҳузур бўлибди-ю, оёғида туролмасдан, рўпара келган биринчи

³² муваффақият тилайман (франц.).

извошга ўтириб, уйига қайтибди. Йўлда офицерлар от билан қувишибди, қўрққанидан хотиннинг дарди яна беш баттар ёмонлашибди, чор-ночор поғонадан югуриб уйга чиқиб олибди. Венденнинг ўзи идорадан қайтиб келгандан сўнг кўнғироқ чалинганини, аллақандай овозлар кўтарилганини эшитиб чиқибди-да, хат ушлаб турган маст офицерларни кўриб, итариб чиқарибди. Венден ана шу офицерларга қаттиқ жазо берилишини илтимос қилган эди.

Полк командири Вронскийни ўз ёнига чақириб:

– Йўқ, ортиқ тоқат қилиб бўлмай қолди, – деди. – Петрицкий ҳаддидан ошиб кетяпти. Жанжалсиз бирон ҳафта ҳам ўтмайди, бу амалдор бўш келмайди, юқоригача арз қилади.

Вронский бу ишнинг бемаънилигини тушунарди, бунда дуэль чиқмаслигини, шу сабабли титуляр маслаҳатчини юмшатиш ва ишни босди-босди қилиб юбориш учун қўлидан келган ҳамма ҳаракатни қилиш кераклигини яхши биларди. Полк командири Вронскийни олижаноб, ақлли одам, хусусан, полк шаънига доғ туширмайдиган одам деб билгани учун уни ёнига чақиртирган эди. Улар бафуржа ўтириб маслаҳатлашгандан кейин Вронский Петрицкий билан Кедровни титуляр маслаҳатчининг ёнига олиб бориб, ундан узр сўраш керак деган қарорга келишди. Полк командири билан Вронскийнинг иккаласи ҳам Вронскийнинг номи ва унинг флигель-адъютантлик вензели титуляр маслаҳатчини юмшатиши кераклигини тушунишар эди. Ҳақиқатан ҳам ана шу икки восита қисман ўз таъсирини кўрсатди; лекин Вронский айтганидек, ярашиш натижаси қоронғи бўлиб қолаверди.

Вронский француз театрига келгандан кейин полк командири билан фойега чиқди-ю, муваффақиятларини ёки муваффақиятсизликларини унга гапириб берди. Полк командири ҳамма томонини ўйлаб чиққандан кейин масалани оқибатсиз қолдиришга қарор қилди, шундай бўлса ҳам, бир оз вақтичоғлик қилиш учун Вронскийнинг у

билан қандай кўришганини ва бунинг тафсилотини суриштирди; Вронский титуляр маслаҳатчининг бир оз юмшашгандан сўнг воқеа тафсилотини эслаб яна бирдан тутақиб кетганини ва яраштираман деб оғиз очганда амалдорнинг қаҳрига учраб эпчиллик билан ўзини орқага тортганини, Петрицкийни олдинга итарганини айтиб берганда, полк командири ўзини тўхтатолмай узоқ шарақлаб кулди.

– Хунук воқеа бўлса ҳам, лекин жуда кулгили. Ахир, Кедров у жаноб билан дуэль қила олмайди-ку! Шундай тутақиб кетди денг? – Полк командири кулиб яна қайтадан сўради. Кейин янги француз артисткасидан гап очди: – Бугун Клер ёмон ҳам қотириб юбордимиз? Ажойиб-а! Неча марта кўрсанг ҳам, ҳар кун кўзингга янги кўринади. Бундай маҳорат фақат французлардагина бўлиши мумкин.

VI

Княгиня Бетси сўнгги парданинг охиригача ўтирмай уйига жўнаб кетди. Княгиня пардозхонасига кириб, узунчоқ, захил юзига упа қўйиб ишқалади-да, сочини тузатгандан сўнг катта меҳмонхонага чой келтиришларини эндигина буюриб турган ҳам эдики, ўзининг Катта Морская кўчасидаги каттакон уйига бирин-кетин кареталар кела бошлади. Меҳмонлар кенг зинадан юқори чиқишар, эрталабки маҳаллар ойнаванд эшик орқасида газета ўқиётганлигини ўткинчиларга кўз-кўз қилиб ўтирадиган семиз швейцарь бу азамат эшикни ғичирлатмасдан очиб, меҳмонларни ичкарига киргизиб турар эди.

Сочларини янгидан турмаклаб, юзига тароват берган уй соҳибаси бир эшикдан, меҳмонлар эса бошқа эшикдан каттакон меҳмонхонага қарийб бир маҳалда кириб келишди; деворлари қорамтир, пат гиламлари майин меҳмонхонадаги стол устида шамлар нурида оппоқ

кўринган дастурхон, кумуш самовар ва жонон чинни чой идишлари порлаб турарди.

Уй соҳибаси самовар ёнига ўтириб, қўлқопларини ечди. Жамоат эса шарпасиз ҳаракат қилувчи лакейлар ёрдами билан стулларни у ёқ бу ёққа суриб, икки қисмга бўлиниб ўтирди, бирлари уй соҳибаси билан самовар ёнида қолди, бошқалари эса меҳмонхонанинг нариги бурчига бориб, элчининг қора бахмал кўйлакли, қора қалам қошли гўзал хотини ёнига бориб ўтиришди. Ҳар икки марказда бораётган суҳбат, ҳамма вақт дастлабки дақиқаларда бўлгани каби, сўрашишлар, саломлашишлар, чойга қилинган таклифлар билан бўлиниб, бир маромга тушмай турди.

Элчи хотинининг тўпидаги бир дипломат:

– У актриса сифатида ниҳоятда ажойиб, – деди, – Каульбаҳдан таълим олгани кўриниб турибди; қандай йиқилганини пайқадингизми?..

– Э, қўйинг, ўша Нильсон тўғрисида гапирмайлик! У ҳақда бирон янги гап бўлмагандан кейин, – деди юзи қизил, қоши туксиз, париксиз, эски шойи кўйлакли, оқ-сарикдан келган семиз бир хоним. У ўзининг соддалиги, кўпол муомаласи билан шуҳрат чиқарган *enfant terrible*³³ деб аталган княгиня Мягкая эди. Княгиня Мягкая ҳар иккови тўпнинг ўртасида суҳбатга кулоқ солиб ўтирар, гоҳ у ёқдаги, гоҳ бу ёқдаги гапга аралашиб кетарди.

– Худди тил бириктириб олишгандек, Каульбах ҳақидаги шу гапни бугун менга уч киши айтса-я! Бу гапнинг уларга ёқиб қолганига ҳайрон бўламан.

Суҳбат шу гапдан кейин кесилди-қолди, энди янги мавзу ахтариш керак эди.

Инглизча *smell-talk*, яъни ширин суҳбатларга чечан бўлган элчининг хотини энди нима ҳақда гаплашсак экан деб боши қотиб ўтирган дипломатга юзланиб:

– Бизга биронта қизиқроқ нарсга гапириб беринг, лекин аччиқ гап бўлмасин, – деди.

³³ Шум.

– Қизик нарсани гапириш қийин дейишади, фақат ачиқ гапларгина кулгили бўлармиш, – деб гап бошлади у, кулимсираб. – Майли, ҳаракат қилиб кўраман. Лекин суҳбат мавзусини ўзингиз танланг. Ҳамма гап мавзуда. Мавзу бўлса, уни йўниш-ечиш осон бўлади. Мен кўпинча ўтган асрнинг машҳур гапдонлари бизнинг замонамизда яшаса борми, ақлли нарса айтишга жуда қийналишарди, деб ўйлайман. Нимага десангиз, ақлли гаплар меъдага тегиб кетди...

Элчининг хотини кулиб туриб:

– Бу фикр қачонлари айтилган, – деб унинг сўзини бўлди.

Жуда ширин суҳбат бошланган эди-ю, лекин ҳаддан ташқари ширин бўлгани учун яна узилиб қолди. Энди синовдан ўтган, ҳеч қачон дами кесилмайдиган қуролни қўлга олиш – ғийбат бошлаш керак эди.

Дипломат стол ёнида турган чиройли, оқ-сарикдан келган йигитга имо қилиб:

– Нима дейсиз, ана шу Тушкевичда Louis XV ни эслатадиган бир нима бор, а? – деди.

– Рост! Ўзиям шу меҳмонхонага жуда ярашган-да, шунинг учун бу ерга тез-тез келиб туради.

Бу гапни дарров илиб олишди, чунки бунда ушбу меҳмонхонадаги гапирилиши мумкин бўлмаган нарсага, яъни Тушкевичнинг уй соҳибаси билан бўлган муносабатига ишора бор эди.

Бу вақт самовар билан уй соҳибаси теварагида тўпланганлар ўртасида ҳам, суҳбат худди нариги тўпдаги сингари, учта муқаррар мавзу атрофида: жамоат орасида юз берган сўнгги янгиликлар, театр ва яқин одамларни таъна қилиш устида анчагина айлангандан сўнг, ниҳоят охирги мавзуда тўхтади, яъни ғийбатга ўтишди.

– Эшитдингизми, Мальтишчева, – қизи эмас, онаси, – ўзига *biadle rose*³⁴ костюм тиктираётган эмиш?

– Йўғ-э! Йўқ, жуда ажойиб-ку!

³⁴ Дабдабали, пушти ранг (франц.)

– Ҳайронман, шундай ақлли хотин, ахир уни нодон деб бўлмайди-ку, ўзининг кулги бўлишини билмаса-я!

Шўрлик Мальтишчевани қоралаш, уни кулги қилиш учун ҳар ким ўзига яраша гап топди, ана шундан кейин суҳбат ҳам гувиллаб ёниб турган гулхан сингари қизиб кетди.

Княгиня Бетсининг гравюра³⁵ йиғишга ишқибоз бўлган оққўнгил, семиз эри хотинининг ёнида меҳмонлар борлигини билиб, клубга кетишдан олдин меҳмонхонага кирди. Майин гилам устида товушсиз одимлар билан юриб, княгиня Мягкаянинг ёнига келди.

– Қалай, Нильсон ёқдимиз сизга? – деб сўради.

– Вой, одам деган шунақа биқиниб келадими? Юрагимни чиқариб юбордингиз, – деб жавоб қилди Мягкая. – Қўйинг, мен билан опера тўғрисида гаплашманг, сиз мусиқага қилча ҳам тушунмайсиз. Ундан кўра, мен сизнинг савиянгиз даражасига тушай-у, майоликаларингиз³⁶ билан гравюраларингиз тўғрисида гаплашайин. Хўш, яқинда чайқов бозоридан қандай ғаройиб нарса сотиб олдингиз?

– Хоҳласангиз кўрсатаман? Лекин фаҳмига етмайсиз-да.

– Кўрсатинг. Мен ҳалигиларникида, ҳаҳ, отлари нимаиди... ҳа, банкирларникида кўриб кўзим пишиб қолган... уларникида жуда ажойиб гравюралар бор. Бизга кўрсатишарди.

– Ия, ҳали Шюцбургларникида бўлганмисиз? – деб сўради самовар ёнида ўтирган уй соҳибаси.

– Бўлганмиз, *machere*. Эрим икковимизни тушликка чақиришган эди, тушлик соусини минг сўмга тушди деб айтишди, – ҳамма гапига қулоқ солиб турганини сезиб, княгиня Мягкая жўрттага баланд овоз билан жавоб берди, – лекин ўлгудек бемаза соус эди, аллақандай, кўм-кўк. Кейин биз ҳам уларни меҳмонга чақирдик, мен саксон беш тийинга соус тайёрладим, ҳамманинг оғзида қолди. Минг сўмлик соус қилиш менинг қўлимдан келмайди.

³⁵ Гравюра – ёғочга, тошга ўйиб ишланган расм. (Тарж.)

³⁶ Майолика – сирланган гулдор сопол. (Тарж.)

Уй соҳибаси:

– Княгиня хўп топилмайдиган аёл-да! – деган эди, ўтирганлардан бири:

– Ажойиб хотин! – деб қўйди.

Княгиня Мягкаянинг сўзлари ҳамма вақт бир хилда зўр таъсир қолдирарди, бунинг сири шунда эдики, у ҳозиргидек у қадар ўринли гап қилмаса ҳам, ҳар ҳолда оддий маъноли гапни гапирарди. У яшаб турган жамиятда бундай сўзлар энг ўтқир ҳазилдек таассурот қолдирарди. Княгиня Мягкая ўз гапининг нега бундай таассурот қолдиришига тушунмаса ҳам, лекин шундай таассурот қолдиришини билар, бундан фойдаланиб келарди.

Княгиня Мягкая гапираётганда ҳамма унга қулоқ солгани учун элчи хотинининг ёнидаги суҳбат тўхтаб қолди; ана шундан кейин уй соҳибаси бутун мажлисни бир ерга тўплаш ниятида элчи хотинига мурожаат қилди.

– Ҳеч чой ичгингиз йўқми? Бизнинг ёнимизга келиб ўтирсангиз яхши бўларди.

Элчининг хотини кулимсираб туриб:

– Йўқ, биз шу ерда яхши ўтирибмиз, – деб жавоб қилди-да, бошланган суҳбатини давом қилдирди.

У ерда ширин суҳбат кетаётган эди. Эру хотин Каренинларни таъна қилмоқда эдилар.

– Анна Москва сафаридан кейин жуда ҳам ўзгариб кетди. Унда ғалати бир нарсаси бор, – деярдигонаси.

– Ундаги ўзгариш асосан шундан иборатки, у Москвадан Алексей Вронскийнинг соясини эргаштириб келди, – деди элчининг хотини.

– Ҳўш, эргаштириб келса нима бўлибди? Гриммнинг: соясиз одам, соясидан айрилган одам, деган масали бор. Соясидан айрилган бўлса, демак, бирон қилмишининг жазоси учун айрилгандир-да. Бу жазонинг нимадан иборат эканлигига ҳеч қачон ақлим етмайди. Лекин хотин кишининг соясиз қолиши ўзига ёмон таъсир қилса керак.

– Шунақа-ю, лекин сояси бўлган хотинларнинг оқибати одатда жуда ёмон бўлади, – деди Аннанинг дугонаси.

Княгиня Мягкая унинг сўзини эшитиб қолиб:

– Тилингизга тирсак чиқсин, – деди. – Каренина жуда ажойиб хотин. Эрини яхши кўрмайман, лекин ўзини жонимдек кўраман.

– Эрини нимага яхши кўрмайсиз? Жуда ажойиб одам-ку, – деди элчининг хотини. – Эрим бундай давлат арбоби Европада камдан-кам топилади, дейди.

– Менинг эрим ҳам шундай дейди, лекин ишонмайман, – деди княгиня Мягкая. – Эрларимиз шундай дейишмаганда, биз ҳар нарсани қандай бўлса, шундай кўрган бўлардик, Алексей Александрович эса, менингча, шунчаки бир ақли қисқа одам. Мен бу гапни пичирлаб айтяпман... Ҳақиқат юзага чиқяпти, а? Бурунлари мени унга ақлли одам деб қарашга мажбур қилишганда, мен жон куйдириб унинг ақлини ахтарардим-у, тополмай ўзимни нодон деб ҳисоблардим; мана энди пичирлаб бўлса ҳам уни ақли қисқа одам дедим-у, масала ўз-ўзидан равшан бўлди-қолди, шундай эмасми?

– Бугун тилингиздан заҳар томади-я!

– Ҳеч-да! Бошқа чора бўлмаса нима қилай? Ҳар ҳолда, икковимиздан биримиз аҳмоқмиз. Ўзларингиз биласизлар, аҳмоқлигини ҳеч ким бўйнига олмайди.

– Ҳеч ким ўз давлатидан мамнун бўлмайди, лекин ҳар ким ўз ақлидан хурсанд бўлиб юради, – деб дипломат бир французча шеърни мисол келтирди.

– Ҳа, кам бўлманг, – деб княгиня Мягкая шошиб-пишиб унинг сўзини қувватлади. – Лекин билиб қўйинглар, Аннани сизларга хор қилдириб қўймайман. У жуда жонон, дилбар жувон. Ҳамма яхши кўриб, орқасидан соядай юраверса, нима қилсин бечора?

– Йўқ, мен ҳам уни қораламоқчи эмасман, – деб Аннанинг дугонаси ўзини оқлай бошлади.

– Агар орқамиздан соядай юрганлар бўлмаса, бу ҳол бошқаларни қоралашга ҳақимиз борлигини исбот қилмайди-ку.

Княгиня Мягкая Аннанинг дугонасига яхшилаб тан-
беҳ бергандан сўнг ўрнидан турди-да, элчининг хотини
билан стол олдида бориб, Пруссия қироли ҳақида кетаёт-
ган умумий суҳбатга қўшилди.

– У ёқда кимнинг ғийбатини қилдинглар? – деб сўра-
ди Бетси.

Элчининг хотини:

– Каренинларнинг. Княгиня Алексей Александрович-
ни тавсиф қилиб бердилар, – деб жавоб қилди-да, кулим-
сираб стол ёнига ўтирди.

Уй соҳибаси эшик томонга қараб-қараб қўйиб:

– Аттанг, биз эшитмабмиз-да, – деди. Кейин эшикдан
кириб келган Вронскийга мурожаат қилди: – Ҳа, ахийри
келаркансиз-у!

Вронский бу ердагиларнинг ҳаммаси билан таниш
бўлибгина қолмай, балки улар билан ҳар кун кўришиб
турарди, шунинг учун бу ерга, ҳозиргина чиқиб кетган
уйга қайтиб кираётгандек, бамайлихотир кириб келди.

– Қаердан келяпманми? – деб жавоб берди у элчи хо-
тинининг саволига. – Бўйнимга олмасам бўлмас, иложи
йўққа ўхшайди. Буффдан³⁷ келяпман. Кам деганда юз
марта кўргандирман-у, лекин ҳар сафар маза қиламан.
Ажойиб-да! Биламан, айтишга уят-у, лекин, нима қилай,
операда ухлаб қоламан, Буффда эса охиригача ўтираман,
шундай мазаки, асти қўяверинг. Бугун...

У француз актрисасининг номини тилга олиб, унинг
тўғрисида бир нималар айтмоқчи бўлган эди, элчининг
хотини ҳазил аралаш бир даҳшат билан сўзини бўлиб
қўйди.

– Барака топкур, шу хунук гапларни бизга айтманг.

– Ҳўп, айтмаганим бўлсин, шундоқ ҳам бу хунук нарсаларни ҳамма билади.

– Агар у операга ўхшаш ёқимли бўлса ҳамма ўша ерга
жон деб борадиган бўларди, – деди княгиня Мягкая.

³⁷ Буфф – комедия театри (Тарж.).

VII

Эшик орқасидан оёқ товуши эшитилди. Княгиня Бетси унинг Каренина эканини билгани учун Вронскийга ер остидан қараб қўйди. Вронский ҳам эшикка қараб турган эди, юзида аллақандай янги бир ифода пайдо бўлди. У ичкари кириб келаётган аёлга қувонч билан тикилиб, айни замонда юраги дов бермагандай қараб ўрнидан секин-секин турарди. Меҳмонхонага Анна кириб келмоқда эди. У ҳар маҳалгидай қаддини тик тутиб, бошқа кибор аёлларнинг юришига ўхшамаган шахдам, енгил қадамлар билан келарди, у билан уй соҳибаси ўртасидаги бир неча қадамлик жой қолган эди. Анна ҳеч қаёққа бурилиб қарамай тўғри бориб, табассум билан Бетсининг қўлини қисди ва жилмайиб Вронскийга бир қараб қўйди. Вронский энгашиб таъзим қилгандан сўнг унга стул таклиф этди.

Анна бўлса Вронскийнинг таъзимига бошини хиёл букиб жавоб қилди-ю, бирдан қизариб, қош-қовоғини солиб олди. Лекин дарҳол танишларига бош ирғаб, узатилган қўлларни қисиб туриб уй соҳибасига юзланди.

– Графиня Лидияникига борган эдим, бу ерга эртaroқ келмоқчи эдим-у, лекин узоқ ўтириб қолдим. Уларникига сэр Жон келган экан. Жуда аломат одам-да.

– Хув анави миссионерми?

– Ҳа, хиндлар ҳаётидан жуда қизиқ нарсалар айтиб берди.

Аннанинг келиши билан узилиб қолган суҳбат шамол урган чироқ яллиғидай яна липиллай бошлади.

– Сэр Жон! Ҳа, сэр Жон. Кўрганман. Жуда силлиқ гапирди. Власьева жуда қаттиқ яхши кўриб қолибди.

– Ҳа, айтгандек, кичик Власьева Топовга тегармиш, шу ростми?

– Ҳа, шунақа эмиш, битишиб қўйишибди дейишади.

– Мен қизнинг ота-онасига ҳайрон қоламан. Севишиб уйланишаётган эмиш.

– Севишиб? Тавба, сизнинг жуда алмисокдан қолган эски фикрларингиз бор-да! Ҳозир ким севги-эҳтиросга қараб ўтиради? – деди элчининг хотини.

– Бу аҳмоқона эски расм-русум ҳалигача давом этиб келаётган бўлса на чора? – деди Вронский.

– Шу расм-русумларга ёпишиб олганларга қийин, баттар бўлишсин. Биламан, чинакам бахт ақл-мулоҳаза билан турмуш қуришда.

– Тўғрику-я, лекин ақл-мулоҳаза билан қурилган турмушдаги бахт кўпинча эҳтирос (ўша инкор этилган эҳтирос) пайдо бўлди дегунча чанг-тузонга айланиб кетади, – деди Вронский.

– Лекин биз эҳтирос даврини бошдан кечириб, кейин топишган завжларни ақл йўли билан уйланганлар деб атаймиз. Бу қизилчага ўхшаган касал, бир оғриб ўтилмас бўлмайди.

– Ундай бўлса, муҳаббатни ҳам чечакка ўхшаш сунъий йўл билан эмлаш керак экан.

– Мен ёшлигимда бир дьяконни яхши кўриб қолган эдим, – деди княгиня Мягкая. – Қайдам, менга муҳаббатнинг фойдаси тегдими-йўқми, билмайман.

– Йўқ, менинг гапимни ҳазил деб билманглар, менингча, муҳаббатнинг нималигини билиш учун олдин хато қилиб, кейин тузатиш керак, – деди графиня Бетси.

Элчининг хотини ҳазил аралаш қилиб:

– Никоҳдан кейин ҳам-а? – деди.

– Тавба-тазаррунинг кечи бўлмайди, – деб дипломат бир инглиз мақолини мисол келтирди.

– Ҳа, баракалла, – деди Бетси, унинг сўзини қувватлаб, – олдин хато қилиш, кейин тузатиш керак. – Сўнг-ра бу суҳбатга мийиғида хиёл кулимсираб қулоқ солиб ўтирган Аннага юзланди: – Қани, сиз нима дейсиз? – деб сўради ундан.

Анна қўлидан чиқарилган қўлқопини уйнаб туриб:

– Мен нима деярга эдим, – деди, – менингча... қанча калла бўлса, шунча ақл бор, қанча кўнгил бўлса, демак, шунча севги хили ҳам бор.

Вронский Аннага қараб, унинг нима дейишини кутиб турар, юраги орзиқарди. Анна шу сўзларни айтгандан сўнг Вронский, катта хавфдан қутулгандай хўрсиниб қўйди.

Анна бирдан унга қараб гапириб қолди:

– Мен Москвадан хат олдим. Кити Шчербацкая жуда бетоб деб ёзишибди.

– Нахотки? – деди Вронский қовоғини солиб.

Анна унга кескин бир назар билан қаради.

– Нима, бу хабар сизни қизиқтирмайдими?

– Аксинча, жуда ҳам қизиқтиради. Қани, нима деб ёзишибди, агар билиш мумкин бўлса? – деб сўради Вронский.

Анна ўрнидан туриб Бетсининг ёнига келди.

– Менга бир чашка чой беринг, – деди у, Бетсининг стули орқасида тўхтаб.

Графиня Бетси чой қуяётганда, Вронский Аннанинг ёнига келди.

– Хўш, нима деб ёзишибди? – деб сўради.

Анна унга жавоб қайтармасдан:

– Менинг миямга кўпинча шундай фикр келади, – деди, – эркаклар пасткашлик нималигини тушунишмайди-ю, лекин шу тўғрисида кўп гапиришади. Кўпдан бери сизга айтмоқчи бўлиб юрган эдим, – деб илова қилди-да, бир неча қадам ташлаб, устига альбом қўйилган стол бурчагига келиб ўтирди.

Вронский унга чашкада чой тутаетиб:

– Гапингизнинг маъносига у қадар тушуна олмадим, – деди.

Анна ёнидаги диванга кўз ташлаган эди, Вронский дарҳол ўша ерга ўтирди.

Анна унга қарамасданоқ сўз бошлади:

– Ҳа, кўпдан бери сизга айтмоқчи бўлиб юрган эдим: сиз ёмон иш қилдингиз, жуда ҳам ёмон.

– Ажабо, ёмон иш қилганимни ўзим ҳам билмайманми? Лекин шундай ёмон иш қилганимга ким сабаб бўлди?

Анна кескин назар билан қараб туриб:

– Нега бунақа дейсиз менга? – деди.

– Негалигини ўзингиз биласиз, – деб дадил жавоб берди у, кейин кўзларини Аннадан олмасдан унинг кўзларига кулиб туриб дадил қаради.

Вронский эмас, Анна кўзини олиб қочди.

– Бу сизда фақат қалб йўқлигидан далолат этади, – деди Анна. Лекин боқишлари Вронскийнинг қалби борлигини, шунинг учун ҳам ундан қўрққанлигини билдириб турарди.

– Ҳозир сиз айтган нарсa муҳаббат эмас, хатолик эди.

– Эсингизда бўлса керак, мен бу сўзни, бу ярамас сўзни минбаъд оғзингизга олманг деб тақиқ этган эдим, – деди Анна титраб кетиб; лекин у тақиқ этган эдим деган сўзлари билан Вронскийга нисбатан ўзининг муайян бир ҳуқуққа эга эканлигини кўрсатаётганлигини ва шу билан Вронскийга муҳаббат тўғрисида гапиришга ихтиёр бераётганлигини дарров сезиб қолди. Кейин унинг кўзларига тик қараб туриб сўзини давом қилди, юзлари қип-қизариб ловиллашарди. – Мен сизга кўпдан бери бунни айтмоқчи бўлиб юрган эдим, шунинг учун ҳам бу ерга жўрттага келдим, сизни бугун шу ердан топишимни билардим. Бу нарсага хотима бериш керак, мен сизга шуни айтгани келганман. Мен ҳеч маҳал ҳеч ким олдида қизармаган эдим, лекин сиз мени ўзимни нима тўғрисидадир айбдор деб ҳис қилишга мажбур этасиз.

Вронский Аннага тикилиб турар, унинг юзидаги янги маънавий гўзалликни кўриб ҳайрон бўларди.

– Мендан нима истайсиз? – деди Вронский, содда, лекин жиддий бир оҳангда.

Анна:

– Москвага бориб, Китидан узр сўрашингизни истайман, – деган эди, Вронский:

– Йўқ, бунни ўзингиз хоҳламайсиз, – деб жавоб қилди.

Анна хоҳлаган нарсасини эмас, хоҳламаган нарсасини гапиришга ўзини мажбур қилаётганини Вронский кўриб турар эди.

– Агар мени яхши кўраман деган сўзингиз рост бўлса, – деб пичирлади Анна, – менинг тинчимни бузманг.

Вронскийнинг юзи порлаб кетди.

– Тавба, билмайсизмики, сиз ахир менга жонимдан ҳам азизсиз; нима қилай, ўзимда тинчлик бўлмагандан кейин сизга қандай қилиб тинчлик бераман. Бутун борлигимни, муҳаббатимни бахш этаман. Мен сиз билан ўзимни айри-айри ҳолда тасаввур этолмайман. Мен учун сиз билан мен – бир тану, бир жон. Шунинг учун сизга ҳам, ўзимга ҳам олдинда тинчлик имкони борлигини кўрмайман. Мен олдинда умидсизлик, бахтсизлик имкони борлигини кўраман... ёки бахт имконини, шундай ажойиб бир бахт имкони борлигини кўраман!.. Ажабо, шундай бахтнинг бўлиши мумкин эмасми? – деди фақат лабларинигина қимирлатиб, лекин Анна буни эшитди.

Анна унга айтилиши керак бўлган нарсани айтиш учун бутун ақл-идрок кучини бир ерга тўплади; лекин буни айтиш ўрнига муҳаббат тўла кўзларини унга тикди-ю, ҳеч нима демади.

Вронский қувониб ўйланди: «Хайрият! Мен умидсизликка тушган, бу умидсизлик интиҳоси йўқдай кўринган бир пайтда, мана аён бўлди! У мени яхши кўради. Ўзи икром бўлиб турибди».

– Ундай бўлса, менинг хотирим учун ҳеч қачон бу хил сўзларни айтманг, иккаламиз қадрдон дўст бўлиб қолайлик, – деди Аннанинг лаблари, лекин кўзлари эса бутунлай бошқа нарсани гапириб турарди.

– Дўст бўлиб қололмаймиз, буни ўзингиз ҳам биласиз. Аммо биз одамларнинг энг бахтиёри бўламузи ёки бахтсизларими – буни сизнинг ихтиёрингизда.

Анна бир нима демоқчи бўлган эди, Вронский унинг гапини оғзидан олди.

– Сиздан биргина нарсани илтимос қиламан: ҳозиргидек кўз тутишга, азоб чекишга ҳуқуқ беришингизни ўтиниб сўрайман; агар бунинг ҳам илоҳи бўлмаса, майли, йўқ бўлиб кет деб буюринг, мен дарҳол йўқ бўлиб кета-

ман. Мени кўришдан жафо чекаётган бўлсангиз, кўрмай қўя қоласиз.

– Сизни ҳеч қаёққа қувиб юбормоқчи эмасман.

– Фақат ҳеч бир нарсани ўзгартирманг, ҳамма нарса аввалгича қолсин, – деди Вронский титраган овоз билан.

– Ана, эрингиз ҳам келди.

Ростдан ҳам, шу дақиқа Алексей Александрович ўзининг оғир, бесўнақай юриши билан меҳмонхонага кириб келаётган эди.

Хотини билан Вронскийга бир қараб олгач, уй соҳибасининг ёнига келди-да, бир чашка чой олиб ўтириб, ҳаммага эшитиладиган оғир-вазмин овози билан кимнидир мазах қилиб, одатидагича ҳазил-мутуйиба оҳангида гап бошлади.

У мажлисдагиларни кўздан кечириб:

– Рамбульенгиз жамулжам, – деди, – фан ва санъат илоҳалари ва илҳом парилари.

Лекин княгиня Бетси ўз таъбирича sneering³⁸ бўлган бу гап оҳангига тоқат қилолмасди, ўзи ақлли аёл бўлгани сабабли дарҳол Каренинни умумий мажбурий ҳарбий хизмат тўғрисидаги жиддий суҳбатга тортди. Алексей Александрович ҳам дарҳол суҳбатга киришиб, янги фармонни княгиня Бетсидан жиддий суратда ҳимоя қила бошлади, графиня Бетси янги фармонни танқид остига олган эди.

Вронский билан Анна ҳамон кичкина стол ёнида ўтиришарди. Хонимлардан бири Вронский, Каренина ва унинг эрига имо қилиб:

– Одоб доирасидан чиқиб кетишяпти, – деб пичирлаган эди, Аннанинг дугонаси:

– Боя айтмабмидим? – деб жавоб қилди.

Лекин фақат шу хонимларгина эмас, меҳмонхонадагиларнинг қарийб ҳаммаси, ҳатто княгиня Мягкая билан Бетсининг ўзи ҳам умумий тўпдан ўзларини четроққа олиб ўтирган Вронский билан Аннага, гўё булар

³⁸ Масхараомуз (ингл.).

мажлисга халақит беришаётгандек, бир неча марта қайрилиб қараб қўйишди. Алексей Александровичнинг бир ўзигина у ёққа қайрилиб қарамади, бошлаган суҳбатидан ҳам чалғимади.

Княгиня Бетси бу аҳволнинг ҳаммада ёмон таассурот қолдирганини сезиб, Алексей Александровичнинг сўзига қулоқ солиш учун ўрнига бошқа одамни қўйди-да, ўзи туриб Аннанинг ёнига борди.

– Эрингизнинг фасоҳат билан сўзлашига ҳамиша ҳайрон қоламан, – деди Бетси. – У гапирганда, энг мужмал тушунчалар ҳам менга аён бўлади.

Анна Бетсининг ўзига айтган сўзларидан биронтасини тушунмаган бўлмаса ҳам, бахт табассуми билан чарақлаб:

– О, албатта! – деди. Шундан кейин катта стол ёнига келиб, умумий гуруннга қўшилди.

Алексей Александрович ярим соат ўтиргандан сўнг хотинининг ёнига келиб, бирга уйга кетишини таклиф қилди; лекин Анна эрининг юзига қарамасданоқ, кечки овқатга қолмоқчи эканини айтди. Алексей Александрович таъзим қилиб чиқиб кетди.

Каренинанинг ялтироқ кожанка кийган кекса, семиз татар кучери кўчадаги эшик олдида совуқдан типирчилаётган янги бўз отни зўрға-зўрға ушлаб турар эди. Лакей карета эшикчасини очиб, швейцар эса кўча эшигини ушлаб турар эди. Анна Аркадьевна пўстинининг илгагига илиниб қолган энг кружеваларини кичкина, чаққон қўлчаси билан шошиб-пишиб ажратар, уни кузатиб чиққан Вронскийнинг гапларига бошини эгиб завқ билан қулоқ солар эди.

– Сиз ҳеч нима демадингиз; фараз этайлик, мен ҳам ҳеч нима талаб қилганим йўқ, – деярдди Вронский, – лекин ўзингиз биласиз, менга керак бўлган нарса дўстлик эмас, менинг учун ҳаётда биргина бахт бўлиши мумкин. У шундай бир сўзки, сиз уни жуда ёмон кўрасиз... Ҳа, у муҳаббат...

– Муҳаббат... – деди Анна, шу сўзни ичида такрорлаб, кейин, кружевани ажратди-ю, бирдан илова қилди: – мен бу сўзни шунинг учун ёмон кўраманки, у менинг учун жуда кўп аҳамиятга, сиз тушунишингиз мумкин бўлгандан ҳам кўпроқ аҳамиятга эга, – деди-да, Вронскийнинг юзига тикилиб қаради. – Яхши қолинг!

Вронский қўлини бериб, шахдам одимлар билан швейцар ёнидан лип этиб ўтди ва каретага кириб, кўздан ғойиб бўлди.

Аннанинг нигоҳи, қўлчасининг тегиб кетиши Вронскийнинг вужудини ўтдай ёндирди. У кафтидаги Аннанинг қўли теккан жойни ўпди-да, шу оқшом сўнгги икки ойдагидан кўра мақсадига кўпроқ яқинлашгани учун бахтиёр бўлиб уйига жўнаб кетди.

VIII

Алексей Александрович хотинининг Вронский билан алоҳида стол ёнида ўтириб, нима тўғрисидадир ширин суҳбат қилганига ажабланмас, бунда одобсизлик бор деб ҳам билмас эди; лекин бунинг меҳмонхонада ўтирган бошқа одамларга одобсизликдай, эриш нарсайи кўринганини сезгани учун ўзига ҳам одобсизликдай бўлиб кўринди. У бунинг хотинига айтишга қарор қилди.

Алексей Александрович уйга қайтгандан сўнг, ўз ода-тича тўғри кабинетига кириб кетди; у ерда курсисига ўтирди-да, ўқиётган папизм ҳақидаги китобни хат чўп ташлаб қўйган жойидан очиб, ҳар вақтдагидай, соат бир-гача ўқиди; фақат ора-сира кенг пешонасини силаб-силаб қўяр ва, ниманидир қувмоқчи бўлгандек, бошини силки-тар эди. Одатдаги соатида ўрнидан турди, ётиш олдидан ювиниб-таранди. Анна Аркадьевна ҳалигача келмаган эди. Китобни қўлтиғига қисиб юқорига чиқди; лекин бу кеча унинг мияси хизмат ишлари ҳақидаги одатдаги фикр ва мулоҳазалар ўрнига, хотини ва унда содир бўлган аллақандай ножўя ҳаракат тўғрисидаги фикрлар билан банд бўл-

ди. У ўз одатига хилоф қилиб, ўрнига ётмади, қўлларини орқасига қилиб, хонада у ёқ бу ёқ юра бошлади. Юз берган янги аҳвол тўғрисида олдин яхшироқ ўйлаб олиш заруратини сезиб, ўрнига кириб ётолмади.

Алексей Александрович хотини билан гаплашиб олиш тўғрисида ўзича бир қарорга келганда, бу нарса унга жуда осон, оддий иш бўлиб кўринган эди; лекин юз берган бу янги аҳвол тўғрисида мундоқ ўйлаб қарагандан кейин, бу нарса жуда ҳам чигал, жуда ҳам мушкул бўлиб кўринди.

Алексей Александрович рашкчи эмас эди. Унинг ақидасича, рашк хотин учун бир ҳақорат, шу сабабли хотинга ишонч бўлиши керак эди. Нима учун хотинига албатта ишониши, яъни ёш хотинининг уни ҳамиша яхши кўришига бутунлай кўнгли тўқ бўлиши кераклигини у ўз ўзидан сўрамасди; лекин кўнглида шубҳа, ишончсизлик ҳисси йўқ эди, шунинг учун ишончи бор эди ва ишониш керак деб айтарди. Рашкнинг одамни уятга қолдирадиган бир ҳис эканлиги ва одамда ишонч бўлиш кераклиги тўғрисидаги ақидаси ҳозир барбод этилмаган бўлса ҳам, аллақандай мантиқсиз, маъносиз бир нарса қаршисида юзма-юз турганлигини ҳис этар, аммо нима қилишини билмай боши қотар эди. Алексей Александрович ҳаёт қаршисида юзма-юз турар, хотинининг ўзидан бошқа бировни яхши кўриб қолиши мумкинлигини кўриб турар, бу эса унга жуда бемаъни, чигал нарса бўлиб кўринарди, чунки бу ҳаётнинг ўзи эди. Алексей Александрович бутун умрини ҳаёт инъикоси билан алоқада бўлган хизмат соҳасида ўтказган эди. Ҳар сафар ҳаётнинг ўзи билан юзма-юз келганда, у ўзини панага оларди. Жар устидаги кўприкдан бамайлихотир ўтиб кетган, кейин эса бирдан у кўприкнинг бузиб ташланганини ва остида гирдоб борлигини кўрган киши қандай ҳис-туйғуларга берилса, Алексей Александрович ҳам ҳозир худди ўшандай туйғуда эди. Бу гирдоб – ҳаётдан иборат, кўприк эса,

– Алексей Александрович яшаган сунъий ҳаёт эди. Хотинининг бошқа бировни яхши кўриб қолиши мумкинлиги масаласи билан биринчи марта тўқнашганда юраги чиқиб кетаёзди.

У кийимларини ечмасдан салмоқли одимлари билан хоналар ичида у ёқдан бу ёққа айланиб юарди; биргина чироқ ёритиб турган ва паркетлари ғижиллайдигли емакхонада, ним қоронғи меҳмонхонанинг гилами устида у ёқ бу ёқ юар, (яқиндагина тайёрланиб меҳмонхонадаги диван устига осиб қўйилган ўзининг катта портретигагина ёруғ тушиб турарди) сўнгра Аннанинг иккита шам ёниб турган кабинетига кирар, шамлар хотинининг ота-онаси ва ёру дугонаси портретларига, унинг ёзув столида кўравериб, кўзига таниш бўлиб қолган чиройли ўйинчоқ-безанчоқларига нур тўкиб турарди. Аннанинг хонасидан ўтиб, меҳмонхона эшигига юриб келар, яна қайтиб кетарди.

Хоналар ичида у ёқдан бу ёққа айланиб юрганида, айниқса, чароғон емакхонанинг паркетлари устида юриб бораётганида тўхтаб: «Ҳа, бир қарорга келиш, бунга хотима бериш керак, мен бу тўғрида ўз фикримни, қароримни айтишим лозим», – деяр эди ўзига. Шундан кейин яна орқасига қайтарди. «Лекин нимани айтаман? Қандай қарорни?» деб меҳмонхонада ўз-ўзига савол берар, лекин жавоб тополмай қийналарди. Кейин кабинет томонга бурилишда яна ўзидан сўради: «Шошма, ахир ўзи нима гап? Нима бўлди? Ҳеч нима бўлгани йўқ-ку. Фақат Вронский билан узоқ гаплашди, холос. Ҳўш, нима бўпти? Кибор жамиятларда хотинлар бировлар билан ўтириб гаплашмайдами? Иннайкейин, бу рашк нимаси – ўзимни ҳам, уни ҳам ерга уриш деган сўз-ку бу ахир», деб ўйларди у, Аннанинг кабинетига кирганда; лекин илгарилари ўзи учун салмоққа эга бўлган бу мулоҳазаларнинг энди салмоғи ҳам, аҳамияти ҳам қолмаган эди. У ётоқхона эшигидан яна зал томонга қайрилиб кетар; лекин ним қоронғи

меҳмонхонага қайтиб кирди дегунча, аллақандай бир овоз: «Булар сен ўйлагандай эмас, мабодо бошқалар буни сезишган бўлса, демак бу ерда бир гап бор», – дерди. Шундан кейин у емакхонада яна ўзига: «Ҳа, бу масалани ҳал қилиш, барҳам бериш керак, сўнгра ўз мулоҳазаларимни айтишим лозим...» деярди. Меҳмонхонадан қайрилишда яна ўз-ўзидан: «Қандай ҳал қилиш керак?» – деб сўрарди. Кейин яна: «Нима ҳодиса бўлди?» – деб ўзидан сўрар, «Ҳеч қандай ҳодиса бўлгани йўқ» – деб жавоб берар, сўнгра рашк деган нарсанинг хотинни ҳўрловчи ҳис эканлигини эслар, лекин меҳмонхонага борганда, яна «бир гап бор» деб васвасага тушарди. Фикри ҳам жасади сингари тўла доира бўйлаб айланиб юрар, лекин ҳеч қандай янги нарсага рост келмас эди. У буни сезди-ю, пешонасини силаб, хотинининг кабинетида ўтириб қолди.

Бу ерда Аннанинг столига ва унинг устида ётган малахит бювар ҳамда ёза бошланган бир мактубчага кўзи тушди-ю, фикрлари бирдан ўзгариб кетди. У Анна тўғрисида, Аннанинг нималарни ўйлагани ва ҳис этгани тўғрисида ўйлай бошлади. Хотинининг шахсий ҳаёти, фикр-ўйлари, истак ва орзулари бўлишини у биринчи марта хаёлига келтирди, шунда хотинининг ўзига хос ҳаёти борлиги ва бўлиши кераклиги тўғрисида туғилган фикр унга шу қадар даҳшатли бўлиб кўриндики, бу фикрни бошидан тезроқ қувиб юбориш ҳаракатига тушди. Бу бир гирдоб эди, унга қарашга Алексей Александровичнинг юраги тоб келтиролмасди. Ўзини бошқа бир одамнинг ўрнига қўйиб, ўша одамдай фикр ва ҳис қилиш эса Алексей Александровичга руҳан ёт нарса эди. У бу хил руҳий ҳолатни зарарли, хавфли бир хаёлпарастлик деб ҳисобларди.

«Масаланинг энг даҳшатли томони шундаки, – деб ўйларди у, – бошлаган ишим охирига етиб қолганда (ҳозир амалга ошираётган лойиҳасини ўйларди), тинч яшашим ва қалбимнинг бутун кучини сафарбар қилишим жуда ҳам зарур бўлиб турган шу пайтда бошимга ана шу бе-

маъни ташвиш тушса-я! Энди нима қилишим керак? Мен ахир бесаранжомликка, ҳаяжонга тушиб ҳақиқат юзига боқишдан қўрқадиган одамлардан бўлмасам».

– Мен бу нарсани ўйлаб кўришим, бир қарорга келишим ва ташвишларни ўртадан кўтариб ташлашим керак, – деди, у овозини чиқариб.

«Хотинимнинг ҳис-туйғулари ҳақидаги, унинг қалбида содир бўлаётган ва бўлиши мумкин бўлган нарсалар тўғрисидаги масаланинг менга дахли йўқ, бу унинг виждонига ва динига тааллуқли нарса», – деб ўйланди-да, содир бўлган ҳозирги аҳволни қонунлаштириш учун мувофиқ модда топганидан қувониб, ўзида бир енгиллик ҳис этди.

«Шундай қилиб, – деди Алексей Александрович, – унинг ҳислари ва ҳоказолар тўғрисидаги масалалар, унинг виждонига тааллуқли масалалардир, уларнинг менга ҳеч қандай дахли бўлиши мумкин эмас. Менинг вазифам эса равшан ва муайян. Мен оиланинг бошлиғиман, шунинг учун оилага раҳбарлик қилишга ва қисман жавобгарликни уҳдамга олишга мажбурман; мен ўзим кўриб турган хавф-хатарни кўрсатишим, ундан сақлашим ва ҳатто ҳукмронлигимни ҳам ишга солишим керак. Мен бу нарсаларнинг ҳаммасини унга айтишим керак».

Хотинига айтадиган гаплари Алексей Александровичнинг миясида энди равшан шакл олди. У айтадиган гапларини ўйлаб туриб, вақтини ва ақл кучини шундай майдай-чуйда нарсаларга, уй ташвишларига исроф қилишга мажбур бўлаётгани учун афсусланди; лекин бунга қарамасдан сўзлайдиган нутқи миясида маъруза сингари изчил ва ойдин шакл ола бошлади. «Мен қуйидаги нарсаларни айтишим, уқтиришим керак: биринчидан, афкор омманинг ва одоб қоидаларининг аҳамиятини; иккинчидан, никоҳ моҳиятининг диний жиҳатдан изоҳини; учинчидан, керак бўлса, ўғил учун юз бериши мумкин бўлган бахти қораликни; тўртинчидан, унинг ўз бошига тушадиган шўри-ғавғони эслатиб қўйишим

керак». Ана шундан кейин Алексей Александрович бармоқларини бир-бирига кириштирди, кафтларини пастга қаратиб туриб бир тортган эди, бармоқларининг бўғинлари қирсиллаб кетди.

Унинг бу ёмон одати, – қўлларини чатиштириб, бармоқларини қирсиллатиш одати, – ҳамма вақт асабларини тинчитар ва ҳозир унга жуда ҳам зарур бўлган хотиржамлик ҳиссини туғдирарди. Ташқари эшигига карета келиб тўхтагани эшитилди. Алексей Александрович зал ўртасида тўхтаб қолди.

Зинапоядан чиқиб келаётган аёл кишининг қадам товуши эшитилди. Алексей Александрович нутқини ирод этишга шайланиб чатиштирилган бармоқларини қаттиқ қисган ҳолда яна қайси бири қисирлар экан деб кутиб турар эди. Бўғинларидан бири қисирлади.

Зинапоядан эшитилаётган майин қадамлар товушидан Аннанинг яқинлашиб келаётганини сезди-да, тайёрлаб қўйган нутқидан мамнун бўлса ҳам, яна гапни очти қилиш кераклигини ўйлаб юраги орқасига тортиб кетди.

IX

Анна бошини солинтириб, бошлиғининг попугини ўйнаб келарди. Юзи порлаб нур сочиб турарди; лекин бу шодлик нури эмас эди, у қоронғи кечада ловуллаган даҳшатли ёнғин ёғдусини эслатарди. Анна эрини кўриб бошини кўтарди-да, худди уйқудан уйғонаётган киши сингари, кулимсираб қўйди.

– Ана холос, ҳали ҳам ётганинг йўқми? Қизиқ! – деди-ю Анна, бошлиғини чиқариб, тўхтамасданоқ пардозхонасига кириб кетди. Кейин эшик орқасидан овози эшитилди: – Ётиш керак, Алексей Александрович.

– Анна, сенда гапим бор эди.

– Менда? – таажжуб билан эшикдан чиқиб, эрига қаради Анна. – Ҳа, нима гап? Нима хусусда? – деб сўради, ўтир-

гандан кейин. – Хўп, гаплашайлик, агар жуда зарур бўлса. Аммо ётсак яхшироқ бўларди.

Анна тилига келган нарсаларни қайтармай гапирар, гапираётган нарсаларига кулоқ солиб, ёлғон гапиришга қобилиятли эканига ўзи ҳайрон қолар эди. Сўзлари нақадар содда, нақадар табиий, ухлагиси келгани ҳам худди ростга ўхшар эди! Анна ўзини қалин ёлғончилик либосини кийиб олгандай ҳис этарди. Қандайдир кўринмайдиган бир куч ўзига ёрдам бераётганини, ўзини қўллаб-қувватлаётганини ҳис қиларди.

– Анна, мен сени огоҳ қилиб қўймоқчиман, – деди эри.

– Огоҳ қилиб қўймоқчисан? – деб сўради Анна. – Нимадан?

Анна шу қадар содда, шу қадар қувноқ чехра билан қараб турардики, уни эрича билмаган, танимаган киши сўзларининг на оҳангида, на маъносида бирон ғайри табиий нарса борлигини пайқай олмас эди. Лекин уни яхши билган эри учун, беш дақиқа кечикиб ётганда Анна бунга сезиб, сабабини суриштирганини неча марта лаб кўрган эр учун, ҳар бир севинчини, хушвақтлигини ва дарду ҳасратларини дарҳол келиб ўзига айтганини билган эр учун, – эрининг аҳволини сезгиси келмаган, ўзи тўғрисида бир оғиз ҳам сўз айтишни истамаган хотинини шундай аҳволда кўриш – жуда кўп маънога эга эди. Хотинининг авваллари ҳамма вақт ўзи учун очиқ бўлган қалбининг энди ёпиқ эканлигини кўриб турарди. Ҳали бу ҳам оз, ҳатто Аннанинг сўз оҳангида бу ҳаракатидан уялмаётганини, гўё: «Тўғри, қалбим сен учун ёпиқ, шундай бўлиши керак, бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади», деб рўй-рост гапираётгандек авзода эканини кўриб турарди. Уйига қайтиб келганда, уйни кулфлоғлиқ кўрган киши ўзини қандай ҳис қилса, Алексей Александрович ҳам ҳозир худди шундай ҳисни бошидан кечирмоқда эди. «Лекин, зора калити топилса», деб ўйлади Алексей Александрович.

– Мен сени шу хусусда огоҳ қилиб қўймоқчиманки, – деб мунгли товуш билан сўз бошлади у, – эҳтиётсизлик ва енгилтаклик орқасида сен ўзингни киборлар жамиятида гап-сўзга қолдиришинг мумкин. Бугун граф Вронский билан (бу номни қаттиқ овоз билан чертиб-чертиб гапирди) қилган ҳаддан зиёд дилкашлигинг бутун мажлисининг диққатини ўзига жалб этди.

У сўзлаётганда Аннанинг кулиб турган, лекин нима ни ифода этаётганини тушуниб бўлмайдиган (шу билан уни даҳшатга солаётган) кўзларига қараб, ўз сўзларининг фойдасиз, ноўрин эканлигини сезиб турарди.

Анна у айтган гапларга ҳеч бир тушунмаган, фақат сўнги сўзнигина жўрттага тушунгандек:

– Ҳамма вақт шунақа қиласан, – деб жавоб берди. – Зеркиб ўтирсам ҳам сенга ёқмайман, вақтим чоғ бўлиб ўтирсам ҳам ёқмайман. У ерда ҳеч зерикканим йўқ. Нима, зерикмаганим сенга алам қилдими?

Алексей Александрович бир сесканди-ю, бармоқларини қисирлатмоқчи бўлиб букди.

– Қўй, қисирлатма, бирам ёмон кўраманки, – деди Анна.

Алексей Александрович ўзини босиб қўлларини ҳаракатдан тўхтатди-да:

– Анна, сен ўзингмисан? – деди.

Анна ҳам самимий, ҳам кулгили таажжуб билан:

– Ҳа, нима? – деди. – Нима демоқчисан менга?

Алексей Александрович, дами ичига тушиб кетиб қўли билан пешонасини, кўзларини силади. У ўзининг қилмоқчи бўлган нарсаси ўрнига, яъни хотинини кибор жамият кўзида хатолардан огоҳлантириб қўйиш ўрнига Аннанинг виждонига тааллуқли нарсалар тўғрисида ихтиёрсиз ҳаяжонланаётганини ва аллақандай хаёлий тўсқин билан курашаётганини кўрди.

– Мен сенга шуни айтмоқчи эдим, – деб совуқ сокин бир оҳангда сўзини давом эттирди, – илтимос қиламан, гапимга яхшилаб қулоқ сол. Ўзинг биласан, мен рашкни таҳқир этувчи ва киши иззат-нафсини ерга урувчи бир

ҳис деб биламан, шунинг учун ҳеч қачон бу ҳисга берилиб иш қилмайман; лекин одоб деган нарсанинг шундай қонун-қоидалари борки, буни оёқости қилган киши жазосини тортмай қолмайди. Бугун мен сезганим йўқ, лекин мажлисдагиларда қолдирган таассуротингга қараб бир нима дейиладиган бўлса, сен ўзингни ҳамма талабларга жавоб берадиган тартибда тутмадинг, буни ҳамма сезди.

– Гапингга тушунсам ўлай агар, – деди Анна, елкаларини қисиб. Кейин ўзича: «Унга бари бир экан. Менинг ҳаракатимни киборлар жамияти пайқашгани учун ташвишга тушибди», деб ўйлади. – Тобинг қочган кўринади, Алексей Александрович, – деб илова қилди-да, ўрнидан туриб, хонасига кириб кетишни мўлжаллаб турганда эри уни тўхтатмоқчи бўлгандай олдинга қараб юрди.

Унинг юзи хунук, қовоқлари солиқ эди, Анна уни ҳеч маҳал бу хилда кўрмаган эди. Анна тўхтади-да, бошини орқага ташлаб бир оз қийшайтириб чаққон қўллари билан сочларидаги санчикларини чиқара бошлади.

– Ҳўп, қулоғим сенда, қани, гапир, эштай, – деди Анна, вазмин, лекин мазах қилувчи бир оҳангда. – Ҳатто гапингга жон деб қулоқ соламан, чунки нималигини билишни хоҳлайман.

Анна сўзлар, сўзлаётган сўзларининг табиий, вазмин, тўғри оҳангдалигига ва ҳар бир сўзни топиб гапираётганига ҳайрон бўларди.

– Ҳисларингни синчиклаб билиб олишга ҳақим йўқ, мен буни умуман фойдасиз, ҳатто зарарли деб ҳисоблайман, – деб сўз бошлади Алексей Александрович. – Қалбимизни кавлаштирганимизда, баъзан шундай нарсаларни кавлаб чиқарамизки, ундай нарсалар ўша ерида кўринмай ётгани яхшироқ бўларди. Сенинг ҳисларинг – виждонингга тааллуқли нарса; лекин мен сенинг олдинда, ўзимнинг олдимда, худо олдида ўз бурчларингни кўрсатиб қўйишга мажбурман. Бизнинг ҳаётимиз пайванд қилинган, лекин одамлар томонидан эмас, Ал-

лоҳ томонидан пайванд қилинган. Бу пайвандни фақат жиноятгина бузиши мумкин, бундай жиноят эса оғир жазо билан натижаланади.

– Гапингга ҳеч тушунолмаёпман. Вой худо-ей, худди ўчакишгандай, бирам уйқум келяптики! – деди-ю Анна, қўли билан сочларини тез-тез кавлаштириб, қолган санчиқларни қидира бошлади.

Алексей Александрович:

– Анна, худо хайрингни берсин, ундай дема, – деди. – Эҳтимол, мен янглишаётгандирман, лекин гапимга ишон, мен бу нарсаларни ўзимдан кўра кўпроқ сенинг юз-хотиринг учун айтяпман. Мен эрингман, сени яхши кўраман.

Бир лаҳзагина Аннанинг боши қуйи солинди ва кўзларисидаги истеҳзо учқуни сўнди; лекин «яхши кўраман» сўзи уни яна ғазабга келтирди. «Яхши кўради? Наҳотки яхши кўришни билса? Муҳаббат деган нарса борлигини эшитмаган бўлсайди, ҳеч қачон бу сўзни ишлатмасди. Муҳаббатнинг нималигини тақир билмайди», – деб ўйланди Анна, кейин:

– Алексей Александрович, ўлай агар, ҳеч нарсага тушунмаяпман, – деди. – Тушунтириброқ гапир, нима, билай...

– Шошма, гапимни гапириб олай. Мен сени яхши кўраман. Лекин мен ўз тўғримда гапираётганим йўқ; бунда асосий шахслар ўғлимиз-у сенинг ўзинг. Такрор айтаман, менинг сўзларим сенга бутунлай беҳуда, ноўрин бўлиб туюлиши мумкин, эҳтимол бу сўзлар янглишаётганлигим натижасидир. Ундай бўлса, мени кечиршингни илтимос қиламан. Мабодо заррача бўлса ҳам асос борлигини сезсанг, у ҳолда ўйлаб кўришингни ва кўнгил ёриб менга очиқ айтишингни илтимос қиламан...

Алексей Александрович олдиндан тайёрлаб қўйган сўзларини эмас, бутунлай бошқа нарсаларни айтганини ўзи ҳам пайқамай қолди.

– Менинг айтадиган ҳеч қандай гапим йўқ. Иннайке-йин... – Анна ўзини жилмайишдан зўрға тутиб, бирдан шошиб гапирди: – бўлди, ухлаш керак.

Алексей Александрович хўрсиниб қўйди-да, ортиқ ҳеч нима демасдан, ётоқхонага кириб кетди.

Анна ётоқхонага кирганда, эри ўрнида ётган эди. Лаблари қимтилган, кўзлари эса хотинига эмас, бошқа ёққа тикилган эди. Анна ўз ўрнига кириб, эрининг яна гап бошлашини дақиқа сайин кутиб ётди. У эрининг гап бошлашидан ҳам кўрқар, гап бошлашини ҳам хоҳларди. Лекин эри миқ этмасди. Анна қимир этмасдан узоқ кутди ва ниҳоят уни унутди. У ҳозир бошқа кишини ўйлар, уни кўз ўнгида кўриб турар, уни ўйлаган пайтда юрагининг ҳаяжон билан, жинояткорона шодлик билан тўлиб борганини пайқар эди. У бирдан бурундан бир маромда чиқарётган сокин бир хуштакни эшитди. Алексей Александрович ўзи чиқараётган хуштакдан дастлаб кўрқиб, тўхтаб қолди; лекин икки марта нафас олгандан сўнг янги бир оҳангда яна хуштак ота бошлади.

– Фойдасиз, фойдасиз, энди фойдасиз, – деб Анна кулимсираб туриб пичирлади. У узоқ вақтгача қимир этмай кўзларини очиб ётди; кўзларининг парпираганини у қоронғида ҳам кўриб тургандек туярди.

Х

Шу оқшомдан Алексей Александрович учун ҳам, хотини учун ҳам янги ҳаёт бошланди. Айтарли ҳеч қандай ҳодиса юз бермади. Анна ҳар вақтдагидай киборлар мажлисларига қатнар, айниқса, княгиня Бетсиникига кўпроқ борар, Вронскийни ҳамма жойда учратарди. Алексей Александрович бунини кўрсин ҳам, лекин ҳеч нарса қилолмасди. Хотинидан гап олиш учун уринганда ҳар сафар Анна уни аллақандай шодиёна бир таажжуб билан қарши оларди. Зоҳирда ҳамма нарса аввалгидай эди, лекин ботинда алоқалари бутунлай ўзгарган эди. Алексей Александрович давлат ишларида бениҳоя қудратли одам бўлса ҳам, бу масалада ўзини заиф ҳис қиларди. У бамисоли хўкизга ўхшаш, бошини эгиб, боши

устида кўтарилган болтанинг зарбасини мутелик билан кутарди. Ҳар гал шу тўғрида ўйлай бошлаганда яна бир марта ҳаракат қилиб кўриш кераклигини, меҳрибонлик, мулойимлик ва талқин-таъсир йўли билан уни қутқазиб қолиш, ҳушини жойга келтириб қўйиш кераклигини ҳис қилар ва ҳар кун у билан гаплашишга жазм қилар эди. Лекин ҳар сафар Анна билан гаплаша бошлаганда, Аннанинг ичига кириб олган бадкорлик ва риёкорлик шайтони ўзининг ҳам елкасига миниб олаётганини ҳис қиларди-да, Анна билан гаплашмоқчи бўлган оҳангда эмас, бутунлай бошқа оҳангда, бошқа тўғриларда гапириб юборарди. У Анна билан ихтиёрсиз ўзи одатланиб қолган истехзо аралаш оҳангда гаплаша бошларди. Ҳолбуки Аннага айтилиши лозим бўлган нарсани бу хил оҳангда айтиб бўлмас эди.

XI

Вронский учун қарийб бир йилдан бери ҳаётининг бирдан-бир орзуси бўлиб, ўтмишдаги барча орзуларининг ўрнини эгаллаб олган нарса; Анна учун эса имкон хорижида бўлган, даҳшатли кўринган ва бунга қарамай жозибали орзу бўлиб келган нарса – ниҳоят ушалган эди. Вронский ранги ўчган, жағи қалтираган ҳолда Аннанинг боши устида туриб, Аннага: тинчланинг, ўзингизни босиб олинг, деб ялиниб-ёлворар, лекин нима деб, нима билан тинчитишни билмай боши қотар эди.

– Анна! Анна! – деярди у, қалтироқ товуш билан. – Анна, худо ҳақи!..

Вронский қанча баланд овоз билан гапирса, Анна бир маҳаллар мағрур, қувноқ бўлган, энди эса уятга қолган бошини шунча паст туширар, эгилиб-букилар, ўтирган дивандан полга, унинг оёқлари остига йиқиларди; Вронский ушлаб турмаган бўлса, гиламга йиқилиб тушарди.

Анна унинг қўлини кўксига босиб:

– Ё Аллоҳ! Ўзинг кечир! – деб ҳиқилларди.

Анна ўзини шу қадар жинояткор ва айбдор сезардики, фақат ўзини ерга уриш, узр сўрашдан бошқа иложи қолмаган эди; дунёда эса энди Аннанинг Вронскийдан бошқа ҳеч кими йўқ эди, шунинг учун кечирим сўраб унга ҳам ялиниб-ёлворарди. Анна унга термилар, ўзининг хўрлигини бутун вужуди билан ҳис этар, ортиқ гапиришга сўз тополмай қийналар эди. Вронский эса қотил ўзи ўлдирган кишисининг жасадини кўрганда ҳис қилиши керак бўлган нарсаларни ҳис қилар эди. У ҳаётдан маҳрум қилган бу жасад уларнинг муҳаббати, муҳаббатларининг биринчи фасли эди. Бу даҳшатли ҳаёсизлик эвазига қўлга киритилган бахт хотираларидаги қандайдир мудҳиш, жирканч бир нарса эди. Анна ўзининг маънавий яланғочлигидан эзилар, бу нарса Вронскийга ҳам таъсир қиларди. Лекин қотил, ўзи қатл этган кишининг жасади олдида қанчалик даҳшатга тушмасин, бу жасадни пора-пора қилиб яшириши керак, қотил қатл йўли билан қўлга киритган нарсаларидан фойдаланиши керак.

Шунинг учун қотил ғазаб билан, гўё эҳтирос билан жасадга ташланади, уни судрайди, парчалайди; шунга ўхшаш Вронский ҳам унинг юзини, яланғоч елкаларини бўсалар билан қоплади. Анна унинг қўлини ушлаб, қимир этмай ўтирарди. Ҳа, бу ўпишлар – ҳаёсизлик эвазига қўлга киритилган нарсалардир. Ҳа, ҳамиша меники бўлиб қоладиган бу ягона қўл эса – мен билан тил бириктирган шеригимнинг қўли. Анна бу қўлни лабларига келтириб ўпди. Вронский тиз чўкиб, Аннанинг юзига қараб дийдорига тўймоқчи бўлди; лекин у юзини яшириб, бир сўз ҳам демади. Ниҳоят, Анна ўзини зўрлаб ўрнидан турди-да, Вронскийни итариб юборди. Юзи ҳамон аввалгидай чиройли бўлса ҳам, аянч тусда эди.

– Ҳамма нарса битди, – деди Анна. – Менинг сендан бошқа ҳеч нима йўқ. Эсингда бўлсин.

– Жонимдек кўрганимни ҳеч қачон эсдан чиқара олмайман. Бу бахтнинг бир лаҳзаси учун...

– Қандай бахт! – деди Анна, жирканч ва даҳшат билан; бу даҳшат Вронскийга ҳам беихтиёр таъсир қилди. – Худо хайрингни берсин, ортиқ бир сўз ҳам айтма.

Анна дарҳол ўрнидан туриб, ўзини четга олди.

– Ортиқ бир сўз ҳам айтма, – деб такрорлади-ю, юзида Вронскийга ғалати туюлган совуқ бир умидсизлик ифодаси билан ундан айрилди. Анна ҳозир қадам ташлаган янги ҳаёт олдида ҳис қилган номус, шодлик ҳиссини ва даҳшатни сўз билан ифода этолмаслигини сезар, шунинг учун бу ҳақда гапиришни, бу ҳисни номуносиб сўзлар билан булғашни истамас эди. Лекин кейинча ҳам, эртасига ва индинига ҳам, бу ҳисларнинг бутун мураккаблигини ифода қила биладиган сўзлар тополмадигина эмас, балки қалбида бор нарсаларни ўзича ўйлаб кўришга ярайдиган фикрлар ҳам тополмади.

«Йўқ, энди бу тўғрида ўйлай олмайман; кейин, тинчимни топганимдан кейин ўйлайман» деярдиган у ўз-ўзига. Лекин фикр-ўйларига ором берадиган бу тинчлик келавермади; нима қилиб қўйганлигини, энди бошига нималар келишлиги ва нима қилиш кераклиги тўғрисидаги фикрлар ҳар гал миясига келганда, уни даҳшат босар ва бу фикрларни миясидан қувар эди.

– Кейин, тинчимни топганимдан кейин, – деярдиган ўз-ўзига.

Аммо тушида, ўз фикрларига ҳукмронлик қилиш ихтиёри қўлидан кетганда, аҳвол бутун шармандалиги, яланғочлиги билан кўз олдида гавдаланарди. Қарийб ҳар кеча тушига бир нарса кирар эди. Тушида уларнинг ҳар иккови ҳам эри бўлиб кўринар, иккови ҳам Аннани севиб-сийпалар эмиш. Алексей Александрович Аннанинг қўлларини ўпиб йиғлар эмиш, нуқул: «Хайрият, энди яхши бўлди!» дермиш. Алексей Вронский ҳам ўша ерда, у ҳам Аннанинг эри эмиш. Анна эса бурунлари ўзига имкон хорижида кўринган бу аҳволга ҳайрон бўлар,

бу аҳволнинг ўнғайлигини, энди ҳар иккала эрининг ҳам бундан мамнун ва бахтиёрлигини кулиб туриб гапирармиш. Лекин бу туш худди қора босгандек Аннани қийнар, у ваҳм билан уйғониб кетарди.

XII

Левин Москвадан қайтган дастлабки кунларида, рад жавоб олиб, шарманда бўлганини эслаб ҳар сафар титраб, қизариб юрган кезларида ўзига шундай деярди: «Физикадан бир олиб, иккинчи курсда қолганимда, ҳамма нарса барбод бўлди деб худди шундай қалтираган, лавлагидек қизарган эдим; опамнинг менга топширган ишини бузиб қўйганимда ҳам барбод бўлдим деб ўйлаган эдим. Хўш, оқибат нима бўлди? – Мана энди, йиллар ўтгандан сўнг, ўша нарсалар учун қайғурганимни эслаб хайрон қоламан. Бу қайғумнинг оқибати ҳам шундай бўлади. Замон ўтгандан сўнг бу нарсага ҳам парвосиз қарайдиган бўламан».

Лекин орадан уч ой ўтиб кетган бўлса ҳам, бунга парвосиз бўлиб қололмади, балки худди биринчи кунлардаги сингари бу ҳодисани эслаганда юраги ўртаниб кетарди. Ҳеч таскин тополмасди, чунки кўп вақтлардан бери оила ҳаётини орзу қилиб келганига, ўзини бундай ҳаёт учун етилган ҳис қилганига қарамай, ҳамон уйланмаган ва уйланиш эҳтимолидан бурунгига нисбатан анча узоқлашган эди. Атрофидаги одамлар сингари, унинг ўзи ҳам шу ёшга етган кишининг сўққабош бўлиб қолиши яхши эмаслигини сезиб ўқинарди. Бир кун, Москвага жўнаш олдида, ўзининг молбоқари Николайга (бу содда мужик билан хангомалашишни яхши кўрарди): «Нима дейсан, Николай, уйланмоқчиман!» дегани ҳали-ҳали эсида. Ўшанда Николай шубҳасиз бажарилиши лозим бўлган иш тўғрисида гапираётгандек: «Албатта, аллақачон уйланиш керак эди, Константин Дмитрич!» деган эди. Лекин уйланиш эҳтимоли ҳозир ҳар вақтдагидан ҳам узоқлашган эди. Кўнг-

лидаги ўрин эса эгалланган, ҳозир ана шу ўринга таниш қизлардан биронтасини ҳаёлида қўйиб кўрса, бунинг сира-сира бўлиши мумкин эмаслигига қаноат ҳосил қиларди. Бундан ташқари, рад жавоб олганини, бу масалада ўзи ўйнаган ролини эслаганда уялиб ерга кириб кетгудек бўларди. Бу хусусда ўзининг ҳеч қандай айби йўқлигини ўз-ўзига неча марта айтса ҳам, буни эслаш шунга ўхшаш кишини уялтирадиган хотиралар сингари, уни қалтиратар, қизартирар эди. Ҳар қандай одамда бўлгани сингари, унинг ўтмишида ҳам виждонини азоблайдиган ёмон ишлар содир бўлган; лекин қилган ножўя ишлари тўғрисидаги хотира, бу арзимас, лекин уятли ҳодиса сингари азоб бермас эди. Юрагидаги бу яра ҳеч бир маҳал битадиган яра эмасди. Энди Китидан олган рад жавоби ва ўша кеча бошқалар назарида тушган аянч аҳволи ҳам шу хотиралар сирасига келиб қўшилди. Лекин вақт ва меҳнат ўз ишини қилмоқда эди. Бу оғир хотиралар унинг учун кўзга чалинмайдиган, лекин қишлоқ ҳаёти учун катта аҳамиятга эга бўлган ҳодисалар орқасида қолиб борарди. Ҳафталар ўтган сари Китини камдан-кам эслайдиган бўлиб қолди, у Китининг эрга теккани ёки яқинда эрга тегиши тўғрисидаги хабарни сабрсизлик билан кутар, бундай хабар оғриқ тишни суғуриб ташлагандай шифо беради деб кўз тутар эди.

Бу орада кишининг баҳрини очадиган гўзал баҳор етиб келди; ўсимликлар ҳам, жониворлар ҳам, инсонлар ҳам – ҳаммаси барабарига яйраб-яшнайдиган нодир баҳор ўзини куттирмай етиб келди. Бу гўзал баҳор Левиннинг ҳисларини яна беш баттар кўзғатган ва ўзининг ёлғизликда кечирадиган ҳаётини мустаҳкам, мустақил негизда қуриш учун ўтмишдаги ҳамма нарсалардан воз кечиш тўғрисидаги ниятини қувватлади. У қишлоққа қайтишда у ерда амалга оширмоқчи бўлган ишларидан кўпгинасини ҳали-ҳануз бажармаган бўлса ҳам, лекин энг муҳими – пок ва тоза ҳаёт кечириш истаги амалга ошган эди – у бунга риоя қиларди. Разил бир ишни қилиб қўйиб, кейин азоби-

ни чекиб юрадиган Левин энди уятли иш қилмас, шунинг учун одамлар юзига тортинмай қарар эди. У Марья Николаевнадан февраль ойидаёқ хат олган эди; хатида Николай акасининг соғлиги ёмонлашиб бораётганлигини, лекин у муолажага қўнмаётганлигини хабар қилган эди; шу хат муносабати билан Левин Москвага бориб, акасини докторлар билан маслаҳатлашишга ва чет элга жўнаб, сув муолажасини олишга қўндириб келди. Акасини осонгина йўлга солишга ва жаҳлини чиқармасдан йўл харажатлари учун қарз ҳам беришга муваффақ бўлди. Бу иши учун ўзидан жуда мамнун эди. Баҳорда, айниқса, диққат талаб қиладиган хўжалик билан машғул бўлишдан ва китоб ўқишдан ташқари, Левин шу қиш хўжалик ҳақида бир асар ҳам ёза бошлади; бу асарнинг режасига кўра, хўжаликдаги ишчининг характери ҳам иқлим ва тупроқ қатори абсолют омил деб танилиши, шунинг учун қишлоқ хўжалиги фанининг бутун низом ва қоидалари фақат тупроқ ва иқлим омилларига қарабгина эмас, балки иқлим, тупроқ ҳамда ишчининг ўзгармас, маълум характери омилларининг хулосаси бўлиши керак. Шундай қилиб, якка яшаганига қарамай ёки якка яшагани учун ҳам унинг ҳаёти иш ва ташвиш билан тўлиб-тошган, фақат ора-сира миясида чувалашган тарқоқ фикрларини Агафья Михайловнадан бошқаларга ҳам айтиш учун эҳтиёж сезар, бунга қарамасдан Агафья Михайловна билан ҳам кўпинча физика, хўжалик назарияси, айниқса фалсафа тўғрисида муҳокамалар юритарди; фалсафа эса Агафья Михайловнанинг яхши кўрган фани эди.

Баҳор чехрасини узоқ вақтгача очмади. Рўзанинг сўнгги ҳафталарида ҳаво очик, совуқ бўлиб турди. Кундузлари қатқалоқлар эрир, кечалари эса совуқ етти даражага чиқиб олар эди; муз шу қадар қалин эдики, аравалар тўғри келган жойдан юриб кетаверарди. Пасха кунларида ҳам қор бор эди. Кейин, байрамнинг иккинчи куни бирдан илиқ шамол эсди, қора булутлар босиб келди, уч кеча-ю уч кундуз илиқ жала қўйди. Пайшанба куни шамол

тинди-да, табиатда юз бераётган ўзгаришлар сирини яширмоқчи бўлгандай, куюқ кулранг туман тушди. Туман ичида сувлар шалдираб оқар, музлар қасирлаб ўринларидан кўчар, лойқа сувлар кўпириб, то Қизил Горкагача ёйилиб борарди; кечқурун туман парчаланди, қора булутлар паға-паға бўлиб тарқалди, баҳорнинг ёрқин, чинакам чехраси кўринди. Эрталаб чарақлаб чиққан куюш кечаси сув юзида пайдо бўлган юпка музларни бир зумда эритди, уйғонган ердан кўтарилган буғлар билан илиқ ҳаво ларзага келди. Бултурги ўланлар ҳам, янгидан ниш уриб чиқаётган ёш ўтлар ҳам яшил тус олди; калина (бодрезак), қарағай ва ёпишқоқ хушбўй оқ қайинларининг куртаклари бўртди, уяларидан учиб чиққан асаларилар тилласимон гуллар билан ўртилган новдалар устида ғувиллаша бошлади. Музлаб қолган яшил бахмал экинлар устида тўрғайлар кўзга кўринмай бўзлайди, қорамтир сув босиб ётган пастликлар ва ботқоқлар тепасида лойхўрақлар чийиллайди, турналар, ғозлар баҳор нағмаси билан баланд-баландларда учиб ўтади. Туллаган, фақат у ер бу еридагина туки қолган қорамоллар ўтлоқларда маърашади, қинғироёқ қўзилар алангланиб маърашган оналари теварагида чопишиб ўйнашади, яланг оёқларнинг изи тушган ва қурий бошлаган ёлғиз оёқ йўлларда болалар ғизиллаб югуришади, ҳовуздан бўз чайқагани келган хушчакчақ аёлларнинг шанғилари, ҳовлилардан эса омоч ва молаларини тузатаётган деҳқонларнинг болта дукурлари эшитилади. Чинакам баҳор келган эди.

XIII

Левин каттакон этигини ва биринчи марта пўстинини эмас, мовут пальтосини кийди-да, офтобда ялтираб, одамнинг кўзини қамаштирган ариқлардан ҳатлаб, гоҳ муз устидан юриб, гоҳ ёпишқоқ лойга ботиб хўжалигини айлангани чиқди.

Баҳор – режа ва ният фасли. Левин ҳовлига чиқди-да, баҳорда бўртиб қолган куртакларидаги ёш сурх навдалари, шохлари қаёққа ва қандай ўсишини ҳали-бери билмаган дарахт сингари, ўзининг яхши кўрган хўжалигида ҳозир қандай ишга қўл уришини тузукроқ билмаса ҳам, лекин мияси яхши ният ва орзулар билан тўлиқ эканини сезиб турарди. Ҳаммасидан аввал молхонага кирди. Сигирлар қўрага қўйиб юборилган эди, силлиқ юнглари йилт-йилт қилиб турган сигирлар қуёшда исинишар, далани қўмсаб маърашарди. Левин энг нозик чизикларигача таниш бўлган сигирларини завқ билан томоша қилгандан сўнг уларни далага ҳайдаб, бузоқларни қўрага чиқаришни буюрди. Подачи далага чиқар эканман деб қувониб, югурганича тайёрлангани кетди. Молбоқар аёллар этакларини липпа уришиб, ҳали қуёшда қорайиб улгурмаган оппоқ яланг оёқлари билан лой кечиб югуришар, баҳор шодлигидан диринаглаб маърашиб юрган бузоқларни қўлларида хивич билан қўрага қувиб ҳайдашарди.

Левин бу йил ниҳоят даражада яхши етилган ёш молларни ҳавас билан томоша қилгандан сўнг (эрта туғилган бузоқлар мужикларнинг сигирларига, Паванинг уч ойли боласи эса бир ёшлик сигирларга тенг келарди) уларнинг олдига тоғорани чиқартириб, пичанини панжара ичида беришни буюрди. Лекин кузда қилинган панжаралар қиш ичи ишлатилмагани учун баъзи ерлари қийшайиб, синиб қолибди. У наряд бўйича янчиқ машинасини тузатиши керак бўлган дурадгорга одам юборди. Одам борса, масленица байрамидан олдин битказилиши керак бўлган молларни таъмир қилаётган экан. Бу хабарни эшитиб, Левин жуда хафа бўлди. Неча йиллардан бери бутун куч-қуввати билан тиришиб-тирмашганига қарамай, хўжалигидаги бу тартибсизлик ҳеч хотима топмагани учун жаҳли чиқди. Суриштириб билса: панжаралар қишда ишлатилмагани учун отхонага киритиб қўйилган экан, у ерда синдириб юборишибди, чунки аслда бузоқларга мослаб, енгил-елпи ясашган экан. Бундан ташқари, яна шу нарса ҳам маълум

бўлдики, қишдаёқ кўздан кечирилиб, шикаст-рехтлари тузатиб қўйилсин деб буйруқ берилган бўлса-да, молалар билан қишлоқ хўжалик асбоблари ҳали ҳам тузатилмабди; ҳолбуки бу иш учун атайин учта чўпкор уста ажратилган эди; мана энди, мола босиш зарур бўлиб қолган пайтдагина молаларни тузатишга киришибди. Левин приказчигига одам юборди-ю, кейин ўзи ҳам уни қидириб кетди. Приказчик ёқа ва барларига барра қопланган узун пўстин кийган, қўлидаги чўпни синдириб ўйнагани ҳолда омборхонадан келар, бугун атрофда чарақлаган ҳамма нарсаси қатори унинг ҳам кўзлари порлар эди.

– Нега дурадгор янчиқ машинасини тузатмабди?

– Сизга кеча хабар қилмоқчи эдим: молаларни тузатиш керак. Бугун-эрта ер ҳайдай бошлаймиз.

– Қишда нима қилдинглар?

– Устада нима ишингиз бор эди?

– Бузоқ қўрасидаги панжаралар қаерда?

– Ўз жойига келтириб қўйинглар деб буюриб эдим.

Асли бу одамларга ишингиз тушмасин! – деди приказчик қўлини силтаб.

– Бу одамларга эмас, бу приказчикка ишим тушмасин! – деди Левин қизишиб. – Менга айтинг, ахир сизни нега ишга олганман? – деб Левин қичқирди. Лекин бу хил қичқириш-ҳайқиришдан фойда йўқлигини эслаб, сўзини ярмида тўхтатди-ю, чуқур хўрсинди. Бир оз жим тургандан сўнг: – Хўш, экишни бошласа бўладими? – деб сўради.

– Туркинонинг нарёғига эрта ё индиндан эка бошласак бўлади.

– Бедани-чи?

– Василийни Мишьяка билан чиқардим, экишяпти. Фақат ер лой, уруғ ерни ёриб чиқади-йўқми, билмайман.

– Неча ботмон ерга?

– Олти ботмонга.

– Нега ҳаммасига эмас? – деб қичқирди Левин.

Бедани йигирма ботмон эмас, фақат олти ботмон ергагина эктираётгани Левинга яна ҳам алам қилди.

Ҳам назарий жиҳатдан, ҳам ўзининг шахсий тажрибаси жиҳатдан бедани мумкин қадар барвақт, ҳатто қор кетмасдан экилганда яхши натижа берарди. Лекин Левин ҳеч маҳал бунга муваффақ бўлолмасди.

– Одам йўқ. Бу одамлар билан нима ҳам қилиб бўлади? Учтаси ишга чиқмади. Мана энди Семён...

– Одамларни хашакдан олинг эди.

– Олдим.

– Қани улар?

– Бештаси компот қиляпти (яъни компост³⁹ демоқчи). Тўрттаси сулини шопиряпти; димикмасмикан деб қўрқаман-да, Константин Дмитрич.

«Димикмасмикан» деган иборанинг уруғлик учун ажратилган инглиз навли сули барбод қилинди демак эканлигини Левин жуда яхши биларди, демак, у тайинлаган нарсани яна қилишмабди.

– Эй рўза кунлари айтганман-а, лапашанг!.. – деб қичқирди Левин.

– Хафа бўлманг, ҳаммасини тўғрилаймиз.

Левин жаҳли чиқиб қўлини силтади-да, омборга сулини кўргани бориб, отхонага қайтиб келди. Сули ҳали бузилмаган эди. Ишчилар уни кураклар билан шопиряшайётган экан, ҳолбуки пастки омборга тўкиб юбориш мумкин эди. Левин шундай қилишни тайинлагандан сўнг, беда экишга юбориш учун бу ердан иккита ишчини олди-да, жаҳлидан тушди. Бундан ташқари, кун шундай ажойиб эдики, аччиғланиб бўлмас эди.

Қудуқ ёнида энгларини шимариб олиб коляскасини юваётган кучерига:

– Игнать! – деб қичқирди. – Отлардан бирини менга эгарлаб бер...

– Қайси бирини хоҳлайдилар?

– Майли, Колпикни эгарлай қол.

– Хўп бўлади.

³⁹ Компост – турли ўғитлар аралашмаси (Тарж.).

Приказчик шу атрофда Левиннинг кўзида ивирсиб юарди; отни эгарлаб бўлишгунча Левин приказчик билан ярашиб олиш учун уни ёнига чақирди-да, баҳорда қилинадиган ишлар ва хўжалик режалари ҳақида гапира бошлади.

– Гўнгни ташиш ишларини барвақт бошлаш керак. Бу ишлар эртанги пичан ўримиғача тамомланиши лозим. Намини кетказмаслик учун узоқдаги далалар плуг билан пешма-пеш ҳайдаб турилсин, пичаннинг ҳаммаси тенгшерикликка берилмасин, аста-секин мардикорлар қўли билан йиғиштириб олинсин.

Приказчик диққат билан қулоқ солиб турар, афтидан, хўжайинининг чамалаб қўйган ишларини маъқуллашга тиришар эди; лекин бунга қарамасдан унинг юзида Левинга ниҳоят даражада таниш бўлган ва ҳамиша Левинни асабийлаштирадиган умидсизлик, ғамгинлик аломатлари бор эди. Бу аломатлар: «Тузук, бу гапларингиз маъқул, лекин яна худо билади», – деярг эди.

Левинни ҳеч нарса приказчикнинг ана шу оҳангдаги гапи қадар хафа қилмас эди. Лекин бу Левиннинг қўлидан ўтган ҳамма приказчиклар учун умумий бир хусусият эди. Уларнинг ҳаммаси ҳам Левиннинг мўлжаллаб қўйган нарсаларига шу хилда қарашар эди, шунинг учун ортиқ у аччиғланмас, фақат хафа бўлар, ўзи «худо билади» деб аташдан бошқа ном тополмаган ва ҳамиша ўзига қарши қўйилган ана шу табиий кучга қарши курашиш учун ўзида яна ҳам кўпроқ ғайрат туғилиб борганини ҳис қиларди.

– Қўлимиз тегса, Константин Дмитрич, – деди приказчик.

– Нега қўлингиз тегмайди?

– Яна албатта ўн беш киши ёллаш керак. Одам йўқ, ҳеч ким келмайди. Бугун келишувди. Ёз ишлари учун етмиш сўмдан сўрашяпти.

Левин жим бўлиб қолди. У яна ўша кучнинг қаршилигига учраган эди. Улар қанчалик тиришиб-тирмашмасин, бу баҳога қирқдан, ўттиз еттидан, ўттиз саккиздан ортиқ ишчи ёллаша олмасликларини биларди. Қирқта-

сини ёллашлари мумкин, аммо ортиғини ёллай олмасдилар. Шундай бўлса ҳам, у курашмасдан туrolмасди.

– Одамлар келмаётган бўлса, Сура билан Чефировкага одам юборинг. Қидириш керак.

– Юборишга-ку юбораман-а, – деди Василий Фёдорович бўшашиб, – отларнинг мазаси қочиb қолган-да.

– Яна оламиз, – деди-ю Левин, кейин кулиб туриб илова қилди: – биламан, сиз шунақа, озроқ бўлсин-у ёмонроқ бўлсин дейсиз; лекин бу йил сизни ўз ихтиёрингизча иш қилдириб қўймайман. Ҳаммасини ўзим қиламан.

– Чамамда, шундоғ ҳам жуда кам ухлайсиз. Ҳўжайинимиз кўз ўнгида ишласак хурсанд бўламиз...

– Демак, Берёзовий Долнинг нариги томонига беда экишяпти, а? Қани, бир бориb кўриб келай-чи, – деди Левин, кучер келтирган кичкина бўз отга мина туриб.

– Сойдан ўтолмайсиз, Константин Дмитрич, – деб орқасидан қичқириб қолди кучер.

– Ҳўп, ундай бўлса ўрмондан кесиб ўтаман.

Левин қантариқда тобига етган ва кўлмак сувлар устида пишқириб, жilовини тортиб бораётган отни билчиллаган қўрадан ҳайдаб чиқди-да, тўғри далага қараб сурди.

Левин мол қўраси ва ғалла омборида вақтичоғ бўлган бўлса, энди далага чиқиши билан қувончга тўлиб кетди. Ўйноқи бўз отнинг йўрғасига монанд бир меъёрда чайқалиб, ўрмон ичида, у ер бу ерда қолган қор уюмлари устидан ўтиб, қор ҳиди келиб турган илиқ ҳавони ичига ютиб борар ва пўстлоғида майсалар кўкариб, куртаклари бўрта бошлаган ҳар бир дарахтидан қувонарди. Ўрмондан чиққанда, кўзлари ўнгида, каттакон майдонда яшил гиламга ўхшаш экинзор ястаниб ётарди; даланинг ҳеч ерида сув босган ёки тақир ер йўқ эди, фақат чуқурликларда ҳали эриб улгурмаган қорлар оқаришиб кўринарди, холос. Экин майдонини бир деҳқон оти ва унинг ёнида ўйноқилаб юрган тойчоғи оёқ ости қилиб

юрганини кўрганда ҳам жаҳли чиқмади (рўпара келган бир мужикка уларни ҳайдаб чиқаришни буюрди), йўлда учраган Ипат мужикнинг мазахли, аҳмоқона жавоби ҳам жиғига тегмади. Ипатдан: «Ҳа, Ипат, тезда уруғ сочишга бошлаймизми?» деб сўраганда, у: «Аввал ерни ҳайдаш керак, Константин Дмитрич», – деб жавоб берган эди. Левин қанча узоққа борса, баҳри ҳам шунча очилиб, миясига хўжаликни яхшироқ олиб бориш хусусида бири-биридан яхшироқ режалар келарди: толларни далаларнинг кунгай томонига экиш керак, шундай қилинганда остида қорлар йиғилиб қолмайди; даланинг олти ҳиссасини гўнг солинадиган ва уч ҳиссасини эҳтиёт шартдан пичан экиладиган қилиб бўлиш, даланинг энг узоқ четига мол кўраси қуриб, ҳовуз кавлатиш керак; далани табиий йўл билан ўғитлаб туриш учун эса ҳайвонларга тевараги тўсиқ билан ўралган кўчма молхоналар яшаш лозим. Шундай қилинганда, 300 ботмони буғдой, 100 ботмони картошка ва 150 ботмони йўнғичқа бўлади, бир ботмони ҳам ортиқ ер қолмайди.

Левин хаёли шундай нарсалар билан банд экан, экинни бостирмаслик учун отини эҳтиёт билан марзаларда юргизиб, беда экишаётган мардикорлар ёнига етиб келди. Уруғлик солинган арава марзада эмас, экин ичида турган эди; лалмикорни ғилдираклар эзиб, от босиб ташлабди. Иккала мардикор ҳам марзада ўтириб, афтларидан, бир трубкадан чекишаётган эди. Аравадаги беда уруғи аралаштирилган тупроқ майдаланмабди, аксинча, юмалоқланиб, кесак бўлиб қолибди. Василий деган мардикор хўжайинини кўриб аравага келди, Мишка эса уруғни соча бошлади. Бу яхши эмас эди, аммо Левиннинг ишчиларга камдан-кам жаҳли чиқарди. Василий ёнига келганда, Левин отини марзага қўйишни буюрган эди, Василий:

– Ҳечқиси йўқ, хўжайин, кўкараверади, – деб жавоб қилди.

– Қўй, ақл ўргатма, қил деган нарсани қилавер, – деди Левин.

Василий:

– Хўп бўлади, – деб жавоб қилди-ю, отининг бошини ушлади. Кейин табиатсозлик қилиб: – Аммо экинниям қулинг ўргилсин қилиб экяпмиз, Константин Дмитрич, – деди, – жудаям. Фақат юриш қийин бўляпти! Ҳар чориғимизга бир пуддан лой ёпишади-я!

– Нега уруққа аралаштирилган тупроқни эламадинглар? – деб сўраган эди Левин.

Василий бир ҳовуч уруғ олди-да, тупроқни кафтида эзиб туриб:

– Мана шунақа эзиб сочамиз, – деб жавоб берди.

Тупроқни эламасдан берганликлари учун Василий айбдор эмас эди, шундай бўлса ҳам бу нарсa Левинга алам қилди.

Левин хафагарчилигини босиш, ёмон бўлиб кўринган нарсаларни яхшига айлантириш учун неча марталаб синовдан ўтказган ва фойдасини кўрган воситасини ҳозир ишлатди. У оёғининг ҳар бирига ёпишган лой лўмбозини судраб, зўрға-зўрға юриб бораётган Мишкага бир оз қараб турди-да, отдан тушиб, Василийдан уруғ халтасини олди-ю, ўзи сепа бошлади.

– Қаерда тўхтаб эдинг?

Василий белги қўйган жойини оёғи билан кўрсатгандан кейин Левин тупроқ аралаш уруғни ўзи билганича сепа кетди. Худди ботқоқдаги сингари юриш қийин эди, Левин бир тахта жойга сепгунча терга пишди, тўхтаб, уруғ халтасини Василийга берди.

– Ҳа-да, хўжайин, ёзда бу тахтани кўриб мени сўкасиз-да, – деди Василий.

Левин қўлланган воситасининг таъсирини сезиб суюнди-да:

– Нимага? – деб сўради.

– Ёзда биласиз. Фарқини кўрасиз. Бир қаранг, ўтган баҳор мен қаерга сепган эдим. Худди қўл билан ўтқазгандек текис чиқди! У ёғини суриштирсангиз, Константин Дмитрич, мен худди ўз отамнинг экинини экаётгандек

жон куйдиряпман. Ҳафсаласизлик билан иш қилишни ўзим ҳам ёмон кўраман, бошқага ҳам қилдирмайман. Хўжайинга яхши бўлса, бизга ҳам яхши. Буни қаранг, – деди Василий, далага ишора қилиб, – кўрган кишининг баҳри-дили очилади.

– Баҳор зап яхши келди-да, Василий.

– Қарилар бунақа баҳорни кўрган эмасмиз дейишади. Уйга борувдим, бизнинг бобой ҳам уч чорак буғдой экиб олибди. Униб чиққан экан, жавдардан ҳеч ажратиб бўлмайди, дейишади.

– Сиз буғдойни анчадан бери экасизми?

– Ия, узоғ йили ўзингиз ўргатгансиз-ку; эсингиздами, менга икки пуд уруғлик ҳадя қилгансиз. Чорагини сотиб, уч чорагини экканмиз.

Левин от ёнига қайта туриб:

– Ҳа-да, кесакларини эзиб сеп, – деди, – иннайкейин, Мишкага ҳаш ҳазир бўл. Яхши униб чиқса, ҳар десатина-сига эллик тийиндан сийлов бераман.

– Саломат бўлинг. Ҳали ҳам сиздан ўла-ўлгунча миннатдормиз.

Левин отига миниб, ўтган йил беда экилган далага ва плуг билан ҳайдалиб, баҳорикор буғдойга тайёрлаб қўйилган майдонга кетди.

Буғдой ўриб олинган жойда беда яхши униб чиқибди. Бултур ўриб олинган буғдойларнинг синиқ поялари орасида бедалар кўкариб турарди. Отнинг туёғи чала-чулпа эриган ерга ботиб кетар, шалоп-шалоп қилиб борарди. Плуг билан ҳайдалган ерлардан бутунлай ўтиб бўлмас, фақат музлари эрмаган жойлардангина юришга тўғри келар, эриган жўякларда эса от оёғи тиззасигача ботиб кетарди. Ер жуда яхши ҳайдалибди, икки кундан кейин мола босиб, экиб юбориш мумкин. Ҳамма ишлар аломат, ҳамма ишлар жойида – одамнинг баҳрини очар эди. Левин қайтишда, суви камайгандир, деган умид билан сой орқали қайтди. Тўғридан ҳам, сойдан бемалол ўтиб, иккита ўрдак

учирди. «Ўрмон лойхўраги ҳам бўлса керак», – деб ўйлади. Уйга бурилишда ўрмон қоровулини учратган эди, у ўрмон лойхўраги ҳақидаги тахминни тасдиқ этди.

Левин тушликка улгуриш ва милтиғини кечки овга тайёрлаш учун отини йўрттириб кетди.

XIV

Левин кайфи жуда чоғ бўлиб уйга яқинлашганда, уйининг катта эшиги томонидан кўнғироқ товушини эшитди.

«Темир йўлдан биров келган чиқар, – деб ўйланди у, Москва поезди худди шу вақтда келади... Ким келди экан? Борди-ю, Николай акам келган бўлса-я? Эҳтимол, сув муолажасига кетарман, эҳтимол, сенинг олдингга борарман, деган эди-ку». Николай акаси ўзининг бу бахтиёр баҳор кайфи-сафосини бузиб қўйишидан қўрқиб, биринчи дақиқаларда кўнгли бир оз хира бўлди. Лекин кўнгли хира бўлгани учун уялди-да, хаёлан дарҳол қучоғини очгандай бўлди ва бу келган кишининг акаси бўлишини меҳр тўла бир севинч, бутун қалб билан кутди. Отни ҳайдаб акация дарахтининг орқасига ўтди-да, темир йўл станциясидан келаётган уч отли почтахона чанасини ва унда ўтирган пўстинли бир жанобни кўрди. У акаси эмас эди. «Ҳеч бўлмаса дардлашадиган бир дуруст одам бўлсайди!» деб ўйланди у. Кейин иккови қўлини баварарига кўтариб, суюнганидан:

– Э! – деб қичқирди. – Ана азиз меҳмон! Хўп келдинг-да, бошим осмонга етди! – деди Степан Аркадьични таниб.

Левин: «Эрга текканми, тегмаган бўлса, қачон тегади, ҳаммасини билиб оламан», деб ўйланди.

У мана шу гўзал баҳор кунида Китини эслаганда юраги жазилламаганини ҳис этди. Қаншарига, бетига ва қошларига лой сачраган, лекин шодлик ва соғлиқ барқ уриб турган Степан Аркадьич:

– Ҳа, мени кутмовдингми? – деди. Кейин уни қучоқлаб ўпгандан сўнг: – Аввало, сени кўргани келдим – бу бир,

сўнгра ов қилай деб келдим – бу икки ва, ниҳоят, Ергушовадаги ўрмонни сотгани келдим – буниси уч, – деди.

– Жуда соз! Қандай ажойиб баҳор, а? Чанада қандай қилиб келдинг?

– Аравада келсак яна ҳам қийналардик, Константин Дмитрич, – деб жавоб берди таниш кучер.

Левин севинчи ичига сиғмаган ёш бола табассуми билан жилмайиб:

– Келганингга жуда хурсандман, жуда-жуда хурсандман, – деди астойдил.

Левин дўстини меҳмонлар учун ажратилган хонага бошлаб келди; Степан Аркадьичнинг буюмларини: қопини, ғилофдаги милтиғини, сигара халтасини ҳам орқадан олиб келишди. Меҳмони ювиниб, кийимларини ўзгартириб олгунча уни ёлғиз қолдириб, ер ҳайдаш ва беда экиш тўғрисида топшириқлар бериш учун ўзи конторага кириб кетди. Ҳамма вақт уй шаънига доғ туширмаслик учун куйиниб юрадиган Агафья Михайловна уни даҳлизда тўхтатиб, тушликка нима овқат қилиш тўғрисида фикрини сўради. Левин:

– Хоҳлаган овқатингизни қилдираверинг, фақат тезроқ бўлсин, – деди-ю, приказчик ёнига кириб кетди.

Левин конторадан қайтиб келганда, бу орада ювиниб-тараниб олган Степан Аркадьич ўз эшигидан чарқлаб чиқиб келди, шундан кейин икковлари бирга юқорига чиқиб кетишди.

– Сеникига эсон-омон етиб келганимга жуда хурсандман-да! Сен бу ерда қилаётган ажойиб ишларнинг сирасорини энди билиб оламан-ку. Ростини айтсам, сенга ҳавасим келади. Қара, қандай ажойиб уйинг бор, ҳамма нарса жойида! Ҳамма ёқ ёп-ёруғ, кишининг баҳри очилади, – деярдиган Степан Аркадьич, ҳамма вақт баҳор бўлавермаслигини, кунларнинг ҳам шу кунгидай очиқ туравермаслигини эсидан чиқариб. – Энаганг ҳам бир ажойиб хотин экан! Олдига оқ фартуғ тутиб олган жононгина

чўри қиз бўлса яна ҳам яхши бўларди-я, лекин сендай тарки дунё қилган, жиддий одамга шунинг ўзи яхши.

Степан Аркадьич жуда кўп қизиқ янгиликларни айтиб берди, булардан бири Левинни айниқса қизиқтирарди: бу акаси Сергей Иванович шу ёз Левиннинг ёнига қишлоққа келиш ҳаракатида эканлиги тўғрисидаги хабар эди.

Степан Аркадьич Кити тўғрисида, умуман Шчербацкийлар ҳақида бир оғиз ҳам сўз айтмади, фақат хотинидан салом айтди, холос. Левин у кўрсатган назокатдан миннатдор бўлди ва меҳмон бўлиб келгани учун чин қалбидан суюнди. Левин танҳо турган кезларда ҳамиша миясида жуда кўп фикрлар тўпланса, юрагида беҳад ҳислар йиғилса ҳам, лекин буларни теварагидаги одамларга ёрилиб айтолмасди; мана энди у баҳорнинг шоирона қувончларини, хўжалигидаги муваффақиятсизлиги ва режаларини, ўқиган китобларига оид фикр ва мулоҳазаларини, айниқса, хўжалик ҳақидаги барча эски асарларни танқид қилиш асосига қурилганини ўзи ҳам сезмай ёзаётган асарининг ғоясини Степан Аркадьичга бирма-бир ҳикоя қила кетди. Ҳамма нарсани имо-ишорадан пайқаб оладиган, ҳамиша дилкашлик қиладиган Степан Аркадьич бу сафарги келишида яна ҳам дилкаш эди; Левин унда ўзига ҳурмат ва гўё меҳр-муҳаббат пайдо бўлганлигини сезиб хурсанд бўлди.

Агафья Михайловна билан ошпазнинг тушликни ниҳоятда ширин тайёрлаш учун кўрсатган жонбозликлари шу билан натижаландики, жуда ҳам очиққан иккала дўст бир оз тамадди қилиб олгани ўтиришди-ю, қоринларини ёғ суртилган нон, яхна гўшт ва тузланган кўзиқоринлар билан тўйдириб олишди; кейин Левин шўрвани пирожоксиз келтиришни буюрди, ҳолбуки ошпаз меҳмонни пирожоклар билан ҳайратда қолдирмоқчи эди. Степан Аркадьич бошқа хил таомларга одатланиб қолган бўлса ҳам, ҳамма нарсани, ўт солинган

ароқни ҳам, нонни ҳам, мойни, айникса, яхна гўштни ҳам, кўзиқоринни ҳам, ачитқи шўрвасини ҳам, оқ қайлали товуқ гўштини ҳам, оқ қрим виносини ҳам жуда мақтади.

Ковурмани еб бўлгандан кейин каттакон бир папиросни тутатиб туриб:

– Жуда соз, жуда ҳам ажойиб! – деб мақтади. – Мен худди пўртанада қолиб, шовқин-суронли пароходдан тинчгина соҳилга тушиб келгандай бўлдим. Демак, сенинг фикрингча, ишчи унсури алоҳида ўрганилиши ва хўжаликни бошқариш усуллари танлашда унга риюя қилиниши керак. Эй, бундай нарсаларга менинг фаҳмим етмайди, лекин, менингча, назария ва унинг ҳаётга татбиқ этилиши ишчига ҳам ўз таъсирини ўтказadi.

– Шошмай тур, мен сиёсий иқтисод тўғрисида гапираётганим йўқ, хўжалик фани ҳақида гапиряпман. Хўжалик фани ҳам, табиий фанлар сингари ҳам маълум ҳодисаларни кузатиб бориши, ҳам ишчининг иқтисодий, этнографик жиҳатларини...

Шу пайт Агафья Михайловна қиём кўтариб кириб келди. Степан Аркадьич семиз бармоқларининг учини ўпиб:

– Яшанг, Агафья Михайловна, – деди, – яхна гўштингиз, ўт солинган ароғингиз жудаям ажойиб бўпти-я!.. Турдикми энди, Костя? – деб илова қилди кейин.

Левин учлари яланғоч дарахтлар орқасида ботиб бораётган қуёшга деразадан қараб:

Қани, кетдик, Кузьма, аравани қўш! – деди-ю, югуриб тушиб кетди.

Степан Аркадьич пастга тушгандан сўнг лакли яшикдан парусин жилдини ўзи авайлаб чиқарди-да, яшикни очиб, ундаги қимматбаҳо, янги хил милтиғини йиғиштира бошлади. Кузьма, анчагина ароқ пули ўмариш ниятида, Степан Аркадьич ёнидан кетмас, унга пайпоқларини, этикларини кийдирар, Степан Аркадьич ҳам жон деб турар, қаршилиқ қилмас эди.

– Савдогар Рябининни бугун кел деб буюрган эдим, мабодо келиб қолса, кутиб олишсин, шу ерда пойлаб турсин, тайинлаб қўй, Костя...

– Нима, ўрмонингни Рябининга сотяпсанми?
– Ҳа, нимайди, танийсанми уни?
– Бўлмаса-чи, албатта танийман. Мен ҳам у билан «бор барака» қилишганман.

Степан Аркадьич кулди. «Бор барака» савдогарнинг яхши кўрган сўзлари эди.

– Ҳа, гаплари жуда ҳам қизиқ. Хўжайиннинг қаёққа кетаётганини пайқабсан-да! – деди у, Левин атрофида парвона бўлиб ғингшиб, гоҳ қўлини, гоҳ милтиғи билан этигини ялаётган Ласкани силаб.

Улар ташқарига чиқишганда, арава эшик олдида тахт турган эди.

– Борадиган жойимиз яқин бўлса ҳам арава қўштирдим ё пиёда борайликми?

Степан Аркадьич аравага яқин келиб:

– Йўқ, аравада бора қолайлик, – деди. У аравага чиқди-да, йўлбарс териси билан оёқларини ўраб ўтирди, кейин сигара чекди. – Чекмаганингга ҳайронман! Сигара фақат кайф берадигина эмас, балки самовий лаззат бағишлайди ҳам. Мана буни ҳаёт деса бўлади! Қандай яхши-я! Мен ҳам жон-жон деб шундай яшардим!

Левин кулимсираб:

– Хўш, қўлингни ким ушлаяпти? – деди.

– Йўқ, сен бахтли одамсан. Яхши кўрган нарсаларингнинг ҳаммаси муҳайё. Отни яхши кўрасан – отларинг бор, итни яхши кўрасан – итларинг бор, овни яхши кўрасан – ов қиладиган қуролинг ва жойларинг бор, хўжаликни яхши кўрасан – хўжалигинг ҳам бор.

Левин Китини эслаб:

– Балки, бор нарсаларимдан қувониб юрганим учун ҳам, йўқ нарсанинг дардини чекмасман, – деди.

Степан Аркадьич гапнинг маъносига тушунди, унга бир қараб қўйди-ю, ҳеч нима демади.

Облонский Левиннинг Шчербацкийлар ҳақида гап очилишидан кўрққанини ўзига хос бир зийраклик билан сезиб, бу ҳақда ҳеч нима демагани учун Константин

Дмитрич ундан миннатдор бўлди; лекин Левин ўзини қийнаётган нарсани ҳозир билгиси келса ҳам, бу ҳақда гап очишга журъат қилолмас эди.

Левин фақат ўзи тўғрисидагина ўйлаш яхши эмаслигини англаб:

– Ҳўш, ўзингнинг ишларинг қалай? – деб сўради.

Степан Аркадьичнинг кўзлари чақнаб кетди.

– Сен ахир ўзингнинг ҳалол нонинг турганда, бировнинг кулчасига кўз олайтиришни ёқтирмайсан, сен бунини жиноят деб биласан; мен эса ҳаётни муҳаббатсиз тасаввур қилолмайман, – деди у Левиннинг саволини ўзича тушуниб. – Нима қилай, бўлган-турганим шу бўлса, лекин бу нарсанинг бошқаларга зиёни қанча оз бўлса, ўзинг учун нашъаси шунча кўп...

– Нима, яна янгисини топдингми дейман? – деб сўради Левин.

– Топдим, оғайни! Ўзингдан ўтар гап йўқ, ҳурилиқо... тушингга кириб турадиган хотинлар бўлади... сен буларни биласан... ана шунақалари ўнгингда ҳам топилади... Қиёмат хотинлар. Хотин деган нарса шундай бир оламки, уни қанча ўрганмагин, яна ҳамма вақт ундан янги нарса топасан.

– Ундай бўлса, ўрганмаган маъқул.

– Йўқ. Қайси бир математик лаззат – ҳақиқатни топишда эмас, уни қидиришда, деган экан.

Левин жим ўтириб қулоқ солди. У ҳар қанча ҳаракат қилмасин, бари бир, дўстининг руҳий ҳолатини тушуна олмас, унинг ҳисларини ва ундай хотинларни ўрганишдан оладиган лаззатнинг нималигини кўз олдига келтиролмас эди.

XV

Ов қилинадиган жой сой тепасида, кичкина ўрмончада эди. Ўрмонга етишганда, Левин аравадан тушиб, Облонскийни қори эриб бўлган, йўсин билан қопланган сизот ернинг бир четига бошлаб борди. Ўзи эса бериги томон-

даги қўш қайин ёнига қайтиб келди-да, милтиғини қуриб қолган пастки бутоғига суяб қўйиб, кафтанини ечди, камарини боғлади, кейин қўлларини бемалол ҳаракат қила олиш-олмаслигини текшириб кўрди.

Орқасидан эргашиб юрган қари, туклари оқарган Ласка рўпарасига секин ўтириб, қулоқларини диккайтирди. Қуёш катта ўрмон орқасида ботиб борарди, толтерақлар орасида ўсган оқ қайинлар куртаклари бўртиб, очилай-очилай деб ётган шохларини солинтириб, оқшом шафағида кўзга ёрқин чалиниб турарди.

Ҳали қорлари эриб битмаган қалин ўрмондан илон изи бўлиб оқаётган сувларнинг шилдираши эшитиларди. Майда қушлар чирқиллашар, ора-сира дарахтдан дарахтга учиб ўтишарди.

Атрофни қоплаган чуқур сукунат ичида ернинг эриши ва кўкатларнинг ўсиши билан бултурги хазонларнинг шитирлагани эшитилади.

Левин ниш уриб чиққан ёш кўкат ёнидаги қорамтир бир дарахт япроғининг қимирлаганини сезиб: «Аломат! Эшитилиб, кўриниб турибди-я кўкатнинг ўсаётгани!» – деб ўйлади. У тик туриб теваракка қулоқ солар, гоҳ пастга, устини йўсин қоплаган ҳўл ерга, гоҳ қулоқлағини динг қилиб пойлаган Ласкага, гоҳ рўпарасидаги тоғ этагида ёйилиб ётган яланғоч дарахтзорга, гоҳ паға-паға оқ булутлар қоплаб бораётган хира осмонга қарарди. Бир қарчиғай қанотларини оғир-оғир қоқиб, узоқдаги ўрмон устидан, жуда-жуда баланддан учиб ўтди; яна бири ҳам ўша томонга учиб ўтиб кўздан ғойиб бўлди. Қушлар чакалакда тобора қаттиқроқ чуғуллаша бошлади. Яқин бир ерда укки ҳувлаган эди, Ласка бир сесканиб, бир неча қадам жойга биқиниб борди-ю, бошини бир ёнга эгиб, қулоқ сола бошлади. Сой орқасидан какку қушнинг овози эшитилди. Оддий товуш билан икки марта кукулагандан сўнг овози бўғилди, шошиб қолиб, сайрашидан адашди.

Степан Аркадьич бута орқасидан чиқиб:

– Аломат! Какку қуш ҳам бор! – деди.

Левин:

– Ҳа, эшитяпман, – деб жавоб берди, ўзига ёқмаган овози билан ўрмон сукунاتини бузгани учун норози бўлиб. – Энди кўп кутмаймиз.

Степан Аркадьич яна бута орқасида ғойиб бўлди, Левин эса гугуртининг ловиллаб ёнган оловини, ундан кейин папиросининг қизил чўғи билан кўкимтир тутунинигина кўрарди.

Степан Аркадьич тўғрилаган тепки «чик! чик!» деган овоз чиқарди. Кейин ўйноқилаётган тойчоқнинг ингичка овоз билан кишнашига ўхшаган чўзинчоқ товушга Левиннинг диққатини жалб қилиб:

– Бу қичқираётган нима? – деб сўради.

– Билмайсанми? Эркак қуён. Бўлди, гапирма! Қулоқ сол, учиб келяпти! – деди-ю Левин тепкини тўғрилади.

Узоқ-узоқлардан ингичка хуштак эшитилди, икки сониядан кейин овчига жуда ҳам таниш бўлган оҳангда иккинчи, учинчи хуштак овози келди, учинчи хуштакдан кейин эса ҳилпиллаган овоз эшитилди.

Левин кўзларини чапга, ўнгга югуртирди; бирдан унинг рўпарасида, хира-мовий осмонда, тоғтерақларнинг учидаги нозик новдалари бир-бирига чалмашиб кетган баландликда учиб келаётган қуш кўринди. У худди Левинга қараб келмоқда эди: таранг қилиб тортилган мато сидирилганда чиқадиган товушга жуда ҳам ўхшаш овоз қулоқларнинг қоқ устида эшитила бошлади; қушнинг узун тумшуғи билан бўйни кўринди. Левин энди мўлжалга олганда, Облонский турган бута орқасидан қизил яшин чақнади; қуш ўқдай пастга отилди-ю, яна кўтарилиб кетди. Яна чақмоқ чақнади, яна гумбурлаган овоз эшитилди; қуш ҳавода тўхтаб қолгиси келгандек, қанотларини питирлатиб бир зумгина турди-ю, кейин сизот ер устига тошдай шалоплаб тушди.

Степан Аркадьичга тутун орқасида ҳеч нима кўринмас эди.

– Нахотки тегмаган бўлса! – деб қичқирди у.

– Ана! – деди Левин, Ласкага ишора қилиб; Ласка бир қулоғини диккайтириб, бароқ думининг учини баланд кўтариб ликиллашиб, ўлдирилган қушни тишлаб, хўжайини томон секин-секин юриб келар, бундан олаётган лаззатини чўзгиси келаётгандек, хурсанд бўлиб жилаётгандек кўринар эди. – Сен отиб туширганинг учун хурсандман, – деди-ю, Левин бу қушни ўзи уриб туширмагани учун юрагида ҳасад ҳисси уйғонганини сезди.

Степан Аркадьич милтиғини ўқлаб туриб:

– Ўнг тиғидан отилган ўқ бекор кетди, – деб жавоб қилди. – Жим... учиб келяпти.

Ростдан ҳам, бирин-кетин қаттиқ хуштак товушлари эшитилди. Иккита ўрмон лойхўраги ўйнашиб, бир-бирини қувишиб, қанот товушларини чиқармай, фақат чийиллаган овоз чиқаришиб овчиларнинг қоқ бошлари устига учиб келишди. Тўрт марта ўқ узилди, аммо бу қушлар худди қалдирғочлар сингари лип этиб бурилишди-ю, кўздан ғойиб бўлишди.

Ов яхши бўлди; Степан Аркадьич яна иккитасини уриб туширди; Левин ҳам иккитасини отган эди, биттаси топилмади. Қоронғи туша бошлади. Кумушдай товланган Зухро юлдузи ғарбда, оқ қайинлар орқасида, пастроқда нозик ёғдусини сочиб турар, шарқда, жуда-жуда баландда эса бадқовоқ Арктурус юлдузи қизил ёғдулари билан товланиб кўринарди. Левин боши устидаги Етти қароқчи юлдузларини гоҳ кўрар, гоҳ йўқотиб қўярди. Ўрмон лойхўраги учишни тўхтатди; аммо Левин жойидан қимирламай, оқ қайин шохидан пастда кўриниб турган Зухро юлдузи баланд кўтарилиб, Етти қароқчи равшан кўрингунча кутишга қарор қилди. Зухро юлдузи шохдан юқорига кўтарилди, энди Етти қароқчилар араваси шотиси билан кўкимтир қоронғи осмонда равшан кўрина бошлаган бўлса ҳам, Левин ҳамон кутишда давом этди.

– Кетмаймизми? – сўрарди Степан Аркадьич.

Ўрмонга ортиқ сукунат чўккан, қушлар ҳам учишдан тўхтаган эди.

– Яна пича турайлик, – деб жавоб берди Левин.

– Ихтиёринг.

Ҳозир улар ўртасидаги масофа ўн беш қадамча келарди. Левин бирдан:

– Стива! – деди, – нега менга айтмайсан: қайнсинглинг эрга тегдими ё яқин ўртада тегадими? – деб сўраб қолди.

Левин ўзини шу қадар бардам, хотиржам ҳис этардики, назарида, ҳеч қандай жавоб уни ҳаяжонга сололмасди. Лекин Степан Аркадьич бундай жавоб берар деб ўйламаган эди:

– Эрга тегишни ўйлагани ҳам йўқ, ҳозир ҳам ўйламайди: жуда қаттиқ касал, докторлар уни чет элга юборишган. Бир нима бўлиб қолмасмикан деб қўрқиб юришибди-ю.

– Йўғ-э! – деб Левин қичқириб юборди. – Касали оғирми? Унга нима бўпти? Аҳволи қалай?..

Улар шу тўғрида гаплашаётганларида Ласка қулоқларини диккайтириб гоҳ осмонга, гоҳ уларга ўпка қилиб қараб қўяр эди.

«Буларнинг гаплашишга топган вақтларини қара-ю, – деб ўйларди Ласка. – Қуш бўлса учиб келяпти... ана келди, ҳа, худди айтганим, ғафлатда қолишади-да».

Лекин шу он иккала дўст ҳам бирдан хуштак овозини эшитиб қолди; бу овоз қулоқларни тешиб ўтгудек бўлди; иккала дўст бирданига милтиққа ёпишди, иккита чақмоқ чақнади ва айни бир лаҳзада иккита гумбурлаган овоз янгради. Баландда учиб бораётган ўрмон лойхўраги бир зумда қанотларини йиғди-ю, нозик сурх новдаларни эгиб, чакалакка келиб тушди.

– Яшавор! Икковимиз отиб туширдик! – деб қичқирди-да Левин, Ласка билан ўрмонга қушни ахтаргани кириб кетди. «Ҳали нимага кўнглим ғаш бўлди? – деб эслай бошлади Левин, – ҳа, Китининг оғриб қолганига... на чора, кўп афсус», деб ўйланди.

Ласканинг оғзидан иссиқ қушни олиб, тўлиб қолаёзган халтасига солди-да:

– Топди! Хўп ақлли ит-да! – деди. Кейин дўсти томонга қичқирди: – Стива, топдим!

XVI

Уйга қайтишда Левин Китининг касали ва Шчербацкийларнинг режалари ҳақида муфассал маълумот олди; буни эътироф этиш ҳар қанча уятли бўлса ҳамки, олган маълумотлари унга жуда ёққан эди. Шунинг учун ёқардики, Китидан ҳали умид узмаган эди, унга шундай азоб берган қизнинг ўзи ҳозир азоб чекаётгани яна ҳам кўпроқ ёқар эди. Лекин Степан Аркадьич Китининг нима учун бетоб бўлиб қолгани тўғрисида гапира туриб, Вронскийнинг номини тилга олганда, унинг сўзини бўлди.

– Оила ишларининг икир-чикирларини билишга ҳеч қандай ҳақим йўқ, ростини айтсам, мени ҳеч бир қизиқтирмайди.

Степан Аркадьич, бир дақиқагина илгари қанчалик кайфи чоғ бўлса, ҳозир шунчалик дили сиёҳ бўлиб кетган Левиннинг юзидаги ўзига таниш оний бир ўзгаришни сезиб, мийиғида кулиб қўйди.

– Ўрмон тўғрисида Рябинин билан битишиб қўйдингми? – деб сўради Левин.

– Ҳа, битишиб қўйганман, баҳоси жуда бопта, ўттиз саккиз минг. Саккиз мингини олдин беради, қолганини олти йил ичида. Бу иш мени жуда овора қилди. Бундан ортиқ берадиган одам топилмади.

– Бўлмаса, ўрмонингни текинга бериб юборибсан, – деди Левин; қовоғини солиб.

Степан Аркадьич, энди ҳеч нарса Левинга ёқмаслигини билиб, ёқимли бир табассум билан.

– Яъни, қандай текинга? – деб сўраган эди, Левин:

– Негаки, ўрмоннинг ҳар ботмониси кам деганда беш юз сўм туради, – деб жавоб берди.

– Эҳ, бу қишлоқи хўжайинлар-е! – деди Степан Аркадьич ҳазиллашиб. – Биз шаҳарликларни шунақа масхара қилиб юрасизлар!.. Ишни қилишда, биздан кўра қотирадигани бўлмайди. Хўп деявер, ҳаммасини ўлчаб-чама-лаб кўрганман, ўрмон яхши нархга кетди, ҳатто у айниб қолмасайди деб қўрқяпман. У ёғини суриштирсанг, ўрмон ускунабоп эмас, – деди Степан Аркадьич, ускунабоп сўзи билан Левиннинг шубҳаси ўринсиз эканлигига уни батамом ишонтириш учун, – аксари қисми ўтиндан бошқа нарсага ярамайди. Ҳар ботмонидан жуда чиқса ўттиз саржин ўтин чиқади, у бўлса ботмонига икки юз сўмдан берди.

Левин менсимаслик билан кулимсиради. «Битта унинг эмас, ҳамма шаҳарликларнинг қилиғини биламан, – деб ўйланди Левин. – Ўн йилда бир икки бор қишлоққа келишди-ю, икки-учта қишлоқ сўзини эшитишиб, фаҳмларича, ҳамма нарсани биламан деб, бу сўзларни бўлар-бўлмасга ишлатаверишади. Ускунабоп эмас, ўттиз саржин ўтин чиқади эмиш! Гапирган гапининг маъноси-ни ўзи билмайди».

– Идорада ёзиб ўтирган нарсаларингни у қил-бу қил деб ўргатмайман, – деди Левин, – агар керак бўлиб қолса, билмаган нарсаларимни сендан сўраб олишим мумкин. Сен бўлсанг ўрмон масаласида ўзингни жуда ҳам билағон деб ҳисоблайсан. Йўқ, ўрмон масаласи жуда қийин нарса. Дарахтларни санаганмисан?

Степан Аркадьич дўстини ёмон кайфиятдан қутқазиш истагида:

– Биродар, дарахтларни ҳам санаган борми? – деб кулди. – Қумларни, сайёраларнинг нурларини юксак заковат соҳиби санаса мумкин бўларди...

– Баракалла, юксак заковатли Рябинин бунни санай олади. Сенга ўхшаш текинга бермаса, биронта ҳам савдогар санамасдан олмайди. Ўрмонингни мен яхши биламан. Ҳар йили ўша ерга бориб ов қиламан; ўрмонингнинг ҳар ботмонига беш юз сўмдан нақд тўлаб олса бўлади, у

бўлса икки юз сўмдан насияга олибди. Демак, сен унга ўттиз минг сўмни ўз қўлинг билан келтириб берибсан.

– Бўлди, бу гапни кўп чўзавермайлик, – деди Степан Аркадьич норози бир оҳангда, – бўлмаса нега ҳеч ким беш юз сўмдан бермади?

– Негаки, унинг савдогарлар билан тили бир; уларнинг оғзини мойлаб қўйган. Мен улар билан кўп олишганман, биламан ҳаммасини. Улар савдогар эмас, моли мардимхўрлар. У ўн-ўн беш фоиз ҳаён кўрадиган жойга ўзини хор қилиб бормади, бир сўмни биттангага оладиган жойни пойлайди.

– Бўлди, бас энди! Бугун кайфнинг жойида эмас кўрилади.

Уйга етиб келишганда Левин хўмрайиб:

– Йўқ, кайфим жойида, – деди.

Ташқари эшикнинг зинапояси ёнида четига тунука қоқилган, ичи чарм билан қопланган ва семиз от қўшилган бир арава турган эди. Белини камар билан маҳкам боғлаб олган, чертса юзидан қон томадиган гумашта аравада ўтирар, у айна замонда Рябининга кучерлик ҳам қиларди. Рябинин уйда экан, икки дўстни даҳлизда кутиб олди. Рябинин соқоли қирилган, ияги бир оз олдинга чиққан, мўйлов қўйган, новча, қотмадан келган ўрта ёшли, нурсиз бақа кўзли бир киши эди. Устида этагигача тугма қадалган узун сюртук, оёқларида болдирлари таранг турган баланд қўнжли, тўпиғи ғижимланган этик, этик устидан каттакон калош бор эди. Дастрўмол билан юз-кўзини артди-да, шундоғ ҳам устида яхши ўтирган сюртугини тузатиб, кириб келувчилар билан жилмайиб саломлашди, кейин бир нимани тутиб олмоқчи бўлгандай қўлини Степан Аркадьичга узатди.

Степан Аркадьич ҳам унга қўлини узата туриб:

– Ҳа, келибсиз-ку, жуда яхши бўпти-да, – деди.

– Йўл ўлгудай ёмон бўлса ҳамки, жанобларининг буйруқларини ерда қолдиришга журъат эта олмадим. Бутун йўлни пиёда босдим десам бўлади. Лекин, шундай бўлса

ҳам, вақтида етиб келдим. Константин Дмитрич, салом, – деди Левинга, унинг ҳам қўлини ушлашга тиришиб, аммо Левин, қовоғини осилтириб ва чўзилган қўлни сезмаганга солиб, лойхўрақларни халтадан чиқара бошлади. – Ҳа, ов билан вақтларини чоғ қилибдиларда? Қани, бу қанақа куш экан? – деб илова қилди Рябинин ўрмон лойхўрагига жирканиб қараб. – Мазали бўлса керак дейман. – Ана шундан кейин, бу бош оғриқлардан сариқ чақалик наф чиқишига гумони бордек, маъқулламай бош чайқади.

Левин қош-қовоғини солиб:

– Кабинетга кира қоласанми? – деди Степан Аркадьичга, французчалаб. – Кабинетга киринглар, ўша ерда гап-лашарсизлар.

– Бўлади, хоҳлаган хоналарига кираверамиз, – деди Рябинин нафратомуз бир виқор билан; шу билан у, бошқалар учун ҳар ким билан ва ҳар қанақа масала юзасидан муомала қилиш оғир бўлса ҳам, лекин ўзи учун ҳеч қанақа ишда қийинчилик туғилиши мумкин эмаслигини сездиргандай бўлди.

Рябинин кабинетга киргандан сўнг ўз одатича, иконани қидираётгандек, тевааракка аланглаб қаради, лекин иконани кўрди-ю, чўқинмади. Бояги ўрмон лойхўрагига қандай гумонсираб қараган бўлса, китоб шкафлари ва жавонларига ҳам шундай гумон билан бир қараб, нафрат билан кулимсиради ва бу бош оғриқлардан сариқ чақалик наф чиқишига ҳеч ақли етмагандек, маъқулламай бош чайқади.

– Хўш, пулни келтирдингизми? – деб сўради Облонский. – Ўтиринг.

– Пул бўлса қочмайди. Бир кўришиб, гаплашиб кетай деб келдим.

– Яна нимани гаплашамиз? Ўтирсангиз-чи.

Рябинин курсига ўтира ва қаттиқ азоб чекаётгандек курси орқасига суяна туриб:

– Ўтирсак бўлади, – деди. – Бир оз ён беринг, князь. Йўмаса гуноҳ бўлади. Нархини туширсангиз, чақасини

охирги тийинигача нақд оласиз. Пул тайёр, кўнглингиз тўқ бўлаверсин.

Шу пайт милтиғини шкафга қўяётган Левин эшикдан энди чиқиб кетмоқчи бўлган эди, савдогарнинг гапини эшитиб, тўхтаб қолди.

– Ҳали ҳам текинга оляпсиз, – деди Левин, – афсуски, у менинг ёнимга кеч келди, бўлмаса нархини ўзим қўярдим.

Рябинин ўрнидан туриб, ҳеч нима демасдан, кулимсираб Левинни бошдан-оёқ кўздан кечириб чиқди. Кейин Степан Аркадьичга қараб:

– Константин Дмитрич жуда хасислар, – деб кулимсиради. – Ундан ҳеч нарсани осонликча олиб бўлмайди. Бугдой савдолашдик, яхши баҳо бердим.

– Нима учун ўз молимни сизга текинга берар эканман? Мен бугдойни ердан топиб ё ўғирлаб олганим йўқ-ку.

– Дардингизни олай, ахир шу замонда ўғирлик қилиб бўлармиши! Шу замонда ҳар бир иш қонун-қоида билан, суд билан бақамти қилинади; ҳозир ҳамма нарсани тўғрилиқ билан бир ёқлик қилиш керак; ўғирлик билан бир нима қилиб бўлармиши! Биз ҳалол гаплашганмиз. Қиммат сўраяптилар, учи-кетини улай олмай доғда қол-япман. Нархини ҳеч бўлмаса бир оз туширсинлар-да.

– Писанда қилиб бўлишганмисизлар ё йўқми? Гап битган бўлса, савдолашиб ўтиришнинг ҳожати йўқ, битмаган бўлса, ўрмонни ўзим оламан, – деди Левин.

Рябининнинг юзидаги жилмайиш бирдан ғойиб бўлди. Чехрасида калхатникига ўхшаган совуқ ва кескин бир ифода пайдо бўлди. У шошиб-пишиб, суяқдор бармоқлари билан сюртугининг тугмаларини ечган эди, осилиб тушган узун кўйлаги, желеткасининг жез тугмалари ва соатининг занжири кўринди; эски, қалин ҳамёнини чўнтагидан чиқарди-да, тез-тез чўқингач, қўлини чўзиб:

– Марҳамат, ўрмон меники, – деди. – Пулини ол, ўрмон меники, Рябинин ана шундай савдо қилади, тийиннинг юзига бориб ўтирмайди, – деди яна хўмрайганича ҳамённи силкитиб туриб.

– Сенинг ўрнингда мен бўлсам, шошмас эдим, – деди Левин.

Облонский ҳайрон бўлиб:

– Жоним, ахир сўз берганман, – деди.

Левин эшикни тақиллатиб ёпиб, кабинетидан чиқиб кетди. Рябинин эшикка қараб, кулимсираб туриб бошини чайқади.

– Бу нарсаларнинг ҳаммаси ёшлиқдан, болаликдан келиб чиқади. Гапимга ишонсангиз, мен бу ўрмонни фақат ном чиқариш учунгина оляпман; Облонскийнинг ўрмонини бошқа биров эмас, Рябинин сотиб олган, дейишсин дейман-да. Ҳали бунинг учи-кетини қандай тўғрилашимни худонинг ўзи билади. Менга ишонмасангиз, худого ишонинг, марҳамат. Битимни ёзиб юборсалар...

Бир соатдан сўнг савдогар халатига ўраниб-чирмашиб, сюртугининг тугмаларини қадаб ва шартномани чўнтагига солиб чиқди-да, четларига тунука қоқилган аравасига ўтириб, уйига жўнади.

– Вой-бў жаноблар-эй, бири-биридан баттар-а! – деди у гумаштасига.

Гумаштаси тизгинни унга берди-да, чарм партугининг тугмаларини қадаб туриб:

– Булар шунақа, – деди. – Савдо масаласи нима бўлди, Михаил Игнатьич?

– Чух, чух...

XVII

Степан Аркадьич савдогар уч ой олдин нақд тўлаб кетган пул билан чўнтагини қаппайтириб юқорига чиқди. Ўрмон масаласи ҳал бўлган, пуллар чўнтакка солинган, ов ҳам ажойиб натижалар берган эди, шунинг учун Степан Аркадьичнинг севинчи ичига сиғмасди, энди Левинда пайдо бўлган хафақонликни ҳам тарқатгиси келарди. Қўнгилхушлиги билан бошланган бу кунни яна кечки овқат устида қўнгилхушлик билан тугатишни хоҳларди.

Левиннинг кайфи чоғ эмас эди; ўзининг меҳмони билан ширин, мулойим муомалада бўлишга ҳар қанча ҳаракат қилса ҳам, ўзини ҳеч қўлга ололмасди. Китининг эрга тегмаганлиги тўғрисидаги хабар унга секин-секин нашъа қила бошлади.

Кити эрга тегмаган, бетоб, уни назарига илмаган кишига бўлган муҳаббати туфайли бетоб. Бу ҳақорат худди Левинга тааллуқлидек эди. Вронский Китини назарига илмади, Кити эса Левинни. Демак Вронский Левиндан нафратланишга ҳақли, шунинг учун Левиннинг душмани. Аммо Левин шундай деб ўйламаса ҳам, бунда ўзини таҳқир этувчи алланималар борлигини ғира-шира сезар, шу сабабли ўзининг кайфини бузган нарсга жаҳл қилмай, дуч келган ҳар бир нарсадан аламини олар эди. Ўрмоннинг аҳмоқлик билан сотилиши, Облонскийнинг тузоққа илиниши ва Левиннинг ўз уйида содир бўлган товламачилик жаҳлини чиқарарди.

– Ҳа, ишни битирдингми? – деди у Степан Аркадьични юқори қаватда учратиб. – Овқат қиламизми?

– Албатта, жон деб. Қишлоқда иштаҳам бирам очилиб кетадики, аломат! Нега Рябининни овқатга таклиф қилмадинг?

– Бошимга ураманми?

– Унга жуда қўпол муомала қилар экансан! – деди Облонский. – Қўл бериб ҳам кўришмадинг. Нега бундай қилдинг?

– Негаки, малайга қўл бериш одатим йўқ, малай бўлса ундан минг чандон яхши.

– Роса эски тушунчадаги одам экансан-ку! Ундай бўлса табақаларнинг бирлашишига нима дейсан? – деди Облонский.

– Бирлашиш кимга ёқса – марҳамат, бирлашаверсин, мен ҳазар қиламан.

– Ана холос, чиндан ҳам жуда эски тушунчадаги одам экансан.

– Тўғриси айтсам, ўзимнинг қандай одамлигимни ҳеч ўйлаб кўрган эмасман. Мен ўзимни Константин Левин деб биламан – вассалом.

Степан Аркадьич кулимсираб:

– Яъни кайфи жуда бузилиб турган Константин Левин, – деди.

– Ҳа, кайфим бузуқ, биласанми нега? Кечиру мени, ўрмонингни аҳмоқларча сотганингга...

Степан Аркадьич бекордан-бекорга кўнгли оғритилган ва кайфи бузилган киши сингари юзини сал тириштирди-да:

– Хайр, бас энди! – деди. – Биров бир нарсасини сотганда дарҳол келиб: «бу анча қиммат туради» демаган замон бўлганми? Сотаман деганингга, ҳеч ким ортиқ бермайди... йўқ, кўриб турибман, ана шу бечора Рябинини кўришга кўзинг йўқ.

– Эҳтимол шундайдир. Биласанми, нима учун? Сабабини айтсам, сен мени яна эски тушунчадаги одам деб ёки яна бошқа ёмон сўз топиб масхара қиласан; мен ўзим мансуб бўлган ва табақаларнинг бирлашганига қарамай, дворянликнинг (бу табақага мансуб бўлганим учун шодман) ҳар томондан бечоралашиб борганини кўриш менга алам қилади, кўнглимни оғритади... бечоралашганда ҳам, ҳашамат ва дабдаба орқасида бечоралашаётгани йўқ, бундай бўлса майли эди-я; бой-бадавлатларча яшаш – фақат дворянларнинггина қўлларида келади, бу дворянларнинг иши. Ҳозир мужиклар тумшуғимиз тагидаги ерларни сотиб олишяпти – менга алам қилмайди бу. Помешчик ҳеч нима қилмайди, ишламайди, мужиклар бўлса ишлашяпти. Бекор юрганларни сиқиб чиқаряпти, асли шундай бўлиши лозим. Шу сабабдан мужиклар ер сотиб олаётгани учун хурсандман. Лекин дворянларни, нима деб аташни ўзим ҳам билмайман, майли, айтайлик, аллақандай маъсумлик орқасида бечоралашиб бораётганини кўриш менга алам қилади. Шу ерда бир ижарадор поляк Ниццада турувчи бир хонимдан ажойиб бир

мулкни ярим баҳосига сотиб олди. Шу ерда бир ботмони ўн сўм турадиган ерни савдогарга бир сўмдан ижарага беришяпти. Шу ерда сен ҳам ҳалиги муғамбирга бекордан-бекорга ўттиз минг сўм пулингни бериб юбординг.

– Нима қил дейсан? Дарахтларни битта-битта санаш керакмиди?

– Албатта санаш керак эди. Мана сен санамадинг, Рябинин бўлса санади. Рябининнинг болаларида бемалол яшашга, илм олишга маблағ бўлади, сенинг болаларингда эса, балки, бўлмайди!

– Йўқ, мени кечиру, дарахтларни санаб ўтиришда қандайдир бачканалик бор. Бизнинг ишимиз бошқа, уларники бошқа, улар ҳаён кўриши керак. Хайр, бўлар иш бўлди, энди гапни чўзиб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Ана сарифи ажратилиб пиширилган яйчница, менинг энг яхши кўрган овқатим бу. Иннайкейин, Агафья Михайловна ўша ажойиб ўт солинган ароқни ҳам келтиради...

Степан Аркадьич стол ёнига ўтирди-да, кўп вақтлардан бери бундай лаззатли овқатни емаганини айтиб, Агафья Михайловна билан ҳазиллаша бошлади.

– Хайрият, сиз мақтаяпсиз, – деди Агафья Михайловна, – Константин Дмитрич эса, олдига нима қўйсангиз ҳам, ноннинг қаттиғиними, бошқа нарсаними, ейдилар-у, индамай чиқиб кетаверадилар.

Левин ўзини қўлга олишга ҳарчанд тиришса ҳам, барибир, чехраси очилмас, индамас эди. Степан Аркадьичдан бир нарса сўрамоқчи эди-ю, лекин журъат қилолмасди, айтишга сўз, фурсат тополмасди. Степан Аркадьич пастга, ўз хонасига тушиб, кийимини ечди, яна ювинди-да, бурма қўйлагини кийиб ўрнига кириб ётди, Левин бўлса сўрайдиган нарсасини сўрашга журъат қилолмай, ҳар хил икир-чикирлар тўғрисида гапириб, унинг бўлмасида анча вақтгача ивирсиб юрди.

Агафья Михайловна меҳмон учун тайёрлаб қўйган, лекин Облонский ишлатмаган хушбўй атир совунни қоғозидан чиқарди-да, уни томоша қилиб:

– Хўп ажойиб совунлар қилишади-да, – деди. – Буни бир қара, санъат деб шуни айтса бўлади.

– Ҳа, ҳамма нарса шунақа камолатга эришяпти, – деди Степан Аркадьич ҳам, маза қилиб эснаб, – театрлар ҳам, масалан, ўша кўнгил очар жойлар... ҳам! – деб эснади. – Ҳамма ёқда электр чироқлар...

– Ҳа, электр чироқлар, – деб айтди Левин. Кейин совунни қўйиб, бирдан: – Менга қара, Вронский қаерда? – деб сўраб қолди.

Степан Аркадьич эснашини тўхтатиб:

– Вронскийми? – деди. – Вронский Петербургда. Сендан кейин кетганича ҳали Москвага қайтиб келгани йўқ. Биласанми, Костя, сенга тўғриси айтсам, – Облонский столга тирсаклари билан суяниб (мой босган меҳрибон, уйқули кўзлари юлдузлар сингари чақнаб турарди), чиройли, қизил юзига қўлини тираб, давом этди: – айб ўзингда. Рақибингни кўриб, юрагинг чиқиб кетди. Мен ўшанда ҳам сенга айтганман, шанс кўпроқ кимнинг тарафида эканлигини билмайман деб. Нега қаттиқ турмадинг? Ўшанда айтмабмидим сенга... – Оғзини очмай, фақат жағи билан эснади.

Левин унга қараб туриб: «Менга тег деб таклиф қилганимни билармикан-билмасмикан? Ҳа, юзида аллақандай ҳийлакор, дипломатик бир ифода бор», – деб ўйланди-да, қизара бошлаганини сезиб Степан Аркадьичга индамай қараб қолди.

– Агар ўша маҳал Котида унга нисбатан бир нарса бўлган бўлса, у фақат ташқи хуснига қизиқишдан бўлак нарса эмас эди, – деб Облонский сўзини давом қилди. – Биласан, унинг мукамал аристократизми ва келажакда кибор жамиятида эгаллайдиган мавқеи Китининг онасига таъсир қилди, аммо қизига эмас.

Левин қовоғини солди. Рад жавоби олиб таҳқирланганини эслаб, юраги туз сепгандай ачишиб кетди. Лекин у ўз уйида эди, уйда эса деворлар одамга мадад этади.

– Шошма, шошма, – деди у, Облонскийнинг сўзларини бўлиб, – сен аристократизм дейсан. Рухсат бер, сендан сўрайин: Вронскийнинг ёки бошқа кимнинг бўлса ҳам аристократизми нимадан иборатки, ундай аристократизм мени назар-писанд қилмасликка ҳуқуқ беради? Сен Вронскийни аристократ деб биласан, мен бўлсам аристократ деб билмайман. Отаси пасткашлик, муттаҳамлик билан мавқе қозонган, онаси бўлса, худо билади, кимлар билан алоқада бўлмаган бир аёл... Йўқ, кечирасан, мен ўзимни ва менга ўхшаган одамларни аристократ деб ҳисоблайман; бундай одамлар ўзларининг ўтмишида энг юксак даражада маълумотли бўлган (истеъдод ва ақл-идрок масаласи бошқа гап), ҳеч маҳал ҳеч кимга ялтоқлик қилмаган, ҳеч маҳал ҳеч кимга муҳтож бўлмаган, менинг ота-бобом сингари яшаган, уч-тўрт насл давомида ўзларига доғ туширмаган ҳалол, номусли аждодларини кўрсатиб бера оладилар. Мен бунақаларнинг жуда кўпини биламан. Ўрмонда дарахт санаганим сенга пасткашлик бўлиб кўринади, лекин ўзинг Рябининга ўттиз минг сўмни бекорга бериб ўтирибсан; лекин сен ижара ҳақи яна, қайдам, шунга ўхшаган имтиёзлар оласан, мен бўлсам олмайман, шунинг учун мен ота-бобомдан қолган, ўз меҳнатим соясида қўлга киритилган нарсаларни қадрлашга мажбурман... асл аристократлар бизмиз, биз бўйни йўғонлардан садақа олиб тирикчилик қиладиганлар, икки пақирга сотиладиганлардан эмасмиз.

Степан Аркадьич, Левин икки пақирга сотиладиган одамлар тўғрисида гапирганда, уни ҳам назарда тутганини пайқаган бўлса-да, яна самимият ва мамнуният билан:

– Оғайни, кимга шама қиялпсан? Лекин гапларингга қўшиламан, – деди. Левиннинг жонлангани унга астойдил ёққан эди. – А, кимга шама қиялпсан? Вронский тўғрисидаги гапларингнинг кўпи нотўғри бўлса ҳам, аммо мен бу ҳақда бир нарса демоқчи эмасман. Сенга

рўй-рост айтадиган гапим шу – сенинг ўрнингда мен бўлсам, мен билан Москвага тушиб кетардиму...

– Йўқ. Сенинг бир гапдан хабаринг борми-йўқми, буни билмайман, менга бари бир. Энди сенга айтай: мен оғиз солиб, рад жавоби олганман, шунинг учун Катерина Александровнани эслаганда уялиб, ерга кириб кетгудек бўламан.

– Нега энди? Бўлмағур гап!

– Кел энди, бўлди қилайлик. Сенга қаттиқ-қуруқ гап қилган бўлсам, кечир мени, – деди Левин. Дилидаги гапларни айтиб бўлгандан кейин яна эрталабки кайфиятга тушди. – Мендан хафа эмасмисан, Стива? Жон дўстим, хафа бўлма, – деди-ю, кулимсираб унинг қўлини ушлади.

– Эй, тирноқча ҳам хафа эмасман, нимага хафа бўламан? Гаплашиб юрагимизни бўшатиб олганимизга хурсандман. Биласанми, эрталабки ов жуда яхши бўлади-да. Ё борамизми, а? Борадиган бўлсак ухламасдан, овдан тўғри станцияга чиқиб кетар эдим.

– Хўп, жуда соз.

XVIII

Вронскийнинг қалби ишқ-муҳаббат билан тўлиб-тошган бўлса ҳам, сиртдан қараганда унинг ҳаёти ўзгармаган, киборлар жамияти ва полкдаги ошна-оғайничилик муносабатлари эскича давом этарди. Полк ишлари Вронскийнинг ҳаётида жуда муҳим ўрин тутарди, чунки у полкни яхши кўрар, полкдагилар эса Вронскийни ундан ҳам ортиқроқ яхши кўришарди. Полкда Вронскийни яхши кўриш билан бирга, уни ҳурмат қилишар, у билан фахрланишар эди ҳам; у билан шунинг учун фахрланишардики, ниҳоятда бадавлат, юсак маълумотли, истеъдодли раҳбар қандай муваффақиятга, шону шавкатга эришмоғи учун йўллар очиқ бўлган бу одам, бу неъматларни назар-писанд қилмас, бутун ҳаёт манфаатлари ичида фақат полк ва ўртоқларининг манфаатинигина

биринчи ўринга қўяр, юрагига яқин тутарди. Вронский ўртоқларининг ўзига шундай назар билан қарашганини сезар, бу ҳаётни севиш билан бирга ўзи тўғрисида пайдо бўлган қарашларга зарар етказмасликин ўзи учун бир бурч деб биларди.

Табиий, муҳаббати ҳақида ўртоқларининг ҳеч бирига ёрилмас, қаттиқ ичган пайтларида ҳам бу сирни оғзидан чиқармасди (шуниси ҳам борки, эс-хушини йўқотиб қўядиган даражада қаттиқ маст бўлмасди), унинг алоқасига шама қилган енгилтак ўртоқларининг овозини ўчирарди. Лекин ошиқлиги бутун шаҳарга маълум бўлганига қарамай, – унинг Каренина билан бўлган алоқасини ҳамма озми-кўпми тўғри тушуниб олган эди, – йигитларнинг кўпчилиги унинг муҳаббати ғоят қалтис бўлгани сабабидан, яъни Карениннинг мавқеи баландлиги, бу алоқа киборлар орасида ошкор бўлганлиги сабабидан Вронскийга ҳаваслари келарди.

Аннага ҳасад қилиб юрган, уни тўғри жувон деб атаганларида жонлари ҳалқумига келадиган жувонларнинг кўпчилиги, гумонсираган нарсаларимиз тўғри чиқди, деб қувонар ва Аннага ўз нафратларини сочиш учун афкор оммада ўзгариш бўлишини тоқатсизлик билан кутар эди. Вақти келганда Аннанинг юзига отиш учун лой лўмбозларини аллақачон тайёрлаб қўйган эдилар. Ёшлари қайтган одамлар ва баланд мартабали мансабдорларнинг кўпчилиги эса тайёрланаётган бу ижтимоий жанжалдан норози эди.

Вронскийнинг онаси ўғлининг алоқасини эшитиб, дастлаб хурсанд бўлди, чунки, унинг фикрича, ҳеч бир нарса аслзод йигитга киборлар жамиятидаги алоқа қадар зеб беролмасди; унинг ўзига ҳам жуда ёқиб тушган ва йўлда ўз ўғли тўғрисида жуда кўп гапириб келган Каренина ҳам, ҳамма чиройли, одобли аёллардан ҳеч бир фарқ қилмасди. Аммо кейинги кунларда графиня, ўғлининг унга таклиф этилган ва келажаги учун жуда катта

аҳамиятга эга бўлган баланд мартабадан азбаройи полкда қолиш, Каренина билан кўришиб туриш учунгина воз кечганлигини эшитди; юқори мансабдаги одамлар ўғлининг бу қилиғидан норози бўлишгани ҳам қулоғига етиб келди, шундан кейин графиня фикрини ўзгартирди. Бу алоқа ҳақида эшитган-билган нарсаларига қараганда, бу алоқа унинг кўнглига хуш келадиган кибор жамиятдаги порлоқ ва латиф ишқий можаролардан эмас эди – бу томони ҳам графиняга ёқмади, одамларнинг гапича Вертерча, телбаларча бўлган бу эҳтирос ўғлини бора-бора аҳмоқлик кўчасига киргизиб қўйиши мумкин эди. Графиня ўғлини кўққисдан Москвадан жўнаб кетган кунидан бери кўрмасди, шунинг учун катта ўғли орқали Москвага қайтишини талаб қилди.

Катта ўғли ҳам укасидан норози эди. У укасининг муҳаббати қанақа муҳаббатлигини: катта муҳаббатми ё кичик, эҳтирослими ё эҳтироссиз, шарманда қиладиганми ё шарманда қилмайдиганми – буни билмас, бунинг фарқига бормас эди (унинг ўзи, болалари бўлган ҳолда, бир раққосани ўйнаш қилиб олган, шунинг учун бу нарсага илтифот билан қарарди); лекин бу муҳаббатнинг баъзи зотларга ёқмаганлигини билар, шунинг учун укасининг қилиғини маъқулламас эди.

Вронскийнинг хизмат вазифаларидан ва кибор жамиятидаги вақтичоғликдан ташқари яна битта эрмаги ҳам бор эди, бу – отларга бўлган ишқибозлиги эди.

Шу йил офицерлар учун тўсиқли пойга белгиланган эди. Вронский пойгага ёзилиб, инглиз зотли бир бия сотиб олди-да, ошиқлигига қарамай, зўр иштиёқ билан пойгага аста тайёрлана бошлади.

Ундаги икки эҳтирос бир-бирига халақит бермас эди. Аксинча, қалбида тўлиб-тошган муҳаббатидан ташқари унга бирон машғулот ва эрмак керак эди, бу нарсалар уни ҳаддан зиёд ҳаяжонлантирган таассуротлардан узоқлаштириб дам берар, тинчлантирарди.

XIX

Қизил Селода пойга ўтадиган куни Вронский полк артиллериянинг умумий залига одатдагидан эртароқ бифстек⁴⁰ егани келди. Унинг жуда парҳезга берилиши шарт эмас эди, чунки оғирлиги белгиланган қоидага мувофиқ тўрт ярим пуд эди, лекин шу билан бирга семирмаслиги ҳам керак, шунинг учун хамир овқат, ширинлик истеъмол қилмасди. У нимча устидаги сюртугининг тугмаларини ечиб ташлаган ва иккала тирсагини ҳам столга қўйган ҳолда, буюрган бифстекининг келтирилишини кутиб, ликобчада ётган французча романга қараб ўтирарди. Залга кириб-чиқиб турган офицерлар билан гаплашмаслик ва ўз ўйлари билан машғул бўлиш учунгина китобга қараб ўтирарди.

Бугун пойгадан сўнг Анна у билан кўришишга ваъда қилган, Вронский ҳам ҳозир шуни ўйлаб ўтирар эди. Лекин у Аннани уч кундан бери кўргани йўқ эди; эри чет элдан қайтиб келгани учун бугун кўриша олиш-олмаслигини билмас, буни қандай билиш йўлини ҳам тополмас эди. Аннани сўнгги марта амакисининг қизи Бетсининг чорбоғида кўрган эди. Каренинларнинг чорбоғига эса иложи борица кам борарди. Ҳозир ўша ёққа бориш тўғрисида ўйлар, қандай баҳона билан борсам экан деб бош қотиради.

«Албатта, Анна бугун пойгага келармикин, билиб келгин деб Бетси юборди, дейман. Албатта бораман», деб аҳд қилди, китобдан бошини кўтариб, кейин Аннани кўриш бахтига ноил бўлишини кўз олдига келтириб, юзи бирдан ёришиб кетди.

Иссиқ қумуш ликобчада бифстек келтирган малайига:
– Уйга одам юбор, тезда уч отлик аравамни қўшишсин,
– деди-да, ликобчани олдига суриб, овқатни ея бошлади.

Ёндаги бильярдхонадан шарларнинг урилгани, гурун, кулги эшитилиб турарди. Ташқи эшикдан икки-та офицер кириб келди: булардан бири яқинда Пажлар

⁴⁰ Бифстек – қовурилган парча гўшт (*Тарж.*).

корпусидан уларнинг полкига хизматга келган заҳил, ингичка юзли ёш офицер эди, иккинчиси эса бир қўлида билагузук ушлаган, бит кўзларини мой босган семиз, кекса офицер эди.

Вронский уларга қараб бир хўмрайди-ю, ўзини кўрмаганга солиб, кўз қири билан ҳам китоб ўқишга, ҳам овқат ейишга киришди.

Семиз офицер унинг ёнига ўтираётиб:

– Ҳа? Пойгадан олдин қоринни қаппайтиряпсанми? – деди.

Вронский қовоғини солди-да, оғзини артиб, унга қарамасданоқ:

– Кўриб турибсан-ку, – деб жавоб қилди.

– Менга қара, семириб кетишдан кўрқмайсанми? – деди у яна, ёш офицерга стул тўғрилаб туриб.

Вронский жирканганидан юз-кўзини тириштириб:

– Нима? – деди жаҳл билан, садаф тишларини кўрсатиб.

– Семириб кетишдан кўрқмайсанми деяпман?

Вронский унга жавоб бермай:

– Ҳей, херес келтир! – деб қичқирди-да, китобни нариги томонига қўйиб, ўқишга тутинди.

Семиз офицер ичкилик рўйхатини олди-ю, ёш офицернинг юзига қараб туриб:

– Ичадиган нарсангни ўзинг танла, – деди, рўйхатни узатиб.

Ёш офицер кўрқа-писа Вронскийга кўз қирини ташлади-да, энди чиқа бошлаган мийиқларини бармоқлари билан чимдиб:

– Рейнвейн ича қолайлик, – деди. Кейин Вронскийнинг парво қилмаганини кўриб, ёш офицер ўрнидан турди-да: – Юр бильярдхонага, – деди.

Семиз офицер итоаткорлик билан ўрнидан турди, кейин иккови эшикка қараб юрди.

Шу он бу ерга новча, қадди-қомати келишган ротмистр Яшвин кириб келди. У ҳалиги икки офицерга нафрат билан бош ирғаб, Вронскийнинг ёнига келди.

– А! Бу ёқда экансан-у! – деб қичқирди-да, йўғон қўли билан Вронскийнинг погонига пақиллатиб урди.

Вронский жаҳли чиқиб қаради-ю, дарҳол юзи унинг ўзига хос бир вазминлик, меҳр-муҳаббат билан ёришиб кетди.

Ротмистр дўриллаган овоз билан:

– Ақлинг жойида, Алёша, – деди. – Овқат устидан бир рюмка ҳам ичиб ол.

– Ҳеч овқат ўтмаяпти.

Шу пайт хонадан чиқиб кетаётган ҳалиги икки офицерга Яшвин масхараомуз назар ташлаб:

– Вой, бу ажралмас дўстлар-эй, – деб қўйди. Сўнгра у, тор шимли узун оёқларини букиб, Вронскийнинг ёнига ўтирди (тиззаси стулдан анча баланд турар эди). – Кеча нега театрга келмадинг? Нумерова қойил қилиб ташлади. Қаерда эдинг?

– Тверскийларникида ўтириб қолдим, – деб жавоб берди Вронский.

Яшвин:

– Э! – деб қўйди.

Қартабоз, тўполончи ва ҳеч қандай қонун-қоидага риоя қилмайдиган, бузуқи одам бўлган бу Яшвин полкда Вронскийнинг энг яхши оғайниси эди. Вронский уни мисли кўрилмаган бир жисмоний кучи учун (кўпинча ўтиришларда ичкиликни косалаб кўтарса ҳам, кечаси билан ухламасдан ўзини яна боягидай тетик тута билар, шу билан кучини кўрсатарди), бошлиқлари ва ўртоқларига маънавий кучини кўрсатиб, уларни кўрқишга ва ўзини ҳурмат қилишга мажбур этгани учун, ўн минг сўмлаб пул тикиладиган ўйинда, ҳар қанча ичганига қарамай, ўйинни шу қадар нозик, усталик билан олиб боргани сабабли инглиз клубида қиморбозлар гули деб ҳисоблангани учун яхши кўрарди. Яшвин Вронскийни шуҳрати ва давлати учун эмас, инсон бўлгани учун яхши кўрар, Вронский бунни сезар, шу сабабли уни ҳурмат қилар, севарди. Шунинг учун ҳам Вронский бутун ошна-оғайнилари ичида

фақат шу киши билангина ўз муҳаббати ҳақида кўнгил ёриб гаплашишни хоҳларди. Яшвин ҳар қандай ҳис-туйғуларга ҳақорат кўзи билан қарайдигандек кўринса ҳам, ҳозир Вронскийнинг бутун борлиғини қамраб олган кучли эҳтиросни ёлғиз у, ёлғиз шугина тушуна олишини Вронский сезиб юрарди. Бундан ташқари, Яшвиннинг ғийбатдан, жанжалдан ҳузур топадиган одам эмаслигига, балки бу ҳисга жиддий кўз билан қарашига, яъни муҳаббатга эрмак ёки ҳазилакам нарса деб эмас, муҳим ва зарур нарса деб қарайдиган, бунга ишонадиган киши эканига ҳам имони комил эди.

Вронский ўз севгиси тўғрисида унга ёрилмаган бўлса ҳам, лекин Яшвиннинг ҳамма гапдан хабардорлигини, ҳамма нарсага керагича тушунганлигини билар, кўзларидан бу нарсани кўриб хушланарди.

Вронскийнинг Тверскийларникида бўлганини эшитиб, Яшвин:

– Ҳа, ҳа! – деди-ю, қора кўзларини пориллатиб, чап мўйловини бармоқлари орасига олди-да, ёмон одатини қилиб, мўйловининг учини оғзига тика бошлади.

– Хўш, ўзинг кеча нима қилдинг? Ютдингми? – деб сўради Вронский.

– Саккиз минг сўм ютдим. Фақат уч мингининг қўлимга тегишига гумоним бор.

– Ундай бўлса менга тиккан довингни ютқазсанг ҳам бўлар экан-да, – деди Вронский кулиб. (Яшвин Вронский учун жуда катта пул тиккан эди.)

– Ютқизиб бўпман. Фақат Махотин хавфли, холос.

Шундан кейин суҳбат энди бўладиган, Вронскийнинг бутун фикри-хаёлини банд қилган пойгага ўтиб кетди.

– Юр, бўлдим, – Вронский, ўрнидан туриб, эшик томон юрди. Яшвин ҳам ўрнидан туриб, сўлоқмон оёқлари ва яғринли қоматини ростлади.

– Тушлик қилай десам ҳали эрта, лекин бир оз ичиб олишим керак. Кетавер, мен ҳозир бораман. Ҳой, вино кел-

тир! – Яшвин команда бераётгандек, ойналарни титратиб йўғон овози билан қичқирди. Кейин яна бақирди: – Йўқ, керак эмас, сен уйга кетяпсанми, мен ҳам бирга кетдим.

Шундай қилиб, Вронский иккаласи чиқиб кетди.

XX

Вронский иккига бўлинган кенг, тоза ёғоч уйда яшарди. Петрицкий лагерда ҳам у билан бирга турарди. Вронский Яшвин билан кирганда, Петрицкий ухлаб ётган эди.

Яшвин тўсиқ орқасига ўтди-да, тумшуғини ёстиққа тиқиб олиб, сочлари тўзғиган ҳолда ухлаб ётган Петрицкийни елкасидан туртиб:

– Тур, бўлди шунча ухлаганинг, – деди.

Петрицкий бирдан тиззаланиб турди-ю, теварагига аланглаб қаради.

– Аканг келиб эди, – деди у, Вронскийга. – Қурғур, мени уйғотиб, тагин келаман деб кетди. – Шундан кейин кўрпани устига тортиб, ўзини яна ёстиққа ташлади. Яшвин устидан кўрпани тортган эди, жаҳли чиқиб: – Эй, кўйсанг-чи, Яшвин, – деб тўнғиллади. – Қўй! – Шундан кейин ўгирилиб, кўзини очди. – Ундан кўра айт: нима ичай? Оғзим шундай бемазаки...

– Ароқ ича қол, шуниси маъқул, – деб дўриллади Яшвин. Кейин, ўз овозини эшитиб маза қиладигандек: – Терешченко! Хўжангга ароқ билан бодринг опке! – деб қичқирди.

Петрицкий юзини тириштириб ва кўзларини ишқаб туриб:

– Ароқ тузук дейсанми? А? – деб сўради. – Ўзинг ҳам ичасанми? Бўлмаса, бирга ичамиз! Вронский, ичасанми? – деди Петрицкий, ўрнидан туриб ва йўлбарс терисидан қилинган пўстакка ўраниб.

Петрицкий тўсиқ девор билан ажратилган уйчанинг эшигидан чиқди-да, қўлини кўтариб, французча ашула

айта бошлади: «Тулада бир қирол бор эди-и-и...» Вронский, қиттай ичасанми?

Вронский лакей тутиб турган сюртукни кия туриб:

– Нарн тур-э, – деди.

– Йўл бўлсин? – деб сўради Яшвин. Кейин, яқинлашиб келаётган коляскани кўриб, илова қилди: – Ана уч от қўшилган колясканг ҳам келди.

– Отхонада ишим бор, иннайкейин, Брянский билан ҳам от тўғрисида гаплашмоқчиман, – деди Вронский.

Вронский чиндан ҳам Брянскийникига боришга ва от пулини элтиб беришга ваъда қилган эди. Брянский Петергофдан ўн чақиримча берида турар, Вронский бориб келишга шошиларди. Лекин ўртоқлари фақат ўша ергагина бормаслигини пайқаб қолишди.

Петрицкий кўзларини қисиб ашуласини давом эттириб: «Унинг қанақа Брянскийлигини биламиз», дегандай лабларини буриб қўйди. Яшвин:

– Ишқилиб, кечикиб қолмагин-да, – деди-ю, кейин суҳбат мавзуини ўзгартириш учун, Вронскийга сотган ва у ҳозир аравага қўшган ўртадаги отга деразадан қараб: – Қалай, менинг саманим яхши тортяпtimi? – деб сўради.

– Тўхта! – деб қичқирди Петрицкий, чиқиб кетаётган Вронскийнинг орқасидан. – Аканг сенга хат ташлаб кетган эди. Шошма, қаерда қолди-я?

Вронский тўхтади.

– Қани ахир?

– Қани дейсанми? Ҳамма гап шунда-да! – Петрицкий кўрсаткич бармоғини бурнининг учидан юқорига кўтариб, тантанали овоз билан гапирди.

Вронский эса кулимсираб:

– Эй, кўп эзмаланмай айтсанг-чи, ахир бу бемаънилик-ку! – деди.

– Каминга бўлса ўт қалаганим йўқ. Шу ўртададир-да.

– Бас, кўп ёлғон гапираверма. Қани хат?

– Ўлай агар, қаерга қўйганимни билмайман, ё тушимда кўрганмиканман-а? Шошма, шошма! Нега жаҳлинг чиқа-

ди! Кеча менга ўхшаш сен ҳам киши бошига тўрт шишадан ичганингда борми, нақ қаерда ётганингни билмас эдинг. Шошма, ҳозир эслайман!

Петрицкий тўсиқ орқасига ўтиб, ўрнига ётди.

– Шошма! Мен бундай ётувдим, у бундай турувди. Ха-а-а-а... мана! – деди-да Петрицкий хатни матрац тагига суқиб қўйган жойидан олиб берди.

Вронский мактуб билан акаси ёзиб кетган хатни олди. У шундай хатни олишини илгаридан билиб юрарди, бири, Москвага келмаяпсан, деб онаси ўпка қилиб ёзган мактуб бўлса, иккинчиси, сен билан гаплашадиган гапим бор, деб акаси қолдирган бир энлик хат эди. Вронский буларнинг ўша тўғрисидаги гап эканини биларди. У «нима ишлари бор экан-а мен билан» деб ўйлади-ю, хатларни буклаб, йўлда бамайлихотир ўқиш учун сюртугининг тугмалари орасига қистириб қўйди. Даҳлизда унга иккита офицер дуч келди: бири – ўзларининг полкидан, иккинчиси – бошқа полкдан эди.

Вронскийнинг уйи ҳамма вақт офицерлар тўпланадиган такяхона бўлиб қолган эди.

– Йўл бўлсин?

– Петергофга бориб келадиган ишим бор.

– Царское Селодаги от келдими?

– Келибди, лекин ҳали кўрганим йўқ.

– Махотиннинг Гладиатори оқсаб қолди, дейишади.

– Бекор гап! Лекин шу лойгарчиликда қандай чопасиз? – деб сўради иккинчи офицер.

Петрицкий ичкари кирган офицерларни кўриб:

– Ана менинг халоскорларим! – деб қичқариб юборди: Петрицкий ёнида солдат малайи ароқ билан шўр бодринг қўйилган патнусни кўтариб турарди. – Мана Яшвин: тетик бўлмоқ учун ичгин, деяпти.

Келган офицерлардан бири:

– Кеча бизни хўп бопладинглар-да, кечаси билан ухлатмадинглар, – деди.

Петрицкий кечаги воқеани ҳикоя қила кетди:

– О, роса маза қилдик-да! Волков томга чиқиб олиб зериқяпман, девди, мен: бўлмаса, мотам марши чалинсин, дедим. Боёқиш, мотам марши остида томдаёқ ухлаб қолди.

Петрицкийнинг боши томонида турган Яшвин, бола-сига дори ичираётган она сингари:

– Ич, албатта ароқ ич, кейин устидан сельтр суви ичиб юборасан, яхшилаб лимон еб оласан, – деярди, – энг охир-да қиттай шампан виноси ичасан, – бир шиша бўлса бас.

– Мана бу ақлли одамнинг гапи! Тўхта, Вронский, қиттай ичайлик.

– Йўқ, яхши қолинглар, жаноблар, мен бугун ичмайман.

– Нима, оғирлашиб қолишдан кўрқасанми? Майли, ундай бўлса, ўзимиз ичамиз. Қани, сельтр суви билан лимонни келтир.

Вронский даҳлизга чиққанда, орқасидан кимдир:

– Вронский! – деб чақирди.

– Нима дейсан?

– Сочингни қирқтириб олсанг бўларди, йўғаса оғирлик қилади, айниқса, тақир жойингдаги сочлар.

Чиндан ҳам, Вронскийнинг тепа сочлари барвақт тўкила бошлаган эди. У садаф тишларини кўрсатиб чақ-чақлаб кулди-да, фуражкасини тақир бошига бостириб ташқарига чиқди-ю, коляскага ўтирди.

– Отхонага! – деб кучерга буюргач, яна бир ўқиб чиқиш учун қўйнидаги хатларини олмоқчи бўлди, лекин отларни кўздан кечиргунча хаёлини бўлмаслик учун бу фикридан қайтди. – «Кейин!...»

XXI

Тахталардан ясалган омонат отхона пойга майдонининг яқин бир ерига қурилган, Вронскийнинг оти эса у ерга кеча келтирилган бўлиши керак эди. У отни ҳали кўрмаган эди. Сўнгги кунларда отни ўзи совутмай, бу

ишни машқ қилдирувчига топшириб қўйгани учун, отнинг ҳозир қандай аҳволда эканини сира ҳам билмасди. У коляскадан тушар-тушмас, малайлик вазифасини ўтовчи отбоқари унинг коляскасини узоқдан кўриши билан машқ қилдирувчини чақирди. Баланд кўнжли этик, калта жакет кийган, соқол ўрнига иягида бир тутамгина тук қолдирган бу қотма инглиз жокейларга хос бесўнақай юриш билан тирсакларини кўтарган ҳолда Вронский ёнига лапанглаб келди.

Вронский инглизчалаб:

– Ҳа, Фру-Фру қалай? – деб сўраган эди, инглиз бўғиқ овоз билан жавоб қилди:

– All right sir ҳаммаси жойида, жаноб. – Кейин, шляпасини кўтариб, илова қилди: – Яхшиси, олдида бормай қўя қолинг, тумшугига тўр нўхта тутиб қўювдим, оти кўрмағур безовта бўляпти. Бормаганингиз маъқул, от бекорга безовта бўлади.

– Йўқ, бормасам бўлмайди. Отни кўргим келяпти.

Инглиз қовоқларини солиб, боягидай оғзини очмасдан:

– Юринг, – деди-ю, тирсакларини силкитиб, лапанглаган юриш билан олдинга тушди.

Улар барак олдидаги кичкинагина ҳовли саҳнига киришди. Тоза куртка кийиб, ясаниб олган, қўлида супургиси билан юрган тетиккина бир бола келганларни кутиб олиб, орқаларидан кетди. Баракда, айрим бўлмаларда бешта от турган эди, Вронский ўзининг энг зўр рақиб бўлган Махотиннинг Гладиатор номли новча, жийрон оти ҳам бугун шу ерга келтирилган бўлишини ва унинг шу ерда эканлигини биларди. У ўзининг отидан кўра Гладиаторни кўришга кўпроқ қизиқарди, чунки уни ҳеч кўрмаган эди, лекин Вронский от спортининг қоида-сига кўра, рақиб отини кўриш у ёқда турсин, унинг қанақалигини суриштириш ҳам уят эканлигини биларди. У йўлакда кетаётганда, навбатчи бола чап ёқдаги иккинчи бўлманинг эшигини очган эди, Вронский у ерда тур-

ган оқ оёқли каттакон бир жийронни кўрди. У бунинг Гладиятор эканлигини билса ҳам, бировнинг очиқ ётган хатидан юз ўгириб ўтган кишидек, у ҳам юзини тескари ўгириб, Фру-Фру турган бўлмага келди.

Инглиз тирноғи кир бошмалдоғини елкаси устидан ошириб, Гладиятор турган бўлмага ишора қилди-да:

– Ма-к... Мак....нинг оти шу ерда... унинг номи айтишга ҳеч тилим келмайди-да, – деди.

– Махотиннингми? Ҳа, у менинг жиддий рақибларимдан бири, – деди Вронский.

– Шу отда чопганингиздами, – деди инглиз, – доғни сизга қўярдим.

Вронский чавандозлигини мақтаганларидан ёйилиб кулимсиради-да:

– Фру-Фру тезроқ, кучлироқ ҳам, – деди.

Инглиз эса:

– Ғовли пойгада ҳамма гап отни усталик билан минишда, плуцкада, – деди.

Вронский ўзида етарли даражада плуцк, яъни ғайрат ва жасорат борлигини ҳис этиш у ёқда турсин, дунёда ҳеч ким плуцка унинг ўзичалик эга эмаслигига ҳам амин эди; ҳамма нарсадан муҳими ҳам шу томони эди.

– Менга қаранг, отни яна ҳам қўпроқ чопиб терлатиш керак эмаслигини аниқ биласизми?

– Керак эмас, – деб жавоб берди инглиз. – Қаттиқ гапирманг, барака топкур. От безовталаняпти, – деб илова қилди, боши билан бўлмага ишора қилиб. Улар Фру-Фру турган бўлма эшигининг олдида турар эдилар, ичкаридан хашак устида бир оёғини кўтариб, бир оёғини босаётган отнинг дупури эшитиларди.

Инглиз эшикни очди, Вронский кичкина деразачадан хирагина ёруғ тушиб турган бўлмага кирди. Бўлмада янги солинган пичан устида, нўхта урилган бир чиройли қора тўриқ от депсиниб турарди. Вронский ғира-шира қоронғи бўлмага кўз югуртириб, севикли отининг бутун қадди-қоматини бир қарашдаёқ қамраб олди. Фру-Фру

ўртамиёна от бўлиб, турқи баъзи камчиликлардан холи эмасэди. Жусса суяклари майда эди, ўмгани олдинга туртиб чиққан бўлса ҳамки, тўши тор, камбар эди. Сағри бир оз пастроқ, олдинги, айниқса, кетинги оёқлари бир оз қийшиқ эди. Кетинги ва олдинги оёқларининг пайлари у қадар йирик эмасди, лекин пуштани (айил тортадиган ери) шу қадар кенг эдики, ҳозир қантариқда турганига ва қорни тортилганига қарамай, одамни ҳайрон қолдирарди. Отга олдиндан қаралганда, болдирларининг суяги бармоқдан йўғон кўринмас, ёнидан қаралганда эса ҳаддан зиёд сербар эди. Унинг бутун жуссаси ёндан сиқилиб, олдинга чўзилиб кетгандай кўринарди. Лекин унинг барча камчиликларини унуттириб юборадиган энг юксак фазилати – зоти эди; унинг зотли экани, инглизча қилиб айтганда, кўзга ташланиб турарди. Юпқа, ҳаракатчан ва атлас каби силлиқ терисида арқоқланиб ётган томирлар тагидан бўртиб чиққан пайлари ҳам худди суяклари сингари маҳкам ва чайир туюларди. Пориллаб турган шўх, бақа кўзли қотма калласи қаншаридан тортиб, ичидаги пардаларига қон тўлган бурунларига томон кенгайиб борарди. Бутун қадду бастиди, айниқса, калласида аниқ, қудратли, айни замонда, нозик бир ифода бор эди. У тилга кириб гапиришига оғзининг тuzziлиши йўл қўймайдиган ҳайвонлардан биридек эди.

Ҳар ҳолда Вронскийнинг назарида отга қараб туриб ўйлаган нарсаларнинг ҳаммасини от тушунгандай туюлди.

Вронский от ёнига кирганда, у ўпкасини тўлдириб ҳаво олди-да, бақа кўзларини шундай олайтириб қарадики, кўзларига нариги томондан қон келиб тўлди; нўхтасини силкитиб, оёқларини ерга гурс-гурс уриб туриб, кирганларга қаради.

– Ана, қаранг, безовта бўляпти, – деди инглиз.

Вронский от ёнига келиб:

– Ҳай, жонивор! – деб эркалади.

Лекин у яқинлашган сари, отнинг безовталиги ҳам ортиб борди. Вронский от бошига қадалиб келгандагина, у

бирдан тинчиди; ана шундан кейин юпқа, нозик туклари остидаги мушаклари пир-пир уча бошлади. Вронский отнинг кучли бўйнини силади, нариги томонга тушиб кетган ёлини жойига келтириб қўйди, кўршапалак қанотлари сингари ёйилиб кетган бурун катакларига юзини яқин келтирди. От қаттиқ бир нафас олди-ю, таранг бўлиб турган бурун катакларидан ҳавони яна ҳушилла-тиб чиқарди, кейин бир сесканиб, ингичка қулоқларини чимирди-да, Вронскийни енгидан тишлагиси келгандек, кучли қора лабини унга чўзди. Лекин нўхталангани эсига тушди шекилли, тумшуғини бир силкитди-ю, яна нозик оёқларининг бирини кўтариб, бирини қўя бошлади.

Вронский отни сағридан яна силаб:

– Оғир бўл, жоним, оғир бўл! – деди, кейин отнинг кайфияти жуда ҳам яхши эканлигидан хурсанд бўлиб, чиқиб кетди.

Отнинг безовталиги Вронскийга ҳам таъсир қилди; у ҳам томирларида қон қайнаганини, ўзи ҳам от сингари ҳаракат қилгиси, тишлагиси келганини ҳис қилди, у ҳам кўрқар, ҳам қувонарди.

– Хўп, майли сизга ишонаман, соат олти яримда майдонда бўласиз-да, – деди у инглизга.

– Ҳамма нарса жойида бўлади, – деди инглиз. – Ўзларига йўл бўлсин, милорд? – деб сўради у, ҳеч қачон ишлатмаган бу mylord сўзини қўлаб.

Вронский ажабланиб бошини кўтарди-да, ўзига хос бўлган бир адо билан инглизнинг кўзларига эмас, пешонасига қараб туриб, унинг шу саволни беришга журъат этганига ҳайрон бўлди. Лекин бу саволни берганда, инглиз уни ўз хўжайини деб эмас, бир чавандоз деб қараганини фаҳмлаб:

– Брянскийникига бориб келишим керак, бир соатдан кейин уйда бўламан, – деб жавоб берди.

Камдан-кам қизарадиган Вронский: «Бугун менга бир неча марта беришди-я бу саволни!» деб ўйлаб қизариб кетди. Инглиз унга разм солиб қаради. Вронский қаёққа кетаётганини билиб тургандек:

Пойга олдидан одамнинг кўнгли энг аввал тинч бўлиши керак, – деб илова қилди. – Руҳингиз ҳам тушмасин, кайфингиз ҳам бузилмасин.

Вронский кулимсираб:

– All right, – деди-да, коляскага сакраб чиқиб, Петергофга қараб ҳайдашни буюрди.

Вронскийнинг коляскаси бир неча қадам борар-бормас, эрталабдан бери ёмғир хавфини туғдириб турган қора булутлар босиб келди-ю, бирдан жала қуйиб юборди.

Вронский колясканинг соябонини кўтара туриб: «Иш чатоқ! – деб ўйланди. – Бусиз ҳам ҳамма ёқ лой эди, энди ботқоқ бўлади». Соябони туширилган коляскада ёлғиз ўтириб, онасининг мактуби билан акасининг хатини олди-да, бир бошдан ўқиб чиқди.

Ҳа, яна ўша эски гаплар. Ҳаммаси, онаси ҳам, акаси ҳам, ҳаммаси унинг юрак ишларига аралашишмоқчи. Уларнинг аралашиши Вронскийни ғазабга келтирди, у камдан-кам ғазабланарди. «Уларнинг нима ишлари бор? Нима учун ҳар қандай одам менинг ғамимни ейишни ўзига бурч деб билар экан? Нима учун менга тирғилишади-я? Шунинг учунки, бунда ўзларининг ҳеч ақллари етмаган аллақандай нарсаси бор деб билишади. Агар бу кибор жамиятида бўлиб турадиган одатдаги разил алоқалардан бўлса, мени ўз ҳолимга қўйишган бўларди. Улар бу нарсанинг аллақандайлигини, бошқачалигини, бу нарсаси ҳазил эмаслигини, бу аёл мен учун жонимдан ҳам ортиқлигини сезишади. Улар худди шу нарсага тушунишар олмайди, худди шунинг учун уларга алам қилади. Тақдиримиз қандай бўлмасин, оқибати қаерга бормасин, биз уни ҳал қилганмиз, биз ундан зорланмаймиз, – дея, биз сўзи билан ўзини Анна ила боғлар эди. – Йўқ, улар бизга яшаш йўлини ўргатмоқчи бўладилар. Улар бахтнинг нималигидан бутунлай беҳабардирлар, бу муҳаббат бўлмаса, биз учун бахт ҳам, бахтсизлик ҳам бўлмаслигини, ҳаёт ҳам бўлмаслигини билмайдилар», деб ўйларди.

Ўз ишига ҳамма аралашаверганига шунинг учун жаҳли чиқардики, Вронский уларнинг, яъни ҳамманинг ҳақ эканлигини юракдан сезарди. У ўзини Аннага гирифтор қилган муҳаббатнинг киши ҳаётида ёқимли ва ёқимсиз хотирадан бошқа из қолдирмайдиган кибор жамиятидаги алоқалар сингари ўткинчи, қисқа умрли бир ҳавас эмаслигини сезарди. У ўзининг ҳам, Аннанинг ҳам аҳволи оғир эканини, ўзлари мансуб бўлган кибор жамият кўзида ошкор бўлган ўз севгиларини яшириш, ёлғон гапириш, алдаш қийин эканлигини, уларни бир-бирига боғлаган ва ўз муҳаббатларидан бошқа ҳамма нарсани унуттириб қўйган эҳтирослари кучли бўлган ҳолда яна ёлғон гапириш, алдаш, қувлик қилиш, ҳар доим бошқалар тўғрисида ўйлаш нақадар мушкул эканлигини сезарди.

У ҳарчанд табиатига ёқмаса ҳам, жуда кўп марта ёлғон гапиришга ва алдашга мажбур бўлганини эсига туширди; алдаш ва ёлғон гапиришга мажбур бўлганда Аннанинг қизариб-бўзарганлигини неча марталаб кўрганини ҳам жонли бир суратда ҳаёлидан ўтказди. Яна шуниси ҳам бор эдики, Анна билан алоқа боғлагандан бери баъзан юрагида ғалати бир ҳис уйғонганлигини ҳам сезиб юарди. Бу эсанимагадир қарши жирканч ҳисси эди: Алексей Александровичга қаршими, ўзига қаршими ё бутун дунёга қаршими – бунисини дуруст билмас эди. Лекин бу ғалати ҳисдан ўзини ҳамма вақт қутқаришга ҳаракат қиларди. У ҳозир ўзини қўлга олиб, фикрларига йўл очиб берди.

«Ҳа, Анна илгари бахтсиз бўлса ҳам, лекин мағрур ва тинч эди, энди у тинчини ҳам, иззатини ҳам йўқотди, лекин бунинг сездирмайди. Ҳа, бунга хотима бериш керак», деб ўзича аҳд қилди.

Шундай қилиб, миясига биринчи марта: «Бу ёлғон-яшиқларга барҳам бериш зарур, қанча тез барҳам берилса, шунча яхши бўлади». деган равшан фикр келди.

«У ҳам, мен ҳам ҳамма нарсадан воз кечиб, ўз муҳаббатларимиз билан бошимизни бошқа ёқларга олиб кетишимиз керак», деб ўйлади у.

XXII

Жала узоқ чўзилмади, ўртага қўшилган от бор кучи билан йўртиб, лой ичида жиловсиз чопиб бораётган шатакчи отларни судраб манзилга етиб келганда, қуёш яна булутлар орқасидан чиқди, чорбоғларнинг томлари, катта кўча бўйларидаги боғларнинг кекса липа дарахтларида ёмғир томчилари пориллаб, дарахт шохларидан томчилар томиб, томлардан эса сув оқиб турарди. Вронский бу жаланинг пойга майдонини бузиб қўйиши тўғрисида ортиқ бош ҳам қотирмасди, лекин у шу ёмғир шарофати билан Аннани уйда ёлғиз кўрсам ажаб эмас деб қувонар, чунки яқинда сув муолажасидан қайтиб келган Алексей Александровичнинг Петербургдан чорбоққа кўчиб келмаганлигини биларди.

Вронский Аннани ёлғиз топиш умиди билан ҳамма вақтдагидай, одамлар диққатини камроқ жалб қилиш учун кўприкчадан берида аравадан тушиб, пиёда кетди. Кўча эшигидан эмас, ҳовли дарвозасидан кириб борди.

– Хўжайин келдиларми? – деб сўради у боғбондан.

– Йўғ-а, келганлари йўқ. Бегойим уйдалар. Кўча эшигидан марҳамат қилсинлар, у ерда одам бор, очиб беради, – деб жавоб берди боғбон.

– Йўқ, боғдан ўта қоламан.

Шундай қилиб, у Аннанинг уйда ёлғизлигига қаноат ҳосил қилди-да, ўзининг бугун келишга ваъда қилмагани ва Аннанинг ҳам, эҳтимол, пойга олдидан уни келар деб ўйламагани учун бирдан ёнига кириб бориш истаги билан қиличини ушлаб, четларига гуллар экилган йўлкага сепилган қум устида шарпасиз қадам ташлаб боққа қараган айвон томон юриб борди. Вронский ўз аҳволининг оғирлиги, мушкуллиги тўғрисида йўл бўйи ўйлаб келган нарсаларини энди бутунлай ёдидан чиқарди. У ҳозир фақат бир нарсани, Аннани ҳозир тасаввурида эмас, тирик ҳолида, ҳаётда қандай бўлса, шундайлигича

кўришнигина истарди. Товуш чиқармаслик учун айвоннинг ётиқ зина поғонасига оёғини аста босиб энди чиқа бошлаган эдики, ҳамиша эсидан чиқиб қоладиган ва Анна билан бўлган муносабатининг энг оғир томонини ташкил этган, Вронскийга савол ва нафрат назари билан қарайдиган Аннанинг ўғли бирдан эсига тушди.

Бу бола уларнинг муносабатига ҳамма нарсадан ҳам кўпроқ ҳалақит берарди. Бола ёнларида эканида, Вронский ҳам, Анна ҳам бошқалар олдида оғизларига ололмайдиган нарсалар тўғрисида гапириш у ёқда турсин, бола тушунмайдиган нарсалар тўғрисида имо-ишора билан гапиришга ҳам ботина олмас эдилар. Улар бу ҳақда келишиб қўйишмаган бўлишса ҳамки, бу нарса ўз-ўзидан қоида тусига кириб қолган эди. Улар бу гўдак болани алдашни ўзлари учун бир ҳақорат деб билардилар. Боланинг олдида оддий танишлардек сўзлашардилар. Лекин бунга қарамасдан, Вронский боланинг кўпинча ўзига ҳайрат назари билан тикилиб қолганини кўрар, унинг ўзига нисбатан бўлган муносабатида ғалати бир қўрқоқлик, асабийлик, гоҳ эркалиниш, гоҳ тортиниш ва адоват ҳислари борлигини сезарди. Бола бу киши билан онаси ўртасида маъносига ўзи тушунолмайдиган қандайдир муҳим бир алоқа борлигини сезгандай кўринарди.

Тўғридан ҳам, бола бу алоқани англай олмаслигини ҳис этар, қанча тиришиб-тирмашмасин, бу одамга нисбатан ўзида уйғонган ҳиснинг маъносини англай олмас эди. У отаси, мураббияси, энагаси – ҳаммалари Вронскийни ёмон кўрибгина қолмай, унинг тўғрисида ҳеч нима дейишмаса ҳамки, унга нафрат билан қўрқа-писа қараганликларини, онаси эса унга энг яхши дўстдай муомала қилганлигини болаларга хос бир хушёрлик туйғуси билан очиқ-равшан кўриб турарди.

«Бунинг маъноси қандай бўлди? У ахир қанақа одам? Уни қандай яхши кўрса бўлади? Агар мен бунга тушунмаётган бўлсам, айб менда, ё мен нодонман ёйинки аҳ-

моқ боламан», деб ўйларди бола; Вронскийни ниҳоятда сиқувчи бу сўровчи, қисман ёмон кўз билан қараётганини билдирувчи ифода, ҳуркаклик, асабийлик – буларнинг ҳаммаси юқоридаги мулоҳаза орқасида содир бўлмоқда эди. Боланинг ёнларида бўлиши Вронскийда у кейинги вақтларда ҳис қила бошлаган ғалати, сабабсиз жирканиш туйғуларини уйғотиб келарди. Бола ҳузурида Вронский билан Аннада пайдо бўлган ҳисни суръат-ла бораётган кемаси нотўғри йўлдан кетаётганини компасдан кўриб турса-да, унинг бу ҳаракатни тўхтатишга қодир бўлмаган ва ҳар бир дақиқа уни тўғри йўлдан узоқлаштириб бораётганини кўраётган, лекин орқага қайтиш кераклигига тан берса, шу билан ўз ҳалокатига тан берган бўлишини англаган денгиз саёҳатчисининг ҳиссига ўхшатиши мумкин эди.

Бу бола ўзининг ҳаётга бўлган содда қараши билан уларга ўзлари билган, лекин билишни хоҳлашмаган нарсаларидан қанчалик четга чиқиб кетганликларини кўрсатиб турувчи бир компас эди.

Бу сафар Серёжа уйда йўқ эди, шунинг учун Анна ўйнагани чиқиб, ёмғирда қолган ўғлининг қайтишини айвонда ўзи ёлғиз кутиб ўтирган эди. Ўғлининг орқасидан бир хизматкори билан оқсоч қизини ахтаришга юбориб, ўзи кутиб ўтирарди. У кенггина қилиб тикилган оқ кўйлак кийиб, айвоннинг бурчагида, гуллар орқасида ўтирарди. Шунинг учун Вронскийнинг келганини пайқамасди. Анна қора қўнғироқ сочли бошини эккан, Вронскийга шу қадар таниш, қўша-қўша узук таққан иккала чиройли қўли билан панжара устидаги лейкани ушлаб, бу совуқ лейкага пешонасини қўйиб турган эди. Бутун қоматининг, боши, бўйни, қўлларининг гўзаллиги Вронскийни ҳар сафар нафосати билан ҳайратга соларди. У тўхтаб, мафтункор кўзлари билан Аннага тикилиб қолди. Кейин, унинг олдига бориш учун эндиgina қадам ташламоқчи бўлганда, Анна унинг яқин-

лашганини сизди-ю, лейкани итариб ташлаб, қизиб кетган юзини Вронскийга ўгирди.

– Нима бўлди? Тобингиз йўқми? – деди французча-лаб Вронский, яқин келиб. Бир кўнгли Аннанинг ёнига югуриб келмоқчи бўлди, лекин, бегона одамлар бўлиши эҳтимолини эслади-ю, балкон эшигига аланглаб қараб, қизариб кетди; хавфсираш ва аланглашга мажбур бўлганини сезиб, ҳар гал шунақа қизариб кетарди.

Анна ўрнидан турди-да, Вронскийнинг қўлини қаттиқ сиқиб туриб:

– Йўқ, соғман, – деди. – Мен... сени кутмаган эдим.

– Ё оллоҳ! Қўлларингиз бирам музлаб кетибдики! – деди Вронский.

– Мени қўрқитиб юбординг, – деб жавоб қилди Анна. – Ўзим ёлғиз Серёжани кутиб турувдим, улар шу томондан келишади.

Анна ўзини тинч тутишга тиришса ҳам, лаблари қалтирар эди.

Ўзаро русча гаплашишганда қулоққа жуда ҳам совуқ эшитиладиган «сиз» ва хавфли «сен» сўзларини ишлатмаслик учун у ҳамма вақт французча сўзлашарди, ҳозир ҳам сўзини французча давом эттириб:

– Қўққисдан келганим учун мени кечиринг, – деди. – Лекин сизни кўрмасам бугунги кунимни тинч ўтказолмасдим.

– Нега кечирим керак экан? Аксинча, келганингиз учун жуда хурсандман!

Вронский Аннанинг қўлини қўйиб юбормай, боши устида энгашиб туриб:

– Лекин сиз бетоб ё хафадай кўринасиз, – деб сўзида давом этди. – Нималарни ўйлаётган эдингиз?

– Ўша бир нарсани, – деди Анна кулимсираб.

Анна тўғриси айтган эди. Қачон ва қайси дақиқада нималарни ўйлаётганини сўрагандай бўлишса, Анна: «бир нарсани, ўз бахтим, ўз бахтсизлигимни ўй-

лаяпман», деб хато қилмасдан жавоб бера оларди. Ҳозир ҳам, яъни Вронский уни айвон бурчагида кўрганда ҳам, худди шу ҳақда ўйлаб турган эди: у «Нима сабабдан бошқалар учун, масалан, Бетси учун (Анна Бетсининг кибор жамиятидан яшириқча Тушкевич билан алоқаси борлигини биларди) бу нарсалар енгил-у, мен учун бу қадар оғир?» деб ўйларди. Баъзи мулоҳазаларга кўра, бугун бу фикр уни айниқса азоб ўтида ёндирмоқда эди. Анна ундан пойга тўғрисида сўради. Вронский унинг сўроқларига жавоб бера бошлади; Аннанинг ҳаяжон ичида эканини кўриб, чеҳрасини очиш учун, пойгага қандай тайёргарлик кўришганини энг содда тил билан батафсил ҳикоя қилиб берди.

Анна унинг вазмин, меҳрибон кўзларига қараб: «Айтсамми-айтмасамми? – деб ўйларди. – У ўз пойгаси билан шу қадар банд, шу қадар бахтлики, бу нарсани керагича тушунмайди, бу ҳодисанинг иккаламиз учун ҳам нақадар муҳимлигини англамайди».

Вронский ҳикоясини тўхтатиб:

– Лекин мен келганимда нималарни ўйлаб турганингизни айтмадингиз, – деди, – айтинг, эшитайлик!

Анна жавоб беравермади, бошини хиёл эгиб узун киприклар остида парпираб турган кўзлари билан унга ер остидан қараб турди. Узиб олган япроқни ўйнаб турган қўли тинмай титрарди. Вронский буни кўрар, юзи Аннани ҳар доим мафтун этган бир итоат, қулларча садоқат ифода қиларди.

– Назаримда, бир нима бўлганга ўхшайди. Сизда бир дард бўлса-ю, мен унга шерик бўлолмасам, ажабо, шундан кейин бир зум бўлса ҳам мен тинчимни топа оламанми? Айтинг, худо хайрингизни берсин! – деб такрорлади Вронский ёлворувчи бир товуш билан.

Анна унга ҳамон боягидай қараб, япроқ ушлаган қўли борган сари яна ҳам қаттиқроқ титраётганлигини сезиб: «Ҳа, агар бу ҳодисанинг бутун аҳамиятини тушунмаса,

уни ҳеч қачон кечирмайман. Айтмаганим маъқул, уни синаб ўтиришнинг нима кераги бор?» деб ўйларди.

Вронский унинг қўлини ушлаб:

– Худо хайрингизни берсин! – деб такрорлади.

– Айтаверайми?

– Ҳа, ҳа, ҳа....

– Ҳомиладорман, – деди Анна паст товуш билан.

Қўлидаги япроқ яна кучлироқ титради, лекин у бу хабарнинг таъсирини билиш учун кўзларини Вронскийдан олмади. Вронский оқариб кетди. Бир нарсa демоқчи бўлди-ю, лекин индамади, Аннанинг қўлини қўйиб юбориб, бошини қуйи солди. Анна: «Ҳа, бу ҳодисанинг бутун аҳамиятини англади», деб ўйлади-да, Вронскийнинг қўлини миннатдорчилик билан қисди.

Лекин Анна бу хабарнинг маъносини Вронский худди ўзидай, яъни хотин кишидай англади, деб ўйлаш билан хато қилди. Вронский бу хабарни эшитганда, кимгадир ўқтин-ўқтин юрагида пайдо бўлиб турадиган ўша ғалати, жирканч ҳисси ўзини яна қамраб олганлигини ўн чандон ортиқ куч билан ҳис қилди, шу билан бирга ўзини интизор қилган бухроннинг энди бошланишини, ўртадаги муносабатларини ортиқ эридан яшириб бўлмаслигини, шунинг учун бу ғайритабиий аҳволга қандай шаклда бўлса ҳам хотима бериш зарурлигини ҳам англади. Лекин, бундан ташқари, Аннанинг ҳаяжони Вронскийга ҳам жисман таъсир этди. У Аннага меҳр тўла итоаткор кўзларини тикди, қўлини ўпди, кейин ўрнидан туриб, айвонда индамасдан у ёқдан бу ёққа юра кетди.

– Ҳа, – деди у, Аннанинг ёнига кескин одимлар билан келиб. – Сиз ҳам, мен ҳам ўртамиздаги алоқага ўйинчоқ деб қараган эмасмиз, мана энди тақдиримиз ҳал бўлди. – Кейин теварагига аланглаб: – Ёлғон-яшиқларга энди хотима бериш зарур, – деди.

– Хотима бериш? Қандай хотима бериб бўлади, Алексей? – деди Анна овозини паст қилиб.

Анна энди тинчини топди. Энди юзи нозик бир табас-сум билан ёришиб кетди.

– Эрингизни ташлайсиз, иккимиз ҳаётимизни бирлаштирамиз.

– Шусиз ҳам ҳаётимиз бирлашган-ку, – деб эшитилар-эшитилмас жавоб қилди Анна.

– Шундайку-я, лекин бутунлай, бутунлайин бирлаштирсак дейман.

Анна ўз аҳволининг мушкуллигига мунгли бир истехзо билан ачиниб:

– Лекин менга йўл кўрсат, қандай қил дейсан. Алексей? – деди. – Ажабо, бу аҳволдан қутулишнинг йўли борми? Ажабо, мен ўз эримнинг хотини эмасманми?

– Ҳар қанақа аҳволдан қутулишнинг йўли бор. Фақат журъат керак, – деди Вронский, – ҳозир яшаб турган аҳволингдан бошқа нарсаларнинг ҳаммаси минг чандон яхши. Ҳар нарса – кибор жамият, ўғлинг, эринг туфайли азоб чекаётганингни кўриб турибман-ку ахир.

– Э, эрим бу ерда нима қилиб юрибди, – деди Анна оддий бир истехзо билан. – Мен уни билмайман ҳам, ўйламайман ҳам. У борми, йўқми, менга бари бир.

– Бу сўзларинг самимий эмас. Сени яхши биламан, У туфайли ҳам азоб чекасан.

– Бу нарсалардан унинг хабари йўқ, – деди-ю, бирдан Аннанинг бетлари, пешонаси, бўйни қизариб кетди, кўзларида уят ёшлари пайдо бўлди. – Қўй, унинг тўғрисида гаплашмайлик.

XXIII

Вронский ҳозиргидай қатъий бир суратда бўлмаса ҳамки, Аннани бир неча бор ўз аҳволи тўғрисида гапга солишга уриниб кўрган ва ҳар сафар Аннанинг ҳозиргидай юзаки, енгилтак муҳокамаларига дуч келган эди. Гўё шу масалада Анна тушуниб етолмайдиган ёки тушуниш-

ни истамаган бир нима бордек эди, Анна шу ҳақда гапир-
ра бошлаганда, худди у, яъни ҳақиқий Анна ўз қобиғига
ўралиб олгандек, унинг ўрнида эса Вронский ёмон кўр-
ган, кўрққан ва Вронскийга зарба бериб келган, унга ёт
бўлган бошқа, ғалати бир Анна пайдо бўлгандек туюлар-
ди. Лекин у фикрини бугун очиқ айтишга қарор қилди.

Вронский одатдагича қатъий, вазмин товуши билан:

– Унинг хабари борми-йўқми, – деб сўз бошлади,
– унинг хабари борми-йўқми, бу билан бизнинг иши-
миз йўқ. Биз энди... сиз энди, айниқса ҳозир, бу аҳволда
қололмайсиз.

Анна яна бояги хафиф истехзо билан:

– Ҳўш, сизнингча, нима қилишимиз керак? – деб сўра-
ди. Анна ўзининг ҳомиладорлигига Вронский парво қил-
масмикан деб боя кўрқиб турган бўлса, энди Вронский-
нинг бу нарсадан зарур хулосалар чиқараётгани ғашини
келтирарди.

– Ҳамма гапни очиқ айтишингиз, уни ташлаб кети-
шингиз керак.

– Жуда яхши, фараз этайлик, мен шундай қилдим ҳам,
– деди Анна. – Биласизми, бунинг оқибати нима бўлади?
Мен олдиндан айтиб қўяй, – бир дақиқагина аввал меҳр
билан тўлиб турган иссиқ кўзларида энди ёвузлик ўти
чақнади. – «Ҳа, сиз бошқага кўнгил бергансиз-у, у билан
жиной алоқага киришгансиз? (у эрига тақлид қилиб,
худди Алексей Александрович сингари жиний сўзини
атайин чертиб гапирди). Мен бунинг диний, гражданик
ва оила муносабатлари жиҳатидан қандай оқибатлар-
га олиб келишини сизга огоҳлантирган эдим. Гапимга
кирмадингиз. Энди мен ўз номимга ва... – ўз ўғлимга
ҳам демоқчи бўлди-ю, лекин Анна ўғлини бу ҳазилга
қориштиргиси келмади, – ҳа, ўз номимга иснод келти-
ришни хоҳламайман», – дейди, яна шунга ўхшаган нар-
саларни айтади, – дея илова қилди. – Умуман, у ўзининг
давлат арбоблигига хос равшан, аниқ иборалари билан,

мендан воз кечолмаслигини, жанжалга хотима бериш учун қўлидан келган ҳамма тадбир ва чораларни кўришлигини айтади. Шуниси ҳам борки, айтган нарсаларини ҳовлиқмасдан, силлиққина бажаради. Унга очиқ айтишнинг оқибати шу бўлади. У инсон эмас, машина, машина бўлганда ҳам заҳар сочиб турадиган машина, – деб Анна илова қилди-да, Алексей Александровичнинг шакли-шамоилини, гапириш усулини, характерини бир-бир эслаб, унда топиши мумкин бўлган ёмон нарсаларнинг айбини унга тўнкади ва ўзининг эри олдидаги даҳшатли гуноҳи учун унга заррача ҳам шафқат қилмади.

Вронский одамда ишонч туғдирувчи ҳалим товуш билан Аннани тинчлантиришга тиришиб:

– Йўқ, Анна, ҳар нима бўлганда ҳам, унга айтиш керак, кейин унинг ҳаракатига қараб иш кўрилаверади, – деди.

– Нима дейсиз, қочайлик дейсизми?

– Нимага қочмас эканмиз? Ахир бу аҳволни давом эттиришнинг иложи борлигига ақлим етмай қолди. Лекин бу фақат ўзим учунгина эмас, кўриб турибман, сиз жуда ёмон қийналиб кетдингиз.

Анна ғаши келиб:

– Ҳа, қочайин-у, сизнинг ўйнашингиз бўлиб юрайин, шунақами? – деди..

– Анна! – деди Вронский ўпка аралаш мулойимлик билан.

Анна сўзини давом эттирди:

– Ҳа, сизнинг ўйнашингиз бўлайин-у, ҳамма нарсани ҳалок қилайин...

У яна «ўғлимни» демоқчи бўлди-ю, лекин бу сўзга оғзи бормади.

Вронский Анна табиатан шу қадар кучли, номусли бўлишига қарамай, алдаб юришга қандай чидаб келганига ва бу аҳволдан қутулгиси келмаганига ҳайрон бўларди. Лекин бунинг асосий сабаби Анна оғзига ололмаган ўғил сўзи эканлигини Вронский пайқамас эди. Анна ўғли тўғрисида ва отасини ташлаб кетган онасига ўғлининг

кейинча қандай кўз билан қараши тўғрисида ўйлаганда ўз қилмишидан, ўйламай-нетмай қилиб қўйган ишидан даҳшатга тушар, лекин бир аёл сифатида ҳамма нарсанинг эски ҳолича қолиши, ўғли нима бўлиши тўғрисидаги даҳшатли саволни унутиш учун ўзини ёлғон муҳокамалар, ёлғон сўзлар билан юпатишга тиришиб келарди.

Анна бирдан уни қўлидан ушлади-да, бутунлай бошқача, самимий, мулойим оҳангда:

– Сендан ўтиниб сўрайман, сендан ёлвориб сўрайман, минбаъд мен билан бу ҳақда гаплашма, – деди.

– Лекин, Анна...

– Минбаъд мени ўз майлимга қўй. Аҳволимнинг бутун разолатини, бутун даҳшатини ўзим биламан, лекин буни сен ўйлаганча осон ҳал қилиб бўлмайди. Мени ўз майлимга қўй-у, гапимга қулоқ сол. Минбаъд мен билан бу ҳақда гаплашма, сўз берасанми?.. Йўқ, йўқ, сўз бер!..

– Ҳўп, сўз бераман, лекин ҳозир айтган нарсаларингдан кейин сира ҳам тинч бўла олмайман. Сенки тинч бўлолмаганингдан кейин, мен асло тинч бўлолмайман...

– Мен! – деб Анна такрорлади. – Ҳа, мен баъзан азоб ичида қоламан, лекин бу ўтиб кетади, агар сен минбаъд мен билан бу ҳақда гаплашмасанг. Сен бу ҳақда оғиз очганингдагина мени бу нарса қийнай бошлайди.

– Гапингга тушунолмай қолдим, – деди Вронский.

– Биламан, – деб Анна унинг сўзини бўлди, – ёлғон гапиришнинг пок табиатингга ниҳоятда оғир эканлигини биламан, шунинг учун сенга ачинаман. Мени деб ҳаётингни маҳв этдинг, мен буни кўп ўйлайман.

– Мен ҳам ҳозир, – деди Вронский: – «Мени деб сен ҳамма нарсангни қандай фидо қилдинг-а?» – деб ўйлаб турган эдим. Бахти қаро бўлганинг учун мен ўзимни асло кечиролмайман.

Анна унга яқин келди-да, завқ-шавқ билан, севги табассуми билан унинг юзига қараб туриб:

– Мен бахти қароманми? Йўқ, мен олдига овқат қўйилган оч кишидайман, – деди. – Эҳтимол, у киши со-

вуқ еяр, кийимлари жулдурдир, бунинг учун уялар ҳам, лекин у бахтсиз эмас. Мен бахтсизманми? Йўқ, мана менинг бахтим...

Анна қайтиб келаётган ўғлининг овозини эшитди-да, айвонга шошқи бир назар ташлаб, сапчиб ўрнидан турди. Унинг кўзларида Вронскийга таниш бўлган бир ўт чақнади, у қўша-қўша узукли чиройли қўлларини шошқин бир ҳаракат билан кўтарди-да, Вронскийни бошидан ушлаб юзига узоқ қараб тургандан сўнг ўз юзини, жилмайиб турган очиқ лабларини яқин келтириб уни оғзидан, икки кўзидан тез-тез ўпди-ю, итариб юборди. Шундан кейин Анна кетмоқчи бўлган эди, Вронский ушлаб қолди.

Вронский Аннага суқланиб қараб:

– Қачон? – деб сўради.

– Шу кеча, соат бирда, – деб шивирлади-ю Анна, чуқур хўрсингандан сўнг, енгил одимлар билан тез-тез юриб, ўғлини қарши олгани кетди.

Серёжа боғда ўйнаб юрганда жала қуйган экан, ёгин тингунча энагаси билан шийпонда ўтиришибди.

– Хайр, яхши боринг, – деди Анна Вронскийга. – Ҳадемай пойга бошланади, Бетси мени бирга олиб бораман деб ваъда қилган эди.

Вронский соатига қараб, тезда жўнаб кетди.

XXIV

Вронский Каренинларнинг балконида соатига қараганда, шу қадар ҳаяжонли ва ўз фикрлари билан шу қадар банд эдики, рақамлар устидаги стрелкаларни кўрган бўлса ҳам, соат неча эканлигини пайқамаган эди. У тош йўлга тушди-да, лойда аста-секин юриб, коляскаси турган ёққа қараб кетди. Анна тўғрисидаги ҳислари вужудини шу қадар қамраб олган эдики, соат нечалигини ва Брянскийникига боришга ҳали вақт борми-йўқлигини ҳам ўйлаб кўрмади. Унда нимадан кейин нимани қилиш

кераклигини кўрсатадиган фақат ташқи ҳофиза лаёқатигина қолган эди (бу ҳолат кўп учраб туради), у кучерининг ёнига келганда, кучери қалин япроқли липа дарахтнинг қия тушиб турган соясида, пештахта устида мудраб ўтирган эди. Вронский тер босган отлар устида қайнашиб, йилтирашиб учаётган майда пашшаларни бир оз томоша қилгандан сўнг кучерини уйғотди-да, аравага сакраб чиқиб, Брянскийникига боришни буюрди. Фақат етти чақиримча йўл юргандан кейингина эси жойига тушди-ю, соатига қараб, вақтнинг олти ярим бўлиб қолганини, демак, ўзининг кечикканини фаҳмлади.

Бугун пойганинг бир неча тури: конвойлар пойгаси, кейин икки чақиримли офицерлар пойгаси, тўрт чақиримли пойга, ниҳоят, Вронский қатнашадиган ғовли пойга белгиланган эди. Вронский ўзи қатнашадиган пойгага улгуриши мумкин эди, агар Брянскийникига борадиган бўлса, у ҳолда пойгадан қуруқ қолар, сарой аҳллари тўплангандан кейингина етиб келарди. Буниси яхши эмас эди. Лекин Брянскийникига келаман деб ваъда қилган эди. Шунинг учун йўлни давом эттиришга қарор қилиб, кучерга отларни аяма деб буюрди.

Вронский Брянскийникига келиб, беш дақиқача ўтиргандан сўнг орқасига қайтди. Тройканинг учиб бориши кўнглини анча тинчитди. Аннага бўлган муносабатидаги барча оғир томонлар, у билан қилган суҳбатидан қолган барча ноаниқ фикрлар миясидан чиқиб кетди; энди у завқ билан, ҳаяжон билан фақат пойгани, ҳар нима бўлганда ҳам унга улгуришини ўйларди, бугун кечаси Аннанинг васлига етишиш бахтига ноил бўлиш орзуси гоҳо хаёлида барқдай чақнаб кетарди.

Чорбоғлардан ва Петербургдан пойгага келаётган аравалардан ўзиб, пойга ҳавоси келиб турган жойга яқинлашган сари, ҳозиргина бошланадиган пойга тўғрисидаги ҳаяжони ҳам кучайиб борарди.

Унинг уйида ҳеч ким қолмаган эди: ҳамма пойгага кетган, лакейигина уни дарвозада кутиб турган эди.

Вронский кийимларини ўзгартириб турган пайтда лакей иккинчи пойганинг бошланганини, жаноблардан бир қанчаси уни сўроқлаб келганини, отхонадаги бола икки марта югуриб келиб кетганини айтиб берди.

У шошилмасдан кийимларини ўзгартиргандан сўнг (у ҳеч маҳал шошилмас, ўзини йўқотмас эди), аравасини бараклар томон ҳайдашни буюрди. Баракка етиб борганда, у ерда ҳад-ҳисобсиз кареталарни, пиёдаларни, пойга майдонини ўраб турган солдатларни, одамлар қайнашган шийпонларни кўрди. Шу маҳал иккинчи пойга кетаётган бўлса керак, чунки Вронский баракка кираётганда қўнғироқ чалинганини эшитди. Отхонага яқинлашганда эса Махотиннинг оқ оёқли жийрон Гладияторига дуч келди; устига тўқ-сарик ёпиқ ташланган ва диккайган қулоқлари узоқдан жуда катта кўринган бу отни жоловидан ушлаб пойга майдонига олиб кетишаётган эди.

Вронский:

– Корд қани? – деб отбоқардан сўради.

– Отхонада, отни эгарлаяпти.

Эшиги очиб қўйилган бўлмада Фру-Фру аллақачон эгарлоғлиқ турарди. Уни энди олиб чиқмоқчи эдилар.

– Кеч қолганим йўқми?

– All right! All right! Ҳаммаси жойида, ҳаммаси жойида, – деди инглиз. – Хавотир қилманг.

Вронский бутун гавдаси билан титраб турган севикли отининг чиройли бастига яна бир марта кўз югуртириб чиқди-да, бу манзарадан кўзларини зўрға узиб баракдан чиқди. Ҳеч кимнинг диққатини ўзига жалб қилмаслик учун, пойга қизиб турган пайтда шийпонлар ёнига келиб олди. Икки чақиримли пойга энди тугаётган, ҳамманинг кўзи кучларининг борича отларини чоптириб, мўмиққа яқинлашиб қолган сувориларга, олдинда кетаётган кавалергард⁴¹ билан орқада бораётган лейб-гусарга тикилиб қолган эди. Ўртадаги отлиқлар

⁴¹ Кавалергард – подшо армиясидаги махсус полк офицери. (Тарж.)

ҳам, четлардагилар ҳам мўмиққа қараб сиқилишиб борар, кавалергард гуруҳидаги солдатлар билан офицерлар ўз офицерлари ва ўртоқларининг яқинлашиб қолган ғалабасини шодиёна ҳайқириқлар билан қаршилардилар. Вронский пойганинг тугаганини билдирувчи қўнғироқ чалинган пайтда секингина оломон ичига кириб олди, шу пайт биринчи бўлиб келган, ҳамма ёғига лой сачраган новча кавалергард эгарига ўрнашиб ўтириб олди-да, тердан қорайиб, хансираб турган бўз айғирининг жловини бўшата бошлади.

Бўз айғир оёқларини зўрға-зўрға босиб, зўр гавдасининг шиддатли суръатини секинлаштиргандан сўнг, кавалергард офицери, худди оғир уйқудан уйғонган киши сингари, теварагига аланглаб зўрға кулимсиради. Ўзига қарашли одамлар ҳам, ёт-бегоналар ҳам уни ўраб олди.

Вронский шийпонлар олдида ўзларини сипо олиб, бемалол гаплашиб юрган олимақом киборлар кўзидан ўзини жўрттага олиб қочар эди. Каренина, Бетси, акасининг хотини ҳам ўша ерда эканлигини пайқади, лекин, бошини оғритгиси келмагани учун жўрттага уларнинг ёнига бормади. Лекин ҳар қадамда танишлари уни тўхтатиб, ўтган пойгаларнинг тафсилотини сўзлашар, ундан нима учун кечикиб қолганлигини сўрашар эди.

Пойгага қатнашганларни соврин бериш учун шийпонга чақиришганда, ҳамма ўша ёққа оқа бошлади, шунда Вронскийнинг акаси унинг ёнига келди, акаси Александр эксельбантлар таққан полковник бўлиб, бўйи ўртамиёна, Алексейники сингари ғўлабир, лекин укаси-дан чиройлироқ, икки бети қип-қизил, бурни маст кишиларникига ўхшаш қизарган, юзи очиқ эди.

– Хатимни олдингми? – деб сўради у. – Сени ҳеч топиб бўлмайди.

Александр Вронский, ишратбозлигига, айниқса масту аласт ҳаёт кечириши билан маълум ва машҳур бўлганига қарамай, саройга муносиб киши эди.

У ҳозир ўзини ниҳоятда хафа қилган нарса тўғрисида укаси билан гаплашиб турган бўлса ҳамки, кўпгина кўзларнинг ўзларига тикилиб турган бўлиши мумкинлигини билгани учун, укаси билан аҳамиятсиз бир нарса устида ҳазиллашиб гаплашаётгандек кулимсирар эди.

– Ҳа, олдим, лекин, ростини айтсам, сен ниманинг ғамини еяётганлигингга асло тушунолмадим, – деди Алексей.

– Мен шу нарсанинг ғамини еяпманки, ҳозир шу ерда бўлмаганингни ва душанба куни сени Петергофда кўрганларини айтиб менга таъна қилишди.

– Шундай ишлар бўладики, уларни тўғридан-тўғри манфаатдор бўлган шахсларгина муҳокама қилишлари мумкин, иннайкейин, сен шу қадар ғамини еяётган иш ҳам шундай ишки...

– Тузук, ундай бўлса ҳарбий хизматга кирмайдилар...

– Илтимос қиламан, менинг ишларимга сира аралашма, вассалом!

Алексей Вронскийнинг тумтайган юзидан қон қочди, олдинга туртиб чиққан пастки жағи қалтираб кетди, бундай ҳол унда камдан-кам бўларди. У ниҳоятда меҳрибон одам бўлгани учун камдан-кам ғазабланарди, лекин ғазаби келиб, пастки жағи қалтирай бошлаганда хавфли одамга айланар, буни Александр Вронский яхши биларди. Александр Вронский шўхгина кулимсиради.

– Сенга фақат ойимнинг мактубини бериб қўймоқчи бўлувдим. Ойимларга жавоб ёз, пойга олдидан таъбингни тирриқ қилма. *Вопре chance*⁴², – деб илжайди-ю, укасининг ёнидан нари кетди.

Лекин у кетар-кетмас, Вронскийни яна бир одам дўстона салом бериб тўхтатди.

– Оғайниларни танигинг келмай қолди дейман-а! Салом, *mon cher*, – деди Степан Аркадьич, у Москвадаги сингари бу ерда ҳам, Петербург казо-казолари ичида ҳам қип-қизил соғлом юзи, тараб зеб берилган ялтироқ

⁴² Муваффақият тилайман (франц.).

бакенбардлари билан парпираб юарди. – Кеча келдим, энди сенинг тантанангни кўриб, хурсанд бўламан. Қачон кўришамиз?

– Эртага артелга келарсан, – деди-ю Вронский, кечирим сўраб, унинг енгини қисди-да, ғовлардан ўтиладиган катта пойгага қатнашувчи отлар келтирилаётган майдон томон кетди.

Пойгадан қора терга пишиб чиққан, мажолдан кетган отларни отбоқарлар етаклаб олиб чиқишиб кетар ва навбатдаги пойгага бирин-кетин янгидан-янги отлар келтирилар эди, қоринлари тортиб боғланган, қулоқчин кийгизилган ва кўпчилиги англиз зотидан бўлган бу отлар каттакон, баҳайбат қушларга жуда ҳам ўхшаб кетарди. Ўнг томондан нозик жуссали гўзал Фру-Фруни етаклаб келдилар, у эластик, анча узун тўпиқлари устидан худди пружинада юргандек силкиниб келарди. Унга яқин бир ерда шалпангқулоқ Гладиятор устидан эпикни туширишмоқда эдилар. Бу айғирнинг каттакон, келишган ва ниҳоятда хушбичим қадди-басти, ажойиб сағри, туёқларига жуда яқин ўрнашган калта бақа тўпиқлари Вронскийнинг назарини беихтиёр ўзига жалб қилар эди. У ўз отининг ёнига бормоқчи бўлиб турганда, танишларидан яна бири тўхтатиб қолди.

– Ана, Каренин ҳам келди! – деди гаплашиб турган таниши. – Хотинини излаб кирибди, хотини бўлса шийпон ўртасида ўтирибди. Кўрганингиз йўқми?

– Йўқ, кўрганим йўқ, – деб жавоб берди-да Вронский, Каренина ўтирган ва таниши ишора қилган шийпон томонга қайрилиб ҳам қарамасдан, отининг ёнига келди.

Вронский эгарни кўздан кечириб, бу ҳақда топшириқлар беришга улгурмай, пойгада қатнашувчиларни шийпонга номер олгани ва жўнагани чақириб қолишди. Ўн етти нафар офицер жиддий, салобатли, аксари қони қочган ҳолда шийпонга тўпланиб, номерларни олишди. Вронскийга еттинчи номер чиқди. Шундан кейин: «Отларга минилсин!» деган овоз янгради.

Вронский бошқа чавандозлар билан бирликда ўзининг марказни ташкил қилганлигини ва ҳамманинг кўзи шу марказга тикилганини сизди-да, бутун диққатини тўплаб оти ёнига келди, бундай ҳолларда ҳаракатлари сушт ва оғир бўлиб қоларди. Корд пойга тантанаси муносабати билан ўзининг расмий кийимларини кийиб чиққан эди, эгнида ҳамма тугмалари қадалган қора сюртук, бўйнида қаттиқ оҳорланган, лунжларига тиркалиб турган баланд ёқа, бошида юмалоқ қора шляпа, оёқларида эса қўнжи узун этик бор эди. У ҳар вақтдагидай хотиржам, сипо эди, отнинг ҳар иккови жиловини ўзи ушлаб олдинда турарди. Фру-Фру ҳамон безгакдагидек титрарди. Олдига келган Вронскийга у олов чақнаб турган кўзлари билан олайиб қаради. Вронский қоринбоққа бармоғини суқиб кўрди. От яна баттар олайди, тишларини очиб, қулоқларини чимирди. Инглиз отни қандай эгарланганини текшириб кўришаётганига кулмоқчи бўлиб, лабларини буриштирди.

– Мининг, кўнглингиз жойига тушади.

Вронский ўз рақибларига сўнгги марта кўз югуртириб чиқди. Пойга маҳали уларни кўролмаслигини биларди. Икки отлиқ пойга бошладиган жойга кетиб борарди. Вронскийнинг ошнаси ва хавфли рақибларидан бири, Гальцин, миндиргйси келмаётган қора-тўриқ айғир ёнида айланиб турарди. Тор шимли, кичик жуссали бир лейб-гусар отини йўрттириб, инглизларга тақлид қилган ҳолда энгашиб от сағрига мушукдай ётиб олган эди. Князь Кузовлев ўзининг Грабов заводидан чиққан зотдор бияси устида ранги оқарган ҳолда ўтирар, бир инглиз отни жиловидан ушлаб борарди. Вронский ва унинг ҳамма ўртоқлари Кузовлевни, унинг асаби «заиф» эканини, худбинлигини яхши билардилар. Улар князь Кузовлевнинг ҳамма нарсадан кўрқишини, фронт отларини минишдан ҳам кўрқишини билардилар, лекин ҳозир бу пойга жуда ҳам хавфли бўлгани, чавандозлар йиқилиб бўйинлари тагида қолиши ва ҳар бир ғов ёнида доктор,

хоч аломати солинган касалхона араваси ҳамда медицина ҳамшираси тургани учун ҳам у иштирок қилишга аҳд этган эди. Кўзлари бир-бирига тўқнаш келганда, Вронский унинг қарорини маъқуллаб, меҳр билан кўзини қисиб қўйди. Лекин Вронский фақат бир кишини, асосий рақиби бўлган Махотинни Гладиатор устида кўрмади.

– Шошилманг, – деб Корд Вронскийга насиҳат қилди, – иннайкейин, шу нарса эсингизда бўлсин, тўсиқ олдида отнинг шаштини қайтарманг, қистаманг ҳам, ўз майлига қўйиб беринг.

Вронский тизгинини қўлига олиб:

– Хўп, хўп, – деди.

– Иложини топсангиз, пойгачиларнинг олдида ўтиб олинг, мабодо орқада қолиб кетсангиз ҳам, то охирги дақиқагача ҳам умидсизликка тушманг.

От еридан жилишга улгурмай, Вронский эпчиллик билан бир зумда оёғини кертикланган пўлат узангига қўйди-да, ўзининг ихчам гавдасини чарми ғижирлаб турган эгар устига енгилгина чиқариб олди. Ўнг оёғини узангига киргизгандан сўнг, ўрганиб қолган бир ҳаракат билан қўшалоқ тизгинни бармоқлари орасига киргизиб бараварлаштирди, шундан кейин Корд жиловни қўйиб юборди. Фру-Фру қайси оёғини босишини билмаётгандек, узун бўйнини чўзиб тизгинларни тортди-да, сиртида ўтирган суворини силкита-силкита худди пружина устида юргандек юриб кетди. Корд қадами ни тезлатиб орқадан борди. Бзовталанган от суворини алдашга тиришиб, тизгинни гоҳ у ёқдан, гоҳ бу ёқдан тортар, Вронский эса уни ҳам овози, ҳам қўл ҳаракати билан тинчлатишга уринарди.

Улар тўғон билан тўсилган анҳорга яқинлашиб, пойга бошланадиган жойга қараб бормоқда эдилар. Чавандозлардан кўпи олдинда, бир қанчаси орқароқда келарди, шу пайт Вронский ўзининг орқасида лой йўлда сакраб-сакраб чопиб келаётган от дупурини эшитди – Махотин ўзининг оқ оёқли шалпангкулоқ Гладиатори

устида ёнгинасидан ўтиб кетди. Махотин узун тишларини кўрсатиб илжайган эди, Вронский унга жаҳл билан қараб қўйди. Вронский уни кўрса жини кўзғар эди, ҳозир эса ўзининг энг хавфли рақиби деб ҳисобларди; ҳозир отни чоптириб, Фру-Фруни безовта қилиб кетганига жаҳли чиқди. Фру-Фру чап оёғини отиб чопмоқчи бўлди-ю, лекин икки қадам ташлагандан сўнг жилови тортиб қўйилганига жаҳли чиқиб, чавандозини силкита-силкита йўртиб кетди. Корд ҳам қовоғини солиб, Вронский орқасидан югуриб келмоқда эди.

XXV

Пойгада ўн битта офицер қатнашаётган эди. Отлар шийпон олдидаги тўрт чақиримли, тухумсимон берк доира чизиғи бўйлаб чопиши керак эди. Бу доирада тўққизта тўсиқ: сой, шийпоннинг қоқ рўпарасига қурилган эни икки газли каттакон ғов, битта қуруқ, яна сув оқиб турган ариқ, тепалик, устига чўпчор санчилган тупроққўрғондан иборат битта ирланд банкеткаси⁴³ (буниси тўсиқлар ичида энг қийинларидан бири эди), бундан кейиноқ отга кўринмайдиган яна битта зовур бор эди; от ё шу икки тўсиқдан бараварига сакраб ўтиши ёки йиқилиб нобуд бўлиши керак эди, булардан кейин яна иккита сувли ва битта сувсиз зовурдан ўтилиб, шийпон олдида белгиланган маррага келинарни. Лекин пойга доирадан эмас, ундан юз саженча наридан бошланар, бу ерда биринчи тўсиққа, яъни суви тўсиб қўйилган, эни уч газли анҳорга дуч келинар, бундан чавандозлар ўз майилларича сакраб ўтишлари ёки отларини кечтириб ўтишлари мумкин эди.

Чаванзодлар уч марта қаторга тизилдилар, лекин ҳар сафар биттасининг оти илгари чиқиб кетавергани учун яна қайта отларни тислатиб саф тортишга мажбур бўлардилар. Пойга миришкори ҳисобланган полковник

⁴³ Кўтарма, тепа. (Тарж.)

Сестрин, ниҳоят, тўртинчи марта «Ҳайда!» деб қичқир-гунча хун бўлиб кетди, командадан кейин чавандозлар отларини ҳайдаб кетдилар.

Ранг-баранг кийинган чавандозлар сафга тизила бошлаганларидаёқ ҳамма кўзлар, ҳамма дурбинлар уларга қаратилган эди.

Интизорлик ичида ўтган сукунатдан сўнг ҳар ёқдан; «Бошланди! Чопиб келишяпти!» деган овозлар кўтарилди.

Шундан кейин, одамлар якка-якка, ё тўп-тўп бўлишиб, чавандозларни яхшироқ кўриш учун у ёқдан бу ёққа югуриша бошлади. Чавандозлар тўпи биринчи дақиқадаёқ чўзила бошлагани, кейин иккита-иккита ё учта-учта бўлиб, ёинки бири кетидан иккинчиси от қўйиб анҳорга яқинлашиб келаётганлари кўринди. То-мошабинларга улар ҳаммаси бараварига чопиб келишаётгандек туюларди; лекин чавандозлар бир-икки сония орқада ёки олдинда чопиб борардилар, улар кўзида эса бу жуда катта аҳамиятга эга эди.

Саранжомини йўқотиб, сўнг даража асабийлашган Фру-Фру дастлабки сонияни бой бериб қўйди, бир неча от ундан илгарироқ жойидан кўзгалди, лекин анҳордан ўтмасданоқ Вронский суриб бораётган отининг жилловини бор кучи билан тортиб, уч чавандоздан осонгина ўтиб кетди, Вронскийнинг олдида фақат Махотиннинг сағриси бир маромда силкиниб чопиб бораётган жийрон Гладиаторигина қолган, бундан ҳам олдинда, ҳаммадан илгарида эса эс-хушини йўқотган Кузовлевнинг гўзал Дианаси учиб борарди.

Дастлабки дақиқаларда Вронский ўзини ҳам, отини ҳам қўлга олволмаган эди. Биринчи тўсиққа, яъни анҳорга етгунча ҳам отини бошқара олмади.

Гладиатор билан Диана бараварига анҳорга яқинлашди-да, қарийб бир маҳалда бирин-кетин анҳордан сакраб, у томонга ўтиб олишди; Фру-Фру ҳам, худди қанот чиқаргандек, улар кетидан сакради, шунда, Вронский ўзини ҳавода учиб бораётгандек ҳис қилганида, отнинг

қарийб оёқлари остида, анҳорнинг у юзида Кузовлевнинг ўз Дианаси билан типирчилаб ётганини кўриб қолди (от сакраб ўтгандан кейин Кузовлев жиловини қўйиб юборган экан, от устидаги сувориси билан умбалоқ ошиб кетибди). Бу воқеанинг тафсилотини Вронский кейин билди, ҳозир эса Фру-Фру сакраб тушадиган ўрда Диананинг оёғи ё калласига тўғри келишини кўрди. Лекин Фру-Фру юқоридан йиқилиб тушаётган мушук сингари оёқлари ва яғринини қимирлата-қимирлата, от устидан ошиб тушиб, чопа кетди.

«Яшавор, жонивор!» – деди Вронский ичида.

Анҳордан ўтгандан сўнг Вронский отни бутунлай қўлга олди, катта тўсиқдан Махотиндан сўнг ўтиш, кейин келадиган икки юз саженли тўсиқсиз жойда ундан ўзиб кетишга ҳаракат қилиш учун отининг жиловини тортиброқ борди.

Катта тўсиқ подшо шийпонининг қоқ рўпарасида эди. Подшо, бутун сарой аҳли, халқ оломони – уларга, яъни Вронскийга, Махотиннинг олдинда тўсиққа яқинлашиб келаётган отига қараб турарди. Вронский ҳамманинг кўзи ўзига тикилиб турганини сезса ҳам, лекин ўз отининг қулоқлари-ю, бўйнидан, ўзига қараб чопиб келаётган ердан ва ўртадаги масофани ҳеч камайтирмасдан олдинда учиб бораётган Гладиаторнинг сағри-ю оқ оёқларидан бошқа ҳеч нимани кўрмас эди. Гладиатор ҳеч бир ерини тўсиққа тегизмай сакради-да, калта думини бир силкитиб, Вронскийнинг кўзидан ғойиб бўлди.

Аллаким:

– Яша! – деб қичқирди.

Худди шу аснода Вронскийнинг кўзлари олдида тўсиқ тахталари кўринди. От ҳаракатини заррача ҳам ўзгартирмасдан тўсиқ устидан сакради, тахталар кўздан ғойиб бўлди, фақат орқадан бир нарса тарақлаб кетди. Гладиаторнинг олдинда бораётганига ғаши келиб, унинг оти тўсиқдан андак илгари сакраган ва орқа оёғининг туёғи тахтага тегиб кетган эди. Шундай бўлса ҳам унинг чопиш

суръати ўзгармади. Вронский юзига лой сачраганини сезиб, Гладиятордан яна бояги масофада кетаётганини англади. У яна ўз олдида Гладияторнинг сағрисини, калта думини ва ҳамон узоқлашмасдан, пириллаб бораётган оқ оёқларни кўра бошлади.

Вронский энди Махотиндан ўзиб кетиш кераклигини хаёлидан кечирган пайтда Фру-Фрунинг ўзи Вронскийнинг ўйини тушунди-да, уни қистатиб ўтирмасдан, суръатини тезлаштирди ва энг ўнғай томондан, арқон тортилган томондан Махотинга яқинлаша бошлади. Махотин эса арқон томондан йўл бермас эди. Вронский ташқари томондан ўзиб ўтиш мумкинлигини энди хаёлига келтирган ҳам эдики, Фру-Фру йўлни ўзгартириб, худди шу тахлитда айланиб ўта бошлади. Фру-Фрунинг тердан қорая бошлаган ўмгани Гладияторнинг сағри билан барабарлашиб қолди. Икки от бир зум ёнма-ён борди. Лекин тўсиққа яқинлашиш олдида доира чизмаслик учун Вронский жиловни силтаб, тепаликда Махотиндан ўтиб кетди. Вронский унинг лой сачраган юзини кўриб қолди. У ҳатто Вронскийга кулимсирагандай кўринди. Вронский рақибидан ўтиб кетган бўлса ҳамки, лекин унинг ўз орқасидан қолмай келаётганлигини сезди ва орқасида Гладияторнинг бир текис чопиб келаётганлигини эшитиб борди, бурнидан чиқаётган нафаси унинг чарчамаганини кўрсатарди.

Кейинги икки тўсиқдан – ариқ билан ғовдан осонгина ўтиб кетди-ю, лекин Вронский Гладияторнинг дупурини ва пишиллашини яна ҳам яқинроқдан эшита бошлади. У отининг жиловини бўшатди, шундан кейин от суръатини тезлаштирди, энди Вронский Гладияторнинг дупури яна бояги масофадан эшитила бошлаганини сезиб суюнди.

Вронский Корднинг маслаҳатига кўра пойганинг олдида борарди, ўзининг ҳам тилаги шу эди, энди ғалаба қозонишига ишончи комил эди. Унинг ҳаяжони, Фру-Фруга меҳри ва шодлиги ҳамон кучайиб борарди. У орқасига қарагиси келса ҳамки, қарай олмайди, ўзини

босишга, Фру-Фруни қистамасликка тиришади, Гладиятор кучини эҳтиёт қилаётганини сезган, шу сабабдан ўз отининг кучини сақлаб қолишга тиришар эди. Олдинда яна битта энг қийин тўсиқ қолган эди, агар шу тўсиқдан ҳаммадан олдин ўтиб олса, маррага биринчи бўлиб келарди. Вронский Ирланд банкеткасига яқинлашиб келарди. У Фру-Фру билан бу банкеткани узоқданоқ кўрган ва икковининг, ўзининг ҳам, отининг ҳам юрагида бир зумгина шубҳа туғилган эди. Вронский отининг ҳадигини қулоқларидан сезиб қамчисини бир кўтарди-ю, лекин шубҳаси ноўринлигини фаҳмлаб қолди: нима қилиш кераклигини отнинг ўзи биларди. Фру-Фру суръатини оширди-да, худди Вронский ўйлагандек, ерни тепиб, эпкини билан бир меъёрда ҳавога кўтарилди, эпкини билан зовурдан анча узоққа бориб тушди, ана шундан кейин Фру-Фру яна ўша искартда, ўзини зўрламасдан, тўхтамай чопа кетди.

Вронский ўз полки ва ошналарининг шу тўсиқ яқинида эканлигини биларди, ана шу тўпдан:

– Яша, Вронский! – деган товушлар эшитилди; булар орасида Яшвиннинг товуши ҳам борлигини сезди-ю, лекин ўзини кўрмади.

Вронский Фру-Фру ҳақида: «О, жонгинам!» деб ўйлади-да, орқасидаги шарпага қулоқ солиб қолди. Орқасидан Гладияторнинг дупурини эшитиб: «Ўтиб кетди!» деб ўйланди. Энди эни икки газли, ичи сувли зовур – сўнгги тўсиқ қолган эди. Вронский уни назар-писанд қилмай, ҳаммадан анча илгари етиб бориш учун, жиловни отнинг чопишига монанд айлантириб силкита бошлади, отнинг чопишига қараб, гоҳ от бошини тортар, гоҳ бўшатарди. У отининг сўнгги кучларини сарф қилиб кетаётганлигини пайқар: фақат бўйни ва ўмганигина тер босган эмас, шу билан бирга, ёлларида, бошида, ингичка қулоқларида ҳам тер томчилари кўринар, нафаси тикилиб, ҳансираши кучайиб борарди. Лекин Вронский унда қолган кучнинг сўнгги икки юз сажен масофага бемалол етиб бериши-

ни биларди. У ўзининг ерга яна яқин ҳис қилганидан ва отнинг ҳаракати майинлашиб қолганидан Фру-Фру ўз суръатини нақадар орттирганини англади. Зовурдан ҳеч писанд қилмай сакраб, бамисоли қушдай учиб ўтди. Лекин Вронский худди шу аснода ўзи ҳам билмай, ниҳоятда ёмон, кечириб бўлмайдиган бир ҳаракат қилиб қўйганини сезиб даҳшатга тушди: отнинг ҳаракатидан кеч қолиб, эгарга бевақт ўтириб олди. Шундан кейин ҳолати бирдан ўзгарди-да, даҳшатли бир ҳодиса юз берганини англади. Нима бўлганини пайқаб ололмасдан бурун, жийрон айғирнинг оқ оёқлари яқингинасида бир лип этиб кўринди-ю, Махотин шиддатли бир суръат билан ёнидан ўтиб кетди. Вронскийнинг бир оёғи ерга тегди, от эса шу оёқ устига йиқила бошлади. У оёғини тортиб олишга улгурар-улгурмас, от бир ёни билан ерга гурсиллаб тушди ва оғир-оғир нафас олиб, тер босган ингичка бўйнини силкита-силкита туришга ҳаракат қилди, Вронскийнинг оёқлари остида ўқ еган қушдай типирчилай бошлади. Вронскийнинг бесўнақай ҳаракати отининг белини синдирди. Лекин бунга анча кейин билди. Ҳозир эса Махотиннинг шиддат билан узоқлашиб бораётганинигина кўрар, ўзи бўлса тўхтаб қолган ерда, лой ичида ёлғиз гандираклаб турар, Фру-Фру рўпарасида оғир-оғир нафас олиб ётар, бошини унга ўгириб, чиройли кўзи билан тикилиб турарди. Вронский нима ҳодиса бўлганини ҳамон тушунмасдан отини жиловидан тортди. Фру-Фру эгар қанотларини қисирлатиб, балиқ сингари, яна типирчилади, олдинги оёқларини тагидан чиқарди, лекин сағрисида кўтаришга кучи етмай типирлаб, яна ёни билан ерга йиқилди. Эҳтиросдан юзи буришган, қони қочган, пастки жағи қалтирай бошлаган Вронский отининг қорнига пошнаси билан тепиб, яна жиловидан торта бошлади. Лекин от қимирламади, тумшугини ерга қўйиб, маъноли бир назар билан ҳўжайинига тикилиб ётаверди.

Вронский бошини ушлаб:

– Вой! Нима қилиб қўйдим! – деб фарёд кўтарди. – Бир ёқдан пойгани ҳам бой бердим! Айб ўзимда, шарманда бўлдим, буни кечириб бўлмайди! Оҳ, бу бечорани, жондан азиз отимни ҳам жувонмарг қилдим! Вой-буй, нима қилиб қўйдим-а!

Оломон, доктор, фельдшер ва полк офицерлари у томон югурди. Ўзининг бахтсизлигига, ҳеч қандай шикаст емаганлигини, саломат эканлигини сизди. От белини синдириб олган эди, уни отиб ташлашга қарор қилдилар. Вронский ўзига берилган саволларга жавоб қайтаролмас, ҳеч ким билан гаплашгиси келмас эди. Бошидан учиб кетган фуражкасини ҳам олмай, орқасини ўгириб пойга майдонидан боши оққан томонга қараб кетди. У ўзини бахтсиз деб биларди. Ўз умрида биринчи марта шундай оғир бахтсизликка учраган эди, у сира-сира тузатиб бўлмайдиган, ўзи айбдор бўлган бир бахтсизлик эди.

Яшвин унинг фуражкасини олиб орқадан етиб келди-да, ўртоғини уйига элтиб қўйди. Вронский фақат ярим соатдан кейингина ўзига келди. Лекин бу пойга хотираси кўнглида узоқ вақтларгача ҳаётининг энг оғир, энг азоб берувчи хотираси бўлиб қолди.

XXVI

Алексей Александровичнинг хотини билан бўлган муомаласи илгаригидай эди. Фарқи шу эдики, Алексей Александрович иш билан илгаригидан кўпроқ банд эди. Аввалги йиллардаги сингари, баҳор келиши билан қишки оғир меҳнати натижасида бузилган саломатлигини тузатиш учун чет элга, сув муолажасига жўнади-ю, одатдагича, июлда қайтиб, дарҳол яна ўзининг ўрганиб қолган ишига зўр ғайрат билан киришиб кетди. Ҳамма вақтдагидай, хотини чорбоққа кўчиб чиқди, ўзи эса Петербургда қолди.

Княгиня Тверскаяникидаги ўтиришдан кейин, уйда хотини билан қилган суҳбатидан буён у ўз шубҳалари ва

рашки тўғрисида Аннага ҳеч оғиз очмаган эди, шу сабабли унинг хотинига бўлган ҳозирги муомаласида кимгадир тақлид қилиб гапиришга ўрганиб қолган оҳанг ўзига жуда ҳам ярашиб тушарди. Хотинига бирмунча совиброқ қолган эди. У ўша кеча Анна қулоқ солишни истамаган биринчи суҳбат туфайли хотинидан андак норози кўринарди, холос. Хотинига қилган муомалаларида дили озор бўлганини кўрсатувчи кичик бир аломатдан бошқа ҳеч нима сезилмасди. У хаёлида Аннага қараб: «Мен билан очиқ гаплашишни хоҳламадинг, майли, ўзингга қийин, – деяётгандай бўларди. – Энди сен ўзинг менга ялинасан, мен бўлсам бу ҳақда оғиз очишни ҳам хоҳламайман. Ўзингга қийин», деб хаёл сурар, унинг бу сўзлари ёнғин ўчиришга ҳаракат қилиб, бекорга уриниб жаҳли чиққан ва: «Баттар бўл! Ёниб ўл!» деган кишининг сўзларига ўхшаб кетарди.

Хизмат ишларида нозик табиатли, ақл-идрокли бўлган бу киши хотинига бундай муомала қилиш телбаликдан бўлак нарса эмаслигини тушунмасди. Ҳозирги аҳволини ўзи учун ғоят даҳшатли бўлгани сабабли ҳам тушунмасди, шунинг учун ўзининг оиласига, яъни ўз қалбида хотини билан ўғлига бўлган ҳислари сақланган қутини маҳкам ёпиб, қулфлаб, муҳрлаб қўйган эди. Бир маҳаллар ўз ўғлига меҳрибон бўлган бу ота шу қиш охирларидан бошлаб ундан совиди, хотини сингари унга ҳам кинояомуз муомалада бўла бошлади. «Ҳа! Йигитча!» деб муомала қиларди унга.

Алексей Александрович, идорамдаги ишим ҳеч қачон мана шу йилдагидек кўп бўлмаган деб ўйлар, сўзларди, лекин шу йил ўзига ўзи шунча кўп ишлар ўйлаб топганини, бу эса хотинига, оиласига бўлган ҳислари ҳамда улар тўғрисидаги ўйлари солиб қўйилган қутини очмаслик учун ёлғиз бир қурол эканлигини, қутига яширилган ўйлари у ерда ётган сари даҳшатли тус олиб бораётганлигини тушунгиси келмас эди. Бирон одам топилиб, хотинининг

юриш-туриши тўғрисида нималар ўйлаганини сўрагудай бўлса, бу мўмин, мулойим Алексей Александрович ҳеч нарса деб жавоб қилмас, балки бу нарсани сўраган кишидан қаттиқ жаҳди чиққан бўларди. Шунинг учун хотинининг саломатлигини сўрашганда, Алексей Александровичнинг юзида аллақандай мағрурлик ва қаҳру ғазаб аломатлари кўринарди. Алексей Александрович хотинининг юриш-туриши ва ҳис-туйғулари ҳақида ҳеч нима ўйлагиси келмас, тўғридан ҳам, бу ҳақда ҳеч бош қотирмас эди.

Алексей Александровичнинг доимий чорбоғи Петергофда эди, графиня Лидия Ивановна ҳам одатда ёз фаслларини ўша ерда, кўшни чорбоғда ўтказар, Анна билан доим борди-келди қилиб турарди. Бу йил графиня Лидия Ивановна Петергофга бориб тургани унамади, Анна Аркадьевнаникига ҳам ҳеч оёқ босмади: Аннанинг Бетси ҳамда Вронский билан яқинлашгани яхши бўлмаганини Алексей Александровичга ишора қилган эди. Алексей Александрович унинг сўзини тақ тўхтатди-ю, хотинининг ҳар қандай гумон ва шубҳалардан юқори эканлигини айтиб, ўшандан бери графиня Лидия Ивановнадан ўзини олиб қочадиган бўлди. Киборлар хотинига олайиб қараганини кўрмас, кўришни ҳам истамас, Бетси яшаган ва Вронскийнинг полки жойлашган лагерга жуда ҳам яқин бўлган Царское Селога кўчиб борайлик деб хотинининг ҳадеб қистаганига тушунмас, тушунишни ҳам истамас эди. У бу нарсаларни хаёлига келтирмас, келишига йўл ҳам қўймас эди, лекин шу билан бирга, бу нарсаларни ҳеч маҳал тан олмас, буни тан олиш учун исботи тугул, шубҳаси ҳам бўлмагани ҳолда яна ўзини хотини алдаб юрганлигини аниқ билар, шу туфайли ўзини ниҳоятда бахтсиз ҳисобларди.

Хотини билан кечирган саккиз йиллик бахтли ҳаёти мобайнида Алексей Александрович бошқа вафосиз хотинлар ва алданган эрларни кўриб неча марта ўзига: «Қандай қилиб шу аҳволга йўл қўйишади? Бу ярамас

аҳволга нечун хотима беришмайди?» деган эди. Лекин ҳозир, ўзининг бошига шўр тушганда, бу аҳволга хотима беришни ўйлаш у ёқда турсин, ҳатто буни тан олишни ҳам хоҳламас, шунинг учун хоҳламас эдики, бу аҳвол ғоят даҳшатли, ғоят ғайритабиий эди.

Алексей Александрович чет элдан қайтиб келгандан бери чорбоққа фақат икки мартагина борди. Бир марта келганда тушлик қилиб, иккинчи марта эса меҳмонлар билан кечқурун ўтириб қайтиб кетди, лекин аввалги йиллардаги сингари бир марта ҳам ётиб қолмади.

Пойга куни Алексей Александровичнинг иши ниҳоятда кўп эди, лекин у бугун қиладиган ишларининг жадвалини эрталабдан тузиб қўйди-да, тушликни барвақт қилиб, дарҳол чорбоққа, хотинининг ёнига жўнамоқчи ва у ердан пойгага бормоқчи бўлди; пойгага бутун сарой аҳли келар, ўзининг ҳам у ерда бўлиши зарур деб биларди. Хотинининг ёнига эса, одоб юзасидан ҳафтада бир марта бориб туриш керак деб қарор қилгани учунгина бормоқчи эди. Бундан ташқари, ўзи жорий қилган тартибга биноан, ойнанинг ҳар ўн бешинчи кунида, яъни шу бугун рўзғор харажатлари учун хотинига пул элтиб бериши керак эди.

У ўз фикрларининг жоловини тортиб қўйишга қодир бўлгани учун хотини тўғрисидаги нарсаларни ипидан-игнасиғача ўйлаб чиқди-ю, лекин хотинига тааллуқли бўлмаган нарсалар устида ўйлардан ўзини тийди.

Бугун эрталаб Алексей Александровичнинг иши ниҳоятда кўп бўлди. Кеча графиня Лидия Ивановна ҳозир Петербургда бўлган ва Хитойни айланиб чиққан машҳур бир сайёҳнинг китобчасини хат билан қўшиб юборган, баъзи мулоҳазаларга кўра мароқли, зарурий одам бўлган бу сайёҳнинг ўзини ҳам қабул қилишини илтимос этган эди. Алексей Александрович китобчани кечқурун ўқиб чиқишга улгурмай, эрталаб ўқиб тугатди. Кейин арзғўйлар келишди, маъруза эшитиш, одамларни қабул этиш, ишга тайинлаш, ишдан бўшатишлар, мукофотларни,

нафақаларни, маошларни тақсимлаш, ёзишмалар бошланди, яъни Алексей Александрович айтганидек, жуда кўп вақтни оладиган кундалик ишлар бошланди. Кейин шахсий ишлари билан машғул бўлди: доктор, ишларини бошқарувчи келди. Ишларини бошқарувчи кўп вақтини олмади. У Алексей Александровичга зарур бўлган пулни топширди-да, бу йил тез-тез сафар қилиниб турилгани натижасида ортиқча харажат қилингани, кримдан чиқимнинг кўп бўлгани учун аҳволнинг у қадар яхши эмаслиги ҳақида қисқача ҳисоб берди. Лекин Петербургда шуҳрати кетган ва Алексей Александрович билан дўстларча алоқада бўлган доктор вақтини кўп олди. Алексей Александрович уни бугун келар деб кутмаган эди, лекин кўкқисдан кириб келганини кўриб ҳайрон бўлди; кейин доктор Алексей Александровичдан соғу саломатлигини миридан-сиригача суриштириб, кўкрагига кулоқ солгандан сўнг уни тақиллатиб, жигарини пайпаслаб кўргач, ҳайрати яна баттар ошди. Алексей. Александрович ўзининг дўсти Лидия Ивановна Алексей Александровичнинг соғлиги бу йил яхши эмаслигини сезиб, доктордан касални бориб кўришни илтимос қилганидан беҳабар эди. Графиня Лидия Ивановна докторга: «Менинг юзи хотирим учун бориб кўринг», деганда, доктор:

– Россиянинг юзи хотири учун, графиня, – деб жавоб берган эди.

Графиня Лидия Ивановна эса:

– Топилмайдиган одам! – деб қўйди.

Доктор Алексей Александровичнинг аҳволидан мамнун бўлмади. Жигари анча катталашганини, иштаҳасининг камайганини ва сув муолажасининг ҳеч қандай кор қилмаганини аниқлади. Иложи борица кўпроқ жисмоний ҳаракат қилиш, ақлий меҳнатни мумкин қадар камайтириш ва энг муҳими, хафагарчиликка йўл қўймаслик зарурлигини таъкидлаб кетди, бу эса Алексей Александрович учун нафас олишни тақиқ қилгандай бир гап эди, доктор

Алексей Александровичда, унинг соғлигида тузатиб бўлмайдиган бир ўзгариш пайдо бўлибди, деган нохуш бир тушунча қолдириб кетди.

Доктор Алексей Александровичнинг ёнидан чиқиб, кўча эшиги олдида ўзининг яхши таниши, Алексей Александровичнинг ишларини бошқарувчи Слюдинга дуч келди. Улар университетда бирга ўқишган эди, ўзаро камдан-кам кўришиб туришса ҳам, бир-бирларини жуда ҳурмат қилишар, қадрдон эдилар, шунинг учун доктор касал тўғрисидаги фикрини ҳеч кимга айтмаса ҳам Слюдинга очиқ-ойдин айта оларди.

– Уни кўрганингизга жуда хурсанд бўлдим, – деди Слюдин. – Мазаси қочиб қолди. Назаримда... Хўш, қалай?

Доктор Слюдин боши устидан кучерига қўлини қимирлатиб коляскасини олдиға чақирди-да:

– Гап бундай, – деди. Кейин оппоқ қўли билан чарм қўлқопининг бармоғини чўзиб кияр экан, сўзини давом эттирди: – Гап бундай: торни таранг қилмасдан туриб узишға уриниб кўринг, қийин бўлади, лекин охиригача таранг қилиб тортинг-да, шу таранг тор устиға бармоғингиз билан босинг – узилади-кетади. Алексей Александрович эса қунт билан, астойдил ишлаш орқасида жон томирлари узилар даражасига етиб таранглашган, ташқаридан тазйиқ бор, жуда оғир тазйиқ, – доктор, қошларини маъноли бир тарзда кўтариб, сўзини тутатди. Кейин эшик олдиға келтирилган карета томон тушаётиб илова қилди: – Пойгаға борасизми? Ҳа, ҳа, албатта, вақтни жуда кўп олади, – деб жавоб берди Слюдин айтган гапни яхши эшитолмай қолган доктор.

Жуда кўп вақтни олган доктордан кейин машхур сайёҳ кириб келди, ана шундан сўнг Алексей Александрович ҳозиргина ўқиб туширган китобчадан ва бу соҳаға доир аввалги билимидан фойдаланиб, бу соҳада чуқур маълумотли эканлиги ва маърифатининг кенглиги билан сайёҳни ҳайратга солиб қўйди.

Сайёҳнинг келганини хабар қилишгани кирганларида, ҳозир Петербургда бўлган ва Алексей Александрович билан гаплашишни истаган бир губерния дворянларининг сардори ҳам кутиб турганлигини маълум қилишган эди. Сардор кетгандан сўнг иш бошқарувчиси билан кундалик ишларни бақамти қилиб олиш ва бир муҳим, жиддий иш билан олимақом бир шахс ёнига бориб келиш ҳам зарур эди. Шунинг учун Алексей Александрович фақат соат бешда, ўзи тушлик қиладиган вақтдагина қайтиб келди-да, иш бошқарувчи билан бирга тушлик қилиб, уни ўзи билан бирга чорбоққа, сўнгра пойгага таклиф қилди.

Алексей Александрович қилаётган ишини ўйламасдан, хотини билан кўришганда ёнида яна бир киши бўлишини хоҳлар эди.

XXVII

Анна катта ойна олдида туриб, Аннушка ёрдами билан кўйлагига охирги бантни қадаётганда, ташқаридан майда шағалларни ғижиллатиб келаётган ғилдирак товушини эшитди.

Анна: «Бетсининг келишига ҳали барвақт», деб ўйлади-да, деразадан қараб, каретани ва ундан чиқиб келаётган Алексей Александровичнинг қора шляпаси билан кўравериб кўзига таниш бўлиб қолган қулоқларини кўрди. Анна: «Бемаврид келганини қаранг-а, наҳотки ётиб қолса-я?» деб ўйлади, эрининг ётиб қолиши орқасида юз берадиган аҳвол ўзига шу қадар даҳшатли, қўрқинчли кўринди, лекин бир дақиқа ҳам ўйлаб-нетиб ўтирмай, яшнаб, порлоқ чеҳра билан уни қаршилагани чиқди ва аллақачон ўрганиб қолган ёлғончилик, алдамчилик кайфиятига берилиб, нима дейишини ўзи ҳам билмай, гапира бошлади.

– Келганинг жуда яхши бўлди-да! – деди Анна, кўлини эрига узатиб ва уй кишиси ҳисобланган Слюдинни

табассум билан саломлаб, кейин тилёғламалик қилиб: – Бугун ётиб қоларсан деб умид қиламан. Хўп, энди бирга жўнаймиз. Ҳай, аттанг, Бетсига ваъда қилувдим-да, у мени олиб кетмоқчи бўлган эди, – деди.

Алексей Александрович Бетсининг номини эшитиб юзини тириштирди-да, одатдаги ҳазилкаш оҳангда:

– О, ундай бўлса айрилмас дўстларни бир-биридан айирмайман, – деди. – Биз Михаил Васильевич билан бирга борамиз. Докторлар ҳам мени пиёда юринг деб маслаҳат қилишяпти. Йўлда, сув муолажасини оляпман, деб хаёл қилиб кетаман.

– Шошмасанг ҳам бўлади, – деди Анна. – Чой ичасизларми? – Анна қўнғироқ чалди-да:

– Чой олиб кириг, иннайкейин, Серёжага Алексей Александровичнинг келганларини айтиг, – деди. – Хўш, саломатлигинг қандай? Михаил Васильевич, бизникига анчадан бери келмайсиз, балконни бир чиқиб кўринг, қандай яхши қилиб қўйдим, – деярди гоҳ унга, гоҳ бунга қараб.

Анна жуда содда, жуда табиий қилиб гапирса ҳам, лекин ҳаддан зиёд кўп, ҳаддан ташқари тез гапирди. Бунини ўзи ҳам сезиб турарди, айниқса, Михаил Васильевичнинг синовчи назар билан қараб турганини кўриб, ўзига разм солаётганини пайқайди.

Михаил Васильевич дарҳол ўрнидан туриб балконга чиқди.

Анна эрининг ёнига ўтириб:

– Жуда ҳам мазанг йўқ кўринади, – деди.

– Ҳа, бугун доктор келиб, бир соат вақтимни олди, – деди Алексей Александрович. – Чамамда, уни дўстларимдан биронтаси юборган-ку, саломатлигим гўё қимматли нарсдай...

– Шошма, доктор нима деди?

Анна ундан соғлигини, ишларининг қандай бораётганлигини сўраб, дам олишга ва ўз ёнига қўчиб келишга кўндирмоқчи бўлди.

Анна хушчақчақлик билан бидирлаб, кўзларини ғалати пориллатиб туриб гапирарди, лекин Алексей Александрович унинг гапидаги оҳангга ҳеч қандай маъно бермади. У Аннанинг сўзларига кулоқ солиб, бу сўзларни бевосита, том маъноси билан тушунди. Шунинг учун, ҳазилга олиб, оддий бир тарзда жавоб қилди. Бу гапларнинг ҳаммасида фавқулодда бир нарса бўлмаса ҳамки, Анна бу қисқа можарони кейинча хижолат тортмасдан эслай олмас эди.

Серёжани мураббияси бошлаб кирди. Агар Алексей Александрович унга диққат билан разм солганда эди, Серёжанинг аввал отасига, кейин эса онасига қўрқибгина, паришон бир назар билан қараганини пайқаб оларди. Лекин Алексей Александрович бу нарсани кўришни истамади, шунинг учун кўрмади.

– Ҳа, йигитча! Ие, катта киши бўп қопти-ку. Хуш кўрдик, йигитча, – деди-ю, юраги пўкиллаб турган Серёжага қўл берди.

Илгарилари ҳам отасидан ҳайиқадиган Серёжа энди, Алексей Александрович уни йигитча деб атагандан ва Вронскийнинг дўстми-душманми эканлигини аниқлай олмай боши қотиб юргандан сўнг отасидан ётсирай бошлади. Серёжа худди ҳимоя талаб қилаётгандек онасига қаради. У онасининг ёнидагина ўзини яхши ҳис қиларди. Алексей Александрович мураббия билан гаплашаётганда ўғлини елкасидан ушлаб турган эди, Серёжа шу қадар ёмон, ноқулай аҳволга тушдики, Анна унинг йиғлагиси келаётганини кўрди.

Ўғли кирганда Аннанинг юзи қизариб кетди; у Серёжанинг ўзини ноқулай ҳис этаётганини сезиб, дарҳол ўрнидан турди-да, елкасидан Алексей Александровичнинг қўлини олиб, ўғлини ўпди-ю, уни айвонга бошлаб чиқиб, ўзи дарров қайтиб кирди.

Анна соатига қараб:

– Вақт бўлиб қолди-ку, – деди, – лекин Бетсидан ҳалигача дарак йўқ!..

Алексей Александрович:

– Ҳа, вақт бўлиб қолди, – деди-да, ўрнидан туриб, яна бармоқларини бир-бирига кириштирди-ю, қисирлатди. – Бу ерга келишимдан яна бир мақсад сенга пул ташлаб кетиш эди, – деди. – Нимагаки, қуруқ қошиқ оғиз йиртар. Пул керакдир, дейман?

– Йўқ, керак эмас... Ҳа, керак, – деди Анна, эрининг юзига қарамасдан; шу он то қулоқларигача қизариб кетди. – Ҳа, айтгандек, пойгадан кейин шу ерга келарсан.

– Ҳа, албатта! – деб жавоб қилди Алексей Александрович. Сўнгра деразадан қаради-да, яқинлашиб келаётган ва ихчамгина кузови жуда ҳам баланд ўрнатилган инглиз фасонли коляскани кўриб: – Ана, Петергофнинг чеккасидаги гули княгиня Тверская ҳам келиб қолдилар! – деб илова қилди. – У, одамнинг кўзини қамаштиради-я! Ниҳоятда гўзал! Хўп, биз ҳам кетдик.

Княгиня Тверская коляскасидан чиқмади, фақат штиблет кийган, елкасига енгсиз кийим ташлаган ва қора шляпали лакейигина эшик ёнида аравадан сакраб тушди.

– Яхши қолинглар, мен кетдим, – деди-ю Анна, ўғлини ўпиб, Алексей Александровичнинг ёнига келди, унга қўлини узатиб: – Яхши қилдинг келиб, раҳмат, – деди.

Алексей Александрович унинг қўлини ўпди. Анна:

– Хўп бўлмаса, яхши қол. Қайтишда чой ичиб кетсанг жуда соз бўлади! – деди-да, кулимсираб, чақчақлаб чиқиб кетди. Лекин эрининг кўз ўнгидан нарироқ кетгандан кейин, қўлига ҳали унинг лаблари текканини эслади-ю, жирканиб, сесканиб кетди.

XXVIII

Алексей Александрович пойга бўладиган жойга етиб келганда, Анна бутун олимақом киборлар тўпланган шийпонда Бетси билан ёнма-ён ўтирган эди. У эрини узоқдан кўрди. Икки киши, яъни эри билан ошиқи Анна ҳаётининг икки марказини ташкил қилар, Анна эса

уларнинг яқинлигини ташқи сезги аъзолари ёрдамисиз ҳам сезиб турарди. У эрининг яқинлашиб келаётганини узоқданоқ сезиб, чайқалиб турган оломон тўлқини орасидаги эрини беихтиёр кузата бошлади. Анна унинг, гоҳ ялтоқланиб таъзим қилаётганларга илтифот билан жавоб бериб, гоҳ ўзига тенг мартабали зотлар билан дўстона, паришонхотир саломлашганлиги, гоҳ қулоқларининг учини босиб турган каттакон шляпасини қўлига олиб, зўравонларнинг бир қараб қўйишларига мунтазир бўлиб, шийпонга яқинлашиб келаётганлигини кўриб турарди. Анна эрининг бутун бу тарзи усулини яхши билар, улар Аннанинг нафратини кўзғар эди. «Фақат шуҳратпарастлик, фақат мансабпарастлик – унинг юрагида булардан бошқа ҳеч нима йўқ, – деб ўйларди Анна, – баландпарвоз мулоҳазалар, маърифат ва маърифатга бўлган севгиси, дин-диёнат – буларнинг ҳаммаси баланд мартабага эришиш йўлидаги қурооллардир, холос».

Эрининг хонимлар турган шийпонга тикилишидан (у Аннага тўппа-тўғри қараётган бўлса ҳам, лекин ленталар, докалар, патлар, соябонлар ва гуллар денгизида хотинини таний олмас эди) Анна ўзини қидираётганлигини англади, аммо Анна жўрттага ўзини кўрмаганга солди.

– Алексей Александрович! – деб қичқирди княгиня Бетси. – Чамамда, хотинингизни кўрмаётганга ўхшайсиз, мана у!

Алексей Александрович ўзининг совуқ табассуми билан жилмайиб:

– Бу ер шу қадар серҳашам, ялтироқки, одамнинг кўзи қамашади, – деди-ю, шийпонга қараб юрди. Эр киши ҳозиргина кўрган хотини билан учрашганда қандай жилмайиши керак бўлса, у ҳам хотинига шундай жилмайди-да, княгиня ва бошқа танишлар билан саломлашиб, ҳар бирига муносиб илтифотда бўлди, яъни хонимлар билан ҳазиллашди, эркаклар билан салом-алик қилишди. Пастда, шийпон ёнида Алексей Александрович ҳурмат

қилган ва ақл-идроки ҳамда маълумоти билан машҳур бўлган генерал-адъютант турган эди. Алексей Александрович шу билан суҳбатга киришиб кетди.

Пойгалар ўртасидаги танаффус вақти бўлгани учун суҳбатларига ҳеч нарса халақит бермас эди. Генерал-адъютант пойгани қораларди. Алексей Александрович эса унга қарши чиқиб, пойгани ёқларди. Анна эрининг битта ҳам сўзини қулоғидан қочирмасликка тиришиб, унинг бир меъёрдаги ингичка овозини эшитар, унинг ҳар бир сўзи ўзига сохта кўринар, қулоқларига ёқмас эди.

Тўрт чақиримлик тўсиқли пойга бошланганда эса, Анна олдинга эгилди-да, отининг олдига келаётган, кейин отига минган Вронскийдан кўзларини олмай қараб турди ва айни замонда жағи тинмаган эрининг жирканч овозига қулоқ солиб ўтирди. Анна Вронскийдан хавотир олиб азоб чекар, лекин жағи тинмаган эрининг ўзига таниш оҳангдаги гапларидан, мулойим товушидан беш баттар изтироб чекарди.

«Мен ярамас хотинман, ҳалок бўлган хотинман, – деб ўйларди Анна, – лекин ёлғон гапиришни ёмон кўраман, ёлғон гапга чидаб туrolмайман, аммо унинг (эрининг) ризқи-рўзи ёлғон. У ҳамма нарсани билади, ҳамма нарсани кўриб туради, агар у шунчалик оғир-вазмин гапираётган бўлса, кўнглида қандай ҳис, қандай туйғулар бор экан? Мени ўлдирсайди, Вронскийни ўлдирсайди, унда мен уни ҳурмат қилган бўлардим. Аммо ундай эмас, унга фақат ёлғону одоб керак», деб ўзича сўзлар эди Анна, лекин эридан нима талаб қилишни, эрини қай ҳолда кўришни хоҳлаганини ўйламас эди. Алексей Александровичнинг Аннани асабийлаштираётган ҳозирги эзмалиги ундаги ички ҳаяжон ва ташвишларнинг бир ифодасигина эканлигини Анна англамас эди. Йиқилиб тушган бола оғриқни босиш учун ирғишлаб мускулларини ҳаракатга келтирганидек, Алексей Александровичга ҳам, хотини ёнида, Вронский ёнида ва унинг номи ҳар доим тилга олиниб, бутун диққатини ўзига жалб қилган бир

пайтда, хотини тўғрисидаги фикр-ўйлардан ўзини чалғитиш учун ақлий ҳаракат лозим эди. Бола учун ирғишлаш нақадар табиий бир ҳолат бўлса, Алексей Александрович учун ҳам чиройли ва маъноли гапириш шу қадар табиий ҳолат эди. У деярди:

– Ҳарбий, суворий пойгалардаги хавф-хатар ҳам пойганинг зарурий шартларидандир. Агар Англия ўзининг ҳарбий тарихида суворий аскарларининг порлоқ муваффақиятларидан дам уришга қодир бўлса, бу фақат шунинг шарофати орқасидаки, Англия тарихи жиҳатдан ўзида бу кучни ҳам жониворларда, ҳам инсонларда тараққий топтирган. Менинг фикримча, спортнинг аҳамияти жуда катта, аммо биз нарсаларни фақат юзаки, зоҳирий томондангина кўришга одатланиб қолганмиз.

– Юзаки деманг-э! – деди княгиня Тверская. – Битта офицер йиқилиб, қовурғасини синдириб олган эмиш-ку.

Алексей Александрович фақат тишларининг оқини кўрсатиш учун кулди, аммо унинг кулгиси бундан бошқа ҳеч нимани ифода этмас эди.

– Бунини зоҳирий эмас, ички, ботиний деб фараз қилайлик, княгиня, – деди Алексей Александрович. – Лекин гап бунда эмас, – деб тағин ўзи жиддий мавзуда гаплашиб турган генералга юзланди. – Шуниси ҳам эсингизда бўлсинки, пойгада қатнашаётган чавандозлар бу ҳунарни ўзлари танлаб олган ҳарбий кишилардир, ҳўп деяверинг, ҳар бир ишнинг ёмон томони бўлгандек, яхши томони ҳам бўлади. Пойга ҳарбий кишининг бевосита вазифаси ҳисобланади. Муштлашиш ва испан тореадорлариникига⁴⁴ ўхшаш бемаъни спорт – ваҳшийлик аломатидир. Лекин ихтисослаштирилган спорт эса тараққиёт нишонасидир.

– Йўқ, энди ҳеч пойгага келмайман, одамнинг юрагини ўйнатиб юборар экан, – деди княгиня Бетси. – Шунанқами, Анна?

⁴⁴ Тореадор – буқа билан курашувчи киши (Тарж.).

– Ўйнатишга-ку ўйнатади-я, лекин одам кўзини узолмайди, – деди яна бошқа бир хоним. – Агар мен Рим қизи бўлганимдами, цирк томошаларининг биттасига ҳам бормай қолмасдим.

Анна чурқ этмай, дурбинни кўзларидан олмай, бир нуқтадан кўз узмай ўтирарди.

Шу пайт шийпондан бир новча генерал ўтаверди. Алексей Александрович гапдан тўхтади-ю, шошиб, лекин сипогарчилик билан ўрнидан турди-да, ўтиб бораётган ҳарбий кишига икки букилиб таъзим қилди.

– Ҳа, сиз пойга чопмайсизми? – деб генерал ҳазиллашган эди, Алексей Александрович ҳурмат билан:

– Мен чопадиган пойга мушкулроқ, – деб жавоб қилди.

Бу жавобда ҳеч қандай чуқур маъно бўлмаса ҳамки, генерал ақлли одамдан ақлли жавоб олган, la poinfe de la saucени⁴⁵ тамомила пайқаган одам тусини олди.

Алексей Александрович яна сўзида давом этди:

– Бу масаланинг икки томони бор: бир томонида пойга қатнашчилари турса, иккинчи томонида томошабинлар. Бу хил томошага ишқибозлик – томошабинларнинг савияси пастлигини кўрсатадиган энг тўғри аломатдир, бу ҳақдаги фикрингизга қўшиламан, лекин...

– Княгиня, келинг гаров ўйнаймиз! – Степан Аркадьичнинг пастдан Бетсига қараб айтган овози эшитилди. – Сиз кимга пул тикасиз?

– Биз Анна икковимиз князь Кузовлевга тикамиз, – деб жавоб берди Бетси.

– Мен эсам Вронскийга тикаман, бир жуфт қўлқопдан.

– Бўпти!

– Жуда чиройли-а?

Ёнидагилар гаплашиб бўлгунича Алексей Александрович жим турди, кейин яна дарҳол сўзга киришди.

– Фикрингизга қўшиламан, лекин мардона ўйинлар...

– дея сўзини давом эттирмоқчи бўлган эди, шу пайт бир-

⁴⁵ Унинг аскиясини (франц.).

дан чавандозларга команда берилиб қолди-ю, ҳамма суҳбат тақа-тақ узилди-қолди.

Алексей Александровичнинг ҳам гапи оғзида қолди, ҳамма ўрнидан қўзғалиб, анҳор томонга тикилди. Алексей Александрович пойгага қизиқмас эди, шунинг учун чавандозларга қарамай, паришонхотир, ҳорғин кўзларини томошабинлар устида югуртира бошлади. Кўзлари бориб Аннага тушди.

Аннанинг ранги қочган юзида жиддий бир ифода бор эди. Афтидан, у бир кишидан бўлак ҳеч кимни, ҳеч нимани кўрмас эди. Қўли асабий бир ҳолда елпиғичини қисар, худди нафаси тўхтаб қолгандек кўринарди. Алексей Александрович хотинига бир зумгина қараб тургандан сўнг юзини ўгириб, бошқаларга қарай бошлади.

«Ҳа, бу хоним ҳам, бошқалари ҳам қаттиқ ҳаяжонда, албатта, шундай бўлиши жуда табиий», деб ўйлади Алексей Александрович. Унинг Аннага қарагиси келмасди, лекин, шундай бўлса ҳам, кўзлари ўз-ўзидан Анна томонга қарагиси келаверарди. Шундан кейин Алексей Александрович яна Аннанинг юзига тикиларди, унда очиқ-ойдин кўриниб турган ифодаларни уқмасликка тиришар, лекин билгиси келмаган ва унинг юзида равшан кўриниб турган ифодаларни ғайриихтиёрий равишда даҳшат билан ўқир эди.

КузOLEВНИНГ анҳорда биринчи йиқилиши ҳаммани ҳаяжонга солди, лекин Алексей Александрович Аннанинг қони қочган, тантана қилиб турган юзидан хотини тикилиб турган кишисининг йиқилмаганини равшан кўрди. Махотин билан Вронский баланд ғовдан сакраб ўтишганларидан сўнг, улар орқасидан келаётган бир офицер калласи билан тушиб, тил тортмай ўлганда ва бутун оломон даҳшатга келиб, шовқин кўтарганда, Алексей Александрович бу фожиани Анна пайқамай қолганини, фақат теваракдаги гап-сўзлардангина зўрға тушунганини кўрди. Лекин Алексей Александрович Аннага тобора тез ва қаттиқ разм солиб қарай бошлади. Анна бутун борлиғи

билан Вронскийни томоша қилишга берилиб кетган бўлса ҳамки, ён томондан эрининг совуқ кўзлари ўзига тикилиб қараётганлигини сезиб турарди.

У бир зумгина қайрилиб, эрига савол назари билан қаради-ю, хиёл хўмрайиб, яна юзини тескари ўгириб олди.

Анна шу қарашда: «Ах, менга бари бир» дегандек бўлди-да, ортиқ эрига ҳеч қарамади.

Пойга қутлуғ келмади, ўн етти чавандознинг ярмидан кўпи йиқилиб, майиб бўлди. Пойга охирига яқинлашганда одамлар қаттиқ ҳаяжон ичида қолди; подшо пойгадан норози бўлгани учун, бу ҳаяжон яна беш баттар кучайди.

XXIX

Ҳамма ўз норозилигини баралла айтар, ҳамма ким томонидандир айтилган: «Энди шер ўйнатмаган цирк қолди, холос» деган гапни такрорлар, даҳшат ичида гувилларди, шунинг учун Анна Вронскийнинг йиқилганини кўриб баланд овоз билан «оҳ» деб юборган бўлса, бунда ҳеч ким ғайриоддий бир нарса бор деб ўйлай олмас эди. Лекин шундан кейин Аннанинг юзида одоб доирасига сиғмайдиган бир ўзгариш содир бўлди. У ўзини йўқотиб қўйиб, тузоққа илинган қушдай, ўзини ҳар ёққа ура бошлади, гоҳ ўрнидан кўзғалиб қаёққадир бормоқчи бўларди, гоҳ Бетсига юзланиб гапирарди.

– Юр, борайлик, юр, борайлик, – деди тўхтовсиз.

Лекин унинг гапи Бетсининг қулоғига кирмасди, у панжарадан пастга эгилиб, ўзининг ёнига келган генерал билан гаплашаётган эди.

Алексей Александрович Аннанинг ёнига келди-да, ҳурмат билан қўлини узатди.

– Агар хоҳласангиз кетайлик, – деди у французчалаб, лекин Анна генералнинг гапига қулоқ солиб турган эди, шунинг учун эрини кўрмай қолди.

– Бу ҳам оёғини синдириб олди дейишяпти, – деди генерал. – Бу қандай бедодлик, а!

Анна эрига жавоб қилмасдан, дурбинини кўзларига тутди-да, Вронский йиқилган жойга қарай бошлади, лекин у ер шу қадар узоқ, одамлар шу қадар кўп тўпланган эдики, ҳеч нарсани кўриб бўлмасди. Анна дурбинини тушириб, ўша ёққа бормоқчи бўлган эди, шу пайт бир офицер от чоптириб келиб, подшога алланима тўғрисида маъруза қила бошлади. Анна бўйинини чўзиб қулоқ солди. Кейин акасини кўрди-ю:

– Стива! Стива! – деб қичқирди.

Лекин акаси эшитмади. Анна яна шийпондан тушиб кетмоқчи бўлди.

Алексей Александрович Аннанинг қўлига қўлини тегизиб:

– Агар кетишга хоҳишингиз бўлса, яна бир марта хизматимни таклиф қиламан, – деди.

Анна ундан жиркангандай ўзини четга тортди-да, юзига ҳам қарамасдан:

– Йўқ, йўқ, менга тегманг, мен қоламан, – деб жавоб берди.

Ҳозир у Вронский йиқилган жойдан бир офицер шийпон томон чошиб келаётганлигини кўрди. Бетси дастрўмолини силкитиб, унга ишора қилди. Офицер чавандознинг соғ-саломатлигини, отининг эса бели синганлигини хабар қилди.

Анна бу хабарни эшитиб, дарҳол жойига ўтирди-ю, юзини елпиғич билан беркитиб олди. Алексей Александрович унинг йиғлаётганини, кўз ёшларини тўхтатиш у ёқда турсин, хўнграб йиғлашдан ўзини тия олмаётганлигини, кўкраги кўтарилиб-тушиб турганини кўрди. Алексей Александрович, Анна ўзига келгунча уни ўз гавдаси билан тўсиб турди.

Бир неча дақиқадан сўнг у яна Аннага мурожат қилиб:

– Учинчи марта уйга қайтайлик деб хизматимни таклиф қиламан, – деди.

Анна унга анқовсираб қараб турар, лекин нима жавоб қилишни билмас эди. Княгиня Бетси жонига ора кирди.

– Йўқ, Алексей Александрович, Аннани бу ерга мен олиб келганман, уйига элтиб қўйишга ваъда ҳам қилганман, – деб Бетси ўртага тушди.

Алексей Александрович одоб билан кулимсиради, кейин княгинянинг кўзларига еб юборадигандек қараб туриб:

– Мени кечирасиз, княгиня, – деди, – назаримда Анна бетоб кўринади, шунинг учун мен билан кетишини истардим.

Анна кўрқа-писа аланглаб қаради-да, итоаткорлик билан ўрнидан туриб, қўлини эрининг қўли устига қўйди.

– Унга одам юбораман, аҳволини билиб, дарҳол сенга хабар қиламан, – деб шипшиди Бетси.

Шийпондан чиқаверишда Алексей Александрович ҳар маҳалгидай рўпара келган танишлари билан тўхтаб гаплашар, Анна ҳам, ҳар маҳалгидай, саволларга жавоб беришга, ўзи ҳам гапиришга мажбур бўларди, лекин унинг ҳуши ҳозир жойида эмас эди, эри билан ҳам худди тушдагидек қўлтиқлашиб борарди.

«Бирон ерини майиб қилиб олганмикан? Шу гап тўғримикан?» деб ўйларди Анна.

Анна Алексей Александровичнинг каретасига чурқ этмай ўтирди, бошқа кареталар орасидан ўтиб кетаётганларида ҳам чурқ этган овоз чиқармади. Алексей Александрович бутун бу кўрган нарсаларига қарамай, хотинининг ҳозирги аҳволи устида бош қотиришни ўзига эп кўрмасди. У фақат ташқи аломатларнигина кўрди. У фақат Аннанинг ўзига ярашмаган қилиқ қилганинигина кўрди ва бунини унга айтишни ўз бурчи деб билди. Лекин фақат шу нарсанигина айтиб, қолганини ичига ютиш унинг учун жуда ҳам оғир эди. Хотинининг ўзига ярашмайдиган қилиқ қилганини айтиш учун оғиз жуфтлади-ю, лекин ихтиёрсиз бошқа нарсаларни айтиб юборди.

– Ҳаммамиз ҳам шундай даҳшатли томошаларга ҳўп ўчмиз-да, – деди у. – Менинг сезишимча...

– Нима? Тушунмадим, – деди Анна нафратланиб.

Алексей Александрович, дили оғриб, дарҳол кўнглидаги гапга ўтди.

– Сизга айтиб қўйишим керакки... – деб гап бошлади.

Анна: «Ана, ора очик бўлади энди», деб ўйлади-ю, бирдан даҳшатга тушди.

– Сизга айтиб қўйишим керак, сиз ҳозир ўзингизга ярашмайдиган қилиқ қилдингиз, – деди у французчалаб.

Анна шартта ўгирилиб, илгарилари қандайдир яширин бир сирни ифодаловчи шўхлик билан эмас, балки юрагига тушган кўрқувни зўрға-зўрға яшира олган қатъий бир қиёфада кўзларига тикилиб туриб:

– Ўзимга ярашмайдиган нима қилиқ қилибман? – деб сўради баланд овоз билан.

Алексей Александрович кучер рўпарасидаги очик деразачага имо қилиб:

– Эсингиздан чиқмасин, бегона одам бор, – деди.

Шундан кейин у ўрнидан сал туриб, деразанинг ойнасини кўтариб қўйди.

– Сизга қайси қилиғим ёқмади? – деб такрорлади Анна.

– Чавандозлардан бири йиқилганда ҳаяжонингизни яширолмаганингиз.

Алексей Александрович у эътироз қилади деб кутди, лекин Анна рўпарасига тикилган бўйича жим борар эди.

– Мен сиздан, ўзингизни киборлар орасида шундай тутингки, заҳарли тиллар ҳам сизга қарши бирон нарса дея олмасин, деб бир қур илтимос қилган эдим. Ички муносабатларимиз ҳақида гапирган вақтларим ҳам бўлган эди; ҳозир у нарсалар ҳақида оғиз очаётганим йўқ. Ҳозир ташқи муносабатларимиз тўғрисида гапиряпман. Сиз ўзингизни яхши тутмадингиз, хоҳлар эдимки, бу нарса ортиқ такрорланмаса.

Анна эри айтган сўзларнинг ярмини эшитмади, у эридан кўрқиб, Вронскийнинг майиб бўлмагани тўғрими-кан-йўқмикан, деб ўйлаб ўтирарди. «Чавандоз омон қолиб, отининг эса бели синди» деганларида Вронскийни

айтишган эдимикан? Алексей Александрович гапини гапириб бўлганда, Анна ясама бир истехзо билан фақат кулимсирабгина қўйди, аммо ҳеч нима деб жавоб қилмади, чунки у айтган сўзларни тугал эшитмаган эди. Алексей Александрович дадил гап бошлаган бўлса ҳам, айтаётган нарсаларининг маъносига ўзи яхши тушунгандан кейин, Аннани қамраб олган қўрқув ўзига ҳам таъсир қилди. Алексей Александрович Аннанинг лабларидаги табасумни кўриб, ғалати бир хато фикрга келди.

«Шубҳаланганимга мазах қилиб кулимсираяпти. Ҳа, у гал айтган сўзларини яна юзимга солади, шубҳаларимни ноўрин дейди, гапларимни кулгили дейди».

Ҳозирда, ҳақиқатни очиб ташлаш пайти келганда, у Аннанинг, яна ўша сафардагидек, гумонлари кулгили эканлигини, уларда ҳеч қандай асос йўқлигини айтишини, масхара билан жавоб беришни хоҳлар, фақат шуни, шунигина кўзлар эди. Кўрган-билганлари шу қадар даҳшатли эдики, ҳозир ҳар қандай нарсага ишонишга тайёр эди. Лекин Аннанинг қўрқувдан сўлган руҳсиз юзидаги ифода ҳозир унинг ёлғон гапиришидан далолат бермас эди.

– Балки мен янглишаётгандирман, – деди Алексей Александрович. – У ҳолда мени кечиришингизни илтимос қиламан.

Анна унинг совуқ юзига ҳаяжон билан қараб:

– Йўқ, янглишаётганингиз йўқ, – деди секингина. – Хато қилганингиз йўқ. Тўғри, мен ҳаяжонга тушдим, ҳаяжонга тушмай туrolмасдим. Ҳозир ҳам қулоғим сизда-ю, хаёлим унда. Мен уни яхши кўраман, мен унинг маъшуқасиман, ортиқ чидаёлмайман, сиздан қўрқаман, сиздан нафратланаман... Мана энди билганингизни қилинг.

Анна каретанинг бир бурчига ўзини отди-да, қўллари билан юзини тўсиб, пиқ-пиқ йиғлаб юборди. Алексей Александрович қимир этмади, бир нуқтага қараганича қотиб қолди. Лекин бутун юзига қотиб ётган ўлик юзи-

нинг тамғаси тушиб қолди ва бу тамға то чорбоққа ет-гунларича ҳам ўзгармади. Уйга яқинлашганларида ҳам у айна ифода билан бошини Анна томонга ўгирди.

– Шундоғ! Лекин менинг номусимни сақлаб қоладиган чорани кўргунимга ва, – шу ерда унинг овози қалтираб кетди, – ва буни сизга хабар қилгунимга қадар хулқ-одобнинг ташқи шартларига риоя қилиб туришингизни ўтинаман.

У каретадан чиқиб, кейин Аннани туширди. Хизматкорлар кўзида жимгина Аннанинг қўлини қисди-да, яна каретага ўтириб, Петербургга жўнаб кетди.

У жўнагандан сўнг Бетсининг лакейи Аннага хат олиб келди: «Алексейга одам юбориб, саломатлигини сўратдим, у саломатлигини, ҳеч ери майиб бўлмаганлигини, лекин жуда ҳам хафа эканлигини ёзиб юборибди».

«Демак, келади! – деб ўйлади Анна. – Эримга ҳаммасини очиқ айтганим кўп яхши бўлди».

Анна соатига қаради. Яна уч соат бор эди, у сўнгги учрашув тафсилотини эслаб қони қизиди, бутун вужуди ўт бўлиб ёнди.

«Ё раббий, нақадар ёруғ! Бу ёғду юракка ваҳима солади, лекин мен унинг дийдорига муштоқман ва бу ажойиб ёғдуга ошиқман... эрим-чи! Ҳа-я... худога шукур, у билан орани очти қилдим».

XXX

Одамлар жам бўладиган ҳамма жойлардаги сингари, Шчербацкийлар келган кичкина немис сув шиfoxонасида ҳам бу жамоат орасидаги муносабат муайян бир шаклга кирди, натижада унинг ҳар бир аъзоси аниқ, доимий ўрин ишғол қилди. Сув зарраси совуқда ҳар доим маълум ва ўзгармас қор кристали шаклини олгани каби, сув муолажасига келган ҳар бир янги киши ҳам худди шу тахлитда дарҳол ўзига муносиб ўрин оларди.

Фюрст Шчербацкий замт гемалин унд тохтэр⁴⁶ тушган уйларига, ўз номларига ва топган танишларига қараб ўзларига ажратилган муайян ўринни дарҳол ишғол қилдилар.

Бу йил сув муолажасига Германия подшосининг қизи ҳам келган эди, натижада жамият ичидаги муносабатнинг муайян шаклга кириш жараёни тезлашди. Княгиня ўз қизини мутлақо подшо қизига таништирмоқчи бўлиб, эртасигаёқ бу маросимни ўтказди. Кити Париждан олинган ғоят содда, яъни бошқача сўз билан айтганда, ғоят зийнатли ёзги кўйлагида жуда паст эгилиб, виқор билан реверанс қилди. Подшо қизи Китига: «Умид қиламанки, бу чиройли чехра яна яқинда қизил гулдай очилиб кетади», деди. Ана шу дамдан бошлаб Шчербацкийлар ҳаёти муайян ва мустаҳкам йўлга тушди, энди бу йўлдан четга чиқишнинг иложи йўқ эди. Шчербацкийлар бир инглиз ледисининг оиласи билан, бир немис графиняси ва унинг сўнгги урушда яраланган ўғли билан, бир швед олим ҳамда М.Canut ва унинг синглиси билан ҳам танишиб олдилар. Лекин Шчербацкийлар истар-истамас москвалик хонимлардан Марья Евгениевна Ртишчева ва унинг қизи билан (Кити бу қизни ёқтирмас эди, чунки у ҳам, Кити сингари, муҳаббат балосига йўлиққан эди) ва бир москвалик полковник билан улфат бўлиб қолдилар; Кити ёшлик чоғларида кўрган бу полковник мундир кийиб, эполетлар тақиб юрарди. Бу ерда эса бит кўзлари ва очик бўйнидаги ола галстуги билан шу қадар кулгили бўлиб кўринардик, ҳадеб эзмалик қилаверганидан одамнинг юраги сиқилиб кетарди. Ҳамма нарса жой-жойини топиб мустаҳкамлангандан кейин ва отаси Карлсбадга кетиб, онаси билан ёлғиз қолгач, Кити жуда сиқила бошлади. У таниган одамларга қизиқмас эди, чунки улардан бирон янгилик кутиб бўлмаслигини сезарди. Энди уни қизиқтирган асосий нарса сув муолажасига

⁴⁶ Князь Шчербацкий хотини ва қизи билан (нем.).

келган, лекин ўзи танимаган одамларни кузатишдан ва улар ҳақида тахминлар қилишдан иборат эди. Китининг характерида шундай хислат бор эдики, у инсонлар, айниқса, танимаган одамлар ҳамиша энг яхши фазилатларга эга деб ҳаёл қиларди. Мана ҳозир ҳам Кити кўрган одамларнинг ким экани ва бу одамлар орасида қандай муносабатлар борлиги тўғрисида тахминлар қилиб, ҳаёлига ғоят ажойиб, гўзал характерли одамларни келтирар, кузатишларида бунинг исботини топар эди. Бу одамлардан бири, яъни ҳамма мадам Шталь деб атаган касал рус хоними билан сув муолажасига келган бир рус қизи Китини бошқалардан кўра кўпроқ машғул қиларди. Мадам Шталь юксак кибор жамиятига мансуб эди, лекин касали шу қадар оғир эдики, юра олмасди, фақат ҳаво камдан-кам очиқ турган кунлардагина кичкина коляскага ўтириб шифо сувларига келарди. Княгинянинг гапига қараганда, мадам Шталь дардининг оғирлигидан кўра кўпроқ мағрурлигидан русларнинг ҳеч биттаси билан таниш эмас эди. Рус қизи эса мадам Шталнинг хизматини қилар, бундан ташқари, Китининг сезишига кўра, сув муолажасида бўлган жуда кўп оғир касаллар билан яхши муомалада бўлиб, уларнинг хизматларини астойдил бажариб турарди. Китининг билишича, бу рус қизи мадам Шталнинг қариндоши ҳам эмас, ёлланган дастёри ҳам эмас эди. Мадам Шталь уни «Варенька» деб атаса, бошқалар «m-lle Варенька» деб муомала қиладилар. Бу қизнинг мадам Шталга ва бошқа таниш кишиларга бўлган муносабатини кузатиш Китини қанчалик қизиқтиргани бир ёқда турсин, Кити кўнглида бу m-lle Варенькага нисбатан ғалати бир муҳаббат ҳис этар (бундай ҳодиса кўп учрайди), кўзлари тўқнаш келганда ўзининг ҳам унга ёққанлигини сезиб турарди.

Варенька биринчи ёшлик даврини яшаб бўлган қизга эмас, умуман ёшлик чоқлари бўлмаган бир хилқатга ўхшарди: ёшини ўн тўққизда деса ҳам бўларди, ўттизда

деса ҳам. Агар юзининг бичимига разм солиб кўрилса, уни касалванд, заҳил юзига қарамай, хунук дейишдан кўра кўпроқ чиройли деса бўларди. Агар гавдаси бу қадар қотма, калласи ўрта бўйига ярашмайдиган даражада катта бўлмаганда эди, қадди-қоматини келишган деб айтиш мумкин эди, лекин у эркакларга ёқиши мумкин эмасди. У ҳали япроқчалари тўкилмаган, лекин очилиб, ҳиди кетиб қолган чиройли гулга ўхшарди. Бундан ташқари, у эркакларни яна шу сабабдан мафтун қилолмасдики, Китида ҳаддан ташқари кўп сезиладиган фазилатлар бунда йўқ эди. Китида эса ҳаёт оловини билинтирмаслик ва ўз мафтункорлигини қадрлаш қобилияти бор эди.

У бажарилиши ҳеч шубҳасиз бўлган бирон иш билан ҳамиша банддай кўринар, шунинг учун бегона нарсаларга қизиқмайдигандек таассурот қолдирарди. У Китининг табиатига зид бўлган мана шу томонлари билан Китини ўзига иситиб олди. Кити ундан, унинг тарзи ҳаётидан ўзи ҳозир зўр бериб қидириб юрган намуналарни топишига умидвор эди, у кибор жамиятдаги қизларнинг эркакларга бўлган муносабатидан бутунлай ташқарида турган ҳаётий завқ, ҳаётий фазилат учун намуна қидирар ва кибор жамиятдаги қизларнинг эркакларга бўлган бу муносабати ҳозир унга харидорини кутиб, молини бозорга солган кишиларнинг шармандалигига ўхшаб кўринарди. Кити ўзининг номаълум дўстига қанча кўп разм солса, бу қизнинг ўзи тасаввур қилган ўша мукамал хилқат эканига шунча кўп ишониб борар, у билан танишиш истаги ҳам ортар эди.

Иккала қиз ҳар кун бир неча марта кўришса ҳам, Китининг кўзлари ҳар сафар: «Кимсиз? Сиз қанақасиз? Ростдан ҳам, сиз мен тасаввур қилган ўша гўзал хилқатсиз, а? – дегандек бўларди. – Лекин худо хайрингизни берсин, – деб илова қиларди кўзлари, – зинҳор мени танишаман деб ўлиб турибди деб ўйламанг. Сизга шунчаки қарашдан завқланаман, сизни яхши кўраман, холос». Номаълум

қизнинг кўзлари ҳам: «Мен ҳам сизни яхши кўраман, сиз жуда-жуذا дилбар қизсиз. Вақтим етарли бўлганда, сизни яна ҳам кўпроқ яхши кўрган бўлардим», деб жавоб қиларди. Чиндан ҳам, Кити унинг ҳамма вақт банд эканлигини кўрарди: у ё рус оилаларидан биронтасининг болаларини сув шифохонасидан бошлаб олиб кетар, ё касалга иссиқ рўмол олиб бориб уни ўратар, ёки хуноб бўлиб турган касалнинг кўнглини очишга тиришар, ёинки аллакимга қаҳва учун печеньелар танлаб сотиб оларди.

Шчербацкийлар келгандан бир оз сўнг эрталабки сув муолажасида яна икки киши пайдо бўлиб қолди, одамлар уларга душманлик кўзи билан қарай бошладилар. Булардан бири – ниҳоятда новча, қомати хиёл букилган, қўллари зўр, эгнидаги эски пальтоси бўйига нисбатан калта, кўзлари қора, содда, айнаи замонда кўрқинчли бир эркагу, иккинчиси – чўтир бўлса ҳам истараси иссиқ, лекин ўзи дидсиз, ёмон кийинган бир аёл эди. Кити уларни руслар деб фаҳмлаб; улар орасида ажойиб ва таъсирли ишқ можароси бор деб тасаввур эта бошлади. Лекин княгиня Kurlistedан⁴⁷ буларнинг Николай Левину, Марья Николаевна эканликларини билиб, Китига бу Левиннинг қандай бемаза одам эканлигини айтиб берди, ана шундан кейин Китининг икки шахс тўғрисидаги ширин хаёли тўзғиб кетди. Онаси айтган сўзлардан кўра бу одам Константиннинг акаси бўлгани учун ҳам Китининг кўзига улар ниҳоятда шумшук кўриниб қолди. Николай Левин бошини қалт-қалт силкитишга ўрганиб қолган эди, шу билан Китида енгиб бўлмайдиган бир жирканиш ҳисси уйғотарди.

Бу одамнинг Китига зўр бериб тикилган катта, кўрқинчли кўзларида нафрат ва истехзо ифодаси бордек кўринар, шу сабабли Кити унга дуч келишдан ўзини олиб қочишга тиришарди.

⁴⁷ Курорт рўйхати (Тарж.).

Ҳаво айниган кунлардан бири эди, эрталабдан ёмғир ёғарди, касаллар қўлларида соябон билан галереяда тиқилишиб турарди.

Кити онаси ва Франкфуртда сотиб олинган европача сюртугида олифтагарчилик қилиб, чақ-чақ уриб юрган москвалик полковник билан айланиб юарди. Улар галереянинг нариги томонида юрган Левиндан қочишиб, бериги томонда юришарди. Қорамтир кўйлак ва четлари пастга эгилган қора шляпа кийган Варенька бир кўр француз аёл билан галереяни узунасига кезиб юар, ҳар гал Кити билан учрашганда, бир-бирига дўстона кўз билан қараб кўйишарди.

Номаълум дўстидан кўз узмай юрган Кити унинг чашмага келганини кўрди-да, у билан ўша ерда гаплашиш мумкинлигини ўйлаб, онасига:

– Ойи, ўша қиз билан гаплашсам бўладими? – деб сўради.

– Ҳа, гаплашгинг келган бўлса, майли, аввал кимлигини билай, ўзим ёнига борай-чи, – деб жавоб қилди онаси. – Унинг нимаси ёқиб қолди? Битта-яримтасининг даст-ёридир-да. Хоҳласанг, мадам Шталь билан танишаман. Мен унинг *belle-soue*гини⁴⁸ билардим, – деб илова қилди княгиня, калласини ғурур билан кўтариб.

Кити мадам Шталнинг княгиня билан танишгиси келмай юргани учун онасининг дили оғриганини биларди. Шунинг учун Кити танишишга қистамади.

Кити Вареньканинг француз аёлга стаканда сув тутганини кўриб:

– Бирам жонон қизки, – деди. – Қаранг, бирам содда, бирам дилбар.

– Сенинг бу *engouemets*инг⁴⁹ кўнглимга зиғир ёғдай тегди-да, – деди княгиня. Кейин, Левиннинг ўз хоними

⁴⁸ келини (франц.).

⁴⁹ ҳавасинг (франц.).

ва бир немис доктори билан рўпарадан келаётганини кўриб: – Йўқ, яхшиси қайта қолайлик, – деб қўшиб қўйди. Левин докторга зарда қилиб ўшқириб гапирарди.

Улар қайтмоқчи бўлиб орқаларига қайрилганда, ҳали қаттиқ-қаттиқ гаплашаётганларнинг бирдан бақира бошлаганларини эшитиб қолишди. Левин тўхтаб бақирар, доктор ҳам қизишиб жавоб қиларди. Уларни оломон ўртага олди. Княгиня Кити билан дарҳол жўнаб қолишди, полковник эса нима жанжаллигини билиш учун оломон орасига кирди.

Бир неча дақиқадан кейин полковник улар орқасидан етиб келди.

Княгиня:

– Нима бўпти? – деб сўраган эди, полковник:

– Шармандалик! – деб жавоб берди. – Чет элда бир нарсадан, у ҳам бўлса, руслар билан учрашишдан қўрқасан. Ҳалиги новча жаноб ўзини нотўғри муолажа қилаётганликда айблаб докторга кўп хунук сўзлар айтди, бу ҳам оздек, ҳассасини кўтариб урмоқчи ҳам бўлди. Шармандаликки, сира нарёғи йўқ!

– Оббо, кўп хунук иш бўпти-да, – деди княгиня. – Хўш, охири нима бўлди?

– Барака топсин, ҳалиги... ҳалиги шляпаси кўзиқоринга ўхшаган қиз ажратиб қўйди. Чамамда, рус қизига ўхшайди, – деди полковник.

– М-lle Вареньками? – деб суюниб сўради Кити.

– Ҳа, ҳа, ҳаммадан бурун чопиб келди, жанобни қўлтиқлаб олиб чиқиб кетди.

– Ана, кўрдингизми, ойи, – деди Кити онасига, – у қизга ҳавасим келганига тағин ҳайрон бўласиз.

Кити эртасига ҳам номаълум дўстига разм солиб, Вареньканинг Левин билан ҳам, ёнидаги аёл билан ҳам, ўзининг бошқа *protegesлари*⁵⁰ сингари муносабатда бўлганини пайқади. М-lle Варенька улар ёнига келиб гапла-

⁵⁰ ўз ҳимояси остига олган кишилар (*франц.*).

шар, чет тилларнинг биттасида ҳам гаплаша олмайди-
ган ўша аёлга таржимонлик қилар эди.

Кити Варенька билан танишиш учун рухсат сўраб,
онасига яна ҳам кўпроқ ялина бошлади. Ўзини керик
тутган мадам Шталь билан танишиш учун биринчи қада-
мини ташлаш ўзи учун қанча оғир туюлмасин, княгиня
Варенькани орқаворатдан суриштириб, унинг тўғриси-
да муфассал маълумот олгандан сўнг, у билан танишиб
барака топиш мумкин бўлмаса-да, лекин бунда иснод те-
гизадиган нарса йўқлигига қаноат ҳосил қилгач, олдин
ўзи бориб Варенька билан танишди.

Княгиня, қизининг чашмага кетган пайтини пойлаб
туриб, Вареньканинг ёнига борди; у шу пайт нон дўкони
олдида турган эди.

Княгиня ўз виқорига ярашиб тушган бир табассум
билан:

– Келинг, бир танишиб кўяйлик, – деди. – Қизим сизни
яхши кўриб қолибди. Балки мени танимассиз. Мен...

– Мен ҳам шундай, княгиня, – деб Варенька шошқин
жавоб қилди. – Қизингизни мен ҳам яхши кўраман.

– Кеча бизнинг шўрлик ватандошимизга бир катта са-
воб иш қилдингиз-да, – деди княгиня.

Варенька қизариб кетди.

– Эсимда йўқ, ҳеч нима қилмовдим шекилли, – деди
Варенька.

– Вой, Левинни жанжалдан олиб чиқиб кетдингиз-ку.

– Ҳа, *sa compagne*⁵¹ чақириб эди, мен тинчитдим, каса-
ли жуда оғир, доктордан норози. Мен касалларга қараб
ўрганиб қолганман.

– Ҳа, эшитдим, Ментонда холангиз билан турар-
мишсиз, *m-me Шталь* холангиз бўлсалар керак. Мен
*delle-souегии*⁵² билардим.

⁵¹ рафикаси (франц.).

⁵² махрами (франц.).

– Йўқ, холам эмас, мен уни татап дейман, лекин уларга бегонаман, мени тарбия қилганлар, – Варенька шу жавобни берди-ю, тагин қизариб кетди.

Қиз бу сўзларни шу қадар содда ва ростгўйлик билан сўзлади, очиқ чехраси шу қадар ёқимли эдики, княгиня ўз Китисининг бу Варенькани нима учун яхши кўриб қолганига эндигина тушунди.

– Хўш, бу Левиннинг аҳволи нима бўлди? – деб княгиня сўраган эди, Варенька:

– Кетяпти, – деб жавоб берди.

Кити чашмадан келса, ўзининг номаълум дўсти билан онаси танишиб олган экан, Кити буни кўриб, терисига сиғмай қувонди.

– Мана, Кити, сенинг танишгинг келиб юрган m-lle...

– Варенька, – деб кулимсиради Варенька, – ҳамма мени шундай дейди.

Кити суюнганидан қизариб, янги дўстининг қўлини индамай узоқ қисиб турди; дўсти эса ўз қўлини қисган қўлга қисиш билан жавоб қилмади, ўша ҳолида қўйиб берди. Гарчи қўли қисувчи қўлга жавоб қилмаган бўлса ҳам, лекин m-lle Вареньканинг юзи осойишта, шодиёна, аммо бирмунча мунгли бир табассум билан ёришиб, онаси танишиб олган экан, Кити буни кўриб, терисига сиғмай қувонди.

– Ўзимнинг ҳам қачондан бери танишгим келиб юрувди, – деди Варенька.

– Ишингиз жуда кўп-ку...

– Қаёқда дейсиз, ҳеч қанақа ишим йўқ, – Варенька шу жавобни қилди-ю, лекин янги танишларини ташлаб кетишга мажбур бўлди, чунки бетоб ётган бир руснинг иккита кичкина қизчаси чошиб келди-да:

– Варенька, ойим чақиряптилар! – деб чинқирди.

Шундан кейин Варенька қизларнинг орқасидан кетди.

XXXII

Вареньканинг ўтмиши, унинг мадам Шталга бўлган муносабати ва мадам Шталнинг ўзи тўғрисида княгиня олган маълумотлар қуйидагилардан иборат эди.

Мадам Шталь касалванд, таъсирчан аёл эди, бировлар уни эрини қийнаб безор қилган деса, бошқалари эри буни ахлоқсизлиги билан безор қилган деярни. У эридан ажралиб кетгандан кейин туққан биринчи боласи ерга тушмасданоқ ўлиб қолган эди; мадам Шталнинг қариндошлари унинг таъсирчанлигини билганликлари сабабли, бу хабар дилини вайрон қилмасин деб, ўлган чақалоқнинг ўрнига худди ана шу кеча, Петербургдаги худди ана шу уйда сарой ошпазининг хотини туққан чақалоқни келтириб қўйишади. У чақалоқ Варенька эди. Кейинча мадам Шталь Вареньканинг ўзи туққан қизи эмаслигини билса ҳам, бари бир, тарбия қилаверади, чунки бу воқеадан кўп вақт ўтмай Вареньканинг қавми-қариндошидан ҳеч ким қолмаган эди.

Мадам Шталь ўн йилдан ортиқроқ вақтдан бери доим чет элда, жанубда яшаб, ўрнидан сира турмасди. Бировлар мадам Шталь жамиятда саховатпеша, тақводор аёл деган ном чиқарди деса, бошқалар унинг қолдирган таассуротига қараб, уни яқин одамларига яхшилик қилиш учунгина яшаб келаётган юксак ахлоқли покиза аёл деб гапирарди. Ҳеч ким унинг қандай диндалигини: католикми, протестантми ва ё православми эканлигини билмас эди, лекин бир нарса равшан эдики, у ҳамма черковлар ва мазҳабларнинг олимақом пешволари билан дўстона алоқада эди.

Варенька у билан ҳар доим чет элда бирга турар, шунинг учун мадам Штални таниган кишиларнинг ҳаммаси m-lle Варенькани ҳам танир, уни яхши кўрар ва шу ном билан атарди.

Княгиня бу тафсилотни билгандан сўнг қизининг Варенька билан яқинлик қилишида унга иснод теккизади-

ган ҳеч нарса йўқлигини кўрди, иннайкейин, Вареньканинг қилиқлари чиройли, ўзи ғоят яхши тарбия олган эди: француз ва инглиз тилларини бекам-кўст биларди. Буниси ҳам у ёқда турсин, Варенька мадам Шталнинг касаллиги орқасида княгиня билан танишиш завқидан маҳрум эканлиги тўғрисида афсус еб ўтирганлигини ҳам келиб айтди.

Кити Варенька билан танишиб олгандан сўнг кун сайин дўстига меҳри ортиб борар ва ҳар кун унда янгидан-янги фазилатлар борлигини кўрар эди.

Княгиня Вареньканинг яхши ашула айтишини эшитиб, кечкурун ашула айтиб беришини сўради.

– Кити чалиб турарди, бизда фортепьяно бор, тўғри, унча яхши эмас, лекин келиб ашула айтиб берсангиз, бизни жуда хурсанд қилган бўласиз, – деди княгиня ясама табассум билан. Вареньканинг ашула айтгиси келмаётганини сезиб тургани учун ҳам бу табассум ҳозир Китининг жуда ғашига тегди. Шундай бўлса ҳам Варенька кечкурун келди, ўзи билан бир нота дафтарини ҳам келтирди. Княгиня Марья Евгеньевнани, қизини ва полковники таклиф қилди.

Варенька бу ерда бегона одамлар ўтирганига ҳеч парво қилмагандек, дарҳол фортепьянонинг ёнига келди. Варенька ашула айтаётганда фортепьянони ўзига жўр қилиб чалишни билмаса ҳамки, нотага қараб ашула айтишга жуда уста эди. Кити фортепьянони яхши чаларди, унга жўр бўлди.

Варенька биринчи ашулани ажойиб бир тарзда айтиб бўлгандан сўнг, княгиня:

– Мисли йўқ талантингиз бор экан, – деди.

Марья Евгеньевна ҳам қизи билан ташаккур билдириб, талантини мақтади.

Полковник деразага қараб ўтирган эди, у бирдан:

– Ие, буни қаранглар, – деб юборди. – Овозингизни эшитиб қанча одам тўпланибди-я!

Ростдан ҳам, дераза ёнига одам сиғмай кетган эди.

Варенька соддагина қилиб:

– Ашулам сизларга завқ бағишлагани учун хурсандман, – деб жавоб қилди.

Кити дўстига фахрланиб қараб турарди. У Вареньканинг санъатига, овозига, юзига мафтун бўлган эди, лекин ҳаммасидан ҳам ўзини тутишига ҳаваси келар эди, чунки Варенька, афтидан, ўзининг ашула айтишдаги маҳорати тўғрисида ҳеч нарса ўйламас, мақтовларга заррача ҳам парво қилмас эди, авзойида худди: «яна айтайми ё бас қилайми?» деган савол бордек эди.

«Агар мен унинг ўрнида бўлсам, – деб ўйланарди Кити, – бундан нақадар фахрланардим. Дераза ёнига тўпланган одамларни кўриб нақадар қувонардим! У эса бу нарсаларга қайрилиб ҳам қарамайди. Фақат онамнинг илтимосини ерда қолдирмасликни, унинг баҳрини очишигина ўйлайди. Унда нима бор, а? Ҳеч бир нарсага парво қилмай, ўзини хотиржам тутишига куч-қувват берган нарса нима? Оҳ, қани энди мен ҳам шу нарсани билсам-у, ундан ўргансам!» дея Кити Вареньканинг вазмин юзига тикилиб туриб ўйларди. Княгиня Варенькадан яна битта ашула айтиб беришни сўраган эди, у бу ашулани ҳам бир мақомда, таъсирли қилиб, юракдан келган бир товуш билан айтиб берди; у фортепьяно ёнида ғоз туриб, озгин, буғдой ранг қўлини мақомга мослаб фортепьянога уриб туриб айтди.

Дафтарда бундан кейин бир итальян ашуласининг нотаси келарди, Кити муқаддимасини чалиб, Варенькага қаради.

Варенька қизариб:

– Бунга ташлаб ўтайлик, – деди.

Кити така-пука бўлиб, савол назари билан Вареньканинг юзига тикилди. Кити бу ашуланинг бир нарса билан боғлиқ эканлигини пайқаб, дарҳол саҳифани ва-рақлади-ю:

– Хўп, бўлмаса, бошқасини, – деди шошиб.

Лекин Варенька қўлини нота устига қўйди-да, кулимираб туриб:

– Йўқ, шуни айтамин, – деб жавоб берди.

Варенька бу ашулани ҳам боягидек оғир, вазмин оҳангда, қизишмай, яхшилаб айтди.

Ашулани тугатгандан сўнг ҳамма унга яна ташаккур айтиб, чой ичгани кетди. Кити билан Варенька эса уй ёнидаги боғчага чиқди.

– Ростдан ҳам, бу ашуланинг сиздаги бир хотира билан алоқаси бўлса керак-а? – деди Кити. – Зинҳор менга уни айта кўрманг, – деди шошиб яна Кити, – фақат шуни денг: ростми?

– Йўқ, нега айтмас эканман? Айтавераман, – деб Варенька соддагина жавоб қилди-да, ундан гап кутиб ўтирмай давом қилди: – Ҳа, бу бир хотира, аммо бир вақтлар мени ёмон қийнаган хотира. Мен бир одамни яхши кўрардим, шу ашулани унга айтиб берган эдим.

Кити кўзларини катта очиб, меҳри товланиб Варенькага тикилди-да, жим бўлиб қолди.

– Мен уни яхши кўрардим, у ҳам мени яхши кўрарди, онаси хоҳламади, шундан кейин бошқага уйланиб кетди. У бизга яқин жойда туради, гоҳ-гоҳда кўриб юраман. Нима, мени ўз бошидан ишқ савдосини кечирмаган деб ўйловдингизми? – деди у, шунда унинг чиройли юзидан нур ёғилиб, чеҳраси ёришиб кетди, Кити бир маҳаллар ўзидан шундай нур ёғилиб турганлигини ҳис этарди.

– Йўқ, бундай деб ўйлаганим йўқ. Агар мен эркак киши бўлганимда, сизни шундай билганимдан кейин бошқа ҳеч кимга кўнгил беролмасдим. Мен фақат шуни-сига ҳайронман: онасининг раъйига бориб, сизни қандай бахтсиз қилди экан? Бағри тош одам экан.

– Йўғ-э, жуда яхши одам эди, мен ўзимни бахтсиз деб ҳисобламайман ҳам, аксинча, жуда ҳам бахтлиман. Хайр, бугун ашулани бас қилсак ҳам бўлади, а? – деб илова қилди, уй томонга йўл олиб.

– Бирам яхшисиз, бирам яхшисизки! – деб Кити қичқирди-ю, уни тўхтатиб, бетидан чўпиллатиб ўпди. – Қани энди, жиндай бўлса ҳам сизга ўхшасам!

– Қизик, бошқаларга ўхшаб нима қиласиз? Шу ҳолин-гизда ҳам яхшисиз, – деди Варенька, мўмин, ҳорғин та-бассум билан жилмайиб туриб.

– Йўқ, мен ҳечам яхши эмасман. Менга қаранг... Шош-манг, пича ўтирайлик, – деди Кити, уни яна ўриндиққа, ўз ёнига ўтқазаётиб. – Менга қаранг, бир одам сизнинг муҳаббатингизни назарга илмаса, сизни хоҳламаса-ю, сиз наҳотки бунга ўзингизга ҳақорат деб билмасангиз?..

– Йўқ, у мени назарга илмади эмас-да; ишонаман, у мени яхши кўрарди, лекин на чора, итоаткор ўғил...

– Мабодо онасининг раъйига қараб эмас, ўзи ташлаб кетган бўлса-чи?.. – деди-ю Кити ўз сирини очиб қўйга-нини ва хижолатдан лоладек қизариб кетган юзи ўз дар-дини фош қилганини сезди.

– У ҳолда ёмон иш қилган бўларди, мен ҳам унга ачи-ниб юрмасдим, – деб жавоб берди Варенька. Гап ўзи устида эмас, Кити устида кетаётганлигини, афтидан, у ҳам пайқаган эди.

– Хўш, кўрган ҳақоратингиз-чи? – деди Кити, кейин сўнгги балда, мусиқа тўхтаганда ўзининг қандай терми-либ қараганини эслаб: – Йўқ, йўқ, ҳақоратни унутиб бўл-майди, унутиб бўлмайди, – деди.

– Нега ҳақорат кўрасиз? Ахир ёмон қилиқ қилмаган-дирсиз?

– Ёмон ҳам гапми, ундан баттар – ҳали-ҳали уяламан. Варенька бошини чайқаб, қўлини унинг қўлига қўйди.

– Нега уяласиз ахир? – деб сўради Варенька. – Ўзин-гизга бепарво қараган кишига-ку сизни яхши кўраман деб айтмагандирсиз?

– Албатта, айтмайман-да, ҳеч қачон бир оғиз ҳам сўз айтган эмасман, лекин ўзи биларди. Йўқ, йўқ, нигоҳ де-ган нарсаси бор, рафтор бор. Юз йил умр кўрсам ҳамки, сира эсимдан чиқармайман.

– Хўш, нима бўпти? Гапингизга ҳайронман. Ҳозир уни яхши кўрасизми-йўқми – ҳамма гап шунда, – деди Ва-ренька, гапни лўнда қилиб.

– Мен ундан нафратланаман, мен бу қилмишим учун ўзимни кечиролмайман.

– Ҳўш, нима бўпти?

– О, бу шармандалик, ҳақорат-ку...

– Эҳ! Ҳамма ҳам сизга ўхшаш сиркаси сув кўтармайдиган бўлса эди, – деди Варенька. – Бу хил савдоларни бошдан кечирмаган битта ҳам қиз йўқ дунёда. Иннайкейин, бу нарсаларнинг ҳеч аҳамияти ҳам йўқ.

Кити унинг юзига мароқли бир ҳайрат билан тикилиб туриб:

– Бўлмаса ниманинг аҳамияти бор? – деб сўради.

– Дунёда аҳамиятли нарсалар кўп, – деди Варенька кулимсираб.

– Айтинг ахир?

Варенька нима дейишини билмай:

– Ахир ундан ҳам муҳим нарсалар кўп, – деб жавоб қилди.

Лекин шу пайт деразадан княгинянинг овози эшитилди.

– Кити, эшик салқин! Ё рўмолингни ол ёки бўлмаса уйга кир.

– Тўғри, вақт кеч бўлди, – деди Варенька, ўрнидан тураётиб. – Мен ҳали m-me Berthenикига ҳам кириб ўтишим керак, келгин деб илтимос қилган эди.

Кити уни қўлидан ушлаб турар, кўзлари эса эҳтиросли бир мароқ, тавалло билан: «Кўнгилга тинчлик берадиган ўша, энг муҳим нарса нима ахир? Сиз биласиз, менга айтиб беринг!» деб сўрарди. Лекин Варенька Китининг кўзлари нималарни сўраётганини англамас эди. У фақат бугун m-me Berthenикига ҳам кириб ўтиш ва кечаси соат ўн иккида, тамапи чой ичадиган маҳалга етиб бориш керак эканинигина ўйларди. Варенька ичкарига кириб ноталарни йиғиштирди-да, ҳамма билан хайрлашиб, кетишга тайёрланди.

– Шошманг, мен олиб бориб қўяман, – деди полковник.

– Рост-да, кечаси қандай ёлғиз кетади? – деб княгиня полковникнинг таклифини қувватлади. – Ҳеч бўлмаса Парашани қўшиб берай.

Кити, уни элтиб қўйиш кераклигини айтишганда, Варенька лабларидаги табассумни зўрға-зўрға тутиб турганлигини кўрди.

Варенька шляпасини қўлига олиб:

– Йўқ, мен ҳамма вақт ёлғиз кетавераман, менга ҳеч бало бўлмайди, – деди. Кейин Китини яна бир марта ўпди-да, нима муҳимлигини бари бир айтмай, нота дафтарини қўлтиғига қисиб, бардам одимлар билан ёз тунининг ғира-шира қоронғисида кўздан ғойиб бўлди, у шу кетишида ниманинг муҳимлиги, кишининг ҳавасини келтирадиган бу вазминлик, бу лаёқатни унга бахш этган нарсанинг нималиги ҳақидаги сирни ўзи билан бирга олиб кетди.

XXXIII

Кити мадам Шталь билан ҳам танишиб олди, бу танишлик Варенькага бўлган дўстлик туйғулари билан бирга қўшилиб Китига зўр таъсир қилди ва айни замонда дардларини унуттириб, тасалли ҳам берди. У топган тасалли шундан иборат эдики, бу танишлик соясида ўтмиш билан ҳеч қандай алоқаси бўлмаган янги бир дунё, юксак ҳислар, гўзал туйғулар дунёси очилди, бу дунё чўққисидан туриб ўтмишга хотиржам қарай биларди. У ҳозиргача яшаб келган савқи табиий ҳаётдан ташқари бошқа маънавий ҳаёт борлигини ҳам кашф этди. Бу янги ҳаёт дин орқали очилиб бормоқда эди, лекин бу диннинг Китини болалик чоғларида ўрганган динга, танишлари билан учрашиладиган черковдаги ибодатларда ва поп ҳазратлари билан бирга ўтириб славян тилидаги оятларни ёдлаб юрган вақтларида зикр этилган динга ҳеч қандай алоқаси йўқ эди; бу дин ажойиб фикрлар, ҳислар билан боғлиқ бўлган юксак, сирли бир дин эдики, унга ишонишгина эмас (аслида унга имон келтириш амр қилинган эди), балки уни яхши кўриш ҳам мумкин эди.

Кити бу нарсаларни сўзлар орқалигина билмади. Мадам Шталь Кити билан ўзининг ёшлик чоғларини эсга солувчи бир ширин бола билан гаплашаётгандек гаплашарди, у одамларнинг бутун дарду аламларига ёлғиз муҳаббати ва имонигина тасалли бера олишини, ҳазрати Исонинг бизга раҳми келиши учун дарду аламларимизнинг оғир ё енгил бўлиши шарт эмаслигини фақат бир мартагина эслатди-ю, дарҳол гапни бошқа ёққа буриб юборди. Лекин Кити унинг ҳар бир ҳаракатидан, ҳар бир сўзидан, Китининг таъбирича, ҳар бир илоҳий боқишидан, айниқса Варенька орқали билиб олган ҳаётидан «ниманинг муҳимлигини» ва илгари билмаган нарсаларини билиб олди.

Лекин мадам Шталнинг характери нақадар юксак бўлмасин, унинг бошидан кечирганлари нақадар таъсирли бўлмасин, сўзлари нақадар баландпарвоз ва мулойим бўлмасин, Кити ихтиёрсиз унда шундай хусусиятлар борлигини пайқадики, бу нарсалар унинг кўнглини хижил қилиб қўйди. Кити мадам Шталнинг ундан қавм-қариндошларини суриштириб туриб истехзо билан кулимсираганини пайқаб қолди, бу қилиқ насроний динидаги кишининг шафқатига сира ҳам ўхшамас эди. Кити бир кун келиб, мадам Шталь ёнида бир католик руҳонийси ўтирганини, мадам Шталь эса юзини абажур соясига яширишга тиришиб, маънодор қилиб кулимсираганини ҳам пайқаб қолди. Кити пайқаган бу икки нарса қанчалик аҳамиятсиз бўлса ҳамки, бари бир, Китининг кўнглини хижил қилди, натижада, Кити мадам Шталга гумон билан қарайдиган бўлди. Лекин қавм-қариндоши, ёру дўстлари бўлмаган, мунгли бир умидсизлик ичида якка-ёлғиз яшаб келган, ҳеч нимани хоҳламаган, ҳеч нимага ачинмаган Варенька эса Кити орзу қилган камолат намунаси эди. У Варенькага разм солиб, инсон ўзини унутса-ю, бошқаларга меҳр қўйса, шунда унинг дарров ором топиши, бахтли ва диловор бўлиши мумкинлигини кўрди. Кити ҳам ўшандай бўлишни хоҳларди. Кити энг

муҳим нарсанинг нимадан иборатлигини энди тушуниб олгандан сўнг, бу нарсага таҳсин қилиш билан қаноатланиб қолмасдан, балки кўз олдида очилган бу янги ҳаётга ўзини бажону дил таслим қилди. Вареньканинг мадам Шталь ва номларини тилга олган бошқа одамлар қилган ишлар тўғрисидаги ҳикоясини эшитиб, Кити ҳам келажак ҳаётининг пежасини тузиб қўйди. У ҳам, мадам Шталнинг жияни Aline сингари (унинг тўғрисида Варенька жуда кўп нарсалар айтиб берган эди), қаерда яшамасин, бахтсиз одамларни қидириб топади, қўлидан келганича ёрдам қилади, уларга инжил бўлишади, касалларга, жинояткорларга, ўлим тўшагида ётганларга инжил ўқиб беради. Aline сингари, жинояткорларга инжил ўқиб бериш фикри Китига жуда ҳам ёқиб тушди. Лекин бу нарсаларнинг ҳаммаси Китининг яширин орзулари эди, бу орзуларни Кити онасига ҳам, Варенькага ҳам оғзидан чиқармаган эди.

Ўз режаларини катта миқёсда амалга ошириш иштиёқида ёнган Кити касаллар, бахтсизлар кўп учрайдиган шу ернинг ўзида сув шиfoxонасидаёқ Варенькага тақлид қилиб, ўзининг янги қоидасини осонгина амалга ошира бошлади.

Олдин княгиня Китининг мадам Шталга, айниқса, Варенькага бўлган ва ўзи engouement деб атаган ҳиснинг қаттиқ таъсири остида юрганлигини сезгандай бўлди. У Китининг Варенькага фақат ишдагина эмас, балки юриш-туришига, гапиришига ва кўзларини пирпиратишига ҳам тақлид қилаётганини кўрди. Кейин эса княгиня қизида бу мафтункорликдан ташқари аллақандай жиддий, руҳий ўзгариш юз бераётганини пайқади.

Кити мадам Шталь ҳадя қилган французча Инжилни кечқурунлари ўқиб ўтирарди, илгарилари у Инжил ўқиганини княгиня кўрган эмасди. Кити кибор жамиятдаги танишларидан ўзини олиб қочиб, Варенька ҳимоятидаги касаллар билан, айниқса, Петров деган бир касал расомнинг камбағал оиласи билан дўстлашган эди. Кити,

афтидан, бу оилада шафқат ҳамшираси вазифасини ўтаётганлиги билан фахрланар эди. Бу ёмон нарсa эмас эди, шунинг учун княгиня бунга қаршилиқ қилмасди, чунки Петровнинг хотини одобли, обрўли аёл эди, иннайкейин, подшо қизи ҳам Китининг ишини кўриб, уни мақтади, тасалли фариштаси деб атади. Агар Кити ҳаддидан ошириб юбормаганда, буларнинг ҳаммаси хайрли ишлар эди. Лекин княгиня, қизининг ҳаддидан ошиб кетаётганлигини кўрар, огоҳлантирар эди.

– Il ne faut jamais rien outrer⁵³, – деярдн у қизига.

Лекин қизи ҳеч нима деб жавоб қилмасди, у фақат ичида, насронийлик йўлида бундай нарсалардан оғиз очиб бўлмайдн деб ўйларди. Модомики насроний дини: «Кимки бир бетингга шапати урса, унга иккинчи бетингни ҳам тутиб бер. Агар устингдаги чопонингни ечинтириб олишса, ичингдаги кўйлагингни ҳам ечиб бер», деб таълим берар экан, бу маслак йўлидан боришда қандай қилиб ҳаддан ошиш мумкин? Лекин бу ҳаддан ошиш княгиняга ёқмасди. Бундан ҳам кўра Китининг кўнглидаги нарсаларини очиб айтмагани кўпроқ ёқмасди – буни княгиня сезиб юарди. Тўғридан ҳам, Кити ўзининг янги қарашлари ва ҳисларини онасидан яширин тутарди. У онасини ҳурмат қилмагани, яхши кўрмагани учун эмас, у фақат онаси бўлгани учун бу сирларни яширин тутарди. Кити бу сирларни онасидан кўра бошқаларга тезроқ очиб айтиши мумкин эди.

– Негадир Анна Павловна бизникига анчадан бери келмайди, – деди княгиня, Петровнинг хотинини эслаб.
– Келинг деб таклиф қилувдим. Ҳайронман, бирон нарсадан кўнгли қолганми.

– Йўқ, мен сезмадим, татам, – деди Кити, бирдан қизариб.

– Уларникига кирмаганингга анча бўлди ми?

⁵³ Ҳеч вақт ҳеч нарсани ҳаддидан ошириб юбормаслик керак. (франц.)

– Эртага тоғ сайрига чиқмоқчи бўлиб турибмиз, – деб жавоб қилди Кити.

Княгиня хижолат тортган қизнинг юзига тикилиб, хижолатпазликнинг сабабини билишга тиришди.

– Майли, боринглар, – деди у.

Шу куни Варенька уларникига тушлик қилгани келиб, Анна Павловнанинг тоққа чиқиш фикридан айниганини хабар қилди. Шунда княгиня Китининг яна қизариб кетганлигини пайқади.

Ўзлари ёлғиз қолишганда, княгиня:

– Кити, Петров билан сенинг ўртангда кўнгилни хира қиладиган ҳеч гап ўтгани йўқми? – деб сўради. – Нега болаларини ҳам юбормайди, ўзи ҳам келмай қўйди?

Кити ораларида ҳеч қандай гап ўтмаганлигини, Анна Павловна ўзидан нима учун норозидай кўринганига ҳеч тушунмаслигини айтди. Жуда тўғри гапирган эди. У Анна Павловнада ўзига нисбатан юз берган ўзгаришнинг сабабини билмаса ҳамки, лекин фаҳмига етар эди. Аммо пайқаган нарсасини онасига ҳам айтолмасди, ўзи ҳам бўйнига ололмасди. Бу ўзинг билиб, сезиб турган бўлсанг-да, ўзингга ҳам айта олмайдиган нарсалардан бири эди, бунда хатога кетиш ҳам қўрқинчли, ҳам уятли бўлар эди.

Кити бу оилага бўлган муносабатини бирма-бир хаёлидан ўтказди. Анна Павловна билан учрашганларида, унинг содда, юмалоқ юзида шодлик аломати кўринганини хотирлади, касал арига иш қилдирмаслик (унга ишлаш ман қилинган эди), уни сайру томошаларга олиб чиқиб кетиш тўғрисида Анна Павловна билан яшириқча тил бириктиришганини эслади, кичик ўғилларининг ўрганиб қолгани, уни «менинг Китим» деб атаганини, Китисиз ётишга унамаганини ҳам бир-бир хаёлидан ўтказди. Қандай яхши эди бу нарсалар! Кейин қаҳваранг сюртукли Петровнинг қотма гавдасини, узун бўйинини, сийрак, жингалак сочларини, дастлабки вақтларда Китига даҳшатли кўринган, савол назари билан тўлган мовий кўзларини, Кити олдида ўзини зўр бериб тетик, жонли

тутиш учун қилган ҳаракатларини бир-бир эслади. У ҳамма силларга нисбатан қандай муносабатда бўлса, Петровга нисбатан ҳам дастлабки даврларда кўнглида туғилган жирканиш ҳиссини даф қилиш учун ҳаракат қилганлигини, касалга айтадиган сўзларини нақадар қийналиб топганлигини хотирлади. Кити унинг нақадар хуркак, маъюс бир назар билан ўзига термилиб қараганлигини, ўзида ғалати ачиниш ва ўнғайсизлик ҳисси уйғонганлигини, кейин эса яхшилик қилаётганини англаб тасалли топганлигини хаёлидан кечирди. Қандай яхши эди бу нарсалар! Лекин фақат дастлабки вақтларда шундай эди. Бундан бир неча кун аввал, ҳамма нарса бирдан ўзгарди-кетди. Анна Павловна Китини ясама бир илтифот билан қарши оладиган ва эри билан Китини кўз остидан қочирмайдиган бўлди.

Кити яқинлашганда рассомнинг қувончга тўлиб кетиши наҳотки Анна Павловнанинг ундан совишига сабаб бўлган бўлса?

«Ҳа, – дея Кити ўтган нарсаларни эслай бошлади, – бундан уч кун аввал Анна Павловна ғаш келиб: «Кўрдингизми, мадордан кетиб қолса ҳам, сизсиз қаҳва ичишга унамай, йўлингизга қараб ётибди», – деганда, Анна Павловнанинг товушида ғайритабиий бир нарса бор эди ва бу нарса унинг илтифотига ҳеч қовушмай турган эди».

«Ҳа, касалнинг елкасига рўмол ёпиб қўйганим ҳам, эҳтимол, Анна Павловнага ёқмагандир. Булар шунчаки оддий бир нарса эди, лекин рассом бундан шу қадар ўнғайсизланди, шунча кўп миннатдор бўлдики, ўзим ўнғайсиз ҳолга тушиб қолдим. Иннайкейин, рассом жуда маҳорат билан чизган портретимни айтмайсизми. Ҳаммасидан кўра, унинг хижолат билан, меҳр билан қараб туриши-чи! Ҳа, ҳа, шундай! – Кити даҳшатга келиб такрорлади. – Йўқ, бундай бўла олмайди, бўлиши мумкин эмас! Бечорага, одамнинг раҳми келади!» деди ўзига у, юқоридагиларни ўйлаб.

Бу шубҳа Китининг янги, ширин ҳаётини заҳарлади.

XXXIV

Ўз сўзи билан айтганда, рус оғайнилари билан кўришиб, рус руҳига тўйиб олиш учун Карлсбаддан Баден ва Киссенгенга кетган князь Шчербацкий сув муолажаси курси тугалиш олдидан қайтиб келди.

Князь билан княгинянинг чет эл ҳаётига бўлган қарашлари бир-бирига бутунлай қарама-қарши эди. Княгиняга чет элдаги нарсаларнинг ҳаммаси ажойиб кўринарди, шунинг учун рус жамиятидаги мавқеининг мустаҳкамлигига қарамай, княгиня чет элда эканида Европа хонимига ўхшашга тиришарди, лекин уддалай олмасди, чунки у рус бойваччаси эди, шу сабабли ўзини бир оз ўнғайсиз аҳволга тушгандек қилиб кўрсатарди. Князга эса, аксинча, чет элдаги нарсаларнинг ҳаммаси хунук кўринарди. Европа ҳаётидан безор бўлар, ўзининг рус одатларини давом эттирар ва қасддан чет элда ўзини жўрттага европаликка ўхшамаганлигини кўрсатишга тиришар эди.

Князь озиб-тўзиб, лунжларининг терилари осилиб қайтиб келди, лекин кайфи ниҳоятда чоғ эди. Китининг бутунлай соғайиб кетганлигини кўриб вақти яна ҳам чоғ бўлди. Китининг мадам Шталь ва Варенька билан дўст тутингани ҳақидаги хабарни, Китида юз берган аллақандай ўзгаришлар тўғрисида княгиня айтган сўзларни эшитганда эса князнинг таъби бир оз хира бўлди, унинг ихтиёридан ташқари қизининг диққатини тортган нарсаларга князнинг одатда рашки келарди, ҳозир эшитган хабари ҳам унда шу рашк ҳиссини ва қизим таъсиридан чиқиб, мен билмайдиган бошқа бир таъсирга берилиб кетмасми-кан, деган қўрқувни уйғотди. Лекин бу нохуш хабарлар унда айниқса Карлсбад сув муолажасидан кейин яна ҳам кучайган меҳрибонлик, шодлик денгизида ғарқ бўлиб кетди (шундоғ ҳам ўзи, хушчақчак одам эди).

Салқиган юзини тириш босган, лунжига оҳорланган ёқаси қадалиб турган бу рус князи келган кунининг эр-

тасига узун пальтосини кийди-да, қизини ёнига олиб, чақ-чақ уриб сувга кетди.

Ажойиб субҳидамлардан бири эди: кичик-кичик боғчалик оромижон уйлар, пиводан юзлари қизарган, қўллари қизарган, шўх-шўх ишлаётган хизматкор немис қизлари, чароғон қуёш одамнинг баҳрини очарди, лекин улар булоқларга яқинлашганлари сари касаллар кўпроқ учрар, бу касалларнинг қиёфалари сариштали немис ҳаётининг ёқимли манзарасида яна ҳам аянчли бўлиб кўринарди. Бу зиддият Китини ортиқ ажаблантирмасди. Ёрқин қуёш, зумрад ўсимликлар, мусиқа садолари Кити назарида ўзи кузатиб турган, соғлиги ёмон ёки яхшиланиб бораётган шахслар яшаб турган муҳитнинг зеб-зийнати эди холос, лекин бу июнь субҳидам нури, ёғдуси, бир шўх вальсни чалиб турган оркестр садоси, айниқса саломат, барваста, хизматкор аёлларнинг қиёфаси Европанинг ҳар томонидан бу ерга тўпланган ва оёқларини зўрға-зўрға судраб, ўликларга ўхшаб қолган бу касаллар орасида князга хунук, бемаъни нарсага ўхшаб кўринарди.

Севгили қизи билан қўл олишиб кетаётганда кўнглида уйғонган ифтихор ҳиссига ва ёшлик чоғлари қайтиб келаётгандек кўринганига қарамай, ўзининг бардам-тетик қадам ташлаб кетаётганидан, йўғон тортиб семириб кетганидан ҳозир хижолат бўлар, ўзини ноқулай ҳис этарди. У ўзини халойиқ орасига яланғоч чиққан одамдай ҳис этмоқда эди.

Князь қизининг қўлини тирсаги билан қисиб:

– Мени янги дўстларингга таништир, – деяр эди. – Мен сенинг ана шу лаънати Соденингни ҳам сени тузатиб қўйгани учун яхши кўриб қолдим. Лекин бу ерда одам қон бўлиб кетади, ёмон зерикади. Бу ким?

Кити рўпара келган таниш ва нотанишларнинг номларини отасига айтиб турди. Боққа кираверишда бир қиз етаклаб бораётган кўр m-me Bertheга дуч келишди. Китининг товушини эшитганда, француз кампирнинг

юзидаги қувонч ифодасини кўриб, князь хурсанд бўлди. Кампир французларга хос бир сертакаллуфлик билан дарҳол князга гапира кетди, шундай ажойиб қизи бўлгани учун уни мақтади. Китини кўз олдида осмонларга кўтарди, уни бир хазина, жавҳар, тасалли фариштаси деб атади.

– Ундай бўлса, Кити иккинчи даражадаги фаришта экан, – деди князь, кулимсираб. – У m-lle Варенькани биринчи даражадаги фаришта деб юради.

– Oh! M-lle Варенька, у чинакам фаришта allez⁵⁴, – деб сўзни илиб кетди m-me Berthe.

Улар галерияда Вареньканинг ўзи билан ҳам учрашди. Варенька қўлида зийнатли қизил сумкача билан уларни қаршилаш учун шошиб келарди.

– Мана, дадам келдилар! – деди унга Кити.

Варенька ҳар қандай нарсани ҳамма вақт содда ва табиий бир тарзда қилганидек, ҳозир ҳам таъзим билан реверанс ўртасида бир ҳаракат қилди-да, дарҳол князь билан гапга киришиб кетди, ҳамма билан қандай гаплашса, князь билан ҳам шундай содда ва табиий бир тарзда гаплаша бошлади.

– Албатта, мен сизни танийман, жуда яхши танийман, – деди князь, кулимсираб. Кити отасининг бу кулимсирашидан дўсти унга манзур бўлганини англаб, суюнди. – Қаёққа шошиб кетяпсиз?

Варенька Китига юзланиб:

– Мамап шу ерда, – деди. – Кечаси билан мижжа қоқмай чиқди, докторлар бу ердан кетишни маслаҳат кўришди. Унинг қўл ишини олиб кетяпман.

Варенька кетгандан кейин князь:

– Биринчи даражадаги фариштанг шу дегин! – деди.

Кити отасининг Варенькадан кулгиси келганини, лекин Варенька ўзига ёқиб қолгани учун кулишни истамаганлигини пайқади.

⁵⁴ Бу ҳақда қандай сўз бўлиши мумкин.

– Шундай қилиб, дўстларингнинг ҳаммасини битта-битта кўрар эканмиз, – деди отаси. – Агар илтифот қилиб, мени танигиси келса, мадам Штални ҳам бориб кўрамиз.

Кити мадам Шталнинг номи тилга олинганда отасининг кўзларида истеҳзо учқуни чақнаб кетганини пайқади-ю, чўчиб сўради:

– Нима, сиз уни танирмидингиз дада?

– Эрини танирдим, ўзини ҳам, лекин пиетистликка ёзилмасдан аввал бир оз танирдим.

Кити мадам Шталда жуда қадрлаган хислатнинг номи борлигидан ҳуркиб:

– Пиетист деганингиз нимаси, дада? – деб сўради.

– Ўзим ҳам дуруст билмайман. Фақат шунисини билманки, мадам Шталь ҳар бир нарса учун худога шукур қилади, ҳар қандай бахтсизлик учун ҳам, эри ўлгани учун ҳам худога шукур қилади. Ўйлаб қарасанг, одамнинг кулгиси қистайди, чунки эру хотин ит-мушук эди.

Князь ўриндиқда ўтирган қаҳва ранг пальтоли, қоқшол оёқларидаги оқ шими ғижимланган ўрта бўй бир кишига ишора қилиб:

– Ким бу? – деб сўради. – Вой бечора-эй!

Бу жаноб похол шляпасини сийрак, жингалак сочлари устида хиёл кўтариб, шляпа қизартириб юборган сербар, заҳил пешонасини очди.

Кити қизариб:

– Бу рассом Петров, – деб жавоб қилди, кейин Анна Павловнага ишора қилиб: – анави аёл эса хотини, – деб илова қилди. Анна Павловна улар яқинлашганда, йўлкадан югуриб бораётган боласи орқасидан, худди жўрттага қилаётгандек, кетаётган эди.

– Жуда аянчли бўлса ҳам, юзи қандай иссиқ-а! – деди князь. – Нега олдига бормадинг? Чамамда, сенга бир нарса айтгиси бордек кўринди.

Кити шартта ўгирилиб:

– Бўлмаса юринг, борамиз, – деди. Петров ёнига келгандан сўнг: – Бугун аҳволингиз қалай? – деб сўради.

Петров ҳассасига таяниб ўрнидан турди-да, князга чўчинқираб қаради.

– Бу менинг қизим, – деди князь. – Рухсат берсангиз, танишсак.

Рассом таъзим қилди-да, ғалати яраклаб турган оқ тишларини кўрсатиб, кулимсиради.

– Сизни кеча келарсиз деб ҳўп кутдик, княжна, – деди у Китига.

У шу сўзларни айта туриб гандираклаб кетди, кейин жўрттага гандираклаганини кўрсатмоқчи бўлиб, бу ҳаракатини яна такрорлади.

– Мен бормоқчи эдим, лекин Анна Павловна сайрга чиқмайдиган бўлганингизни Варенькадан айттириб юборибди.

– Нега чиқмас эканмиз? – деди Петров, қизариб ва дарҳол йўтали тутиб, кейин хотинини кўзлари билан қидира бошлади. – Анета! Анета! – деб қичқирди, шунда унинг оқ бўйнидаги томирлари чилвирдай бўртиб чиқди.

Анна Павловна етиб келди.

Петровнинг овози бўғилиб қолган эди.

– Нега сайрга чиқмаймиз деб княжнага одам юбординг? – деди у, асабий бир шипшиш билан.

– Салом, княжна! – деди Анна Павловна, илгариги муомалаларига ҳеч ўхшамайдиган ясама бир табассум билан. Кейин князга мурожаат қилди: – Сиз билан танишганим учун ғоят хурсандман. Сизни анчадан бери кутишарди, князь.

Рассом яна ҳам баттарроқ жаҳли чиқиб:

– Нега сайрга чиқмаймиз деб княжнага одам юбординг? – деб хирқироқ овоз билан яна бир марта шивирлади, афтидан, овози йўқолиб қолгани ва натижада сўзларига хоҳлаган ифодасини бера олмаётгани учун қаттиқ хит бўлган эди.

– Вой худо. Бормаймиз деб ўйлабман-да, – деди хотини, жиғибийрони чиқиб.

– Ахир бу қандай... – яна йўтали тутиб, қўлини силтади.

Князь шляпасини хиёл кўтариб хайрлашди-ю, қизи билан узоқлашди.

– О-ох! – деб князь ич-ичидан хўрсинди. – Бу қандай бахтсиз-а!

– Ҳа, жуда бахтсиз, дада, – деб Кити жавоб қилди. – Бунни қарангки, бечораларнинг учта боласи бор, хизматкорлари йўқ, маблағлари ҳам йўқ ҳисобида. Академиядан бир нима олиб туради шекилли, – деди Кити, у Анна Павловнанинг ўзига бўлган муносабатида юз берган ғалати ўзгариш натижасида юрагида уйғонган ҳаяжонини босишга тиришиб, ҳарорат билан гапирарди.

– Ана мадам Шталь бу ёқда эканлар, – деб Кити бир кичик коляскага ишора қилди, соябон тагида, ҳар томонига ёстиқ қўйилган коляскада, ва ҳаво ранг бир нимага ўраниб, аллаким чўзилиб ётарди.

Бу мадам Шталь эди. Коляска орқасида, уни айлан-тириб юрган барваста, қош-қовоқлари солиқ бир немис хизматкор турарди. Коляска ёнида эса номини Кити биладиган бир малла соч швед графи турган эди. Касаллардан бир қанчаси коляска ёнида қадамларини секинлаштириб, бу хонимга худди умрларида кўрмаган нарсага қарагандек қараб ўтишарди.

Князь мадам Шталнинг ёнига борди. Кити дарҳол отасининг кўзларида ўзини хижил қилган истехзо учқунини кўрди. Отаси мадам Шталга яқинлашиб, ҳозир кўп одамлар гаплаша олмайдиган тоза, соф француз тилида ғоят ҳурмат ва назокат билан гаплаша бошлади.

Князь шляпасини бошидан олди-да, уни қўлида ушлаб туриб:

– Қайдам, мени эслайсизми-йўқми, лекин қизимга қилган яхшиликларингиз туфайли миннатдорчилик билдириш учун ўзимни эсингизга солиб ўтишга мажбурман, – деди-да, яна шляпасини бошига кийиб олди.

– Ҳа-а, князь Александр Шчербацкий, – деди мадам Шталь, мовий кўзларини князь томонга кўтариб, Кити бу кўзларда нохушлик ифодаси борлигини фаҳмлади. – Жуда хурсандман. Қизингизин бирам яхши кўриб қолдик.

– Соғлигингиз ҳали ҳам тузук эмасми?

– О, ўрганиб қолдим, – деди-да мадам Шталь, князни швед графи билан таништирди.

– Қаранг, унча ўзгармабсиз, – деди мадам Шталга князь. – Сизни ўн ё ўн бир йилдан бери кўриш шарафига нойил бўлолмаган эдим.

– Ҳа, худо жабрини берганда сабрини ҳам қўшиб берар экан. Кўпинча ҳайрон бўласан, умрнинг бундай чўзилиши нимага керак экан... Нарёғидан! – деб мадам Шталь оёғини яхши ўрай олмаган Варенькага зарда қилди.

Князь кўзлари билан кулиб туриб:

– Эҳтимол, саховат қилиш учундир, – деди.

Мадам Шталь князь юзидаги ифоданинг маъносини пайқаб:

– Бу нарсаларга биз осий бандаларнинг ақлимиз етмайди, – деди. – Бўлмаса, ўша китобни менга юборасиз-да, а, муҳтарам граф? Кўп раҳмат, – деди у ёш шведга юзланиб.

Князь ёнларида турган москвалик полковникни кўриб:

– А! – дея овоз чиқарди-ю, мадам Шталга таъзим қилиб, қизи ва уларга қўшилиб олган москвалик полковник билан нарига юриб кетди.

Ўзи билан танишгиси келмагани учун мадам Шталга ўпка қилиб юрган москвалик полковник ўзини пичингчи қилиб кўрсатишга тиришиб:

– Бу киши бизнинг аристократиямиз бўладилар, князь, – деди.

– Ҳеч ўзгармабди, боягидек, – деб жавоб қилди князь.

– Нима, сиз уни соғлиқ вақтида, яъни ётиб қолмасдан олдин билармидингиз, князь?

– Ҳа, танишлик вақтимизда ётиб қолган, – деди князь.

– Ўн йилдан бери жойидан турмайди, дейишади...

– Шунинг учун турмайдики, оёқлари ўлгудай калта. Қомати жуда ҳам бесўнақай...

– Йўғ-э, дада! – деб юборди Кити.

– Тили ёмонлар шунақа дейишади-ку, чироғим. Лекин Вареньканинг тоза шўри қурийди-да, – деб қўшиб қўйди. – О, бу касал бойвуччалар!

– Йўғ-э, дадажон! – деб ҳарорат билан эътироз қилди Кити. – Варенька уни яхши кўради. Иннайкейин, бирам яхшиликлар қиладики! Майли, хоҳлаган одамингиздан сўраб кўринг. Уни ҳам, Аline Штални ҳам ҳамма билади.

Князь қизининг қўлини тирсаги билан қисиб:

– Эҳтимол, – деди. – Лекин яхшиликни шундай қилган тузукки, кимдан сўрасанг ҳам, ҳеч ким ҳеч нарсa билмасин.

Кити айтадиган гапи йўқлиги учун эмас, сирли ўйларини отасига ҳам билдиргиси келмагани учун жим бўлиб қолди. Лекин қизиғи шу бўлдики, у отасининг нуқтаи назари таъсирига тушиб қолмаслик, муқаддас оламиндан уни воқиф қилмаслик учун қанчалар уринганига қарамай, шундай бир нарсани ҳис этди: ечиб ташланган кўйлакнинг қандай ётганини кўрганингда бу кўйлакни кийган аёлнинг қомати кўз олдингдан йўқ бўлиб кетганидек, Кити роса бир ойдан бери қалбида сақлаб юрган мадам Шталнинг илоҳий тасавури ҳам шундай йўқ бўлиб кетди. Энди хаёлида оёқлари калта бир аёлгина қолди, у қадди-қомати хунук бўлгани учунгина жойидан турмай ётади, оёқларини тузукроқ ўрамагани учун мўмин Варенькани қийнайди. Шундай қилиб, ҳеч бир хаёл кучи билан аввалги мадам Штални тасавурида тирилтиришнинг иложи қолмади.

XXXV

Князнинг вақтичоғлиги уйдагиларга ҳам, унинг таниш-билишларига ҳам, ҳатто Шчербацкийлар қўнган уйнинг эгаси – немисга ҳам таъсир қилди.

Князь Кити билан бирга сув шифохонасидан қайтиб келгач, полковникни, Марья Евгеньевнани, Варенькани ўзлариникига қаҳва ичгани таклиф қилди-ю, столни боғчага, каштан дарахтининг тагига чиқартириб қўйдирди, нонушта емагини шу ерга келтирттирди. Уй эгаси ҳам, хизматкорлар ҳам унинг кайфи чоғлигини кўриб серҳаракат бўлиб қолдилар. Булар князнинг сахийлигини билардилар, орадан ярим соатча ўтгач, юқори қаватда яшовчи бир гамбурглик касал доктор каштан дарахти остига тўп-ланган бу соғлом, хушчақчақ рус кишиларини деразадан ҳасадланиб томоша қилди. Бошига сафсар ленталар қадаб олган княгиня япроқларнинг титраб турган сояси остида, оқ дастурхон солиниб, устига қаҳвадонлар, нон, сариеъ, пишлоқ, яхна гўштлар териб ташланган стол ёнида меҳмонларга чой қуйиб бериб ўтирарди. Князь столнинг у тўрида иштаҳа билан овқат еб, чақчақлашиб гаплашиб ўтирарди. Князь бориб келган сув шифохоналарида ўзи сотиб олган нарсаларини, ўймакор қутичаларини, безак буюмларини, китоб саҳифаларини кесадиған турли-туман пичоқларни олдига ёйиб олиб, уларни ҳаммага, жумладан, хизматкор қиз Лисхен билан уй эгасига ҳам ҳадя қила бошлади. Немис тилини яхши билмаган князь жуда кулгили тарзда уй эгаси билан ҳазиллашар, Китини маъдан сувлари эмас, уй эгаси берган лаззатли овқатлар, айниқса қора ғайнолу солиб пиширилган шўрвалар шифолади, деярдди. Княгиня эрининг қилиқларидан мазах қилиб кулса ҳамки, жонланиб, вақтичоғ бўлиб ўтирарди, маъдан сувларига келгандан буён бундай хурсанд бўлмаган эди. Полковник, ҳар маҳалгидай, князнинг ҳазилларини эшитиб кулимсираса ҳамки, Европа масаласида (у Европани яхши ўргандим деб ўйларди) княгинянинг тарафини оларди. Кўнгилчан Марья Евгеньевна эса князь айтган қизиқ нарсалардан қотиб-қотиб кулар, Варенька ҳам таъсирланиб князнинг ҳазилларига кулар, лекин бундай кулгидан лоҳас бўларди, Кити унда бундай ҳолни ҳеч кўрмаган эди.

Бу нарсаларнинг ҳаммаси Китининг кайфини чоғ қилса ҳам, у бир андишадан ҳеч қутулолмасди. У ўз дўстларига ва жони-дили билан яхши кўриб қолган бу ҳаётга отасининг кулиб қараши орқасида кўнглида ихтиёрсиз туғилган масалаларни ҳал қилолмай қийналарди. Бунинг устига Петровларга бўлган муносабатидаги ўзгариш ҳам янги бир муаммони вужудга келтирди. Петрова ўз фикрини хунук тарзда очик-ойдин баён этди. Ҳамма хушчақчақ, лекин Китининг кўнгли очилмас, бу нарса уни баттар қийнади. У болалик чоғлари жазоланиб, ўз бўлмасига қамаб қўйилганда, опаларининг чақчақлашиб кулишганларини эшитиб қандай ҳис-туйғуларни бошидан кечирган бўлса, ҳозир ҳам шундай туйғулар ичида эди.

Княгиня кулимсираб ва эрига қаҳва узата туриб:

– Бунча майда-чуйда нарсаларни олиб, бошингга урармидинг? – деди.

– Шаҳар айланиб юриб, бирдан кўзинг бир дўконга тушиб қолади, яқин бордингми – тамом! Молини тумшуғингга тиқиб: «Олинг, эрхлаухт, эксцеленц, дурхлаухт»⁵⁵ деб ҳоли-жонингга қўйишмайди. «Дурхлаухт» дейишдими – бўлди, дарров эриб кетаман, бундай қараб-санки, ҳамёнингдан ўн талер йўқ бўпти-қопти.

– Зерикканингдан шундай қиласан-да, – деди княгиня.

– Албатта, зерикканимдан-да. Одам шундай хун бўлиб кетадики, онаси, бошингни қаерга суқишингни билмай қоласан.

– Қандай қилиб зерикиш мумкин-а, князь? Ҳозир Германияда қизиқ нарсалар шунча кўпки, – деди Марья Евгеньевна.

– Эй, қизиқ нарсаларнинг ҳаммасини биламан: қора ғайнолу солиб пишириладиган шўрвани биламан, нўхатдан қилинган хасипларни биламан. Ҳамма нарсани биламан.

– Йўқ, сиз нима десангиз, денг, князь, лекин уларнинг муассасалари жуда аломат, – деди полковник.

⁵⁵ Князь жаноблари, генерал жаноблари, граф жаноблари.

– Қўйсангиз-чи, нимаси аломат? Ҳаммаси мис чақа-га ўхшаб ялтираб юришади; ҳаммани енгдик деб кери-лишади-да. Хўш, мен нимадан хурсанд бўлишим керак? Ҳеч кимни енгмаган бўлсам, этигимни ўзим ечиб, эшик ташқарисига ўзим чиқариб қўйишга мажбур бўлсам, эр-талаб барвақт тур, шошиб-пишиб кийин-да, емакхонага кириб арзон баҳо чойни ич. Уйда бўлса бошқа гап! Шо-шилмасдан уйғонасан, унга-бунга жаҳл қиласан, тўнғил-лайсан, кейин эс-хушингни йиғиштириб, бафуржа ўй-лайсан, шошилмайсан.

– Вақт – нақд деганлар, буни эсдан чиқарманг, – деди полковник.

– У қанақа вақт экан! Шундай пайтлар бўладикки, бу-тун бир ойлик вақтингни ярим тангага, сотасан, баъзан, ярим соатда уч пул ҳам тополмайдиган пайтларинг бўла-ди. Шунақами, Катенька? Ҳа, нега машқинг паст?

– Ҳеч, ўзим.

– Ҳа, йўл бўлсин? Бир оз ўтиринг, – деб мурожаат этди князь Варенькага.

Варенька ўрнидан қўзғалиб:

– Уйга боришим керак, – деди-ю, яна шарақлаб кулиб юборди.

Варенька кулгиси босилгандан кейин одамлар билан хайрлашиб, шляпасини олгани уйга кириб кетди. Кити орқадан борди. Ҳозир унга Варенька ҳам бошқача кўри-ниб қолди. Ёмон кўринмаса ҳам, лекин у Кити тасаввури-даги аввалги Варенькага ўхшамас эди.

Варенька соябон билан халтачасини йиғиштириб туриб:

– Вой, қачондан бери бунақа кулмаган эдим, – деди. – Отангиз бирам яхши киши эканки.

Кити индамади. Варенька:

– Қачон кўришамиз? – деб сўради.

Кити Варенькани синаб кўрмоқчи бўлиб:

– Мамап Петровларникига кириб чиқмоқчи эдилар. Сиз кирмайсизми? – деб сўради.

– Кираман, – деб жавоб қилди Варенька. – Жўнаб кетишмоқчи, кириб, ул-буллариини йиғиштириб бераман деб ваъда қилганман.

– Ундай бўлса, мен ҳам бораман.

– Йўғ-э, сиз нима қиласиз?

Кити кўзларини катта очиб, Варенькани қўйиб юбормаслик учун соябонидан ушлаб туриб:

– Нима учун? Нега? Нечун? – деб бидирлади. – Йўқ, тўхтанг, нима учун?

– Ҳеч, отангиз келганларидан кейин улар тортиниб қолишди.

– Йўқ, менга айтиб беринг: Петровларникига нима учун тез-тез бориб туришимни хоҳламайсиз? Ростдан ҳам истамайсиз-а? Нима учун?

– Мен сизга бунақа деганим йўқ, – деди Варенька оғир-вазмин туриб.

– Йўқ, жонимни қоқай, айтинг!

– Ҳаммасини айтаверайми? – деб сўради Варенька.

– Ҳаммасини, ҳаммасини! – деди Кити шошиб.

– Унчалик жиддий нарсa йўқ-ку, лекин Михаил Александрович (рассомни шундай атардилар) илгари кетишга рози бўлса ҳам, ҳозир унамаяпти, – деди Варенька, кулимсираб.

Кити ҳўмрайиб туриб Варенькани қистади:

– Иннайкейин! Иннайкейин-чи!

– Иннайкейин, Анна Павловна нима учундир, Кити шу ерда бўлгани учун кетгинг йўқ, деб айтди. Албатта, бу ўринсиз гап, лекин шундай бўлса ҳам, сиз туфайли ғижиллашиб қолишибди. Ўзингиз биласиз-ку, касаллар жуда ҳам инжиқ бўлишади.

Кити борган сайин қовоқларини осилтириб, чурқ этмай турар, Варенька эса уни тинчитиш, юмшатишга тиришиб ёлғиз ўзи гапирар, қайнаб-тошиб, ғалаёнга келганини кўриб, унинг ҳозир кўз ёши қилишини ҳам ёинки жағи очилиб кетишини ҳам билмасди.

– Шунинг учун бормаганингиз маъкул... Ўзингиз тушунасиш-ку, хафа бўлманг...

Кити соябонини Вареньканинг қўлидан тортиб олгач, дўстининг кўзларига қарамай, қаёққадир тикилиб туриб.

– Ўзимга ўзим қилдим, ўзимга ўзим қилдим! – деб бидирлади.

Варенька дўстининг болаларча ғазабини кўриб кулимсирамоқчи бўлди-ю, лекин уни хафа қилиб қўйишдан қўрқди. Кейин:

– Нега ўзингизга ўзингиз қиласиз? Тушунмадим, – деди.

– Шунинг учун ўзимга ўзим қилдим дейманки, булар ҳаммаси юракдан чиққан иш эмас, ясама, ўйлаб чиқарилган нарсалар эди. Бировнинг эрига суйканиш менга жуда зарил кептими? Ана кўрдингизми, биров мендан илтимос қилмаган нарсани қилдим-у, эру хотиннинг жанжалига сабабчи бўлдим. Чунки булар ҳаммаси ясамалик! Сохталик!

– Ахир нима мақсадда ясама муомала қиласиз? – деб Варенька секингина сўради.

Кити соябонни бир очиб, бир ёпиб туриб:

– Ах, нақадар аҳмоқона, жирканч нарсалар бу! Бундай қилишимнинг ҳеч зарурати йўқ эди... Ҳаммасига риёкорлигим айбдор! – деди.

– Тавба, ахир нима учун бундай қилдингиз?

– Одамлар назарида, ўз кўзимда, худо олдида яхшироқ кўриниш, ҳаммани алдаш учун. Йўқ, бас энди, бундай нарсаларга минбаъд берилмайман! Майли, отим ёмон бўлса-бўлсин, лекин ёлғончи, алдамчи бўлмай.

– Ия, ким алдамчилик қиляпти? – деди Варенька ўпкалаб. – Гапингиздан худди...

Кити ҳозир ғазабга келиб, ўзини тутолмасди. Уни гапиртирмади.

– Сиз тўғрингизда эмас, асло сиз тўғрингизда эмас бу гапим. Сиз бундай нарсалардан холи, мукаммал инсонсиз. Ҳа, ҳа, биламан, сиз айбсиз одамсиз, лекин мен шундай нодон бўлсам нима қилай? Нодон бўлмасам,

бошимга бу савдолар тушмасди. Майли, қандай бўлсам, шундай бўлиб қолай, ўзимни яхши кўрсатиш учун сохта ҳаракатлар қилмай қўя қолай. Анна Павловна билан менинг нима ишим бор экан-а? Майли, хоҳлаганларича яшайверишсин, мен ҳам хоҳлаганимча яшайман. Бошқача бўла олмайман... Бу мен айтган нарса эмас, ҳеч ҳам унақа эмас!..

Варенька ҳайрон бўлиб:

– Нима унақа эмас? – деб сўради.

– Ҳамма нарса, бу мен ўйлаган нарса эмас. Мен юрак амри билан яшай оламан, бошқача яшай олмайман. Аммо сиз қонун-қоида билан яшайсиз. Мен сизни беғараз яхши кўрган эдим, сиз бўлсангиз, тўғриси, мени қутқозиш, менга таълим бериш учунгина яхши кўрибсиз!

– Инсофдан чиқиб кетдингиз, – деди Варенька.

– Мен бошқалар тўғрисида гапираётганим йўқ-ку, ўзим тўғримда гапиряпман.

– Кити! – онасининг овози эшитилди, – пўртахолларингни олиб келиб дадангга кўрсат.

Кити дугонаси билан ярашмасдан, мағрур бир қиёфада столдан қутичадаги пўртахолларни олиб, онасининг ёнига кетди.

Отаси билан онаси:

– Нима бўлди? Нимага қизариб кетдинг? – деди бара-варига.

Кити:

– Ҳеч нарса, – деб жавоб қилди-да: – Ҳозир келаман, – деб орқасига чопиб кетди.

«У шу ерда ҳали! – деб ўйлади Кити. – Нима дейман-а унга, вой худо! Нима қилиб қўйдим, нималар деб юбордим! Бечорани нимага хафа қилдим? Энди нима қилсам экан? Олдига бориб нима дейман?» деб ўйлади-ю Кити, эшик ёнида тўхтаб қолди.

Варенька бошида шляпа, қўлида соябон билан стол ёнида ўтириб, Кити синдирган пружинани қараётган эди, Кити кирганда, бошини кўтариб қаради.

Кити унинг ёнига келиб:

– Варенька, кечиринг мени, кечиринг, – деб шивирлади. – Нималар деганимни ўзим ҳам билмайман. Мен...

– Тўғриси, сизни хафа бўласиз деб ўйламаган эдим, – деди Варенька кулимсираб.

Дугоналар ўртасида сулҳ тузилди. Аммо Кити яшаб турган муҳит отасининг келиши билан бутунлай ўзгариб кетгандек эди. Кити билган-ўрганган нарсаларидан қайтмаган бўлса ҳам, хоҳлаган одамига ўхшашни орзу қилиш билан ўзини алдаб келганлигини англади. У худди уйқудан уйғонгандек бўлди, кўтарилмоқчи бўлган юксакликда сохтакорликсиз ва мақтанчоқликсиз туриб олишнинг нақадар қийинлигини тушунди, бундан ташқари, ичида яшаб келган бу қайғу алам, касал ва ўлаётган инсонлар муҳитининг бутун оғирлигини ҳам сизди, бутун бу нарсаларга меҳр қўйиш учун ўзини зўрлагани ўзига оғир туюлди, тезроқ тоза ҳавога чиққиси, Россияга қайтгиси ва олинган хатлардан маълум бўлишича, Долли болалари билан кўчиб чиққан Ергушово қишлоғига боргиси келиб кетди.

Аммо Варенькага бўлган муҳаббати камаймаган эди. Кити у билан хайрлашиб, Россияга, ўзлариникига меҳмон бўлиб келишини ялиниб-ёлвориб сўради.

– Хўп, лекин эрга текканингизда бораман, – деди Варенька.

– Ҳеч қачон эрга тегмайман.

– Ундай бўлса, мен ҳам ҳеч қачон бормаيمان.

– Ундай бўлса, мен ҳам сизни келасиз деб эрга тегаман. Ҳа-да, ваъдангиз эсингиздан чиқмасин! – деди Кити.

Докторларнинг тахминлари тўғри чиқди. Кити уйига, Россияга соппа-соғ бўлиб қайтди. У бурунгидай беғам, хушчақчақ бўлмаса ҳамки, ҳар ҳолда, оғир-вазмин эди. Унинг Москвада тортган дарду аламлари бир хотира бўлиб қолди.

УЧИНЧИ ҚИСМ

I

Сергей Иванович Кознишев ақлий меҳнатдан дам олмақчи бўлди-ю, одатдагича чет элга жўнаш ўрнига, май ойининг охирларида қишлоқдаги укасининг олдига кириб келди. Унинг қаноатича, энг яхши ҳаёт – қишлоқ ҳаёти эди. У ҳозир ана шу ҳаёт гаштини суриши учун укасининг олдига келган эди. Константин Левин бу ёз Николай акасининг келишига умидвор бўлмагани учун ҳам, катта акасини кўриб боши осмонга етди. Лекин Сергей Ивановични яхши кўрганига ва уни ҳурмат қилганига қарамай, Константин Левин акасининг қишлоқда эканлигидан бирмунча қисилди. Акасининг қишлоққа бўлган муносабатини кўриб қисилар, ҳатто ғаш ҳам келарди. Константин Левин назарида, қишлоқ ҳаёт манбаи, яъни шодлик, изтироб, меҳнат майдони эди, Сергей Иванович назарида эса қишлоқ, бир ёқдан, оғир меҳнатдан сўнг ҳордиқ чиқариладиган жой бўлса, иккинчи ёқдан, бузуқликка қарши дори-дармон эдики, фойдаси кўплигини билгани учун бу дармонни жону дили билан қабул қиларди. Константин Левиннинг назарида, қишлоқ – фойдаси муқаррар бўлган меҳнатга майдон очиб бергани учун яхши кўринса, Сергей Иванович назарида эса қишлоқ – у ерда ҳеч нарса қилмаслик мумкинлиги ва қилиш керак эмаслиги учун ҳам яхши кўринарди. Бундан ташқари, Сергей Ивановичнинг халққа муомаласи ҳам Константинни бир оз хижил қиларди. Сер-

гей Иванович қишлоқ одамларини яхши кўрганлигини, уларни яхши билганлигини айтар, сохталикка бормасдан, керилмасдан мужиклар билан тез-тез суҳбатлар қулар, бу суҳбатларнинг ҳар биридан халқ фойдасига ва ўзининг бу халқни яхши билганлигини кўрсатадиган далиллар фойдасига умумий хулосалар чиқарарди. Халққа бу хилда муомала қилиниши Константин Левинга асло ёқмас эди. Константин Левин назарида, халқ умумий меҳнатда фақат асосий қатнашчигина эди. Шунинг учун, мужикларга бўлган бутун ҳурмати ва, ўзи айтгандек, гўдаклик чоғларида эмизиб катта қилган мужик энагасининг сути билан қонига сингиб кетган аллақандай муҳаббатига қарамай, бу умумий ишда улар билан бирга қатнашиб келган бир киши сифатида бу одамларнинг куч-қувватларига, камтаринлигига, ҳаққонийлигига баъзан қойил қолар, кўпинча, умумий ишда бошқа хислатлар талаб қилинганда эса уларнинг беғамлиги, пиянисталиги, ёлғончилиги учун ғазабга келар эди. Агар Константин Левиндан мужикларни яхши кўрасанми деб сўраб қолгудай бўлишса, қандай жавоб қилишини билмай боши қотиб қолган бўлар эди. Умуман, одамларни ҳам севгани, ҳам ёмон кўрганга ўхшаш, мужикларни у ҳам севар, ҳам ёмон кўрарди. Албатта, у яхши одам бўлгани учун, одамларни ёмон кўришдан кўра кўпроқ яхши кўрарди. Мужикларни ҳам шундай яхши кўрарди. Лекин алоҳида бир хислатга эга деб яхши кўрмаганидек, ёмон ҳам кўрмасди, чунки у мужиклар билан бирга яшаб, бутун манфаатлари мужиклар билан боғлиқ бўлганига қарамай, шу билан бирга, у ўзини мужикларнинг бир зарраси деб ҳисоблар, ўзида ҳам, мужикларда ҳам, алоҳида фазилат ва нуқсонлар бор деб билмас, шунинг учун ўзини мужикларга қарши қўя олмас эди. Бундан ташқари, бир хўжайин, бир воситачи, айниқса, бир маслаҳатгўй сифатида (мужиклар унга ишонишар, қирқ чақиримлаб ердан маслаҳат олгани келишарди) узоқ вақт мужиклар билан энг яқин муносабатда бўлиб келган бўлса ҳам, ҳалигача мужиклар ҳақида муайян бир

мулоҳазага эга бўлмагани учун, унга «мужикларни била-сизми?» дейилган саволга жавоб бериш ҳам, «мужикларни яхши кўрасизми?» дейилган саволга жавоб беришдай қийин, мушкул нарса эди. Унинг учун мужикларни биламан дейиш ҳам, одамларни биламан дегандай гап эди. У ўзи яхши ва мароқли деб ҳисоблаган ҳар хил одамларни, булар қаторида мужикларни ҳам ҳар доим кузатиб, ўрганиб юрар, ҳамма вақт уларда янгидан-янги фазилатлар топар, натижада улар ҳақидаги аввалги фикрларини ўзгартириб, янги фикрларга келарди. Сергей Иванович эса аксинча эди. Ўзи яшаб турган ҳаётни қанчалик ёмон кўрса, бунинг аксига қишлоқ ҳаётини шунчалик яхши кўрар, мақтаб юрарди, у ўзи билган одамлар тоифасини қанчалик ёмон кўрса, бунинг аксига қишлоқ мужикларини шунчалик яхши кўрарди, худди шунингдек мужикларни умуман инсонларга зид бир тоифа деб биларди. Унинг маълум системага солинган ақлида халқ ҳаётининг қисман халқ ҳаётининг ўзидан, асосан эса муқоясалардан ҳосил топган муайян шакллари равшан гавдалана бошлади. У мужиклар тўғрисидаги фикрини ҳам, уларга бўлган хайрихоҳлик муносабатини ҳам ҳеч вақт ўзгартирмас эди.

Мужиклар масаласида ака-ука ўртасида чиқиб турадиган баҳсларда Сергей Иванович мужикларнинг ўзлари, уларнинг характери, хосиятлари ва дидлари ҳақида муайян фикрга эга бўлгани учун ҳамма вақт укасидан голиб чиқарди. Константин Левинда эса ҳеч қандай муайян ва қатъий тушунча йўқ эди, шунинг учун бу хил тортишувларда Константин Левиннинг ҳамма вақт ўз фикрига ўзи қарши тушунчада эканлиги ошкор бўлиб қоларди.

Сергей Ивановичнинг назарида, кичик укаси юраги кенг ва тоза йигит, аммо зеҳни анча ўткир бўлса ҳам, ўткинчи таассуротларга тез берилади, шунинг учун қарама-қарши фикрларга алаҳсиб туради. Ака бўлгани учун кўнгилчанлик қилиб, у баъзан бу нарсаларнинг аҳамиятини тушунтиришга уринса ҳам, лекин укаси билан гап

талашишдан роҳат топмасди, чунки Сергей Иванович уни осонгина чалпак қилиб ташларди.

Константин Левин акасига умумий бахт-саодат учун ҳормай-толмай ишлашга қобилиятли, энг юксак фазилатли олижаноб, зўр ақл ва билимга эга бўлган киши деб қарарди. Лекин ёши улғайган ва акасини яна ҳам чуқурроқ ўрганган сари қалбининг чуқур бир ерида, умумий бахт-саодат учун ҳормай-толмай ишлаш қобилияти (ўзини шу қобилиятдан маҳрум деб ҳисобларди) эҳтимол, фазилат эмас, аксинча, ниманингдир етишмаганлиги – яхши, ҳалол, олижаноб орзулар ва дидларнинг етишмаганлиги эмас, балки ҳаёт кучининг, қалб деб аталган нарсанинг, одамни ҳаёт йўлларида биттасини танлашга ва фақат шу битта йўл билангина боришга мажбур қиладиган интилишнинг етишмаганлиги аломатидир, деган фикр миясига тез-тез келадиган бўлиб қолди. У акасини қанча кўп ўрганса, Сергей Ивановичнинг ҳам, умумий бахт-саодат йўлида ҳормай-толмай ишлаётган бошқа жуда кўп арбобларнинг ҳам бу умумий бахт-саодатни қалблари билан севмаганларига шунча кўп қаноат ҳосил қилиб борди. Константин Левиннинг қаноатича, улар бу нарсa билан шуғулланишнинг яхшилигини ақл-идроклари билан тушунган, шунинг учун ҳам бу иш билан машғул бўлиб келаётган эдилар. Акаси шахмат ўйинига ва янги машинанинг жуда ғалати ишланганига қанчалик қизиқса, умумий бахт-саодат ва руҳнинг абадийлиги масалаларига ҳам ўшанча қизиқарди, буни сезгандан кейин Левиннинг тахминлари яна ҳам чуқурроқ илдиз отиб кетди.

Бундан ташқари, Константин Левиннинг акасининг қишлоқда эканлигидан сиқилишига яна бошқа сабаб ҳам бор эди: Левин қишлоқда айниқса ёз паллаларида ҳар доим хўжалик ишлари билан банд бўлар, қилинадиган ишларни бажаришга ёзнинг узун кунлари ҳам калталиқ қилар, Сергей Иванович бўлса бемалол дам олиб ётарди. Лекин у ҳозир дам олаётган, яъни асари устида ишламаётган бўлса ҳам, ақлий меҳнатга шу қадар ўрганиб қолган

эдики, миясига келган фикрларни ихчам, кўркам шаклда гапириб беришни яхши кўрар, буларга биров қулоқ солиб ўтириши керак эди. Унинг гапларига қулоқ соладиган одам укаси эди. Шу сабабдан ҳам, муомалаларининг содда, дўстона бўлишига қарамай, Константин акасини ёлғиз қолдириб кетишдан тортинарди. Сергей Иванович кўкат устида чўзилиб олиб ўзини офтобга солишни, эринчоқлик билан валақлаб ётишни яхши кўрарди.

– Билмайсан-да, – деди Сергей Иванович укасига, – бу хоҳол танбаллиги жонимга шунақаям ҳузур берадики! Миямга иримига битта ҳам ўй келмайди.

Лекин Константин Левин акасининг ёнида гапларига қулоқ солиб ўтиришдан хит бўлиб кетарди, чунки ўзи кўз-қулоқ бўлиб турмаса, гўнгни усиз далага ташишиб, худо билади, қандай тўкиб кетишар экан деб безовта эди, иннайкейин, плугнинг тишини ҳам маҳкамламасдан чиқариб ташлашади-да, плуг дегани беҳуда нарса, ўзимизнинг алмисоқдан қолган омочимиз яхши, деб туришиб олади.

Сергей Иванович унга:

– Бас-э, ҳадеб жазирамада юраверасанми! – деса, Левин:

– Йўқ, конторага бирров кириб чиқмасам бўлмайди, ишим бор, – деди-ю, далага қараб чопарди.

II

Рўзғор ишларига қараб турувчи энага Агафья Михайловна июннинг дастлабки кунларида янгигина тузлаган кўзиқоринларни банкада ертўлага олиб тушиб кетаётиб қоқилди-ю, йиқилиб, қўлини чиқариб олди. Яқиндагина студентлик курсини тугатган бир ёш, лақма земство доктори келди. У Агафья Михайловнанинг қўли чиқмаганини айтиб, компресс қўйди-да, машхур Сергей Иванович Кознишевнинг суҳбатидан лаззат олди шекилли, тушлик қилгани қолди. Кейин, ўзининг ҳамма нарсадан

хабардорлигини кўрсатиш учун, земство ишларининг аҳволи ёмонлигидан шикоят қилиб, уездда тарқалган ғийбатларни оқизмай-томизмай Сергей Ивановичга айтиб берди. Сергей Иванович унинг гапларини диққат билан эшитди, баъзи нарсаларни суриштирди, кейин, янги соме топилганидан қувониб, гапга киришиб кетди-да, ёш докторга ниҳоятда маъқул тушган бир қанча ўтқир, салмоқли фикрлар айтди, у порлоқ ва қизғин суҳбатдан кейин ҳамма вақт кайфи очилар, унинг бу одатини укаси биларди. Доктор жўнаб кетгандан сўнг Сергей Иванович сойга бориб балиқ тутмоқчи эканлигини айтди. У балиқ овлашни яхши кўрар ва бундай бемаъни нарсани яхши кўрганлигидан гўё ўзи фахрланар ҳам эди.

Константин Левин эса ҳайдалаётган далага, кейин пичанзорга бориши керак эди, акасини кабриолетида бирга боришга таклиф қилди.

Ёз довондан ошиб, бу йилги ҳосил кўзга кўриниб қолган, келаси йил экинларининг ғами ейиладиган ва ўрим-терим яқинлашган палла эди, жавдари буғдой бошоқ олиб, ҳали тўлмаган, енгил, сариқ-яшил бошоқлари шамолда тўлқинланиб турарди, ораларида сариқ кўкатлар сочилиб ётган яшил сулилар кичик экин майдонларида тинимсиз тебранар, эртаги гречиха ғовлаб кетиб, ер бағрини қоплаб олган, моллар босавериб тошдай қотиб кетган, омоч ҳам ўтмайдиган далаларнинг ярми ҳайдовга чиқарилган эди. Бундай паллада далага чиқариб солинган қуруқ гўнг тонг пайтларида хушбўй кўкатлар ҳидига қўшилиб анқийди, сайхон жойларда эҳтиёт қилиб сақланган пичанлар ўримчиларини кутиб, денгиздай тўлғаниб туради.

Қишлоқ ишларида ҳар йил такрорланадиган ва ҳар йил бутун мужиклар кучини талаб қиладиган ўрим-йиғим палласи олдидаги қисқагина танаффус пайти эди. Ҳосил яхши, ҳаво очик, кунлар иссиқ, тунлар шудрингли, қисқа.

Ака-ука пичанзорга бориш учун ўрмон оралаб ўтишга мажбур эдилар. Сергей Иванович япроқларга кўмил-

ган ўрмон манзарасидан завқланиб борар, укасига гоҳ терскай томондан қорайиб, сариқ япроқлари билан олақуроқ бўлиб кўринган, гуллай-гуллай деб қолган кекса липа дарахтини ишора қилар, гоҳ шу йил экилган ва зумраддай товланиб турган ёш ниҳолчаларга имо қиларди. Константин Левин табиатнинг гўзаллиги ҳақида гапиришни ҳам, бу ҳақдаги гапларни эшитишни ҳам ёмон кўрарди. Унинг назарида, сўз ўзи кўриб турган нарсанинг хуснига доғ туширарди. У акасининг сўзларини маъқуллаб борса ҳам, ўзи ихтиёрсиз бошқа нарсалар тўғрисида ўйларди. Ўрмондан чиқишгандан сўнг, унинг бутун диққатини қайси жойлари кўкат босган, қайси жойлари жўяк олиниб пол қилинган, қайси жойлари гўнг солинган, қайси жойлари ҳайдаб қўйилган яйдоқ дала қамраб олди. Далада бирин-кетин аравалар бормоқда эди. Левин араваларни санади-да, ҳамма гўнгни ташиб улгуришаркан, деб хурсанд бўлди. Пичанзорни кўргандан кейин эса бутун фикри ўрим масаласига ўтди. У пичан ўримига ҳамиша жон куйдирар эди. Пичанзорга келишгач, Левин отини тўхтатди.

Эрталабки шабнам пастда, қалин кўкатлар ичида ҳали ҳам сақланган эди, шу сабабли, оёғини ҳўл қилиб қўймаслик учун, Сергей Иванович укасидан ўзини оқтол ёнига-ча аравасида элтиб қўйишни сўради, анҳор бўйидаги шу дарахт яқинида зоғорабаликлар кўп бўларди. Константин Левин селкиллаб турган кўкатларига юраги ачишиб аравасини ўтлоққа солиб юборди. Ғовлаб ётган кўкатлар, арава ғилдиракларига, от оёқларига юмшоққина ўралиб, шабнамдан ивиган ғилдирак ўқи ва кегайларига уруғлари ёпишиб, тўкилиб қоларди.

Акаси бута тагига ўтириб, қармоқларини тўғрилай бошлади, Левин эса отини бир четга боғлади-да, шамол тўлқинлантирмаётган поёнсиз бўз-яшил кўкатлар денгизига кириб кетди. Уруғлари тўкилиб турган, ипакдек юмшоқ кўкатлар сув тошадиган жойларда одамларнинг қарийб белидан келарди.

Константин Левин пичанзорни тиккасига кесиб ўтиб, йўлга чиқди-да, асалари инини кўтариб кетаётган шил-пиқ кўзли бир чолга учради.

– Ҳа, Фомич, нима бало, тутиб олдингми? – деб сўради Левин.

– Эй, тутиб бошимга ураманми, Константин Митрич! Ўзимникини эплаб олсам ҳам катта гап. Баччағарлар яна қочиб кетса бўладими... барака топгур йигитлар отда қувиб тутиб келишди. Ерингизни ҳайдашаётган экан. Отни қўшдан чиқариб, тутиб келишди...

– Қани, нима дейсан, Фомич: ўрдираверайми ё тагин пича сабр қилайми?

– Нима десам бўлади! Биз ўзимизнинг пичанларимизни Петр байрамидан олдин ўролмаймиз. Сиз бўлсангиз, ҳар йил барвақт ўрдирасиз. Нимасини айтасиз, худо берибди, ўланларингиз чакки эмас. Чорвангизга роса жон киради-да.

– Ҳаво қандай бўлар экан, нима дейсан?

– Бунисини худо билади. Балки, ҳаво яхши келар.

Левин акасининг ёнига келди. Қармоғига ҳеч нима илинмаган бўлса ҳам, Сергей Ивановичнинг кайфи ниҳоятда яхши эди. Левин акасининг доктор билан қилган суҳбатидан кейин гаплашгиси келиб турганлигини сезди. Левиннинг эса, аксинча, тезроқ уйга қайтиб, ўроқчиларни эртага чақиртирмоқчи эди, ўзини тоғдай босиб турган ўроқ ташвишидан тезроқ қутулгиси келарди.

– Қайтайлик энди, – деди Левин.

– Шошиб қаерга борасан? Бир оз ўтирайлик. Вой-вой, ҳамма ёғинг шалаббо-ку! Балиқ илинмаса ҳам, лекин маза қиялпман. Ҳар қанақа овнинг шуниси яхшики, табиат оғушида бўласан. Анави ойнага ўхшаган сувни қара, қандай ажойиб! – деди акаси. – Бўйларидаги ўт-ўланлар, – деб сўзини давом қилди, – ҳамиша бир топишмоқни эсимга солади, биласанми қандай топишмоқ? «Кўкат сувга айтармиш: биз бўлсак силкинамиз, тебранамиз...»

– Мен билмайман бу топишмоқни, – деди Левин тумтайиб.

III

– Биласанми, мен сен тўғрингда ўйладим, – деди Сергей Иванович. – Уездларингиздаги аҳвол чатоқ эмиш, доктор айтиб берди, доктор анча ақлли, бамаъни йигит экан. Сенга илгари ҳам айтувдим, яна айтаман, мажлисларга бормай қўйганинг, умуман, земство ишларидан ўзингни тортиб юрганинг яхши эмас. Агар баобрў одамлар ўзларини шунақа четга тортишса, албатта, ҳамма иш, худо билади, расвои радди бало бўлади. Пулини бўлса тўлаб турамиз, бу пуллар ойликка сарф қилиняпти, ваҳоланки на мактаб бор, на фельдшерлар, на доялар, на дорихона. Ҳеч нима йўқ.

Левин малол келаётгандек паст овоз билан:

– Ҳаракат қилиб кўрдим, бўлмади-да, – деб жавоб берди. – Қўлимдан ҳеч нарса келмаса нима қилай ахир!

– Нима учун қўлингдан ҳеч нарса келмас экан? Менинг масалам бошқа, мен земствонинг ишларига тушунмайман. Мен ишга бепарво қарашнинг ҳам, қўлимдан ҳеч нарса келмайди дейилган гапларни ҳам тан олмайман, наҳотки бу фақат бир танбаллик бўлса?

– У ҳам эмас, бу ҳам эмас, охиргиси ҳам эмас. Ҳаракат қилиб кўрдим, лекин қўлимдан ҳеч нарса келмаслигига ахийри ишондим, – деди Левин.

Акасининг сўзлари у қулоғидан кириб, бу қулоғидан чиқиб кетарди. Анҳорнинг нариги томонидаги ҳайдалаётган ерларига қараб турган эди, кўзи бир қора нарсага тушди, лекин отми ё салт от келаётган приказчигими, аниқлай олмади.

– Нима учун қўлингдан ҳеч нарса келмас экан? Тузук, ҳаракат қилиб кўрибсан, чамангда, ҳеч нарса чиқмабди, дарров таслим бўлиб қўя қолиш керакмиди? Наҳотки одамда иззати нафс деган нарса бўлмаса?

– Иззати нафс, – деди Левин акасининг гапидан нафси оғриб, – гапингга тушунмайман. Университетда эканлигимда, агар бошқаларнинг интегрални топишга ақллари

етади-ю, сеники етмайди, дейишган бўлса, тўғри, бу гап иззати нафсга тегиши мумкин. Лекин бу масалада одам энг олдин бу хил ишларда маълум қобилиятга эга эканлигига, айниқса бу ишларнинг ҳаммаси ниҳоятда муҳимлигига қаттиқ ишонган бўлиши керак.

Сергей Иванович ўзини машғул қилиб келаётган нарсани укаси муҳим нарса деб билмаганидан, айниқса гапларига унча қулоқ солмаётганидан нафси оғриб:

– Баракалла-эй! Сенингча, бу муҳим нарса эмас эканда? – деди.

– Менинг назаримда муҳим эмасдек кўринади, мени қизиқтирмайди, нима қилай ахир?.. – деб жавоб берди Левин, боя кўрган кишининг приказчиги эканлигини аниқлаб; кейин қўшчиларга жавоб берганлигини, қўшчилар эса омочларини чиқараётганликларини кўриб: «Наҳотки ҳайдаб бўлишган бўлса?» деб ўйланди.

Акаси хушсурат, маъноли юзини хўмрайтириб:

– Менга қара, – деди. – Ҳамма нарсанинг ҳам чегараси бўлади. Тентак бўлсанг ҳам виждонли одам бўлиш, қилвирликни ёмон кўриш жуда яхши нарса, мен бунини яхши биламан, лекин сен айтган нарсалар ё бемаъни нарсалар ёки куракда турмайдиган нарсалар. Сен ўзинг яхши кўраман деб даъво қилган мужикларинг...

Константин Левин: «Ҳеч қачон даво қилган эмас эдим-ку», деб ўйланди.

– ...Ёрдамсиз қирилиб кетаётган бўлса, сен қандай қилиб бунини муҳим нарса эмас деб ҳисоблайсан? Нодон кампир доялар чақалоқларни жувонмарг қилишяпти, мужиклар жаҳолат қўйнида, тақдирлари ноинсоф мирзолар қўлида. Буларга ёрдам қуролини қўлингга ушла-тиб қўйишибди-ку, сен бўлсанг ёрдам қилмайсан, чунки сен бунини муҳим нарса эмас деб биласан. – Шундан кейин Сергей Иванович масалани кескин қилиб қўйди: – Ё сен қилишинг мумкин бўлган нарсаларни кўра олмайдиган даражада тараққий топмаган одамсан ёки ўз

тинчлигингни бузишни, шуҳратпарастлигингга путур етказишни, билмайман, яна нима балоларни хоҳламаганинг учунгина бу нарсаларга бош қўшмайсан.

Константин Левин акасининг даъволарига бўйсунишдан ёки умумий ишга муҳаббати етарли эмаслигини тан олишдан бошқа чораси қолмаганлигини сезарди. Бу нарса эса уни таҳқир этар, хафа қиларди.

– Униси ҳам, буниси ҳам, – деди Левин, қатъий қилиб.
– Мен кўрмайпман бу нарсанинг иложи...

– Нима? Пулни ўрнига сарф қилиб, докторлар ёрдамини уюштириш мумкин эмасми?

– Назаримда, мумкин эмас... Катталиги тўрт минг квадрат чақирим бўлган уездимизда, жазирамада, қор бўронларида, иш қайнаб турган пайтларда ҳаммага, ҳамма жойда докторлар ёрдамини уюштириш мумкинлигига кўзим етмайди. Иннайкейин, умуман медицинага ишонмайман ҳам.

– Йўқ, ундай дема, бу гапинг инсофдан эмас... Хоҳласанг, бу тўғрида минглаб мисол келтираман... Хўш, мактаблар-чи?

– Мактабларнинг нима кераги бор?

– Ана холос, маърифатнинг фойдасига шак келтириб бўладими? Агар маърифат сенга яхши бўлса, бошқаларга ҳам яхши.

Константин Левин ўзининг маънавий жиҳатдан мот бўлганлигини сеза бошлади. Шунинг учун бир оз қизишиб, ўзининг умумий ишига парвосиз қараганлигининг асосий сабабини билмасдан айтиб юборди.

– Айтган нарсаларинг, эҳтимол, яхшидир, лекин ўзим ҳеч фойдаланмайдиган медицина пунктларини, ўзим ҳам болаларимни юбормайдиган, мужиклар ҳам болаларини юборишни хоҳламайдиган мактабларни ташкил қилиш менга жуда зарил кептими? Иннайкейин, мужикларнинг болаларини мактабларга юбориш кераклигига ўзим ҳали унча ишонмайман ҳам, – деди Левин.

Сергей Иванович бу кутилмаган эътирозни эшитиб бир зумгина ҳайратга тушди-ю, дарҳол ҳужумнинг янги режасини тузди.

У бир оз жим турди, кейин, қармоқлардан бирини чиқариб, бошқа жойга ташлади-ю, кулимсираб укасига қаради.

– Менга қара... Аввало, медицина пункти зарурлигини ўзинг кўрдинг. Масалан, Агафья Михайловна учун земство докторини одам юбориб олдириб келдинг.

– Олдириб келганимиз билан фойдаси тегибдими? Чамамда, қўли қинғир бўлиб қолса керак.

– Буниси ҳали номаълум... Иннайкейин, сенга кўпроқ саводли мужиклар, саводли қароллар керак, буларнинг келтирадиган фойдаси ҳам катта бўлади.

– Йўқ, хоҳлаган одамнингдан сўраб кўр, – деди Константин Левин кескин қилиб, – бундақаларнинг саводлиси ишга унча ярамайди. Иннайкейин, йўлларни ҳам тузатиб бўлмайди, кўприкни бу ёқдан тузаттирсам, у ёқдан тахта-ёғочларини ўғирлашиб кетади.

Сергей Иванович қарама-қарши фикрларни, гапга ҳеч алоқаси бўлмаган янгидан-янги далилларни келтириб, бир масаладан дарров бошқа масалага кўчиб турадиган мунозараларни ёмон кўрарди, бунда одам қайси бир саволга жавоб беришга шошиб қолади, шунинг учун у қовоғини солиб:

– Лекин гап унда эмас, – деди. – Шошма. Маърифатнинг мужиклар учун бир бахту саодат эканига тан бера-санми?

Левин беҳосдан:

– Тан бераман, – деди-ю, дарҳол кўнглидаги нарсани айтмаганини ўйлади. Агар тан бердим деса, шу билан ўз гапининг ҳеч қандай маънога эга бўлмаган беҳуда нарса эканлиги исбот қилинган бўлар, буни Левин сезиб турарди. Бунинг қандай исбот қилинишини ўзи билмаса ҳам, лекин бу далилнинг, шубҳасиз, мантиқ жиҳатидан исбот қилиниши аниқлигини биларди, шунинг учун бу исботга мунтазир бўлиб турди.

Бунинг далили Константин Левин кутгандан анча содда бўлиб чиқди.

– Модомики, бунинг хайрли эканлигига тан берсанг, – деди Сергей Иванович, – у ҳолда бир ҳалол киши сифатида бундай ишни яхши кўрмаслигинг, бунга хайрихоҳ бўлмаслигинг, демак, бу иш йўлида жонбозлик кўрсатишни хоҳламаслигинг мумкин эмас.

– Лекин бу ишни ҳали хайрли иш деб тан олганимча йўқ, – деди қизариб Константин Левин.

– Нима? Ҳозиргина тан олдинг-ку!..

– Яъни мен уни яхши деб ҳам тан олмайман, қилса бўладиган нарсa деб ҳам.

– Бу ишни қилмасдан туриб, қандайлигини билолмайсан.

– Хайр, фараз қилайлик, – деди Левин, гарчи ўзи фараз қилмаган бўлса ҳам, – хайр, фараз қилайлик, бу сен айтгандай бўла қолсин, лекин мен нима учун бу нарсаларнинг ғамини ейишим кераклигига ҳеч ақлим етмаяпти.

– Нимага етмайди?

– Йўқ, модомики бу ҳақда гап очдикми, кел энди, буни фалсафа нуқтаи назаридан менга тушунтириб бер, – деди Левин.

Сергей Иванович:

– Хайронман, бу ерда фалсафа нима қилиб юрибди, – деган эди, акасининг гап оҳанги Левинга: «Сенга фалсафа ҳақида гапиришни ким қўйибди» дегандай бўлиб туюлди. Бундан Левиннинг жаҳли чиқди.

– Мана бундай қилиб юрибди! – деди Левин, қизишиб. – Мен ҳаммамизни ҳаракатга солган куч ҳар ҳолда шахсий саодат деб ўйлайман. Мен дворян бўлганим учун, ҳозир земство муассасаларида менинг фароғатимга ёрдами тегадиган бирон нарсa борлигини кўрмайман. Йўллар тузалган эмас, тузалмайди ҳам, отларим мени ёмон йўлларда ҳам олиб юришибди. Менга докторлар ҳам, медицина пунктлари ҳам даркор эмас, судларга ҳам ҳожатим йўқ, мен уларга ҳеч қачон арз билан борган эмасман,

бормайман ҳам. Мактабларнинг менга керак эмаслиги у ёқда турсин, улар менга зарарли ҳам, мен бунини боя айт-
тувдим. Земство муассасаси мен учун ҳар ботмон ердан
ўн саккиз тийиндан ҳақ тўлаш, шаҳарга тушиш, қанда-
лаларга ем бўлиш, ҳар хил бемаъни ва ярамас гапларни
эшитишдан иборат бир мажбурият, холос, шахсий ман-
фаатим эса мени бундай нарсаларга мажбур қилмайди.

Сергей Иванович кулимсираб унинг сўзини бўлди:

– Шошма, шахсий манфаатимиз бизни деҳқонларни
озод қилиш йўлида ишлашга мажбур қилган эмас эди,
шундай бўлса ҳам ишлаганмиз-ку.

– Йўқ! – Константин яна ҳам баттарроқ қизишиб ака-
сининг сўзини бўлди. – Деҳқонларни озод қилиш иши
бошқа гап эди. Унда шахсий манфаат бор эди. Бунини, ҳам-
ма яхши одамларни эзиб турган бу бўйинтуруқни олиб
ташламоқчи бўлган эдик. Лекин вакил бўлиш, қанча
ахлат ташувчи кераклигини белгилаш, ўзим турмай-
диган шаҳарга қувурларни қандай ўтказиш масаласи
устида бош қотириш, суд маслаҳатчиси бўлиб ўтириш
ва чўчка гўштини ўғирлаган мужикни суд қилиш, ҳи-
моячилар билан прокурорларнинг бемаъни, эзма гап-
ларига олти соатлаб қулоқ солиш, суд раиси менинг
мужигим қари Алёшка-тентакдан: «Жаноб судланувчи,
чўчка гўштининг ўғирланганлиги фактини бўйнингиз-
га оласизми?» деб сўраганда, унинг: «Лаббай?» деганига
шоҳид бўлиб ўтириш кимга зарил кепти?

Константин Левин асосий мавзудан чиқиб, суд раиси
билан Алёшка-тентакни тақлид қила бошлади, назари-
да, бу нарса ҳам ишга тааллуқли кўринарди.

Лекин Сергей Иванович ҳайрон бўлиб елкаларини
қисди.

– Хўп, гапнинг хулласини айт, нима демоқчисан?

– Мен фақат шуни айтмоқчиманки, менга... менинг
манфаатларимга доир бўлган ҳақ-ҳуқуқларни бор кучим
билан ҳамма вақт ҳимоя қиламан, студентлик вақтлари-
мизда жандармлар ётоғимизни тинтиб, хатларимизни

ўқишганда, мен бу ҳуқуқимни, яъни билимга, озодликка бўлган ҳуқуқимни жону жаҳдим билан ҳимоя қилишга тайёр турар эдим. Ҳарбий мажбурият бўлса бошқа гап, мен бунинг болаларим, ака-укаларим тақдирига, ўзимнинг ҳам тақдиримга дахли борлигини тушунаман; мен ўзимга тааллуқли бўлган нарсаларни муҳокама қилишга тайёрман, лекин земствонинг қирқ минг пулини нимага харж қилиш ёки Алёшка-тентакни суд қилиш масаласига тушунмайман, тушуна олмайман ҳам.

Константин Левиннинг жағи очилиб кетиб тинмай жаврарди. Сергей Иванович кулимсираб қўйди.

– Борди-ю эртага судлашадиган бўлдинг, хўш, сени оддий судда эмас, эски жиноий ишлар палатасида суд қилишса хурсанд бўлармидинг?

– Менинг судлашадиган ишим йўқ. Мен ҳеч қачон бировни сўймайман, шунинг учун судга ҳам тушмайман. Аммо-лекин, – деб сўзини давом қилди, ишга ҳеч алоқаси бўлмаган бошқа гапга кўчиб, – бизнинг земство муассасаларимиз ҳам, бу нарсалар ҳам биз Троица байрамида ерга санчиб қўйган оқ қайинларга ўхшайди, биз бу кўчатларни Европада ўзи ўсиб чиққан ўрмонга ўхшасин деб экишга экидиг-у, лекин суғоришга ҳеч кўнглим бўлмайди, одам бўлишларига ҳам ақлим етмайди!

Сергей Иванович, укаси оқ қайинлар тўғрисидаги гапи билан нима демоқчи бўлганини дарров тушунган бўлса ҳамки, талашиб ўтирган масалаларига бу оқ қайинларни нега аралаштирганига ҳайрон бўлгандек, елкаларини қисиб қўйди.

– Тўхта, бу тахлит муҳокама қилиб бўлмайди-да, – деб таъкидлади акаси.

Лекин Константин Левин ўз камчилигини, умумий бахт-саодатга парвосиз қараганлигини оқлаш учун:

– Менинг фикримча, – деб сўзини давом эттирди, – шахсий манфаат негизига қурилмаган фаолиятларнинг ҳеч бири ҳеч қачон мустаҳкам бўлолмайди. Бу умумий,

фалсафий ҳақиқат, – деб фалсафий сўзини кескин так-
рорлади ва шу билан ўзининг ҳам эл қатори фалсафа
тўғрисида гапиришга ҳақи борлигини шама қилиб ўт-
гандай бўлди.

Сергей Иванович яна бир марта кулимсираб қўйди. «Бу-
нинг ҳам ўз мақсадига хизмат қиладиган аллақандай фал-
сафаси бор экан», деб ўйланди-ю:

– Қўй, сен фалсафани оғзингга олма, – деди. – Барча
асрлар фалсафаси олдида кўндаланг бўлиб келган асо-
сий масала: шахсий манфаат билан умумий манфаат ора-
сида мавжуд бўлган зарур алоқани топишдан иборат эди.
Лекин бу гапларнинг ишга алоқаси йўқ, муқоясангдаги
хатоларни тузатиб қўйишим керак – ишга мана бунинг
алоқаси бор. Ерга санчилган оқ қайинларга эмас, кўчат
қилиб экилган, уруғи сочилган оқ қайинларга кўпроқ
эҳтиётлик билан қараш керак. Ўз муассасаларидаги
муҳим, аҳамиятли нарсаларни дарров пайқаб оладиган
ва уларни ардоқлайдиган халқларнинггина истиқболи
бўлиши, ана шундай халқларнинггина тарихий халқ деб
аташ мумкин.

Шундай қилиб, Сергей Иванович масалани Константин
Левиннинг унча ақли етмайдиган фалсафий-тарихий соҳа-
га кўчириб, унга ўз қарашининг тамоман нотўғрилигини
исбот қилиб берди.

Бу нарсаларнинг сенга ёқмаганлиги хусусига келсак,
бу гапим учун мени кечир, бу биз руслардаги танбаллик,
такаббурлик натижасидир холос, сен вақтинча йўлдан
адашгансан, бу хатолар ўтиб кетади, мен бунга ишонаман.

Константин жим ўтирарди. У ўзини ҳамма масалада
мот қилинган ҳис этса-да, лекин айни замонда, ўзи айт-
моқчи бўлган нарсаларини акаси уқмаганлигини ҳам се-
зиб турарди. Фақат нимага уқмаганлигига ҳайрон бўлар-
ди: ё ўз кўнглидаги нарсаларни эпқага келтириброк
айтолмагани учун ёки унинг гапларига акаси қўшилгиси
келмагани учун уқмаганми – бу ёғини билмасди. Лекин

бу ҳақда бошини қотириб ўтирмади-да, акасига гап ҳам қайтармасдан, бутунлай бошқа нарса тўғрисида, ўз иши тўғрисида ўйлаб кетди.

Сергей Иванович охирги қармоқни ҳам ўраб бўлиб отини ечиб келгандан сўнг ака-ука йўлга тушди.

IV

Акаси билан гаплашиб турганда Левиннинг хаёлини банд қилган шахсий иш қуйидагича эди: Левин бултур ўроқ бошланган кунларнинг бирида пичанзорига келиб, приказчигига жаҳли чиқди-ю, шунда ўзининг жаҳлини босиб олиш учун қўлланадиган бир усулини қилди – бир мужикнинг қўлидан ўроғини олиб, ўзи ўра бошлади.

Бу иш Константин Левинга шу қадар ёқдики, у бир неча бор ўзи ўра бошлади. Уйининг олдидаги ўт-ўланларни бир ўзи ўргандан кейин, мужиклар билан эртадан кечгача бирга пичан ўришга қарор қилди; бу фикрни у эрта баҳорда кўнглига тугиб қўйган эди. Акаси келгандан бери «ўришсамми-йўқми?» деб иккиланиб юрарди. Акасини кун бўйи ташлаб кетишга кўнгли бўлмас, ўраётганимни билса акам мендан кулади, деб қўрқар эди. Лекин пичанзор ичида бир оз юриб, ўроқ гаштини эслади-ю, ўраверсам бўлар деган қарорга келиб қўйди. Акаси билан ўзи ўртасида ўтган гапдан дили сиёҳ бўлганда яна шу фикр эсига келди.

«Менга жисмоний ҳаракат керак, бўлмаса феълим жуда ёмон бузилиб кетяпти», деб ўйлади-да, акаси билан мужиклар кўзида бу ҳаракати ножўя бўлса ҳам, бари бир, ўришга қарор қилди.

Кечқурун Константин Левин конторага кириб, ишлар тўғрисида топшириқлар берганидан кейин, қишлоқларга одам юбориб, эртасига ўроқчиларни чақиртирди ва ўроқни Калиноводаги энг катта, энг яхши пичанзоридан бошлайдиган бўлди.

– Иннайкейин, менинг чалғимни Титга юборинг, чархлаб эртага олиб чиқсин; ўзим ҳам бирга ўришсам ажаб эмас, – деди у қизариб кетмасликка тиришиб.

Приказчиги кулимсираб:

– Хўп бўлади, – деб қўйди.

Кечкурун чой ичишиб ўтирганда, Левин акасига:

– Назаримда, ҳаво туриб берадиганга ўхшайди, эртага мен ҳам ўроққа бораман, – деди.

– Мен бу ишни жуда яхши кўраман, – деди Сергей Иванович.

– Мен-чи, жудаям яхши кўраман. Гоҳи маҳаллар мужиклар билан ўришганман, эртага ҳам кечгача бирга ўришмоқчиман.

Сергей Иванович бошини кўтариб, укасига мароқ билан қаради.

– Яъни, қандай? Бутун кун мужиклар билан бирга ўришмоқчимисан?

– Ҳа, жуда маза-да, – деди Левин.

– Жисмоний меҳнат маъносида-ку жуда ажойиб иш-а, лекин чидаш беролмасанг керак, – деди Сергей Иванович, гапга заррача ҳам истехзо аралаштирмасдан.

– Ўриб кўрганман. Олдин оғир бўлди, кейин кўникиб кетдим. Бу сафар ҳам орқада қолмасман, деб ўйлайман...

– Шунақа де! Шошма, сенинг ўрганингга мужиклар қандай қарашади? Хўжайин миясини еб қўйибди деб кулишса керак.

– Йўқ, кулишмас, чунки бу шунақаям дилкаш, айти замонда, шунақаям оғир ишки, бировдан кулишга вақт топилмайди.

– Менга қара, улар билан бирга қандай тушлик қиласан? Сенга курка қовуриб, дастурхон тузаб бориб бўлмайди-ю у ерга?

– Йўқ, улар дам олишган пайтда уйга келиб кетаман.

Эртасига эрталаб Константин Левин одатдагидан барвақт турган бўлса ҳам, хўжалик ишлари билан бир оз

тутилиб қолди, шунинг учун пичанзорга келганда ўроқчилар иккинчи қаторни ўриб боришаётган эди.

У тепага чиққанда, тепа этагидаги пичанзорнинг ўриб бўлинган соя-салқин қисми ва кулранг кийимли саф-саф ўроқчилар кўзига ташланди, уларнинг ўримга тушган жойларига ечиб қўйган кафтанлари тўп-тўп бўлиб қорайиб ётарди.

Левин пичанзорга яқинлашган сари бири-бири орқасидан ҳар мақомда чалғи солиб бораётган мужиклар қатори кўзга равшан чалина бошлади, мужикларнинг баъзилари кафтанда, баъзилари қўйлакчан эди. Левин уларни санаб, қирқ икки киши эканликларини аниқлади.

Улар пичанзорнинг илгари кўлоб бўлган пастқам, ўй-дим-чуқур ерида секин-секин ўриб боришарди. Левин ўзининг мужикларидан бир қанчасини таниди. Узун оқ қўйлакчи Ермил чол ҳам шу ерда эди, у букилиб, чалғи солиб борарди, илгари Левинда кучерлик қилган Васька номли йигитча ҳам ҳар чалғи солишда бир қаторини ўриб кетмоқда эди. Левинга ўришни ўргатган ушоққина, қотма мужик Тит ҳам шу ерда, у қаддини букмасдан олдинда, худди ўроқни қўлида ўйнатаётгандек, ҳар чалғи солганда кенг қаторни шипириб кетарди.

Левин отдан тушди-да, отини йўл бўйига боғлаб, Титнинг олдида борди. Тит бута тагидан иккинчи чалғини олиб Левинга узатди. У бошидан шапкасини олди-да, кулимсираб:

– Тайёр, хўжайин, устарадай ўзи ўради, – деди чалғини тутқазаётиб.

Левин чалғини олиб, чоғлаб кўрди. Ўз қаторини тугатиб, терга пишиб кетган ўроқчилар хурсанд бўлиб бирин-кетин йўлга чиқишди, хўжайин билан кулиб-очилишиб кўриша бошлашди. Ҳаммаси Левинга тикилиб турган бўлса ҳам, соқолсиз юзини тириш босган, эгнига қўй терисидан нимча пўстин кийиб олган новча чол йўлга чиқиб, хўжайинга мурожаат қилмагунча ҳеч ким оғиз очмади.

– Ҳа-да, хўжайин, қатордан жой олдингми – бўлди, орқада қолиб кетма! – деди у. Левин шу пайт ўроқчиларнинг қиқиллаб кулганларини эшитди.

Левин:

– Қолмасликка ҳаракат қиламан, – деди-ю, Титнинг орқасига келиб, бошлаш пайтини кутиб турди.

– Ҳа-да, – деб чол яна таъкидлади.

Тит йўл очиб кетди, орқадан Левин ҳам бошлади. Йўл бўйидаги ўт паст бўйли эди, Левин анчадан бери пичан ўрмагани ва ҳамманинг ўзига қараб турганидан бир оз тортиниб тургани сабабли дастлабки дақиқаларда чалғини қулочкашлаб солса ҳам, лекин яхши ўролмади борди.

– Чалғи ёмон ўтқазилибди, сопи баланд, кўрдингми, эгилиб кетяпти! – деди ўроқчилардан бири.

– Оғирлигингни кўпроқ товонингга сол, – деди яна биттаси.

– Кўявер, ҳечқиси йўқ, ўрганиб кетади, – деди чол. – Қара, ўнгланиб олди... Кенг оляпсан, чарчаб қоласан... Жонингга бунақа жавр қилаверма, хўжайин! Қара, ола қолиб кетяпти! Биз шунақа қилсак, бошимиз таёқ остида қоларди.

Энди кўкатларнинг барраси бошланди, Левин эса одамларнинг гапини эшитса ҳам жавоб бермасдан, Титдан қолиб кетмаслик учун мумкин қадар яхшироқ ўришга тиришди. Юз қадамча илгарилашди. Тит тўхтамасдан ҳамон олдинда борар, чарчаганлиги билинмасди, аммо Левин шу қадар чарчаган эдики, ҳолдан кетиб қоламан деб кўрқа бошлади.

У мадорининг қуриганини сезиб, Титдан тўхташни илтимос қилмоқчи бўлиб турган эди, шу пайт Титнинг ўзи тўхтади-ю, эгилиб ердан кўкат олди-да, ўроғини артиб, қайрай бошлади. Левин қаддини ростлаб чуқур тин олди, кейин орқасига ўгирилиб қаради. Орқасида келаётган мужик ҳам, афтидан, жуда чарчаган бўлса керак, чунки Левинга етмасданоқ дарров тўхтаб, чалғисини қайрашга

киришди. Тит ўзининг чалғисини ҳам, Левинникини ҳам қайраб бўлгандан сўнг яна ўроққа тушишди.

Бу сафар ҳам ўрим яна боягидай давом этди. Тит тўхтамасдан, чарчамасдан чалғи солиб борди. Левин эса унинг кетидан орқада қолиб кетмасликка тиришиб интилар, илгарилашган сари аҳволи оғирлашиб борарди, шундай дақиқалар бўлардики, бутунлай мажолдан кетганлигини сезиб, энди соб бўлдим деб турганда, бирдан Тит тўхтарди-да, яна чалғисини қайрай бошларди.

Биринчи қаторни шу тахлитда ўриб ўтишди. Бу узун қатор Левинга жуда ҳам қийин кўринди, лекин қатор тугагандан сўнг Тит чалғисини елкасига қўйиб, ўрган ерида пошнаси қолдириб кетган из билан секин-секин қайта бошлаганда, Левин ҳам ўз изига тушиб орқасига қайтди. Юзи терга пишиб, бурнидан чак-чак тер томиб турганига ва яғрини худди сувга тушгандай ивиб кетганига қарамай, у ўзини яхши ҳис қиларди. У энди ўроққа яраганлигини билар, бу эса уни айниқса хурсанд қиларди.

Аммо қаторнинг яхши эмаслиги таъбини анча хира қилди. Титнинг худди ип тортиб ўргандай қаторини ўзининг тарқоқ, қинғир-қийшиқ қатори билан солиштириб: «Энди қўлимни камроқ силкитиб, бутун гавдамнинг оғирлигини солиб ўраман», деб ўйланди.

Левиннинг сезишича, Тит хўжайинини синаб кўрмоқчи бўлган шекилли, биринчи қаторда жуда шахдам илгарилаб борган эди, бунинг устига қатор ҳам узун эди. Кейинги қаторларда эса иш анча осонлашди, шундай бўлса ҳам, Левин мужиклардан орқада қолиб кетмаслик учун бор кучини ишлатишга мажбур бўлди.

У мужиклардан қолиб кетмаслик учун иложи борица яхшироқ ўришдан бошқа ҳеч нимани ўйламас, ҳеч нимани хоҳламас эди. У фақат чалғиларнинг зиринглашинигина эшитар, олдида Титнинг узоқлашиб бораётган расо қаддини, камалак бўлиб ўрилган ерни, секингина ағдарилиб тушаётган кўкатларни, ўз чалғисининг тиғи ёни-

даги гулларни, рўпарасидаги қатор охирини – етилганда дам оладиган ўша эгатнигина кўрарди.

Левин нима бўлганлигини, қаёқдан келганлигини ўзи ҳам тушунмай, иш ўртасида терга пишиб ётган қайноқ елкаси қўққисдан муздай бўлиб, ёқимли бир-тарзда совуганини ҳис этди. Чалғиларни қайрашаётганларида осмонга қаради. Қора булутлар пастлаб, оғирлашиб келарди, бирдан ёмғир қуйиб юборди. Мужикларнинг баъзилари югуришиб бориб кафтанларини кийиб олишди, бошқалари эса, Левин сингари, роҳатбахш салқин ёмғирда қувонишиб, елкаларини қисиб тураверишди.

Бундан кейин яна икки қатор ўришди. Узун ва қисқа, кўкатлари яхши ва ёмон унган қаторлардан ўтишди. Левин вақт тушунчасини йўқотиб, ҳозир кечми-эртами эканлигини бутунлай билмай қолди. Ҳозир унинг ишида ниҳоятда зўр завқ бераётган ўзгариш юз бермоқда эди. Иш ўртасида қилиб турган ишини эсидан чиқарар, шундай пайтларда иш яхши юришар, ўрган қатори ҳам, Титники сингари, қарийб текис, яхши чиқар эди. Лекин қилаётган ишини ўйлади дегунча, яхшироқ ўришга тирришарди-ю, меҳнатнинг оғирлигини сеза бошларди, қатори ҳам ёмон чиқарди.

Яна бир қатор ўргандан сўнг, тағин янги қаторга тушмоқчи бўлган эди, Тит тўхтаб, чолнинг ёнига борди-да, паст овоз билан унга бир нима деди. Иккови қуёшга қаради. Мужикларнинг камида тўрт соатдан бери тинмай пичан ўришаётганларини, нонушта қилиш пайти келганини Левин сезмай қолган эди, у ҳайрон бўлиб: «Булар нимани гаплашяпти, нега Тит қаторга тушмади?» деб ўйланди.

– Нонушта қилиб олайлик хўжайин, – деди чол.

– Вақт бўлдимиди? Майли, қилинглар.

Левин ўроқни Титга берди-да, кафтанлари ечилиб қўйилган жойга нон олиб келгани кетаётган мужиклар билан бирга ўрилган ва ёмғир хиёл ивителиб кетган бўш майдон орқали отининг ёнига келди. Ҳавонинг қандай

келишини билмай, пичанни ёмғирга ивитиб қўйганини мана шу ерга келгандагина фаҳмлади. Левин:

– Пичан расво бўлди-да, – деган эди, чол:

– Ҳечқиси йўқ, хўжайин, ёмғирда ўру, ҳаво очиғида йиғиб ол, деган гап бор, – деди.

Левин отини ечиб, уйига қаҳва ичгани кетди. Сергей Иванович ўрнидан шу тобдагина турган эди. Левин қаҳвасини ичди-ю, Сергей Иванович кийиниб, емакхонага чиққунча, апил-тапил яна ўроққа жўнаб кетди.

V

Нонуштадан кейин Левин бояги жойга эмас, уни ўз ёнига таклиф қилган ҳазилкаш чол билан шу кузак уйланган ва ўроққа биринчи марта чиққан ёш мужикнинг ўртасига келиб турди.

Чол қаддини ғоз тутиб енгил, аниқ, равон ҳаракатлар билан (юрганда силкинган қўл шунчалик чарчаши мумкин эди), қийшиқ оёқларини катта-катта босиб борар, худди ўйнаётгандек, оғир, баланд кўкатларни бир меъёрда ўриб ташларди. У эмас, ўткир чалғининг ўзи бу барра кўкатларни ўраётганга ўхшарди.

Левиннинг орқасида ёш Мишка ўриб борарди. Пешонасини арқон тахлит ўрилган кўкат билан танғиб олган бу йигитнинг ёш, чиройли юзи меҳнатнинг зўридан қийшайиб кетар, лекин унга биров қаради дегунча, дарров кулиб юборар эди. Афтидан, қийналганлигини бўйнига олишдан кўра, ўлишга тайёрдек кўринарди.

Левин ана шу икки кишининг ўртасида борарди. Куннинг энг иссиқ пайтида ўрим Левинга у қадар қийин туюлмади. Куйилиб турган тер баданини салқин тутар, яғринини, бошини, енги тирсагигача шимарилган қўлини куйдираётган офтоб эса ишига далда, ўзига қувват берарди, баъзи вақтларда қилаётган ишини ўйламас, иши хаёлидан кўтариларди, бундай ҳолат тез-тез бў-

либ турарди. Бундай вақтларда ўроқнинг ўзи ўради. Бу бахтли дақиқалар эди. Қаторлар тақаладиган анҳорга етишганда, чол чалғисини ҳўл, қалин кўкат билан артиб, тиғини муздек анҳор сувида чайқагандан сўнг, Левинга кружкасини ботириб сув олиб берар, бу – бахтли, қувончли дақиқалар эди.

– Қани, бизнинг квасдан бир татиб кўргин-чи! Қалай, яхши-а? – деярдди чол кўзини қисиб.

Тўғридан ҳам, Левин тунука кружканинг занги ва ичида сузиб юрган яшил нарсаларнинг тами келиб турган илиқ сувчалик ширин, ҳузурбахш ичимликни бир умр ичмаган эди. Ана шундан кейин қўлда чалғи билан секин-секин юриб бориладиган роҳатижон сайр бошла нар, бу маҳалда баданда ёпишиб қолган терларни артиш, кўкракни тўлдириб нафас олиш, орқада турнақатор бўлиб келаётган ўроқчиларни, теваракда, ўрмонда, далада қилинаётган ишларни томоша қилиш мумкин бўларди.

Левин ўрган сайин ҳамма нарса хаёлидан кўтарилар, бундай дақиқаларда чалғини қўл эмас, балки чалғининг ўзи ҳамон ҳиссини йўқотмаган, ҳаёт билан тўлиб-тошган гавдасини ҳаракатга келтириб борар, иш ҳам фикр талаб қилмасдан, ўз-ўзича равон, чапдаст қилинавэрарди. Энг лаззатли дақиқалар шулар эди.

Бу шуурсиз ҳаракатни тўхтатиб, дўнглик ерлар ва ўтолмай қолган йўғон ўланларни қандай қирқиш керак-лиги тўғрисида ўйлаш лозим бўлган кезларда иш яна оғирлашарди. Чол эса бу нарсаларни осонгина бажара оларди. Дўнглик ер тўғри келди дегунча, дарров ҳаракатни ўзгартирар, гоҳ чалғининг тиғи билан, гоҳ учи билан калта-калта зарблар ила дўнгликни икки томондан ўриб қирқиб ташларди. Чол бу нарсаларни қилиб туриб, рўпарасидан кўзини узмай, нима чиқишига қараб борарди, гоҳ баъзи гиёҳларнинг ўзагини юлиб ўзи еяр ё бўлма са Левинга тутар, гоҳ чалғининг учи билан шохни илиб иргитар, гоҳ ўроқ тагидан учиб чиққан бедана уясини келиб қарар, гоҳ йўлида учраган сариқ илонни тутиб,

чалғиси билан худди вилка сингари санчиб оларди-да, Левинга кўрсатиб, яна ирғитиб ташлар эди.

Ҳаракатни бу хилда ўзгартириб бориш Левинга ҳам, унинг орқасида ўриб келаётган йигитчага ҳам қийин эди. Буларнинг иккови ўзларини бир хил ҳаракатга ростлаб олиб жон-жаҳдлари билан ишлашар, ҳаракатларини ўзгартиришга, айти замонда, рўпараларига қараб боришга қодир эмас эдилар.

Левин вақтнинг ўтиб бораётганлигини сезмасди. Агар ундан қанча вақтдан бери ўраётганлигини сўраш-гудай бўлса, ярим соатдан бери, деб жавоб қиларди, вақт эса тушликка яқинлашиб қолган эди. Чол янги қаторга энди тушганда, ҳар ёқдан қиз болалар, ўғил болалар кела бошлаганини кўриб қолди, булар ғовлаб етган кўкатлар ичида бўйлари кўринмай, тугунчада нон, оғзига латта тиқилган қувачаларда квас кўтаришиб, қўллари узилгудай бўлиб ўроқчилар томон келишарди.

Чол болаларга ишора қилиб:

– Ана, кичкина миттилар келиб қолишди! – деди-да, кўлини соябон қилиб офтобга қаради.

Яна икки қатор ўришгандан сўнг, чол тўхтади.

– Бас, хўжайин, энди овқат қиламиз! – деди у, қатъий қилиб.

Ўроқчилар анҳорга етишгандан сўнг қатор орқали орқаларига қайтишиб, кийимлари ечилган жойга келишди, овқат келтирган болалар уларни шу ерда кутиб ўтиришган эди. Узоқдан келган мужиклар араванинг тагига, яқиндан келган мужиклар эса бута остига пичан солиб ўтиришди.

Левин ҳам буларнинг ёнларига келиб ўтирди, уйига қайтгиси келмас эди.

Хўжайиндан тортиниш деган сўз аллақачон ўртадан кўтарилган эди. Мужиклар тушлик қилишга тайёрлана бошлашди. Бир хиллари ювинишар, ёшлар анҳорда чўмилишар, бошқалари дам оладиган жой тайёрлашар,

нон солинган тугунчаларини ечиб, квас кувачаларининг оғзини очишарди.

Чол идишга нонини майдалаб тўғради-да қошиқ сопи билан эзди, устига тунука кружкадан сув қуйди, нонни яна эзди, туз сепди, кейин шарққа юзланиб ибодат қила бошлади.

– Қани, хўжайин, бизнинг бўқтирмага қаралсин, – деди у, идиш олдида чўккаланиб.

Бўқтирма шундай мазали бўлар эканки, Левин уйга овқат егани боришдан айнади. У чол билан бирга овқат қилди-да, чолнинг уй ишлари тўғрисида гап очиб, дилкашлик қилиб ўтирди. Кейин чолни қизиқтириши мумкин бўлган ўз ишларидан, мавжуд аҳволдан гапириб берди. Левин акасида кўра уни ўзига кўпроқ яқин тутар, унга нисбатан қалбида уйғонган меҳр ва муҳаббатдан ихтиёрсиз жилмайиб қўярди. Чол яна ўрнидан туриб дуо қилгач, бута остида чўзилиб, бошига кўкат қўйиб ётганда, Левин ҳам шундай қилди-да, офтобда жуда ҳам хира бўлиб, тер юзига ва баданига ёпишаверган хира пашшалар ва ҳашаротларга қарамай, данг қотиб ухлаб қолди. Қуёш бутанинг орқасига ўтиб, устига туша бошлагандагина уйғонди. Чол аллақачон уйғониб, ёш ўроқчиларнинг чалғиларини созлаб ўтирган эди.

Левин теварагига қараб, пичанзорини таний олмади: шу қадар ўзгариб кетган эди. Поёнсиз пичанзор ўриб қўйилган, қуёшнинг кечки, қия тушган нурларида ўзига хос янги бир тов билан товланиб, ўрилган пичанларидан хушбўй ҳид келар эди. Анҳор бўйидаги буталар, илгари кўринмай турган, энди эса қайрилиш жойларида сувлари пўлат сингари товланаётган анҳорнинг ўзи, ўрнидан тураётган, у ёқдан бу ёққа юриб турган одамлар, ҳали ўрилмаган, тик девордек турган кўкатлар, яйдоқ пичанзор устида сузиб юрган қийғирлар – буларнинг ҳаммаси янги нарсалар эди. Левин уйқудан туриб, қанча жой ўрилганлигини, яна бугун қанча ўриш мумкинлигини ҳаёл қила бошлади.

Қирқ икки киши бир бўлиб, ҳаддан ташқари кўп жойни ўриб ташлаган эди. Баршчина маҳалида ўттиз киши икки кунда зўрға ўриб келган каттакон пичанзор бутунлай ўриб бўлинган эди. Фақат калта-калта қаторли бурчакларигина қолган эди. Аммо Левин бугун иложи борица кўпроқ ўрилишини хоҳлар, шунинг учун қуёшнинг тез ботиб бориши ғашига тегар эди. Чарчаганини ҳеч сезмасди, у фақат иложи борица кўпроқ, тезроқ, яна ҳам тезроқ ўришнигина хоҳларди.

– Нима дейсан, Мишкин Верхни ҳам ўриб ташлай олармиканмиз? – деб сўради у чолдан.

– Худо билади, кун оғиб қолди-да. Ёинки йигитларга ароқ ваъда қиласанми?

Тушликдан кейин тамадди қилишга ўтириб, кашандалар махорка чека бошлашганда, чол: «Мишкин Верхни ўрсак, сийловга ароқ ичамиз!» деб эълон қилди.

– Уни ўриш ҳам гап бўптимиз! Юр, Тит! Ҳаш-паш дегунча ўриб ташлаймиз! Овқатингни кечаси ҳам еяверасан. Тур! – деган овозлар эшитилди. Шундай қилиб, ўроқчилар нонларини еб бўлишиб, ўришга тушишди.

– Кўзларингни катта оч, йигитлар! – деди-ю Тит олдинга тушиб, йўрғалаб ўриб кетди.

Чол унинг орқасидан қистаб, осонгина етиб олди-да:

– Чаққон, чаққон ўр! – деди. – Оёғингни ўриб ташлайман. Ҳазир бўл!

Ёшлар ҳам, чоллар ҳам, худди ким ўзарга ўйнашгандек, шахдам ўриб боришарди. Лекин ҳар қанча шошилишса ҳам, кўкатларни нобуд қилишмас, қаторларни тоза, теп-текис олиб кетишарди. Бурчакда қолган пичанни бирпасда саришта қилиб қўйишди. Орқадаги ўроқчилар янги қаторга тушар-тушмас, олдиндагилар кафтанларини елкаларига ташлаб, йўл орқали Мишкин Верхга ўта бошлашди.

Улар тунука кружкаларини шиқирлатишиб, Мишкин Верхнинг пастигаги ўрмонзорга киришганда, қуёш да-

рахтлар устига келган эди. Жарлик ўртасидаги кўкатлар одам белидан келар, юмшоқ, нозик, ҳилпиллаб турарди.

Бўйига қарабми, энига қарабми ўриш хусусида қисқагина маслаҳатлашиб олишгандан сўнг, Прохор Ермилин олдинга тушиб ўра кетди, бу забардаст қорамағиз киши ҳам ном чиқарган ўроқчилардан эди. У бир қатордан ўриб, орқасига бурилди, бошқалар ҳам унинг орқасидан қаторни тўғрилаб, пастга, жарликка туша бошлади, кейин тепага ўрлаб, ўрмоннинг этагигача чиқишди. Қуёш ўрмон орқасига ботди. Шудринг туша бошлади. Ўроқчилар фақат тепадагина офтобни кўришар, буғ кўтарила бошлаган пастликда эса шудринг ичида, салқин сояда ўришарди. Иш қайнагандан қайнаб борар эди.

Шилт-шилт ўрилиб, ёқимли бўй таратиб турган семиз кўкатлар қатор-қатор бўлиб ётиб қоларди. Ҳамма ёқдан тор қаторга сиқилишиб келаётган ўроқчилар гоҳ белларидаги тунука кружкаларини шиқирлатишиб, гоҳ бир-бирига урилган ўроқларини зингиллатишиб, гоҳ чалғиларини қайраётган қайроқларини тақирлатишиб, бир-бирларини қисташиб келарди.

Левин ҳамон бояги йигит билан чол ўртасида ўриб борар эди. Қўй терисидан қилинган нимча пўстинини кийиб олган чол боягидек ўйнаб-кулиб ўрар, ҳазиллашар, ўзини ҳали ҳам эркин тутар эди. Ўрмонда, кўкатлар ичида етилган қўзиқоринлар учрар, буларни чалғилар кесиб кетарди. Лекин чол ҳар сафар қўзиқоринни кўрганда эгилиб олиб қўйнига солар: «Кампирга совға» деб қўяр эди.

Хўл, нозик кўкатларни ўриш ҳар қанча осон бўлса ҳам, жарликнинг тик ён бағридан чиқиб-тушиш анча қийин эди. Лекин чол бундан тап тортмасди. Чалғини ҳамон боягидай силкитиб, каттакон чипта кавуш кийган оёқларини қаттиқ-қаттиқ босиб, майда қадамлар билан секин-секин тепага чиқиб борар, бутун бадани ва қўйлагидан пастга осилиб тушган қорни селкиллаб турар, йўлида битта ҳам кўкатни, битта ҳам қўзиқоринни қол-

дирмай, мужиклар билан ҳам, Левин билан ҳам ҳазиллашишини қўймас эди. Левин унинг орқасидан борар, чолни ўроқсиз ҳам чиқиш қийин бўлган шундай тик тепага чиқаётганда йиқилиб тушмасайди, деб қўрқар эди, лекин чол бемалол чиқиб борар, ишини ҳам қилар эди. Левин чолни аллақандай ташқи бир куч ҳаракатга келтираётганини ҳис қиларди.

VI

Мишкин Верхдаги пичанларни ўриб бўлишди, сўнгги қаторни охирига етказишди, кафтанларини кийишиб, шоду хуррам бўлиб уйларига қайтишди. Левин отига минди-да, мужиклар билан юраги ачишиб хайрлашгандан сўнг уйга жўнаб кетди. У тепадан орқасига қайрилиб қаради, мужиклар пастдан кўтарила бошлаган туман ичида кўринмасди, фақат хушчақчақ йўғон овозлар, кулгилар, бир-бирига тегиб кетган чалғиларнинг жаранггигина эшитиларди.

Сергей Иванович аллақачон тушлик овқатини еб бўлиб, ўз бўлмасида лимон ва муз солинган сув ичиб, почтадан ҳозиргина олинган газеталар билан журналларни ўқиб ўтирганда, сочлари тердан пешонасига ёпишган, тўзғиган кўйлагининг орқаси билан кўкраги қорайиб, ивиб кетган Левин чақчақ уриб кириб келди. У кеча акаси билан ўзи ўртасида ўтган нохуш гапни бутунлай унутиб:

– Қойил, бутун пичанни ўриб ташладик! Қандай ажойиб, қандай ҳайрон қоладиган иш бўлди-я! Хўш, ўзинг қандай ўтирдинг? – деди.

– Вой шўрим! Кепатангни қара! – деди Сергей Иванович, дастлаб укасига норози бир назар билан қараб. – Эй, эшикни ёп, эшикни! – деб қичқирди. – Камида ўнтасини киргиздинг-да.

Сергей Иванович пашшани кўрса жини қуришарди, шунинг учун бўлмасининг деразасини фақат кечаларигина очиб, эшикни маҳкам ёпиб юарди.

– Ўлай агар, битта ҳам киргани йўқ. Киргизган бўлсам, ўзим тутаман. Қандай маза қилганимни айтсам, ишонмайсан! Ўзинг қандай ўтирдинг?

– Яхши. Менга қара, наҳотки кун бўйи пичан ўрдинг, а? Чамамда, қорнинг очиб, бўларингча бўлгандирсан. Кузьма овқатингни тайёрлаб қўйди.

– Йўқ, ҳеч овқат егим йўқ. Ўша ерда овқат қилдим. Энди чиқиб ювиниб олай.

Сергей Иванович калласини тебратиб туриб укасига:

– Чиқа қол, чиқа қол, ҳозир мен ҳам орқангдан бораман, – деди. Кейин кулимсираб: – Бор тезроқ, – деб илова қилди-да, китобларини йиғиб, ўзи ҳам чиқишга тайёрланди. Унинг ҳозир бирдан кўнгли равшан тортиб, укасидан айрилгиси келмай қолди. – Айтгандек, ёмғир ёққанда қаерда жон сақладинг?

– Қанақа ёмғир? Бир оз томчилаб ўтди, холос. Ҳозир ювиниб келаман. Демак, яхши ўтирдим дегин? Жуда соз бўлибди-да, – деди-ю кийингани чиқиб кетди.

Беш дақиқадан кейин ака-ука емакхонада топишди. Левин, гарчи овқат егиси йўқдек туюлса ҳам, Кузьмани хафа қилмаслик учун дастурхон ёнига ўтирди-ю, овқатни ея бошлаганда, овқат жуда ҳам ширин татиб кетди. Сергей Иванович унга жилмайиб қараб турарди.

Кейин бирдан:

– Ҳа-я, сенга хат бор, – деди. – Кузьма, барака топкур, пастдан олиб чиқ. Эшикни ёпиш эсингдан чиқмасин.

Хат Облонскийдан келган эди. Левин овозини чиқариб ўқиди. Облонский Петербургдан: «Доллидан хат олдим, у ҳозир Ергушовода, ишлари яхши эмас эмиш. Жон оғайни, бориб, маслаҳатларинг билан ёрдам бермасанг бўлмайди, сен ахир ҳамма нарсани биласан. Борсанг, Долли жуда хурсанд бўлади. Ёлғиз қолди, бечора. Қайнанам бирга кетган одамлари билан ҳалигача чет элда», деб ёзган эди.

– Жуда соз! Албатта бориб келаман, – деди Левин. – Хоҳласанг, бирга борамиз. Жуда яхши хотин-да, тўғрими?

– Турадиган жойлари узоқми бу ердан?

– Ўттиз чақиримча келар. Йўқ, қирқ чақирим келиб қолса ҳам ажаб эмас. Лекин йўл кафтдай. Яхши ўйнаб келамиз.

Сергей Иванович ҳамон жилмайиб:

– Жуда хурсандман, – деб қўйди.

Укасининг чехрасини кўриб, жуда вақтичоғ бўлиб кетган эди.

Сергей Иванович укасининг ликобча устига энгашган, офтобдан куйган қизил юзига тикилиб туриб:

– Иштаҳанг чакки эмас! – деди.

– Чакки эмас ҳам гапми, карнай! Бунақанги ишнинг ҳар қанақа бемаъни тажангликларга даво эканлигини айтсам, ишонмайсан-да. Мен медицинани Arbeit – scur⁵⁶ деган янги атама билан бойитмоқчиман.

– Лекин сенга бунинг зарурати йўқ бўлса керак, дейман.

– Ҳа, фақат ҳар хил асабий касалларга.

– Рост, буни қўллаб кўриш керак. Ҳа, айтгандек, сенинг олдинга, пичанзорга бормоқчи бўлдим-у, лекин иссиқ шундай забтига олиб бердики, ўрмондан нарёғига ўтолмадим. Ўша ерда бир оз ўтириб, ўрмон орқали қишлоққа ўтдим-да, энагангни кўриб, мужикларнинг сенга қандай қарашини суриштирдим. Гапининг мазмунидан, мужиклар бу ишингни маъқул кўришмаган кўринади. Энаганг: «Хўжайин қиладиган иш эмас бу», деди. Умуман, назаримда, уларнинг «хўжайин иши» деб атаган нарсаларида халқнинг ўзига хос бир тушунчаси бор кўринади. Шу сабабдан ҳам, хўжайинларнинг улар тушунчасидаги доирадан чиқиб кетишлари ақлларига сиғмайди.

– Эҳтимол шундайдир, лекин бу иш одамга шунақаям ажойиб завқ берадики, мен бунақасини умрим бино бўлиб кўрган эмасман. Бунинг ҳеч қандай ёмон жойи ҳам йўқ. Шундай эмасми? – деди Левин. – Нима ҳам қилдим, агар уларга ёқмаган бўлса. Лекин, назаримда, бунинг ҳеч қандай айби йўқ. А?

⁵⁶ Меҳнат давоси (нем.).

Сергей Иванович сўзини давом қилдириб:

– Умуман, бугунги кунингдан жуда хурсанд кўринасан, – деди.

– Топдинг. Бутун пичанзорни ўриб ташладик. Яна қандай бир чол билан танишиб олдим дегин? Унинг қандай ажойиб инсон эканлигини кўз олдингга келтиролмайсан!

– Бўпти, бугунги кунингдан шунақа хурсанд бўлибсан. Мен ҳам. Аввало, иккита шахмат масаласини ечдим, бири жуда ҳам аломат – пиёда бошлаб беради. Сенга ҳам кўрсатаман. Кейин кеча икковимизнинг ўртамизда ўтган гапни ўйладим.

Левин овқатдан сўнг ҳузур қилиб кўзларини қисди, бир неча бор нафасини пуфлаб чиқарди-да, кечаги гапнинг қандай гап эканлигини сира ҳам эсига келтиролмасдан:

– Лаббай? Кечаги гапни? – деб сўради.

– Назаримда, қисман сен ҳақ кўринасан. Фикрларимиздаги қарама-қаршилик шундан иборат эдики, сен ҳаракатга келтирувчи куч деб шахсий манфаатни қўйдинг, мен бўлсам маърифатнинг маълум поғонасида турган ҳар бир кишида умумий бахту саодат манфаати бўлиши керак, деган фикрдаман. Фаолиятни моддий манфаат асосига қурилган бўлиши маъкул дейиш билан, эҳтимол, сен ҳақдирсан. Французлар айтганидек, сен умуман *grime-sautiere*⁵⁷ одамсан; сенга эҳтиросли қизғин фаолият керак ёки ҳеч нарса керак эмас.

Левин акасининг сўзларини эшитса ҳам, лекин ҳеч нимага тушунмас, тушунгиси ҳам келмас эди. У фақат, акам гапига кулоқ солмаётганимни фош қилиб қўядиган биронта савол бериб қўймасайди, деб кўрқарди, холос.

Сергей Иванович укасини елкасидан туртиб:

– Шунақа, оғайни, – деди.

– Албатта. Менда нима айб! Мен ўз фикримни ўтказаман деб тираниб туриб олганим йўқ-ку, – деб жавоб берди Левин, айбини бўйнига олган болаларникига ўхшаш бир жилмайиш билан. «Нима тўғрисида гап талашган

⁵⁷ Бирдан ғайратга кириб ишга киришадиган (франц.).

эдик-а? – деб ўйлади у. – Албатта, мен ҳам ҳақман, у ҳам ҳақ, вассалом. Фақат ҳозир конторага бориб, керакли топшириқларни бериш керак». Левин керишиб, кулимсираб туриб ўрнидан қўзғалди.

Сергей Иванович ҳам кулимсиради.

Сергей Иванович қувват ва тароват барқ уриб турган укасидан ажраб қолгиси келмай:

– Бир оз айланиб келгинг келса, бирга чиқайлик, – деди. – Юр, ишинг бўлса конторага ҳам кириб чиқамиз.

– Э, буни қара! – деб Левин шундай шанғиллаб гапирдики, Сергей Иванович қўрқиб кетди.

– Нима гап, нима бўлди?

Левин пешонасига уриб:

– Агафья Михайловнанинг қўли нима бўлди? – деди. – Бутунлай эсимдан чиқибди-я!

– Бугун анча тузук.

– Шундай бўлса ҳам, бирров кириб чиқмасам бўлмайди. Сен шляпангни кийиб бўлгунигча қайтаман.

Ана шундан кейин Левин пошналарини тўқиллатиб зинапоядан пастга югуриб тушиб кетди.

VII

Степан Аркадьич, гарчи бирор идорада хизмат қилмаган кишилар учун тушунарли бўлмаса ҳам, барча хизматчилар учун тушунарли, уларга маълум бўлган табиий, энг зарурий вазифа билан (бу вазифани адо этмай туриб хизмат қилиш мумкин эмас эди), яъни ўзининг борлигини министрликка эслатиб қўйиш мақсади билан Петербургга келди. Бу вазифани ўташ мақсадида уйдаги пулларининг қарийб ҳаммасини олиб, пойгалар ва чорбоғларда вақтини чоғ қилиб юрган кезларда, Долли, уй харажатини иложи борица камайтириш учун, болалари билан қишлоққа кўчиб чиққан эди. У ўзининг маҳрига тушган Ергушово қишлоғига кўчиб келди. Степан Аркадьич баҳорда келиб шу қишлоқдаги ўрмонни со-

тиб кетган эди. Ергушово Левинга қарашли Покровское қишлоғидан эллик чақиримлик масофада эди.

Ергушоводаги эски, катта уй қачонлари бузиб ташланган, ёндаги кичкина уйни эса князнинг ўзи яхшилаб тузатиб кенгайтириб қўйган эди. Бу кичкина уй, ҳамма чорбоғлардаги шунақа уйлар сингари, кун юриш томонга қараган, ёни билан катта хиёбонга қилиб солинган бўлса ҳам, Доллининг қизалоқлик маҳалида, яъни бундан йигирма йилча олдин анча кенг, анча қулай эди. Лекин бу уй ҳам ҳозир эскириб, чириб қолган эди. Степан Аркадьич баҳорда ўрмонни сотгани келганда, Долли уйни текшириб, ками-кўстини тузаттириб қўйишни сўраган эди. Ҳамма гуноҳкор эрлар сингари, хотинига жуда ҳам ғамхўр бўлиб қолган Степан Аркадьич уйни ўзи келиб текширди-да, ўз фаҳмича, зарур бўлган нарсаларнинг ҳаммасини қилишни топширди. Унинг фаҳмича, мебелларни янгидан қоплатиш, эшик ва деразаларга пардалар осиш, боғни тозалаш, ҳовуз бўйига кўприк қилиш, гуллар экиш керак эди, лекин у бошқа кўп зарур нарсаларни эсидан чиқариб қўйди, бу нарсаларнинг етишмагани орқасида Дарья Александровна кейинча ёмон қийналиб қолди.

Степан Аркадьич меҳрибон ота, ғамхўр эр бўлишга ҳар қанча уринса ҳамки, хотини борлигини, болалари борлигини ҳеч бир эсда сақлаб қололмас эди. У такасалтанг дидли киши эди, ҳамма нарсага ҳам шу кўз билан қарарди. У Москвага қайтиб келгандан сўнг, ҳамма нарсанинг тахт, уйи эса худди қўғирчоқдек бўлганини хотинига зўр ғурур билан эълон қилиб, ўша ерга кўчиб чиқишни маслаҳат кўрди. Хотинининг қишлоққа кўчиб чиқиши Степан Аркадьич учун ҳар жиҳатдан маъқул эди: болалари соғ бўлади, уй харажатлари кам бўлади, ўзининг юриш-туриши ҳам бемалол бўлади. Дарья Александровна эса ёз фаслида қишлоққа кўчиб чиқишнинг болалар учун, айниқса қизилча касалидан кейин ўзига келолмаётган қизи учун, ниҳоят, бачкана хўрликлардан, уни безор қилган ўтинфуруш, балиқфуруш, во-

фурушга бўлган майда қарзларидан қутулиш учун зарур деб ҳисобларди. Иннайкейин, қишлоққа кўчиб чиқишнинг унга ёқиб тушган яна бошқа томони ҳам бор эдики, у ёз ўрталарида чет элдан қайтиб келиши ва докторларнинг топшириғи билан тез-тез чўмилиб туриши керак бўлган синглиси Китини ҳам қишлоққа кўчириб олиб келиш орзусида эди. Кити маъдан сувларидан ёзган хатида: «Икковимиз учун ҳам болалик хотиралари билан тўлиб-тошган Ергушовода ёзни сен билан бирга ўтказишдан бошқа орзум йўқ», деган эди.

Дастлабки пайтларда қишлоқ ҳаёти Доллига жуда оғир бўлди. Болалик чоғларида қишлоққа келиб турар эди, унда қишлоқ шаҳар беазагарчиликларидан қутқазадиган, гарчи чиройли бўлмаса ҳам (Долли бунга кўнар эди), ҳамма нарса арзон, ҳамма нарса қулай, ҳамма нарса бор, ҳамма нарсани топиш мумкин, болалар учун ҳам яхши жой деган тасаввур ҳосил бўлган эди. Лекин ҳозир қишлоққа рўзғор боши бўлиб келди-ю, бу нарсаларнинг ўзи ўйлаганига сира ҳам ўхшамаганлигини кўрди.

Келган кунларининг эртасига бирам жала қуйиб бердики, кечаси йўлак билан болалар хонасидан чакка ўтиб кетди, шундан кейин болаларнинг каравотчаларини меҳмонхонага чиқариб қўйишга мажбур бўлди. Хизматкорлар турадиган жойда ошпаз хотинлар йўқ эди; молбоқарнинг сўзига қараганда, тўққизта сигирдан баъзилари қисир қолибди, баъзилари биринчи туққан, баъзилари, қариб, баъзиларининг елини қотиб қолган экан, болалар учун ҳам на ёғ бор ва на сут. Тухум эса дорига ҳам топилмасди. Сотволишга товук йўқ, этини пай босиб кетган қари, қотма хўрозларнигина қовуриб беришарди. Полларни юндиришга биронта аёл ҳам топиб бўлмасди – ҳаммаси картошка чопиш билан банд. Аравага тушиб саёҳат қилиб ҳам бўлмайди, чунки от битта, у ҳам бўлса аравага кирмайди. Чўмиладиган жой йўқ, чунки анҳор бўйларини моллар босиб, ифлос қилиб ташлаган, бунинг устига кўча томон очиқ, ҳатто пиёда

сайрга ҳам чиқиб бўлмайди, чунки моллар йиқилган тўсиқ-девордан тўғри боққа кириб келишаверади, булар ичида жуда хунук бўкирадиган буқа бор эди, афтидан, сузонғичга ўхшарди. Кийим сақланадиган жавонлар йўқ эди. Борлари бўлса ёпилмас, бир амаллаб ёпганингда ҳам ёнидан ўтсанг очилиб кетаверарди. Дегчалар ҳам, оташ-кураклар ҳам йўқ, кирхонада қозон йўқ, хизматкор қизлар турадиган уйда дазмол тахтаси ҳам йўқ.

Дарья Александровна, ўзининг нуқтаи назарича, бу даҳшатли фалокатга йўлиққандан кейин, дастлабки пайтларда дам олиш ўрнига азоб ичида қолди: кучининг борича ҳаракат қилса ҳам, бу қийин аҳволдан қутулишнинг иложи йўқлигини сезиб, кўзига келган ёшларини зўрға-зўрға тутиб қоларди. Степан Аркадьич чиройли хусни ва одобли муомаласи учун эшикбонликдан приказчиликка кўтарган собиқ вахмистр эса бошига фалокат тушган Дарья Александровнага жони ачимай, ҳурмат билан: «Ҳеч нима қилиб бўлмайди, булар шунақа ёмон одамлар», деярди-ю, ёрдам қилмасди.

Аҳвол ниҳоятда танг эди. Лекин Облонскийларнинг уйида ҳам, ҳамма оилали уйлардаги сингари, кўзга унча чалинмайдиган, лекин ниҳоятда муҳим, фойдали бир шахс бор эди, бу – Матрёна Филимоновна эди. У бекасини юпатиб, ҳамма нарсга ўнгланиб кетади, деяр (бу сўзни Матвей Матрёна Филимоновнадан ўрганиб олган эди), ўзи эса шошилмасдан, ҳовлиқмасдан ҳаракат қиларди.

Долли дарҳол приказчикнинг хотини билан топишди-да, биринчи кундаёқ бу эру хотин билан бирга акация тагида чой ичиб ўтириб, ҳамма ишлар тўғрисида гаплашиб олди. Кўп ўтмай акациялар тагида Матрёна Филимоновнанинг «клуб»и ташкил топди, приказчикнинг хотинидан, оқсоқолдан ва контора ходимидан иборат бўлган бу ташкилот орқали турмушдаги баъзи қийинчиликлар аста-секин барҳам топиб, бир ҳафтадан кейин ҳақиқатан ҳам ҳамма иш ўнгланиб кетди. Том ту-

затилди, оқсоқолнинг қудаси ошпазликка келтирилди, товуқлар сотиб олинди, сигирлар сут бера бошлади, боғ деворини шохлар билан тўсишди, дурадгор болаларга сирғанадиган жой қилиб берди, жовонларга илгак қилинди, энди уларнинг эшиги ўзича очилмайдиган бўлди, дазмол тахтаси ясалди, бунинг бир учини курси суянчиғига, иккинчи учини паст жавонга қўйиб баҳузур дазмоллаш мумкин бўлди, хизматкор қизлар хонасида дазмол ҳиди анқий бошлади.

Матрёна Филимоновна дазмол тахтасига ишора қилиб:

– Ана, бу ҳам бўлди! Ҳадеб қуяётган эдингиз, – деди.

Атрофига бордон тўсиб, чўмиладиган жой ҳам қилинди. Лили чўмила бошлади. Шундай қилиб, Дарья Александровнанинг орзуси қисман бўлса ҳам ушалди: қишлоқдаги ҳаёти бирмунча серташвиш бўлса ҳамки, йўлга тушиб кетди. Лекин Дарья Александровна олтига боласи билан тиниб-тинчиб кетолмасди. Болаларнинг бири оғриб қолди, иккинчиси ҳам оғриши мумкин эди, учинчисига бирон нарса етишмас, тўртинчиси ёмон қилиқ чиқара бошлади, ҳоказо ва ҳоказо. Ҳавонинг очиқ келган кунлари жуда-жуда кам бўларди. Лекин бу иш ва ташвишлар Дарья Александровна учун бирдан-бир бахт эди. Агар шу нарсалар бўлмаса ўзини яхши кўрмайдиган эри ҳақидаги фикрлар билан юраги тарс ёрилиб кетарди. Лекин бундан ташқари, болаларининг касал бўлиши эҳтимол, хасталиклар, болаларнинг ёмон қилиқ орттириши она учун нақадар оғир бир даҳшат бўлмасин, болалар уни оз-моз хурсанд қилиб, дардига малҳам бўлардилар. Бу қувончлар шу қадар кичик, арзимас эдики, қум ичида кўринмаган тиллага ўхшарди, кайфи бузилган кезларида эса қайғудан, яъни қумдан бошқа ҳеч нимани кўрмас эди, аммо фақат қувончини, фақат олтиннигина кўрган бахтли кезлари ҳам бўларди.

Энди бу хилват қишлоқда, тез-тез шодлик гаштини сура бошлади. У кўпинча болаларига қараб туриб, она бўл-

гани учунгина болаларини ҳаддан ташқари яхши кўргани ёлғон эканига ўзини ишонтириш учун қўлидан келган ҳаракатини қиларди, лекин болаларининг яхшилигини, олтови олти хил бўлса ҳам, бундай болалар камдан-кам бўлишини кўнглида таъкидлаб, болалари билан ўзини бахтиёр ҳис қилар, улар билан фахрланар эди.

VIII

Долли қишлоқдаги чатоқликлар тўғрисида эрига шикоят қилиб ёзган хатига май ойининг охирларида, аҳвол озми-кўпми ўнгланиб кетганда жавоб олди. У ҳамма нарсани назар-эътиборга ололмагани учун узр сўраб, иложи топилди дегунча қишлоққа етиб келишга ваъда қилган эди. Аммо иложи топилавермади шекилли, Дарья Александровна июнь бошигача қишлоқда ўзи ёлғиз турди.

Авлиё Петр байрамида, якшанба куни, Дарья Александровна ҳамма болаларига табаррук сув сепдириш учун уларни черковга олиб борди. Дарья Александровна синглиси, онаси, дўст-дугоналари билан чин кўнгилдан қилган суҳбатлари, фалсафий мусоҳабаларида ўзининг динга муносабатидаги эркин мулоҳазалари билан уларни кўпинча таажжубда қолдирарди. Унда дин ҳақида ўзига хос таажжуб бир тушунча бор эди. У бир одам ўлгандан кейин унинг руҳи бошқа жониворга ўтишига ишонар, черков ақидаларини парвойига келтирмай, фақат шу тушунчасигагина эътиқод қиларди, лекин оилада эса фақат ибрат бўлиш учунгина эмас, балки чин қалбдан – черков талабларининг ҳаммасини бажарар, шунинг учун болаларининг бир йилчадан бери табаррук сув сочимиди бўлмаганликларидан хавотир тортиб келарди; мана энди ёзда Матрёна Филимоновнанинг қўллаб-қувватлаши билан болаларини черковга олиб боришга қарор қилди.

Дарья Александровна болаларини қандай кийинтириш хусусида бир неча кун олдин ўйлаб қўйган эди.

Янги кўйлаklar тиктирди, эскиларини бузиб тузаттирди, ювдирди, баҳяларини сўктириб, узайтирди, тугмалар қадатди, ленталарни тайёрлаб қўйди. Инглиз хоним Таняга тика бошлаган кўйлак Дарья Александровнанинг кайфиятини ёмон бузди. Инглиз хоним кўйлакни бошқатдан тикаётиб, енгини ўрнига эмас, қийшиқ ўрнатиб қўйди – шу билан кўйлакни расво қилди. Танянинг елкалари қисилиб қолди, буни кўриб онанинг юраги ачишди. Лекин Матрёна Филимоновна яхшиямки чок солиб, қанот қилиш кераклигини айтиб қолди. Иш ўнгланди-ю, лекин инглиз хоним билан жанжал чиқишига оз қолди. Ҳар ҳолда, эрталабгача ҳамма нарсa тайёр бўлди; попдан ибодатни бошламай туриш тўғрисида илтимос қилинган муддатгача, яъни эрталаб соат тўққизларга бориб, башанг кийинган, чехралари чарақлаган болалар эшик ёнидаги коляска олдида оналарининг чиқишини кутиб турардилар.

Коляскага Матрёна Филимоновнанинг топшириғи билан қорабайир ўрнига приказчикнинг қўнғир отини қўшган эдилар; Дарья Александровна пардоз-андози билан бир оз кечикиб, оқ дока кўйлақда чикди-ю, аравага ўтирди.

Дарья Александровна диққат билан, ҳаяжон билан тараниб-кийинди. Илгарилари ўзи учун, ҳуснини очиш, бошқаларга ёқиш учун ўзига зеб берарди; ёши улғайган сари, ясаниш-тусаниш ўзига ёқмай борди, у хунуклашиб кетганини кўра бошлаган эди. Лекин бугун яна шукуҳ ва ҳаяжон билан кийинди. Бугун у ўзи учун, ўзининг ҳуснини очиш учун эмас, балки, бу ажойиб болаларнинг онаси бўлгани сабабли, умумий таассуротга зарар етказмаслик учун кийинди. Сўнгги марта ойнага қараб, ўзидан мамнун бўлди, чунки кўриниши яхши эди. Лекин балларга борганда яхши кўринишни истаганидек яхши бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда, ҳозир назарда тутган мақсади учун яхши эди.

Черковда мужиклар, қоровуллар ва уларнинг хотинларидан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Лекин Дарья Алексан-

дровна болаларига, ўзига ҳам, ҳамманинг ҳаваси келганлигини кўрди ёки шундай туюлди. Болалари башанг кийимларида гўзал, ажойиб бўлибгина қолмай, ўзларини тутиш-туришларида ҳам ширин-дилбар эдилар. Тўғри, Алёша унча яхши турмади; эгнидаги курткасини кўриш учун ҳадеб калласини орқасига қайириб қарай-верарди, шундай бўлса ҳам ширин, кўзга жуда яқин эди. Таня катта қизлардай укаларига қараб турарди. Лекин кичик қизи Лили ҳамма нарсага соддадиллик билан ажабланиб қарар, шу қилиғи билан дилбар кўринарди, бошига табаррук сув сочилгандан кейин: «Please, some more»⁵⁸ деганда, жилмаймасдан туриб бўлмас эди.

Болалар уйга қайтишда, аллақандай тантанали бир маросим бўлганлигини ҳис қилиб, ювош бўлиб қолишди.

Уйда ҳам ҳамма нарса кўнгилдагидек бораётган эди, лекин нонушта маҳалида Гриша хуштак чалди-ю, ҳамма ишни бузди-қўйди, буниси ҳам майли-я, инглиз мураббиясининг гапига кирмагани жуда ёмон бўлди, натижада ширин пирогдан маҳрум қилинди. Дарья Александровна шу ерда бўлса, бундай кунда жазога йўл қўймаган бўлур эди, лекин мураббиянинг ёнини олмасдан бўлмасди, шунинг учун Гришага ширин пирог берилмайди деган қарорни қувватлади. Бу ҳол умумий шоду хуррамликка андак шикаст етказди.

Гриша бўлса Николинька ҳам хуштак чалганини, лекин унга жазо беришмаганини айтиб йиғлади. «Менга пирог беришмагани учун йиғлаётганим йўқ, – менга бари бир, – лекин нотўғри жазо беришгани учун йиғлаяпман», деди. Бунини эшитиб, Дарья Александровнанинг юраги эзилиб кетди. У Гришанинг гуноҳини кечириш тўғрисида гаплашиш учун мураббиянинг ёнига жўнади. Лекин залдан ўтиб бораётганда шундай бир манзарага дуч келдики, юраги бирдан қувончга тўлди, кўзларига ихтиёрсиз ёш келди, жинояткорни ўзи кечириб қўя қолди.

⁵⁸ Яна бир оз марҳамат (ингл.).

Жазоланган Гриша зал бурчагидаги дераза тагида турар, ёнида эса Таня бор эди. Таня қўғирчоғини боқиш баҳонаси билан инглиз мураббиясидан ўзининг пирогини ётоғига олиб кириб кетишга ижозат сўрабди-ю, у ёққа олиб кириш ўрнига, укасига олиб келибди. Гриша ноҳақ берилган жазодан ҳамон йиғлаб туриб, опаси келтирган пирогни еяр, йиғи аралаш: «Ўзинг ҳам, бирга еяйлик... бирга», деярд эди.

Гришага ачингани аввал Танянинг ўзига ҳам таъсир қила бошлади, кейин савоб иш қилаётганини ўйлаб, кўзларига ёш олди, шундай бўлса ҳам, ўз ҳиссасини олишдан бош тортмади.

Оналарини кўриб олдин қўрқиб кетишди, кейин юзига қараб, ўзларининг яхши иш қилганларини тушунишди-ю, кулиб юборишди, пирог тўла оғизларини, жилмайиб турган лабларини енглари билан артиб, кўз ёшларини, мурабболарини юзларига сурта бошлашди.

– Вой ўлмасам! Янги кўйлаг-а! Таня! Гриша! – онаси тоза кўйлакларни сақлаб қолиш учун шундай деб қичқирса ҳам, кўзларида қувонч ёшлари кўринар, жилмаяр, кулимсираар эди.

Янги кўйлаклар ечтирилди, қизларга блузка, ўғил болаларга эса эски кўйлаклар кийдирилди-да, кўзиқорин териш ва чўмилиб келиш учун яна арава қўшдирилди; бу сафар ҳам, приказчикнинг жаҳлини чиқариб, қўнғир отни ўртага қўшишди. Бу хабар болалар бўлмасида шод-хуррамлик ва қийқириқлар билан қарши олинди, шовқин жўнаб кетгунларича ҳам босилмади.

Улар бир сават кўзиқорин йиғишди, Лили ҳатто оқ қайин кўзиқорини ҳам топиб келди. Илгарилари мисс Гуль топиб, Лилига кўрсатарди, ҳозир унинг ўзи каттакон бир оқ қайин кўзиқоринни топиб келди, ҳамма бирдан суюниб: «Лилия кўзиқорин топди!» деб қичқириб юборди.

Кейин анҳорга келишди, отларни оқ қайин остига қўйиб, ўзлари чўмилгани кетишди. Кучер Терентий,

думлари билан сўналарни ҳайдаб турган отларни дарахтга боғлаб, ўзи сояда, кўкатлар устида чўзилиб, тамаки чекиб ётди. Анҳордан чўмилаётган болаларнинг қийқиришлари, чинқиришлари эшитилиб турди.

Болаларнинг ҳаммасига кўз-қулоқ бўлиш, шўх болаларни тийиш одамни анча овора қилса ҳам, бу пайпоқлар, иштончалар ва ҳар хил оёқларидан ечилган пойабзалларни бир-бири билан адаштириб юбормаслик, уларни эсда олиб қолиш, ботинка ипларини ечиб, кейин боғлаш, тугмаларини чиқариб, кейин қадаш қанча қийин бўлса ҳам, чўмилишни ўзи яхши кўрадиган, болалари учун эса фойдали деб ҳисоблайдиган Дарья Александровна учун дунёда болалари билан бирга чўмилишдек роҳат йўқ эди. Унинг учун бу юмшоқ, бақалоқ оёқларга пайпоқ кийгизишдан, бу яланғоч кичкинтойларни кўтариб келиб сувга чўктириб олишдан, уларнинг гоҳ суюниб, гоҳ кўрқиб чинқиришларини эшитишдан, кўзлари қинидан чиққудай бўлиб кўрқиб кетиб, яна кулиб, жилмайган, нафасини зўрға-зўрға олаётган бу дилбар болаларни, баданларидаги сувларни сочиб югуришган кичкина фаришталарни кўришдан ҳам каттароқ завқ йўқ эди.

Болаларнинг ярми кийиниб бўлганда, қаймоғи олинган сут учун хурмача кўтариб кетаётган, ясаниб-тусаниб олган мужик аёллар анҳорга яқинлашиб, кўрқа-писа бир четда ўтиришди. Матрёна Филимоновна улардан биттасини чақириб, сувда ивиган чойшаб билан битта кўйлакчани қуриштишга берди. Шунда Дарья Александровна аёлларни гапга солди. Улар олдин кўлларини оғизларига тутиб кулишса, берилган саволларга тушунмай туришса ҳам, тезда ўзларини кўлга олиб, гаплаша кетишди ва болаларига ҳаваслари келгани учун Дарья Александровна дарҳол ийиб кетди.

Улардан бири Таняга суқланиб қараб:

– Мунчаям чиройли қиз экан, худди қанддай оппоғ-а, – деди, калласини чайқатиб. – Лекин жуда озғин...

– Ҳа, касал бўлди.

Яна бир хотин Дарья Александровнанинг эмизикли чақалоғига ишора қилиб:

– Ие, бу азаматни ҳам чўмилтиришибди-да, – деган эди, Дарья Александровна фахрланиб:

– Йўқ, бу энди уч ойлик бўлди, – деди.

– Оббо сен-эй!

– Сенинг ҳам боланг борми?

– Тўртта болам бор эди, иккитаси қолди: бир ўғил, бир қиз. Шу рўзадан кейинги ойда сутдан чиқардим.

– Ёши қанчада?

– Икки ёшга тўлиб қолди.

– Нега мунча кеч чиқардинг?

– Бизда одат шунақа: уч рўза ўтиши керак...

Шундан кейин суҳбат Дарья Александровна учун ғоят қизиқ мавзуга кўчди: қандай туғдинг? Бола нима билан оғриди? Эринг қаерда? Тез-тез келиб турадимиз?

Дарья Александровнанинг мужик аёллардан ҳеч ажраб кетгиси келмай қолди, чунки улар билан гаплашиш ниҳоятда қизиқ эди, уларнинг манфаатлари ҳам худди ўзиники билан бир эди. Бу мужик аёллар Дарья Александровнанинг болалари кўплигига, уларнинг яхшилигига шу қадар ҳавас қилишардики, Дарья Александровна бунни кўриб, терисига сиғмай қувона бошлади. Ёш аёллардан бири ҳаммадан кейин кийина бошлаган инглиз хотиннинг учинчи юбкани кияётганини кўрди-ю: «Вой ўлмасам, пак-пакана бўйи бор, етти қават тўни бор, деганлари шу экан-у!» деб юборди, ҳамма шарақлаб кулди. Шу билан улар, бир ёқдан, кулгига сабаб бўлган ва бунга тушунмай қолган инглиз аёлни хафа қилишди-ю, иккинчи ёқдан, Дарья Александровнани ҳам анча кулдиришди.

IX

Дарья Александровна ҳаммаси чўмилган, сочлари ҳўл болалари ўртасида, бошида рўмол билан уйга етиб келганда, кучер:

– Бир барин келяпти, чамамда, Покровское қишлоғининг эгаси бўлса керак, – деди.

Дарья Александровна олдинга чўзилиб қаради-ю, рўпарадан келаётган, кулранг шляпа ва кулранг пальтоли Левиннинг таниш қиёфасини кўриб, суюниб кетди. Левинни кўрганда, у ҳамма вақт хурсанд бўларди. Ҳозир эса ўзининг дабдаба билан келаётганини кўришини билиб, яна ҳам кўпроқ кувониб кетди. Унинг олижаноблигини ҳеч ким Левинчалик билмас эди.

Левин уни кўрди-ю, худди хаёлида тасаввур қилган келажак оила ва ҳаёт манзараларидан бирини кўрган-дек бўлди.

– Жўжа очиб чиққан она товуқнинг ўзисиз, Дарья Александровна.

Дарья Александровна унга кўлини узатиб:

– Келганингизга бирам хурсанд бўлдимки! – деди.

– Хурсанд бўласиз-у, хабар қилмайсиз. Ҳозир акам меникида турибди. Сизнинг бу ерда эканлигингизни Стиванинг хатидан билдим.

– Стиванинг хатидан? – деб Дарья Александровна ҳайрон бўлиб сўради.

– Ҳа, сизнинг бу ерга кўчиб келганингизни ёзиб: «Бирон масалада ёрдам беришингга рухсат этар, деб ўйлайман», дебди. – Левин шуни деб бирдан хижолат бўлди, гапдан тўхтаб, арава ёнида липа сурхларини узиб, тишлаб-туфлаб индамай борди. У, эри ёрдам бериши керак бўлган ишда бегона одамнинг кўмаклашиши Дарья Александровнага оғир ботар, деган хаёл билан хижолат торта бошлаган эди. Степан Аркадьичнинг оила ишларини бегона одамларга топшириш одати Дарья Александровнага ҳақиқатан ҳам ёқмас эди. Шунинг учун бунди

Левин ҳам тушунаётганлигини дарҳол пайқади. Дарья Александровна Левинни ана шундай фаросати, ана шундай назокати учун ҳам яхши кўрарди.

– Тушундим, албатта, – деди Левин, – бу фақат мени кўргингиз келганинигина билдиради, хурсандман. Бу ёғи ҳам борки, сиз шаҳар аёли бўлганингиз учун бу ер қандайдир ёввойи кўриниши мумкин, шу сабабли мабодо ёрдамим зарур бўлиб қолса, жоним билан хизматингизга тайёрман.

– Дастлабки кунларда анча ноқулайликлар бўлди, ҳозир эса қари энагам шарофати билан ҳамма ишлар тузалиб кетди, – деди Долли, Матрёна Филимоновнага ишора қилиб. Кампир гап ўзи устида кетаётганлигини фаҳмлаб, Левинга очиқ чеҳра билан дўстона кулимсираб боқарди. Матрёна Филимоновна Левиннинг Китига муносиб куёв эканлигини билар, иши ўнгидан келса эди, деб юрарди.

– Аравага чиқинг, биз бир оз жилишамиз, – деди у Левинга.

– Йўқ, пиёда бораман. Болалар, ким мен билан отдан ўзишга чопишади?

Болалар Левинни жуда кам билишарди, қачон кўрганлари ҳам эсларида қолмаган эди, шундай бўлса ҳам, улар Левинга, ўзларини сохта кўрсатган катта кишиларни кўрганда болалар юрагида уйғонадиган ғалати тортиниш, жирканиш ҳисси билан қарашмас эди. (Бундай қараганлари учун кўпинча уларнинг бошида калтак синарди). Ҳар қандай нарасада қилинган сохталик энг ақлли, энг зеҳнли одамни алдаши мумкин, лекин сохталик ҳар қанча яшириб-беркитилган бўлмасин, уни энг тўпос бола ҳам билиб олади, билгандан кейин эса ундан жирканади. Левинда ҳар қанча камчилик бўлса бордир, лекин сохталикдан заррача ҳам асар йўқ эди, шунинг учун болалар оналарининг юзида дўстлик ифодасини кўриб, унга шундай муносабатда бўлдилар. Левиннинг таклифи билан болалардан иккита каттаси аравадан сакраб тушди-да, энагалари билан, мисс Гуль билан, оналари

билан қандай тортинмай чопишса, у билан ҳам шундай бемалол чопишиб кетди. Лили Левинга қараб талпинган эди, онаси унга узатди, Левин Лилини елкасига ўтқазиб олиб, бирга чопиб кетди.

– Қўрқманг, қўрқманг, Дарья Александровна! – деярни у хушвақтлигидан жилмайиб. – Қоқинмайман, тушириб юбормайман.

Дарья Александровна унинг чаққон, кучли, эҳтиётли ва жиддий ҳаракатларини кўриб, кўнгли тинчиди-ю, унга қараб қаҳ-қаҳ уриб кула бошлади.

Левин шу ерда, болалар ёнида, ўзи ҳурмат қиладиган Дарья Александровна ҳузурида болаларча қувониб, яй-раб-яшнаб кетди, бу хушчақчақликни Дарья Александровна жуда ҳам яхши кўрарди. У болалар билан югуришиб, уларни гимнастикага ўргатар, яхши билмаган инглизча сўзлари билан мисс Гулни кулдирад, қишлоқдаги ишларидан Дарья Александровнага сўзлаб борарди.

Тушликдан сўнг Дарья Александровна у билан балконда холи қолиб Китидан гап очди.

– Хабарингиз борми? Кити келиб, ёзни шу ерда ўтқазиб кетмоқчи.

– Ростдан-а? – деди у бирдан ҳовлиқиб, кейин гапни бошқа ёққа айлантириб юборди. – Нима қилай, сигирларимдан иккитасини юборайми? Агар ҳисоб-китоб тўғри бўлсин десангиз, майли, виждонингиз қийналмаслиги учун, ойида беш сўмдан тўлаб турарсиз.

– Йўқ, раҳмат. Бу томонлар ҳал бўлган.

– Ундай бўлса, сигирларингизни кўраман, рухсат этсангиз, қандай боқишни ўргатиб қўяман. Ҳамма гап боқувда.

Шундан кейин Левин, гапни бошқа ёққа буриш учун, Дарья Александровнага сутчилик хўжалиги назариясини айтиб берди, унинг фикрича, сигир ем-хашакни сутга айлантириб берадиган бир машина эди, холос.

Левин бу нарсани гапириб турса ҳам, Кити ҳақидаги тафсилотни жуда ҳам билгиси келар, шу билан бир-

га бундан қўрқар эди. Не-не азоб билан қўлга киритган тинчлигининг бузилишидан даҳшатга тушарди.

Дарья Александровна малол келгандек қилиб:

– Тузуг-у, лекин бу нарсага биров қараб туриши керак-да, ким қарайди? – деб жавоб берди.

У Матрёна Филимоновна ёрдами билан рўзгорини шу қадар йўлга солиб юборган эдики, энди ўзгартиришга ҳеч раъйи йўқ эди. Бундан ташқари, Левиннинг қишлоқ хўжалиги ҳақидаги билимига ҳам ишонмасди. Сигир сут ясаб берадиган машина деган мулоҳазалари ҳам унга шубҳали кўринарди. Дарья Александровнанинг назарида, бу хил мулоҳазалар хўжаликнинг ривожига фақатгина халақит бериши мумкин эди. Унинг фикрича, бу осон нарса: фақат Матрёна Филимоновнанинг тайинланганлари қилинса, яъни Олақорин билан Оққулоққа кўпроқ ем-хашагу терт бериб турилса, ошпаз ювиндиларни кирчининг сигирига олиб кетиб қолмаса бўлгани эди. Ун, кўкат бериб боқиш тўғрисидаги гаплари эса дудмал, шубҳали гаплар. Ҳозир гапиргиси келиб турган асосий нарса бу эмас, Кити масаласи эди.

Х

Ўртага тушган қисқагина жимликдан сўнг, Дарья Александровна:

– Кити менга юборган хатида ҳозир танҳоликдан, осойишталикдан бошқа ҳеч нарсани хоҳламайман, деб ёзибди, – деди.

– Қалай, соғлиги яхшими? – деб сўради Левин юраги ўйнаб.

– Худога шукур, бутунлай тузалиб кетибди. Кўкрагида касал борлигига ҳеч ишонгим келмовди-я.

– О, жуда хурсандман! – деди Левин; Лекин бу сўзларни айтиб, унга жимгина қараб қолганда, Дарья Александровнага Левиннинг юзида қандайдир маъюс, ожиз бир ифода кўрингандай бўлиб кетди.

Дарья Александровна меҳрибон, бир оз истеҳзоли табассуми билан жилмайиб туриб:

– Менга қаранг, Константин Дмитрич, – деди, – Китига нима учун аччиқ қиласиз?

– Менми? Ҳеч аччиқ қилмайман, – деди Левин.

– Йўқ, аччиқ қиласиз. Бўлмаса, Москвада эканлигингизда нима учун бизникига ҳам, уларникига ҳам кирмадингиз?

– Дарья Александровна, – деди у қулоқларигача қизариб, – шундай зийрак хотинсиз-ку, пайқамаганингизга ҳайрон қоламан. Била туриб, менга ҳеч раҳм қилмасдан...

– Нимани биламан?

– Менинг турмуш қуриш тўғрисида таклиф қилганимни, лекин рад жавоби олганимни биласиз, – деди Левин; бир зумгина олдин Китига нисбатан юрагида қайнаб-тошган нозик ҳислар ўрнини кўрган ҳақорати учун ғалаёнга келган ғазаб ҳислари эгаллаб олди.

– Нима учун мени билади деб ўйлайсиз?

– Шунинг учунки, буни ҳамма билади.

– Сизнинг хатоингиз мана шунда; пайқаб юрган бўлсам ҳам, лекин билмас эдим.

– А! Бўлмаса, мана энди билдингиз.

– Мен фақат қандайдир бир ҳодиса бўлганини, нимадир унга қаттиқ азоб бераётганлигини фаҳмлаган эдим, ўзи бу ҳақда минбаъд гап очма деб илтимос қилган эди. Агарки менга айтмаган бўлса, демак, бошқа ҳеч кимга ҳам айтган эмас. Хўш, нима воқеа бўлган? Қани, айтинг-чи.

– Нима воқеа бўлганини сизга айтган эдим-ку.

– Қачон?

– Охирги марта сизларникига борганимда.

– Мен сизга айтсам, – деди Дарья Александровна, – бечорага жуда жоним ачийди, жуда ҳам. Сиз фақат иззати нафсингиз оғригани учун азоб тортасиз...

– Эҳтимол, – деди Левин, – лекин...

Долли унинг сўзини бўлиб қўйди.

– Лекин у бечорага жуда, жуда жоним ачийди. Энди ҳамма сирга тушундим.

– Энди мени кечирасиз-да, Дарья Александровна, – деди Левин, ўрнидан кўзғалиб. – Хайр! Яхши қолинг Дарья Александровна.

– Йўқ, тўхтанг, – деди у Левинни енгидан тутиб, – шошманг, пича ўтиринг.

Левин дафн қилинган деб ҳисоблаган умидининг қалбида яна бош кўтариб, ҳаракатга кела бошлаганини сезиб турса ҳам, ўтираётди:

– Жон Дарья Александровна, бу ҳақда гапирмайлик, барака топкур, – деди.

Дарья Александровна:

– Сизни яхши кўрмаганимда, – деди-ю, кўзларига ёш олди, – сизни билмаганимда, сизни танимаганимда...

Ўлиб кетгандай туюлган ҳис аста-секин тирилиб, бош кўтара ва Левиннинг қалбини забт эта борди.

– Ҳа, энди ҳамма сирга тушундим, – деб Дарья Александровна сўзини давом эттирди. – Сиз бундай нарсаларга тушуна олмайсиз. Сиздай боши очиқ эркаклар, қиз танлаб юрган эркаклар кимни яхши кўришини ўзлари билади. Аммо куёв кутиб турган қизлар, аёллик, қизлик номуси тилларини боғлаб қўйган қизлар сиз эркакларни узоқдан кўришади-ю, сўзларингизга қараб иш кўришади, қизлар шундай нарсаларни ҳис этишади ва этиши мумкинки, нима дейишни билмай қолишади.

– Албатта, агар қалби ундамаса...

– Йўқ, қалби ундайди, лекин бу ёғини тушунинг: сиз эркаклар бирон қизни кўз остларингизга олсангиз, уйларига борасизлар, танишасизлар, хулқ-одобига қарайсизлар, пайт пойлайсизлар, яхши кўриш-кўрмасликларингизни аниқлайсизлар, яхши кўрганликларингизга ишонганингиздан кейингина бирга турмуш қуришни таклиф қиласизлар...

– Йўқ, бу унча тўғри эмас.

– Муҳаббатингиз вояга етгандан ёки икки талабгорнинг биттаси тарози палласини босиб кетгандан кейин, таклиф қиласиз. Лекин қизнинг раъйини сўрашмайди. Ўзи танлаб олсин деб ташлаб қўйишади, қиз бечора бўлса қайси бирини танлашини билмайди. Фақат «ҳа» ё «йўқ» деб жавоб беради, холос.

Левин: «Ҳа, мен билан Вронскийни танлашга ўхшаш», деб ўйлади-ю, қалбида тирилган мурда яна ўлди, фақат қалбини чангаллаб қийнай бошлади.

– Дарья Александровна, – деди у, – қўйлакни ёки бошқа сотиб олинadиган нарсани шундай танлайдилар, лекин муҳаббатни эмас. Бир бор танладими, вассалом... яна бошқасини излаб юриш тўғри келмайди.

Дарья Александровна, ундаги бу ҳиснинг фақат аёлларгина биладиган бошқа бир ҳисга нисбатан пасткашлигидан ҳазар қилаётгандек:

– Ах, мағрурлик, бу мағрурлик қурсин-да! – деди. – Сиз Китига оғиз солган пайтингизда, у худди ўша аҳволда эди, жавоб бера олмасди. Унда иккиланиш бор эди. Сизни танлашни ҳам, Вронскийни танлашни ҳам билмай, иккиланиб юрган пайти эди. Уни ҳар кун кўриб турарди, сизни бўлса узоқ вақтлардан бери кўрмаган эди. Фараз қилайлик, Кити каттароқ ёшда бўлса, масалан, унинг ўрнида мен бўлсам, иккиланишга ўрин қолмас эди. Вронский менга жуда бемаъни киши кўринарди, охири бемаъни бўлиб ҳам чиқди.

Левин Китининг жавобини эслади. У: йўқ, бўладиган гап эмас бу, деган эди...

– Дарья Александровна, – деди у қуруққина қилиб, – менга бўлган ишончингизнинг қадрига етаман, албатта; лекин, фикримча, сиз хато қиласиз. Ҳақманми ё ноҳақманми, лекин сизнинг нафратингизни қўзғатган ўша мағрурлик Катерина Александровна тўғрисида ўйлашга имкон бермайди, тушуняпсизми, бунга ҳеч йўл қўймади.

– Мен бир нарсани эсингизга солиб қўяй: тушуняпсизми, мен ўз болаларимдай яхши кўрадиган синглим

ҳақида гапиряпман. У сизни яхши кўрарди, деяётганим йўқ, мен фақат ўша маҳалда берган жавоби ҳеч нарсани далолат қилмайди деб айтяпман, холос.

– Ҳайронман! – деди Левин ўрнидан сакраб туриб. – Жонимга қандай азоб бераётганингизни билсангиз эди! Чунончи, масалан, болангиз ўлиб қолди дейлик, бошқалар келиб: аттанг, ўлмаса ундай бўларди, бундай бўларди, ўлмаслиги ҳам мумкин эди, дейишса, сиз унақа одамлардан хурсанд бўлармидингиз! Йўқ, у ўлган, ўлган, ўлган...

Дарья Александровна Левиннинг ҳаяжон ичида эканига қарамай, маъюс бир заҳарханда билан:

– Хўп қизиқ одамсиз-да, – деди. Кейин гапини ўйланиб туриб давом қилди: – Ҳа, энди тушуняпман, кўзим энди очиляпти. Шундай қилиб, Кити келганда бизни йўқламай кўяр экансиз-да?

– Йўқ, келмайман. Албатта, Катерина Александровнани кўришдан қочиб эмас, лекин иложини топган жойимда мени кўриш дилсиёҳлигидан у кишини халос қилишга тиришаман.

– Жуда, жуда ҳам қизиқ одамсиз, – деб такрорлади Дарья Александровна, унинг юзига меҳр билан тикилиб туриб. – Хўп бўлмаса, бу ҳақда оғиз очмаган бўла қолайлик. Нимага кирдинг, Таня? – Дарья Александровна қизининг кирганини кўриб, французчалаб сўради.

– Куракчам қаерда, ойи?

– Мен французчалаб гапиряпман, сен ҳам шундай жавоб бер.

Қизи ҳам французчалаб гапирмоқчи бўлди-ю, лекин куракчанинг французча номини эсидан чиқариб қўйган эди, онаси айтиб бергандан кейин, куракчасини қаердан топиш мумкинлигини француз тилида айтиб берди. Бу нарса ҳам Левинга хуш ёқмади.

Энди Дарья Александровнанинг уйидаги нарсалар ҳам, болалари ҳам Левиннинг кўзига аввалгидек жозибали кўринмади.

«Нима учун болалари билан французча гаплашади-я? Бу нақадар ғайритабиий, қалбаки бир нарса! Болалари ҳам буни сезиб туришибди. Французчани ўргатишга ўргатади-ю, самимиятдан узоқлаштиради, холос», деб ўйланди, лекин у билмас эдики, Дарья Александровна бу нарса устида йигирма марталаб ўйлаган, ва, оқибат, самимият зарарига бўлса ҳамки, болаларини шу йўлда тарбиялашга қарор қилиб қўйган.

– Ҳозир қаяққа ҳам борасиз-а? Ўтиринг.

Левин чой маҳалигача қолди, лекин вақтичоғлигидан асар ҳам қолмади, ўзини ўнғайсиз ҳис қила бошлади.

Левин чойдан сўнг даҳлизга чиқди-да, йўл тараддудини кўриш ҳақида буйруқ бериб, яна уйга қайтиб кирганда Дарья Александровна ҳаяжонланган, авзойи бузилган, кўзлари ёшланган эди. Левин даҳлизга чиқиб кетганда, Дарья Александровна учун шундай бир ҳодиса рўй бердики, натижада унинг бугунги бахти, болаларидан фахрланиши, ғурури бир зумда яксон бўлди. Гриша билан Таня тўп талашиб уришиб қолишди, Дарья Александровна чинқириқни эшитиб, болалар бўлмасига югуриб кирди-ю, даҳшатли бир манзара устидан чиқди. Таня Гришанинг сочини чангаллаб олган, жаҳлидан юзлари қаҳрли тус олган, Гриша эса Танянинг тўғри келган ерига мушт туширар эди. Буни кўрганда, Дарья Александровнанинг ичида бир нима узилгандай бўлди. Гўё боши устига зулмат булутлари сузиб келарди: у шу қадар фахрланиб юрган болалари энг оддий, эл қатори болалар бўлибгина қолмай, балки ёмон, тарбияси бузуқ, қўпол, қилиқлари йиртқич ҳайвонларникига ўхшаган ёвуз болалар эканлигини англади.

Дарья Александровна ҳозир бошқа тўғриларда гапириш ва ўйлаш ҳолатида эмас эди, у ҳозир ўз бахтсизлигини Левинга айтиб беролмасдан туролмас эди.

Левин унинг куйиб-ёнаётганлигини кўриб турар, бу жанжал болаларнинг доғули эмаслигини, ҳамма болалар ҳам муштлашиши мумкинлигини айтиб, уни юпатишга

тиришар эди. Левин тилида шундай деса ҳам, дилида: «Йўқ, мен болаларим билан нозланиб, французча гаплашмайман, лекин болаларим ҳам булардақа бўлмайди, фақат болаларни бузмаслик, расво қилмаслик керак, холос, ана унда болалар ажойиб бўлади. Ҳа, менинг болаларим сира ҳам буларга ўхшамайди», деб ўйларди.

У хайрлашиб жўнаб кетди, Дарья Александровна ҳам уни ортиқ тутиб турмади.

XI

Июль ойининг ўрталари эди. Опасининг Покровскоедан йигирма чақирим нарида бўлган қишлоғи оқсоқоли Левин олдига ишларнинг аҳволи ва ўрим-йиғимнинг бориши ҳақида ҳисоб бергани келди. Опасининг мулкидан келадиган асосий даромад пичанзорлардан унарди.

Илгариги йилларда мужиклар пичанни ҳар десатинасига йигирма сўмдан бериб ўриб келишарди. Левин мулкни ўз бошқармасига олгандан кейин, пичанзорларни текшириб кўриб, бу ҳақнинг озлигини аниқлади-ю, десатинасига йигирма беш сўмдан нарх қўйди. Мужиклар бунга рози бўлишмади ва, Левиннинг гумонича, бошқа харидорларни ҳам йўлдан уришди. Ана шундан кейин Левин ўзи бориб, пичанзорнинг бир қисмини одам ёллаб, бир қисмини эса учдан бирга ўрдиришни буюрди. Опасининг мужиклари бу янги тартибга жону жаҳдлари билан қарши чиққан бўлишса ҳам, иш юришиб кетди ва биринчи йилдаёқ пичанзордан қарийб икки ҳисса ортиқ даромад олинди. Бўрноғи йил ҳам, ўтган йили ҳам мужикларнинг норозилик қилишига қарамай, ўрим-йиғим яна ўша тартибда ўтди. Бу йил мужиклар ҳамма пичанни учдан бирга ўришган эди, мана энди оқсоқол ҳамма пичанларнинг йиғиштириб олинганлигини, ёғингарчиликдан кўрқиб, контора бошлиғининг кўзида пичанларни тақсим қилганлигини, хўжайинга тегадиган пичанларни саккиз ғарам қилиб қўйганлиги-

ни айтгани келган эди. Левин ўзининг «асосий пичанзордан қанча пичан олинди?» деган саволига берилган дудмал жавобдан, оқсоқолнинг сўрамай-нетмай пичанларни шошиб тақсим қилиб юборганидан, унинг гапи ва авзойидан бунда бир ғирромлик борлигини сезиб, ўзи текшириб келишга қарор қилди.

Левин чоштгоҳда қишлоққа етиб келди-да, отини бир қари ошнасининг (бу чол акасини эмизган мужик аёлининг эри эди) эшиги олдига қўйиб, пичан тақсимотини сўроқлаб кўриш учун, чолнинг асаларилар сақланадиган ҳовлисига кирди. Сергап чол Парменич Левинни кўриб жуда суюнди, унга бутун хўжалигини кўрсатди. Асалариларни, бу йил уларнинг қанча кўпайганини оқизмай-томизмай айтиб берди, аммо Левиннинг пичан тўғрисидаги саволига истар-истамас дудмал жавоб қилди. Бу нарса Левинда тахминларининг тўғрилигини тасдиқлади. Шундан кейин пичанзорга бориб, ғарамларни кўрди. Ҳар бир ғарамда эллик аравачалик ҳам пичан йўқ эди. Левин мужикларнинг кирдикорларини фош қилиш учун пичан ташиётган араваларнинг ҳаммасини дарҳол чақиртириб, кўзи олдида бир ғарамни саройга ташиттирди. Ғарамдан атиги ўттиз икки аравагина пичан чиқди. Оқсоқол пичаннинг олдин юмшоқ бўлганлигини, кейин ғарамда босилиб қолганлигини, пичанлар ҳалол тақсим қилинганлигини айтиб қасам ичса ҳам, Левин сўзида маҳкам туриб, пичанни ўзининг буйруғисиз тақсим қилганлигини, шунинг учун ҳар бир ғарамни эллик арава пичан ўрнида қабул қилолмаслигини билдирди. Узоқ талашиб-тортишганларидан кейин, мужиклар бу ўн битта ғарамни эллик аравадан деб ўзлари оладиган, хўжайинга эса яна қўшимча пичан ажратиб берадиган бўлдилар. Бу талашиб-тортишув, пичан бўлишув можароси кечгача чўзилди. Пичан охиригача тақсим қилиб бўлингандан кейин, Левин бошқа ишларни контора ходимига топширди-да, ўзи устига тол новдаси санчиб белги қўйилган ғарам ёнида ўтириб, одамлар қайнаб-тошган пичанзорни томоша қила бошлади.

Унинг кўз ўнгида, анҳорнинг ботқоқ орқасидаги қайрилишида, ола-қуроқ кийимли мужик аёлларнинг чақчақ урган жарангдор товушлари эшитилди. Ҳадемай улар юмшоқ пичанларни кўкат ўсиб чиққан далага тўплай бошладилар. Аёллар орқасидан мужиклар айри билан юриб, хотинлар тўплаган пичанларни ғарамлаб туришди, дам ўтмай кенг, баланд, думалоқ ғарамлар қад кўтара бошлади. Чап томонда, пичанлари йиғиштириб олинган майдонда эса гулдураб аравалар келар, ғарам пичанлари бирин-кетин араваларга ортилар, ғарамлар ўрнида бир томонини отлар сағриси устига осилиб тушиб турган, оғир пичанли араваларгина қоларди.

– Ҳавонинг очиқлигида ташиб олингани маъқул-да! Хўп пичан бўлди-да! – деди чол, Левиннинг ёнига келиб ўтириб. – Пичан ҳам гапми? Қара, худди ўрдак болалари дон тергандай териб олишяпти-я! – деб чол араваларга юклашаётган пичан ғарамларга ишора қилди. – Қиёмдан берисига ярмидан кўпини ташиб қўйишди я, азаматлар!

Буларнинг ёнидан бир йигит арава яшиги олдидаги пештахта устига ўтириб олиб, от тизгинини силтаб ўтиб борарди. Чол:

– Ҳа, охиргисими? – деб қичқирди.

Йигитча ҳам от жиловини тортиб туриб:

– Охиргиси, ота! – деб жавоб қилди-ю, арава яшигида ўтириб бораётган қизил юз жувонга қараб кулимсираб қўйди; бу хушчақчақ жувон ҳам унга бир кулимсираб қўйгандан кейин йигит отини ҳайдаб кетди.

– Ким бу? Ўғлингми? – деб сўради Левин.

– Кенжам, – деди чол, мулойимгина жилмайиб.

– Азамат йигит экан!

– Чакки эмас.

– Хотин олганми?

– Ҳа, уч йил бўлиб қолди.

– Бўлмаса, болалари ҳам бордир?

– Бола қайда! Бир йилгача ҳеч ниманинг фаҳмига бормай юрди, – деб жавоб берди чол. – О, роса пичан бўпти-

да! Пичанмисан пичан-да! – деди яна чол, гапни бошқа ёққа буриш учун.

Левин Ванька Парменов билан хотинига диққат билан қараб турди. Улар Левин яқинидаги ғарамни юклашаётган эди. Иван Парменов аравада туриб, ёш, хушрўй қайлиғи аввал қучоқ-қучоқ қилиб келтириб турган, кейин эса айри билан чаққон-чаққон узатган пичанларни олар, текислар, оёқлари билан тепиб ётқизарди. Ёш жувон кулиб туриб, эпчиллик билан ишлар эди. Босилиб қолган ғарам пичанлари гоҳида айрига илинмас эди. Шундай пайтларда аввал пичанни бўшатиб, орасига айрини суқарди-да, кейин чапдастлик ила гавдасининг бутун оғирлиги билан айрини босиб туриб, қизил дурра ёпилган яғринини дарҳол ростлар, қаддини кўтарарди-ю, оқ парда остидаги бўлиқ кўксини дўрттайтириб, айри сопини маҳкам ушлаганича пичанни аравага ошириб ташларди. Иван эса, унинг бир дақиқа ортиқча заҳмат чекишига ҳам йўл қўймай, узатилган пичанни қулочларини кенг очиб дарҳол илиб олар, аравага жойлаб борарди. Жувон пичаннинг қолганини айри билан узатиб бергандан сўнг, бўйнига тўкилган хас-чўпларни қоқди-да, офтобда куймаган оқ пешонасига тушиб қолган дуррасини тузатиб қўйгач, араванинг тагига кириб, арқон тортишга тутинди. Иван қаерга боғлашини юқоридан айтиб турган эди, қайлиғининг бир нима деганини эшитиб, хахолаб кулиб юборди. Бу ҳар икки чехрада яқиндагина уйғонган кучли, навқирон севги ифодаси кўзга ташланиб турарди.

XII

Аравадаги пичан арқон билан маҳкам қилиб боғланди. Иван тепадан сакраб тушиб, бардам, тўқ отни жиловидан етаклаб кетди. Ёш жувон эса айрисини аравага ташлади-ю, ашула айтиб кетишаётган аёллар томон дадил одимлар билан қўлларини силтаб-силтаб юриб кетди. Иван йўлга чиқиб, аравалар карвонига қўшилди. Аёллар айрилари

елкада, ранг-баранг гулдор кўйлакларда, шанғиллашиб, чақчақлашиб аравалар орқасида боришарди. Аёлларнинг бири йўғон, носоз бир товуш билан ашулани бошлаб нақаротигача айтди, ана шундан кейин ашулани элликка яқин турли-туман, кўпол-нозик, баланд овоз илиб олиб, яна бошдан охиригача айтди.

Аёллар ашула билан Левинга яқинлашиб келардилар, назарида булутлар гулдурос билан устига босиб келаётгандек бўлди. Булут босиб келиб, Левинни қамраб олди, мана энди Левин чўзилиб ётган ғарам ҳам, бошқа ғарамлар, аравалар ва узоқ-яқинлардаги пичанзорлар ҳам ҳайқириқлар, хуштаклар, ҳиқ-ҳиқлар билан қоришиб кетган бу гулдурос, шўх ашуладан ларзага кела бошлади. Бу соғлом кишиларнинг ўйин-кулгиларига Левиннинг ҳаваси келар, бу ҳаёт тантанасига ўзининг ҳам қатнашгиси келар эди. Лекин қўлидан ҳеч нарса келмасди, фақат жимгина ётиб томоша қилишдан, қулоқ солишдан бошқа иложи йўқ эди. Одамлар кўздан ғойиб бўлиб, ашулалари эшитилмай қолганда, Левинга ўзининг ёлғизлиги, умрини беҳудага ўтказаятганлиги ва бу оламга душманлик кўзи билан қараганлиги ўзига қаттиқ алам қилди.

У билан пичан тўғрисида кўпроқ талашган, ундан диллари озор тортган ана ўша мужикларнинг баъзилари ёки Левинни алдамоқчи бўлганлар унга очиқ чехра билан бош эгиб таъзим қилишади, афтларидан, кўнгилларида унга нисбатан ҳеч қандай ёмонлик йўқ, бўлиши ҳам мумкин эмас эди ёки уни алдамоқчи бўлганликлари учун пушаймон бўлганларининг асари ҳам кўринмас эди. Бу нарсаларнинг ҳаммаси умумий қувноқ меҳнат денгизида ғарқ бўлиб кетган эди. Ёруғ кунни берган худо куч-қувват ҳам беради. Кун ҳам, куч-қувват ҳам меҳнатга сарф қилинади, мукофот ҳам меҳнатдан олинади. Лекин бу меҳнат ким учун? Меҳнат самараси қандай бўлади? Бу хусусда бош қотириш беҳуда, бунинг ишга алоқаси йўқдир.

Левин бу ҳаётни кўпинча ҳавас қилса ҳам, шундай ҳаёт кечирувчиларга кўпинча ҳасад қилиб келган бўлса

ҳам, лекин бугун, айниқса, Иван Парменовнинг ёш қайлиғига қилган муносабатларини кўргандан кейин, ўзи яшаб келган оғир, беҳуда, сунъий шахсий ҳаётни меҳнат билан тўлган ана шу пок, чиройли ҳаётга алиштириш мумкинлигини ва бунинг фақат ўзигагина боғлиқ эканлигини биринчи марта равшан англади.

Ёнида ўтирган чол аллақачон уйига кетган, одамлар ҳам тарқаб бўлган эди. Яқинда турадиганлар уйларига кетиб, узоқдан келганлар эса шу ерда ётиб қолиш ҳаракатида овқат қилишмоқда эди. Левин ҳамон ғарамда ўйга ботиб ётар, гоҳо у ёқ бу ёқларни томоша қилар, одамларнинг сўзларига қулоқ солар, лекин одамлар буни сезмасдилар. Пичанзорда ётиб қолган одамлар қисқа ёз кечасида қарийб мижжа қоқмай чиқардилар. Олдин умумий гурунги эшитилди. Кейин овқат устида хахолашиб кулишди, сўнг-ра яна ашула, кулгилар бошланди.

Бу узун меҳнат куни уларда қувноқликдан бошқа ҳеч қандай асар қолдирмаган эди. Тонг отардагина ҳамма ёқ жимиди. Фақат туни билан жимимаган ботқоқдаги бақаларнинг қуриллаши ва тонг олдида кўтарилган туманда ўтлаб юрган отларнинг пишқиришларигина эшитилиб турарди. Левин кўзларини очиб ғарамдан турди-да, юлдузларга қараб, тонг отганлигини кўрди.

Левин шу қисқа тунда миясидан ўтган, ҳис қилган нарсаларнинг ҳаммасини биратўла ифода қилишга тиршиб: «Хўп, энди нима қиламан? Қандай тадбир кўраман?» деди ўз-ўзига. Миясидан қайта-қайта ўтган ва ҳис қилган нарсаларнинг ҳаммаси учта алоҳида фикр туркумига бўлинарди. Биттаси – эски ҳаётдан, фойдасиз билимдан, ҳеч нарсага керак бўлмаган илмдан воз кечиш фикри эди. Бу нарсалардан воз кечиш унга завқ берар, шунинг учун ҳам бу нарсалар унга осон ва соддага ўхшаб кўринарди. Иккинчи хил фикр ва тасаввурлари эса энди бошламоқчи бўлган ҳаётга тааллуқли эди. У бу янги ҳаётнинг соддалигини, тозаллигини, қонунийлигини равшан ҳис қилар ва ундан қаноат, ўзини қадр-

лаш ҳисларини топишига ва тинчишига қаттиқ ишонар эди. Аммо учинчи хил фикрлар эски ҳаётдан янги ҳаётга қандай қилиб ўтиш керак экан деган савол атрофида айланиб юрар, кўзига равшан бир нарса кўринмас эди, «Хотин олайми? Ишлайми, зарурий иш орқасидан югурайми? Покровскоени ташлаб кетайми? Ер сотиб олайми? Бирор жамиятга аъзо бўлиб кирайми? Деҳқон қизига уйланайми? Қандай қилиб? – деб қайта-қайта ўзидан-ўзи сўрар, лекин жавоб тополмас эди. – Дарвоқе, кечаси ухлаганим йўқ, шунинг учун ўзимга ўзим равшан жавоб тополмайман, – деб ўйларди. – Бу нарсаларни кейин аниқлайман. Лекин бир нарса аниқки, бу тун тақдиримни ҳал қилди. Оила ҳаёти тўғрисидаги аввалги хаёлларим пуч экан, беҳуда экан, – деди яна ўзига. – Бу нарса ўйлаганимдан кўра соддароқ, яхшироқ...»

Бошининг қоқ устига, осмон ўртасига келиб тўхтаган, худди садаф чиғаноғига ўхшаган оқ булут пағасига қараб: «Нақадар чиройли! – деб ўйлади Левин. – Бу гўзал тунда нақадар гўзал ҳамма нарса! Бу булут қачон чиғаноқ шаклига кира қолибди, а? Ҳалигина осмонга қараганимда иккита йўл-йўл булутдан бошқа ҳеч нима йўқ эди. Ҳа, менинг ҳаётга бўлган қарашларим ҳам ана шу тахлит сезилмасдан ўзгариб кетди!»

Левин пичанзордан чиқиб, катта йўл билан қишлоққа кетди. Шабада турди, кейин ҳар маҳалдагидек, тонг олдида, ёруғ қоронғилик устидан тўла ғалаба қилар олдида ғира-шира қоронғилик тушди.

Левин совуқдан дилдираб, ердан кўз узмай шошиб борарди. Бирдан карета қўнғироғини эшитиб: «Бу нимаси? Биров келяпти шекилли», деб ўйлади. Ўзи бораётган қатта йўлда, қирқ қадамча нарида, рўпарасидан тўрт отли карета келаверди. Ўртадаги отлар четга қараб тортар, лекин пештахта устида якка кифт бўлиб ўтириб олган эпчил ямшик отларни четга чиқармай, аравани текис йўлдан ҳайдаб борарди.

Левин буни пайқади-ю, ким кетаётибди экан деб ўйлаб ҳам ўтирмай, аравага паришон бир назар билан қаради.

Каретанинг бурчагида бир кампир мудраб борар, дераза ёнида эса, афтидан, ҳозиргина уйғонган бир ёш қиз оқ каллапўшининг ленталарини икки қўли билан ушлаб ўтирарди. Левинга тамоман ёт бўлган, мураккаб ички ҳаёт билан тўлиб-тошган бу ёрқин чехрали, бу ўйчан гўзал қиз деразадан тонг шафақларини томоша қилиб борарди.

Бу манзара бир хаёлот каби ғойиб бўлгандан сўнг ҳақиқатгўй кўзлар Левинга қайрилиб қаради. Қиз Левинни таниди-ю, чехраси ҳайрат аралаш қувонч билан порлаб кетди.

Левиннинг янглишуви мумкин эмасди. Дунёда бу кўзлар якка-ю ягона эди. Унинг назарида бутун ёруғ дунёни, бутун ҳаётнинг маъносини ўзида мужассамлаштира оладиган хилқат дунёда яккаю ягона эди. Бу ўша эди. Бу Кити эди. Левин унинг темир йўл станциясидан Ергушовога кетаётганлигини англади. Шундай қилиб, бу уйқусиз кечада Левинни ҳаяжонга келтирган нарсалар, шу кеча келиб қўйган қарорлари ҳаммаси бирдан йўқ бўлди-қолди. Дехқон қизига уйланиш тўғрисидаги орзуларини эслаб жирканди. Сўнгги вақтларда ўзига қаттиқ азоб бераётган ҳаёт жумбоғини ҳал қила оладиган нарса фақат унда, йўлнинг нариги юзига ўтиб олиб, тез узоқлашиб кетаётган каретадагина эди.

Қиз ортиқ қарамади. Ғилдираклар овози тинди, фақат қўнғироқларгина сал-пал эшитилиб турди. Итларнинг ҳуриши – каретанинг қишлоқдан ўтиб кетганлигини билдирарди; энди теваракда яйдоқ далалар, олдинда қишлоқ, қатновсиз катта йўлда ёлғиз бораётган, ҳамма нарсага бегона бўлган ғариб боши, бир ўзигина қолди.

У боягина завқланиб қараган ва бугун кечаси миясига келган фикр-хаёллари, ҳисларининг тимсоли бўлган чиғаноқ булутни топиш нияти билан осмонга қаради. Осмонда чиғаноққа ўхшаган ҳеч бир нарса қолмаган эди. У ерда, қўл етмайдиган юксакликда сирли бир ўз-

гариш юз бераётган эди. Чиғаноқдан асар қолмаган, фақат парчаланиб бораётган паға булутлар осмоннинг бутун бир ярмини текис қоплаб олган эди. Ёришиб, мовийлашган осмонда у Левиннинг илтижоли кўзларига ҳамон бояги малоҳат билан, бояги қўл етмас юксакликдан қараб турарди.

«Йўқ, – деди у ўз-ўзига, – меҳнат билан тўлиқ бу содда ҳаёт қанчалик яхши бўлмасин, мен ортиқ унга қайтолмайман. Мен уни севаман».

XIII

Алексей Александровичга яқин турган одамлардан бошқа ҳеч бир ким башарасидан оғир табиатли ва ақлу идрокли кўринган бу кишининг умумий характериға сира ҳам мос келмайдиган битта заиф томони борлигини билмас эди. Алексей Александровичнинг ёш бола ёки хотин кишининг кўз ёшларини кўришга, йиғисини эшитишга тобу-тоқати йўқ эди. Кўз ёшлари уни эсанкиратар, у бутунлай ақли-хушини йўқотиб қўярди. Маҳкамасидаги ишлар мудирин билан котибининг бу одатини билар, шу сабабли арз-дод билан келганларни «ишингизни бузиб қўйгингиз келмаса, кўз ёш қилманг», деб огоҳлантиришарди. «Аччиғи чиқади-ю, арзингизга қулоқ солмайди», дейишарди. Ҳақиқатан ҳам, шундай пайтларда кўз ёшлари Алексей Александровичнинг кайфини бузиб, уни дарҳол ғазабга келтирарди. У шундай пайтларда: «Ҳеч нарса қилолмайман, қўлимдан келмайди. Қани, жўнаб қолинг!» деб қичқириб берарди.

Анна пойгадан қайтиб келаётганда ўзи билан Вронский ўртасидаги муносабатни очиқчасига айтгандан сўнг юзини қўллари билан беркитиб йиғлай бошлаганда Алексей Александрович Аннага қарши қалбида тўлиб тошган ғазабга қарамай, кўз ёшларини кўрганда, ҳар маҳалдагидек, кўнгли бузилди. Буни билгани ва ҳозирги пайтда ўз ҳисларини билдириб қўйиш ғайритабиий бир ҳолат бў-

либ кўринишини англагани сабабли ўзининг ҳатто нафас олаётганини билдирмасликка тиришиб, қимир этмади, Аннага ҳам қарамади. Шу боисдан юзи мурданикига ўхшаб қолган, Аннани шошириб қўйган эди.

Уйга етиб келишганда, Алексей Александрович Аннани каретадан тушириб қўйди-да, ўзини зўрлаб бўлса ҳам хотини билан одатдаги ҳурмат-эҳтиром билан хайрлашиб, ўзига ҳеч қандай мажбурият юкламайдиган сўзларни айтди, эртага ўз қарорини маълум қилишга ваъда этди.

Хотинининг сўзлари, энг ёмон гумонларини тасдиқлаб, Алексей Александровичнинг руҳини қаттиқ азобга солди. Аннанинг кўз ёшлари уйғотган ғалати жисмоний аянч ҳисси бу руҳий азобни яна беш баттар кучайтирди. Лекин Алексей Александрович каретада ёлғиз қолгандан кейин бу аянч ҳиссидан ва сўнгги вақтларда ўзини азоб ичида қовуриб келаётган шубҳа-гумонлардан, рашк изтиробларидан бутунлай халос бўлганлигини сезиб ҳам ажабланди, ҳам қувонди.

Алексей Александрович ўзини узоқ вақтлардан бери оғриб келаётган тишини олдирган киши сингари ҳис қиларди. Касал даҳшатли оғриқдан сўнг оғзидан, ўз калласидан ҳам каттароқ бир нарсанинг суғуриб олинганини сезиб, ўз бахтига ишонгиси келмай қувонади. Ҳаётини узоқ вақтлардан бери заҳарлаб, бутун эс-хушини олиб қўйган нарсадан қутулганини, энди у ҳам фақат тишининг ғамини ейиш билангина ўтмай, бемалол яшаши, бошқа нарсалар ҳақида ҳам ўйлаши мумкинлигини ҳис этади. Алексей Александрович ҳам шу ҳисни бошидан кечирди. Оғриқ ҳам ғалати, ҳам даҳшатли эди, лекин энди ўтиб кетди, босилди, у ҳозир фақат хотини ҳақидагина эмас, бошқа нарсалар ҳақида ҳам ўйлаши, бемалол яшаши мумкинлигини ҳис қилди.

«Номуссиз, қалбсиз, динсиз, бузуқ хотин! Унга ачиниб, ўзимни алдаб келган бўлсам ҳам, бунин билардим, ҳамини кўриб юрардим», деди Алексей Александрович ўзига-ўзи. Ҳақиқатан ҳам, у бу нарсани ҳаминиша кўриб юргандек

эди, у илгари ўзига ҳеч бир жиҳатдан хунук кўринмаган ўтмиш ҳаётининг тафсилотини бир-бир ҳаёлидан кечирди, мана энди бу тафсилотлар Аннанинг ҳамма вақт бузуқ эканлигини очиқ-ойдин кўрсата бошлади. «Мен ўз ҳаётимни у билан боғлаб хато қилганман, лекин менинг янглишимда ҳеч қандай айб нарсa йўқ, шунинг учун ўзимни бахтсизман деб айтолмайман. Айб менда эмас, – деди яна ўзига, – унда. Лекин у билан менинг ишим йўқ. У ортиқ мен учун тамом бўлган...»

Аннанинг бошига нимаики тушса, ўғлининг бошига ҳам худди шу нарсa тушади, мана энди Алексей Александровичнинг ҳис-туйғулари хотинига, ўғлига нисбатан ҳам ўзгарди, ортиқ уларни парвойига ҳам келтирмади. Лекин ҳозир унинг фикри-зикрини банд қилган нарсa – хотини разолат ботқоғига йиқилиб юзига сачратган ифлосдан қандай қилиб одамшавандалик билан энг яхши, энг қулай тарзда, демак, энг одил бир усулда қутулиш ва ўзининг фаолият билан тўлган номусли, фойдали ҳаёти йўлида давом этиш масаласи эди.

«Лаънатга ботган бир хотин жиноят қилгани учун мен бахтсиз бўлолмайман. У мени киритиб қўйган оғир аҳволдан қутулишнинг энг яхши йўлини топишим керак, холос. Бу йўлни топаман ҳам, – деярди у ўзига-ўзи, тобора баттарроқ хўмрайиб. – Бу бобда мен биринчи ҳам эмасман, охиргиси ҳам». Менелайнинг хотини гўзал Елена каби ҳамманинг эсида ҳали-ҳали сақланиб келган тарихий мисоллар ҳақида гапирилмаганда ҳам, ҳозирги олий кибор жамиятига мансуб хотинларнинг эрларига қилган вафосизликлари Алексей Александровичнинг ҳаёлида бир-бир жонлана борди. «Дарьялов, Полтавский, князь Карибанов, граф Паскудин, Драм... Ҳа, Драм... шундай номусли, тадбирли киши ҳам... Семёнов, Чагин, Сигонин, – деб эслай бошлади Алексей Александрович. – Бу одамлар бошига аллақандай *ridicule*⁵⁹ дарди тушяпти

⁵⁹ Кулгили бир дард. (франц.)

деб фараз қилайлик, лекин мен бунда бахтсизликдан бошқа бирон нарса борлигини ҳеч қачон кўрган эмасман, балки ҳамма вақт хайрихоҳ бўлиб келганман», деди ўзига Алексей Александрович, гарчи бу гапи нотўғри бўлса ҳам. Аксинча, у бу хилдаги бахтсизларга ҳеч қачон хайрихоҳ бўлган эмас, эрларига вафосизлик қилган хотинлар кўпайиб борган сари у ўзини баланд кўяр, қадрлар эди. «Бу бахтсизлик ҳар кимнинг бошига тушиши мумкин. Мана энди менинг бошимга тушди. Ҳамма гап бу аҳволдан қандай қилиб яхшироқ қутулишда». Шундан кейин, унинг аҳволига тушган одамлар қандай чора-тадбир кўрганликларини бир-бир хаёлидан ўтказа бошлади.

«Дарьялов дуэлда отишди...»

Алексей Александрович жисман юраксиз одам бўлгани, бунга ўзи ҳам яхши билгани учун ёшлигида дуэлни жуда кўп ўйлар эди. Алексей Александрович тўппончанинг ўзига ўқталиб туришганини хаёл қилганида даҳшатга тушмасдан туролмасди. Шунинг учун умрида ҳеч қандай курул ишлатмаган. Бу даҳшат уни ёшлик чоғлариданоқ дуэль ҳақида тез-тез ўйлашга, жонини хатарга солган киши ҳолатига ўзини қўйиб кўришга мажбур этарди. Ҳаётда ютуқларга эришиб, мустаҳкам мавқега эга бўлгандан кейин бу ҳисси аллақачон эсдан чиқариб юборган эди, лекин ваҳима ҳисси яна кўзгалди, юраксизлик даҳшати ҳалигача шу қадар кучли эканки, Алексей Александрович, ҳеч бир йўсин билан отишмаслигини олдиндан билса ҳам, дуэль хусусида ҳар тарафлама ўйлаб, хаёлида узоқ ардоқлаб юрди.

«Шубҳасиз, бизнинг жамиятимиз ҳали шу қадар ёввойики (Англиядагидақа эмас), кўп кишилар (бу кўп кишилар жумласида Алексей Александрович фикрларини жуда қадрлайдиган одамлар ҳам бор эди) дуэлга яхши нарса деб қарашади, лекин дуэлнинг оқибати нима бўлади? Фараз қилайлик, мен дуэлга чақирдим, – деб Алексей Александрович хаёл сурди, кейин дуэлга чақиргандан сўнг ўтказадиган кечасини ва ўзига ўқталган тўппончани

тасаввур қилди-ю, бир сесканиб, ҳеч маҳал бундай қила олмаслигини тушунди, – фараз қилайлик, мен уни дуэлга чақирдим ҳам. Фараз қилайлик, менга қандай отишни ўргатишди ҳам, – деб хаёл сура кетди у, – айтганларини қилиб, тепкини босдим ҳам, – деди ўзига-ўзи кўзларини юмиб, – бундай қарасам, ўлдириб қўйибман, – деди-ю, бу аҳмоқона фикрларни миясидан ҳайдаш учун калласини чайқатди. – Жинояткор хотининг билан ўғлингга бўлган муносабатингни муайянлаштириш учун одам ўлдиришингдан нима маъно бор? Хотинимни нима қилишимни ҳам худди шу тахлитда ҳал қилишим керак. Лекин эҳтимолга яқинроғи шуки, мен шубҳасиз ё ўлдириламан ёки ярадор бўламан. Ҳеч қандай айбим йўғ-у, қурбон бўламан – ўлдириламан ёки ярадор бўламан. Буниси яна ҳам бемаъни. Бу ҳам оз ҳали, дуэлга чақиришим – менинг номимдан қилинган қилвирлик бўлиб чиқади. Ажабо, дўстларимнинг мени дуэлда отиштириб қўймасликларини, Россияга керак бўлган бир давлат кишисининг ҳаёти хавф-хатарда қолишига ҳеч қачон йўл қўймасликларини олдиндан ҳам билмайманми? Хўш, оқибати нима бўлади? Оқибати мен олдиндан билган нарса бўлади: жанжал орттирган бўламан. Бу қилвирлик, қаллоблик, бу ўзингни ҳам, бошқаларни ҳам алдаш бўлади. Дуэль ақлга сиғмайдиган нарса, иннайкейин, уни ҳеч ким мендан кутмайди ҳам. Мақсадим ўз фаолиятимни монесиз давом эттириш учун отимга доғ туширмасликдан иборатдир». Илгарилари ҳам Алексей Александровичнинг кўзида катта аҳамиятга эга бўлган хизмат фаолияти ҳозир унга ниҳоятда муҳим бўлиб кўрина бошлади.

Алексей Александрович дуэль масаласини ҳар тарафлама ўйлаб чиқиб рад қилгандан сўнг талоқ масаласига ўтди, бу Алексей Александровичнинг эсига тушган баъзи эркаклар танлаган йўл эди. Алексей Александрович маълум талоқ ҳодисаларининг ҳаммасини (бундай талоқ ҳодисалари унга жуда яхши маълум бўлган ки-

борлар муҳитида кўп учрарди) бир-бир хаёлидан ўтказиб, биронтасидан ҳам ўзи назарда тутган мақсадни тополмади. Бу ҳодисаларнинг ҳаммасида эр ё ёнбосар, ёки бўлмаса вафосиз хотинини сотарди; натижада қилган айби учун никоҳ ҳуқуқидан маҳрум бўлган томон янги эр билан уйдирма, сохта қонуний алоқага киришарди. Алексей Александрович эса ўзининг бошига тушган ҳодисада қонуний талоқ, яъни айбдор хотингина рад қилинадиган талоққа эришиб бўлмайди деб ҳисобларди. У ўзи яшаб турган мураккаб ҳаёт шароити хотинининг жиноятини очиб ташлаш учун қонун талаб қилган кўпол далил-исботларга йўл қўймайди, деб биларди, бу ҳаётнинг маълум назокати бундай далиллар бўлганда ҳам, буларни қўлланишга йўл қўймаслигини, бу далиллар қўлланилган тақдирда жамият кўзида хотинининг шаънидан кўра ўз шаънига кўпроқ иснод келиши аниқлигини ҳам тушунарди.

Хотинидан ажралиш ҳаракати жанжалли жараён билан натижаланиши мумкин эди, у ҳолда бу нарса Алексей Александровичга туҳмат тоши ёғдириш, унинг юксак мартабасига кибор жамияти олдида доғ тушириш учун: душманлар қўлида қурол бўлиб қоларди. Масаланинг ичида ҳал қилиб юборишдан иборат асосий мақсадга эса талоқ йўли билан эришиб бўлмасди. Бундан ташқари, талоқ қилинганда, ҳатто талоқ ҳаракатига тушилганда ҳам, хотинининг эри билан алоқасини узиб, ўйнаши билан топишиб кетиши турган гап эди. Алексей Александрович ҳозир ўзини хотинига нафрат аралаш парвосизлик билан қараб юргандек ҳис қилса ҳам, қалбида унга нисбатан ҳамон бир ҳис яшарди: хотинининг Вронский билан монесиз топишиб кетишини, шу билан жинояти унга қўл келишини хоҳламас эди. Бу фикр Алексей Александровичнинг зардасини шу қадар қайнатдики, уни хаёлига келтириши билан ичида пайдо бўлган оғриқдан инграб, каретада ўтирган ўрнидан сакраб турди-ю, бошқа жойга келиб ўтирди ва шундан кейин узоқ вақтгача

қовоғини солиб, музлаган озғин оёқларини юмшоқ юнг рўмол билан ўраб олди.

У ўзини босиб олгандан кейин: «Расмий талоқдан ташқари, Карибанов, Паскудин ва шўрлик Драм сингари иш кўриши, яъни эр-хотиннинг ҳар ёққа кетиб қолиши ҳам мумкин эди», деб ўйлади яна, лекин бу тадбир ҳам, талоқ тадбири сингари, одамни шарманда қилиб қўяди, хусусан, бу тадбир ҳам, расмий талоқ сингари, хотинини Вронскийнинг қучоғига келтириб ташлайди. «Йўқ, бу бўладиган гап эмас, бўладиган гап эмас! – у оёқларидаги рўмолни бошқатдан ўрашга киришиб, баланд овоз билан шундай деди. – Мен-ку бахтсиз бўлолмайман, лекин хотиним ҳам, у ҳам бахтли бўлмаслиги керак».

Аҳвол бетайин эканида азоб бериб келган рашк ҳисси хотинининг сўзлари билан дарҳол йўқ бўлди-қолди, тишини оғритиб туриб суғуриб ташлади. Лекин бу ҳис ўрнига бошқаси келди: хотиним тантана қилибгина қолмасин, лекин шу билан бирга ўз жинояти эвазига жазо ҳам тортсин, деярди. Алексей Александрович бу ҳисга тан бермаса ҳам, лекин қалбининг чуқур бир ерида ўз тинчини, номусини бузгани учун хотинининг жазоланишини хоҳлар эди. Ана шундан кейин, дуэль, талоқ, айрилиқ шартларини хаёлидан яна бир-бир ўтказиб, уларни яна рад этгандан сўнг, Алексей Александрович нажот йўли фақат биттагина эканига қаноат ҳосил қилди – юз берган ҳодисани одамлар кўзидан яшириб, Аннани ёнида сақлаб қолиш, уларнинг ўрталаридаги алоқани узиш учун қўлидан келган ҳамма тадбирларни кўриши ва энг муҳими, – бунисига Алексей Александровичнинг ўзи ҳам тан бермасди, – Аннани жазолаш зарур деган фикрга келди. «У оила бошига солган оғир аҳволни ўйлаб чиқиб, ўз қароримни эшиттиришим керак, бошқа чораларнинг ҳаммаси ҳам ҳар икки томон учун ташқи status quoга⁶⁰ нисбатан яхши эмас, мен бундай шартга риоя қилишга

⁶⁰ Илгариги аҳвол (лот.).

розиман, фақат хотиним иродамга батамом бўйсунитиши, яъни ўйнаши билан алоқасини узиши шарт». Бу қарор узил-кесил қабул қилингандан кейин Алексей Александровичнинг миясига қарорини тасдиқ қилувчи янги бир фикр келди: «Фақат шу қарор билангина динга мувофиқ ҳаракатда бўламан, – деди у ўзига, – фақат шу қарор билангина жинояткор хотинимни рад қилмайман, балки тузалишига имкон бераман, ҳатто, – менга нақадар оғир бўлса ҳамки, – уни тузатиш ва сақлаб қолиш учун кучимнинг бир қисмини сарф ҳам қиламан». Гарчи Алексей Александрович хотинига ахлоқда таъсир кўрсата олмаслигини, уни тузатиш йўлидаги бу ҳаракатлари сохта эканини билса ҳам; бу оғир лаҳзаларни бошидан кечириб турган пайтда бирон марта бўлсин динни раҳнамо қилиб олиш ақлига келмаган бўлса ҳам, мана энди, унинг назарида, қарори дин талабларига мувофиқ тушгандан кейин, динга мос бўлган бу қарор унда тўла қаноат ҳосил қилди, қисман тасалли ҳам бера бошлади. Ҳаётида катта аҳамиятга эга бўлган бу муҳим ишда, динга нисбатан умумий совуш ва бепарво қараш ҳукм сурган бир пайтда, дин байроғини баланд кўтариб, унинг қонун-қоидаларига муносиб ҳаракат қилмабсан, деб ҳеч ким таъна қилолмаслигини ўйлаб қувонар эди. Алексей Александрович бошқа томонларни ҳам ўйлаб кўргандан кейин, хотинига бўлган муносабатларининг қарийб илгаригича сақланиб қолишига кўзи етди. Хотинига аввалгидек ҳурмат-эҳтиром билан муомала қилишга ҳеч маҳал кўнгли бўлмаслиги шубҳасиз эди, лекин Аннанинг ёмон хулқли, вафосиз хотин бўлгани учунгина ўз ҳаётини заҳар қилиш, изтироб чекиш тўғри келмас, бунга ҳеч қандай сабаб йўқ, бўлиши ҳам мумкин эмас эди. «Ҳа, вақт ўтади, яралар битади, эски муносабатлар яна тикланади, – деди Алексей Александрович ўзига, – яъни шу даражада тикланадими, умримнинг охиригача дилсиёҳликни кўрмайман. Анна бахтсиз бўлиши керак, лекин мен айбдор эмасман, шунинг учун ҳам бахтсиз бўлолмайман».

XIV

Алексей Александрович Петербургга яқинлашганда узил-кесил шу қарорга келиб, хотинига ёзадиган хатни миясида тузиб ҳам қўйди. Алексей Александрович швейцар ҳужрасига кириб, хатларга ва министрликдан келтирилган қоғозларга кўз ташлади-да, орқасидан кабинетга олиб киришни буюрди.

У швейцарнинг саволига:

– Қолдирилсин, ҳеч ким қабул қилинмасин, – деди кайфининг яхши эканлигини билдирувчи бир мамнуният билан «қабул қилинмасин» сўзига алоҳида урғу бериб.

Алексей Александрович кабинетида икки марта у ёқ бу ёққа юргандан сўнг каттакон ёзув столи ёнида тўхтади; столда ўзидан олдин камердинер ёқиб чиқиб кетган олтита шам ёниб турарди, бармоқларини шиқирлатганидан сўнг ўтириб, ёзув асбобларини тартибга сола бошлади. Тирсакларини столга қўйиб, калласини бир ёнга қийшайтириб бир дақиқача ўйланиб тургач, бир сония ҳам тўхтамасдан ёза бошлади. У Аннага мурожаат қилмасдан, рус тилидаги сингари совуқ туюлмайдиган «сиз» олмошини ишлатиб, французча ёзди.

«Сўнгги суҳбатимизда ўша суҳбат мавзуи тўғрисидаги қароримни сизга хабар қиламан деб айтган эдим. Ҳамма нарсани диққат билан ўйлаб чиққанымдан кейин, ҳозир ана ўша ваъдамни бажариш мақсадида шуларни ёзаяпман. Мен қуйидагича қарорга келдим: сизнинг қилмишингиз қандай бўлмасин, тақдирнинг иродаси билан бир-биримизни боғлаб турган ипни узишга ўзимни ҳақли деб ҳисобламайман. Оила завжлардан бирининг инжиқлиги, ихтиёри, ҳатто жинояти билан ҳам бузилиши мумкин эмас, шунинг учун ҳаётимиз илгари қандай борган бўлса, яна шундай бориши керак. Бу нарса мен учун, сиз учун, ўғлимиз учун зарур. Ушбу хатимнинг ёзилишига сабабчи бўлган масала хусусида пушаймон ега-

нингизга ва ҳозир пушаймон еб турганингизга аминман ҳамда орамизга тушган совуқликнинг сабабини туб-томири билан юлиб ташлашда ва бўлиб ўтган нарсаларни унутишда менга ёрдам беришингизга тўла ишонаман. Акс ҳолда ўзингизнинг бошингизга, ўғлингизнинг бошига нималар тушишини фаҳмлаб олишингиз мумкин. Бу ҳақда юзма-юз ўтириб, тўла ва муфассал гаплашиб олишимизга умидворман. Чорбоғда туриш фасли тугаб қолгани учун Петербургга мумкин қадар тезроқ, сешанбадан кечикмай кўчиб келишингизни илтимос қилар эдим. Кўчиб келишингиз учун зарур бўлган бутун топшириқлар ерига етказилади. Бу илтимосимнинг бажарилишига катта аҳамият билан қарайман, сиздан ҳам бунга эътибор қилишингизни ўтиниб сўрайман.

А. Каренин.

Р. С. Хат ичида пул ҳам бор, сарф-харажатингизга керак бўлар».

У хатни ўқиб чиқиб мамнун бўлди, пул солиб қўйиш эсига тушгани учун яна ҳам хурсанд бўлди, битта ҳам дағал сўз, битта ҳам гина йўқ эди, лекин ялиниш оҳанги ҳам йўқ эди. Энг муҳими – қайтиш учун олтин кўприк солинган эди. Хатни тахлади, уни фил суягидан қилинган каттакон, вазмин пичоқ билан босиб текислади-да, пул билан бирга конвертга солгандан сўнг, яхши тартибда сақладиган ёзув асбобларини қўлга олганда ҳамма вақт кўнглида уйғонадиган бир мамнуният билан кўнғироқни чалди.

– Курьерга бер, эртага чорбоққа чиқиб, Анна Аркадьевнага топширсин, – деб ўрнидан турди.

– Хўп бўлади жаноби олий, чойни кабинетларига келтирайми?

Алексей Александрович чойни кабинетига келтиришга буюрди-да, вазмин пичоқни қўлида ўйнатиб, курси томонга қараб юрди, у ерга чироқ ёқилиб, евгюбик ёзуви ҳақидаги ўқий бошлаган французча китоби келти-

риб қўйилган эди. Курси устига Аннанинг машҳур рас-
сом томонидан чизилган ғоят чиройли портрети олтин
суви югуртирилган рамда осиб қўйилган эди. Алексей
Александрович портретга қаради. Очiqқчасига гапириш-
ган сўнгги кечадаги сингари бу сирли кўзлар унга мазах
қилаётгандай безрайиб қараб турарди. Рассом томони-
дан маҳорат билан чизилган бошидаги қора кружевалар,
қора сочлар, ён бармоғига қўша-қўша узуклар тақилган
оппоқ, чиройли қўллар Алексей Александровичда жир-
канч ва ғзаб ҳисси уйғотди. Алексей Александрович
портретга бир дақиқача қараб тургандан сўнг шу қадар
жунжикиб кетдики, лаблари қалтираб, оғзидан «брр»
деган овоз чиқиб кетди, юзини тескари ўгирди. Апил-та-
пил курсига ўтириб, китобни очди. Ўқишга уриниб кўр-
ди, лекин евгюбик ёзувларига бўлган илгариги оташин
мароқи ҳозир уни тарк қилган эди. Кўзлари китобда бўл-
са ҳам, ўйлари бошқа ерда эди. У ҳозир хотинини эмас,
балки сўнгги вақтларда давлат фаолиятида туғилган ва
хизмат вазифасида жуда муҳим ўрин тутган бир мушкул
иш устида ўйлаётган эди. Бу мушкул иш тўғрисида ҳар
вақтдагидан ҳам чуқурроқ, атрофлироқ ўйлаган сари
миясида жуда асосли бир фикр (бу сўзларни кибру ҳаво-
сиз айта оларди) туғилиб бораётганини, бу фикр муш-
кулотини ҳал қилиши, ўзини эса хизмат мартабасида
кўтариши, душманларини ерга киргизиши, шу билан
давлатга ниҳоятда зўр фойда келтириши кераклигини
ҳис қиларди. Хизматкор чойни қўйиб чиқиб кетгандан
сўнг Алексей Александрович дарҳол ўрнидан туриб ёзув
столи ёнига келди. Жорий ишлар солинган портфелини
ўртага суриб, мамнун бир ҳолда мийиғида кулимсира-
ди-ю, қаламдондан битта қаламни олиб, ўзи талаб қи-
либ олган мураккаб бир ишни ўқишга киришди, бу иш
рўй берадиган мушкулотга алоқадор эди. Мушкулот эса
қуйидагидан иборат эди: давлат арбоби бўлган Алексей
Александровичнинг хосияти, юқори кўтарилиб бораёт-
ган ҳар бир амалдорда бўладиган ўзига хос характери

хусусияти, унинг мартабасини оширган шуҳратпарастлик, эҳтиёткорлик, ҳалоллик ва ўзига ишонганлик сифатлари қоғозбозликни менсимасликдан, ҳаракатдаги ишга бевосита алоқадор бўлган ёзишмаларни камайтириш, ишни мумкин қадар бевосита бошқариш ва тежашдан иборат эди. Нима ҳам бўлди-ю, 2 июндаги машҳур комиссия Алексей Александровичнинг министрлигига қарашли Зарайская губерниясидаги суғориладиган далалар тўғрисида иш кўтариб қолди, бу иш қилинган сарф-харажатларнинг ва ишга қоғозбозлик билан қарашнинг нақадар самарасиз бир ҳаракат эканини кўрсатувчи яққол мисол эди. Алексей Александрович бу нарсанинг ўринли эканлигини биларди. Зарайская губерниясининг далаларини суғориш иши Алексей Александровичдан илгариги амалдорнинг избоҳиси томонидан бошланган эди. Ҳақиқатан ҳам, бу ишга жуда кўп пул сарф қилинган ва сарф қилинаётган бўлса-да, натижаси кўринмас, бу тадбирдан бирон нарса чиқишига ақли етмас эди. Алексей Александрович амалга мингандан кейин аҳволни дарҳол тушуниб, ишни тўхтатиб қўймоқчи ҳам бўлди, лекин дастлабки пайтларда ўз мавқеининг ҳали маҳкам эмаслигини билгани учун, бу тадбирнинг жуда кўп кишилар манфаатига дахли борлигини сезиб, ҳаракатга киришишдан ўзини тортди, кейин эса, бошқа ишлар билан бўлиб кетиб, бу нарсани эсидан чиқариб қўйди. Иш эса, ҳамма ишлар сингари, ўз-ўзича сустлик билан давом қилаверди. (Жуда кўп одамлар, айниқса, мусиқага берилган ахлоқли бир оила шу иш орқасида кун кўрарди, бу оила бошлиғининг ҳамма қизлари чолғу чалишарди. Алексей Александрович бу оилани биларди, катта қизларидан бирининг никоҳида вакил ота ролини бажарган эди.) Бу ишнинг душманлик қилиб юрган министрлик томонидан қўзғатилиши, Алексей Александровичнинг фикрича виждонсизлик эди, чунки ҳар бир министрликда ҳам бундан баттар ишлар бор, лекин, хизмат соҳасида ҳукм сурган маълум одоб-андишага кўра, ҳеч ким кўтар-

мас эди. Ҳозир унга очикдан-очик қарши чиқишганда, у курашга маҳкам бел боғлаб киришди-ю, Зарайская губерниясининг далаларини суғориш масаласи бўйича тузилган комиссиянинг ишини ўрганиш, текшириш учун махсус комиссия белгиланишини талаб қилди, лекин айтилган замонда у жанобларни ҳоли-жонларига ташлаб қўймади. Бошқа миллат халқларини жойлаштириш иши юзасидан ҳам махсус комиссия белгиланишини талаб қилди. Бошқа миллат халқларини жойлаштириш масаласи 2 июнь комитетида тасодифан кўтарилган бўлса ҳамки, Алексей Александрович бошқа миллат халқларининг аҳволлари ғоят оғир бўлгани учун буни тўхтовсиз ҳал қилиш керак деб туриб олди. Бу ишнинг комитетда муҳокама қилиниши бир қанча министрликларнинг бир-бирлари билан айтишиб қолишларига сабаб бўлди. Алексей Александровичга қарши бўлган министрлик бошқа миллат халқларининг аҳволи гуллаб-яшнаб турганлигини, таклиф қилинган тадбирлар эса уларни фақат нобуд қилиши мумкинлигини айтиб, агар ўртада бирон ёмон нарсасодир бўлган бўлса, бу фақат Алексей Александрович министрлигининг қонун талаб этган тадбирларни амалга оширмагани оқибатидир, холос, деб туриб олди. Энди Алексей Александрович шуларни талаб қилиш фикрида эди: биринчидан, янги комиссия туздириб, унга бошқа миллат халқларининг аҳволини жойларда текшириш вазифасини юклатиш; иккинчидан, агар бошқа миллат халқларининг аҳволлари ҳақиқатан ҳам кўмита қўлидаги расмий ҳужжатда кўрсатилгандай бўлиб чиқса, у ҳолда бошқа миллат халқларининг бу оғир аҳволлари сабабини: а) сиёсий, б) маъмурий, в) иқтисодий, г) этнографик, д) моддий ва е) диний нуқтаи назардан текшириш учун яна битта махсус комиссия туздириш; учинчидан, душманлик қилаётган министрликдан ҳозир бошқа миллат халқлари тушиб қолган ёмон аҳволга барҳам бериш учун шу министрлик сўнгги ўн йил ичида кўрган тадбирлар тўғрисидаги маълумотлар-

ни талаб қилдириш; ниҳоят, тўртинчидан, «нима учун қўмига топширилган 17 015 ва 18 308 сонли, 1863 йил 5 декабрь ҳамда 1864 йил 7 июнь тарихли маълумотларидан кўриниб турганидек, қонуннинг туб ва асл маъносига, яъни 18-моддага ва 36-модданинг изоҳ қисмига тамоман зид равишда ҳаракат қилганлигининг изоҳини министрликдан талаб қилдириш. Бу фикрлар конспектини шошиб-пишиб ёзаётганда, Алексей Александровичнинг юзи ловиллашиб кетди. Бир қоғозни ёзиб тўлдиргандан кейин ўрнидан туриб, қўнғироқ чалди-да канцелярия ишлар мудирига икки энлик хат ёзиб, зарур маълумотлар келтириб беришни топширди. Ўрнидан тургандан кейин у ёқ бу ёққа юра туриб, яна портретга қаради-ю, хўмрайиб, нафрат билан кулимсираб қўйди. Алексей Александрович евгюбик ёзуви ҳақидаги китобни бир оз ўқиб, яна юрагида эски мароқни уйғотгандан кейин соат ўн бирда ётгани кетди, кейин, ўрнида ётиб, хотини воқеасини эслаган эди, бу сафар у илгаригидек хунук кўринмади.

XV

Бронский Аннага аҳволнинг бундай давом этиши мумкин эмаслигини айтиб, ҳамма сирни эрига очиқ-ошкор билдиришга ундаганда, Анна жаҳли чиқиб, қаттиқ қарши турган бўлса ҳам, дилида ўз аҳволининг сохталигини, номуссизлигини сезиб, бутун қалби билан уни ўзгартиришни хоҳларди. Пойгадан эри билан бирга қайтиб келаётганда, ҳаяжон ичида бутун бу нарсаларни эрининг юзига очиб солган эди, ўша пайт қалбида турган оғриққа қарамай, Анна гапнинг очиғини айтганига хурсанд бўлган эди. Эри қолдириб кетгандан кейин, «энди хурсандман, энди ҳамма нарса очди бўлди, энди ҳеч бўлмаганда, ёлғон гапириш ва алдамчиликка ўрин қолмади», деб айтган эди ўзига. Энди аҳволнинг узил-кесил ҳал бўлиши унга шубҳасиздек туюларди. Бу янги

аҳвол яхши бўлмаслиги мумкин, лекин ойдинлашди, дудмаллик ва ёлғончилик ўртадан кўтарилди. Бу сўзларни айтаётганда ўзининг ҳам, эрининг ҳам дили сиёҳ бўлгани билан ишлар ўнгланиб, тузалиб кетади, деб ўйларди. Ўша кеча Вронский билан учрашди-ю, лекин эри билан ўзи ўртасида ўтган гапни унга айтмади, ҳолбуки аҳволнинг бир ёқлик бўлиши учун буни айтиш керак эди.

Эртасига эрталаб уйғонганда хаёлига келган биринчи нарсаси – эрига айтган сўзлари бўлди, шунда бу сўзлар унга шу қадар даҳшатли кўриндики, бу хунук, дағал сўзларни қайси юрак билан айтганига ҳозир ҳеч тушунолмас, бунинг оқибати нима бўлишини тасаввур қилолмасди. Лекин сўзлар айтилган, Алексей Александрович ҳам ҳеч нима демай жўнаб кетган эди. «Вронскийни кўрдим-у, ҳеч нима демадим. Чиқиб кетаётганда бир кўнглим тўхта-тиб, ҳамма гапни айтмоқчи ҳам бўлдим-у, лекин фикримдан қайтдим, чунки келган соат айтмай ҳозир айтишим ўзимга қизиқ туюлди, нега айтишни хоҳладим-у, нега айтмадим?» Бу саволга жавобан юзига қон югуриб ловиллашиб кетди. У бу гапларни айтишдан ўзини тутиб турган нарсани тушунди, уни тутиб қолган нарсаси номус эди. Кеча кечқурун бир ёқлик бўлгандек кўринган аҳволи, бугун бирдан бир ёқлик бўлиш у ёқда турсин, ҳатто боши берк кўчага кириб қолгандек туюлди. Анна шармандаликдан даҳшатга тушди, илгарилари бундай бўлади, деб хаёлига ҳам келтирмас эди. Эри кўрадиган тадбирларни ўйлаганда, миясига ваҳимали фикрлар келарди. Ҳозир иш бошқарувчи келиб, ўзини уйдан қувиб чиқаришини, шармандалиги бутун оламга ёйилишини ўйлар эди. Уйдан ҳайдаб чиқарганларида қаерга бораман деб ўзидан сўрар, жавоб тополмай қийналарди.

Вронскийни ўйлаганда эса, Вронский уни яхши кўрмайдигандек, ундан безий бошлагандек, Анна ҳам унга ўзини тақдим этолмайдигандек туюлар, шу сабабли, ўзида Вронскийга нисбатан кек тугилиб борарди. Эрига айт-

ган ва ичида доим такрорлаб келган сўзларини у ҳаммага айтгандек бўлар, ҳамма эшитгандек туюларди. Энди у бирга яшаб турган одамларининг юзларига боқишга ботинолмасди. Хизматкор қизни чақиришга, борингки, пастга тушиб, ўғли билан мураббиясини кўришга юраги дов бермас эди.

Эшик ташқарисида қачондан бери қулоқ солиб турган хизматкор қизнинг ўзи бўлмага кириб келди. Анна унинг кўзларига савол назари билан қаради-ю, қизариб кетди. Хизматкор қиз қўнғироқ овозини эшитгандай бўлиб кириб қолгани учун узр сўради. У Аннанинг кўйлаги билан бир хат олиб кирган эди. Хат Бетсидан эди. Бетси ўз хатида бугун эрталаб уларникига крокет ўйнагани Лиза Меркалова ва баронесса Штольц ўз мухлислари билан, Калужский ва Стремов чол билан келишларини хабар қилиб, «ҳеч бўлмаса урф-ахлоқларини ўргангани келинг, сизни кутаман», деб ёзган эди.

Анна хатни ўқиб, чуқур тин олди. Кейин пардоз столидаги атир шишалари ва шеткаларни жой-жойига қўётган Аннушкага қараб:

– Ҳеч нарса, ҳеч нарса керак эмас, – деди. – Боравер, ҳозир кийиниб чиқаман. Ҳеч нарса керак эмас.

Аннушка чиқиб кетган бўлса ҳам, Анна кийинмасдан, ҳамон бояги ҳолатда боши билан қўлини солинтириб ўтириб қолди, қандайдир имо-ишора қилгиси, бирон нима дегиси келгандек ора-сира бутун вужуди титраб, сесканиб кетар, яна жимиб қоларди. Сира тинмасдан, нуқул: «ё худо! ё худо!» деяр, лекин на «ё» ва на «худо» ҳозир унинг учун ҳеч қандай маънога эга эмас эди. Ўз аҳволига диндан мадад излаш фикри ҳам (ўзи эътиқод қилган динга ҳеч қачон шак келтирмаганига қарамай), унинг учун Алексей Александровичнинг ўзидан мадад излаш каби ёт, бефойда нарса эди, Анна ўз ҳаётининг бутун маъносини ташкил қилган нарсалардан воз кечгандагина диндан мадад топиши мумкинлигини олдиндан биларди. Аҳволи оғир бўлиши билан бирга, ўзи ҳеч бир синамаган янги руҳий

ҳолат олдида қўрқувга туша бошлаган эди. Чарчаган кўзларга ҳамма нарса қўшалоқ бўлиб кўринганидек, қалбида ҳам ҳамма нарса қўшалоқлаша бошлаганини сезиб турарди. У баъзан нимадан қўрқаётганлигини, нимани хоҳлаётганлигини билмас эди. Юз берган нарсалардан қўрқадими ва шуларни хоҳлайдими ёки юз берадиган нарсалардан қўрқадими ва шуларни хоҳлайдими – билмас эди.

Бошининг икки чаккасида бирдан оғриқ турганини сезиб: «Вой, нима қилиб қўйдим-а!» деди ўзига. Ҳушига келганда эса зулфларини иккала қўли билан чангаллаб, чаккаларини қисаётганлигини кўрди. Ўрнидан сакраб туриб, у ёқ бу ёқ юра бошлади.

Аннушка яна қайтиб кирди-ю, Аннани яна бояги аҳволда қўриб:

– Қаҳва тайёр, мамзель билан Серёжа сизни пастда кутиб туришибди, – деди.

Анна ўғли борлигини эрталабдан бери биринчи марта ёдига олиб, бирдан жонланди-ю:

– Серёжа? Серёжа нима бўпти? – деб сўради.

Аннушка кулимсираб:

– Айб иш қилиб қўйибдилар шекилли, – деб жавоб берди.

– Нима қилибди?

– Бурчакдаги хужрада шафтолиларингиз бор эди-ю, шулардан биттасини билдирмай еб қўйибдилар.

Ўғлининг эсга туширилиши Аннани боши берк кўчадан олиб чиққандек бўлди. Анна ўғли учун яшаб келарди, сўнгги йилларда ўз зиммасига олган қисман самимий, кўпроқ муболағали оналик ролини эслади-да, ўзининг шу ҳолатида, эри билан бўлганда ҳам, Вронский билан бўлганда ҳам, бу ҳолатга ҳеч бир боғлиқ бўлмаган давлати борлигини сезиб, қувонди. Бу давлат – ўғли эди. Қайси ҳолатда бўлса ҳам ўғлини тарк қилолмайди. Майли, эри шарманда қилиб қувиб чиқарсин, майли, Вронский ундан совуб, ўзининг мустақил ҳаётини давом эттира берсин (Анна яна Вронский ҳақида ўйлаганда алам қилиб сафроси қайнаб кетди),

ўғлини ташлаб кетолмайди. Ўз ҳаётининг мақсади бор. Шу сабабли ўғли билан бирга бўладиган ҳолатни таъмин этиш учун ҳаракат қилиши, ўғлини олдириб қўймаслик учун қўлидан келганича жонбозлик қилиши керак. Мумкин қадар тезроқ, ўғлини олиб қўймасларидан бурун тезроқ ҳаракат бошлаши керак. Ўғли билан бошқа ёққа кетиши керак. Ҳозир унинг қилиши керак бўлган бирдан-бир иш – шу. У ўзини тинчитиши, азоб бераётган мушкул ҳолатдан қутулиши керак эди, ўзини ўғли билан боғлаб турган ип тўғрисидаги, ҳозироқ у билан қаяққа бўлса ҳам жўнаб кетиши тўғрисидаги фикр кўнглини тинчитди.

Анна шошиб-пишиб кийинди-ю, пастга тушиб, дадил одимлар билан меҳмонхонага кирди, одатдагича, у ерда қаҳва ва Серёжа билан мураббияси Аннага мунтазир бўлиб турарди. Серёжа оппоқ кийимда, ойна олдидаги стол ёнида боши билан кифтини эгиб, диққат билан ўзи келтирган гулини алланима қилиб турарди, юзида онаси яхши билган ва отасиникига жуда ҳам ўхшаб тушган ифода бор эди.

Мураббиянинг қиёфаси жуда ҳам жиддий эди. Серёжа ҳар маҳалгидек, чинқироқ товуш билан: «А, ойи!» деб қичқирди-ю, иккиланиб тўхтаб қолди: гулни ташлаб, онаси билан саломлашишни ҳам, ясаб турган гулчамбарни тугатиб, гул билан боришини ҳам билмас эди.

Мураббия саломлашгандан сўнг, Серёжанинг гуноҳини эзмаланиб айта бошлади; лекин Анна унга қулоқ солмади, у ҳозир мураббияни ўзи билан бирга олиб кетиш-кетмаслик тўғрисида ўйлар эди. «Йўқ, олиб кетмайман, – деди Анна, ахийри шу қарорга келиб. – Ўзим ёлғиз ўғлим билан кетаман».

– Ҳа, жуда ҳам хунук иш қилибди, – деди Анна, кейин ўғлини елкасидан ушлаб юзига қаради-ю, ўпиб қўйди, ўғли унинг кўзларидаги юмшоқ, хуркак ифодани кўриб бир оз изза тортган бўлса ҳам, қувониб кетди. Анна ҳайрон бўлиб қолган мураббияга: – Майли, менинг ёнимда қолаверсин, – деди ўғлини қўлидан чиқармай, кейин қаҳва қўйилган стол ёнига бориб ўтирди.

– Ойи! Мен... мен... ҳеч... – деди Серёжа, онасининг юзидан ўзи еб қўйган шафтоли учун қандай жазо берилишини пайқаб олишга тиришиб.

Мураббия уйдан чиқиб кетиши биланок:

– Серёжа, бу ишинг яхши эмас, – деди Анна. – Энди бундай қилмайсан-а? Яхши кўрасанми мени?

Анна кўзларига ёш кела бошлаганини сезди. Ўғлининг чўчиб, шу билан бирга, қувониб турган кўзларига тикилганича: «Наҳотки буни яхши кўрмаслигим мумкин бўлса? – деб ўйлади. – Наҳотки бу мени қатл этиш учун отаси билан бир ёқадан бош чиқарса? Наҳотки менга раҳм қилмаса?» Унинг кўзларидан дув-дув ёш оқаверди, кўз ёшларини яшириш учун сакраб ўрнидан турди-да, тез-тез юриб айвонга чиқиб кетди.

Сўнгги кунларда момақалдироқ билан қуйиб турган ёмғирдан кейин ҳаво бирмунча совуб, очилиб кетди. Тоза япроқлар орасидан чароғон куёш тушиб турса ҳам ҳаво совуқ эди.

Анна ҳам совуқдан, ҳам тоза ҳавода ўзини янги куч билан қамраб олган ички даҳшатдан жунжика бошлади. Орқасидан чиқиб келаётган Серёжага:

– Бор, Mariette ёнига бор, – деди-да, айвонга солинган чипта устида у ёқ бу ёқ юра бошлади. «Наҳотки улар мени кечиришмаса, наҳотки бундан бошқача бўлишнинг иложи йўқлигига тушунишмаса?» деб ўйлади.

Анна тўхтади-да, япроқлари ёмғирда ювилиб, совуқ куёшда ярқираб турган тоғ теракларнинг учлари шамолда тебранаётганига қараб қолди: у шу қарашида ўзини кечирмасликларини, энди ҳамма, ҳамма нарса мана шу осмон, мана шу дарахтлар сингари ўзига шафқат қилмаслигини англади. Яна кўнглида алланарсалар кўпая бошлаганини пайқади. «Ўйлаб ўтириш керак эмас, – деди у ўзига. – Йўл тараддудини кўриш керак. Лекин қаерга? Қачон? Кимни бирга олиб кетаман? Ҳа, Москвага, кечки поезд билан жўнайман. Аннушка билан Серёжани ва энг

зарур нарсаларни оламан. Аммо уларнинг ҳар икковига ҳам олдин хат ёзиш керак». Шундан кейин шошиб уйга, ўз кабинетига кирди-да, стол ёнига ўтириб, эрига ёзди.

«Бўлиб ўтган воқеадан кейин ортиқ уйингизда қололмайман. Мен ўғлимни олиб, жўнаб кетяпман. Мен қонунлардан беҳабар одамман, шунинг учун ўғил ота-онасининг қайси бири билан қолиши кераклигини билмайман, шундай бўлса ҳам уни олиб кетаман, чунки усиз яшай олмайман. Олижаноблик қилиб, уни менда қолдирсангиз».

Анна шу ергача одатдагича тез-тез ёзди, лекин гап олижанобликка келиб тақалганда (Анна унда олижаноблик борлигини тан олмас эди) ва хатни бирон таъсирли сўз билан тугатиш зарур бўлганда, тўхтаб қолди.

«Ўз гуноҳим ва пушаймонлигим ҳақида оғиз очолмайман, чунки...»

Анна фикрларининг қовушмаганини сезиб, яна тўхтаб қолди. «Йўқ, ҳеч нарса керак эмас», деди-ю, хатни йиртиб ташлади, кейин олижаноблик тўғрисидаги гапларини тушириб қолдириб, хатни бошқатдан кўчирди-да, конвертга солиб ёпиштирди.

Иккинчи хатни Вронскийга ёзиши керак эди. «Эримга ҳамма гапни айтдим», деб бошлаган бўлса ҳам, давомини ёзишга қурби етмай, узоқ ўтириб қолди. Бу сўзлар жуда ҳам қўпол, дағал эди. «Иннайкейин, унга нима ҳам деб ёздим-а?» деди ўзига. Яна уялганидан юзига қон югурди, яна унинг хотиржам қиёфаси кўз олдига келди, ана шундан кейин юрагида унга қарши туғилган ғашлик атиги бир жумлагина ёзилган қоғозни парча-парча қилиб йиртиб ташлашга мажбур қилди. «Ҳеч нарса керак эмас», деди ўзига, сўнгра хат соладиган папкасини ёпиб, юқорига чиқди-да, бугун Москвага жўнашни мураббия билан хизматкорларга эълон қилгач, дарҳол ул-буллари йиғиштиришга киришди.

XVI

Чорбоғдаги уйнинг ҳамма хоналарида ходимлар, боғ-бонлар, малайлар ул-булларни ташқарига ташиб чиқаришарди. Шкафлар, жавонлар очиқ, икки марта дўкондан чилвир келтирилди; газета қоғозлари полларда ивирсиб ётарди. Иккита сандиқ, қоплар, рўмолга ўралган тугунлар даҳлизга чиқариб қўйилди. Карета билан иккита извош эшик олдида кутиб турарди. Анна ул-булларни йиғиштириш билан овора бўлиб ташвиши эсидан чиқди, у кабинетидаги стол ёнида туриб, ўзининг қопчиғига ул-булларини жойлаётганда, Аннушка гумбурлаб яқинлашиб келаётган каретага унинг диққатини жалб қилди. Анна деразадан қараб, Алексей Александровичнинг эшик олдида қўнғироқ чалиб турган курьерини кўрди.

– Нима гап экан, билиб кел-чи, – деди-ю Анна, тақдирга тан бериб, курсига ўтирди-да, қўлларини тиззаси устига қўйди. Лакей Алексей Александровичнинг қўли билан ёзилган қалин бир пакетни олиб кирди.

– Курьерга жавобини олиб кел, деб буюрибдилар, – деди лакей.

– Хўп, – деди-ю Анна, хизматкор чиқиб кетар-кетмас қалтироқ бармоқлари билан пакетни йиртди. Бандероль шаклида елимланиб, букмасдан солинган бир пачка пул ерга тушиб кетди. Анна хатни чиқариб, охиридан бошлаб ўқиди: «Кўчиб келишингиз учун лозим бўлган тайёргарликларни кўрдириб қўйдим, илтимосимни бажаришга алоҳида эътибор билан қарашингизин ўтиниб сўрайман». Анна хатнинг пастидан юқорисига қараб ҳаммасини ўқиди, кейин яна бир марта бошдан-оёқ ўқиб чиқди. Хатни ўқиб бўлгандан кейин вужуди музлай бошлаганини, бошига ҳеч қачон ўйламаган бир бахти қоралик тоғи ағдарилганини сездди.

Анна эрига айтган сўзлари учун эрталаб пушаймон бўлган ва бу сўзларни айтганига ачинган эди. Мана энди бу хат ўша сўзларни айтилмаган деб қабул этган ва Ан-

нанинг кўнглидаги нарсасини бағишлаган эди. Лекин бу хат у тасаввур қилиши мумкин бўлган ҳамма нарсадан ҳам даҳшатлироқ бўлиб чиқди.

«Ҳақли! Ҳақли! – деб гапира кетди. Анна. – Албатта, у ҳамма вақт ҳақли, у насроний, у олижаноб одам! Ҳа, тубан, разил одам! Шуниси ёмонки, бундайлигини мендан бошқа ҳеч ким англамайди, мен ҳам тушунтириб айтиб беролмайман. Улар: диндор, ахлоқли, виждонли, ақлли киши, деб юришади, лекин улар мен билган нарсани билишмайди. Улар саккиз йилдан бери умримни хазон қилаётганлигини, менда бўлган ҳаёт ниҳолларининг ҳаммасини бўғиб келганлигини, менинг тирик, жонли хотинлигимни, муҳаббатга ташна эканлигимни ақалли бир марта ҳам ҳаёлига келтирмаганлигини билишмайди. Ҳар қадамда мени ҳақорат қилганлигини, шундан кейин ўзидан мамнун бўлганлигини билишмайди. Ажабо, ҳаётимни оқлаш учун ҳаракат қилмадимми, бор кучим билан тиришиб-тирмашмадимми? Ажабо, эр ўрнида яхши кўришнинг иложи бўлмаганига қарамай, уни яхши кўришга, ўғлимни яхши кўришга уринмадимми? Лекин, вақти келибди, мен ўзимни ортиқ алдай олмаслигимни, мен ҳам тирик жон эканлигимни, худо мени шундай яратгани учун айбдор эмаслигимни, менга ҳам севиш, яшаш кераклигини англаган бўлсам нима қилай? Бу қандай кўрғилик-а? Мени ўлдирса ҳам, уни ўлдирса ҳам, ҳаммасига чидаш берардим, ҳаммасини афв этардим, лекин у...»

«Тавба, унинг нима қилишига нечук фаҳмим етмабди-я? Ўзининг разил характериға муносиб чора кўради. Ўзи ҳақли бўлиб қолади, мени, мен нотавонни эса яна ҳам баттар, яна ҳам тубанроқ ҳалок қилади...» У хатдаги сўзларни эслади: «Ўзингизнинг бошингизга, ўғлингизнинг бошига нималар тушишини фаҳмлаб олишингиз мумкин». «Бу ўғлимни тортиб оламан деб қилган дўқи, эҳтимол, уларнинг аҳмоқона қонунлари бунга йўл қўяр. Ажабо, нега бундай деяётганлигини мен билмайманми?

Ўғлимни яхши кўришимга ишонмайди ёки нафратланади (ҳамма вақт шундай мазах қилиб юради), менинг бу хиссимдан нафратланади, лекин у билади: мен ўғлимни ташламайман, ташлай олмайман, ҳатто яхши кўрган кишим билан ҳам ўғлимсиз яшай олмайман, умр қилолмайман, лекин ўғлимни ташлаб, ундан қочиб кетсам, шу билан энг шарманда, энг разил хотиндай иш кўрган бўламан, у буни билади, бундай қилишга қурбим етмаслигини билади».

Анна хатдаги бошқа бир жумлани эслади: «Ҳаётимиз илгари қандай борган бўлса, яна шундай бориши керак». Бу ҳаёт илгари азоб-уқубатдан иборат бўлса, сўнгги вақтларда ундан ҳам беш баттар оғир бўлади. Энди нима бўларди? Ўзи бу нарсаларнинг ҳаммасини билади, ҳаво билан нафас олаётганимдан, севгига мубтало бўлганимдан, пушаймон қилолмаслигимни ҳам билади, бунинг ёлғон-яшиқ алдамчиликдан бошқа нарса эмаслигини билади, шундай бўлса ҳам мени қийнашдан бошқа нарсани ўйламайди-я. Мен уни биламан. Сувдаги балиқ сингари, ёлғон-яшиқлар ичида сузиб, гашт қилишини биламан. Йўқ-йўқ, мен уни гашт қилдириб бўпман, мени ўраб олмоқчи бўлган ўргимчак уясини, ёлғончилик ипларини узиб ташлайман, майли, нима бўлса бўлар, бошимга нимаики тушмасин, ҳаммаси ёлғону алдамчиликдан яхшироқ!»

«Лекин қандай қилай? Ё худо! Ё худо! Дунёда менчалик бахти қора хотин бўлганмикан?..»

Анна ўрнидан сакраб турди-да, кўз ёшларини тўхтатиб:

– Йўқ, узиб ташлайман, узиб ташлайман! – деб қичқирди, шундан кейин унга бошқа хат ёзиш учун ёзув столига борди. Лекин ҳеч нарсани узиб ташлашга қурби етмаслигини, илгариги аҳволи қанчалик сохта, қанчалик беномус бўлса ҳам, ундан воз кечишга қурби етмаслигини қалбининг чуқур бир ерида сезиб турарди.

У ёзув столининг ёнига келиб ўтирди, лекин ёзиш ўрнига, қўлларини стол устига, бошини қўллари устига қўй-

ди-ю, бутун кўкраги билан тебраниб, ҳиқиллаб, ёш боладай юм-юм йиғлади. У ўз аҳволини аниқлаб олиш, бир ёқлик қилиш тўғрисидаги орзулари абадий барбод бўлгани учун йиғлар эди. У ҳамма нарсанинг эскичасига ва балки эскисидан ҳам баттар бир аҳволга тушиб қолишини олдиндан биларди. Киборлар жамиятида тутган мавқеи, ўзи ҳамиша фойдаланиб келган, бугун эрталаб эса кўзига жуда ҳам аҳамиятсиз бўлиб кўринган бу ҳаёт ўзи учун қадрли эканини, шунинг учун уни эри билан ўғлини ташлаб, ўйнаши билан топишиб кетган тубан бир хотиннинг шарманда ҳаётига алмаштириш ҳеч ва ҳеч қачон қўлидан келмаслигини, ҳар қанча тиришиб-тирмашса ҳам, ўзига кучи етмаслигини сезар эди. У ҳеч маҳал муҳаббат эркининг гаштини сурмайди, балки ҳамма вақт жинояткор хотин бўлиб қолади, бирга ҳаёт кечиролмайдиган ёт, боши очик бир киши билан шармандаларча алоқада бўлиш учун эрини алдаб юрган жинояткор хотин каби дақиқа сайин сири ошкор бўлишидан кўрқиб титраб юради. Анна мутлақо шундай бўлишини биларди, шу билан бирга, бу нарса шу қадар даҳшатли эдики, бунинг оқибати нима бўлишини кўз олдига ҳам келтиролмас эди. Шунинг учун ўзини тутолмай йиғлар, жазоланган болалар каби тўлиб-тўлиб йиғларди.

Лакейнинг оёқ товуши уни ҳушига келтирди, юзини яшириб, ўзини хат ёзаётганга солди.

– Курьер, жавоб берсалар деяпти, – деди лакей.

– Жавоб? Ҳа, кутиб турсин, – деди Анна. – Ўзим чақираман.

«Нима деб ёздим? – деб ўйлана бошлади. – Бир ўзим қандай ҳал қиламан? Мен нимани биламан? Тилагим нима? Нимани яхши кўраман?» Яна кўнглида иккилана бошлаганини сездди. Бундан яна кўрқиб кетиб, ўзи тўғрисидаги фикрларини тарқатиши мумкин бўлган биринчи баҳонага ёпишиб олди. «Алексейни кўришим керак (Вронскийни хаёлида шундай деб атарди) нима қилишим лозимлигини ёлғиз угина айтиб бериши мумкин.

Бетсиникига бораман, уни зора ўша ерда кўрсам», деди у ўзига, ҳолбуки кеча княгиня Тверскаяникига ўзининг бормаслигини айтганда, Вронский: «Бўлмаса мен ҳам бормайман», деганини Анна бутунлай эсидан чиқарган эди. Анна столга келиб, эрига шу сатрни ёзди: «Хатингизни олдим. А». Шундан кейин қўнғироқ чалиб, хатни малайга берди.

Шу маҳал ичкарига кириб келган Аннушкага:

- Кетмаймиз, – деди.
- Бутунлай кетмаймизми?
- Йўқ, тугунларни эртагача ечманглар, карета ҳам турсин. Ҳозир княгиняникига бораман.
- Қайси кўйлагингизни тайёрлай?

XVII

Княгиня Тверская Аннани таклиф қилган крокет ўйинининг қатнашчилари икки нафар хоним-у ва буларнинг мухлисларидан иборат бўлиши керак эди. Бу икки хоним Петербургда нимагадир тақлид қилиниб ташкил топган нарсага тақлид қилиб *les sept merveilles du monde*⁶¹ деб аталган янги олий табақа киборлар тўғарагининг вакилларидан эди. Дарҳақиқат, бу хонимлар олий табақалилар тўғарагига мансуб бўлишса ҳамки, бу тўгарак Анна қатнашадиган тўгаракка бутунлай душман эди. Бундан ташқари, Петербургдаги нуфузли одамлардан бири ҳисобланган ва Лиза Меркалованинг мухлиси бўлган Стремов чол хизмати йўли билан Алексей Александровичга душман эди. Анна мана шу мулоҳазалар билан боришни хоҳламаган, княгиня Тверская ўз хатида унинг шу мулоҳазага кўра келишни истамаганлигига ишора қилган эди. Энди эса Анна Вронскийни кўриш умидида боришга қарор қилди.

Анна княгиня Тверскаяникига бошқа меҳмонлардан олдин келди.

⁶¹ оламнинг етти мўъжизаси (франц.).

Анна уйга кириб бораётганда, Вронскийнинг бакенбардлари таралган ва камер-юнкерга ўхшаган лакейи ҳам кириб кетаётган эди. У эшик оғзида тўхтаб фуражкасини бошидан олди-ю, Аннага йўл берди. Анна лакейни таниди-да, Вронскийнинг бормайман деган сўзи дарҳол эсига тушди. Шу ҳақда хат юборган бўлса эҳтимол эди.

Анна устки кийимларини даҳлизда еча туриб, ҳатто «р» товушини ҳам камер-юнкер сингари талаффуз қилаётган лакейнинг: «Графдан княгиняга» деганини эшитди, лакей хатни берди.

Анна ундан хўжайинининг қаердалигини бир сўрагиси ҳам келди, орқасига қайтиб, бизникига келсин, деб унга хат юборгиси ёки ўзи унинг ёнига боргиси келиб кетди. Лекин унисини ҳам, бунисини ҳам, учинчисини ҳам қилиб бўлмас эди, чунки Аннанинг келганлигини эълон қилган қўнғироқ садолари эшитилган, княгиня Тверскаянинг лакейи ланг очиқ эшик олдида ёни билан туриб, Аннанинг ичкари хоналарга киришини кутаётган эди.

Иккинчи хонадаги бир лакей:

– Княгиня боғдалар, ҳозир хабар қилишади. Балки боққа марҳамат қилишни истарлар? – деди.

Анна бу ерда ҳам, уйидаги сингари, иккиланиб, танг аҳволга тушиб қолди, аҳволи уйидагидан ҳам ёмон эди, чунки бу ерда бир нарса қилиб бўлмас, Вронскийни кўриб бўлмас, аксинча, мана шу ерда, ўзига ёт, кайфиятига тамоман зид одамлар орасида қолиши керак эди, лекин у пардоз-андози, либоси ўзига ярашиб турганини биларди, у ёлғиз эмас эди, бу муҳитда ўзи одатланиб қолган зеб-зийнатли, бемаъни ҳаёт ҳукм сураб, уйдан кўра бу ерда ўзини енгил ҳис этарди, қиладиган ишини ўйлаб ўтиришга ҳожат йўқ эди. Ҳамма нарса ўз-ўзидан бўлиб кетаверар эди. Анна ўзига пешвоз келаётган Бетси билан учрашди-ю, унинг зеболиги билан ҳайратда қолдирган оппоқ кийимларига, пардоз-андозига қараб, ҳар вақтдагидай Бетсига кулимсираб қўйди. Княгиня Тверская эса Тушкевич ҳамда бир қариндошининг қизи

билан келаётган эди, қариндошининг бўйи етиб қолган бу қизи ёз кунларини машҳур княгиня ёнида ўтказиш билан чет вилоятда яшовчи ота-онасини беҳад бахтиёр қилмоқда эди.

Афтидан, Аннанинг қиёфасида ғайриоддий бир нарса бўлса керак, Бетси буни дарҳол пайқади.

Анна рўпараларидан келаётган лакейга разм солиб туриб:

– Нотинч ухладим, – деди, Аннанинг мулоҳазасича, бу лакей Вронскийнинг хатини олиб келмоқда эди.

– Келганингизга бирам суюндимки, – деди Бетси. – Жудаям чарчадим, улар етиб келгунча бир чашка чой ичиб олай деб келаётган эдим. Ҳа, менга қаранг, – деди у Тушкевич томонга ўгирилиб, – Маша билан чиқиб, кўкатлари ўриб ташланган жойда крокет-гроунд ўйнаб турмайсизларми? – У Аннага қараб, – сиз билан эса чой устида ўтириб гаплашамиз, well have a cosy chat⁶², шундай эмасми? – деди-ю соябон ушлаб турган қўлини қисиб қўйди.

– Шуниси маъкул, чунки бу ерда узоқ қололмайман, Вреде кампирга албатта учрашим зарур, аллақачон ваъда қилган эдим, – деди Анна. Табиатига бутунлай зид бўлган ёлғончилик одамлар орасида бемалол айтилаварадиган шунчаки гап бўлибгина қолмай, балки унга завқ ҳам бера бошлаган эди.

Бир сония олдин мясига келмаган бу гапни нима учун айтганини ўзи ҳам тушунтириб беролмасди. У бу гапни Вронский бўлмагандан кейин бу ердан кетиш ва бир амаллаб Вронскийни кўришга ҳаракат қилиш мулоҳазаси билангина айтган эди. Лекин бошқа кўп одамларникига бориши мумкин бўлгани ҳолда нима учун фақат қари. фрейлина Вреденигина тилга олганлигини айтиб беролмас эди, кейинча Вронский билан учрашиш учун ҳар хил ҳийла-найранглар ишлатиб юрганда, бундан яхшироғини ўйлаб тополмагани маълум бўлди.

⁶² ширингина суҳбат қиламиз (Англ.).

Бетси Аннанинг юзига диққат билан разм солиб:

– Йўқ, ҳечам жавоб бермайман-да, – деди. – Сизни яхши кўрмаганимда, ўлай агар, хафа бўлардим. Мен билан улфат бўлсангиз, худди бадном бўладигандай кўрқасиз-а! Марҳамат, кичик меҳмонхонага чой келтиринг, – деди у кўзларини қисиб. Лакейга ҳамма вақт кўзларини шундай қисиб гапирарди. Кейин, ундан хатни олиб, ўқиб чиқди. – Алексей номаъқул иш қилибди, – деди у, французчалаб. Кейин Вронский крокетбоз бўлгани учунгина Анна унга эътибор беради, бундан бошқа фикр ҳеч қачон миямга келиши мумкин эмас, дегандек оддий, табиий бир оҳангда илова қилди: – Келолмайман деб ёзибди-я.

Анна Бетсининг ҳамма гапдан хабари борлигини билса ҳам, яна ўз олдида Вронскийдан гап очганда, унинг ҳеч нарсадан хабари йўқлигига бир лаҳза қаноат ҳосил қиларди.

Анна бу нарса билан иши йўқдай, парвосизгина қилиб: – Э! – деди-ю, кейин, кулимсираб, сўзини давом қилди: – Сизга улфат бўлган киши қандай қилиб бадном бўлиши мумкин? – бу сўз ўйини, сир бой бермаслик ҳамма хотинларга завқ бағишлагани сингари, Аннага ҳам завқ бағишларди. Аннани қизиқтирган нарса сирни пинҳон тутиш эмас, мақсади ҳам эмас, сирни пинҳон тутиш маҳорати эди. – Мен пападан ҳам тақводор католик бўлолмайман, – деди Анна. – Стремов билан Лиза Меркалова эса, жамият қаймоғининг қаймоқлари. Иннайкейин, улар ҳамма ерда қабул қилиниб келинган, мен бўлсам (мен сўзига жўрттага урғу бериб айтди), ҳеч қачон бундай салобатга эга бўлган эмасман. Гапнинг қисқаси, вақтим йўқ.

– Йўқ, балки Стремов билан учрашгингиз келмас? Қўяверинг, улар Алексей Александрович билан комитетда найзабозлик қилаверсинлар, бизга бунинг алоқаси йўқ. Лекин у киборлар орасида мен билган одамларнинг энг назокатлиси, крокет ўйинининг энг ашаддий ишқи-

бози. Ҳали ўзингиз кўрасиз. Қариганида Лизага ошиқ бўлишдек кулгили бир аҳволга тушиб қолганига қарамай, бу кулгили аҳволдан ўзини қандай сақлаб юрганини бир кўриш керак! Жуда дилбар киши. Сафо Штольцни танийсизми? Буниси янги, бутунлай янги тарздаги одам.

Бетси шу гапларни гапириб турганда, Анна унинг шўх, маъноли кўзларига қараб, ўз аҳволидан унинг қисман хабардорлигини, шунинг учун бир нарса қилмоқчи бўлиб турганлигини пайқади. Улар кичкина кабинетда ўтиришган эди.

– Ҳар ҳолда Алексейга хат ёзиб юбориш керак, – деди-ю Бетси, стол ёнига ўтириб, бир неча сатр ёзгандан кейин, хатни конвертга солди. – Уни тушлик овқатга таклиф қилдим. Хонимларимдан бири тушликда эркаксиз қоладиган кўринади, дедим. Ўқиб қаранг-чи, ишонса бўладими? Кечирасиз, бир дақиқагина сизни ёлғиз қолдираман. Мумкин бўлса, ўзингиз конвертни беркитиб, жўнатиб юборсангиз, – деди Бетси эшик ёнидан, – одамларга топширадиган ишларим бор.

Анна бир зум ҳам ўйлаб ўтирмасдан Бетсининг хатини олиб, стол ёнига ўтирди-да, уни ўқимасданоқ, остига шу сўзларни ёзиб қўйди: «Сизни кўришим зарур. Вреднинг боғига келинг. Соат олтида ўша ерда бўламан». Анна конвертни беркитганда, Бетси қайтиб кирди-ю, унинг кўз ўнгига хатни бериб юборди.

Ҳақиқатан ҳам, кичкина, салқин меҳмонхонада патнус столда келтирилган чойни ичишиб ўтириб, икки аёл ўртасида княгиня Тверская меҳмонлар келмасдан ўтказишни ваъда қилган *cosy chat*⁶³ бошланиб кетди. Улар келишларини кутишиб турган одамларнинг ғийбатини қилишди, ахийри гап Лиза Меркаловага келиб тўхтади.

– У жуда дилбар жувон, менга ҳамиша ёқади, – деди Анна.

– Сиз уни яхши кўришингиз керак. Тушида ҳам фақат сизни кўриб, сизни гапиради. Кеча пойгадан кейин

⁶³ ширингина суҳбат (ингл.).

ёнимга келиб, сизни кўролмай қолгани учун дуди осмонга чиқаёзди. У сизни: «Роман учун ҳақиқий қаҳрамон бўладиган жувон, агар эркак киши бўлганимда борми, йўлида минг хил номаъқулчиликлар қилган бўлардим», дейди. Бу сўзларини Стремов эшитиб: «Шундоғ ҳам қил-япсиз», деб кулди.

Анна бир оз жим ўтиргандан сўнг:

– Менга айтиб берсангиз, мен бир нарсага ҳеч тушуна олмайман, – деди, унинг бу сўзларида шундай бир оҳанг бор эдики, бу нарсани шунчаки, хўжакўрсинга сўрамаётганлигини, балки сўраётган нарсаси керагидан ҳам ортиқроқ муҳим нарса эканлигини билдирарди. – Айтиб берсангиз, Лизанинг Мишка лақабли князь Калужскийга бўлган алоқаси нимадан иборат? Мен уларни кам учратганман. Бу нимаси, а?

Бетси кўзлари билан кулимсираб, Аннага синчиклаб назар ташлади.

– Янги қилиқ, – деди у. – Ҳаммалари янги қилиқ ортирган. Эски қилиқлар эски латтага тугиб ташланган. Лекин шундай қилиқлар борки, янги қилиқларни ҳам улоқтириб ташлайди.

– Тузугу, лекин Лизанинг Калужскийга қанақа алоқаси бор?

Бетси бирдан очилиб, қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди, унда бундай ҳоллар камдан-кам бўларди.

– Сиз ҳозир княгиня Мягкаянинг соҳасига чанг соляпсиз. Бу ёмон боланинг саводи, – деди-ю Бетси, афтидан, кулгисини тиймоқчи бўлди, лекин ўзини тўхтатолмай камдан-кам куладиган одамларда учрайдиган қаттиқ кулги билан қотиб-қотиб кула бошлади. Кейин кулги ёшлари орасидан: – Буни ўзларидан сўраш керак, – деди.

Анна ҳам ихтиёрсиз кулиб:

– Йўқ, ҳазиллашяпсиз, – деди, – тўғриси, мен бунга ҳеч тушунолмайман. Мен бу масалада эрнинг ролини тушунолмайман.

– Эrimi? Лиза Меркалованинг эри ҳамма вақт хотинининг орқасидан рўмолини кўтариб, хизматига шай бўлиб юради. Нарёқда нима гап бўлаётгани билан ҳеч кимнинг иши йўқ. Биласиз-ку, яхши жамиятда пардоз-андознинг баъзи икир-чикирлари ҳақида гаплашмайдилар, ҳатто ўйлашмайдилар ҳам. Бу нарса ҳам шунга ўхшаган.

Анна гапни бошқа ёққа буриш учун:

– Роландаки байрамига борасизми? – деб сўради

– Бориш хаёлимда ҳам йўқ, – деб жавоб берди Бетси, кейин дугонасига қарамасданоқ, майда, шаффоф чашкаларга эҳтиётлик билан хушбўй чой қуя бошлади. Чашкани Аннанинг олдида суриб қўйиб, сигарет олди-да, кумуш мундштукка суқиб чека бошлади.

– Мана, кўрдингизми, яна кайфим жойига тушди, – деди кулмасдан Бетси чашкани қўлига оларкан. – Сизни ҳам, Лизани ҳам биламан. Лиза – болалар сингари, нима яхши, нима ёмонлигига фаҳми етмайдиган соддадил жувонлардан биттаси. Ҳар ҳолда, жуда ҳам ёшлигида бу нарсаларга фаҳми етмас эди. Ҳозир эса бу гўллингнинг ўзига ярашганини билади. Эҳтимол, энди ўзини жўрттага гўлликка солаётгандир, – деди Бетси, нозик бир табассум билан. – Ҳар ҳолда, бу нарса унга жуда ярашади. Кўрдингизми, айна бир нарсани фожиа деб билиб, у туфайли азоб чекиш ҳам, унга парво қилмай қараш ва хушчақчақ бўлиш ҳам мумкин экан. Эҳтимол, сизда бундай нарсаларга фалокат деб қараш майли бордир.

– Кошки эди бошқаларни ҳам худди ўзимни билгандек билсам, – деди Анна, жиддий ва ўйчан бир ҳолатда. – Мен бошқалардан ёмонроқманми ё яхшироқманми? Назаримда, ёмонроқман.

– Ёмонроқ, ёмонроқ, – деди Бетси, қайта-қайта. – Ана, ўзлари ҳам келишди.

XVIII

Олдин оёқ товуши билан эркак овози, кейин аёл овози билан кулгиси эшитилди, сўнгра кутилган меҳмонлар: Сафо Штольц билан Васька лақабли, соғлигидан терисига сиғмай юзи йилт-йилт қилиб турган ёш йигит кириб келди. Еган сўқим гўшти, қайла, ичган бургон виноси унга жуда ёққани кўриниб турарди. Васька хонимларга бош эгиб таъзим қилгандан сўнг юзларига қаради, лекин бир сониядан кейин кўзини олиб, Сафо орқасидан меҳмонхонага кирди, у, худди Сафога ип билан боғлаб қўйилгандек, орқада борар, худди еб қўйгудек бўлиб, парпироқ кўзларини Сафодан узмас эди. Сафо Штольц қора кўз, малласоч жувон эди. У тик пошнаלי туфлидаги оёқлари билан майда, дадил қадам ташлаб кириб келди, хонимларнинг қўлларини эркакчасига маҳкам қисди.

Анна бу янги шуҳрат эгасини ҳеч қачон учратмаган эди, шунинг учун хуснини, меъёридан ортиқ пардоз-андозини, қилиқларининг дадиллигини кўриб оғзи очилиб қолди. Бошидаги нозик олтин рангли улама сочлари ва ўз сочи шундай баланд қилиб турмакланган эдики, бошининг катталиги баста келишган, кўкраги бўртиб чиққан ва олд томони жуда ҳам очиқ бўлган бюсти қадар келарди. Шундай шахдам қадам ташлар эдики, юрганда тиззаларининг шакли, оёқларининг юқори қисми қўйлагининг тагидан яққол билиниб турар, одамнинг хаёлига ихтиёрсиз: устидан жуда очиқ, орқадан, пастдан жуда ҳам ёпиқ мўъжазгина, хушбичим танаси орқадан ларзанглаб турган «чодир»нинг қаерида экан деган савол келарди.

Бетси уни дарров Анна билан таништирди.

Сафо кўзларини учириб, кулимсираб ва қўйлагининг бир томонга ҳаддан ташқари кўп ташлаб юборган узун этагини орқага тортиб туриб, дарҳол ҳикоя қила кетди:

– Иккита солдатни бостириб кетишимизга сал қолса бўладими! Васька икковимиз келаётган эдик... Айтмоқ-

чи, сизлар таниш эмассизлар-а? – Шундан кейин йигитни фамилиясини айтиб таништирди-да, қилган хатоси учун, яъни нотаниш одам олдида уни Васька деб атагани учун қизариб, қах-қахлаб кулиб юборди.

Васька Аннага яна бир марта бош эгиб таъзим қилган бўлса ҳам, ҳеч нима демади. Сафога қараб:

– Гаровни ютқаздингиз. Олдин келибмиз. Қани, тўлаб қўйинг, – деди кулимсираб.

Сафо яна ҳам очилиб кулди.

– Ҳозир эмас-да, – деди Сафо.

– Бари бир, кейин ҳам оламан.

– Хўп, хўп. Ҳа-я! – деди бирдан уй бекасига юзланиб. – Эсим қурмасин... ёдимдан қўтарилибди, сизга бир меҳмон олиб келдим. Ана ўзи.

Сафо бошлаб келган бўлса ҳам, ёдидан чиқариб қўйган бу кутилмаган меҳмон ҳам шу қадар виқорли меҳмон эдики, ёшлигига қарамай, иккала хоним ҳам ўринларидан туриб қарши олишди.

Бу Сафонинг янги мухлиси эди. У ҳам ҳозир, Васька сингари, орқасидан қолмай эргашиб юарди.

Ҳадемай князь Калужский, Стремов билан Лиза Меркаловалар ҳам етиб келишди. Лиза Меркалова қорамтир сочли, шарқликларга ўхшаш танбал чехрали, одамлар сўзи билан айтганда, таърифга сиғмайдиган гўзал шахло кўзли, қотма бир жувон эди. Кийим-бошининг қорамтирлиги (Анна дарҳол сезиб, ўз баҳосини бериб қўйди) ҳуснига қўйилиб тушгандек эди. Сафо қанчалик зуваласи пишиқ ва ихчам бўлса, Лиза шу қадар юмшоқ ва бўшанг эди.

Лекин Лиза Аннанинг дидига кўпроқ ёқди. Бетси Аннага, Лиза ёш боланинг қилиқларини қилиб юради, деб айтган бўлса ҳам, Анна уни кўргандан кейин, Бетсининг гапи нотўғри эканлигини пайқади. Лиза чиндан ҳам содда, бузилган, лекин дилбар, мўмин бир хотин эди. Тўғри, унинг юриш-туриши Сафоники сингари эди, Сафога ўхшаш, унинг орқасидан ҳам, худди этагига тикиб қўйил-

гандек, иккита мухлис ҳамиша эргашиб, кўзлари билан еб қўйгудек бўлиб юрарди, бу мухлисларнинг бири ёш, иккинчиси эса қари эди, лекин Лизада у атрофдагилардан баландроқ турадиган алланима бор эди – у шишалар орасидаги жавоҳир каби товланиб турарди. Бу товланиш ҳақиқатан ҳам таърифга сиғмайдиган ниҳоятда чиройли кўзларида намоён эди. Қора доира билан ўраб олинган бу кўзларнинг ҳорғин, айни замонда эҳтиросли нигоҳи ўзининг ғоят самимийлиги билан одамни ҳайрон қолдирарди. Бу кўзларни кўрган ҳар бир киши уни ипидан-игнаси-гача билгандек бўлар, билгандан кейин эса яхши кўрмай туrolмасди. Аннани кўрган соати бутун юзи шодлик та-бассуми билан чақнаб кетди.

Лиза Аннанинг ёнига келиб:

– Вой, сизни кўриб бирам қувондимки, – деди. – Кеча пойгада энди олдингизга бораман деб турсам, кетиб қолибсиз. Мен сизни мутлақо кеча кўргим келган эди. Жуда ёмон бўлди, а! – деди, бутун қалбини очиб кўрсатган нигоҳ билан қараб.

– Ҳа, бу қадар ҳаяжонга солар деб ҳеч ўйламаган эдим, – деди Анна, қизариб.

Жамоат боққа чиқиш учун ўрнидан кўзғалди.

Лиза кулимсираб, Аннанинг ёнига келиб ўтирди-да:

– Мен чиқмайман, – деди. – Сиз ҳам чиқмайсизми? Крокет ўйинида нима бор-а!

– Йўқ, мен яхши кўраман, – деди Анна.

– Менга қаранг, зерикмаслик учун нима қиласиз, а? Сизга қараган кишининг баҳри очилиб кетади. Сиз яшаш йўлини биласиз, мен бўлсам хуноб бўлиб ўтаман.

– Нега хуноб бўласиз? Ахир сиз Петербургдаги энг шўх одамлар орасидасиз-ку! – деди Анна.

– Қайдам, бизнинг тўпимиз орасида бўлмаганлар, эҳтимол, кўпроқ хунобгарчилик тортар, лекин биз, айниқса мен, сиқилиб ўламан, шундай ёмон зерикаманки, нарёғи йўқ.

Сафо папиросини тутатиб, иккита йигити билан боққа чиқиб кетди. Бетси билан Стремов чой ичиб қолди.

– Нега хуноб бўласиз? – деб сўради Бетси. – Сафо кеча сизларникида роса ўйнаб-кулдик деди-ю.

– Э, қаёқда, зерикиб ўлиб бўлдим! – деди Лиза Меркалова. – Пойгадан кейин ҳаммамиз бизникига бордик. Эски ҳаммом, эски тос! Бирон бир янги нарса бўлса ҳам гўрга эди. Кечгача диванларда чўзилиб умримиз ўтди. Шу ҳам ўйин-кулги бўптими? Йўқ, зерикмаслик учун сиз нима қиласиз? – деди яна Аннага юзланиб. – Сизга бир қараган киши: «Ана бу асл хотин, бахтиёрлигида ҳам, бахтсизлигида ҳам ўзини зериктирмайди!» деб ўйлайди. Менга ўргатиб қўйинг, қандай қиласиз, а?

Анна бу пашшахўрда саволлардан қизариб:

– Ҳеч нима қилмайман, – деди.

– Мана бу энг яхши одат, – деб Стремов гапга аралашди.

Стремов эллик ёшларда, сочларига оқ оралаган, ҳали тароватли, ғоят хунук бир киши бўлса ҳам, юзидан характери ва ақли яққол сезилиб турарди. Лиза Меркалова хотинининг жияни эди, у бутун бўш соатларини Лиза билан бирга ўтказарди. Анна Каренинани кўргандан кейин, хизмат йўли билан Алексей Александровичнинг душмани ҳисобланса ҳам, кибор ва доно одам бўлгани учун, душманининг хотини билан айниқса сермулозимат бўлишга тиришди.

Стремов, нозиккина кулимсираб, Аннанинг сўзини такрорлади:

– «Ҳеч нима», – деди. – Зерикмасликнинг энг яхши давоси шу. – Кейин Лиза Меркаловага юзланиб гапирди: – Мен сизга: «Зерикиб хуноб бўлмаслик учун ҳеч қачон зерикишни ўйламаслик керак», деб қачонлари айтганман. Бу ҳам, уйқусизликдан кўрққан киши уйқум келмасмикан деб кўрқмаслиги керак, дегандай гап. Анна Аркадьевна ҳам сизга худди шуни айтдилар.

– Шундай деган бўлсам, жуда ҳам хурсанд бўлардим, чунки, бу фақат доно гап бўлибгина қолмай, ҳақиқат ҳам, – деди кулимсираб Анна.

– Йўқ, нима сабабдан одам ухлай олмайди-ю, нима сабабдан зерикмай туролмайди, шуни айтиб беринг?

– Ухлаш учун ишлаш керак, хурсанд бўлиш учун ҳам ишлаш керак.

– Менинг ишим ҳеч кимга даркор бўлмагандан кейин ишлаб нима қиламан? Жўрттага муғамбирлик қилишни билмайман ҳам, хоҳламайман ҳам.

Стремов Лизага қарамасданоқ:

– Сиз ҳеч тузалмайсиз, – деди-да, яна Аннага юзланди.

Стремов Анна билан камдан-кам учрашар, ҳар гал унга бемаъни гапларнигина гапирарди, мана ҳозир ҳам Аннанинг Петербургга қачон кўчиб келиши, графиня Лидия Ивановнанинг Аннани яхши кўриши тўғрисида бемаъни гап очган бўлса-да, унинг ифодасида жондили билан Аннага ширин сўзлар айтиш, камоли ҳурмат ва эҳтиромини кўрсатиш истаги бор эди.

Тушкевич кириб, крокет ўйновчиларни жамоат кутиб турганлигини билдирди.

Лиза Меркалова Аннанинг кетишини эшитиб:

– Йўқ, кетманг, қолинг, – деб илтимос қилди. Стремов ҳам Лизага қўшилди.

– Бу жамоатни ташлаб, Вреде кампирникига кетиш яхши эмас. Иннайкейин, у ғийбатчининг тилига тушасиз, бу ерда эса фисқ-фасодга тескари бўлган энг яхши ҳислар уйғотасиз, – деди у Аннага.

Анна бир дақиқагина иккиланиб турди. Бу ақлли кишининг ширин сўзлари, Лиза Меркалованинг унга бўлган болаларча содда ҳусни таважжуҳи, ўзи одатланиб қолган бутун бу киборлар муҳити – буларнинг ҳаммаси шу қадар оромбахш, уни кутиб турган нарса эса шу қадар оғир эдики, «қолсамми, оғир изоҳот дақиқасини кейинга қолдирсамми» деб бир дақиқагина тараддудда қолди. Лекин бирон қарорга келмаса уйда бошига нималар келишини, ўзи учун, хотираси учун даҳшатли бўлган ҳолатини, икки қўли билан сочларини юлқилаган пайтини эслади-ю, хайрлашиб жўнаб кетди.

XIX

Вронский зоҳирда енгилтак кибор ҳаёти билан яшаб келаётган кишига ўхшаса ҳам, ҳақиқатда тартибсизликни ёмон кўрарди. Корпусда таълим олиб юрган ёшлик чоғларида иши чатоқ бўлиб, қарз сўраганида, қарз бермаганлари учун хўрлиги келиб, ерга кириб кетгудай бўлган ва ўшандан бери ўзини бир марта ҳам шундай ўсал аҳволга туширмаган эди.

Ишини ҳамма вақт тартибда сақлаш учун, вазиятга қараб гоҳ тез-тез, гоҳ онда-сонда, йилда беш марта ўзини хилватга олиб, ишларини аниқлаб қўяр эди. У бу нарсани ҳисоб-китобни тўғрилаш ёки *faire la lessie*⁶⁴ деб атарди.

Вронский пойганинг эртасига уйқудан жуда кеч уйғониб, соқолини ҳам қирмай, ювинмай кителини кийди-да, столга пулларини, счётларини, хатларини қўйиб, ишга тушиб кетди. Петрицкий уйғонди-ю, ўртоғини ёзув столи ёнида машғул эканлигини кўриб, унинг бундай маҳалларда сержаҳл бўлишини билгани учун, секин кийинди-да, халақит бермасдан чиқиб кетди.

Ўз муҳити шароитининг мураккаблигини мукаммал билган ҳар қандай киши ихтиёрсиз бу шароитнинг мураккаблиги ва буни аниқлаб билиб олишнинг қийинлиги фақат ўзининг шахсий тасодикий фазилати деб тахмин қилади-ю, бошқаларнинг ҳам, ўзи сингари, ўшандай шахсий шароит қийинчилигида эканлигини асло хаёлига келтирмайди. Вронский ҳам ана шундай ҳолатда эди. Шунинг учун Вронский, ҳар бир бошқа одам мана шундай мушкул аҳволга тушиб қолса, аллақачон калласини йўқотиб, ёмон иш қилиб қўйишга мажбур бўларди, – деб ўйларди, унинг бу ўйи асоссиз бўлмагандек, бунда кибру ҳаво ҳам йўқ эмас эди. Лекин Вронский калласини йўқотиб қўймаслик учун мутлақо ҳозир ҳисоб-китобини тўғрилаш ва ўз аҳволини аниқлаш зарурлигини ҳис қилиб қолди.

⁶⁴ ювиш (франц.).

Вронский энг осон иш деб қўлга олган биринчи иш – пул масаласи бўлди. Ўзининг майда ёзуви билан почта варақасига ҳамма қарзини ёзиб чиқиб яқунлагандан сўнг, қарзи ўн етти мингу бир неча юз сўмга етганлиги маълум бўлди; бир неча юз сўмни ҳисобни тўғрилаш мақсадида чиқариб ташлади. Пулларини ва банк дафтарчасини ҳисоблаб чиқиб, қўлида бир минг саккиз юз сўмгина қолганлигини аниқлади, янги йилгача эса қўлга пул тушиши эҳтимолдан узоқ эди. Қарз рўйхатини ўқиб чиққандан сўнг, уни уч қисмга бўлиб кўрди. Биринчи қисмга дарҳол тўланиши ёки ҳар ҳолда, талаб қилин-гудай бўлса бир дақиқа ҳам пайсалга солмай тўлаш учун пулни тайёрлаб қўйиши лозим бўлган қарзлар кирди. Бундай қарзлар тўрт минг сўм атрофида эди: бир минг беш юз сўм от ҳақи, икки минг беш юз сўм эса ёш ўртоғи Веневский учун ваъда қилган кафолат ҳақи эди; Веневский бу пулни ўз кўзи олдида фирибгар қартабозга ютқазиб қўйганда Вронский ўша соатидаёқ тўлаб қўймоқчи бўлди-ю (ёнида пул бор эди), лекин Веневский билан Яшвин ўзимиз тўлаймиз деб унашмади, ҳақиқатда Вронский ўйинда қатнашмаган эди. Буниси-ку яхши эди-я, лекин Вронский, бу ифлос ишда Веневскийга оғзаки кафолат бериш билан қатнашган бўлса ҳам, фирибгарнинг юзига отиб ташлаш ва у билан гапни тамомлаш учун қўлида икки минг беш юз сўм бўлиш зарурлигини ҳам биларди. Шундай қилиб, ана шу энг муҳим қисм учун қўлида тўрт минг сўм пул бўлиши керак. Иккинчи қисмга кирган саккиз минг сўмлик қарзи у қадар аҳамиятли қарзлардан эмас эди. Булар асосан чопқир отлар сақла-надиган отхонага, сули ва пичан етказиб берувчига, инглизга, саррожга ва шунга ўхшаган нарсаларга тўла-надиган қарзлар эди. Бутунлай хотиржам бўлиш учун бу қарзлардан ҳам икки минг сўмчасини тўлаб қўйиш керак эди. Магазинларга, мусофирхоналарга, тикувчи-ларга бўлган қарзлари киритилган сўнгги қисм ҳақида эса унча ўйлашнинг ҳожати ҳам йўқ эди. Шундай қилиб,

жорий харажатлар учун лоақал олти минг сўм керак бўлгани ҳолда, қўлида фақат бир минг саккиз юз сўмгина пул бор эди. Вронскийнинг бутун мулкидан олинадиган даромад ҳисоблаб чиқилганда маълум бўлишича, йилда юз минг сўм даромад оладиган бир киши учун бундай қарзларни тўлаш ҳеч қийин эмаслиги кўриниб турса ҳам, лекин гап шунда эдики, унинг қўлига сира ҳам юз минг сўм кирмас эди. Биргина отасидан қолган ва йилда икки юз минг сўмгача даромад келтирадиган мулки ака-укалар ўртасида ҳали бўлинмаган эди. Акаси қулоғидан қарзга ботиб ётган ҳолда княжна Варя Чирковага, яъни ҳеч қандай мол-мулки бўлмаган декабристнинг қизига уйланганда, Алексей, отасининг мулкидан олинадиган даромаддан ўзига фақат йилига йигирма беш минг сўмдангина қолдириб, қолганини акасига инъом қилиб юборди. Ўшанда Алексей то уйлангунимча шу пул ўзимга етиб туради, уйланишим ҳам эҳтимолдан узоқ, деб айтди. Акаси сарф-харажатлари катта полклардан бирининг командири бўлгани, бунинг устига, янги уйлангани учун бу инъомни қабул қилолмасдан қолмади. Ўзининг алоҳида мулки бўлган онаси ҳам, Алексей ўзига қолдирган йигирма беш минг сўмдан ташқари, унга йилда йигирма минг сўмдан бериб турар, Алексей бу пулларнинг ҳаммасини еб тугатар эди. Онаси сўнгги вақтларда ўғли орттирган алоқаси ва Москвадан кетиб қолгани учун уришиб қолиб, унга пул юбормай қўйди. Қирқ беш минг сарфлаб ҳаёт кечиришга ўрганиб қолган Вронский натижада бу йил фақат йигирма беш минг сўм билангина қолиб, ҳозир оғир аҳволга тушди. Бу аҳволдан қутулиш учун онасидан пул сўрай олмас эди. Кеча онасидан олган хати жуда ёмон хафа қилди, чунки бу хат, яхши одамлар кўзида бадном қиладиган ҳаётинг учун эмас, киборлар жамиятида ва хизматда муваффақият қозонишинг учун ёрдам этишга тайёрман деган мазмунда эди. Онасининг пул билан ўзига оғдириб олишни истагани Алексейнинг юрагига қаттиқ ҳақорат бўлиб ботди, уни онасидан яна

ҳам баттарроқ совутди. Лекин у ўзининг олижаноб сўзини қайтариб ололмасди, гарчи ҳозир, Каренина билан бўлган алоқаси бирмунча тасодифий эканини олдиндан сал-пал кўриб турса ҳам, бу олижаноб сўзнинг енгил-таклик билан айтилганини, ўзидек бўйдоқ бир киши учун юз минг сўмлик даромад ҳам асқатиб қолиши мумкинлигини сезиб турарди. Аммо берган сўздан қайтиб бўлмасди. Сўзини қайтариб олишнинг иложи йўқлигини англаш учун акасининг хотинини кўз олдига келтириш, бу дилбар, дилкаш Варянинг, ҳар бир ўнғай фурсатдан фойдаланиб, Алексейнинг олижаноблиги асло эсидан чиқмаслиги, уни қадрлашлиги тўғрисидаги гапларини эслашнинг ўзи кифоя эди. Хотин кишини калтаклаш, пулини ўғирлаш ё алдаш нақадар мумкин бўлмаса, бу нарсаси ҳам шу қадар мумкин эмас эди. Вронский бир дақиқа ҳам иккиланмасдан бир қарорга келди, бу қарор: судхўрдан ўн минг сўм пул кўтариш (бу жуда осон нарсаси эди), умуман сарф-харажатларини камайтириш ва тўпичоқларини сотишдан иборат эди. Вронский шу қарорга келди-ю, отларини сотиб оломоқчи бўлиб бир неча бор одам юборган Роландакига дарҳол хат ёзди. Сўнггра инглиз билан судхўрга одам юбориб, қўлидаги пулларни ҳисоб варақаларига тақсим қилди. Бу ишларни тугатгандан сўнг, онасининг хатига совуқ, дағал жавоб ёзди. Сўнггра ҳам ёнидан Аннанинг учта хатини чиқариб ўқиди, кейин уларни ёқиб ташлади-да, кеча ўзи билан Анна ўртасида ўтган гапни эслаб, ўйланиб қолди.

XX

Вронскийнинг ҳаёти айниқса шу билан бахтли эдики, унда нимани қилиш, нима қилмаслик кераклигини очик-ойдин белгилаб берадиган қоидалар мажмуи бор эди. Бу қоидалар мажмуи жуда кичик бир шарт-шароит доирасини ўз ичига олган бўлса ҳам, лекин бундаги қоидалар шубҳага ҳеч ўрин қолдирмас, шунинг учун ҳам

Вронский, бу доирадан ҳеч вақт ташқарига чиқмай, қилиниши керак бўлган нарса устида бир зум ҳам иккиланиб турмасди. Бу қоидалар: фирибгарга ютқазган пулни тўлаш, тикувчига эса тўламаслик кераклигини, эркакларга ёлғон гапириш керак эмас, хотинларга эса мумкинлигини, ҳеч кимни алдаш керак эмас, эрни эса алдаш мумкинлигини, ҳақоратни кечириш керак эмас, ўзинг эса ҳақорат қилишинг мумкинлигини, ҳоказо ва ҳоказоларни ҳеч шубҳага ўрин қолдирмай белгилаб берарди. Бу қоидалар бемаъни, бешарм бўлиши мумкин, лекин булар шубҳага ҳеч қандай ўрин қолдирмас, шу сабабли, Вронский бу қоидаларни бажарганда, кўнгли жойига тушганини, бошини баланд кўтариб юриши мумкинлигини ҳис қиларди. Фақат сўнгги пайтларда, Анна билан алоқа боғлагандан кейин Вронский ўзининг қоидалари бутун шароитни тўла-тўқис ўз ичига олмаганлигини, олдинда қийинчилик ва шубҳаларга дуч келишини, бунда ўзига раҳнамо йўқлигини ҳис қила бошлади.

Аннага ва унинг эрига бўлган ҳозирги муносабати Вронский учун содда, равшан бир нарса эди. Бу муносабат ўзи қўлланиб келган қоидалар мажмуида аниқ ва равшан белгиланган эди.

Анна уни ўз муҳаббатидан баҳраманд қилган одамшаванда аёл эди, шу сабабли Вронский уни яхши кўрди, чунки у Вронский учун қонуний хотинчалик, балки бундан ҳам ортиқ ҳурматга лойиқ бир аёл эди. «Қўлимни кесишга жон деб тутиб бораман-у, лекин уни сўз ёки имо-ишора билан ҳақорат қилиш у ёқда турсин, хотин киши лойиқ бўлган эҳтиромдан ҳам маҳрум қилмайман», деярдди.

Жамиятга бўлган муносабати ҳам равшан эди. Унинг сирини ҳамма билиши, гумон қилиши мумкин, лекин ҳеч ким юзига солмаслиги керак. Акс ҳолда ундайларнинг оғзини юмдиришга, ўзи яхши кўрган аёлнинг аслида йўқ номусини ҳурмат қилдиришга тайёр эди.

Алексей Александровичга бўлган муносабати эса ҳаммасидан ҳам равшанроқ эди. Анна ўзини яхши кўриб қол-

ган дақиқадан бошлаб уни бутунисига ўзиники деб ҳисоблайдиган бўлди. Вронскийнинг назарида, Аннанинг эри ортиқча ва ҳалал берувчи бир шахсина эди. Тўғри, Алексей Александровичнинг аҳволи, шубҳасиз, аянчли эди, лекин на чора? Эрининг бир нарсагагина ҳуқуқи бор, у ҳам бўлса, қўлда қурол билан довга чақириш; Вронский бўлса бунга ҳам дастлабки дақиқадан тайёр эди.

Лекин сўнгги пайтларда ўзи билан Анна орасида янги, ички муносабатлар пайдо бўлди, бу муносабатлар ўзининг дудмаллиги билан Вронскийни қўрқитарди. Мана, кеча Анна ҳомиладор бўлиб қолганлигини айтди. Бу хабар ва Анна ундан кутган нарсалар ўз ҳаётида қўлланиб келган қоида кодексида тўла ифодасини топмаган нарсаларни талаб қилаётганини Вронский англай бошлади. Ҳақиқатан ҳам, у ғафлатда қолди, шунинг учун, Анна ҳомиладор эканини айтганда, қалби, эрини ташлаб кетишни талаб қил, деб амр этди. Ўшанда Вронский шундай деган бўлса ҳам, ҳозир буни ўйлаб кўриб, масалани бусиз ҳам ҳал қилиш мумкинлигини аниқ билди, лекин шу фикрга келиши билан «ёмон бўлмасмикан?» деб ҳадиксирай бошлади.

«Агар эрини ташлаб кетишни илтимос қилган бўлсам, демак, мен билан бўлишини сўраганим бўлади-да. Хўш, бу нарсага тайёрманми? Ҳозир пулим йўқ-ку, қандай қилиб олиб кетаман? Фараз этайлик, пул масаласини ҳал қилдим ҳам... лекин ҳарбий хизматда бўла туриб, қандай қилиб олиб кетаман? Агар шундай деган бўлсам, демак, шунга тайёр бўлишим, яъни пул топишим, истеъфога чиқишим керак».

Шундан кейин у ўйланиб кетди. Истеъфога чиқиш-чиқмаслик масаласи уни ҳаётининг пинҳона, ўзигагина маълум бўлган, юрагининг бир ерида чигаллик турса ҳам, аҳамияти жиҳатидан биринчи ўринда турган бир орзу-ҳавасга тўқнаш келтириб қўйди.

Шухратпарастлик унинг болалик ва ўсмирлик чоғларидан қолган эҳтиросли эски орзу эди, ўзи ҳам иқрор

бўлмаган бу орзу шу қадар кучли эдики, ҳозир ҳам бу эҳтироси севгиси билан олишмоқда эди. Унинг киборлар жамиятида, хизматида босган дастлабки қадамлари муваффақиятли бўлди, аммо бундан икки йил аввал битта қўпол хато қилиб қўйди. У ўзининг мустақил киши эканлигини кўрсатишни, обрўйини оширишни хоҳлаб, ўзига таклиф қилинган ўринни рад қилди, бу ўринни рад қилиш билан кадр-қимматим ошади деб, умидвор бўлган эди, лекин бу қилиғи маъқул бўлмади-ю, уни жойида қолдиришди, шундан кейин истар-истамас ўзини мустақил киши қилиб кўрсатиб юрди, ғоят усталик ва донолик билан шу ролни бажарди, у ўзини ҳеч кимдан хафа эмасдек, ўзини ҳеч ким хафа қилмагандек, ишқилиб, ўзини тинч қўйсалар бас, чунки шундай ўйнаб-кулиб юрганим яхши, деяётгандек тутарди. Ҳақиқатда эса, ўтган йил Москвага кетгандан бери ўйин-кулгилар тамом бўлган эди. Ҳар нарса қўлидан келадиган, лекин қилишни хоҳламаган бу мустақил киши вазияти секин-секин яхшиланиб бораётганлигини сезар, қўп кишилар ўзига виждонли ва меҳру шафқатли йигит, бундан бошқа ҳеч нарсага ярамайди, деб қаноат ҳосил қила бошлаганларини пайқар эди. Ўзининг Каренина билан бўлган алоқаси шунча шов-шувлар кўтариб, ҳамманинг диққатини ўзига жалб қилгандан, унга янги шуҳрат тожини кийгизгандан кейин ичини кемириб келган шуҳрат қуртини тинчитиб қўйган эди, лекин бундан бир ҳафта бурун бу қурт янги куч билан уйғонди. Бир муҳит, бир жамиятга мансуб бўлган, бир корпусда тарбияланган, корпусни барабар тамомлаган, синфда ҳам, гимнастикада ҳам, шўхликларда ҳам, шуҳратпарастликка интилишда ҳам рақобатлашиб келган болалик чоғидаги ўртоғи Серпуховской яқинда Ўрта Осиёдан қайтиб келди, ҳарбий мартабаси икки поғона кўтарилган ва генералларга камдан-кам бериладиган ўрнак белгиси билан мукофотланган эди.

Петербургда келиши билан унинг тўғрисида, худди янгидан кўтарилиб келаётган мўътабар бир одам тўғрисида

гапиргандек дув-дув гап бошланди. Вронскийга тенгдош ва синфдош бўлган бу йигит аллақачон генераллик даражасига кўтарилган ва давлат ишларига таъсир қилиши мумкин бўлган бир амалга тайинланишини кутиб турган эди. Вронский эса мустақил яшаб, порлоқ ҳаёт кечириб юрган, гўзал бир аёлнинг севгисига сазовор бўлган бўлса ҳам, лекин кўнгли хоҳлаганича мустақил бўлиб юришга рухсат бериб қўйилган бир ротмистр эди, холос. «Серпуховскойга ҳасад қилмайман, албатта, ҳасад ҳам қилолмайман, лекин мартабасининг тез кўтарилиб бориши менга ўхшаган киши пайтни пойлаб туриб ташлаб қолса, ҳаш-паш дегунча мартабасини кўтариб олиши мумкин эканлигини кўрсатади. Бундан уч йил аввал худди менинг даражамда эди. Истеъфога чиқсам, кемаларимга ўт қўйган бўламан, хизматда қолсам, зарар кўрмайман. Аннанинг ўзи «аҳволимни ўзгартиришни хоҳламайман», деб айтди. Мен бўлсам, уни севаман, Серпуховскойга ҳасад қилолмайман». Шу ўйлардан кейин мўйловларини секин-секин бураб стол ёнидан турди-да, хонада у ёқ бу ёққа юра бошлади. Кўзлари ўт бўлиб ловиллар, кайфи тетик, хотиржам ва хушвақт эканини ҳис қилар, аҳволини аниқлаб олган кезларида ҳамиша шундай кайфиятга тушар эди. Илгарилари ҳисоб-китобдан кейин қандай равшан ва мусаффо бўлса, ҳозир ҳам шундай эди. Соқолини қирди, совуқ сувда чўмилди, кийинди-ю, чиқиб кетди.

XXI

– Сени чақириб келдим. Бугун ҳисоб-китобинг жуда чўзилди-да, – деди Петрицкий. – Ҳа, тамом бўлдимми?

Вронский кўзлари билангина кулимсираб ва бугун тартибга солган ишини ҳар қандай дадил, тез ҳаракат худди бузиб қўядигандек, мўйловларининг учини аста бураб туриб:

– Тамом бўлди, – деб жавоб берди.

– Сен ҳамиша шу ишингдан кейин худди ҳаммомдан чиққандай бўлиб қоласан, – деди Петрицкий. – Мени Грицки юборди (полк командири шундай деб аташарди), сени кутиб туришибди.

Вронский, жавоб бермасдан ўртоғига қараб турса ҳам, бошқа тўғрида ўйларди. Кейин трубаларнинг йўғон товушлари, полькалар, вальсларнинг таниш овозларига қулоқ солиб:

– Нима, уникида чалишяптими? – деб сўради. – Қанақа байрам?

– Серпуховской келди.

– Ие, мен билмай қолибман-а, – деди Вронский.

Кулиб турган кўзлари яна ҳам равшанроқ чақнади.

Вронский Аннага бўлган муҳаббати билан ўзини бахтиёр деб билгани, шуҳратпарастлик ҳисларини ҳам унинг йўлида қурбон қилгани, ҳеч бўлмаса, шу ролни ўз зиммасига олгани учун, Серпуховскойга на ҳасад қилар, на полкка тушгандан кейин ҳаммадан аввал ўзининг олдига келмагани учун ундан хафа бўларди. Серпуховской яхши ошнаси эди, у шунга қувонарди.

– Ҳа, жуда хурсандман.

Полк командири Демин каттакон бир помешчик уйида турарди. Бутун жамоат пастдаги кенг балконда эди. Ҳовлида, ароқ тўлдирилган кичкина бочка ёнида кител кийган ашулачилар, офицерлар ўраб олган йўғон гавдали полк командири турган эди, Вронскийнинг кўзига дабдурустан шулар кўринди. Полк командири балкон ойнасининг биринчи поғонасига чиқиб олиб, Офенбах кадрилини чалаётган оркестр садоларини йўғон товуши билан босиб, нималарнидир буюрар, бир четда турган солдатларга қўли билан ишора қиларди. Бир тўда солдат, вахмистр, бир қанча унтер-офицер Вронский билан бирга балконга етиб келди. Полк командири столга қайтди-да, қўлида қадаҳ билан яна зинага чиқиб, қадаҳ кўтарди: «Илгариги ўртоғимиз, баҳодир генерал князь Серпуховскойнинг соғлиги учун. Ура!»

Полк командири орқасидан қўлида қадах, юзида табассум билан Серпуховской ҳам зинага чиқди. У рўпарасида турган иккинчи навбатдаги ҳарбий хизматни ҳам ўтаётган қизил юз, норғил вахмистрга қараб:

– Яна ҳам яшариб кетибсан-ку, Бондаренко, – деди.

Вронскийнинг Серпуховскойни кўрмаганига уч йил бўлган эди. Бакенбард қўйиб, анча етилган бўлса ҳам, лекин боягидай қадди расо, хушбичим эди, юзи эса ҳуснидан кўра кўпроқ хушбичимлиги, мардонаворлиги билан одамни ҳайратга соларди. Вронский унда биргина ўзгариш юз берганлигини пайқади: бу ўзгариш муваффақият қозонган ва бу муваффақиятнинг ҳамма томонидан тақдирланганига амин бўлган кишилар юзидан доим ёғилиб турадиган нур эди. Вронский бунин биларди, бу нурни ўша соатиёқ Серпуховскойнинг ҳам юзида кўрди.

Серпуховской зинадан тушгандан сўнг Вронскийни кўрди-ю, юзи шодлик табассуми билан ёришиб кетди. У қадахни кўтарганича бошини ирғаб, Вронскийни саломлади, сўнг, олдинга чўзилиб, лабларини ўпишга тайёрлаб турган вахмистрнинг ёнига олдин бориши кераклигини шу ҳаракати билан билдирди.

– Ана, шу ерда экансан-у! – деб қичқирди полк командири. – Яшвин эса, қовоғидан қор ёғиб ўтирибди, девди.

Серпуховской норғил вахмистрнинг тароватли, нам лабларидан ўпгандан кейин оғзини дастрўмолчаси билан артиб, Вронскийнинг ёнига борди.

Серпуховской Вронскийнинг қўлини қисиб:

– О, сени кўриб жуда хурсанд бўлдим! – деди, уни бир четга тортиб.

Полк командири Яшвинга Вронскийни ишора қилди-да:

– Уларнинг кўнглини олиб туринг! – деди, кейин ўзи солдатлар ёнига тушиб кетди.

Вронский Серпуховскойга кўз югуртириб:

– Нега кеча пойгага бормадинг? Сени ўша ерда кўрарман деб ўйловдим, – деди.

– Бордим, лекин кеч қолибман. Узр, – деди-ю Серпуховской, адъютантига мурожаат қилди: – Бориб айтсангиз, киши бошига қанчадан тўғри келса, менинг ҳисобимдан бўлашиб беришсин, – деди.

У шу сўзлардан кейин ҳамёнидан учта юз сўмлик чиқариб берди-ю, қизариб кетди.

– Вронский! Бирон нарса еймизми ё ичамизми? – деб сўради Яшвин. – Ҳой, графга овқат олиб кел! Мана буни ич.

Полк командирининг уйидаги айш-ишрат, майхўрлик узоқ давом қилди.

Жуда кўп ичишди. Серпуховскойни кўтариб ҳавога ирғитишди. Кейин полк командирини кўтариб ирғитишди. Сўнгра полк командирининг ўзи Петрицкий билан ашулачилар ёнида ўйинга тушди. Кейин полк командири мажолдан кетиб, ҳовлидаги ўриндиққа бориб ўтирди-да, Яшвинга Россиянинг Пруссиядан устун эканлигини, айниқса, кавалерия ҳужумида зўрлигини исбот қила бошлаган эди, тўполон ҳам бир зумгина тиниб қолди. Серпуховской қўлини ювгани уйга, туалетга кирганда, у ерда Вронскийни кўриб қолди, Вронский бошидан сув қуяётган эди. Кителини ечиб ташлаб, юнг босиб кетган қизил бўйнини жўмрак остига қўйганича бўйни билан бошини ишқалаб турган эди. Вронский ювиниб бўлгандан сўнг Серпуховскойнинг ёнига келиб ўтирди. Иккови шу ердаги кичкина диванда ўтиришиб, ҳар иккови учун ҳам жуда мароқли бўлган мавзуда гап бошлашди.

– Сенинг тўғрингдаги гапларнинг ҳаммасини хотинимдан эшитдим, – деди Серпуховской. – Хотинимни тез-тез кўриб турибсан, хурсандман.

– Хотининг Варя билан ўртоқ, булар Петербургда топилмайдиган аёллар, булар билан кўришсам ҳузур қиламан, – деди Вронский, кулимсираб. У гап бориб тақаладиган мавзуни олдиндан билиб тургани учун кулимсирар, бу нарса унга хуш ёқар эди.

Серпуховской кулимсираб туриб қайтариб сўради:

– Петербургда топилмайдиган?!

Вронский чехрасида бу ишорани тақиқ қиладиган бир ифода билан кескин қилиб:

– Ҳа, сенинг тўғрингдаги гапларни ҳам билиб турдим, лекин фақат хотининг орқали эмас, – деди. – Муваффақиятингга ҳайрон бўлмадим, аксинча, жуда хурсанд бўлдим, лекин бундан ҳам кўпроғига кўз тутган эдим.

Серпуховской кулимсиради. Бу фикр, афтидан, унга хуш ёққан бўлса керак, яшириб ўтиришни лозим кўрмади.

– Мен бўлсам, аксинча, иқрор бўлишим керак, бундан озроғини кутган эдим. Лекин хурсанд бўлдим, жуда ҳам хурсанд бўлдим. Мен шуҳратпараст одамман, менинг заиф томоним шу, мен бунга иқрорман.

– Муваффақиятинг бўлмаганда, эҳтимол, иқрор ҳам бўлмас эдинг, – деди Вронский.

Серпуховской яна кулимсираб:

– Қайдам, – деб қўйди. – Бусиз яшашдан маъно чиқмас эди демайман-у, лекин диққинафасликдан бошқа нарсас бўлмас эди. Албатта, менинг хато қилишим мумкин, лекин ўзим танлаган фаолият соҳасида унча-мунча лаёқатим бор, иннайкейин, қанақа бўлишига қарамай қўлимда бирон ҳокимият бўлса, мен билган кўпгина одамларнинг қўлида бўлганидан кўра анча яхшироқ бўларди, деб ўйлайман, – деди Серпуховской ютуғини билиб турган кишидек, юзи ёришган ҳолда. – Шу сабабли, бу ниятимга қанча яқинлашсам, шунча хурсанд бўламан.

– Бу нарсас, эҳтимол, сен учун яхшидир, лекин ҳаммаси учун ундай эмас. Мен ҳам шу фикрда эдим, мана, яшаб турибман, фақат ўша ният учунгина яшашнинг ҳожати йўқ деб ўйлайман, – деди Вронский.

– Шунақами! Шунақами! – деди Серпуховской, кулиб туриб. – Мен ҳам, сенинг тўғрингда эшитган нарсамдан, рад қилган нарсангдан бошлаганман... Албатта, бу ҳаракатинг менга маъқул бўлди. Лекин ҳаммаси нарсанинг ҳам ройиши бор. Шунинг учун қилган ишинг яхши-ю, аммо дўндиролмагансан, деб ўйлайман.

– Ўтган ишга салавот, дейдилар, ўзинг биласан-ку, қилган ишимдан мен ҳеч тонмайман. Иннайкейин, ўзим маза қилиб юрибман ҳам.

– Узоққа бормайди-да бу маза қилишинг. Кўрасан, ахийри кўнглинг тўлмай қолади. Аканг тўғрисида бўлса бир нима демайман. Анави бизнинг хўжайинимизга ўхшаш дилбар йигит. Ана, қара! – деб илова қилди, «ура» садоларига қулоқ солиб. – У шунақа вақтини чоғ қилиб юраверади, сен бўлсанг бундай нарсалар билан қаноатланиб қололмайсан.

– Мен қаноатланаман деяётганим йўқ-ку.

– Эй, гап фақат шундагина эмас. Сенга ўхшаган одамлар керак.

– Кимга?

– Кимга? Жамиятга. Россияга одамлар керак, партия керак, йўқса ҳамма нарса барбод бўлади, ит ялоғига тушади.

– Яъни, нима демоқчисан? Рус коммунистларига қарши иш олиб бораётган Бертенев партиясини айтасанми?

Серпуховской ўзининг шундай бемаъни нарсада шубҳа қилинаётганига хафа бўлиб:

– Йўғ-э, – деди, юзини буриштириб. – Tout ca est une blague⁶⁵. Ҳамма вақт шундай эди. Яна шундай бўлаверади. Ҳеч қандай коммунистлар йўқ. Лекин ҳамма вақт иғвогар одамлар учун зарарли, хавfli партияларни ўйлаб чиқариш зарур-да. Бу эски найранг. Йўқ, сену менга ўхшаган мустақил одамларнинг ҳукмрон партияси керак.

– Нега энди? – деб сўради-ю Вронский, бир қанча ҳукмрон одамларнинг номларини айтди. – Нима учун булар мустақил одамлар эмас?

– Ёлғиз шунинг учунки, уларда мустақиллик берадиган давлат йўқ ёки туғилганларидан буён бўлган эмас, номлари чиққан эмас, биз салтанат куёши остида туғилганмиз, улар эса бундан маҳрум. Уларни ё пул билан ёки

⁶⁵ Буларнинг ҳаммаси бемаъни гаплар (франц.).

ширин сўз билан сотиб олиш мумкин. Улар ўз мавқеларини сақлаб туриш учун йўл ўйлаб чиқарадилар. Шу сабабли ўзлари ишонмайдиган, фақат зарар келтирадиган аллақандай фикрларни, уйдирма йўлларни олдинга сурадилар, буларнинг ҳаммаси давлат уйида туриш ва фалонча ойлик олиш учун бир восита, холос. Қўлларидаги картага қарасанг *cela n'est pas plus fin gue sa*⁶⁶. Эҳтимол, мен улардан ёмонроқ, нодонроқдирман, аммо улардан қаерим кам? Лекин ҳозир менда шундай бир аниқ, муҳим хислат борки, бизни сотиб олиш қийинроқ бўлади. Шундай одамлар ҳар маҳалгидан кўра кўпроқ зарур.

Вронский диққат билан қулоқ солди, лекин уни қулоғига кираётган сўзларнинг мазмунидан кўра, Серпуховскийнинг ишга бўлган муносабати кўпроқ қизиқтирарди, у ҳукуматдорларга қарши кураш фикрига тушиб, бу ҳақда таважжуҳ ва ғайри таважжуҳ қарашларга эга бўлган ҳолда Вронский фақат эскадрон манфаатларини ўйлар эди. Ўзи яшаб турган муҳитда камдан-кам учрайдиган шубҳасиз истеъдод билан ақл ва идрок билан шу қадар чуқур ўйлаб, чуқур тушунаётган Серпуховскийнинг нақадар кучли эканлигини Вронский ҳам англади. Виждонига қанчалик оғир ботса ҳам, унга ҳасади келди.

– Ҳар ҳолда, бу муҳим, асосий нарсa учун менда бир нарсa етишмайди, – деб жавоб берди Вронский, – ҳокимиятга интилиш истаги етишмайди. Бир маҳаллар бор эди, энди йўқ.

– Мени кечир-у, лекин бу гапинг тўғри эмас, – деди Серпуховский кулимсираб.

Вронский рост айтаётганлигини билдириш учун:

– Йўқ, тўғри, тўғри!.. Ҳозир, – деб илова қилди.

– Ҳа, ҳозир тўғри, бу бошқа гап, лекин бу ҳозир деганинг узоққа бормади.

– Балки, – деб жавоб қилди Вронский.

Серпуховский унинг фикрини билиб олгандай:

⁶⁶ Унчалик қув эмас (франц.).

– Сен балки дейсан, – деб давом қилди, – мен бўлсам албатта дейман. Шунинг учун ҳам сени кўрмоқчи эдим. Сен жуда тўғри иш қилгансан. Бунга тушунаман, лекин сен ўзингни у ёқ бу ёққа ташламаслигинг керак. Мен сендан фақат *carte blanche*⁶⁷ талаб қиламан, холос. Сенга ҳомийлик қилаётганим йўқ... гарчи нима учун ҳомийлик қилмаслигимга ўзим ҳайрон бўлсам ҳам... Менга неча марталаб ҳомийлик қилгансан-у! Дўстлигимиз бу нарсалардан юқори туради, деб умид қиламан. Шундай, – деди у аёллар сингари мулойимгина табассум қилиб. – Менга *carte blanche* бер, полкдан чиққин, сени секин юқорига тортиб оламан.

– Лекин шунисига тушун: аҳвол қандай бўлса, – деди Вронский, – тагин шундай бўлиб қолишидан бўлак ҳеч нарсани хоҳламайман, менга фақат шу керак.

Серпуховской ўрнидан қўзғалиб, унинг рўпарасига келиб турди.

– Аҳвол қандай бўлса, тагин шундай бўлиб қолсин дейсан. Бу гапнинг маъносига тушунаман. Менга қара, биз тенгдошмиз, лекин сен, эҳтимол, хотин зотини менадан кўра кўпроқ кўргандирсан. – Серпуховскойнинг табассуми билан имо-ишораси: «Ҳозир оғриқ жойингга секин, мулойимгина тегаман, бундан сен кўрқмаслигинг; керак», деярдди. – Лекин мен уйланган кишиман, гапимга ишон, яхши кўрган хотининг билан бирга бўлиб, уни яхши билиб олсанг (аллаким шундай деб ёзган эди), мингтасини билганингдан кўра, аёл зотининг ҳаммасини ипидан-игнасиғача билиб оласан.

Вронский эшикдан мўралаб, уларни полк командирининг ёнига чақирган офицерга:

– Ҳозир борамиз! – деб қичқирди.

Вронский энди унинг гапини охиригача эшитишни истар эди.

⁶⁷ ҳаракат эркилиги (*франц.*).

– Менинг фикрим шундай. Аёллар – инсон фаолиятидаги асосий ғовдир. Хотин кишини ҳам севиб, ҳам бир иш чиқариш қийин. Бунда севги халақит бермайдиган битта йўл бор – уйланиш. Миямдаги фикримни қандай қилиб айтсам сенга, – деди танбеҳ билан гапиришни яхши кўрувчи Серпуховской, – шошма, шошма! Ҳа, fardeau⁶⁸ билан кетаётганингда, шу fardeau елкангга танғилиб, мустаҳкам ўрнашиб олгандагина қўлларинг билан бирон нарса қилишинг мумкин, бу эса уйланиш деган сўз. Мен ҳам буни уйланганимдан кейин сездим. Бирдан қўлларим бўшаб қолди. Уйланмасдан шу fardeauни кўтариб юраверсанг, қўлларинг шу қадар банд бўладики, ҳеч нима қилолмайсан. Мазанковни, Круповни кўр. Хотинлар орқасида мартабаларини бир пул қилиб қўйишди.

Вронский юқорида номлари тилга олинган икки киши алоқада бўлган француз аёл билан актрисани эслаб:

– Қанақа хотинлар? – деб сўради.

– Хотин кишининг мавқеи кибор жамиятида қанча мустаҳкам бўлса, шунча ёмон, ҳа, шунча ёмон. Бу fardeauни қўлда кўтариб юриш эмас, бошқа одамдан тортиб олиш билан баб-баравар.

Вронский рўпарасига тикилиб туриб Аннани ўйлади-ю:

– Ишқ савдоси бошингга тушмаган-да, – деди, паст товуш билан.

– Эҳтимол. Лекин айтган сўзларим эсингда бўлсин. Яна битта гап: хотинлар эркаклардан кўра дунёпараст бўлади. Биз муҳаббатни олий нарса деб биламиз, улар эса ҳар вақт terre-a-terre⁶⁹.

– Ҳозир, ҳозир! – деди у ичкари кириб келган лакейга. Аммо лакей, у ўйлаганча, чақиргани кирган эмас эди. Вронскийга хат келтирган эди.

– Сизга княгиня Тверскаянинг одами олиб келди.

Вронский конвертни очиб, бўғриқиб кетди.

⁶⁸ юк. (франц.)

⁶⁹ кундалик иш билан машғул (франц.).

– Бошим оғрияпти, уйга кетмасам бўлмайди, – деди у Серпуховскойга.

– Хайр, яхши бор. Carte blanche бўладими?

– Кейин гаплашамиз, сени Петербургдан топиб оламан.

XXII

Соат бешдан ошган эди, шу сабабли тайинланган вақтга улгуриш ва айни замонда, ўзининг ҳамма танийдиган отларини қўштирмаслик учун Вронский Яшвиннинг извошига ўтирди-да, иложи борича тезроқ ҳайдашни буюрди. Извош шаклида ишланган бу тўрт ўринли эски карета кенггина эди. Вронский бурчакка ўтириб, оёқларини олдинги ўринга қўйди-ю, хаёл суриб кетди.

Ишлари аниқ, равшан ҳолга келтирилиб, хотиржам бўлган Вронский уни керакли киши деб ҳисоблаган Серпуховскийнинг хушомадгўйлиги, дўстона муомаласини эслаш, ҳаммасидан ҳам ёр васлини кутиш – буларнинг ҳаммаси бир қўшилиб, ҳаётдан хурсанд бўлиб кетди. Унда уйғонган бу ҳис шу қадар кучли эдики, беихтиёр жилмайиб қўйди. У оёқларини тушириб, бирини иккинчисининг тиззасига қўйди-ю, кеча йиқилганда лат еган оёғининг бўлиқ, тикин болдирини қўли билан ушлаб кўрди, кейин, орқага суяниб, бутун кўкси билан бир неча бор нафас олди.

«Яхши, жуда соз!» деди у ўз-ўзига. Илгарилари ҳам ўзининг жисмоний соғлигидан шодланиб келарди, лекин ўзини, жисмини ҳеч қачон ҳозиргидек яхши кўрган эмас эди. Кучли оёғидаги бу енгил оғриқни сезиб хушланар, нафас олаётганда кўксидаги мушакларнинг ҳаракатга келишини пайқаб қувонарди.

Аннага шу қадар оғир таъсир қилган ўша очиқ, салқин август куни Вронскийга одамни ҳаяжонга соладиган даражада жонбахш бўлиб кўринар, бошидан сув қуйгандан кейин қизиб кетган бўйни билан юзига салқинлик берарди. Мўйловидан анқиб турган мушк ҳиди мана шу

тоза ҳавода унга яна ҳам бошқача бўлиб туюларди. Карета деразасидан кўрган нарсаларининг ҳаммаси, бу тоза, салқин ҳаводаги нарсаларнинг ҳаммаси: ботаётган қуёш нурларида ярқираб турган уйларнинг томлари ҳам, деворлари ва биноларнинг якқол кўзга ташланган бурчаклари ҳам, ора-сира учраб қоладиган пиёдалар ва извошлар ҳам, дарахтлар ва ўланларнинг, қимир этмай турган яшил япроқлари ҳам, жўяклари тўғри тортилган картошка далалари ҳам, уйлар ва дарахтлардан, буталардан қия тушиб турган соялар ҳам, картошка жўяклари ҳам кечки пайтнинг хиралашиб борган ёруғида, Вронскийнинг ўзи сингари, тароватли, қувончли эди. Ҳамма нарса, ҳозиргина рассом қўлидан чиқиб, лак суртилган сурат каби чиройли эди.

Вронский карета деразасидан бош суқиб:

– Ҳайда! Ҳайда! – деб қистади-да, чўнтагидан уч сўмлик қоғоз пул чиқариб, уни шу маҳал ўзига ўгирилиб қараган кучерга узатди. Кучернинг қўли фонарь ёнида ётган бир нарсани пайпаслаб кўргандан кейин қамчи ҳавода визиллади, карета эса текис тош йўлда силлиқ ғириллади.

Вронский қўнғироқнинг икки дераза ўртасидаги суяк тугмасига тикилганича Аннани сўнгги марта кўрган ҳолатида кўз олдига келтириб: «Менга ҳеч нарса, бу бахтдан бошқа ҳеч нарса керак эмас, – деб ўйлади. – Кун сайин унга бўлган муҳаббатим кучайиб боряпти. Мана Вредега ҳукумат берган чорбоғ. Қаерда экан? Қаерда? Нега? Нега учрашадиган жойни шу ерга тайинлади-ю, Бетси битган хатнинг тагига ёзди?» У ҳозир фақат шу нарсаларни ўйларди; лекин ўйлашга фурсат қолмаган эди. Хиёбонга етмасдан кучерни тўхтатди-да, эшикни очиб, пастга сакраб тушди, бир зум ҳам тўхтамай, уйга бориладиган хиёбон билан юриб кетди. Хиёбонда ҳеч ким йўқ эди, лекин ўнг томонга қараб, дарҳол уни кўрди. Аннанинг юзида ҳарир парда бор эди, лекин Вронский бир қарашдаёқ уни ўзигагина хос юришидан, қия тушган елкаларидан ва бошини

тутишидан таниб олди, шу он вужудидан электр қуввати югуриб ўтгандай бўлди. У оёқларининг таранг ҳаракатидан тортиб, нафас олаётган ўпкасининг ҳаракатини, ўзини яна янги куч билан ҳис қила бошлади, шунда алланима лабларини қичитди.

Анна унинг қўлини маҳкам қисиб кўришди.

– Чақирганимга жаҳлинг чиққани йўқми? Зарур ишим бор эди, – деди Анна, Вронский парда остидан Аннанинг лаблари жиддий йўсинда қимтилганини кўриб кайфи ўзгариб кетди.

– Нега жаҳлим чиқсин! Ҳай, бу қанақа жой, қандай қилиб келдинг бу ерга?

– Бари бир, – деди Анна қўлини унинг қўлига қўйиб, – юр, сен билан гаплашиб оладиган гапим бор.

Вронский бир нима бало бўлганлигини, бугунги учрашув хурсандчилик келтирмаслигини тушунди. У Анна олдида ихтиёрини йўқотиб қўярди: Аннанинг нега ҳаяжонланаётганини билмай туриб, у ҳаяжон ўзига ҳам таъсир қила бошлаганлигини ҳис этди.

Вронский тирсаги билан Аннанинг қўлини маҳкам қисди-да, юзидан унинг фикрларини билиб олишга тиришиб:

– Ҳа, нима бўлди? Нима гап? – деб сўради.

Анна ўзига дадиллик бериш учун бир неча қадам юргандан кейин бирдан тўхтади. Кейин оғир-оғир нафас олиб туриб, тез-тез гапира бошлади:

– Алексей Александрович билан пойгадан қайтиб келаётганимда ҳамма гапни юзига очиб солдим... Хотини бўлиб қололмаслигимни айтдим... Иннайкейин... ҳамма гапни айтдим. Бу нарсаларни кеча сенга айтмаган эдим.

Вронский, Аннанинг аҳволини худди енгиллаштиргиси келгандек, бутун қаддини ихтиёрсиз эгиб туриб қулоқ солди. Лекин Анна бу гапларни айтиши билан Вронский қаддини бирдан ростлади-ю, юзи жиддий, мағрур тус олди.

– Ҳа, ҳа, буниси яхши, минг чандон яхши! Биламан, жуда оғир нарса бу, – деди Вронский.

Лекин Анна унинг сўзларини эшитмас, юз ифодасидан миясидаги фикрларини ўқир эди. Анна унинг юзидаги ифода миясига келган биринчи фикрга – дуэлнинг муқаррарлиги тўғрисидаги фикрга оид эканлигини билмас эди. Дуэль ҳақидаги фикр Аннанинг миясига ҳеч вақт келмаган эди, шунинг учун бу бир лаҳзалик жиддий ифодага у ўзича маъно берди.

Анна эрининг хатини олгандан кейин, ҳамма нарсанинг эскича қолишини, ўз мавқеини поймол қилишга қурби етмаслигини, ўғлини ташлаб, ошиғи билан топишиб кетолмаслигини қалбининг чуқур бир ерида ҳис этган эди. Княгиня Тверскаяникида ўтказган эрталабки соатлари бу ишончини яна ҳам кучайтирди. Шундай бўлса ҳам, Вронский билан ҳозирги кўришиш унинг учун ғоят зўр аҳамиятга эга эди. Анна бу кўришишдан аҳволнинг ўзгаришига, ўзини сақлаб қолишига умидвор эди. Агар Вронский бу хабарни эшитиб, бир дақиқа ҳам иккиланиб турмасдан эҳтирос ва қатъият билан: «Ҳамма нарсани ташла, мен билан қоч!» деса, Анна ўғлини ташлаб, у билан қочиб кетарди. Лекин бу хабар унга Анна кутганча таъсир қилмади: унинг худди бир нарсадан кўнгли оғригандай бўлди.

– Бу гапни айтиш менга ҳеч оғир бўлгани йўқ. Ўз-ўзидан бўлди-қолди, – деди Анна ғаша келиб, – мана... – Анна қўлқопидан эрининг хатини чиқарди.

Вронский хатни олди-ю, ўқимасданоқ, уни тинчитилишга тиришди.

– Тушунаман, тушунаман, – деди гапини бўлиб. – Мен бир нарсани хоҳлардим, буни сендан илтимос ҳам қилган эдим: ҳозирги аҳволга барҳам бер, ҳаётимни бахтинг йўлига тикай деган эдим.

– Нима қиласан менга бунақа гапларни айтиб? – деди Анна. – Нима, менинг бунга гумоним борми? Агар гумоним бўлса...

– Ким анавилар? – деди бирдан Вронский рўпараларидан келаётган иккита хонимга ишора қилиб. – Балки

бизни танишар, – деди-да, Аннани етаклаб, ўзини дарҳол хилватга тортди.

– Ах, менга бари бир! – деди Анна, лаблари қалтираб кетди. Шунда Вронскийга Аннанинг кўзлари парда ости-дан унга ғалати бир ғазаб билан қараб тургандек туюлди. – Мен гап бунда эмас деяпман, мен бунга шубҳа қилолмайман, лекин, буни қара, нималар ёзибди. Ўқиб бок, – Анна яна тўхтаб қолди.

Вронский, боя Аннанинг эри билан орани очди қилгани тўғрисидаги хабарни эшитган биринчи дақиқасидаги сингари, хатни ўқиб туриб, яна таҳқир этилган эрга нисбатан ўзида уйғонган табиий ҳисга беихтиёр таслим бўлди. Мана энди, унинг хати қўлида экан, бўлса-бўлмаса бугун ё эртага дуэлга чақирилишини, дуэль маҳалида эса, ҳозиргидек, юзида совуқ, мағрур бир ифода билан ҳавога отиб, ўзини таҳқир этилган эр ўқиға тутиб беришини ихтиёрсиз кўз олдиға келтирди. Келтирди-ю, боягина Серпуховской айтган, эрталаб ўзи ҳам ўйлаган фикр миясидан лип этиб ўтди; бу ўзини боғламагани маъқуллиги тўғрисидаги фикр эди, буни Аннага айтолмаслигини ҳам биларди.

Вронский хатни ўқиб бўлгандан кейин Аннага қаради, нигоҳида қатъият йўқ эди. Анна бу нарсани Вронский олдин миясида ўйлаб олганлигини дарҳол фаҳмлади. У, Вронский нима деса ҳам, бари бир, кўнглидаги гапларнинг ҳаммасини айтмаслигини биларди. Шундай қилиб, Анна сўнгги умиди ҳам пуч чиққанлигини англади. Аннанинг кутган нарсаси бу эмас эди.

Анна қалтироқ товуш билан:

– Кўряпсанми унинг қанақалигини? – деди.

– Кечир мени, мен бу нарсадан хурсандман, – деб Вронский унинг сўзини бўлиб қўйди. Кейин, сўзини айтиб олишға ижозат сўраётгандек, кўзлари билан ялиниб туриб илова қилди: – Худо ҳақи, гапимни охиригача эшит. Мен шунинг учун хурсанд бўляпманки, бу аҳвол у тахмин қилган вазиятда қололмайди.

Анна унинг айтадиган сўзларига ҳеч қандай маъно бериш ниятида эмасдай, кўз ёшларини тутиб туриб:

– Нима учун қололмайди? – деди. Анна тақдирининг ҳал бўлганлигини сеза бошлаган эди.

Вронский, ўз фикрича, ўртада ўтиши муқаррар бўлган дуэлдан кейин аҳволнинг бу хилда давом этиши мумкин эмаслигини айтмоқчи бўлди-ю, лекин бошқа нарсани гапирди.

– Давом этиши мумкин эмас. Энди уни ташлаб кетарсан, деб умид қиламан. Яна бир умидим, – деди-ю, хижолатдан қизариб кетди, – қурадиган ҳаётимизни йўлга қўйиш ва ўйлаш учун менга ижозат берасан. Эртага... – деб фикрини давом эттирган эди, Анна сўзини оғзидан олди.

– Ўғлим нима бўлади?! – деди у қичқириб. – Кўрдинг-ку нима деб ёзганини? Ўғлимни ташлаб кетишим керак эмиш, мен бўлсам ташлаб кетолмайман, ташлаб кетишни хоҳламайман ҳам.

– Худо ҳақи, қайси бири яхши? Ўғлингни ташлаб кетганингми ё бўлмаса бу хўрликни давом эттирганингми?

– Ким учун хўрлик?

– Ҳамма учун, ҳаммадан ҳам кўпроқ сен учун.

– Хўрлик, дейсан... ундай дема. Бу сўзнинг мен учун ҳеч қандай маъноси йўқ, – деди Анна, овози қалтираб. У ҳозир Вронскийнинг ёлғон гапиришини хоҳламас эди. Аннада унинг муҳаббатидан бошқа нарсаси қолмаган эди, шунинг учун Анна уни севишни истарди. – Тушунгин, сенга кўнгил қўйган кунимдан бошлаб ҳамма нарсаси ўзгариб кетди. Мен фақат битта, биттагина нарсани биламан – бу сенинг муҳаббатинг. Агар у меники бўлса, мен ўзимни шу қадар юксак, мустаҳкам ҳис қиламанки, ҳеч нарсаси менга хўрлик келтирмайди. Мен ўз аҳволим билан мағрурман, чунки... шунинг билан мағрурманки... мағрурман... – Анна нима билан мағрурлигини айтолмади. Номус ва ҳаяжон ёшлари овозини бўғиб қўйди. Тўхтаб, бирдан йиғлаб юборди.

Вронский ҳам бўғзига бир нима тиқилиб келаётган-лигини, бурнининг ичини алланима ачиштираётган-лигини ҳис қилди, умрида биринчи марта йиғлаб юборишга сал қолганини пайқади. Ўзига бунчалик таъсир қилган нарсанинг нима эканлигини айтолмасди, Аннага ачинар, унга ёрдам қилиш қўлидан келмаслигини сезар, айнаи замонда, унинг бахтсизлигига ўзи айбдор эканлигини, аллақандай ёмон иш қилиб қўйганлигини ҳам биларди.

– Талоқ олишнинг иложи йўқми, а? – деб сўради у, сушт товуш билан. Анна жавоб қилмай, калласини чайқатди. – Ўғлингни олсангу, уни ташлаб кетсанг бўлмасмикан, а?

– Ҳа, лекин ҳамма нарса унга боғлиқ. Ҳозир унинг олдига боришим керак, – деди Анна қуруққина қилиб. Ҳамма нарсанинг эскича қолишлиги тўғрисидаги каромати тўғри чиқди.

– Сешанба куни Петербургда бўламан, ўшанда бир ёқлик қиламиз.

– Ҳа, – деб қўйди Анна. – Лекин бу хусусда ортиқ гап очмаймиз.

Анна каретасини қайтариб юбориб, кейинроқ Вреде боғининг панжараси ёнига келиб туришини буюрган эди. Карета келгандан кейин, Анна Вронский билан хайрлашиб, уйига жўнаб кетди.

XXIII

Душанба куни 2 июнь комиссиясининг одатдаги мажлиси бўлди, Алексей Александрович мажлис залига кириб, одатдагича, раис ва аъзолар билан саломлашиб, ўрнига ўтирди-да, олдига тайёрлаб қўйилган қоғозлар устига қўлларини қўйди. Бу қоғозлар орасида ўзига керакли маълумотлар ҳам, қилмоқчи бўлган баёнотининг, наридан-бери тузилган матни ҳам бор эди. Аслида, маълумотларнинг унга лузуми ҳам йўқ эди. Ҳамма нарса эсида эди, ҳа, шунинг учун, айтадиган гапларини хаёлида такрорлаб

ўтиришни ортиқча деб ҳисобларди. Пайт келганда, ўзини бепарволикка солишга уринган душман юзини рўпарасида кўриб турганда, сўзлари ҳозир тайёрлаб қўйилганидан кўра яхшироқ бир шаклда ўз-ўзидан қуйилиб келаверишини биларди. У нутқининг мазмуни жуда ҳам чуқурлигини, ҳар бир сўзи катта маънога эга эканлигини сезиб турарди. Бунга қарамасдан, оддий маърузани эшитиб ўтирганда, қиёфаси маъсум, мўмин кўринарди. Олдида ётган оқ қоғознинг икки четини узун бармоқлари билан мулойимгина пайпаслаган, томирлари ўйнаб чиққан оқ қўлларини ва ҳорғин бир ифода билан бир ёнга қийшайган бошини кўрган киши ҳозир унинг оғзидан даҳшатли ҳаяжон кўзғатадиган, аъзоларни бир-бирларининг гапларини бўлиб қичқиришга, раисни тартиб сақлашни талаб қилишга мажбур этадиган гаплар қуйилади деб ўйламас эди. Маъруза тамом бўлгандан сўнг, Алексей Александрович ўзининг босиқ, ингичка овози билан бошқа миллат халқларини жойлаштириш иши юзасидан баъзи мулоҳазалари борлигини билдирди. Ҳамманинг диққати унга жалб бўлди, Алексей Александрович, бир йўталиб олгандан кейин, рақибига қарамасдан, лекин, ҳар гал нутқ ирод қилганидаги сингари, энг олдинда ўтирган ва комиссияда ҳеч вақт ҳеч қандай фикри бўлмаган кичкина, мўмингина чолга қараб олиб, мулоҳазаларини баён қила кетди. Гап қонуннинг туб ва узвий қисмига бориб қадалганда, рақибни сакраб туриб, эътироз қила бошлади. Стремов (бу ҳам комиссия аъзоси, бунинг ҳам қитиғига тегиб ўтилган эди) ўзини оқлашга уринди, хуллас, мажлис тўс-тўполонга айланиб кетди, лекин Алексей Александрович ғолиб чиқди, таклифлари қабул қилинди: учта янги комиссия тайинланди. Эртасига эса Петербургнинг маълум доирасида бу мажлис оғиздан тушмади. Алексей Александровичнинг муваффақияти ўзи кутганидан ҳам ортиқ бўлди.

Эртасига эрталаб, яъни сешанба куни, Алексей Александрович уйқудан уйғонгандан кейин ҳузур қилиб кечаги

ғалабасини эслади-ю, маҳкамадаги ишлар мудир, лаган-бардорлик қилиб, кечаги комиссия тўғрисидаги қулоғига чалинган миш-мишларни айтганда, ўзини парвосиздай кўрсатишни хоҳласа ҳам, кулимсирамасдан туrolмади.

Алексей Александрович, маҳкамасининг ишлар мудир билан банд бўлиб, бугун сешанба эканлигини, Анна Аркадьевна бугун кўчиб келиши кераклигини бутунлай хаёлидан чиқариб қўйди: хизматкор кириб, хотинининг кўчиб келганлигини хабар қилганда, Алексей Александрович ажабланиб, таъби бир оз хира бўлди.

Анна Петербургга саҳар етиб келди, Аннадан телеграмма келгандан кейин карета юборилган эди, шунинг учун Алексей Александрович унинг келишини биларди. Келганда эса, чиқиб кутиб олмади. Аннага Алексей Александровичнинг ҳали кабинетидан чиқмаганлигини, ишлар мудир билан машғул эканлигини айтишди. Одам киргизиб, ўзининг келганлигини айтишни буюрди-да, кабинетига кириб, шу ерга келар деган бир умид билан ул-булларини жойлаштира бошлади. Лекин бир соат ўтгандан кейин ҳам кирмади. Шундан кейин топишириқлар бериш баҳонасида емакхонага кириб, бўлмаса шу ерга чиқади, деган умид билан жўрттага овозини чиқариб гапирди. Анна унинг ишлар мудирини кабинет эшигига кузатиб чиққанини пайқади, лекин шундай бўлса ҳам, бу ерга кирмади. Анна, одатдагича, ҳали замон хизматига жўнаб кетишини билгани учун, унғача кўриб, муносабатларини бир ёқлик қилиб олишни хоҳларди.

У залдан ўтиб, дадиллик билан кабинетга йўл олди. Анна кабинетга кирганда у расмий мундирда (жўнаб кетмоқчи бўлиб турган эди шекилли), кичкина стол ёнида, унга тирсакларини қўйиб, рўпарасига қараб ғамгин тикилиб ўтирган эди. Анна уни олдин кўрди-ю, ўзи ҳақида ўйлаётганлигини англади.

Алексей Александрович Аннани кўриб, ўрнидан қўзғалмоқчи бўлди, лекин бу фикридан қайтди, юзи бўриқиб кетди, Анна ҳеч вақт унда бундай ҳолатни кўр-

маган эди, Алексей Александрович чапдаст ўрнидан турди-да, Аннанинг кўзларига эмас, баландроққа, пешонаси билан сочларига қараб пешвоз юрди. Аннага ёндошиб, уни қўлидан ушлади, ўтиришга таклиф қилди.

У Аннанинг ёнига ўтира туриб:

– Кўчиб келганингизга жуда хурсандман, – деди, кейин яна бир нима демоқчи бўлди-ю, лекин тили тутилиб қолди. Бир неча марта гапиришга чоғланса ҳам, гапиролмади... Анна бу кўришишга тайёрланиб, ундан нафратланиб, уни айблашни кўнглига тугиб қўйган бўлса-да, ҳозир нима дейишини билмас, унга ачинар эди. Шу тахлит анча вақтгача жим ўтиришди. – Серёжа саломатми? – деб сўради Алексей Александрович, лекин жавоб кутиб ўтирмасданоқ, илова қилди: – Бугун уйда тушлик қилмайман, ҳозир жўнашим керак.

– Москвага жўнаб кетмоқчи эдим, – деди Анна.

Алексей Александрович:

– Йўқ, кўчиб келиб, жуда-жуда яхши қилдингиз, – деди-ю, тагин жим бўлиб қолди.

Анна унинг гап очишга мажоли етмаётганлигини кўриб, ўзи гап очди.

– Алексей Александрович, – деди Анна, унга юзланиб ва ўз сочларига тикилиб қолган эрига тикка қараб, – мен жинояткор хотинман, ёмон хотинман, лекин ҳали ҳам ўшанда сизга нима деган бўлсам, ўшандайман, шундоғ бўлса ҳам ҳеч нарсани ўзгартира олмаслигимни сизга айтгани келганман.

Алексей Александрович унинг кўзларига нафрат билан тикилиб туриб:

– Сиздан сўраганим йўқ бунди, – деди, бирдан кескин оҳангда, – шундай деярсиз деб ўйловдим. – Ғазаб таъсирида, афтидан, яна аввалги салоҳиятини тиклаб олди. – Лекин ўшанда сизга айтган, кейин хатимда ҳам ёзган эдим, – деб кескин, ингичка товуш билан гап бошлади, – бу нарсаларни билишга мажбур эмаслигимни ҳозир

ҳам такрорлайман. Мен буни инкор қиламан. Ҳамма хотинлар ҳам эрларига шу қадар ёқимли бўлган бу хил хабарларни етказишга сизчалик шошиладиган даражада меҳрибон эмаслар. – У «ёқимли» сўзига урғу бериб гапирди. – Мен буни киборлар жамиятига маълум бўлгунча, шаънимга иснод етгунча инкор қилиб тураман. Шу сабабдан ҳам муносабатларимиз илгари қандай бўлиб келган бўлса, яна шундай бўлиб қолиши керак, мабодо ўзингизни бадном қилиб қўйгудек бўлсангиз, мен ўз шаънимга доғ туширмаслик учун тегишли чораларни кўришга мажбурман, деб огоҳлантиряпман.

Анна кўрқув тўла кўзлари билан унга қараб туриб, хуркак бир товуш билан:

– Лекин муносабатларимиз ҳеч маҳал илгаригидай бўлолмайди, – деди.

Анна яна унинг хотиржам башарасини кўргандан, яна бу болаларникига ўхшаш чинқироқ, истехзоли товушини эшитгандан кейин юрагида уйғонган жирканиш ҳисси аввалги ачиниш, шафқат туйғуларини ўлдириб, ёлғиз кўрқувнигина қолдирди, лекин Анна, ҳар нима қилиб бўлса ҳам, масалани бир ёқлик қилишни хоҳлар эди.

– Сизга хотин бўлиб қололмайман, чунки... – деб гап бошлаган эди, Алексей Александрович совуққина қилиб, захрини сочиб кулиб юборди.

– Танлаган тарзи ҳаётингиз, афтидан, онгингизга ҳам таъсир этганга ўхшайди. Унисига қанчалик ҳурмат билан қарасам, бунисига ҳам шунчалик нафрат билан қарайин... Ўтмишингизни ҳурмат қиламан, ҳозирги аҳволингиздан нафратланаман... менинг сўзларимга берган маънонгиздан мен жуда-жуда узоқдаман.

Анна чуқур тин олиб, бошини туширди.

– Мен бир нарсасага ҳайрон бўламан, масалан, сиз шунчалик мустақилликка эгасизки, – деб қизишиб сўзида давом этди, – эрингизга қилаётган вафосизлигингизни рўй-рост айтиб, бу ҳаракатингизни ўзингизга эп кўра-

сиз-у, хотин кишининг эр олдидаги мажбуриятини бажа-ришни ўзингизга эп кўрмайсиз.

– Алексей Александрович! Мендан нима талабингиз бор?

– Сиздан талабим шуки, мен у одамни бу ерда кўрмайин, иннайкейин, сиз ўзингизни шундай тутингки, киборлар ҳам, хизматкорлар ҳам сизни айблаша олмасин... Сиз у одамни кўрманг. Назаримда, талабим катта эмас. Буларнинг эвазига ҳалол хотин ҳуқуқидан фойдаланасиз, гарчи хотинлик вазифасини бажармасангиз ҳам. Сизга айтадиган гапим шу. Энди ишга боришим керак. Тушликка келолмайман.

Алексей Александрович ўрнидан туриб, эшик томон юрди. Анна ҳам қўзғалди. У индамай таъзим қилиб, Аннани ўтказиб юборди.

XXIV

Пичан ғарамида ўтказган туни Левин учун бекор кетмади. Бошқариб келаётган хўжалиги меъдасига тегиб, назарида бутун аҳамиятини йўқотиб қўйган эди. Ҳосилнинг ниҳоятда яхши бўлишига қарамай, унинг назарида ўзи билан мужиклар орасидаги муносабатда ҳеч қачон бу йилгичалик адоват ва муваффақиятсизлик бўлган эмас эди, мана энди бу душманлик ва муваффақиятсизликлар сабаби бутунлай равшан бўлди. Мужиклар билан яқинлашиб олиб бирга ишлаганда қилган ҳузур-ҳаловати, мужикларга, уларнинг турмушларига қилган ҳасади, ўша кеча ортиқ орзуликдан чиқиб мужиклар сингари ҳаёт кечириш ниятига айланган (бу ниятни икир-чикирларигача ўйлаб чиққан эди) истаги – буларнинг ҳаммаси ўз хўжалигининг тартибига бўлган қарашини шу қадар ўзгартириб юбордики, унинг илгариги ҳавасини йўқотди ва ҳамма ишларнинг асосини ташкил қилган мардикорларига илгари хунук муомала қилиб келганлигини кўрди. Пава сингари зоти яхшиланган бир пода сигир,

ўғит солиб, ҳайдаб қўйилган ерлар, толлар билан ўраб олинган тўққиз қарта бир хил ер, гўнг чуқур солиниб ҳайдаб қўйилган тўқсон десатина ер, қаторасига экадиган сеялкалар ва ҳоказо ва ҳоказолар ҳаммаси бир ўзигина қилган ёки ўртоқлари, ўзига хайрихоҳ бўлган одамлар билан биргалашиб қилган иш самараси бўлса, кўп ажойиб бўларди. Лекин у шу нарсани равшан кўра бошлади (қишлоқ хўжалиги ҳақидаги китоби устида олиб борган иши кўп жиҳатдан ўзига ёрдам бермоқда эди, чунки китобида мардикорларни хўжаликнинг асосий элементи қилиб кўрсатарди), ўз хўжалигини мардикорлар билан қаттиқ курашиб давом эттираётганини, бу курашда ҳамма нарсани ўзи энг яхши деб ҳисоблаган тартиб асосида сира тинмай, зўр бериб ўзгартиришга тиришиб келганлигини, у томоннинг эса хўжаликнинг эскича тартибда боришига интилганлигини энди равшан кўра бошлади. У бу курашда у томон ҳеч қандай зўр бермаса, ҳатто ғарази бўлмаса-да, Левин, бир ўзи бутун кучини ишга солиб, тиришиб-тирмашса-да, бари бир, хўжаликдан бирон наф чиқмаслигини, ажойиб қуроллар, ажойиб мол ва чорвалар, ер хайф кетишини кўра бошлади. Энг муҳими – бу ишга сарф қилаётган куч-ғайратининг бутунлай хайф кетаётганлигини англади, бунинг устига, хўжалигининг бемаънилиги ҳам ҳозир кўз олдида равшан бўлгандан кейин, сарф қилиб келаётган бу куч-ғайратининг мақсади бутунлай беҳуда эканлигини ҳам сезмай қололмади. Курашнинг моҳияти нимадан иборат эди? Левин ҳар бир тийини учун курашарди (курашмаслигининг иложи йўқ эди, чунки ғайратни сал бўшаштириб юборса, мардикорларнинг ҳақини тўлашга пул етмай қоларди), улар бўлса тинч, беҳархаша, яъни ўзлари одатланиб қолган усулда ишлаш учун курашардилар. Левин ҳар бир мардикор кўпроқ иш қилсин, шу билан бирга, анқаймасдан сеялкаларни, от молаларини, ғалла янчадиган асбобларни синдириб қўймасин, қилаётган ишини ўйлаб-билиб қилсин,

деб уринар эди, мардикор бўлса ўзини қийнамасдан, дам олиб туриб, ҳаммасидан ҳам муҳимроғи – ғам емасдан, ҳеч нарсани ўйламасдан, бемалол ишлашни хоҳлайди. Левин шу ёз ҳар қадамда шу нарсага дуч келарди. У ўт-ўлан, сассиқ алаф босиб кетган, уруғлиққа ярамайдиган энг ёмон бедазорларни ажратиб, уларни пичанга ўрдиргани юборганда, уруғбоп энг яхши бедаларни ҳам аралаш-қуралашига ўриб ташлашиб, приказчик буюрди деб ўзларини оқлашди ва пичан жуда соз бўлади деб тасалли беришди, лекин бедани шу тахлитда ўриш осон бўлгани учун шундай қилишганини Левин биларди. У шамол машинасини юборганда, биринчи қатордаёқ синдириб қўйишди, чунки устида қанотларини айлантириб турган машинада ўтиравериш мужикнинг юрагини сиқиб юборган эди. Шундан кейин: «Хавотир бўлмасинлар, аёллар келиб бир зумда яйратиб ташлашади», дейишарди. Плуглар ишга яроқсиз бўлиб чиқди, чунки унинг қулоғини бураб тушириб қўйиш қўшчининг ақлига келмас эдида, зўр бериб босар, шу билан отларни ҳам қийнар, ерни ҳам бузарди, шундан кейин яна хавотир бўлманг дейишарди. Отларни буғдойзорга қўйиб юборишарди, чунки мардикорлардан биттаси ҳам кечаси отга қоровуллик қилишни хоҳламас, бундай қилманглар деб буюрилганига қарамай, мардикорлар кечаси навбатлашиб қўриқлар, Ванька бўлса, куни билан ишлаб, кечаси ухлаб қоларди-ю қилмишидан пушаймон бўлиб: «Ихтиёрингиз» деб туриб оларди. Учта энг яхши бузоқни бўктириб қўйишди, чунки суғормасдан бедапояга солиб юборишди, кейин, беда шишириб юборганига ҳеч ишонишмасдан, қўшнilarининг бир юз ўн иккита моли уч кунда шишиб ўлганини айтиб, тасалли бера бошлашди. Бу нарсаларни ҳеч ким Левинга ёки хўжалигига зарар етказиш учун қилмас эди, аксинча, Левин ўзини яхши кўришларини, оддий барин деб ҳисоблашларини (бу эса энг юксак мақтов эди) биларди, лекин бунинг сабаби шу эдики, улар ташвиш

тортмай, ўйнаб-кулиб туриб ишлашни истар эдилар. Левиннинг манфаати улар учун ёт, тушуниб бўлмайдиган, дудмал, шу билан бирга, ўзларининг ҳаққоний манфаатларига моҳият эътибори билан тамоман зид нарсга эди. Левин анча вақтлардан бери ўз хўжалигига бўлган муносабатидан кўп норози эди. У ўзи ўтирган ҳаёт қайиғига сув кираётганини кўрса ҳам, ўзини жўрттага алдаб, сув қаердан кияпти, деб изламас эди. Энди ўзини ортиқ алдай олмайди. Бошқариб келаётган хўжалиги энди ўзини қизиқтирмай қўйди, балки, аксинча, жирканч кўриниб қолди, шунинг учун хўжалиги билан машғул бўла олмас эди.

Бу ташвишлар устига ўзидан ўттиз чақиримча нарида турган Кити Шчербацкая ҳам янги ташвиш бўлиб тушди. Левин уни кўргиси келса ҳам, кўролмас эди. Левин Дарья Александровна Облонскаяникига борганда, у яна келишини илтимос қилган эди, Дарья Александровна, агар Левин келиб, таклифини яна такрорласа, Китининг қабул қилишига ишорат этгандай эди. Левиннинг ўзи Кити Шчербацкаяни кўргандан кейин, уни ҳануз яхши кўрганлигини англади, шундай бўлса ҳам, Китининг у ердалигини била туриб, Облонскийларникига бора олмас эди. Китига қилган таклифи ва унинг рад жавоби ўзи билан Кити ўртасига ўтиб бўлмайдиган ғов ташлаб қўйган эди. «У хоҳлаган кишисига тега олмагани учунгина, менга тег, деб илтимос қила олмайман», деярдиган у ўзига. Бу фикр уни Китидан совутар, ёвлантирар эди. «У билан гаплашганда гинахонлик қилмасликка, ғазабланмасдан юзига қарашга қурбим етмайди, ана шундан кейин мени яна ҳам баттарроқ ёмон кўриб қолади, бу турган гап. Ин-найкейин, Дарья Александровна менга айтган сўзлардан кейин, қандай қилиб ёнига бораман? Ажабо, ўзимни у айтган сўзларни эшитмаганга сола оламанми? Демак, мен олижаноблик билан гуноҳларидан ўтиш, афв этиш учун борар эканман-да? Мен у ерга Китининг гуноҳлари-

ни кечирувчи ва уни ўз севгимга сазовор қилувчи киши сифатида борар эканман-да!.. Дарья Александровна шундай деди-я менга? Агар шундай демаганда, Китини тасо-дифан кўрардим-у, ҳамма нарса ўз-ўзидан тўғри бўлиб кетарди, энди бунинг иложи йўқ, ҳеч иложи йўқ!»

Дарья Александровна унга бир парча хат ёзиб, Кити учун заифона эгар бериб юборишини сўраган эди. «Сиз-да эгар бор, дейишди, – деб ёзган эди. – Ўзингиз олиб келарсиз, деб умид қиламан».

Левин бу нарсага чидаб турулмас эди. Шу қадар ақлли, назокатли хотин қандай қилиб ўз синглисини ерга уради-я! Левин ўнтача мактуб ёзди-ю, ҳаммаси ҳам йиртиб ташлаб, эгарни қуруқ юбораверди. «Бораман» деб ёзай деса, бўлмайди, чунки боролмайди, бирон нарса халақит бераётганлигини ё бирон ёққа кетаётганлигини баҳона қилиб, «боролмайман» деса, бу хунук бўлади. У эгарни мактубсиз жўнатиб юборди-ю, уят бир иш қилиб қўйганлигини сезиб, меъдасига теккан хўжалик ишларини приказчигига топширди-да, ўзи эртасигаёқ Свияжский деган бир ошнасиникига кетворди, у атрофда хушманзарали лойхўрак овладиган ботқоқлар бор эди, бундан ташқари, узоқ уездда турадиган бу ошнаси яқинда Левинга хат ёзиб, меҳмон бўлиб келиш тўғрисидаги эски ниятини бажаришни илтимос қилган эди. Суровский уездида лойхўрак овладиган ботқоқлик қачонлардан бери Левинни ўзига жазб қилиб келган бўлса ҳам, хўжалик ишлари билан бўлиб, боролмай юрган эди. Мана энди Шчербацкийлар билан ёнма-ён туришдан, хусусан, меъдасига теккан хўжалигидан бошини олиб, ҳар қандай қайғу ва ҳасратларда ҳам ўзига энг яхши тасалли берадиган овга жон-жон деб жўнаб кетди.

Суровский уездига темир йўл ҳам, почта йўли ҳам тушмаган эди, шунинг учун Левин ўзининг тарантасига ўтириб жўнади.

Левин йўлнинг ярмида отларига ем-хашак бериш учун бир бой мужикникига тушди. Кўкраги билан битта бўлиб турган ва чаккаларига оқ тушган қўнғир соқолли, тақир бош, тароватли бир чол дарвозани очиб, уч отли тарантас киргунча, дарвоза кесакисига қапишиб турди. Чол кучерга қуруқ омочлар ётган янги, тоза ҳовлидаги бостирмадан жой кўрсатгандан кейин Левинни уйга таклиф қилди. Тоза кийинган ёшгина бир жувон, яланг оёқларига галош илиб олиб, янги қурилган даҳлизнинг полини латта билан артаётган эди. У Левин орқасидан кириб келган итдан қўрқиб қичқириб юборди, лекин итнинг тегмаслигини билиб, қўрқиб кетгани учун кулиб қўйди. Жувон енги шимарилган қўли билан уй эшигини Левинга ишора қилгач, эгилиб, чиройли юзини яна беркитиб полни ювишга киришди.

– Самовар келтирайми? – деб сўради у.

– Ҳа, марҳамат.

Мужик уйи голланд печкали, кенггина хона бўлиб, бир томони тўсиб қўйилган эди. Икона остида нақшинкор стол, битта ўриндиқ ва иккита стул, кираверишда идиш-оёқ терилган шкаф бор эди. Дарпардалар тушириб қўйилгани учун пашша кам, шу қадар тоза эдики, Левин йўл бўйи арава атрофида югуриб, лой босиб келган Ласка полни булғамасин деб унга эшик биқинидаги бурчакдан жой кўрсатди. Левин уйни томоша қилгандан кейин орқа ҳовлига чиқди. Хушрўй жувон обкашга илган бўш челақларини чайқатиб, унинг олдида қудуққа қараб чопиб кетди.

– Тез бўл! – деб чол унга қичқиргандан кейин Левиннинг ёнига келди. – Йўл бўлсин, тақсир, Николай Иванович Свияжскийникига кетяптиларми? У киши ҳам

бизникига тушиб туради, – чол зинапоя панжарасига тирсаги билан суяниб эзмалана бошлади.

Чолнинг Свияжский билан танишлиги тўғрисидаги ҳикояси ярмига борганда, яна дарвоза ғичиллаб очилди-да, даладан қайтган қўшчилар сўқа ва молалари билан ҳовлига кириб келди. Сўқалар билан молаларга қўшилган отлар семиз-семиз, йўғон-йўғон эди. Қўшчилар, афтидан, шу оилага қарашли одамлар кўринарди, иккитаси ёш, эгниларида чит кўйлак, бошларида шапка, эски кўйлакли бошқа иккитаси (буларнинг бири қари, иккинчиси ёш) мардикор эди. Чол отлар ёнига келди-да, уларни сўқадан чиқара бошлади.

– Қаерни ҳайдашди? – деб сўради Левин.

– Картошка жўякларини. Жиндек еримиз бор. Менга қара, Федот, ахтани қўйворма, ерда ётган ёғочга боғла, унисини қўшамиз...

– Нима бўлди, ота, омочга тиш олиб келинг девдим, келтирдингизми? – деб сўради бўйи баланд, бардам йигит (бу чолнинг ўғли бўлса керак).

Чол отдан чиқарилган тизгинни қўлига ўраб туриб:

– Ҳу... даҳлизда, – деди-да, тизгинни ерга ташлади. – Овқат қилиб бўлишгунча, тўғрилаб қўй. – Хушрўй жувон елкаларини босиб кетган сув тўла челақларни кўтариб даҳлизга кириб кетди. Аллақаерда яна ёш, чиройли, ўрта ёшли, хунук, болали, боласиз аёллар пайдо бўлди.

Самовар варақлаб қайнаб кетди, мардикорлар билан оила аъзолари отларини боғлаб, овқат қилишга ўтиришди. Левин ўз аравасидан овқатини олиб, чолни чойга таклиф қилди.

Чол бу таклифни жону дили билан қабул қилиб:

– Эй, ҳали ичувдиг-у, – деди. – Хайр, азбаройи улфатчилик.

Левин чой ичиб ўтириб, чол хўжалигининг бутун тарихини суриштириб олди. Чол бундан ўн йил аввал помешчик аёлдан юз йигирма десатина ерни ижарага олган экан, бултур у ерини бутунлай сотиб олиб, қўшни

помешчикдан яна уч юз десатина ерни ижарага олибди. Ернинг жуда озгинасини, энг ёмонини ижарага бериб, қирқ десатиначасини ўзи оила аъзолари ва иккита мардикори билан ҳайдаётган экан. Чол ишнинг яхши кетмаётганлигидан шикоят қиларди. Аммо Левин унинг шунчаки зорланаётганлигини, ҳўжалиги эса гуллаб-яшнаб турганлигини биларди. Аҳвол ёмон бўлса, бир юз беш сўмдан ер сотиб олмаган бўлар эди. Уч ўғли билан бир жиянини уйлантирмаган бўлар эди, ёнғиндан кейин бирини аввалгисидан яхши қилиб икки марта янги уй солмаган бўлар эди, чол, зорланса ҳам, ўз бору бурдидан, ўғиллари, жияни, келинлари, отлари, сигирларидан, айниқса, ҳўжалиги мустаҳкамлигидан фахрланар, фахрланишга ҳақли эди. Левин унинг гапларидан ҳўжаликдаги янги тартибга қарши эмаслигини билди. Чол картошкани кўп экар экан. Левиннинг картошқалари энди гулга кирган бир пайтда, унинг картошқалари гулини тўкиб, картошка туга бошлаган эди (Левин йўлда бунини ўз кўзи билан кўрган эди). Чол картошка майдонини помещчикдан олган пулга (плугни шундай деярди) билан ҳайдар экан. Яна буғдой ҳам экар эмиш. Чол буғдой орасидаги жавдариларни юлдириб олиб, шу юлинган жавдарилар билан отларини боққани тўғрисидаги гаплари Левинни жуда ҳам ҳайратга солди. Левин бу ажойиб от еми зое кетганини неча бор кўриб, йиғдириб олишга ҳаракат қилса ҳам, лекин ҳеч иложини топмас эди. Бу мужик бўлса жавдариларни ўтаб олар экан, шунинг учун мақтанишга унинг ҳақи бор эди.

– Хотинларнинг бошқа нима иши бор? Юлиб-юлиб йўлга чиқариб ташлашади, кейин арава олиб кетаверади.

Левин унга стаканда чой узатиб:

– Мана бизда, помещчикларда, мардикор солиб ишлаш масаласи жуда ёмон, – деди.

Чол стаканни олиб:

– Кам бўлманг, – деди-ю, тишлаб қўйган кичкина қандини кўрсатиб, тutilган қандни олмади. – Ким марди-

кор солиб барака топди? – деди. – Ҳаммаси ҳам бир гўр. Мана, Свияжскийни олайлик. Ери қанақалигини биламиз – олтин, лекин у ҳам ҳосилдан додлаб юради. Ҳамма гап кўз-қулоқ бўлмасликда!

– Мана, сиз мардикорларни туппа-тузук ишлатар экансиз-ку!

– Э, бизнинг йўриғимиз бошқа, биз мужикмиз. Ҳамма нарсага ўзимиз қўл урамиз. Ёмон бўлса, ана катта кўча, енгни шимариб олиб ўзимиз қилаверамиз.

Бир аёл галош судраб кириб:

– Ота, Финоген арава мойи топиб қўй девди, – деди.

Чол ўрнидан кўзғалиб:

– Шунақа, тақсир! – деди-да, узоқ чўқингандан сўнг, Левинга ташаккур айтиб, чиқиб кетди.

Левин кучерини чақириш учун қора уйга кирганда, ҳамма эркаклар стол атрофида ўтириб овқат қилаётган эди. Хотинлар тик туриб хизмат қилишарди. Чолнинг ёш, норғил ўғли оғзини бўтқага тўлғазиб олиб, қизиқ бир гапни айтар, ҳамма хахолар, айниқса, идишларга карам шўрва қуйиб турган галошли жувон шарақлаб куларди.

Галош судраб юрган жувоннинг чиройли хусни шарофати ила, эҳтимол, Левинда бу деҳқон уйи яхши таассурот қолдиргандир, лекин бу таассурот шу қадар кучли эдики, Левин узоқ вақтгача унутолмай юрди. Чолникидан жўнаб то Свияжскийникига етгунча ҳам йўл бўйи чол хўжалигини тез-тез эслаб борди, гўё шу таассуротидаги алланарса унинг эътиборини ўзига тортиб тургандек эди.

XXVI

Свияжский ўз уездида дворянлар оқсоқоли эди. У Левиндан беш ёш катта, уйланганига ҳам анча бўлган эди. Унинг уйида ёшгина қайнсинглиси турар, Левинга жуда ҳам ёқарди: Свияжский ҳам, хотини ҳам, бу қизни унга бергилари келиб юришганини Левин биларди. Куёв

бўладиган ёш йигитлар сингари, Левин ҳам, гарчи бунинг ҳеч кимга оғзидан чиқаришга юраги дов бермаса-да, шубҳасиз билар, шу билан бирга, уйланиш ҳаракатида бўлганига, бу ғоят жозибадор қизнинг ажойиб хотин бўлишига асос борлигига қарамай, унга уйлана олмаслигини ҳам биларди. Кити Шчербацкаяни яхши кўрмаган тақдирда ҳам, осмонга устун қўйиш мумкин бўлмагандек, унга уйланиши ҳам шундай мумкин бўлмаган нарса эди. Шунинг билгани учун Свияжскийникига бориб оладиган лаззати заҳарланмоқда эди.

Левин Свияжскийдан овга таклиф қилиб ёзиб юборган хатни олган соати худди шу нарсани ўйлади, лекин бунга қарамасдан, Свияжский шу ниятдадир, деб ўйлаш ҳеч нарсага асосланмаган бир тахмин бўлса керак, деган қарорга келди-ю, ҳар ҳолда бориш фикрига тушди. Бундан ташқари ўзини имтиҳон қилмоқчи, шу қизнинг ўзига муносибми, йўқмилигини синаб кўрмоқчи бўлди. Свияжскийнинг оилавий ҳаёти бориб турган даражада ажойиб эди, Свияжскийнинг ўзи ҳам, Левин билган земство арбоблари ичида энг яхшиси бўлгани учун, Левинда ғоят зўр мароқ уйғотарди.

Свияжский Левинни ҳамма вақт хайратга солиб келган одамлардан бири эди, бундай одамларнинг мулоҳазалари, гарчи ҳеч қачон мустақил бўлмаса ҳам, лекин изчил бўлиб, ўз маромида бораверар, ҳаётлари эса мустаҳкам ва аниқ изга тушган бўлса ҳам, бутунлай мустақил ва ҳамма вақт деярли мулоҳазасига зид равишда, ўз-ўзича бораверарди. Свияжский бориб турган либерал одам эди. У дворянликдан нафратланар, аксар дворянларни, кўрққанларидан сир бой бермай юрган яширин крепостнойлар деб ҳисобларди. Россияни Туркия сингари ҳалок бўлган мамлакат, ҳукуматни эса шу қадар ёмон деб ҳисоблардики, унинг хатти-ҳаракатини жиддийроқ танқид қилишни ўзига эп кўрмас, шу билан бирга, хизматини ўтар, дворянларнинг ибратли оқсоқоли бўлиб, ҳамиша йўлга тамғали ва қизил гардишли фуражка кийиб чиқар эди. У инсон фақат чет

элдагина яшаши мумкин деб ўйлар, иложини топгунча дарҳол чет элга қараб югурар, бунга қарамасдан, Россияда ғоят мураккаб ва мукаммал ҳўжалик олиб борар, Россияда бўлаётган нарсаларнинг ҳаммасини ғоят зўр мароқ билан кузатиб, ҳаммасини билиб турарди. Рус мужигини тараққиёти жиҳатидан маймундан одамга ўтиш поғонасида турган хилқат деб ҳисоблар, лекин бунга қарамай, земство сайловларида мужикларнинг қўлларини ҳаммадан кўра қаттиқроқ қисар, уларнинг фикрларига жону дил билан қулоқ соларди. У на бу дунё, на у дунёга ишонар, лекин руҳонийларнинг маишатини яхшилашга уринар ва қавмларнинг озайиб кетаётганидан ташвишланар, айниқса, черковни ўз қишлоғида қолдириш учун тиришарди.

Хотинлар масаласида, хотинларга тўла эркинлик, айниқса, меҳнат ҳуқуқи беришни талаб қилувчилар томонида турар, лекин хотини билан шундай ҳаёт кечиардики, уларнинг тотув яшашларига, боласиз яшашларига ҳамманинг ҳаваси келарди, у хотинининг ҳаётини шундай тартибга солдики, хотинининг эри билан ўзи бошидаги умумий ташвишларидан вақтларини қандай қилиб яхшироқ, қувноқроқ ўтказиш ғамидан бошқа ҳеч иши йўқ, ҳеч нарса қила ҳам олмас эди.

Агар Левин одамларнинг яхши томонларини кўриш фазилатидан маҳрум бўлганда, Свияжскийнинг характерини осонгина тушуниб олган бўларди, унда ўзича: аҳмоқ ёки бўлмағур одам деярдикўярди-ю, шу билан ҳамма нарса равшан бўларди. Лекин у аҳмоқ деёлмасди, чунки Свияжскийнинг ғоят ақлли киши эканлиги шубҳасиз эди, шу билан бирга, ғоят билимдон ва билимдонлигини шунчаки сездирмасдангина юрадиган одам эди. У билмайдиган нарса йўқ эди, лекин мажбур бўлган кезларидагина билимдонлигини кўрсатарди. Левин Свияжскийни бўлмағур дейишга ҳам журъат қилолмасди, чунки Свияжский шубҳасиз, номусли, меҳрибон, ақлли киши эди, у атрофдагилар яхши деб билган ишларни

ҳамма вақт ўйнаб-кулиб, бажону дил қилар, умрида ҳеч маҳал бирон ёмон ишни онгли равишда қилмас, ёмонлик қилиш ҳам қўлидан келмас эди.

Левин унинг ҳаётини тушунишга тиришар, лекин тушунмас, ҳар маҳал уни ва унинг ҳаётини жумбоқ деб биларди.

Левин у билан дўст эди, шунинг учун Свияжскийни ҳоли-жонига қўймай гапиртиришга, ҳаётга бўлган қарашини туб-томиригача билиб олишга тиришар, лекин уринишлари зое кетарди. У ҳар гал, Свияжскийнинг ҳамма учун очиқ бўлган кўнглидаги ички сирларини билиб олишга ҳаракат қилганда, Свияжскийнинг андак шошиб қолганлигини сезарди. Левин менинг қандай одамлигимни фаҳмлаб қолади, деб кўрқаётгандек, кўзларида билинар-билинемас ҳадик аломати кўринарди-ю, дарҳол меҳрибонлик ва хушчақчақлик билан гапни бошқа ёққа буриб юборарди.

Мана энди, ўз хўжалигидан ҳафсаласи пир бўлгандан кейин, Левин Свияжскийникига боришдан алоҳида лаззат ола бошлади. Ўзларидан ва барча одамлардан мамнун бўлган у бахтли завжларни, уларнинг шинам уйларини кўришдан Левиннинг баҳри очилиб кетади, шу билан бирга, у ҳозир ўз ҳаётидан норози эканлигини сеза бошлаган бир пайтда, Свияжский ҳаётини равшан, аниқ ва дилкаш қилган сирларни билиб олгиси келиб қолди. Левин Свияжскийникида қўшни помещикларни кўришини биларди. Шунинг учун улар билан гаплашишга, уларнинг ҳосил, мардикор ёллаш ва шулар каби масалалардаги гапларини эшитишга жуда ҳам қизиқарди, чунки Левин бу масалаларга нима сабабдандир паст нарсалар деб қараб келинганини билар, лекин бу масалалар ҳозир Левинга энг муҳим нарсалардан бири бўлиб кўринарди. «Бу, эҳтимол, крепостнойлик ҳуқуқи даврида аҳамиятсиз нарсалар деб ҳисоблангандир ёки Англияда аҳамиятсиздир. Ҳар иккала ҳолда ҳам шароит аниқ, лекин ҳозир бизда бу нарсалар ўзгариб, энди ўнгланиб келаётган

бир пайтда, бу шароитни қандай ўнглаш керак деган масала, ҳозир Россияда мавжуд бўлган энг муҳим масаладир», деб ўйларди Левин.

Ов Левин кутганидан анча ёмон бўлди. Ботқоқ қуриб, лойхўраklar келмай қўйибди. У куни билан юриб, атиги учтагина лойхўрак отиб келди, лекин шу билан бирга, ҳар маҳал овдан қайтганидаги сингари, ажойиб иштаҳа, баланд руҳ ва ҳаяжонга келган ҳолда келди. Ов маҳалида ҳеч нарсани ўйламаётгандай кўринса-да, яна чол билан оиласи кўз ўнгига келиб турар ва бу таассурот ўзига диққат талаб қилиш билан бирга, ўзи билан боғлиқ бўлган алла-нарсанинг ҳал қилинишини ҳам талаб қиларди.

Кечқурун, чой устида, қандайдир ворислик масаласи билан келган иккита помещчик ҳузурида, Левин қизиққан мароқли масала тўғрисида гап очилиб кетди.

Левин чой столи ёнида ўтирган уй бекаси ва унинг синглиси билан гаплашиб ўтирарди (уй бекаси – ёнида, қиз – рўпарада ўтирарди). Уй бекаси юзлари юмалоқ, сочлари малла, бўйи новча, бетларида чуқурчаси бўлган, кулиб турган жувон эди. Левин ўзи учун жумбоқ бўлиб келаётган масалани, яъни эрининг сирларини хотинидан билиб олишга тиришар, лекин ўнғайсизлик сезгани учун очиқ-сочиқ гапиролмасди. Рўпарасида беканинг синглиси кўкраги чорбурчак шаклида жуда ғалати қилиб ўйилган ва Левиннинг назарида унинг учун атайлаб кийган кўйлакда ўтиргани учун ҳам у жуда ўнғайсиз ҳолга тушиб қолган эди. Қизнинг кўкси жуда ҳам оқ бўлганига қарамай ёки жуда-жуда оппоқ бўлгани учун ҳам, кўйлагининг чорбурчак шаклида ўйилгани Левинни довдиратиб қўйган эди. У хатога кетиб, кўйлагини жўрттага мен учун шундай бичган деб ўйлар, шунинг учун унга қарашга ўзини ҳақсиз деб ҳисоблаб, қарамасликка тиришарди; лекин бир тўғрида, кўйлакнинг шу тахлит бичилганлиги тўғрисида, ўзини айбдор ҳис қиларди. Левиннинг назарида, ўзи бировни алдаётгандек, ниманидир тушунтириб бериши керакдек, лекин бу нарсани тушунтириб беришнинг сира

иложи йўқдек туюлар, шу сабабдан нукул қизарар, хавотирланар, ўнғайсизланар эди. Ундаги ўнғайсизликнинг жонон қизга ҳам нуқси урди. Лекин бека буни сезмагандек кўринар, синглисини жўрттага гапга соларди. Бека бошланган гапни давом эттириб:

– Сиз эримни русларга оид бўлган нарсалар қизиқтирмайди, дейсиз, – деди. – Аксинча, у чет элларда вақтичоғ бўлиб юради, лекин ҳеч қачон бу ердагичалик эмас. Бу ерда ўзини роҳатда ҳис қилади. Иши шунча кўп бўлишига қарамай, ҳар бир нарсага қизиқиб қарайди. Айтмоқчи, бизнинг мактабимизни кўрганингиз йўғ-а?

– Кўрдим... чирмов ўраб олган кичкина уйми?

– Ҳа, у Настьянинг иши, – деди бека, синглисига ишора қилиб.

Левин қаёққа қарамасин, бари бир, кўзи кўйлакнинг ўйилган жойига тушишини сезиб турса ҳам, ёнроқ томонга қараб туриб:

– Ўзингиз ўқитасизми? – деб сўради.

– Ҳа, ўзим ўқитар эдим, ҳозир ҳам ўқитаман, лекин бизда ажойиб бир муаллима бор, гимнастика ҳам киргизганмиз.

– Йўқ, раҳмат, энди ичмайман, – деди Левин, хурматсизлик қилаётганини, лекин бу суҳбатни давом эттиришга ортиқ мажоли қолмаганини сезди-ю, қизариб, ўрнидан турди. – Қулоғимга жуда қизиқ гаплар эшитиляпти, – деб илова қилгандан сўнг, столнинг у бурчига борди, у ерда хўжайин иккита помешчик билан гаплашиб ўтирган эди. Свияжский столга ёнини бериб, суянган қўли билан чашкани айлантирар, иккинчи қўли билан соқолини тутамлаб, бурнига олиб келар, кейин, худди ҳидлаб бўлгандек, яна қўйиб юборарди. У парпираб турган қора кўзлари билан қизишиб гапирган оқ мўйлов помешчикка, худди унинг сўзларини эрмак қилаётгандек, тикилиб ўтирарди. Помешчик мужиклардан зорланарди, помешчикнинг шикоятига Свияжскийда жавоб борлиги, бу жавоб

унинг далилларини чилпарчин қилиб ташлаши, лекин Свяжский ўз мавқеи бўйича бундай жавобни қилол-маслиги, шунинг учун помещчикнинг кулгили гапларига завқланиб ўтиргани Левинга аён эди.

Оқ мўйлов помещчик, афтидан, қишлоқда эскидан яшаб келган ўтакетган крепостной, қишлоқнинг ашаддий хўжайинларидан бири эди. Бу нарсаларнинг аломатини Левин кийимлариданоқ билиб олди, бу аломатлар помещчикка унчалик ўтиришмаган эски модали, чирих сюртукдан, хўмрайиб турган ақлли кўзларидан, силлиқ русча сўзларидан, афтидан, узоқ тажриба орқасида ўзлаштирилган амирона оҳангидан, ён бармоғида эски никоҳ узуги бўлган каттакон, чиройли, офтобда куйган қўлларининг қатъий ҳаракатларидан кўриниб турарди.

XXVII

– Қўлимга киритилган шунча нарсаларга жоним ачи-маганда... Қурғур кўп меҳнат тўкилган-да... ҳаммасига қўлимни силтардим-у, сотиб, Николай Николаевичдай, ҳайт деб кетворардим... Еленанинг ашулаларини эшитгани, – деди помещчик; унинг ёқимли табассуми маъноли юзини ёритиб турарди.

– Мана, ташлаб кетмаяпсиз-ку, – деди Николай Иванович Свяжский, – демак, бу ерда манфаат бор.

– Манфаат битта: ўз уйимда тураман. Овқатни сотиб олмайман, одам ёлламайман. Иннайкейин, бу мужикларга бугун-эрта ақл кириб қолармикан, деб ўйлайман. Эй, гапимга ишонсангиз, бу пиянисталик, бу бузуқчилик жонимни бўғзимга келтирди. Бу мужиклар бор-будларини, отларигача, сигирларигача сотиб-совуриб бўлишди. Очдан ўлиб ётишибди-ю, мардикор қилиб ёлласангиз – қоласиз балога: ишингизни расво қилгани етмай, яна устингиздан судга ҳам додлашиб боришади.

– Сиз ҳам судга додлаб боринг-да, – деди Свижский.

– Додлаб борай? Икки дунёда ҳам бормасман! Дув-дув гап тарқалади, арз қилганингга минг-минг пушаймонлар ейсан! Мана, масалан, заводда, заколат олишди-ю, қочиб кетишди. Суд нима қилди? Оқлаб юборди. Хайриятки, волость суди билан оқсоқол бор, шулар тутиб туришибди. Оқсоқол эскичасига қилиб бир таёқласа борми! Ҳа, булар бўлмаганда, ҳамма нарсангни ташла-ю, ё ҳу деб кетавер!

Помешчик, афтидан, Свияжскийнинг жиғига тегмоқчи бўлди, лекин Свияжскийнинг жаҳли чиқиши у ёқда турсин, аксинча, бу гапдан маза қилиб кулди.

– Ахир, биз ундай чоралар қўлланмасданоқ хўжалигимизни тебратиб турибмиз-ку, – деди у, кулимсираб, – мана, масалан, мен, Левин, булар.

У нариги помешчикни ишора қилди.

– Ҳа, Михаил Петрович жуда тебратиб турибди-ю, лекин ўзидан бир сўранг-чи, қандай тебратаётган экан? Буни қандай қилиб рационал хўжалик деб айтиб бўлади? – деди помешчик, «рационал» деган сўзни олифтарчилик билан ишлатиб.

– Меники оддийгина хўжалик, – деди Михаил Петрович. – Худога шукур. Менинг хўжалигим кузда пулларни йиғиб-ундириб олишдан иборат, холос. Мужиклар келишиб: «Тақсир, умрингдан барака топкур, пича қарашиб юбор?» дейишади. Нима ҳам дейсан, ҳаммаси ўз қўни-қўшнилари, мужиклар, ачинасан-да. Учдан бирига шарти билан қарашасан, лекин қулоғига қуйиб қўясан: кўзингни оч, халойиқ, мен сенларга ёрдам бердимми – бердим, сенлар ҳам зарур бўлганда: сули экишдами, пичан йиғишдами, ўроқдами, ишқилиб, иш борида қарашиб юборасанлар, дейсан-у, оладиган-берадиган ҳақингни писанда қилиб қўясан. Бунақалар орасида ҳам муттаҳамлар бор, буниси тўғри.

Левин бу патриархал усулларни илгаридан биларди, шунинг учун, Свияжский билан бир кўз уриштириб олиб,

оқ мўйловли помещчикка мурожаат қилди-ю, шу билан Михаил Петровичнинг сўзини бўлиб қўйди.

– Сиз нима қилиш керак деб ўйлайсиз? – деб сўради Левин ундан, – хўжаликни энди қандай тебратиш керак?

– Михаил Петрович сингари тебратавериш керак: ё ерни тенг шерикликка бериш ёки бўлмаса мужикларга ижарага бериб юбориш керак, бундай қилиш мумкину, лекин бу тадбир давлатнинг умумий бойлигини барбод қилади. Крепостной меҳнати даврида ва хўжалик яхши йўлга қўйилган пайтда ерларимдан ўн ҳисса ҳосил олсам, мужикларга топшириб қўйганимдан фақат уч ҳиссагина ҳосил кўраман. Эй, бу ислоҳ деган касофат Россиянинг бошига битган бало бўлди!

Свияжский кулиб турган кўзлари билан Левинга қараб, хиёл илжайиб қўйди, лекин Левинга помещчикнинг сўзлари кулгили туюлмади. Левин бу сўзларга Свияжскийдан кўра кўпроқ тушунарди. Ислоҳот Россияни барбод қилгани ҳақида помещчик келтирган далилларнинг кўпи Левинга ниҳоятда тўғри, ўзи учун эса инкор қилиб бўлмайдиган янги нарса бўлиб кўринди. Помещчик, афтидан ишламай ётган миясини бирон нарса билан банд қилиш нияти билан эмас, балки ўз ҳаёти шароитида бунёдга келган, қишлоқда, хилватда ҳар тарафлама ўйлаб вояга етказган хусусий фикрини баён қилаётган эди, бундай ҳол камдан-кам бўларди.

У, афтидан, маърифатли одам эканлигини кўрсатиш ниятида бўлса керак:

– Гап шундаки, ҳар қандай тараққиёт ҳокимият кучи билан ўтказилади, – деди. – Чунончи, Петр, Екатерина, Александрлар ўтказган ислоҳотларни олинг. Европа тарихини олинг. Айниқса, тасарруфот соҳасидаги тараққиётни олинг. Ҳатто картошка ҳам ҳаётимизга зўрлик билан киритилган. У ёғини суриштирсангиз, омочни ҳам ҳамма вақт ишлатиб келган эмасмиз. Омочни ҳам зўрлик билан, эҳтимол, областлар князлар қўлида бўлган замонда киритишгандир. Мана энди, ўз замонамизни олайлик, биз

помешчиклар ҳам крепостной ҳуқуқ даврида хўжалигимизга янгилик киритиб мукаммаллаштирдик, сушилкаларни ҳам, веялкаларни ҳам, гўнг араваларни ҳам, бошқа қуролларни ҳам – ҳаммасини ўз кучимиз билан зўрлаб киритдик, олдин мужиклар қарши туришди, кейин эса бизга тақлид қила бошлашди. Мана энди-чи, крепостной ҳуқуқни бекор қилиш билан бирга, қўлимиздан нуфузимизни ҳам олиб қўйишди, натижада, хўжалигимизнинг равақ топган жойлари пастга қараб ибтидоий ҳолатига қайтиши керак. Мен масалани шундай тушунаман.

– Нега энди? Агар манфаат чиқадиган бўлса, хўжалигингизни одам ёллаб тебратаверсангиз ҳам бўлаверади, – деди Свияжский.

– Нуфузимиз йўқ. Шу аҳволда қандай куч билан тебратаман? Қани, сиздан бир сўраб қўяй.

«Хўжаликнинг асосий элементи мардикор кучи, дега-ним шу!» – деб ўйлади Левин.

– Мардикорлар кучи билан.

– Мардикорлар яхши ишлашни, яхши қурол билан ишлашни хоҳлашмайди. Бизнинг мардикорларимиз фақат бир нарсанигина билишади – чўчқадай ичиб маст бўлиш, қўлига берган нарсаларингизнинг ҳаммасини бузиш, расво қилиш, отларни бўктириш, яхши юганни узиш, ғилдирак шинасини сотиб ароқ ичиш, янчиқ машинасини синдириш учун паррагига тош ташлаш. Ўзига маъқул бўлмаган нарсани кўрдими, жони чиқади. Ана шунинг учун ҳам хўжалик пасайиб кетяпти. Далалар экинсиз, ҳамма ёқни сассиқ алаф босиб кетяпти ёки ерлар мужикларга бўлиб берилляпти, илгари миллион чорак ҳосил берган ер, ҳозир юз минг чораклаб ҳосил беряпти, умумий бойлик камайиб кетяпти. Агар бу нарсаларни қилишар экан, унда ҳисоб билан...

У бундай ноқулай аҳволга хотима берадиган озодлик режасини баён қила кетди.

Бу нарсалар Левинни қизиқтирмас эди, шунинг учун, помещчик гапни тугатганда, Левин у баён қилган бирин-

чи фикр юзасидан ўз мулоҳазасини айтди ва бу муҳим фикрга Свияжскийни ҳам тортишга тиришди.

– Хўжалик даражасининг тушиб кетаётганлиги ва бизнинг мардикорларга бўлган ҳозирги муносабатимиз оқибатида хўжаликни рационал равишда тебратиб бўлмаслиги тўғрисида айтилган гаплар бутунлайин тўғри, – деди Левин.

– Бу тўғрида айтилган гаплар бутунлай тўғри деб айтолмайман, – деб жиддий тусда эътироз билдирди Свияжский, – лекин хўжаликни тебратишга укувимиз етмаганлигини кўриб турибман, яна шуниси ҳам борки, крепостнойлик ҳуқуқи давридаги хўжалигимиз баланд эмас, аксинча, жуда ҳам паст эди. Бизда на машиналар бор, на яхши иш ҳайвонлари, биз на хўжаликни яхши бошқаришни биламиз, на ҳисоб-китоб ишларини. Хоҳлаган ер эгасидан сўраб кўринг: нимадан наф бор, нимадан йўқлигини билмайди.

– Даромад билан буромад баб-баравар, – деди помешчик киноя қилиб. – Ҳисоблаб ҳисобига етмайсан, ҳамма нарсангни шундай расвойи радди бало қилишадики, бир чақалик ҳаён кўрмайсан.

– Нимага расво қилишар экан? Сизнинг алмисоқдан қолган рус янчиқ машинангизни бузишади, аммо менинг буғ машинамни бузишмайди. Сизнинг қуйруғидан кўтариб турғазиб қўйсангиз турадиган хашаки қирчанғингизни расво қилишади, лекин зотдор отларни кўпайтиринг, уларни расво қилишмайди. Ҳамма нарса ҳам шу тахлит. Хўжалигимизни юксалтиришимиз керак.

– Эй, айтишга осон-да, Николай Иванович! Сизнинг йўриғингиз бошқа, мен шўрлик университетда ўқиётган ўғлимга қарашим, кичикларимни гимназияда тарбиялашим керак, менга зотдор отлар сотиб олиш йўл бўлсин.

– Бунинг учун банк бор.

– Олинг-а, бор-йўғимни сотиб совуришсинми? Эй, қуллиғ-э!

– Хўжаликни юксалтиришимиз, кўтаришимиз керак, кўтариш мумкин ҳам, дейилган фикрга қўшилолмаман, – деди Левин. – Мен бу масала билан шуғулланиб келаман, менда маблағ-восита ҳам бор, лекин ҳеч нарса қилолмамай. Банкларнинг кимга фойдаси тегади, билмайман. Масалан, мен хўжаликнинг қайси соҳасига пул сарф қилмайин, ҳамма вақт зарар кўриб келаман: чорвадан ҳам зарар, машинадан ҳам зарар.

Оқ мўйловли помещчик завқланиб кулиб юборди.

– Мана бу гапингиз тўғри, – деди у тасдиқлаб.

– Бу – ёлғиз менинг бошимга тушган иш эмас, – деб гапини давом қилди Левин, – ишни рационал шаклда олиб бораётган ҳамма хўжайинлардан қиёс олиб гапиряпман; жуда кам одамни истисно қилганда, ҳаммаси ҳам зарар кўриб келяпти. Мана, масалан, сиз айтинг: хўш, хўжалигингиз фойда келтиряптими? – деди Левин, лекин Свяжскийнинг кўзларида унинг кўнглидаги сирига воқиф бўлишни истаганда сезган ўткинчи бир қўрқув аломати ялт этиб кўринганини пайқайди.

Бундан ташқари, Левиннинг бундай саволни бериши инсофдан эмас эди. Свяжскийнинг хотини ҳозиргина Левин билан чой ичишиб ўтириб, шу йил ёзда Москвадан бухгалтерияни сиқиб сувини ичиб юборган бир немисни чақириб келтирганларини, у беш юз сўм сийлов эвазига бутун даромад-буромадни ипидан-игнасиғача ҳисоблаб чиқиб, хўжаликлари уч минг сўмдан ортиқроқ зарар кўрганини аниқлаганини айтиб берган эди. Бека қанчалигини эсида олиб қололмаган, аммо немис чорак тийингача ҳисоблаб чиққан экан.

Помещчик Свяжскийнинг хўжалигидан оладиган даромади тўғрисидаги гапни эшитиб, бу дворянлар оқсоқоли қандай фойда кўриши мумкин, деяётгандай қилиб кулимсираб қўйди.

– Эҳтимол, зарар кўраётгандирмиз, – деб жавоб берди Свяжский, – бу ёмон хўжайин эканлигимни ё бўлмаса

рентани ошириш учун сармояни кўпроқ сарф қилаётган-лигимни кўрсатади.

– Ах, рента! – деб қичқирди Левин даҳшат билан. – Эҳтимол, рента Европада бордир, у ёқда ер тўкилган куч-меҳнатдан яхшиланган, лекин бизда тўккан куч меҳнатимиздан ерларимиз ёмонлашиб кетяпти, яъни ҳайдашдими – бўлди, рента қаёқда!

– Нега рента йўқ бўлади? Бу – қонун-ку.

– Қонун билан бизнинг ишимиз йўқ, рентанинг биз учун ҳеч қандай маъноси йўқ, аксинча, у калавани чуватади, холос. Йўқ, сиз менга айтиб беринг, рента ҳақидаги таълимот қандай қилиб...

– Қатиқ ичасизларми? Маша, бизга қатиқми, малинами юбортир, – деди Свияжский хотинига. – Бу йил малина жуда яхши сақланди-да.

Свияжский кайфи чоғ бўлиб ўрнидан турди-да, Левин суҳбат энди бошланади деб турган пайтда суҳбат тамом бўлди деган хаёлга келиб, кетиб қолди.

Левин бу суҳбатдошидан айрилгандан сўнг ҳам помешчик билан суҳбатни давом эттириб, бутун қийинчиликлар мардикорларимизнинг хосиятларини, уларнинг урф-одатларини билмаганимиздан келиб чиқади деб исбот қилишга тиришди, лекин помешчик, одамларга қўшилмай, танасига ўйловчи кишилар сингари, ўзгаларнинг фикрини қийинлик билан тушунадиган, лекин ўз билганидан қолмайдиган киши эди. У: «Рус мужиги тўнғиз. Искиртлиқни яхши кўради, уни бу ҳолдан қутқазиш учун қаттиққўллик керак, бундай қўл эса йўқ, таёқ керак, биз эса шу қадар либераллашиб кетганмизки, минг йиллардан бери ҳукм суриб келаётган таёқни бирдан аллақандай адвокатлар ва қамоқларга алиштирганмиз, қамоқларда эса бу ярамас, сассиқ мужикларни мазали шўрва билан боқишади, уларга кўп футлаб ҳаво ажратишади», деб гапида маҳкам туриб олди.

Левин яна ўша масалани қўзғаб:

– Хўш, нега сиз ишчи кучига нисбатан, ишнинг серурум бўлишига ёрдам берадиган муносабат ўрнатиш мумкин эмас деб ўйлайсиз? – деди.

– Рус халқи билан бу нарсани ҳеч маҳал қилиб бўлмайди! Ҳокимият йўқ, – деб жавоб берди помещчик.

Свияжский қатик ичиб бўлгандан кейин папиросини тутатиб олди-да, яна гап талашиб ўтирганларнинг ёнига келиб:

– Бўлмаса, қандай янги шароит топилади? – деди.

– Ишчи кучига мумкин бўлган ҳамма муносабатлар аниқланиб, ўрганиб чиқилган, – деди у. – Ваҳшийлик сарқитлари – бир-бирини қўллаб-қўлтиқлаш асосига қурилган ибтидоий жамоа тузуми ўз-ўзидан йўқ бўлиб кетяпти, крепостнойлик ҳуқуқи битирилди, энди фақат эркин меҳнатгина қолди, эркин меҳнат формалари аниқланган, тайёр, шуни олиш кифоя. Батрак, мардикор, фермачи – бу нарсалардан қочиб қутулолмайсизлар.

– Лекин Европа бу формалардан норози-ку.

– Норози, лекин янги формаларни қидиряпти. Албатта, топади ҳам.

– Мен ҳам шуни айтяпман-да, – деди Левин. – Нима учун биз ҳам қидиравермаймиз?

– Шунинг учунки, бу ҳам темир йўл қуришнинг янги усуллари топишдай гап. Бу усуллар топиб қўйилган, тайёр.

– Борди-ю, бизга тўғри келмаса, бемаъни бўлсачи? – деди Левин.

У яна Свияжскийнинг кўзларида қўрқув аломатини кўрди.

– Ҳа, шапкамиз билан уриб йиқитамиз, Европа излаб ётган нарсани биз аллақачон топганмиз, деган гап бу! Мен бунақанги гапларни яхши биламан, лекин, мени кечирасизлар, Европада ишчиларни жойлаш масаласида қилинган нарсаларнинг ҳаммасидан хабарларингиз борми?

– Йўқ, унча хабаримиз йўқ.

– Бу масала ҳозир Европанинг энг оқил кишиларини машғул қилиб келяпти. Шульце-Деличе оқими... сўнг энг либерал Лассаль оқимининг ишчилар масаласига оид ҳад-ҳисобсиз чиқарган китоблари... Мильгаузен тартиби – булар бор нарсалар, буларни, эҳтимол, билсаларингиз керак.

– Хабарим бор, лекин юзаки.

– Йўқ, шундай дейсиз-да, бу нарсаларни мендак ёмон билмайсиз, буниси аниқ. Албатта, мен ижтимоий фанлар профессори эмасман. Лекин мени қизиқтиради, мабодо сиз ҳам қизиқадингиз бўлсангиз, марҳамат, сиз ҳам машғул бўлинг.

– Ҳўш, қандай хулосага келишди улар?

– Узр...

Помешчиклар қўзғалиб қолишди, Свяжский, ўз кўнглидаги сир-асрорни билишга уриниш каби хунук одати бўлган Левинни қолдириб, меҳмонларни кузатгани чиқди.

XXVIII

Левин шу кеча хонимлар ҳузурида жуда зерикиб қолди: ҳозир ўз хўжалигидан кўнглида қўзғалган норозилик – ёлғиз унинг бошига тушган нарса эмас, балки Россиядаги умумий иш шароити натижаси экан; ишчилар қаерда ишлашмасин, у ярим йўлда учратган мужик кўлидами ё бошқа ердами, уларнинг аҳволларини, уларга бўлган муносабатни йўлга солиш масаласи бир орзу эмас, ҳал қилиниши зарур бўлган вазифа экани тўғрисидаги фикр уни, илгари ҳеч кўрилмаган даражада қаттиқ ҳаяжонга солмоқда эди. Левинга бу вазифани бажариш мумкиндай кўринар, бажариш ҳаракатига бел боғлар эди.

Левин хонимлар билан хайрлашди-да, ҳукумат ўрмонидаги аломат ўпқонни бирга отлиқ бориб томоша қилиш учун эртага кuni билан яна шу ерда қолишга ваъда бергандан сўнг, ётиш олдидан ишчилар масаласи

тўғрисидаги китобни (Свияжский ўқиб чиқишни тавсия қилган эди) олиш учун уй эгасининг кабинетига кирди. Свияжскийнинг кабинети китобли шкафлар ва иккита стол қўйилган каттакон хонадан иборат эди, бу столларнинг бири – хона ўртасида турган йўғон, вазмин ёзув столи, иккинчиси эса устидаги чироқ атрофига ҳар хил тиллардаги газета ва журналлар юлдуз шаклида териб қўйилган юмалоқ стол эди. Ёзув столи ёнида ғаладонларига тилла ҳарфлар билан ёрлиқ ёзилган баланд жавон бор, бунда турли қоғозлар сақланарди.

Свияжский китобни олиб тебратма креслога ўтирди-да, юмалоқ стол ёнида тўхтаб, журналларни қараб турган Левинга:

– Нимани қараяпсиз? – деб сўради.

– Айтмоқчи, ўша журналда жуда қизиқ бир мақола бор, – деди Свияжский, Левин ушлаб турган журнал тўғрисида. Кейин жонланиб, илова қилди: – Қаранг, Польшани парчалашда бош айбдор ҳечам Фридрих эмас экан. Маълум бўлдики...

Шундан кейин, у ўзига хос бўлган равшан ифода билан бу янги, жуда муҳим, жуда қизиқ кашфиётни қисқача қилиб айтиб берди. Ҳозир Левинни ҳамма нарсадан ҳам кўпроқ хўжалик тўғрисидаги фикрлар банд қилганига қарамай, хўжайинининг гапларига қулоқ солиб туриб, ўз-ўзидан: «Унинг ичида нима бор экан? Тавба, Польшанинг парчаланганлиги нима учун уни қизиқтиради-я?» деб сўрарди. Свияжский хикоясини тугатганда, Левин беихтиёр ундан: «Хўш, нима бўпти?» деб сўраб қолди. Ҳеч нима бўлмабди. Қизиқ деган нарсанг – фақат «маълум бўлдики»дагина экан. Лекин Свияжский бу тарихий воқеага нимага қизиққанлигини уқтириб ўтирмади, уқтириб ўтиришни лозим ҳам кўрмади.

– Аммо бояги сержаҳл помещчик мени роса қизиқтирди-да, – деди Левин тин олиб. – Ақлли одам экан, гапларининг кўпи тўғри.

– Эй, қўйсангиз-чи! Суяк-суягига сингиб кетган крепостнойчи, ҳаммаси ҳам бир қора гўр, – деди Свияжский.

– Ана шуларнинг оқсоқоли, йўл бошловчиси сизсиз...

– Ҳа, мен уларни бошқа ёққа бошлайман, – деб Свияжский кулди.

– Мени мана шу масала жуда қизиқтиради, – деди Левин.

– У тўғри айтади: биз ишимизни, яъни хўжаликни рационал йўлда олиб боролмаяпмиз. Ҳалиги мулойим мушукка ўхшаган судхўрларнинггина хўжалиги ривож топяпти. Ким айбдор бунда?

– Албатта, ўзимиз. Иннайкейин, ривож топмаяпти деган гап ҳам тўғри эмас. Васильчиковнинг иши жойида.

– Завод...

– Нимасига ҳайрон бўлганингизга ажабланаман. Халқ моддий ва маънавий тараққиётнинг шундай паст поғонасидаки, ўзига ёт бўлган нарсаларга қаршилиқ қилиши турган гап. Европада рационал хўжалик шунинг учун ривож топяптики, у ерда халқ маърифатли, демак, биз ҳам халқни маърифатли қилишимиз керак, вассалом.

– Халқни қандай маърифатли қилиш мумкин?

– Халққа маърифат бериш учун учта нарса зарур: мактаб, мактаб, яна мактаб.

– Ахир ўзингиз халқни моддий тараққиётнинг пастки поғонасида туради, деб айтдингиз. Бундай бўлгандан кейин мактабларнинг қўлидан нима келади?

– Биласизми, гапларингиз касалга берилган маслаҳат тўғрисидаги бир латифани эсимга туширади: «Сурги ичиб кўрсангиз қалай бўлар экан». – «Ичиришди: баттар бўлди». – «Бўлмаса зулук солиб кўринг». – «Солиб кўрдик: баттар бўлди». – «Ундоқ бўлса, худога нола қилинг». – «Нола қилдик: баттар бўлди». Сиз билан бизнинг гапимиз ҳам шунақа бўляпти. Мен сиёсий иқтисод десам, сиз баттар дейсиз. Мен социализм, десам, сиз баттар дейсиз. Маърифат десам, баттар дейсиз.

– Айтинг ахир, мактаб нима қила олади?

– Халқда бошқа эҳтиёжлар туғдиради.

– Мана бунисига ҳеч тушунмайман, – деб Левин қизишиб эътироз қилди. – Мактаблар моддий аҳволларини яхшилашда халққа қандай қилиб ёрдам бера олади? Сиз мактаблар, маърифат халқда янги эҳтиёжлар туғдиради, дейсиз. Буниси ҳам ёмон, чунки халқ бу эҳтиёжларни қондиролмади. Қўшиш, айириш ва дин қоидаларини билиш халқнинг моддий аҳволини яхшилашга қандай қилиб ёрдам бериши мумкинлигини ҳеч қачон ақлимга сиғдиролмаган эдим. Тунови кун эмизик болали бир мужик аёлга дуч келиб, қаерга кетаётганлигини сўраган эдим: «Қушночанидан келяпман, болам йиғлоқи бўп қолган эди, олиб бориб кўрсатдим», деди. «Қушноч нима қилиб тузатди?» – деб сўрасам, «Болани товуқ қўндоғига ўтқазиб, алланималар ўқиди», деб айтди.

Свияжский вақтичоғлик билан кулимсираб деди:

– Ана, ўзингиз ҳам айтиб турибсиз! Болани қушночга олиб бориб шифолантирмаслик учун...

Левин бўғилиб:

– Эй, бўлмаган гап, – деди. – Бу хил шифолаш ҳам, менинг назаримда, халқни мактаблар билан шифолашдай гап. Халқ камбағал, билими, саводи йўқ – мужик хотин боласининг йиғлашидан касал бўлганлигини қандай равшан билса, биз ҳам буни шундай равшан биламиз. Бу камбағаллик ва маърифатсизлик балосидан қутулишда мактабнинг қандай ёрдам бериши ҳам, касал болага қўндоқнинг қандай ёрдам беришидай, тушуниб бўлмайдиган нарса. Халқни камбағал қилган сабабларни йўқотишга ёрдам бериш керак.

– Ана, бу фикрингиз билан, ҳар ҳолда, жинингиз севмайдиган Спенсерга яқинлашиб келяпсиз, у ҳам, ҳаётда фаровонлик ва қулайлик кўп бўлса, унинг таъбирича, тез-тез ювиниб-тозаланиб турилсагина маърифатга эришиш мумкин, дейди, лекин ўқиш, ҳисоблашни билмаслик эса...

– Бўлди, Спенсерга ўхшаб қолганим учун жуда шодман, ёки, аксинча, жуда хафаман, фақат бу ҳақиқатни мен

аллақачон биламан. Мактаблар ёрдам бермайди, халқнинг бойлигини орттирадиган, бўш вақтни кўпайтирадиган иқтисодий тадбирларгина ёрдам бериши мумкин.

– Лекин бутун Европада ҳозир мактабларга қатнаш мажбурий.

– Ундай бўлса, Спенсернинг бу ҳақдаги фикрига қўшиласизми? – деб сўради Левин.

Лекин Свияжскийнинг кўзларида кўрқув аломати кўринди-ю, кейин кулимсираб туриб:

– Йўқ, у боланинг касали ажойиб! – деди. – Наҳотки ўз кулоғингиз билан эшитдингиз-а?

Левин бу одамнинг ҳаёти билан фикрлари ўртасидаги боғланишни бари бир билолмаслигига ақли етди. Мулоҳазаларининг оқибати қандай бўлиши билан унинг иши йўқ эди; унга фақат мулоҳаза жараёнининг ўзигина керак эди. Шу сабабдан ҳам мулоҳазалари уни боши берк кўчага киритиб қўйиши ёқмас эди. Свияжский бу нарсани яхши кўрмас, шунинг учун гапни бирон шўх, ёқимли томонга буриб юбориб, ундан ўзини олиб қочарди.

Бугунги барча таассуротлари, бугун йўлда учраган мужик ўзида қолдирган барча таассуротлар Левинни қаттиқ ҳаяжонга солиб қўйган, бу эса бугунги фикрлари ва таассуротлари учун туртки бўлган эди. Фикрини жамият олдида кўз-кўз қилиш учунгина сақлаб юрадиган ва, афтидан, Левин учун сир бўлган аллақандай ҳаёт асосларига эга бўлган, айти замонда, бир талай одамлар билан бирликда ўзига ёт бўлган фикрлар билан афкорий оммага раҳбарлик қилиб келаётган бу дилкаш Свияжский; ҳаётда кўрган қийинчиликлари натижасида орттирган ўз мулоҳазаларида тамоман ҳақли бўлган, лекин бутун бир синфга, яна Россиянинг энг яхши синфига қарши ноҳақ ғазабнок бўлган анави сержаҳл помещчик; Левиннинг ўз фаолиятидан норозилиги ва булар ҳаммаси тузалиб кетади, деб умидвор бўлиши унинг кўнглида ҳаяжон уйғотар, ҳамма мушкулларнинг яқин ўртада бир ёқли бўлишига ишонч туғдирар эди.

Левин ўзига ажратилган хонада, қўллари, оёқлари қимирлаб кетганда ўзини қўққисдан ирғитиб ташлайдиган пружинали каравотда ётиб, узоқ вақтгача ухлай олмади. Свияжский анчагина маъноли гаплар гапирган бўлса ҳам, ҳеч бири Левинни қизиқтирмаган эди, лекин помещикнинг далиллари ўйлаб кўришни талаб қиларди. Левин ихтиёрсиз унинг сўзларини эслади-ю, унга берган жавобларига хаёлан тузатишлар кирита бошлади.

«Ҳа, унга бундай жавоб беришим керак эди: сиз, хўжаликка киритилаётган янгиликларни мужик жинидан баттар кўради, шунинг учун ҳам хўжалигимиз ривож топмаяпти, янгиликларни зўрлик билан киритмасак бўлмайди, дейсиз, агар хўжалик ишлари бу янгиликларсиз тақа-тақ тўхтаб қолса, сиз у тақдирда ҳақли бўлар эдингиз, лекин хўжалик тебраниб турибди, мен ярим йўлда кўрган чолникидаги сингари, мардикор ўзи ўрганиб қолган усул билан иш қилган жойлардагина тебраниб турибди. Сизларнинг ҳам, бизларнинг ҳам хўжаликдан бўлган умумий норозиликларимиз айб бизда ёки мардикорларда эканлигидан далолат беради. Биз мардикорлар кучининг хоссаси қандай эканлигини суриштириб ўтирмай, калламизни қачондан бери ўзимизчасига, европачасига ғовлатиб келамиз. Ишчи кучини идеал ишчи кучи деб эмас, ўз инстинктлари бўлган рус мужиги деб қабул этайлик-да, хўжаликни шунга мувофиқ қилиб қуриб кўрайлик. Мен унга, фараз қилинг: сизнинг хўжалигингиз ҳам, чолники сингари, тебраниб турибди, мардикорларни ишнинг муваффақиятли чиқишига манфаатдор қиладиган чоралар топдингиз, улар тан олиши мумкин бўлган янгиликларни ҳам киритдингиз, ана унда ерни ориқлатмай ҳосилни илгаригидан икки-уч баравар ортиқ оладиган бўлдингиз; ана шу ҳосилни тенг иккига бўлинг-у, ярмини мардикорларга беринг, сизга қолган қисми илгариги маҳсулотингиздан кўп бўлади, мардикорларга тегадиган ҳақ ҳам кўпаяди, дейишим керак эди. Бунга эришиш учун нафсни бир оз тийиш ва

мардикорларни хўжалик муваффақиятига манфаатдор қилиш керак. Бунга қандай эришиш керак, бу икир-чирлар иккинчи масала, лекин эришиш мумкин, бунга шубҳа йўқ.

Бу фикр Левинни қаттиқ ҳаяжонга солди. Бу фикрларни амалга ошириш йўллари йўлаб, ярим кечагача ухлай олмади. У эртага жўнаш фикрида эмас эди. Лекин ҳозир эртага саҳарлаб уйга жўнашга қарор қилди. Бундан ташқари, кўйлагининг кўкраги ўйилган бу қайинсинглиси ҳам киши ёмон иш қилиб қўйганда сезиладиган уятга ва пушаймонга ўхшаш бир ҳис туғдирмоқчи эди. Ишқилиб, тезроқ жўнаш керак эди: қайроқилар экилмай туриб, уларни янги усулда эктириш учун дарҳол мужикларга янги лойиҳа таклиф қилишга шошилиш керак эди. У эски хўжалигини остин-устин қилиб ташлашга аҳд этган эди.

XXIX

Левиннинг режасини рўёбга чиқаришда қийинчиликлар кўп эди, шундай бўлса ҳам кучини аямай ҳаракат қилди ва истаганига эришолмаган бўлса ҳам, қўлидан келганига эришди, ўзини алдамади, бу ишдан наф чиқишига ишонди. Қийинчиликлардан бири шундан иборат эдики, хўжалиги тебраниб турар, уни тўхтатиб, ҳамма ишни бошидан бошлашнинг иложи бўлмас, машинанинг ҳаракатини йўл-йўлакай ўзгартириб боришга тўғри келар эди.

Ўша оқшом уйига қайтиб келиб, режаларини приказчигига айтганда, приказчик унинг шу маҳалгача қилиниб келган нарсаларнинг беҳудалиги ва фойдасизлиги тўғрисидаги гапига мамнуният билан қўшилди. Приказчик бу нарсаларни қачонлари айтганлигини, лекин гапига қулоқ солмаганларини сўзлади. Левиннинг ҳамма қароллар билан бирга бутун хўжалик ишларида ҳиссдор бўлиб қатнашиш тўғрисидаги таклифига келганда,

у қовоқ-тумшуғини осилтириб, аниқ бир фикр айтмади, балки гапни бошқа ёққа буриб, қолган жавдари боғларини эртага ташиб қўйиш ва одамларни қўпайтириш тўғрисида гап очди. Бундай гап Левиннинг қулоғига кирмас эди.

Левин мужиклар билан ҳам шу тўғрида гаплашиб, ерни янги шартлар билан мужикларга беришни таклиф қилганда, у катта қийинчиликка дуч келди – мужиклар кундалик ишлар билан ниҳоятда банд бўлганликлари учун уларнинг бу тадбир фойдалими-зарарлими эканлиги тўғрисида бош қотириб ўтиришга фурсатлари йўқ эди.

Чорва моллар келтирадиган фойдага шерик бўлиш учун оиласи билан қатнашишни таклиф қилганда, соддадил мужик Иван бу таклифни тўла-тўқис тушунгандай кўринди-ю, бу тадбирга дарҳол хайрихоҳ бўлди-қолди. Аммо Левин келажакда қўлга киритиладиган фойдаларни уқтира бошлаганда, Иваннинг юзида ҳаяжон ва таассуф аломати пайдо бўлар, бу гапни охиригача эшитишга тоқати қолмас, дарҳол, биронта зарур ишни баҳона қила бошларди: ё охурга пичан ташлаш учун қўлига айри олар ёки сув қуйишга ё бўлмаса гўнг тозалашга киришарди.

Яна бир қийинчилик шундан иборат эдики, деҳқонлар помешчикнинг мақсади ўзларини мумкин қадар қўпроқ талашдан бошқа нарса эмас деб қарашар, бунга сира ҳам ишонмас эдилар. Улар помешчик нима деса ҳам асл мақсади у айтган сўзларида эмас, балки ўзларига айтмаган сўзларида бўлса керак, деб қаттиқ ишонардилар. Уларнинг ўзлари ҳам, жуда қўп гапирсалар ҳамки, асл мақсадларини ҳеч қачон очиб айтишмас эди. Бундан ташқари (Левин сержаҳл помешчикнинг ҳақлигини сеза бошлаган эди), деҳқонлар ҳар қандай шартнома тузганларида ҳам, бари бир, ўзларини хўжаликнинг янги усулини қўллашга ва янги қишлоқ хўжалик қуролларини ишлатишга мажбур қилмасликларини биринчи ва қатъий шарт қилиб қўярдилар. Деҳқонлар плугнинг яхшилигига, тез ҳайдар машинанинг иши серунумлигига қўшилишар-

ди-ю, лекин унисини ҳам, бунисини ҳам ишлатиш мумкин эмаслиги тўғрисида минглаб сабаб ва баҳоналар топишарди, шундан кейин Левин хўжалигининг савиясини пасайтириш зарурлигига қаноат ҳосил қилса ҳам, фойдаси яққол кўриниб турган янгиликлардан воз кечишга юраги ачишарди. Лекин бу қийинчиликларга қарамай, Левин муродига етди, кузга бориб иши юришиб кетди, ёки ҳеч бўлмаганда, унга юришиб кетгандай кўринди.

Олдин Левин хўжалигини борица мужикларга, мардикорларга, приказчикка ширкат асосида топшириб юбормоқчи ҳам бўлди, лекин бундай қилиш тўғри эмаслигини тез орада тушунди-ю, хўжалигини тақсимлашга қарор қилди. Чорва, боғ, полиз, пичанзорлар, бир неча қисмга бўлинган далалар алоҳида-алоҳида хўжалик тармоқларини ташкил қилиши керак эди. Левиннинг назарида, унинг мақсадига ҳаммадан кўра яхшироқ тушунган соддадил Иван молбоқар асосан ўз оила аъзоларидан иборат бир артель тузиб, чорва ишларига шерик бўлди. Саккиз йилдан бери ташландиқ бўлиб ётган энг олисдаги далани ақлли чўпкор Фёдор Резуновнинг ёрдами билан оилали олти мужик шерикчиликка олди, мужик Шураев ҳам полизни шу шарт билан ўзига олди. Бошқа томонлар эскича қолди, лекин бу уч тармоқ янги тартибнинг бошланганини билдирар, Левин бундан хурсанд бўларди.

Тўғри, мол кўрасидаги ишлар ҳалигача бурунгидан яхши бормас, Иван сигирларни иссиқда сақлашга ва сармой қилишга жон-жаҳди билан қарши туриб, сигир совуқда кам овқат ейди, сармойдан кўра қаймоқнинг ўзи тузук, деяр, эски вақтлардаги сингари ойлик талаб қилар, олаётган пулларининг ойлик эмас, оладиган фойдаси ҳисобидан берилаётган бўнак эканлиги билан ҳеч қизиқмас эди.

Тўғри, Фёдор Резунов ваъдаси устидан чиқмади, ширкати вақтнинг зиклигини баҳона қилиб, плуг билан ҳайдаладиган ерларни икки баравар орттирмади. Тўғри, бу ширкатнинг мужиклари янги тартиб асосида ишлашга

писанда қилишган бўлишса ҳам, у ерни умумий, ўртадаги ер деб «билишмас, ижарага олинган ер деб ҳисоблашарди, иннайкейин, бу ширкатнинг мужиклари, Резуновнинг ўзи ҳам Левинга неча марта: «Ернинг чақасини олиб қўя қолсангиз-у, ўзингизга ҳам яхши бўларди, бизга ҳам осон», деди. Бундан ташқари, у мужиклар шу ерга чорва қўраси қуриш тўғрисида қилинган писандани ҳар хил баҳоналар билан пайсалга солиб, қишгача чўзиб келдилар.

Тўғри, Шураев ўзи ижара қилган полизларни мужикларга майда-майда қилиб бўлашиб бермоқчи ҳам бўлди. У ерни қайси шарт билан олганлигини бутунлай нотўғри тушунган, афтидан, жўрттага шундай тушунганга ўхшар эди.

Тўғри, Левин мужиклар билан гаплашиб ва янги тартибнинг фойдаларини уларга уқтириб турган кезларида, мужиклар унинг товуш оҳангига қулоқ солишгани, ҳар қанча сайрасанг ҳам, бари бир, тузоғингга илинмаймиз, деб ўйлашганини сезиб турарди. Левин буни мужикларнинг энг ақллиси ҳисобланган Резунов билан сўзлашиб турганда яна ҳам равшан сезди ва унинг кўзларида Левинни мазах қилаётганини, ким алданса ҳам, ҳар ҳолда у, яъни Резунов алданмаслигига қаттиқ ишонганлигини очик-ойдин кўрди.

Лекин буларга қарамай Левин, иш ҳар ҳолда тебраниб бораётир, агар ҳисоб-китобни қаттиққўллик билан олиб борсам, ўз талабимда қаттиқ турсам, келажакда бу тартибнинг фойдаларини уларга исбот қилиб бера оламан, шунда иш ўз-ўзидан юришиб кетади, деб ўйларди.

Бу ишлар, ўз қўлида қолган бошқа хўжалик ишлари, ўз китоби устида кабинетда қиладиган ишлари – ҳаммаси биргалашиб Левиннинг қўлини шу қадар банд қилиб қўйдики, у овга ҳам қарийб чиқа олмай қолди. Августнинг охирларида эгарни қайтариб олиб келган одамдан Облонскийларнинг Москвага кўчиб кетишганини эшитди. Левин ҳали-ҳали эсласа уялганидан қизариб кетадиган назокатсизлигини, Дарья Александровнанинг

хатига жавоб бермаганлигини, шу билан қанотларини синдириб олганлигини ва минбаъд уларникига боролмаслигини сезарди. Хайрлашмай кетиб қолиш билан Свияжскийга ҳам худди шундай муомала қилди. Энди уларникига ҳам ҳеч қачон бормади. Энди Левин учун бу нарсаларнинг фарқи қолмаган эди. Хўжалигини янги тартибда қуриш истаги уни шу қадар қамраб олган эдики, умрида ҳеч нарса уни бу қадар қизиқтирмаган эди. Свияжский берган китобларни қайта-қайта ўқиди, ўзида йўқ китобларни олдирди, шу масалага оид сиёсий-иқтисодий мазмундаги китобларни ўқиб чиқди ва, кутганидек, ўзи бошлаган ишга алоқадор бўлган ҳеч бир фикр тополмади. Ўзини машғул қилган масалаларни ҳал қилиш умидида зўр ҳарорат билан ўрганган сиёсий иқтисод китобларидан, масалан, Милле асаридан, Европадаги хўжаликлардан хулоса қилиб чиқарилган қонунларнигина топди, лекин у Россияга татбиқ қилиб бўлмайдиган бу қонунларнинг нима учун умумий қонун эканлигига ҳайрон эди. Социалистик мазмундаги китобларда ҳам шу аҳволни кўрди: бу китобдаги нарсалар Левин студентлик чоғида қизиқиб келган, лекин татбиқ қилиб бўлмайдиган ё ажойиб фантазиялар эди ёки Россиядаги зироатчиликка ҳеч қандай алоқаси бўлмаган Европа иш усулига киритилган тузатишлар, қўшимчаларгина эди. Сиёсий иқтисод: Европанинг бойлигини тараққий қилдирган ёки тараққий қилдираётган қонунлар умумий ва шубҳасиз қонунлар хулосасидир, дейди. Социалистик таълимот эса бу қонун билан борган тараққиёт ҳалокатга учрайди, дейди. Лекин унисиди ҳам, бунисиди ҳам. Левиннинг, бутун рус мужиклари ва зироатчилари умумий фаровонликка эришиш йўлида кўпроқ маҳсул олиш учун миллионлаб ишчи кучлари ва десятиналарини қандай ишга солиш керак, деган саволига жавоб бериш у ёқда турсин, ҳатто бу хусусда бирон ишора ҳам йўқ эди.

Левин бу ишга бел боғлаб киришгандан кейин ўз масаласига доир нарсаларни қунт билан буткул ўқиб чиқ-

ди-да, ҳар хил масалаларда ўзида содир бўлиб турадиган хатолар бу масалада ҳам такрорланмасин деган мақсадда ишни ўз жойида ўрганиш учун кузда чет элга жўнашни ният қилди. У суҳбатдошининг фикрини англаб, ўз фикрини айта бошлаганда, бирдан: «Кауфман-чи, Жонс-чи, Дюбуа-чи, Мичели-чи? Буларнинг асарларини ўқиганингиз йўқ-ку. Ўқиб кўринг, бу масалани улар ишлаб чиқишган», деб қолишарди.

Энди у Кауфман ҳам, Мичели ҳам ўзига ҳеч нима беролмаслигини равшан кўриб турарди. У нима хоҳлашини ўзи биларди. У Россиянинг ерлари ажойиблигини, ишчилари ажойиблигини, баъзи ҳолларда, масалан, ярим йўлдаги мужикники сингари баъзи ҳолларда ер ҳам, ишчилар ҳам маҳсулни кўп беришлигини, маблағни европачасига сарф қилинган кўп ҳолларда эса маҳсул кам бўлишини ва бу нарсалар ишчиларнинг ўзларига хос бўлган усул билангина ишлашни хоҳлаганлари ва яхши ишлаётганлари натижасида юз бераётганлигини, янгиликка қарши чиқишлари тасодифий бўлмай, балки халқ руҳига асосланган доимий ҳол эканлигини кўриб турарди. Левин, ҳамма ерлар эгалланиб бўлмагунча, бўш ётган поёнсиз ерларнинг ҳаммасини онгли равишда ишга солмагунча рус халқи шу йўсинда иш тутади, чунки бу усул одатда ўйлаганларидек, жуда ҳам ёмон эмас, деб ўйлар эди. Шунинг учун бу нарсани китобида назарий жиҳатдан, ҳўжалигида эса амалий жиҳатдан исбот қилишни истар эди.

XXX

Артелга берилган ерда мол кўраси қуриш учун ўн саккизинчи сентябрда ёғоч келтирилди, сигир сутларидан олинган сармой сотилиб, фойда бўлиб олинди. Ҳўжалик ишлари амалда аъло даражада борар ёки ҳар ҳолда Левинга шундай кўринарди. Ҳамма ишни назарий жиҳатдан асослаш ва Левиннинг орзуларига мувофиқ сиёсий

иктисодда ўзгариш ясаб, бу фанни узил-кесил йўқ қилиб, халқнинг ерга муносабати ҳақидаги янги фанга асос солиши керак бўлган ўз асарини тамомлаш учун фақат чет элга бориш, бу соҳада қилинган ишларнинг ҳаммасини жойида ўрганиб келиш ва у ерда қилинган ишларнинг ҳаммаси беҳуда нарсалар эканлигига ишонарли далиллар топиш керак эди, холос. Левин пулини олиб, чет элга жўнаб кетиш учун фақат буғдойларининг сотилишининг гина кутиб турарди. Лекин ёғингарчилик бошланига, қолган ғалла билан картошкани йиғиштириб олишга улгуришмади, ҳамма ишлар, ҳатто буғдой сотиш иши ҳам тўхтаб қолди. Йўллар юриб бўлмайдиган даражада лой бўлиб кетди; иккита тегирмонни сел оқизиб кетди, ҳаво эса кун сайин ёмонлашиб борди.

Ўттизинчи сентябрь куни эрталаб офтоб кўринди, Левин ҳавонинг очилиб кетишига кўз тутиб, узил-кесил йўл тараддудига тушди. Сотиладиган буғдойни қоплатди-да, пул келтириш учун приказчигини савдогарникига юбориб, ўзи сафарга жўнаш олдидан сўнгги топшириқларини бериш мақсадида хўжалигини айлангани кетди.

Левин ҳамма ишларини саранжом қилгандан сўнг, чарм пальтосининг ёқасидан бўйнига, тиззасидан қўнжига қуйилган ёмғир сувларидан ивиб, уйга кайфи чоғ, бардам ҳолда кечкурун қайтиб келди. Кечга бориб ҳаво яна баттар бузилди: ҳамма ёғи ивиб, қулоқлари, калласи қалтираб бораётган отни майда қор шу қадар савалай бошладики, жонивор ёни билан юришга мажбур бўлди; лекин бошлиқ кийиб олган Левин ўзини яхши ҳис қилар, гоҳ арава изларида шариллаб оқаётган лойқа сувларга, гоҳ яланғоч шохларда осилиб қолган томчиларга, гоҳ кўприк тахталари устида эримай қолган қорлардан ҳосил бўлган оқ доғларга, гоҳ яйдоқ бужун дарахти теварагида кўрпа бўлиб ётган юмшоқ, қадин хазонларга қараб, теваракни вақтичоғлик билан томоша қилиб борарди. Теварагидаги табиатнинг баҳайбатлигига қарамай, у

Ўзини жуда хурсанд ҳис қиларди. Олис қишлоқдаги мужиклар билан қилган суҳбати уларнинг янги тартибга кўника бошлаганларини кўрсатган эди. Левин йўлда усти-бошини қуритиб олиш учун бир чол қоровулникига тушган эди, гапининг мазмунидан, Левиннинг режаси унга маъқул тушган кўринди, шунинг учун ҳам, қорамол сотиб олиш йўли билан ширкатга кириш ихтиёрини билдирди.

«Мақсадга эришиш учун оғишмай боравериш керак, шундай қилсам муродимга етаман, – деб ўйларди Левин, – ишлашга, меҳнат қилишга арзийдиган нарсалар бор. Бу менинг шахсий ишим эмас, гап умумнинг бахт-саодати устида кетаётибди. Бутун хўжалик, асосан – бутун халқнинг аҳволи тубдан ўзгариши керак. Камбағаллик ўрнига – умумий бойлик, фаровонлик, душманлик ўрнига – иноқлик ва манфаат бирлиги бўлади. Гапнинг қисқаси – олдин ўзимизнинг кичкина уездимизда, кейин губернияда, Россияда, бутун дунёда қонсиз инқилоб лекин улуғ инқилоб бўлади. Чунки одил фикрнинг самарасиз бўлиши мумкин эмас. Ҳа, бу шундай бир мақсадки, бунинг йўлида ишласа арзийди. Балга қора галстук тақиб борган, Шчербацкая томонидан рад қилинган, ўз ҳолича чувалчангдай оёқ остида қолган аянч одам мен, Костя Левин эканлигим – ҳеч нимани далолат қилмайди. Франклин ҳам ўзини эслаганда, ўзини мендай чувалчанг ҳис қилиб, ўзига мендай ишонмагандир, деб ўйлайман. Бунинг аҳамияти йўқ. Унинг ҳам ўз Агафья Михайловнаси бўлгандир. У ҳам режаларини унга айтгандир».

Левин шу хил ўйлар билан қошқорайганда уйга кириб келди.

Савдогарнинг олдига кетган приказчиги буғдой пулидан бир қисмини олиб келган эди. Қоровул билан шарт тузилибди, приказчик йўлда келаётиб, ҳамма ерда ғалла йиғиштириб олинмаганини кўрибди, ўзи йиғиштириб ололмаган бир юз олтмиш ғарам буғдой бошқаларники олдига ҳеч гап эмас эмиш.

Левин, овқат қилиб бўлгандан сўнг, одатича, қўлда китоб билан курсига ўтирди-да, китобни ўқиб ўтириб, ўз асари муносабати билан қиладиган сафарини ўйлай кетди. Қилаётган ишининг қандай катта аҳамиятга эга бўлганини аниқ тасаввур этди ва фикрларнинг моҳиятини ифода қилувчи боблар ақлида ўз-ўзидан тартибга тушиб борди. «Буни ёзиб олиш керак, – деб ўйлади у. – Бу илгари мен лузуми йўқ деб ҳисоблаган қисқача кириш сўзи бўлади». У ёзув столига бориш ниятида ўрнидан турган эди, оёқлари ёнида ётган Ласка ҳам керишди-да, ётган еридан турди, қаёққа борамиз дегандай эгасига қаради. Лекин фикрларини ёзишнинг имкони бўлмади, чунки ишбошилар наряд сўраб келиб қолишди, Левин даҳлизга, уларнинг олдида чиқиб кетди.

Наряддан, яъни эртага қилинадиган ишлар юзасидан топшириқлар бергандан, иш билан келган ҳамма мужиклар ила гаплашиб бўлгандан сўнг, Левин кабинетга кириб, ишлашга ўтирди. Ласка стол тагига келиб ётди; Агафья Михайловна тўқиётган пайпоғи билан келиб ўз ўрнига ўтирди.

Левин анча-мунча ёзгандан сўнг, ҳаяжон билан Китини, рад жавобини ва кейинги учрашувини эслади. Ўрнидан туриб, хонада у ёқ бу ёққа юра бошлади.

– Э, жонингизни сиқиб нима қиласиз, – деди Агафья Михайловна. – Нима, уйдан ой кўрганмисиз? Иссиқ сувларга бориб ўйнаб-кулиб келмайсизми?

– Ҳали ҳам индинга кетяпман, Агафья Михайловна. Олдин ишни тамомлаш керак.

– Ие, нима қиласиз ўзингизнинг жонингизни қийнаб! Мужикларга қилган шунча инъомларингиз озми! Ҳали ҳам: «Бу қилганига хўжайинимиз подшоҳдан сийлов олади» деб юришибди. Тавба, мужикларнинг ғамини еб нима қиласиз?

– Уларнинг ғамини еяётганим йўқ, ўзим учун қил-япман.

Агафья Михайловна Левиннинг хўжалик режасини барча икир-чикирлари билан билар эди. Левин ўз фикрларини кўп вақт барча нозик томонлари билан унга тушунтириб берар, Агафья Михайловнанинг гапига қўшилмай, у билан кўпинча тортишиб қолар эди. Ҳозир эса Левиннинг айтган сўзларини бутунлай бошқача тушунди.

– Албатта, одам ҳар нарсадан ҳам кўпроқ у дунёни ўйлаши керак, – деди Агафья Михайловна, хўрсиниб. – Ана, Парфен Денисични қаранг, бекорга саводсиз бўлиб ўтмаган экан, дунёдан шундай чиройли ўтдики, қани энди худойим ҳаммага шундайин ўлимни насиб қилса, – деди яқиндагина ўлган қоровул тўғрисида. – Иззат-икром, дабдаба билан кўмилди, фотиҳахонлик бўлди.

– Мен у тўғрида гапираётганим йўқ, – деди Левин. – Ўз фойдамни кўзлаб шундай қиялпман, дедим. Мужиклар яхшироқ ишлашса менга фойда-ку.

– Эй, минг жон куйдирганингизда ҳам, ўлгудай дангаса бўлгандан кейин, бари бир, қорнини қашишга ҳам эриниб ўтираверади. Ор-номуси бўлса, ишлайди, бўлма-са-чи, без бўлиб ўтираверади.

– Қўйинг-э, ўзингиз, Иван мол-чорвага яхши қарайдиган бўлиб қолди, дедингиз-ку.

– Мен бошқа гапни айтяпман, – деди Агафья Михайловна ўз фикрида изчил туриб, – уйланишингиз керак, мен шуни айтяпман, айланай! – Унинг гапи бежиз эмасди.

Левиннинг ўзи ҳозиргина ўйлаб турган нарсасини Агафья Михайловна яна эслатиши уни анча хафа қилиб, нафсини оғритди. Левин қовоқларини осилтириб, унга жавоб бермай, яна ишига ўтирди-ю, бу ишнинг аҳамияти тўғрисида ўйлаган нарсаларнинг ҳаммасини миясида яна бир қур такрорлаб чикди. Ўртага чўккан сукунатда Агафья Михайловна урчуқларининг шитирига ора-сира қулоқ солиб ўтириб, эслашни хоҳламаган нарсасини яна эслади-ю, тагин юзини тириштирди.

Соат тўққизда лойга ботиб, чайқалиб келаётган каретанинг қўнғироқ товуши эшитилди.

Агафья Михайловна ўрнидан кўзгалди-да, эшик томон кетаётиб:

– Ана, меҳмон келди, энди зерикмайсиз, – деди. Лекин Левин ундан олдинроқ чопиб чиқди. Ҳозир иши юришмай турган эди, шунинг учун меҳмон ким бўлса ҳам, унинг келишидан хурсанд бўлди.

XXXI

Левин зинанинг ярмигача чопиб тушди-ю, даҳлиздан ўзига таниш йўтал товушини эшитди; лекин ўз оёқ дупури орқасида уни яхши аниқлай олмай, хато эшитган бўлсам керак, деган умидга тушди; кейин узун, қотмадан келган таниш қоматни кўрди; лекин ўзини алдашга ортиқ ўрин қолмаган бўлса ҳамки, яна зора адашаётган бўлсам, зора даҳлизда пўстинини ечиб, йўталиб турган новча киши Николай акам бўлмаса, деб умид қилар эди.

Левин акасини яхши кўрса ҳам, лекин ҳар доим у билан бирга туриш бир азоб эди. Ҳозир у миясига келган фикрлар ва Агафья Михайловна томонидан эсига туширилган нарсалар таъсири остида кўнгли алағда, табиати хира бўлгани учун акаси билан учрашиши унга малол келарди. Хит бўлган кўнглимни очар, деб умид қилган ёт, хушчақчақ, соғлом бир меҳмон ўрнига ўзининг дилидаги нарсаларни билиб турадиган, кўнглида пинҳон ётган ҳамма фикрларини оқизмай-томизмай айтишга мажбур этадиган акаси билан кўришиши керак, ҳолбуки бу нарсаларга тоби йўқ эди.

Левин, кўнглида уйғонган бу қабих ҳис учун ўзидан койиб, югурганича даҳлизга кирди. Акасини яқиндан кўриши биланоқ ўзида уйғонган таассуф ҳисси дарҳол ғойиб бўлиб, унинг ўрнини акасига ачиниш туйғуси олди. Озиб-тўзиб кетган ва касаллиги билан илгари даҳшатли кўринган акаси ҳозир ундан ҳам баттар ориқлаб, мажолдан кетиб қолган эди. У тери қопланган бир скелетга ўхшарди.

У даҳлизда узун, озғин бўйнини қилтиллашиб турар, бўйнидан шарфини олаётиб, ғалати, аянчли бир ҳолда кулимсирарди. Левин бу мўмин, итоаткор жилмайишни кўрди-ю, томири тортишиб, томоғи бўғилаётганлигини пайқади.

Николай укасининг юзидан кўзларини бир зум ҳам олмай, бўғиқ товуш билан:

– Мана, сеникига ҳам келдик, – деди. – Қачонлари келмоқчи эдим, лекин касаллик қўймади. Ҳозир туппа-тузукман, – у қотма, сербар кафти билан соқолини силаб қўйди.

– Жуда соз, – деб жавоб қилди Левин. У ўпишаётганда, акасининг тани қуруқшаб қолганлигини лаблари билан сезиб, ғалати чақнаб турган каттакон кўзларини яқиндан кўрди-ю, беш баттар даҳшатга тушди.

Левин бундан бир неча ҳафта илгари акасига хат ёзиб, ўрталарида бўлинмай қолган кичкинагина жойни сотганлигини ва бундан акасига тегадиган икки минг сўмча пулини олиши мумкинлигини хабар қилган эди. Николай ҳозир ўша пулни олишга, энг муҳими – уйида туриб, баҳодирлар сингари, келажак фаолиятига куч тўплаш учун киндигининг қони тўкилган жонажон ерни тавоф қилгани келганини айтди. Аввалгидан букчайиб, бўйига нисбатан жуда ҳам ориқлаб кетганига қарамай, ҳаракатлари илгаригидай илдам, чапдаст эди. Левин акасини кабинетига бошлаб кирди.

Акаси илгари ҳеч кўрилмаган қунт билан кийимларини ўзгартирди, сийрак, юмшоқ сочларини тараб, кулимсираб юқорига чиқди.

Николай жуда мулоим, қувноқ эди, Левин болалик чоғларида уни шу кайфиятда кўп кўрарди. Николай ҳатто Сергей Ивановични тилга олганда ҳам жаҳли чиқмади. Агафья Михайловнани кўрганда эса, у билан ҳазиллашиб, эски хизматкорларни суриштирди. Парфен Денисичнинг ўлиб кетгани унга ёмон таъсир қилди. Юзида қўрқув аломати пайдо бўлди-ю, лекин ўзини дарров ўнглаб олди.

– Ўзи ҳам қариб қолган эди-да, – деди ва дарҳол гапни бошқа ёққа буриб юборди. – Шундай қилиб, сеникида бир ойми, икки ойми тураману, тагин Москвага қайтаман. Хабаринг борми, Мягков менга бир ўрин ваъда қил-япти, хизматга кирмоқчиман. Энди тирикчилигимни бутунлай бошқа йўлга солиб юбораман, – деди. – Хабаринг бордир, у хотинни қувиб юбордим.

– Марья Николаевнаними? Нега, нима учун?

– Эй, ярамас хотин! Мени кўп хижолатда қолдирди. – Лекин қандай хижолатда қолдирганини айтмади. У Марья Николаевнани чойни суюқ дамлагани, айниқса, ўзини касал одамдай боққани учун қувиб юборганлигини оғзидан чиқармади. – Иннайкейин, ҳозир умуман турмушимни бутунлай ўзгартириш фикридаман. Албатта, мен ҳам, ҳамма одамлар сингари, номаъқулчиликлар қилдим, давлатимни совурганимга (бунинг аҳамияти йўқ) тирноқча ачинмайман. Ишқилиб, саломатлик бўлса бас, саломатлигим бўлса, худога шукур, яхши бўлиб қолди.

Левин акасининг гапларига қулоқ солар, ўзи ҳам бир нарса дейишни хоҳлар, лекин ўйлаб тополмай хуноб бўларди. Николай ҳам буни сезган бўлса керак; шунинг, учун укасидан ишларини суриштирди; Левин ўзи тўғрисида жон деб гаплашарди, чунки ўзини муғамбирликка солишга мажбур эмас эди. Режаларини, қилиб турган ишларини акасига айтиб берди.

Акаси қулоқ солиб ўтирган бўлса ҳам, афтидан қизиқмагани кўриниб турарди.

Бу икки инсон бир-бирига шу қадар яқин, шу қадар жондош эдики, кичик бир ҳаракат, овоз оҳанги сўз билан баён қилиниши мумкин бўлган ҳар қандай нарсадан ҳам кўпроқ маънони бир-бирига маълум қилиб турарди.

Буларнинг ҳар иккаласи ҳозир биттагина нарса устида ўйлар эди, у ҳам бўлса Николайнинг дарди ва яқинлашиб келаётган ўлими эди; бу фикр бошқа ҳамма нарсани босиб кетган эди. Лекин бу ҳам, у ҳам бу нарса тўғрисида оғиз очишга ботинолмасди, шунинг учун,

мияларини банд қилиб турган бирдан-бир нарса тўғрисида дам урмаганлари учун, бошқа нимаикн тўғрисида гапиришмасин, ҳаммаси ёлғон эди. Оқшом тугаб, энди ётиш пайти келганда, Левин ҳеч қачон бунга шу бугундагидек қувонмаган эди. Ҳеч бир ёт киши билан қилган суҳбатда, ҳеч бир расмий ташрифида Левин бугунгидек ғайритабиий, сохта ҳолатга тушмаган эди. Ўзининг ғайритабиий муомала қилаётганини сезиши ва бундан пушаймон бўлиши уни яна ҳам баттарроқ ғайритабиий аҳволга киритиб борарди. Ўлими яқинлашиб қолган акасининг устида йиғлагиси келса ҳам, яна унинг яшаши тўғрисидаги гапларига қулоқ солишга ва бу гапларни қувватлашга мажбур эди.

Уй зах бўлгани ва биттагина хонанинг печкаси ёқилгани учун, Левин акасини ўз ётоқхонасига олиб кириб, тўсиқ орқасига ётқизди.

Акаси ётди, – ухлаганмиди ё уйғоқмиди – лекин касал бўлгани учун, ҳадеб у ёнбошидан бу ёнбошига ағдарилар, йўталар, йўтали қисиб қолганда бир нималар деб тўнғиллар эди. Гоҳо, нафаси тикилганда: «Вой, худо-ей!» деб қўярди. Гоҳо, балғам бўғзида туриб қолганда, аламига чидаёлмай: «Ҳа, иблис!» деб сўкинади. Левин бу нарсаларга қулоқ солиб, узоқ вақтгача ухлай олмай ётди. Левиннинг миясига турли-туман фикрлар келса ҳам, лекин ҳаммаси бир нарсага келиб тақаларди: ажал!

Ҳамма ва ҳамма нарсанинг интиҳоси бўлган ажал биринчи марта унинг кўз олдида бутун даҳшати билан гавдаланди. Худди шу ерда, уйқусираб инграётган ва одати бўйича бефарқ гоҳ худога нола қилиб, гоҳ шайтонга нафрат ўқиётган севикли акасининг ёқасига ёпишган ажал илгари ўйлагандек узоқда эмас эди. Бу ажал ўзининг ичига ҳам кириб олган, буни ўзи ҳам сезарди. Бугун бўлмаса эртага, эртага бўлмаса ўттиз йилдан кейин бари бир ажал ўз ишини қилади-ку! Бу ажалнинг муқаррарлигини Левин билса-да, бу ҳақда ўйламас ва ўйлашга журъат қилолмас эди.

«Мен ишляяпман, алланима қилмоқчиман, ҳолбуки ҳамма нарсанинг бир кун бориб тугалишини, бунинг ўлим эканлигини хотиримдан чиқарибман».

Левин каравотда, қоронғида, ғужанак бўлиб, тиззаларини кучоқлаб, фикрларининг зўридан нафаси қисилиб, жимгина ўйлаб ўтирарди. Лекин у зўр бериб ўйлаган сари ҳаётда кичик бир ҳақиқатни шубҳасиз назардан қочирганлиги, эсдан чиқариб қўйганлиги, яъни ажал келиб, ҳамма нарсанинг тугалиши, шу сабабли бирон ишни бошлашнинг аслида ҳожати йўқ эканлиги ва бунга ҳеч нарса билан ёрдам қилиб бўлмаслиги равшан бўлди. Ҳа, бу даҳшатли бўлса ҳам, лекин ҳақиқат эди.

«Шошма, мен ҳали тирикман-ку. Энди нима қилай, нима қилишим керак?» деярдди у тажанг бўлиб. Кейин шамни ёқди-да, ўрнидан секин туриб, ойна ёнига боргандан сўнг юзи билан сочларига қарай бошлади. Ҳа, чаккаларига оқ оралабди. Оғзини очиб қаради. Жағ тишлари бузила бошлабди. Мушаклари ўйнаган қўлларини очиб қаради. Ҳа, ҳали куч кўп. Лекин ўпкасининг қолган-қутгани билан нафас олиб ётган анави Николинъканинг ҳам бадани соғлом-да. Шунда ёшлик чоғларида бирга ётишгани, Фёдор Богданич эшикдан чиқиб кетди дегунча, бир-бирларига ёстиқ отишиб ўйнашгани, қаҳ-қаҳ уриб кулишгани, четларидан тошиб, кўпикланиб қайнаган бахтли ҳаёт қувончини Фёдор Богданич олдидаги кўркувлари ҳам босишдан ожиз қолганлиги бирдан эсига тушиб кетди. «Мана энди ғижиллаган бўш кўкраг-у... ўзимнинг нима бўлишимни билмаган менгина қолдим...»

– Қҳа! Қҳа! Ах, иблис-а! Нега ивирсиб юрибсан, нега ухламайсан? – деди акасининг овози.

– Ўзим; ҳайронман, уйқум келмаяпти.

– Уйқумни яхши олдим, терим совибди. Қара-чи, кўйлагимни ушлаб кўр-чи. Тер йўғ-а?

Левин кўйлакни ушлаб кўргандан сўнг тўсиқ орқасига ўтиб шамни ўчирди, лекин яна узоқ вақтгача ухлай ол-

мади. Қандай яшаш керак масаласи бир оз ойдинлашди дегунча, ҳал қилиб бўлмайдиган янги чигал бир масала кўз ўнгида кўндаланг бўлиб тураверади; ажал!

«Хайр, у ўляпти, дейлик, баҳорга чиқиб ўлади ҳам, дейлик, лекин унга қандай қилиб ёрдам бериш керак? Нима дея оламан унга? Ўлим тўғрисида нима ҳам биламан? Ўлимнинг ҳақлиги ёдимдан кўтарилган экан».

XXXII

Левин одамларнинг мутелиги ва итоаткорликлари кишини ноқулай аҳволга туширса, талабчанликлари ва инжиқликлари ҳаддидан ошганда эса тезда жонга тегишини кўп вақтлардан бери сезиб юрарди. У акаси билан ҳам шундай бўлишини ҳис этарди. Ҳақиқатан ҳам, Николай акасининг мўминлиги узоққа бормади. Келган куннинг эртасиданоқ инжиқлик қилиб, укасининг жиғига тега бошлади.

Левин ўзини айбдор ҳис қилар, лекин айбини тузатиш йўлини билмас эди. Агар улар ўзларини муғамбирликка солмай, кўнглидаги бор нарсаларини астойдил гапиришса, яъни ўзлари аниқ ўйлашган ва ҳис қилинган нарсаларнигина очик-ойдин айтишса, у ҳолда бир-бирларининг кўзларига рўй-рост қараша олар, унда Константин: «Сен ўласан, ўласан, ўласан!» деяр, Николай бўлса: «Ўлишимни биламан, лекин кўрқаман, кўрқаман, кўрқаман!» деяр, Левин бу нарсани сезиб турарди. Агар кўнгил ёриб гапиришса, бундан ортиқ ҳеч нима дейишмаган бўлар эди. Лекин бу хил яшаб бўлмасди, шунинг учун Константин умрида ҳамма вақт қилишга тиришиб келган, лекин қилиш қўлидан келмаган нарсани ва, ўз кузатишларига кўра, кўплар усталик билан қилиб келган, бусиз яшаш мумкин бўлмаган нарсани қилишга тиришар эди: у ўйлаган нарсасини гапирмасликка тиришар, бунинг эса сохта чиқаётганлигини акаси фаҳмлаб қони бузилаётганлигини сезиб турарди.

Учинчи куни Николай укасини олдига чақириб, уни ўз режасини айтишга яна мажбур қилди, уни қоралабгина қолмай, қасддан коммунизмга қариштира бошлади.

– Сен бировнинг фикрини ўғирлагансан холос, лекин расво қилгансан, буни татбиқ қилиб бўлмайдиган нарсаларга татбиқ қилмоқчи бўласан.

– Ахир айтдим-ку бунинг коммунизмга ҳеч қандай алоқаси йўқ, деб. Улар хусусий мулк, капитал, мероснинг ҳаққонийлигини рад қилишади, мен бўлсам рағбатлантирувчи бу асосий нарсани рад қилмайман (Левин бундай сўзларни ишлатишни хушламаса ҳам, лекин ўз ишига қизиқа бошлагандан бери бу хил ажнабий сўзларни тобора кўп ишлатадиган бўлиб қолган эди), мен фақат меҳнатни тартибга солмоқчиман.

– Ҳа, ана ўзингга келдинг, сен бировнинг фикрини олгансан; сен ана шу фикрнинг кучли томонларини қирқиб ташлагансан, холос, энди буни янги фикр деб исбот қилмоқчи бўласан, – деди Николай, галстукли бўйинини лиқиллатиб.

– Миямдаги фикримнинг у нарсаларга ҳеч алоқаси йўқ, ахир...

– Уларда, – Николай Левин кўзларини парпиратиб ва кинояомуз кулимсираб туриб гапирди, – ҳар нечук, нима десам бўлади, ҳа уларда геометрик гўзаллик – равшанлик, шубҳага ўрин қолдирмайдиган аниқлик бор. Эҳтимол, бу утопиядир. Фараз этайлик, ўтмишдаги ҳамма нарсалардан *tabula rasa*⁷⁰ қилиш мумкин бўлди, дейлик: хусусий мулк йўқ, оила йўқ, лекин меҳнат равнақ топади. Сеникида эса ҳеч нима йўқ...

– Нега аралаштирасан, мен ҳеч вақт коммунист бўлган эмасман.

– Мен коммунист бўлганман, шунинг учун бунга ҳали вақт бор деб ҳисоблайман, бу анча маъноли нарса дастлабки асрлардаги насронийлик сингари, истиқболи бор нарса.

⁷⁰ Тоза тахта, яъни бутун ўтмишни сидириб, ўчириб ташлаш (*лот*).

– Менинг хаёлимда, ишчи кучига табиатшунослик нуқтаи назаридан қараш керак, яъни уни ўрганиш, хос-саларини эътироф қилиш ва...

– Э, бутунлай бекорчи гап бу. Бу куч ўз тараққиётининг поғонасига қараб маълум фаолият шаклини топиб олади. Ҳамма ерда қуллар ҳам, кейин metayersлар⁷¹ ҳам бўлган; бизда ҳам ерни тенг шерикка ишловчилар бор, ижарага олувчилар бор, батрак бўлиб ишлаш бор, нима деб ўйлайсан?

Левин шу сўзларни эшитди-ю, бирдан қизишиб кетди, чунки бу гапларнинг ҳақиқатлиги, коммунизм билан хўжаликнинг маълум формалари ўртасида мувозанат сақлашга урингани, лекин бунинг бажарилиши мумкин бўлмаган бир нарса эканини сезиб, юрагига ғулғула туша бошлаган эди.

– Мен ўзим учун ҳам, ишчи учун ҳам унумлироқ бўлган иш воситасини қидиряпман, – деб жавоб берди Левин. – Мен шундай қилмоқчиманки...

– Сен ҳеч нарса қилмоқчи эмассан; фақат оригиналлик кўрсатмоқчисан, сен мужикларни шунчаки эксплуатация қилибгина қолмай, балки маълум ғоя билан эксплуатация қилаётганингни кўрсатмоқчисан, сен бутун умр шундай қилиб келгансан.

Левин чап бетининг гўштлири лип-лип учаётганини сезиб:

– Эй, сен шунақа деб ўйлайсан-да, бас қил бу гапларни! – деб жавоб берди.

– Сенда ақида бўлган эмас, ҳозир ҳам йўқ, сен фақат ўз нафсингни қондирсанг бас.

– Яхши бўпти, қўй мени ўз ҳолимга, бас қил!

– Бас қилдим! Аллақачон бас қилишим керак эди, сахтинг қурсин! Аҳмоқ бўлмасам сенинг олдинга келармидим!

Левин кейин акасини ҳар қанча юпатишга тиришса ҳам бўлмади, Николай укасининг гапларини эшитти-

⁷¹ ижрочилар (ингл.).

си келмай, ажрашиб кетганимиз яхши, деб туриб олди; Константин акасининг ҳаётдан безганини англади.

Николай энди жўнаб кетмоқчи бўлиб турганда Константин яна кириб, сертакаллуфлик билан агар хафа қилган бўлса, кечеришини сўради.

– А, олижаноблик! – деди Николай, кулимсираб. – Агар ҳақли бўлиб чиқишни хоҳлаётган бўлсанг, сени хурсанд қилишим мумкин. Сен ҳақлисан, лекин мен ҳар ҳолда жўнаб кетаман!

Николай жўнаш олдида Константин билан ўпишиб, унга бирдан ғалати қилиб жиддий қаради-ю:

– Ишқилиб, мени ёмон от билан эслама, Костя! – деди. Овози титраб кетди.

Чин қалбдан айтилган бирдан-бир сўзлар шулар эди. Левин бу сўзларнинг тагида: «Аҳволимнинг ёмонлигини кўриб, билиб турибсан; ким билади, энди кўришмасмиз ҳам», деган маънолар борлигини тушунди. Левин шундай тушунди-ю, кўзларига тирқираб ёш келди. Акасини яна бир марта ўпди, аммо ҳеч нима деёлмади, нима дейишни ҳам билмас эди.

Акасидан уч кун сўнг Левин ҳам чет элга жўнаб кетди. Темир йўлда Китининг амакиваччаси Шчербацкий билан учрашиб, Левин уни ўзининг хафагазаклиги билан ҳайрон қолдирди.

– Нима бўлди? – деб сўради Шчербацкий.

– Шундай, дунёда одам хурсанд бўладиган нарсалар кўп дейсизми?!

– Нега кўп бўлмасин? Юринг мен билан Парижга, Мюлуза деган одамнинг ўрнига олиб кетаман. Хурсандчиликни ана у ерда кўрасиз!

– Йўқ, мен соб бўлдим. Ажалимни кутиб турибман.

– Ана холос! – деди кулиб Шчербацкий. – Мен энди яшашни бошламоқчиман-ку.

– Мен ҳам яқинда шундай деб ўйлаб юрардим, энди ўлар куним яқинлашиб қолганини сезиб турибман.

Левин чиндан ҳам шу сўнгги вақтларда миясига келган фикрларни айтди. Ҳамма нарсани кўрганда ажални эслар ёки унга яқинлашиб бораётганлигини пайқарди. Шундай бўлса ҳам бошлаган иши миясини банд қилган эди. Ажал келмай туриб, бирон нарса билан машғул бўлиш керак-да. Зулмат кўз олдидаги ҳамма нарсани тўсиб қўйди; лекин бу зулматда унга раҳнамолик қилувчи нажот юлдузи – бошлаган иши эди, шунинг учун бу ишга бор кучи билан ёпишиб олган эди.

ТҶҢРТИНЧИ ҚИСМ

I

Эру хотин Каренинлар ҳамон бир уйда яшаб, ҳар кун кўришиб туришса ҳам, лекин бир-бирларига тамоман ёт-бегона эдилар. Алексей Александрович хизматкорлар ҳар хил нарсаларни тахмин қилиб юришмасин деган ни-ятда ҳар кун хотини билан кўришишни ўзига бир одат қилиб қўйди-ю, лекин тушлик овқатни уйда қилишдан қочиб юриди. Вронский Алексей Александровичнинг уйи-га бутунлай оёқ босмай қўйди, аммо Анна уни уйидан ташқарида кўриб турар, эри эса сезиб юрар эди.

Учаласининг аҳволи ҳам азоб ичида қолди, агар бу аҳволнинг фақат ўткинчи бир қийинчиликкина эканига, эртами-кеч тузалиб кетишига умидвор бўлишмаса, улар-дан биттаси ҳам бу оғир аҳволга бир кун бўлсин чидай олмас, бунга қурби етмас эди. Алексей Александрович, ҳамма нарса ўтиб кетганидек, бу эҳтироснинг ҳам ўтиб кетишини, бу можаро ҳамманинг эсидан чиқишини ва ўз номи яна доғсиз, иснодсиз бўлиб қолишини кутиб юрар-ди. Бу можаронинг сабабчиси бўлган Анна ҳаммадан ҳам кўпроқ азоб чекар, бу аҳволнинг тезда бир ёқли бўлиши-ни кутар ва бунга қаттиқ ишонгани учун ҳам, чидаб ке-ларди. Бу аҳволни бир ёқлик қиладиган нарса нима эка-нини қатъиян билмаса ҳам, лекин у бу нарса тезда рўй беришига қаттиқ ишонар эди. Вронский ҳам, беихтиёр Аннага бўйсуниб, ўзига боғлиқ бўлмаган, лекин мушку-лини осон қиладиган алланимани кутиб юрарди.

Қиш ўрталарида Вронский бир ҳафта жуда ёмон сиқилиб қолди. Уни Петербургга келган бир чет эл шахзодасига қўшиб қўйишди, Вронский унга Петербургнинг томошабоп жойларини кўрсатиши керак эди. Вронский салобатли офицерлардан эди; бундан ташқари, у ўзини виқор билан тутар, иззатини қўлдан бермасди, чунки у бу хил шахслар билан муомала қилиш маҳоратига эга эди; шунинг учун ҳам уни шахзодага қўшиб қўйишган эди. Лекин бу вазифа Вронскийга жуда оғир туюлди. Шахзода уйига қайтганда: «Россиядаги фалон нарсани кўрдингми?» деб сўраб қолиши мумкин бўлган нарсаларнинг биттасини ҳам кўздан қочирмасликка тиришарди; бундан ташқари, унинг ўзи ҳам иложи борица руслардай кайфи-сафо суриб маза қилиш ниятида эди. Вронский бу ва бошқа тўғриларда унга йўл кўрсатувчи бўлишга мажбур эди. Улар ҳар куни эрта билан томошабоп жойларни кўришар, кечқурунлари эса русларга хос кайфи-сафо жойларга боришарди. Шахзода ҳатто шахзодалар орасида ҳам кам учрайдиган бир саломатликка эга эди; ҳам гимнастика қилиш, ҳам бадантарбия орқасида ўзини шу даражага етказган эдики, кайфи-сафоларга ҳаддан ташқари берилганига қарамай, мош еган хўроздай қип-қизил эди. Шахзода саёҳатга кўп чиқар, йўл воситаларининг ҳозиргидай енгил бўлиши ҳар хил миллатларнинг кайфи-сафоларини татиб кўришга имкон беради, деб ҳисобларди. Испанияда бўлган, у ерда ошиқлар ашуласини айтиб, мандолина чалувчи бир испан қиз билан яқинлашган, Швейцарияда бир гемзани ўлдирган; Англияда қизил фрак кийиб олиб, отини деворлардан ошириб чоптирган ва гаров ўйнашиб икки юзта қирғовулни отган. Туркияда султон ҳарамига кирган, Ҳиндистонда фил миниб юрган, мана энди Россияда русларга хос кайфи-сафоларнинг ҳаммасидан татиб кўрмоқчи бўлиб юрибди.

Ҳар хил шахслар томонидан шахзодага таклиф қилинган русларга хос кайфи-сафолардан қайси бирини

танлаш шаҳзода ёнида бош удайчи вазифасини ўтаган Вронский учун кўп қийинчилик туғдирарди. Бу хил кўнгил очишлар орасида йўртоқ отларда кезиш ҳам, чалпак ейиш ҳам, айиқ овлаш ҳам, уч отлик чаналарда кезиш ҳам, лўлилар ўйинини томоша қилиш ҳам, русчасига идиш-оёқ синдириб қилинадиган тўполонлар ҳам бор эди. Шаҳзода ҳам ҳадемай рус одатларига жуда осонлик билан кўникиб кетди: Патнусдаги идишларни синдирадиган, лўли қизларни тиззасига ўтқазадиган бўлди; ана шу нарсалардан кейин ҳам: «Яна нима бор, ё рус одатлари фақат шуларнинг ўзигинами?» деб сўраётгандек кўринарди.

Моҳият эътибори билан шаҳзодага барча русларга хос кайфи-сафолар ичида француз актрисалари, балет раққосаси ва оқ тамға шампан виноси кўпроқ ёқарди. Вронский шаҳзодаларга ўрганиб қолган эди, лекин, кейинги вақтларда ўзи ўзгариб қолганиданми ёки бу шаҳзода билан ҳаддан ташқари иноқлашиб кетганиданми, ҳар нечук, бу ҳафта унга жуда оғир кўриниб кетди. Хавфли жиннига қараб туриш учун белгиланган, ҳам жиннидан, ҳам у билан бирга юргани учун ўз миясининг айнаиб қолишидан қўрққан киши қандай нарсани ҳис этса, Вронский ҳам шу ҳафта давомида доим ўзини шундай ҳис этди. Вронский, ўзининг нафсониятини хўрлатмаслик учун, қатъий расмиятга риоя қилиб ҳурмат сақлаш зарурлигини ҳам кўзидан қочирмади. Шаҳзодага русларга хос кўнгил очиш жойларини кўрсатиш учун жонларини жабборга бериб, Вронскийни ҳайратга солган шахсларга шаҳзода нафратомуз муомалада бўлар эди. Шаҳзоданинг маишат қилиб кўргиси келган рус аёллари тўғрисидаги мулоҳазалари Вронскийни нафратлантириб, неча бор қизартирди. Шаҳзодани Вронскийга жуда ҳам бадҳазм қилган асосий сабаб шу эдики, Вронский шаҳзодага қараб беихтиёр ўзини кўрарди. Бу ойнада кўрган нарсалари эса Вронскийни хурсанд қилмасди. Бу ғоят нодон,

ғоят худписанд, лекин ғоят соғлом, ғоят покиза одам эди холос, бундан ортиқ эмасди, у жентльмен эди – буниси тўғри, Вронский бунинкор қилолмасди. У олимақомларга ялтоқлик қилмас, ўзини бир хил тутар, тенгдошлари билан эркин ва соддагина муомалала бўлар, ўзидан пастларга нафратингиз бир меҳрибонлик кўрсатарди. Вронскийнинг ўзи ҳам шундай эди, шу сабабли бунинкатакон фазилат деб ҳисобларди; лекин шаҳзодага нисбатан ўзи паст мартабали одам ҳисобланар, шунинг учун ўзига қилинган нафратингиз бир меҳрибонлик билан муомала қилишидан ғазабга келарди.

«Тентак бузоқ! Наҳотки мен ҳам шундайман-а?» деб ўйларди Вронский.

Шаҳзода ҳафтанинг еттинчи куни Москвага жўнаш олдидан унга ташаккур билдириб, хайрлашиб кетди; ана шунда Вронский бу ноқулай аҳволдан ва ёқимсиз ойнадан қутулгани учун терисига сиғмай қувонди.

У айиқ овида туни билан русларга хос мард-майдонликни кўриб қайтди-да, станцияда шаҳзода билан хайрлашди.

II

Вронский уйга келиб, Анна юборган бир парча хатни олди. Анна: «Бетобман, жуда сиқилиб кетдим. Чиқишга иложим йўқ, сизни кўришга жуда муштоқ бўлдим. Кечқурун келинг. Соат еттида Алексей Александрович комитетга кетиб, соат ўнгача ўша ерда бўлади», деб ёзган эди. У эрининг, Вронскийни уйда қабул этма, деб талаб қилганига қарамай, Анна уйга чақираётганлигига ҳайрон бўлиб, бир дақиқача ўйланиб тургандан сўнг, боришга қарор қилди.

Вронский шу йил полковник даражасига кўтарилгандан сўнг полкдан чиқиб, ўзи ёлғиз тура бошлаган эди. Нонушта қилди-ю, дарҳол диванга чўзилди, сўнгги кунларда кўрган кўп хунук нарсаларни беш дақиқа хотирлади, Анна

хамда айиқ овида муҳим роль ўйнаган овчи мужик тўғрисидаги хаёллари бир-бири билан қоришиб кетди; шундан кейин Вронскийни уйқу босди. Қоронғида ваҳим билан уйғонди-ю, апил-тапил шамни ёқди. «Нима эди? Тушимда қанақа ваҳимали нарсани кўрдим-а? Ҳа, ҳа. Ўзи кичкина, ҳамма ёғи кир, соқоли пахмайган овчи мужик, чамамда, эгилиб туриб, бир нима қилаётган эди шекилли, бирдан французчалаб аллақандай сўзларни айтди. Ҳа, тушимга бошқа нарса киргани йўқ, – деди у ўзига. – Нега бундан кўрқиб кетдим-а?» У ўша мужикни ва бу мужик айтган ғалати французча сўзларни яна бир марта хаёлига келтирди-ю, даҳшатга тушиб, муздек терга ботди.

Вронский: «Бу қандай бемаънилик!» деб ўйлади-да, соатига қаради.

Соат саккиз ярим бўлиб қолган эди. Қўнғироқ чалиб хизматкорни чақирди-да, апил-тапил кийиниб, кўча эшигига чиқди; ортиқ туши эсидан чиққан, кечиккани учун бўғила бошлаган эди. Каренинларнинг эшигига етганда яна соатига қаради: соат ўнта кам тўққиз эди. Эшик олдида иккита бўз от қўшилган баланд, камбар бир карета турарди. Аннанинг каретасини Вронский дарҳол таниди. «Менинг олдимга бормоқчи экан, – деб ўйлади Вронский, – борса яхши бўларди. Бу уйга киришга ҳеч юрагим бетламайди. Бари бир, яшириниб юролмайман-ку», деди-ю ўзига, болалик чоқларидан уялиш-тортиниш деган нарсаларни йиғиштириб қўйган бир кишидек чанадан тушиб, эшик олдига келди. Эшик очилди-ю, швейцар қўлидаги жун рўмол билан каретани имлаб чақирди. Майда-чуйда нарсаларга эътибор беришга одатланмаган Вронский швейцарнинг ўзига ажабланиб қараганини пайқади. Вронский худди эшик оғзида Алексей Александровичга дуч келиб қолди. Газ чироқ қора шляпа остидаги қонсиз, сўлғин юзни ва пальтосининг ёқаси тагида ярқираб турган оқ галстукни ёритиб кўрсатди. Каренин нурсизланган, қотиб қолган кўзларини Вронскийнинг

юзига тикди. Вронский бош эгиб таъзим қилди, Алексей Александрович эса, бир тамшаниб олгандан сўнг, қўлини шляпаси ёнига келтирди-ю, ўтиб кетди. Вронский унинг орқасига қарамай тўғри бориб каретага ўтирганини, иссиқ рўмол билан дурбинини деразадан олиб, кейин ғойиб бўлганини кўрди. Вронский даҳлизга кирди. Қошлари чимирилган, кўзлари ғазаб ва ғурур ўти билан чақнаб турган эди.

«Манави аҳволни қаранг, – деб ўйланди у. – Агар у курашса, ўз шаънини ҳимоя қилса, у ҳолда менинг ҳаракат қилишим, ғазабимни кўрсатишим мумкин бўларди; лекин бу заифлик ёки пасткашлик... У мени алдамчи киши аҳволига тушириб қўйяпти, ҳолбуки мен ундай бўлишни хоҳлаган ҳам эмасман, хоҳламайман ҳам».

Вреде боғида Анна билан сўзлашгандан буён Вронскийнинг фикри анчагина ўзгарган эди. Анна ўзини бутунлай Вронскийга таслим қилиб, ундан фақат ўз тақдирининг ҳал қилинишинигина кутиб юрар, Вронский эса Аннанинг бу иродасизлигига ихтиёрсиз бўйсуниб, тақдирга тан берадиган бўлди-ю, ўша кезларда ўйлаганидек, бу алоқанинг бир кун эмас, бир кун узилиши мумкинлигини хаёлига келтирмай қўйди. Шуҳратпарастилик режалари яна орқага чекинди, шундан кейин, ҳамма нарса аниқ-равшан бўлган фаолият доирасидан ўзини четга чиққан ҳис этиб, бутунлай ҳис-туйғуларга таслим бўлди, бу ҳис-туйғулар эса уни Аннага тобора маҳкамроқ боғлаб қўйди.

У Аннанинг узоқлашиб бораётган одимларини даҳлиздан туриб эшитди. Анна ўзини кутганлигини, қулоқ солиб турганлигини, энди меҳмонхонага қайтиб кетаётганлигини англади.

Анна уни кўрган соати:

– Йўқ! – деб қичқириб юборди, овози чиқиши билан кўзларига ёш келди, – йўқ, агар бу аҳвол яна шундай давом этса, у нарса анча тез, анча тез содир бўлади!

– Нима гап, дўстим?

– Нима гап? Кутиб кўзларим тўрт бўлди, қийналдим, бир соат кутдим, икки соат... йўқ, тўғри келмайди!.. Сен билан уриша олмайман. Биламан, иложинг бўлмаган. Йўқ, уриша олмайман!

Анна иккала қўлини унинг елкасига қўйди-да, чуқур, шод, айна замонда синовчи бир назар билан унга узоқ тикилиб турди. Кўришмагандан буён юзида бўлган ўзгаришларни текширмоқда эди. Анна, ҳар гал кўришгандаги сингари, унинг тўғрисидаги тасаввурини (ҳақиқатдагидан қиёс қилиб бўлмайдиган даражада яхшироқ тасаввурини) Вронскийнинг ўзи билан бирлаштириш ҳаракатида эди.

III

Чироқ тагидаги стол ёнига ўтиришгандан сўнг:

– Унга дуч кеп қолдингми? – деб сўради Анна. – Кечикиб қолганингнинг жазоси шу.

– Дуч кеп қолдим, лекин қандай гап? Комитетда бўлиши керак эди-ку!

– Бордиям, келдиям, яна аллақаяққа жўнаб кетди. Майли. Бу ҳақда гапирма. Қаерларда юрдинг? Ҳалигача шаҳзода биланмисан?

Анна Вронскийнинг ҳаётини бутун икир-чикирларигача биларди. Вронский кечаси билан ухламаганини, кейин уйда ухлаб қолганлигини айтмоқчи бўлди-ю, лекин Аннанинг бир ёқдан хавотирланиб, бир ёқдан қувониб турган юзини кўриб, айтишга тортинди. Шунинг учун, шаҳзоданинг кетгани тўғрисида ҳисоб бергани боришимиз зарур эди, деб қўя қолди.

– Энди ишларинг битдими? Жўнаб кетдими?

– Худога шукур, битди. Бу ишдан жоним ҳалқумимга келганини айтсам ишонмайсан.

– Нега энди? Ахир бу сизлардақа ёш эркакларга жуда ҳам хуш келадиган ҳаёт-ку, – деди Анна қошларини чи-

мириб; кейин столдан ўқиётган нарсасини олди-ю, Вронскийга қарамасдан, илгагини суғуриб олди.

Вронский унинг юзида пайдо бўлган ўзгаришга ҳайрон қолди, бунинг сирини билишга тиришиб:

– Ундай ҳаётдан аллақачон қўл силтаганман, – деди. Кейин, зич тишларининг оқини кўрсатиб кулимсиради-да, яна гапирди: – Иқрор бўлишим керак, шу ҳафта яна ўша ҳаётни кўриб, худди ойнага қарагандай бўлдим, таъбим роса хира бўлди.

Анна ишини қўлда ушлаб ўтирган бўлса ҳам, лекин унга қўл урмай, кек тўла ғалати бир назар билан Вронскийга қараб турарди.

– Бугун эрталаб Лиза келди, Лидия Ивановнага парво қилмай, ҳали ҳам меникига келишдан кўрқмайди, деб гап қотди, сизларнинг «Афинада» ўтказган кечаларингизни айтиб берди. Қандай разолат!

– Мен ҳозиргина айтмоқчи бўлиб туриб эдим...

Анна сўзини кесиб қўйди.

– Илгариги жазманинг Therese ҳам бор экан-а?

– Мен айтмоқчи эдим...

– Қандай разилсизлар, сиз эркаклар! Хотинлар бундай нарсаларни эсларидан чиқара олмасликларини нечук билмайсизлар-а? – деярди Анна, тобора қизишиб ва шу билан нима учун жаҳли чиққанини билдириб қўйиб. – Айниқса, сенинг ҳаётингдан бохабар бўла олмаган хотин буни ҳечам эсидан чиқаролмайди. Сен тўғрингда мен нима биламан? Нима билардим? – дея гапира кетди у. – Фақат ўзинг айтган нарсаларнигина биламан, холос. Тўғри айтганмисан-йўқми, мен қаердан биламан...

– Анна! Мени ҳақорат қиляпсан. Наҳотки менга ишонмасанг? Ичимда сендан яширадиган биронта сирим йўқ, ажабо, сенга буни айтмаганми эдим?

– Айтгансан, айтгансан, – деди Анна, афтидан, рашкини келтираётган фикрларини ўзидан қувмоқчи бўлиб, – ишонаман сенга... ҳа, нима деяётган эдинг?

Лекин Вронский нима демоқчи бўлганлигини дарҳол эсига туширолмади. Сўнгги вақтларда Аннада тез-тез бўлиб турган бу рашк жазаваси уни даҳшатга солар, буни яширишга ҳар қанча тиришса ҳам, бу рашкнинг боиси ўзига бўлган муҳаббат эканлигини билса ҳам, бари бир, кўнглини Аннадан совутиб борарди. «Аннанинг муҳаббати мен учун бир бахт», деб неча бор айтмабми эди ўзига; муҳаббати ҳаётининг барча ҳузур-ҳаловатидан устун чиққан бир хотин қандай сева олса, Анна ҳам уни шундай севарди; бунга қарамай, у ҳозир ўзини Аннага эргашиб Москвадан жўнаган вақтидаги бахтидан жуда-жуда узоқда ҳис қиларди. Тўғри, у вақтлар Вронский ўзини бахтли деб ҳисобламаса ҳам, лекин бахт олдинда эди; ҳозир эса энг яхши бахт орқада қолиб кетганлигини ҳис қила бошлади. Биринчи кўрганда Анна бутунлай бошқача эди. Ҳозир эса ҳам маънавий, ҳам жисмоний томондан ўзгариб, ёмонроқ бўлиб қолди. Тарвақайлаб кетди, боя актриса тўғрисида гапириб турганда, юзида чехрасини бузиб турган ғазаб аломати бор эди. У чиройли бўлгани учун, ҳусни туфайли узиб барбод қилган гули сўлгандан сўнг, бу сўлиб ётган гулга қараб аввалги ҳуснини зўрға-зўрға таниёлган кишидай, Аннага қарар эди. Ўша пайтда, яъни муҳаббати кучлироқ бўлган кунларда, агар жонидан истаса, қалбидан муҳаббатини юлиб ташлаш мумкинлигини ҳис қилган бўлса, ҳозир, назарида, Аннага муҳаббат ҳис этмаган шу дамда ўрталаридаги алоқа ипининг узилиши мумкин эмаслигини билиб турарди.

– Қани, қани шаҳзода тўғрисида нима демоқчи эдинг менга? Ҳайдаб юбордим, ҳайдаб юбордим иблисни, – деди Анна. Улар рашкни иблис деб атардилар. – Ҳа, шаҳзода тўғрисида қандай гап очиб эдинг? Нима учун у билан бирга юришдан қийналдинг?

– Аҳ, бош оғриқ! – деди у, фикр калавасининг учини топишга тиришиб. – У билан яқиндан танишсанг – ихлосинг қайтади. Аниқроқ тавсиф қилганда, жуда яхши боқилган ҳайвоннинг ўзи; бундай ҳайвонлар кўрғазмада

биринчи даражали мукофот олишади, бошқа ҳеч нарса эмас, – деди Вронский, афсуслангандай. Унинг афсусланиб гапириши Аннани қизиқтирди, у эътироз қилиб:

– Йўғ-э, нега энди? Ҳар ҳолда, кўп нарсани кўрган киши, ўқиган, маърифатли кишидир.

– Бу тамоман бошқа илм – уларнинг илми. У илмдан нафратланиш ҳуқуқига эга бўлиш учунгина илм олган кўринади; чунки улар ҳайвоний кайфи-сафодан бошқа ҳамма нарсадан нафратланишади.

– Эй, сизларнинг ҳаммаларинг ҳам ана шунақа ҳайвоний кайфи-сафони яхши кўрасизлар, – деди Анна; Вронский унинг кўзларида боятдан бери ўзидан яшириниб турган хунук қарашни кўрди.

– Нега уни ҳадеб ҳимоя қиласан-а? – деди Вронский, кулимсираб.

– Ҳимоя қилаётганим йўқ, мен учун фарқи йўқ; лекин ўзинг шундай кайфи-сафоларни яхши кўрмаганингда, боришга унамаган бўлар эдинг, деб ўйлайман. Сен бўлса Терезани Момо Ҳаво кийимида кўришдан завқланасан...

Вронский Аннанинг столга қўйган қўлини олди-да, ўпиб туриб:

– Яна келди, яна иблис келди! – деди.

– Нима иложим бор! Сени кута-кута кўзларим тўрт бўлганини билмайсан-да! Мен ўзимни рашкчи деб ўйламайман. Мен рашкчи эмасман; шу ерда, қошимда эканингда сенга ишонаман; лекин мен учун сир бўлган ҳаётингни аллақайларда ёлғиз ўтказиб юрганингда-чи..

Анна ундан ўзини тортди-да, санчиғини ниҳоят тўқиб турган тўридан чиқарди; шундан кейин чироқда ярқираб турган оқ юн ип илгаклари кўрсаткич бармоғининг ёрдами билан бир-бир кетин тез-тез ўралиб борди; каштали енг ичидан чиқиб турган нозик қўллар асабийлик билан тез-тез қимирлай бошлади.

– Хўш, Алексей Александровични қаерда учратдинг? – бирдан Аннанинг овози ғайритабиий бир оҳангда жанглади.

– Эшик оғзида тўқнаш келдик.

– Сенга таъзим ҳам қилдими?

Анна юзини чўзди, кўзларини чала юмиб, юз ифодасини тез ўзгартирди, қўлларини қовуштирди, шунда Вронский унинг чиройли юзида Алексей Александрович таъзим қилганда чехрасида пайдо бўлган ифоданинг айна ўзини кўрди. Вронский кулимсиради, Анна эса ўзини латофатли кўрсатган чиройли, дилбар кулгиси билан қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди.

– Унга ҳеч тушунолмаيمان, – деди Вронский. – Чорбоғда ҳамма гапни очиқ айтганингдан кейин сен билан алоқасини узган бўлса, мени дуэлга чақирган бўлсайди... лекин бу қилиғига ҳеч тушунмайман: бу аҳволга қандай қилиб чидайди, а? Азоб чекса керак, кўриниб турибди.

– Уми? – истехзо билан сўради Анна. – Эй, у жуда мамнун.

– Нега ўзимизни ўзимиз қийнаймиз-а? Бусиз ҳам ишни ўнглаб юборсак бўлади-ку!

– Лекин у ўзини қийнамайди. Нима, мен уни, бадан-баданига ёлғончилик сингиб кетганини билмайманми?.. Бир балони сеза била туриб, у мен билан яшагандай яшаб бўладими? У ҳеч нарсани тушунмайди, сезмайди. Севгиси бор одам жинойткор хотини билан бир уйда тура оладими? Шундай хотин билан гаплашиб бўладими? Яна сенлаб, а?

Анна яна уни беихтиёр тақлид қилди: «сен, ma chere, сен, Анна!»

– У эркак эмас, инсон эмас, кўғирчоқ! Ҳеч ким буни билмайди, лекин мен биламан. Агар унинг ўрнида мен бўлсам-у, хотиним менга ўхшаса, уни аллақачон ўлдириб, тилка-пора қилиб ташлардим, мен ундақа: «сен, ma chere, Анна», деб ўтирмас эдим. У одам эмас, министрликнинг машинаси. Менинг сенга хотинлигимни, ўзи эса бегона, ортиқча эканлигини тушунмайди... Қўй, уни оғзимизга олмайлик, олмайлик!..

Вронский уни тинчлантиришга тиришиб:

– Ноҳақ гапиряпсан, ноҳақ, дўстим, – деди. – Майли, шундай бўлса ҳам, унинг орқасидан гаплашмайлик. Қани айт-чи, нима қилдинг? Нима бўлди сенга? Нима касал бўлдинг, доктор нима дейди?

Анна унга истехзоли бир қувонч билан қараб турарди. Афтидан, эрининг яна кулгили ва келишмаган қилиқларини топган бўлса керак, шуларни сўзлаш пайтини пойлаб тургандек кўринарди.

Лекин Вронский сўзини давом қилдирди:

– Назаримда, касаллик эмас, иккиқатлигинг бўлса керак. Қачон кўз ёрасан?

Аннанинг кўзларидаги истехзо ўти ўчди, лекин аввалги ифода ўрнини бошқа бир табассум олди; бу табассум Вронскийга номаълум бўлган алланарсани билган ва ич-ичидан ҳасрат чекаётганини билдириб турган табассум эди.

– Ой-куним яқин. Сен аҳволимизнинг оғирлигини, тезроқ бир ёқлик қилиш кераклигини айтдинг. Кошки эди бу аҳволнинг мен учун нақадар оғирлигини, сенга бўлган муҳаббатим билан бемалол, бежавотир яшаш учун жон фидо қилишга тайёр эканлигимни билсанг! Унда ўзим ҳам қийналмасдим, сени ҳам рашкларим билан қийнамасдим... яқинда шундай бўлади. Лекин биз ўйлаганимизча бўлмайди.

Яқинда нима бўлиши миясига келганда, Аннанинг ўзига шундай раҳми келиб кетдики, кўзлари жиққа ёшга тўлди, сўзини ортиқ давом қилолмади. Чироқда узуклар ярқираётган оппоқ қўлини Вронскийнинг енги устига қўйди.

– Бу нарса биз ўйлагандек бўлмайди. Мен буни айтмоқчи эмас эдим-у, лекин қўймадинг. Тезда, тезда ҳамма нарса очти бўлади. Ана ундан кейин ҳаммамиз ҳам азобдан қутулиб, тинчиб кетамиз.

Вронский унинг гапларига тушуниб турса ҳам, яна:

– Гапларингга тушуна олмаяпман, – деди.

– Қачон кўз ёришимни сўрадинг-а? Яқинда. Лекин мен соб бўламан. Гапимни бўлма! – Анна гапларини гапириб олишга шошиларди. – Буни яхши биламан, билганимда ҳам, жуда аниқ биламан. Мен ўламан, ўлишимга хурсандман, ўзимни ҳам, сизларни ҳам азобдан қутқазаман.

Аннанинг кўзларидан дувиллаб ёш оқа бошлади; Вронский унинг қўли устига энгашди-да, ҳеч қандай асоссизлигини билса ҳам, лекин босишга қурби етмаган ҳаяжонини яширишга тиришиб, қўлини ўпа бошлади.

– Шундай бўлади, шундай бўлса яхшироқ бўлади, – деярни Анна, унинг қўлини қаттиқ босиб. – Биз учун шу биргина нарса қолди холос.

Вронский ўзига келиб, бошини кўтарди.

– Бу қандай бемаъни гап! Бўлмағур, номаъқул гапларни гапиряпсан!

– Йўқ, рост.

– Нима, нимаси рост?

– Ўлишим рост, тушимда кўрдим.

– Тушингда? – деб Вронский такрорлади-ю, ўзи тушида кўрган мужикни дарҳол эслади.

– Ҳа, тушимда, – деди Анна. – Бу тушни кўрганимга жуда кўп вақт бўлди. Тушимда эмиш, ўз ётоқхонамга чопиб кирибману, у ердан алланима балони олмоқчи, алланима балони билмоқчи бўлибман; биласан, тушда шунақа нарсалар бўлади-ку, – деярни Анна, ваҳимадан кўзларини катта очиб, – бундай қарасам, бурчакда алланима турган эмиш.

– Эй, бемаъни гаплар! Ишониб бўладими...

Лекин Анна сўзини бўлдирмади. Айтиб турган нарсалари ўзи учун ғоятда муҳим эди.

– Бир вақт ўша алланима менга қайрилиб қолмайдими! Қарасам: соқоли пахмайган, бўйи кичкина, баҳайбат бир мужик эмиш. Энди қочмоқчи бўлиб турганимда, мужик қоп устига энгашармишу, қўлини тикиб, қопни кавлаштирармиш...

Анна мужикнинг қопни кавлаганини тақлид қилиб кўрсатди. Юзида даҳшат бор эди. Вронский ҳам, тушини эслаб юрганини ана шундай даҳшат тўлдириб бораётганлигини сездиди.

– Мужик қопни кавлаб туриб, нуқул французчалаб гапирармиш: «Il faut le battre le fer, le broyer, le pétrir...»⁷² дермиш. Шунда ваҳимадан уйғонмоқчи бўлиб, уйғонибман ҳам... Лекин тушимда уйғонган эмишман. Кейин: «Бунинг маъноси нима бўлди?» деб ўзимдан сўрабман. Ҳалиги мужик Корней бўлса: «Туғишда ўласиз, бегойим, туғишда...» деяр эмиш менга. Шундан кейин уйғониб кетдим...

Вронский:

– Қандай бемаъни туш-а, қандай бемаъни туш-а! – деса ҳам, овозида ҳеч қандай ишонч оҳанги йўқлигини ўзи сезиб турарди.

– Гапни бас қилайлик. Қўнғироқни чал, буюр, чой келтиришсин. Йўқ, шошма, энди кўп қолгани йўқ, мен...

Анна бирдан тўхтаб қолди. Юзидаги аломатлар бир зумда ўзгарди. Даҳшат ва ҳаяжон ўрнини сокин, жиддий саодат ифодаси ишғол этди. Вронский бу ўзгариш сабабларини тушуна олмади. Анна ўзидаги янги ҳаётнинг қимирлаётганига қулоқ сола бошлаган эди.

IV

Алексей Александрович Вронскийга ўзининг эшиги оғзида дуч келгандан кейин тўғри итальян операсига кетди, аслида у шу ният билан чиққан эди. Операнинг икки пардасини томоша қилгач ўзига керак бўлган одамларнинг ҳаммаси билан учрашди. Уйга қайтиб келгандан кейин кийим осиладиган жойга диққат билан разм солиб, ҳарбий пальто йўқлигини сездиди, одати бўйича ўз бўлмасига кириб кетди. Лекин, одатига хилоф қилиб, ухлагани ётмади, кечаси соат учгача ўз кабинетида у

⁷² «Темирни қуйиш, туйиш, эзиш керак...» (франц.)

ёқдан бу ёққа юриб вақт ўтказди. Хотинининг одоб-андиша қоидаларига бўйсунмагани, ўйнашини уйда қабул қилмаслик тўғрисида ўзи қўйган бирдан-бир шартни бажармагани учун юрагида ғалаёнга келган ғазаб тинчини олиб қўйган эди. Анна унинг талабини бажармаган эди, шунинг учун Алексей Александрович энди унинг жазосини бериши, ўз таҳдидини амалга ошириши – талоқни талаб қилиб, ўғлини тортиб олиши керак эди. Алексей Александрович бу ишнинг ниҳоятда қийинлигини билса ҳам, лекин шундай қиламан дегани учун, ҳозир таҳдидини амалга оширишга мажбур эди. Унинг бошига тушган аҳволдан қутулишнинг энг яхши йўли шу эканлигини графиня Лидия Ивановна ҳам ишора қилиб ўтган эди, иннайкейин, сўнгги вақтларда талоқ тажрибалари бу ишни шу қадар равнақ топтириб юборган эдики, Алексей Александрович расмий қийинчиликларни енгиб ўтиш имкони борлигини кўриб турарди. Бундан ташқари, фалокат келса ёлғиз келмайди, ўзга миллат халқларини жойлаштириш ва Зарайская губерниясидаги ерларни суғориш тўғрисидаги ишлар ҳам Алексей Александровичнинг дилини шу қадар сиёҳ қила бошлаган эдики, у мана шу сўнгги вақтларда қаттиқ сиқилиб юарди.

Кечаси билан мижжа қоқмай чиқди, ғазаби шу қадар кучайдики, эрталаб чидаб бўлмайдиган даражага етди. У хотинининг уйғонганини эшитгандан кейин шошиб-пишиб кийинди-ю, гўё ғазаб тўла косасини кўтариб бораётганда унинг чайқалиб тўкилишидан ҳамда хотини билан гаплашганда зарур бўладиган куч-ғайратни ҳам шу ғазаб билан бирга тўкиб юборишдан қўрқаётгандек, Аннанинг ёнига кирди.

Эрини яхши биламан деб ўйлаб юрган Анна, Алексей Александрович кириб келганда, унинг вазоҳатини кўриб ҳайратда қолди. Қош-қовоқлари осилган кўзлари Аннанинг кўзидан ўзини олиб қочиб рўпарасига хўмрайиб қараб турар, лаблари қаттиқ, нафрат билан

қимтилган эди. Юришларида, ҳаракатларида, товушларида хотини ҳеч маҳал кўрмаган бир қатъият, сабот бор эди. У Аннанинг бўлмасига кирди-да, саломлашмасданоқ, тўғри хотинининг ёзув столи ёнига борди, калитни олиб, ғаладонни очди.

– Нима керак! – деб бирдан қичқириб юборди Анна.

– Ўйнашингизнинг хатлари, – деди у.

– Бу ерда эмас, – деди Анна ғаладонини беркитиб; лекин Алексей Александрович унинг бу ҳаракатидан таҳмин қилган нарсасининг шу ерда эканлигини пайқади, Аннанинг қўлини қўполлик билан итариб ташлаб, дарров портфелга чанг солди; Анна энг зарур қоғозларини шу портфелда сақлашини биларди.

У портфелни қўлтиғига уриб:

– Ўтиринг! Сиз билан гаплашадиган гапим бор, – деди; портфелни тирсаги билан шундай қисиб олган эдики, ҳатто елкаси кўтарилиб кетди.

Анна унга ҳайрат ва ҳадик билан жимгина қараб турарди.

– Ўйнашингизни уйда қабул қилишингизга йўл қўймайман, деб таъкидлаган эдим.

– Уни кўришим керак эди, чунки...

Анна баҳона тополмай тўхтаб қолди.

– Хотин кишининг ўйнашини кўришдан нима мақсад борлигини суриштириб ўтиришга тоқатим йўқ.

– Мен, мен фақат... – Анна тутатиб кетган эди. Алексей Александровичнинг бу дағаллиги жаҳлини чиқариб юрагига далда берди. – Наҳотки мени ҳақорат қилишни ўзингизга шунча осон билсангиз? – деди Анна.

– Ҳалол одам билан ҳалол хотиннигина ҳақорат қилиш мумкин, лекин ўғрига сен ўғри дейиш, фақат la constation d'un fait⁷³ холос.

– Сизнинг бу янги феълингизни – бағритошлигингизни ҳеч қачон кўрмаган эдим.

⁷³ фактни тасдиқлаш (франц.).

– Ўзининг покиза уйидан фақат шарм-ҳаёга риоя қилиш шарти билангина хотинига жой берган ва эркинлик берган эрнинг бу ҳаракатини сиз бағритошлик деб атай-сиз-а тагин. Шу бағритошлик бўлдимиди?

– Бу бағритошликдан ҳам баттар, бу разиллик, агар билгингиз келса! – Аннанинг ғазаби тошиб қичқириб юборди, сўнгра ўрнидан туриб, чиқиб кетмоқчи бўлди.

– Йўқ! – Алексей Александрович одатдагидан бир парда баландроқ чиққан чинқироқ овози билан қичқириб, каттакон бармоқлари билан Аннанинг қўлини шундай маҳкам чангаллаб олдики, қисилган билагузукдан билагида қизил доғ қолди; у Аннани зўрлаб ўтқазди. – Разиллик бўлдимиди? Агар шу сўзни ишлатмоқчи бўлсангиз, у ҳолда, у ҳолда ўйнашни деб эрини, ўғлини ташлаш разиллик деб айтилади.

Анна бошини эгди. У кеча ошиғига: «Эрим сен, эрим бўлса ортиқча...» деган сўзларини ҳозир айтиш у ёқда турсин, ҳатто айтишни ўйламаган ҳам эди. Анна унинг сўзлари ҳаққоний эканлигини сезиб турарди. Шунинг учун паст овоз билан шундай деди:

– Сиз менинг аҳволимни ўзим билганимдан ҳам баттарроқ тасвирлаб беролмайсиз, нима қиласиз менга бу гапларни айтиб?

– Нима қиламан айтиб? Нима учун? – деб Алексей Александрович яна ғазаб билан сўзини давом қилди. – Модомики менинг шарм-ҳаёга риоя қилиш тўғрисидаги талабимни бажармадингиз, энди бу аҳволга хотима бериш учун чора кўраман, ана шуни билиб қўйинг деб айтяпман.

– Яқинда, унингсиз ҳам яқинда тугайди, – деди-ю Анна, энди ўзи интизор бўлган ўлимнинг яқинлашганини ўйлаб, кўзларига яна ёш ояди.

– Сиз ўйнашингиз билан ўйлаганингиздан ҳам тезроқ ҳал бўлади! Сизга ҳайвоний эҳтиросни қондириш бўлса бас...

– Алексей Александрович! Бу олижаноблик эмас дейман, лекин ётган одамни калтаклаш – инсофсизлик!

– Ҳа, сиз фақат ўзингизни биласиз, лекин эрингиз бўлган бир одамнинг изтироблари сизни қизиқтирмайди. Бутун ҳаёти барбод бўлгани билан, изтило... изтизо... изтилоб чекаётгани билан ишингиз йўқ.

Алексей Александрович шу қадар бидирлаб гапирдики, адашиб қолиб, бу сўзни ҳеч айтолмади. Изтироб дейиш ўрнига охири изтилоб деб юборди. Аннанинг кулгиси қистади, лекин шундай пайтда кулгиси қистагани учун хижолат бўлди. Анна биринчи марта ўзини унинг ўрнига қўйиб, унинг ҳисларини ўзи ҳис қилиб кўрди, шунда унга юраги ачишиб кетди. Лекин нима қила олар, нима дея оларди? Анна бошини эгиб, жим ўтирарди. Алексей Александрович ҳам анча вақтгача жим қолди, кейин у қадар чинқирмай, совуқ товуш билан гапирарди, гапирганда ҳам у қадар муҳим аҳамиятга эга бўлмаган сўзларни бошқача қилиб пала-партиш гапирди.

– Мен сизга айтгани келдим... – деди у...

Анна унга ялт этиб қаради. Изтироб сўзини янглиш талаффуз этганда юзида пайдо бўлган ифодани эслаб: «Йўқ, менга шундай кўринган холос, – деб ўйлади, – йўқ, бундай сўник кўзли, бундай худписанд одам бирон нарсани ҳис қилиши мумкинми?»

– Мен ҳеч нимани ўзгартира олмайман, – деб шивирлади Анна.

– Мен сизга айтгани келдим: эртага Москвага кетаман, лекин бу уйга бир умр қайтиб келмайман; менинг қароримни адвокатдан эшитасиз, мен унга талоқ масаласини топшираман. Ўғлим бўлса опамникига кетади, – деди Алексей Александрович, ўғли тўғрисида айтмоқчи бўлган сўзларини зўрға эслаб.

Анна унга ер остидан қараб туриб:

– Менинг жонимни оғритиш учунгина Серёжани олмоқчисиз, – деди. – Сиз уни яхши кўрмайсиз... Серёжани қолдиринг!

– Тўғри, ўғлимдан ҳам кўнглим совиди, чунки сизга бўлган нафратимнинг бир томондан унга ҳам касри тегади. Шундай бўлса ҳам, бари бир, олиб кетаман. Хайр!

У чиқиб кетмоқчи бўлган эди, энди Анна тутиб қолди.

– Алексей Александрович, Серёжани қўйиб кетинг! – деб яна шивирлади Анна. – Бундан бошқа арзим йўқ. Серёжани қўйиб кетинг, то мен... яқинда туғаман, ташлаб кетинг!

Алексей Александрович хуноб бўлиб, қўлини ундан шартта тортиб олди-да, уйдан чурқ этмай чиқиб кетди.

V

Алексей Александрович кирганда машҳур Петербург адвокатининг қабулхонаси одамлар билан тўла эди. Бири кампир, бири ёш жувон ва бири савдогар аёли бўлган уч хоним; бири бармоғига узук таққан банкчи немис, иккинчиси соқолли савдогар, учинчиси бўйнига хоч тақиб олган расмий мундирли амалдордан иборат уч жаноб бўлиб, анчадан бери кутиб ўтиришганга ўхшар эди. Адвокатнинг иккита ёрдамчиси столда ғитиллатиб ёзиб ўтиришарди. Ёзув асбоблари мисли кўрилмаган даражада яхши эди. Яхши ёзув асбобларига ишқибоз бўлган Алексей Александровичнинг буни сезмай иложи йўқ эди. Ёрдамчилардан бири, ўтирган жойида кўзларини қисиб туриб, Алексей Александровичдан:

– Нима ишингиз бор? – деб зарда билан сўради.

– Адвокатда ишим бор.

Ёрдамчи кутиб ўтирганларга қўлидаги перо билан ишора қилиб:

– Адвокат банд, – деди-ю, ёзувини давом эттирди.

– Наҳотки фурсати бўлмаса? – деб сўради Алексей Александрович.

– Бўш вақти йўқ, ҳамма вақт банд. Марҳамат қилиб, кутасиз.

Алексей Александрович ўзининг кимлигини билдириш заруратини кўриб, виқор билан:

– У ҳолда, марҳамат қилиб, менинг карточкамни киритиб берсангиз, – деди.

Ёрдамчи карточкани олди, афтидан, карточканинг мазмуни маъқул тушмади шекилли, эшикдан кириб кетди.

Алексей Александрович принципда очиқ судга хайрихоҳ бўлса ҳам, лекин унинг биздаги татбиқида учрайдиган баъзи икир-чикирларига хизмат мақоми нуқтаи назаридан унча хайрихоҳ эмас эди, шунинг учун фармони олий билан тасдиқ қилинган бирон нарсани қанчалик қоралаши мумкин бўлса, буни ҳам шунчалик қоралар эди. Унинг бутун умри маъмурий ишлар билан ўтган эди, шу ваздан у бирон нарсага хайрихоҳ бўлмаса ҳамки, хатосиз иш бўлмайди, деган фикрда эди, ҳар бир ишда бундай хатоларни тузатиш имкони борлигига ишонарди, шунинг орқасида унинг муносабати юмшар эди. У янги суд муассасаларида адвокатларнинг тутган мавқеини маъқул кўрмас эди. Лекин шу маҳалгача адвокатларга иши тушмаган эди, шунинг учун ҳам адвокатурани фақат назарий жиҳатдангина маъқулламас эди; мана энди унинг маъқулламаслиги адвокат қабулхонасида олган хунук таассуроти орқасида яна ҳам кучайди.

– Ҳозир чиқади, – деди ёрдамчи; ҳақиқатан ҳам, икки дақиқадан кейин эшик оғзида қари ҳуқуқшуноснинг новча қомати билан адвокатнинг ўзи кўринди; ҳуқуқшунос адвокат билан маслаҳатлашгани келган эди.

Адвокат ғўлабир, тепакал, қўнғир-жийрон соқол, оқиш бароқ қош, дўнгпешона, кичиккина бир одам эди. Галстуги қўш занжиридан тортиб, то амрикон ботинкасигача башанг, худди куёвга ўхшарди. Юзи маъноли, мужикнусха, кийимлари олифталарча, лекин дидсиз эди.

Адвокат Алексей Александровичга юзланиб:

– Марҳамат қилсинлар, – деди-ю, Каренинни хўмрайиб туриб ёнидан ўтказгач, эшикни ичидан ёпиб олди.

Адвокат қоғоз тахланиб ётган ёзув столи ёнидаги креслони кўрсатиб:

– Буюрсинлар, – деди-да, ўзи раис ўрнига бориб ўтирди, кейин оқ тук босиб кетган қисқа бармоқли қўллари бир-бирига ишқаб, бошини бир ёнга солинтирди. Лекин жойлашиб ўтириб, энди тинчиган ҳам эдики, бирдан стол тепасида куя учиб ўтиб қолди. Адвокат, ўзидан кутилиши мумкин бўлмаган бир чапдастлик билан қўллари бир-биридан айирди-ю, куяни тутиб, кейин яна боягича ўтириб олди.

Алексей Александрович адвокатнинг ҳаракатларини ҳайрат билан кузатиб:

– Мен ишим тўғрисида гапиришдан аввал, – деди, – шуни таъкидлаб қўйишим керакки, сиз билан ҳозир гаплашадиган ишим сир бўлиб қолиши лозим.

Адвокатнинг лабларида сезилар-сезилмас табассум пайдо бўлди, осилиб тушган қўнғир-жийрон мўйловлари хиёл кўтарилиб кетди.

– Менга ишониб айтилган сирларни сақлай билмаганимда, адвокат бўлиб ўтирмас эдим, агар ўзларига исбот керак бўлса...

Алексей Александрович унинг юзига қаради, унинг ҳамма нарсадан хабардорга ўхшаб кўринган маъноли кулранг кўзлари кулаётганини кўрди.

– Менинг фамилиямни биласиз-а? – деб сўзини давом қилди Алексей Александрович.

– Ўзингизни ҳам, ҳар қандай рус, – у яна куя тутди, – ҳар қандай рус кишиси каби қилаётган фойдали ишингизни ҳам биламан, – деди адвокат, энкайиб.

Алексей Александрович ўзига далда бериб, бир хўрсиниб олди. Дардини айтишга қарор қилгандан кейин эса сира ҳайиқмай, ўзининг чийиллаган овози билан айрим сўзларни чертиб-чертиб, адашмай сўзлай кетди.

– Менинг бошимга, – деди Алексей Александрович, – алданган эр шўри тушди, шунинг учун хотиним билан

бўлган алоқамни қонун йўли билан узиб ташламоқчиман, яъни ажрашмоқчиман, лекин шундай қилмоқчиманки, ўғлим онаси билан қолмасин.

Адвокатнинг кўкиш кўзлари кулмасликка тиришса ҳам, лекин шодлигидан ўзини тутолмай чақнар эди; Алексей Александрович бу кўзларда ёлғиз сердаромад иш олаётган кишининг шодлиги эмас, балки унда хотинининг кўзларида кўрган машъум ўтнинг айнаи ўзини, тантана, шодлик аломатлари ҳам борлигини кўрди.

– Талоқ масаласида менинг ёрдам беришимни кўзлайсиз, шундай-а?

– Ҳа, худди шундай; лекин сизни огоҳлантириб қўйишим керак, мен диққат-эътиборингиздан фойдаланиб, суиистеъмол қилиб юборишим мумкин. Ҳозир сиз билан фақат маслаҳатлашиб олишгагина келдим. Мен ажралишни хоҳлайман, лекин мен учун энг муҳим нарсаси ажралиш усулидир. Бу усул менинг талабларимга мувофиқ келмаса, бу эҳтимолдан узоқ эмас, у ҳолда мен қонуний даъволаримдан воз кечаман.

– О, албатта, ҳамма вақт шунақа бўлади-да, – деди адвокат, – ҳамма вақт ихтиёр ўзингизда бўлади.

Севинчи ичига сиғмай турган адвокат ўз қиёфаси билан мижозини хафа қилиб қўйиши мумкинлигини сезиб, кўзларини туширди-да, Алексей Александровичнинг оёқларига тикилиб қолди. У бурнининг тагидан учиб ўтаётган куяга бир оз тикилиб тургандан сўнг бир силкинди-ю, лекин Алексей Александровичга ҳурмат юзасидан тутмади.

– Бу масала тўғрисидаги қонун-қоидаларимиз гарчи менга умумий тарзда маълум бўлса ҳамки, – деб сўзини давом қилди Алексей Александрович, – бундай ишларнинг амалда қайси шаклда ҳал қилинишини билиб қўйсам девдим.

Адвокат ўз мижозининг гап оҳангига мамнуният билан тақлид қилиб:

– Истагингиз бажарилиши мумкин бўлган йўлларни, – деб жавоб қилди кўзларини кўтармай, – айтиб беришимни хоҳлайсиз.

Алексей Александрович калласи билан тасдиқлагандан кейин, адвокат Алексей Александровичнинг доғдор бўлиб қизарган юзига ора-сира кўз қири билан қараб-қараб сўзини давом эттирди.

– Бизнинг қонун-қоидаларимизга мувофиқ талоқ, – деди у, бизнинг қонун-қоидаларимизни маъқуллаганини билдирувчи нозик бир ишора билан, – ўзингиз биласиз, фақат шу ҳоллардагина мумкин... шошманг! – адвокат калласини эшикдан суқиб қараган ёрдамчисига шундай деган бўлса ҳам, яна ўрнидан туриб, унга бир неча оғиз сўз айтгандан кейин тагин жойига келиб ўтирди. – Мана шундай ҳолларда: завжларда жисмоний камчилик бўлганда, кейин бир-бирини ташлаб, беш йилгача бесабаб ажралишиб қолганда, – деди тук босиб кетган калта бармоғини букиб, – кейин ўйнаш тутиш ҳоллари юз берганда (бу сўзни ошкора бир шукуҳ билан айтди). Булар моддаларга шу тахлитда бўлинади (ажралиш ҳолларини ва буларнинг моддаларга бўлинишини биргаликда тасниф қилиб бўлмаса ҳам, у йўғон бармоқларини бирин-кетин бука кетди): хотин ё эрнинг жисмоний камчилиги, кейин хотин ё эрнинг ўйнаш тутишлиги. – Бармоқларининг ҳаммаси букилиб бўлгани учун, уларни ёзиб юбориб, тагин давом қилди: – бу назарий жиҳатдан қараш, лекин мени шарафлантирган мурожаатингиздан мақсад бу масаланинг амалий томонларини билиш истаги бўлиши керак деб ўйлайман. Шунинг учун мавжуд амалиётга суяниб шуни айтишим керак: бу ажралиш ҳодисасининг хулосаси бундай: фаҳмимча, жисмоний камчиликлар йўқ, шундай эмасми? Шунингдек, сабабсиз ташлаб кетиш ҳодисаси ҳам юз бермаган.

Алексей Александрович бошини эгиб гапини тасдиқлади.

– Бинобарин, бундай хулоса чиқади: завжлардан бири ўйнаш тутган, жинояткор томон ўртадаги писандани бузган ва бу хил писандадан ташқари, ўз-ўзини ихтиёрсиз фош қилган. Шунинг ҳам айтиб ўтишим керакки, кейинги ҳодиса амалда камдан-кам учрайди, – деди-ю адвокат, Алексей Александровичга кўз қири билан бир қараб, сўнгра, қуроллариининг фазилатларини тафсир қилгандан сўнг харидорнинг қайси бир қуролини танлашини кутиб турган тўппонча савдогари сингари жим бўлиб қолди. Лекин Алексей Александрович индамади. Шундан кейин адвокат яна сўзида давом қилди: – Менинг назаримда, бунинг энг оддий, энг содда, энг маъқул йўли – ўзаро келишиб зино қилишдир. Агар фаросатсиз одам билан гаплашганимда, албатта, мен бундай нарсаларни оғзимга ололмасдим, – деди адвокат, – лекин, аминман, бунга сизнинг фаҳмингиз етади.

Аммо Алексей Александровичнинг кайфи шу қадар бузилган эдики, ўзаро келишиб зинони важ қилишнинг маъқуллигига дарҳол тушуна қолмади. Шунинг учун унга ҳайратланиб қаради; лекин адвокат дарҳол унга ёрдам қўлини чўзди.

– Бундай одамлар бирга туриша олмайди. Бу факт. Агар ҳар иккала томон шунга рози бўлса, у ҳолда расмийтнинг ҳам, тафсилотнинг ҳам улар учун аҳамияти қолмайди, лекин шу билан бирга энг содда, энг тўғри йўл шу.

Алексей Александрович энди тўла тушунди. Лекин унда бундай тадбирнинг қўлланишига йўл қўймайдиган диний талаб бор эди.

– Бу масалада шу ҳодисани татбиқ қилиб бўлмайди, – деди Алексей Александрович. – Бу ерда фақат биттагина ҳодисани далил келтириш мумкин: ўз ихтиёридан ташқари хатлари билан исбот қилиб фош этиш мумкин, менда бундай хатлар бор.

• Алексей Александрович хатларни тилга олганда, адвокат лабларини қимтиб, ачинувчи, нафратомуз ингичка бир товуш чиқарди.

– Бу ёғи ҳам бор-да, – деб гап бошлади у, – бу хил ишлар, ўзингизга маълум, диний назоратларда кўрилади; олий мансабдаги поп ҳазратлари бу хил ишларни то ипидан игнасиғача жуда яхши билишади, – деди у, попларнинг нозик дидларига хайрихоҳлигини кўрсатувчи бир жилмайиш билан. – Хатлар, шубҳасиз, жиноятни қисман исбот қилиб бера олади; лекин ошкора далил тўғри йўл билан, яъни шоҳидлар орқали топилиши керак. Агар мени ўз ишончингиз билан мушарраф қилиш ниятида бўлсангиз, у ҳолда қўлланилиши лозим бўлган тадбирларни менинг ихтиёримга топширасиз.

Алексей Александрович бирдан оқариб:

– У ҳолда... – деб гап бошлади, адвокат ўрнидан туриб, яна ўзига гап қотган ёрдамчисининг ёнига чиқиб кетди.

– Ўша аёлга айтиб қўйинг, биз арзон мол харид қилаётганимиз йўқ! – деди-ю, яна Алексей Александровичнинг ёнига қайтиб келди.

Жойига қайтиб келаётиб, сездирмасдан яна битта куяни тутиб олди. «Ёзда мебелларини яхшилаб қоплатиб олишга тўғри келади», деб ўйлади, қовоқларини солиб у.

– Шундай қилиб, демоқчисизки... – деди у.

– У ҳолда, қароримни сизга хат билан маълум қиламан, – деди Алексей Александрович ўрнидан қўзғалиб. Столни ушлаб бир оз жим тургандан кейин илова қилди: – Айтган сўзларингиздан ажралиш мумкин деган хулосага келишим мумкин. Яна бир илтимос: қандай шартлар билан ишга киришишингизни билсам.

– Менинг бемалол ҳаракат қилишимга йўл қўйиб берсангиз, ҳамма нарсани қилиш мумкин, – деди адвокат, саволга жавоб бермай. Кейин эшикка яқинлашди-да, кўзларини чақнатган ҳолда амиркон ботинкаларини ялтиратиб: – Хатингизни қачон олишимга кўз тутишим мумкин? – деб сўради.

– Бир ҳафтадан кейин. Бу ишни уҳдангизга оласизми, олсангиз қандай шарт билан оласиз, бу тўғриларини ҳам менга лутфан маълум қилсангиз.

– Хўп бўлади.

Адвокат ҳурмат билан таъзим қилиб, миждозини эшикдан чиқариб юборгандан сўнг ёлғиз ўзи қолди-да, шодлик туйғуларига берилди. Шодлиги ичига шу қадар сиғмай кетдики, ўз одатига хилоф қилиб, савдолашаётган хонимга ён босди ва учиб юрган куяларга ҳам парво қилмай қўйди; келаси қишда мебелларига Сигонинникига ўхшатиб бахмал қоплатишга узил-кесил қарор қилди.

VI

Алексей Александрович ўн еттинчи август комиссиясининг мажлисида порлоқ ғалаба қозонган бўлса ҳам, бу ғалаба оқибатда қанотларини кесиб қўйди. Ўзга миллат халқларининг туриш-турмушларини ҳар томонлама ўрганиш учун янги комиссия тузилган ва бу комиссия Алексей Александровичнинг кутқуси билан жойларга мисли кўрилмаган бир ғайрат ва шитоблик билан юборилган эди. Уч ойдан сўнг комиссия ўз ҳисоботини топширди. Ўзга миллат халқларининг туриш-турмуши сиёсий, маъмурий, иқтисодий, этнографик, моддий ва диний жиҳатлардан текшириб чиқилди. Ҳамма саволларга жуда яхшилаб жавоблар берилган ва бу жавоблар шубҳага ўрин қолдирмаган эди, чунки булар хатога йўл қўядиган инсон ақлининг маҳсули бўлмай, балки ҳаммаси ҳам хизмат фаолияти йўли билан тартибга солинган мукамал асар эди. Бу жавоблар ўз йўли билан волость мингбошилари ва волость поплари томонидан берилган маълумотларга асосланиб уезд бошлиқлари ва дин пешволари берган маълумотларга асосан губернаторлар ва архиерийлар томонидан берилган расмий маълумотлар натижаси эди; шу сабабли бу жавобларнинг ҳаммаси ҳам шубҳага ҳеч ўрин қолдирмас эди. Барча саволлар, масалан, нима учун ҳосил бўлмай қолади, нима учун аҳоли ўз динида маҳкам туради ва шулар каби саволларга,

хизмат машинаси қўл келмаганда ҳал қилиб бўлмайдиган ва асрлардан бери ҳал қилинмай келаётган масалаларга равшан, аниқ жавоблар олинган эди. Шунинг учун қарор ҳам Алексей Александрович олдинга сурган фикр фойдасига ҳал бўлган эди.

Лекин Стремов сўнги мажлисда ўзининг нафсониятига тегиб ўтилганини сезиб, комиссиянинг маълумоти олинганда, Алексей Александрович ҳеч кутмаган бир тактикани қўлади. Стремов аъзолардан бир қанчасини ўз орқасидан эргаштириб, бирдан Алексей Александрович томонига ўтиб олди-ю, Каренин таклиф қилган тадбирларнинг ҳаракатга келтирилишини ҳарорат билан ҳимоя қилиб, шу билан бирга шу қабилдаги ғоят қалтис таклифларни ҳам киритди. Алексей Александровичнинг асосий фикрини қувватлаб тушган бу тадбирлар қабул қилингандан кейин Стремовнинг тактикаси ошкор бўлиб қолди. Ўтакетган бу кескин тадбирлар бирдан шунақа ҳам номаъқул кўриниб кетдики, бир вақтда ҳам давлат арбоблари, ҳам афкор омма, ҳам доно хонимлар, ҳам газеталар – ҳаммаси норозилик билдиришиб, бу тадбирларнинг ўзига ҳам, уларнинг отахони бўлган Алексей Александровичга ҳам бирдан ҳужум қилиб қолишди. Стремов эса, ўзини Карениннинг режасига кўр-кўрона эргашган, энди қилинган ишларга ҳайрон бўлиб, ғазабга келаётган кишига солиб, бир четга чиқиб олди. Унинг бу қилиғи Алексей Александровични ларзага келтирди. Лекин Алексей Александрович, йўқолиб бораётган соғлигига, оиласидаги дарду аламларига қарамай, бўш келмади. Комиссияда ихтилоф чиқди. Стремов бошчилигидаги баъзи аъзолар Алексей Александрович раҳбарлигидаги тафтиш комиссиясининг маълумотига ишониш билан ўзларининг хатога йўл қўйганликларини айтиб оқланишар, бу комиссиянинг маълумоти бўлмаган гап ва қуруқ қоғозбозликдан иборат, дейишарди. Алексей Александрович бўлса қоғозларга бу хил муносабатда бўлишнинг

хавфини кўриб турган бир тўда одамлар билан тафтиш комиссияси ишлаб чиққан маълумотларни бўш келмай ҳимоя қилди. Бунинг оқибатида юксак доираларда, ҳатто жамоат орасида ҳам фикрлар чувалиб кетди; бу нарс ҳаммани ниҳоятда қизиқтирганига қарамай, ўзга миллат халқлари чиндан ҳам бечорачиликдан қирилиб кетяптими ё гуллаб-яшнаб турибдими – бу нарсани ҳеч ким аниқ билмас эди. Шу нарсалар оқибатида ва қисман хотинининг вафосизлиги туфайли одамлар нафратига учраши орқасида Алексей Александровичнинг мавқеига анча путур етган эди. Алексей Александрович шундай аҳволга тушиб қолгандан кейин муҳим бир қарорга келди. У ишни ўзи бориб жойида текшириб келиш учун ижозат сўрамоқчи эканлигини айтиб, комиссияни ҳайрон қолдирди. Кейин Алексей Александрович ижозат олди-да, узоқ губернияларга жўнаб кетди.

Алексей Александровичнинг жўнаб кетгани, айниқса, мўлжалланган жойига етиб олгунча ўн икки от харажати учун ўзига берилган йўл харажатларини жўнаш олдидан қоғоз билан бирга расмий равишда қайтаргани кўпгина шов-шувга сабаб бўлди.

– Мен буни ғоят олижаноблик деб биламан, – деди Бетси, княгиня Мягкая билан гаплашиб ўтириб. – Ҳозир ҳамма ерда темир йўл борлигини ҳамма билади-ю, тагин нима учун почта отлари учун пул беришар экан-а?

Лекин княгиня Мягкая унинг гапига қўшилмади, княгиня Тверскаянинг фикри ҳатто ғашини ҳам келтирди.

– Бундай дейиш осон-да сизга, – деди княгиня Мягкая, – неча миллионлаб пулингиз бор эканлигини билмайман-у, лекин мендан сўрасангиз эрим ёзда тафтиш қилишга борадиган бўлса жоним киради. Эрим, бир ёқдан, ўйнаб-кулиб келади, иккинчи ёқдан, бу пулларни мен экипажим билан извошимнинг харажатларига сарф қиламан, менинг одатим шундай.

Алексей Александрович узоқ губернияга кетаётиб, йўлда Москвага уч кунгагина тушиб ўтди.

Келган кунининг эртасига у генерал-губернатор-никига ташриф билан борди. Ҳамма вақт экипажлар билан извошлар тиқилишиб қоладиган Газетний тор кўчаси ёнидаги чорраҳада Алексей Александрович ўзининг номини биров баланд ва дилхуш овоз билан чиқарганини эшитиб каретасидан қайрилиб қарашга мажбур бўлди. Тротуар бурчагида, калта мода пальто кийган кичкинагина мода шляпасини пешонасига дол қўйган, қип-қизил лаблар орасидаги тишларининг оқини кўрсатиб, ёш, қувноқ Степан Аркадьич кулиб турар, каретани тўхтатишни талаб қилиб, зўр бериб қичқирарди. У бахмал шляпали хотин калласи ва иккита ёш бола боши чиқиб турган бурчакдаги каретанинг деразасини бир қўли билан ушлаб олиб, иккинчи қўли билан куёвига имо қилар, жилмаярди. Каретадаги хоним ҳам очиқ кўнгиллик билан кулимсираб, Алексей Александровичга қўли билан ишора қиларди. Болалари билан ўтирган бу аёл Долли эди.

Алексей Александрович Москвада ҳеч ким билан учрашишни истамас эди, айниқса, хотинининг акасини кўришга тоби йўқ эди. У шляпасини хиёл кўтариб саломлашгандан сўнг жўнаб кетмоқчи бўлган эди, Степан Аркадьич унинг кучерига тўхташни буюриб, ўзи қор кечиб югуриб борди.

– Бай-бай-бай, хабар қилмабсан-а, айб эмасми! Қачон келдинг? Кеча Дюссоникига бориб, тахтада «Каренин» деган фамилияни кўрибман-у, сенлигинг хаёлимга ҳам келмабди! – деб гапира кетди Степан Аркадьич, калласини карета деразасидан ичкарига суқиб. – Билсам, кирардим. Сени кўриб бирам хурсанд бўлдимки! – деди яна, қорни қоқиб тушириш учун оёқларини бир-бирига уриб. – Сени қара-ю, хабар қилмабсан-а, айб эмасми! – деди яна ўша гапни такрорлаб.

– Вақтим бўлмади, жуда банд эдим, – деб совуққина жавоб қилди Алексей Александрович.

– Юр, хотинимнинг олдига борайлик, сени жуда кўрмоқчи.

Алексей Александрович музлаб қолган оёқлари устидаги иссиқ ўров рўмолини олиб ташлаб каретадан чиқди-да, қор кечиб Дарья Александровнанинг олдига юриб келди.

– Бизни бундай босиб ўтишингиз қандай бўлди-я, Алексей Александрович? – деди Долли кулимсираб.

– Жуда банд эдим, сизни кўриб ниҳоятда хурсанд бўлдим, – деди Алексей Александрович кўрганидан хафа эканлигини билдирувчи бир оҳангда. – Қалай, саломат юрибсизми?

– Менинг Аннажоним қалай, яхшими?

Алексей Александрович бир нима деб тўнғиллади-ю, кетмоқчи бўлди. Лекин Степан Аркадьич тўхтатиб қолди.

– Мана, эртага бундай қиламиз. Долли, буларни меҳмонга чақир! Иннайкейин, бу кишини Москва зиёлилари билан бирга меҳмон қилиш учун Кознишев билан Песцовни ҳам чақирамиз.

– Ҳа, албатта, эртага бизникига келинг, – деди Долли, – соат бешда, хоҳласангиз, олтида кутамиз. Аннажоним қалай-а? Кўп бўлди...

– Соғ-саломат юрибди, – деб тўнғиллади Алексей Александрович хўмрайиб. – Ғоят хурсанд бўлдим! – деди-ю, кейин каретаси томон юриб кетди.

– Келасиз-а? – деб қичқирди Долли.

Алексей Александрович алланима деди, лекин Долли аравалар шақир-шуқурида эшита олмай қолди.

– Эртага олдингга бораман! – деб Степан Аркадьич унинг орқасидан қичқириб қолди.

Алексей Александрович каретага кириб, ўзи ҳам ҳеч нимани кўрмайдиган, бошқа ҳам уни кўролмайдиган жойга писиб ўтириб олди.

Степан Аркадьич унга ишора қилиб:

– Ғалати одам! – деди хотинига, сўнгра соатига бир қараб олгандан кейин, қўлини юзи олдида қимирлатиб

хотини билан болаларини эркалаган бўлди-да, шахдам одимлар билан тротуар устида юриб кетди.

– Стива! Стива! – деб қичқирди Долли қизариб.

Степан Аркадьич қайрилиб қаради.

– Гриша билан Таняга пальто олишим керак. Пул бер ахир!

– Ҳечқиси йўқ, мени беради десанг бўлди, – деди-ю, аравада ўтиб кетаётган танишига хурсандлик билан бошини эгиб, кўздан ғойиб бўлди.

VII

Эртанги кун якшанба эди. Степан Аркадьич Катта театрда бўлаётган балет репетициясига борди-да, кеча ваъда қилган марварид маржонни ўзининг тавсияси билан яқиндагина балетга кирган хушрўйгина раққоса Маша Чибисовага бериб, саҳна орқасида, қоронғи бир жойда унинг бу совғадан қувониб, чарақлаб турган чиройликина юзчасидан ўпиб ҳам олди. Маржонни беришдан ташқари, балетдан сўнг учрашиш масаласини ҳам гаплашиб олмоқчи эди. Балетнинг бошида кела олмаслигини уқтиргандан сўнг, охирги пардага етиб келиб, кечки овқатга олиб кетишга ваъда қилди. Степан Аркадьич театрдан чиқиб Охотний рядга борди, тушликка балиқ ва сарсабилни⁷⁴ ўзи танлаб олгандан сўнг соат ўн иккида Дюссонинг мусофирхонасига етиб келди; Степан Аркадьич уч киши билан учрашмоқчи эди, унинг бахтига учови ҳам шу меҳмонхонага қўнган экан: яқинда чет элдан қайтиб, шу меҳмонхонага тушган Левинни, юксак мартабали ўринга яқиндагина тайинланган ва Москвани тафтиш қилаётган янги бошлиқни ва куёви Каренинни кўриши керак (Каренинни албатта тушлик овқатга олиб кетиши керак эди).

Степан Аркадьич бошлаб тушлик қилишни яхши кўрарди, лекин катта бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда, лаззатли

⁷⁴ Сарсабил – ўсимлик.

овқатлар, хуштам ичимликлар ва нозик меҳмонларни танлаб тушлик зиёфат беришни яна ҳам кўпроқ яхши кўрарди. Бугунги тушлик дастури унга жуда ҳам маъқул тушди: тирик зоғорабалиқ, сарсабил ва la piece de resistance⁷⁵ бўлган ажойиб, лекин оддий ростбиф⁷⁶ ва шуларга яраша ичкиликлар бўлади. – Булар ейиладиган овқату, ичиладиган ичимликлар. Меҳмонлардан эса Кити билан Левин, иннайкейин, кўзбўяш учун аматисининг қизи билан ёш Шчербацкий ва меҳмонларнинг la piece de resistance⁷⁷ – Сергей Кознишев билан Алексей Александрович бўлади. Сергей Кузнишев москвалик ҳам файласуф, Алексей Александрович эса, пётербурглик ҳам амалиётчи; иннайкейин, машҳур ғайратманд тентакнамо Песцовни ҳам таклиф қилади, бу либерал, эзма, мусиқачи, тарихчи эллик ёшли дилбар йигитча эса Кузнишев билан Каренинга пар ва олапар бўлади. Песцов уларни гиж-гижлаб бир-бири билан уриштириб ўтиради.

Савдогардан ўрмон пулининг иккинчи навбатда тўланадиган қисми олиниб, ҳали совуриб бўлинмаган эди. Долли сўнгги вақтларда жуда ҳам дилхуш, меҳрибон бўлиб қолган, тушлик зиёфати бериш фикри Степан Аркадьични ниҳоятда қувонтирарди. Унинг кайфи ғоят чоғ эди. Иккита нарсаси кўнглини ғаш қилиб турса ҳам, лекин бу ҳар икки ташвиш Степан Аркадьич вужудини қамраб олган қувноқлик денгизида ғарқ бўлиб кетган эди. Кўнглини ғаш қилган бу икки ташвиш қуйидагидан иборат эди: биринчиси, кеча Алексей Александровични кўчада кўрганда, унинг ўзи билан қуруқ, қаттиқ муомала қилганини сезди-да, Алексей Александровичнинг юзидаги бу ифодани ҳамда Москвага келиб, ўзлариникига кирмаганини, хабар ҳам қилмаганини Анна билан

⁷⁵ Овқатлар сараси (франц.).

⁷⁶ Ростбиф – биқин гўштидан қилинган қовурма.

⁷⁷ Сараси (франц.).

Вронский тўғрисида қулоғига чалинган дув-дув гапларга боғлаб кўриб, эр-хотин ўртасида хунук бир нарса юз берганлигини Степан Аркадьич пайқади.

Ташвишининг бири шу эди. Иккинчи кичик ташвиши шундан иборат эдики, янги бошлиқ ҳам, ҳамма янги бошлиқлар сингари, эрталаб соат олтида турармиш, отдек ишлармиш, қарамоғидаги одамлардан ҳам шундай ишлашни талаб қилармиш, деган ваҳимали гап тарқалган эди. Бундан ташқари, бу янги бошлиқ одамлар билан дағал муомала қилармиш, иннайкейин, миш-мишларга қараганда, аввалги бошлиқ мансуб бўлган, Степан Аркадьичнинг ўзи ҳам ҳалигача мансуб бўлиб келаётган оқимга тамоман тескари эмиш, деган ном ҳам чиқарган эди. Кеча Степан Аркадьич мундирда ишга келган эди, янги бошлиқ Облонский билан худди эски танишдек мулойим гаплашди; шунинг учун Степан Аркадьич сюртук кийиб, уни йўқлашни ўзига бурч деб билди. Кўнглида ғашликни туғдирган иккинчи нарса – янги бошлиқ мени ёмон қаршилаши мумкин, деган фикри эди. Шундай бўлса ҳам, Степан Аркадьич савқи табиийлик билан ишларнинг ўнглиниб кетишини сезиб турарди. У мусофирхонага кириб келаётиб: «Ҳамма инсонлар ҳам, биз сингари, гуноҳга ботган одамлар: жанжалнинг, талашишнинг нима ҳожати бор?» деб ўйларди.

Степан Аркадьич шляпасини пешонасига дол қўйиб йўлакдан ўтиб бораётганда, таниш лакейга:

– Ия, ишлар катта-ку, Василий! – деб қичқирди. – Бакенбард қўйиб юборибсан-да? Левин еттинчи номерда-ми-а? Кўрсатиб қўй, барака топкур. Ҳа, айтмоқчи, сўраб кўр-чи, граф Аничкин (янги бошлиқ шу киши эди) қабул қилармикан?

– Хўп бўлади, – деди кулимсираб Василий. – Жуда камнамо бўлиб кетдилар?

– Кеча келганман, лекин нариги эшикдан кирдим. Еттинчи шуми?

Степан Аркадьич кириб келганда, Левин бир тверлик мужик билан номер ўртасида туриб, газ билан янги айиқ терисини ўлчаётган эди.

– Э, айиқ овладингизми? – деб қичқириб юборди Степан Аркадьич. – Рост тери экан-да! Урғочи айиқми? Салом, Архип!

Степан Аркадьич мужикнинг қўлини қисгандан сўнг, пальтоси билан шляпасини ечмасданоқ, стулга ўтирди.

Левин унинг шляпасини бошидан олиб:

– Ечинсанг-чи, бир оз ўтир-да! – деди.

– Йўқ, вақтим зиқ, бир зумгина ўтириб чиқиб кетаман, – деб жавоб берди Степан Аркадьич. Шундан сўнг пальтосининг олдини очди-ю, кейин бутунлай ечиб ташлаб, Левин билан ов тўғрисида ва бошқа нарсалар тўғрисида роса бир соат дилкашлашиб ўтирди.

Мужик чиқиб кетгач, Степан Аркадьич:

– Қани, айт-чи, чет элларда нима қилдинг? Қаерларга бординг? – деб сўради.

– Германияда ҳам бўлдим, Пруссияда ҳам, Францияда ҳам, Англияда ҳам, лекин пойтахтларда эмас, фабрикалар бор шаҳарларда, жуда кўп нарсалар кўрдим. Борганимга ўзим ҳам роса хурсанд бўлдим.

– Ҳа, ишчиларнинг аҳволини тузатиш тўғрисидаги фикрларингдан хабарим бор.

– Йўғ-э, Россияда ишчилар масаласи бўлиши мумкин эмас. Россияда меҳнаткаш халқнинг ерга муносабати масаласи бор, у ерда ҳам бу масала бор, лекин у ерда йиртиққа ямоқ солиш қабилида, бизда эса...

Степан Аркадьич Левиннинг сўзларига диққат билан кулоқ солди.

– Ҳа, ҳа! – деди Степан Аркадьич. – Гапинг тўғридир, эҳтимолдан узоқ эмас. Кайфинг тузук, бардамсан, кўриб жуда хурсанд бўлдим: айиқ овларига ҳам чиқасан, ишлайсан ҳам, ҳар хил нарсаларга қизиқасан ҳам. Шчербацкий сени кўрган экан шекилли, у сени ғамга чўкиб кетибди, нукул ўлимдан гапиради, дейди-я менга...

– Тўғри, ўлимни ҳамма вақт ўйлайман, – деди Левин.
– Чиндан ҳам, ўлиш вақти етиб қолди. Бошқа нарсаларнинг ҳаммаси беҳуда гаплар. Сенга ростини айтсам: фикрларимни ҳам, ишларимни ҳам жонимдан ортиқ кўраман, аслда эса, ўзинг ўйлаб кўр, биз яшаб турган шу каттакон дунё – зинқарча сайёрамизда пайдо бўлган кичкина моғордан бошқа нарса эмас, биз бўлсак, бизда улуғ нарсалар – фикрлар, ишлар бўлиши мумкин деб ўйлаймиз! Ҳолбуки, буларнинг ҳаммаси фақат кум зарраларидек гап, холос.

– Эй, оғайни, бу ҳам дунёга ўхшаган эски гаплар!

– Эскиликка эскику-я, лекин, мен сенга айтсам, равшан тушуниб олганингдан кейин, ҳамма нарса майда, аҳамиятсиз бўлиб қолади. Айниқса, бугун ё эрта ўлишингни, ҳеч нарса қолмаслигини тушунганингдан кейин эса ҳамма нарса бутунлай аҳамиятини йўқотади! Мен ўз фикримни жуда-жуда муҳим нарса деб ҳисоблайман, ҳолбуки амалга оширилган тақдирда ҳам, бари бир, оқибатда худди мана шу айиқни овлаш сингари беҳуда, қуруқ нарса бўлиб чиқади. Мана шу сабабдан ўлимни ўйламаслик учунгина умрингни ов билан, иш билан ўтказасан.

Степан Аркадьич Левиннинг сўзларини нозик, мулоғим бир табассум билан эшитиб ўтирди.

– Ҳа, албатта! Мана энди менинг фикримга яқинлашиб келдинг. Эсингдами: ҳаётдан лаззат қидириш билан оворасан, деб бир кун менга хужум қилган эдинг?

– О, ахлоқ пийри, бўлма бу қадар қаттиқ!

– Йўқ, ҳар нима бўлганда ҳам, ҳаётда яхши нарса шуки...

– Левин сўзини йўқотиб қўйди. – Бунисини билмайман. Лекин ҳаммамиз тезда ўламиз – шунигина биламан.

– Нега энди тезда?

– Биласанми, ўлимни ўйлаганингда ҳаёт завқи камаяди-ю, лекин тинчлигинг ортади.

– Аксинча, умрнинг охири ширинроқ бўлади. Хайр, бас, борай энди, – деди Степан Аркадьич, ўнинчи марта ўрнидан туриб.

Левин яна ушлаб:

– Эй, ўтирсанг-чи пича! – деяр эди. – Энди қачон кўришамиз? Мен эртага кетаман.

– Эсим қурмасин! Сени айтгани келувдим-ку... Бугун бизникига албатта тушлик қилгани борасан. Аканг ҳам келади. Куёвимиз Каренин ҳам бўлади.

– Ия, у шу ердами? – деб сўради Левин, кейин Китини сўрамоқчи бўлди-ю, лекин унинг қиш бошида Петербургга, дипломатнинг хотини бўлмиш опасиникига кетганини эшитгани ва у ердан қайтиб келган-келмаганини билмагани учун сўраш фикридан қайтди. «Облонскийга келса ҳам, келмаса ҳам бари бир», деб ўйлади.

– Келасан-а?

– Албатта.

– Соат бешда, сюртукда.

Шундан кейин Степан Аркадьич ўрнидан туриб, пастга – янги бошлиғининг номерига тушиб кетди. Степан Аркадьичнинг юраги алдамади. Ваҳимали янги бошлиқ хушмуомала одам экан, Степан Аркадьич у билан бирга нонушта қилиб гаплашиб қолди-ю, фақат соат учдан ошгандагина Алексей Александровичнинг ёнига кирди.

VIII

Алексей Александрович ибодатдан қайтгандан сўнг эрталабки вақтини номерида ўтказди. Эрталаб иккита иши бор эди: биринчиси, ўзга миллат халқларининг Петербургга жўнаб кетаётган, лекин ҳозир Москвада бўлган вакиллари қабул қилиши ва жўнатиши; иккинчиси эса, адвокатга ваъда қилган хатни ёзиши керак эди. Вакиллар, гарчи Алексей Александрович ташаббуси билан чақирилган бўлсалар ҳам, кўпгина ўнғайсизлик туғдирар, ҳатто хатарли ҳам эди. Алексей Александрович уларни Москвада учратгани учун жуда ҳам қувонди. Бу ваколат аъзолари ўз роллари ва

бурчлари тўғрисида қилча ҳам тушунчага эга эмасдилар. Улар соддалик билан бурчларини ўз эҳтиёжларини ҳамда ҳозирги аҳволларини айтиб беришдан ва ҳукуматдан ёрдам сўрашдан иборат деб ишонишар, лекин баъзи арз-додлари ва талаблари душман партиясини қўллаб-қувватлашини, шунинг учун бутун ишни расво қилишлари мумкинлигини заррача ҳам тушунмас эдилар. Алексей Александрович улар билан узоқ овора бўлди, қўлларига дастуриламал ёзиб бериб, бундан бир қадам ҳам четга чиқмаслик кераклигини таъкидлади, уларга жавоб бергандан сўнг, вакилларни тегишли жойларга юбориш учун Петербургга бир неча хат ёзди. Бу масалада энг катта ёрдамчи графиня Лидия Ивановна бўлиши керак эди. У вакилларни йўлга солиш ишида мутахассис ҳисобланар, бу хил ишларни бажаришда, вакилларга йўл-йўриқлар кўрсатишда ҳеч ким унинг олдида ип эшолмасди. Алексей Александрович бу мактубни тугатгандан сўнг адвокатга хат ёзди. У заррача ҳам иккиланиб ўтирмасдан бутун ишни адвокатнинг ихтиёрига топширди. Конвертга Вронскийнинг Аннага ёзган уч парча хатини ҳам солиб юборди; бу хатлар Аннадан тортиб олинган портфелдан топилган эди.

Алексей Александрович оиласига минбаъд қайтмаслик нияти билан уйдан чиқиб кетгандан буён, адвокатнинг олдига бориб, ўз ниятини ҳеч бўлмаса ўшанга айтгандан буён, айниқса, бу ҳаётини ишни қоғозбозликка айлантиргандан буён кун сайин қасд қилган ишига қўниқиб борди ва бу ниятининг бажарилиш имконини равшанроқ кўрадиган бўлди.

У адвокатга ёзган хатини конвертга солиб турганда, Степан Аркадьичнинг шанғиллаган овози эшитилди. Степан Аркадьич эса Алексей Александровичнинг хизматкори билан «кириб айт!» деб жанжал қилаётган эди.

«Бари бир, – деб ўйлади Алексей Александрович, – бир жиҳатдан яхши ҳам бўлди: синглисига бўлган ҳозирги

муносабатимни айтаман-у, нима учун уникага бормас-лигимни шу билан билдираман».

Алексей Александрович қоғозларини йиғиштирди-да, уларни папкасига солиб туриб, баланд овозда:

– Қўйвор! – деб қичқирди.

Ўзини қўймаган хизматкорга Степан Аркадьичнинг:

– Ана кўрдингми, тагин ёлғон гапирасан-а, уйда экан-ку, – деган овози эшитилди, кейин йўл-йўлакай пальтосини ечиб, ўзи хонага кириб келди. – Эй, жуда яхши бўлди-да сени топганим! Энди умид қиламанки... – деб Степан Аркадьич қувониб гапира кетди.

Алексей Александрович меҳмонни ўтиришга таклиф қилмай, тик турган ҳолда, совуққина қилиб:

– Боролмайман, – деди.

Алексей Александрович ўзи ажралиш масаласини қўзғаган хотинининг акаси билан совуқ муомалада бўлиш фикрига тушган бўлса ҳам, лекин Степан Аркадьичнинг қалбидан меҳри-шафқат дарёси тошиб чиқаётганини назардан қочирган эди.

Степан Аркадьич чақнаган маъсум кўзларини катта очиб:

– Нега боролмас экансан? Нима демоқчисан? – деб ҳайрат билан французчалаб сўради. – Йўқ, ваъда қилгансан, тамом. Ҳаммамиз сени келасан деб кутиб ўтирибмиз.

– Боролмайман дейиш билан шуни айтмоқчиманки, ўртамизда бўлган қариндошчилик алоқаси энди узилиши керак.

– Нега? Яъни нима сабабдан? Нима учун? – деди кулимсираб туриб Степан Аркадьич.

– Шунинг учунки, сизнинг синглингиз, менинг хотиним билан ажралиш масаласини қўзғаяпман. Мени шундай қилишга...

Лекин Алексей Александрович сўзини тамомламай, Степан Аркадьич: «Воҳ» деди-ю, курсига ўзини ташлади. Каренин бундай қилади деб ҳеч кутмаган эди.

– Йўғ-э, Алексей Александрович, бу қанақа гап! – деб қичқирди Облонский, шунда юзида изтироб аломати кўринди.

– Тўғриси шу.

– Кечир мени-ю, лекин бундай бўлишига ишонмайман, ишона олмайман ҳам...

Алексей Александрович айтган сўзларнинг ўзи кутганича таъсир қолдирмаганини, энди гапни очиқ айтиш зарурлигини, гапни ҳар қанча очиб айтганда ҳам, бари бир, қайнисига бўлган муносабати ўзгармаслигини сезиб, ўтириб олди.

– Ҳа, мен ажралишни талаб қиладиган бир аҳволга тушиб қолдим, мен бунга мажбурман, – деди.

– Менинг айтадиган бир гапим бор, Алексей Александрович. Сенинг ажойиб, инсофли одамлигингни биламан, Аннанинг ҳам (кечирасан, мен Анна тўғрисидаги фикрларимни ўзгартира олмайман) ажойиб, дилбар хотинлигини биламан, шунинг учун, кечирасан, бу нарсаларга ҳеч ишона олмайман. Бунда бир англашилмовчилик бўлиши керак, – деди Степан Аркадьич.

– Қани энди, фақат англашилмовчиликнинг ўзи бўлса...

– Шошма, тушундим, – деб Степан Аркадьич унинг сўзини бўлди, – ҳа, албатта... фақат, шошилмаслик керак. Сира ҳам, сира ҳам шошилмаслик керак!

– Мен ҳам шошилганим йўқ, – деди Алексей Александрович совуққина қилиб, – иннайкейин, бундай ишларни биров билан маслаҳатлашиб ҳам бўлмайди. Қарорим қатъий.

Степан Аркадьич оғир хўрсиниб:

– О, бу жуда даҳшатли нарса-ку! – деди. – Сенинг ўринингда бўлсам, бир иш қилардим, Алексей Александрович. Ёлвориб сўрайман, қил шуни! – деди у. – Фаҳмимча, ҳали иш бошланмаган. Ишни бошлашдан олдин менинг хотиним билан бир кўриш, гаплашиб кўр. Хотиним Аннани ўз синглисидай яхши кўради, сени ҳам яхши кўради, ўзи

жуда аломат хотин. Худо ҳақи, гаплашиб кўр! Шу тўғрида менга бир оғайнигарчилик қил, ёлвориб сўрайман!

Алексей Александрович ўйланиб қолди, Степан Аркадьич эса унга раҳми келиб, сукунатни бузмай, қараб турди.

– Хотинимнинг олдига борасан-а?

– Қайдам. Шунинг учун ҳам сизларни йўқламаган эдим. Алоқамиз ҳар ҳолда ўзгариши керак, деб ўйлайман.

– Нима учун? Мен бунга бирон сабаб борлигини кўрмайман. Ўртамиздаги қариндошлик алоқамиздан ташқари, мен ҳамма вақт сенга нисбатан дўстлик қилиб келганман, сенда ҳам менга нисбатан шундай ҳис бор, деб ўйлашга ижозат бер... Ундан кейин, бир-биримизни астойдил ҳурмат қилиб келганмиз, – деди Степан Аркадьич, унинг қўлини қисиб туриб. – Агар энг ёмон тахминларинг тўғри бўлганда ҳам, томонларнинг унисини ҳам, бунисини ҳам қораламайман, қоралашни уҳдамга ҳам олмайман, шу сабабли, алоқамизнинг нима учун ўзгариши кераклигига сабаб ҳам тополмайман. Энди илтимос, айтганимни қил, хотинимга учра.

– Лекин бу масалага ҳар хил кўз билан қараймиз, – деди Алексей Александрович совуққина қилиб. – Хайр, майли, бу гапларни бас қилайлик.

– Шошма, нима учун бормайсан? Ҳеч бўлмаса бугун тушликка бор, хўпми? Хотиним сени кутиб ўтирибди. Жон Алексей Александрович, боргин. Ҳаммасидан ҳам, хотиним билан бир гаплашиб ол. Жуда ажойиб хотин у. Худо ҳақи, тиз чўкиб ёлвораман!

Алексей Александрович бир хўрсиниб олгандан сўнг:

– Агар боришимни жуда ҳам хоҳласанглар, хўп, борсам борай, – деди.

Кейин, гапни бошқа ёққа айлантириб юбориш учун, икковларини ҳам қизиқтирган нарсани – Степан Аркадьичнинг ҳали ёши қайтмаган, лекин бирдан шундай баланд мартабага минган янги бошлиғини суриштирди.

Алексей Александрович граф Аничкинни бурунлари ҳам ёмон кўриб, кўп масалаларда у билан келишмай келган бўлса ҳам, лекин ҳозир хизматчиларгина тушунадиган бир ҳисдан, яъни хизматида мағлубиятга учраган кишининг хизматда юқори мартабага кўтарилган кишига бўлган адоватидан ўзини тия олмади.

Алексей Александрович заҳарли бир истехзо билан:

– Ҳўш, кўрдингми уни? – деб сўради.

– Бўлмаса-чи, кеча ўзи ҳам маҳкамага келди. Афтидан, ишни жуда яхши биладиган, серҳаракат кишига ўхшайди.

– Ҳа-ҳа, лекин ҳаракати нимага қаратилган? – деб сўради Алексей Александрович. – Янги иш қилишгами ёки қилинган ишларни бузиб, бошқатдан қилишгами? Давлатимизнинг бир бахтсизлиги бўлса, у ҳам маъмуриятдаги қоғозбозлик, сенинг бошлиғинг бўлса бу маъмуриятнинг кўзга кўринган арбобларидан.

– Ростини айтсам, нимасини қоралашни билмайман. Ҳаракати нимага қараганлигидан хабарим йўқ, лекин билган битта нарсам шуки – ажойиб одам, – деб жавоб берди Степан Аркадьич. – Ҳозиргина олдига кириб чиқдим, ростдан ҳам жуда ажойиб одам экан. Бирга нонушта қилишдик, иннайкейин, биласанми нимани ўргатдим? Винони апельсин билан ичишни ўргатдим. Одамнинг ичини муздек қилади. Қизиқки, ҳеч қачон бунақа қилиб ичмаган экан. Ўзига ҳам роса ёқди-да. Ростини айтсам, яхши одам.

Степан Аркадьич соатига қаради.

– Вой-бў, соат тўртдан ошиб кетибди-ку, ҳали яна Долговушинникига ҳам боришим керак! Шундай қил, барака топкур, тушликка етиб бор. Бормасанг, хотиним билан мени жуда ёмон хафа қиласан, ҳа!

Алексей Александрович қайнағасини боя кутиб олгандан бутунлай бошқача қилиб кузатди.

– Ваъда қилдимми – бораман, – деди у мунгли товуш билан.

– Ишонавер, айтганим чиқади, умид қиламан, пушаймон бўлмайсан, – деб Степан Аркадьич кулимсираб туриб жавоб қилди.

Степан Аркадьич йўл-йўлакай пальтосини кийиб кетаётиб, қўлини лакейнинг бошига уриб олди-да, қаҳ-қаҳ уриб чиқиб кетди.

– Соат бешда, сюртукда, шундай бўлсин! – деб яна бир марта қичқирди, эшик оғзига қайтиб келиб.

IX

Уй эгасининг ўзи соат бешдан ошиб, баъзи меҳмонлар келгандан кейингина етиб келди. У эшик олдида бир-бирлари билан тўқинишиб қолган Сергей Иванович Кознишев ва Песцов билан бирга кириб келди. Облонскийнинг таъбирича, булар Москва зиёлиларининг иккита энг зўр вакили эди. Иккови ҳам характерлари, ҳам ақллари жиҳатидан ҳурматли кишилар эди. Улар бир-бирларини ҳурмат қилишса ҳам, лекин деярли ҳамма масалада бир-бири билан келишолмасдилар, бунинг сабаби қарама-қарши оқимга мансуб бўлганликларида эмас, балки бир лагерь кишилари (душманлари уларни бир-бири билан аралаштириб юборар эди) бўлганларида эди, лекин бу лагерда уларнинг ҳар бири ўзига хос хусусиятга эга эди. Ярим мавҳум масалаларга доир фикрлардаги қарама-қаршилиқ муросасозликка қарши нарсга бўлгани учун, уларнинг фикрлари ҳеч маҳал бир-бирига тўғри келмас, бир-бирларига аччиқ қилмасдан, бири иккинчисининг ҳеч тузалмайдиган хатосига шунчаки қулибгина қўйишга ўрганиб қолишган эди.

Степан Аркадьич орқаларидан етиб келганда, улар об-ҳаво тўғрисида гаплашиб эшикдан кириб келишаётган эди. Меҳмонхонада Облонскийнинг қайнатаси князь Александр Дмитриевич, ёш Шчербацкий, Туровцин, Кити ва Каренин ўтиришган эди.

Степан Аркадьич меҳмонхонанинг усиз ҳувиллаб турганлигини дарҳол пайқади. Дарья Александровна маросимларда киядиган кулранг шойи кўйлагида ясаниб турган бўлса ҳам, афтидан, болалар бўлмасида ёлғиз овқат қилишлари керак бўлган болалари билан овора бўлиб, эрининг ҳалигача келмаганидан хавотирга тушган, меҳмонларга яхши қарай олмаган кўринарди. Князь ибораси билан айтганда, ҳамма меҳмонга келган поп аёллар сингари ўтирар, бу ерга қандай келиб қолганларига ҳайрон бўлишиб, жим ўтирмаслик учун зўрма-зўраки гаплашиб ўтирардилар. Кўнгилчан Туровцин, афтидан, ўзини нобоп жойга тушиб қолгандай ҳис қилаётган бўлса керак, Степан Аркадьични кўрганда дурдоқ лабларида пайдо бўлган жилмайиш: «Эй, оғайни, мени ақлли одамлар билан ўтқазиб қўйиб роса бопладинг-да! Менга ичиш бўлса-ю *Chateau des fleurs* бўлса бас, жоним киради» деяётгандай бўларди. Қари князь, порлаб турган кўзларининг қири билан Каренинга қараб, жимгина ўтирган эди, Степан Аркадьич унинг кўз-кўз қилиш учунгина меҳмонга чақириладиган бу давлат арбобини битта сўз билан адабини бериб қўйишни ўйлаб қўйганлигини пайқади. Кити Константин Левин кириб келганда қизариб кетмаслик учун ўзини маҳкам тутиб эшикка қараб ўтирарди. Каренин билан таништириб қўйилмаган ёш Шчербацкий ўзини бунга парво қилмаслигини кўрсатишга тиришарди. Карениннинг ўзи эса Петербург одатига кўра хонимлар билан бирга қилинадиган тушликка фрак кийиб, оқ галстук тақиб келган эди, Степан Аркадьич унинг берган сўзи устидан чиқиш учунгина келганлигини, бу одамлар орасида ўтириш билан оғир бир бурчни ифода этаётганлигини юзидан пайқади. Степан Аркадьич келгунча ҳамма меҳмонларни музлатиб қўйган, совуқчиликка сабаб бўлган бош айбдор худди шунинг ўзи эди.

Степан Аркадьич меҳмонхонага кирди-ю, ҳамма вақт кечикиб, йўқ бўлиб кетган кезларида ҳар доим унга баҳона бўлган ва уни балолардан қутқазган бир князь

ушлаб қолганлигини айтиб узр сўради-да, бир зумда ҳаммани бир-бири билан таништириб чиқиб, Алексей Александрович билан Сергей Кознишев ўртасига Польшани руслаштириш мавзуини ташлаб қўйди; бу мавзуга учови бараварига чанг солди. Туровцинни елкасидан қоқиб қўйиб, қулоғига бир кулгили нарсани айтди-ю, уни хотини билан князь ёнига ўтказди. Кейин Китига бугун жуда ҳам очилиб кетганлигини айтиб, Шчербацкийни Каренин билан таништириб қўйди. Бир дақиқа ичида бу жамоат хамирини шу қадар қориштириб ташладики, меҳмонхона ари инига айланиб, ҳамма ёқни ғовур-ғувур босиб кетди. Фақат Константин Левингина йўқ эди. Лекин йўқлиги яхши бўлди, чунки Степан Аркадьич емакхонага чиқиб қараса портвейн билан хересни Леведан эмас, Депредан олиб келишибди, Степан Аркадьич даҳшатга тушди. У кучерни дарҳол Левета юборишни буюриб, яна меҳмонхонага қараб юрди.

Емакхонада Константин Левин дуч келди.

– Кечикканим йўқми?

– Сенинг кечикмаган вақтинг ҳам бўлганми? – деди Степан Аркадьич, қўлтиғидан олиб.

Левин қўлқопи билан шапкасидаги қорларни қоқиб туриб:

– Меҳмонинг кўпми? Кимлар бор? – деб сўради беихтиёр қизариб.

– Ҳаммаси ҳам ўзимизга қарашли одамлар. Кити ҳам шу ерда. Юр, Каренин билан таништириб қўйай.

Степан Аркадьич ўзининг либерал эканлигига қарамай, Каренин билан танишиш ҳар қандай кишига манзур бўлишлигини биларди, шунинг учун улфатларига ана шу нозик меҳмонни кўз-кўз қиларди. Лекин Константин Левин ҳозирги дақиқада бу танишишдан завқланадиган ҳолатда эмас эди. Вронский билан учрашган ва хотирасида сақланиб қолган ўша кечадан бери (агар катта йўлда кўрган биргина дақиқаси ҳисобга олинмаганда) Китини

кўрмаган эди. Китини бугун шу ерда кўришни бутун қалби билан сезиб турарди. Лекин миясидаги фикрларига нуқта солиб қўймаслик учун ўзини зўр бериб буни сезмаганга соларди. Мана энди Китининг шу ердалигини эшитганда, бирдан шу қадар қувониб кетди, айна замонда шу қадар ваҳимага тушиб қолдики, нафаси бўғзига тикилди. Айтадиган гапини айтолмай қолди.

«Қанақа, қанақа бўлиб қолди экан? Аввалгидақамикан ё каретада кўрганимдақамикан? Борди-ю, Дарья Александровнанинг гапи тўғри бўлса-чи? Нега ҳам тўғри бўлмасин?» деб ўйларди у.

Левин зўр қийинчилик билан:

– Кел, мени Каренин билан таништириб қўй, – деди-ю, шиддатли, қатъий одимлар билан меҳмонхонага кириб, уни кўрди.

У илгаридақа эмас эди, каретадагидақа ҳам эмас эди, бутунлай бошқача эди.

У кўркувда, ваҳимда, хижолатда эди, шу туфайли янада латофатли эди. У Левинни меҳмонхонага кирган лаҳзада кўрди. У Левинни кутарди. Левинни кўрганда қувонди ва қувонганидан шу қадар уялиб кетдики, Левин уй бекасининг ёнига борганда, сўнгра унга яна қараганда, ўзига, Левинга ва ҳамма нарсани кўриб турган Доллига у ўзини тутолмай, ҳозиргина йиғлаб юборадигандек кўриниб кетди. Кити қизарди-бўзарди, яна қизарди ва Левиннинг ўз ёнига келишини кутиб, лаблари хиёл қалтираб, шамдек қотиб қолди. Левин унинг ёнига келди, бош эгиб таъзим қилди, сўнгра индамасдан қўлини чўзди.

Агар лабларининг хиёл титраши бўлмаса, кўзларини қоплаган ва унга жило бериб турган намлик бўлмаса, оғзидан қуйидаги сўзлар чиққанда, табассуми осойишта кўринган бўлар эди.

– Кўришмаганимизга неча вақтлар бўлди-я! – деди-ю Кити, шиддатли бир қатъият билан унинг қўлини ўзининг совуқ қўли билан қисди.

Левин бахт табассуми билан чарақлаб:

– Сиз мени кўрганингиз йўқ, лекин мен сизни кўрганман, – деди. – Темир йўлдан Ергушовога кетаётганингизда кўрганман.

– Қачон? – деб ажабланиб сўради Кити.

Левин қалбидан тошиб чиқаётган бахт замзами бўғзига тиқила бошлаганини сезиб:

– Сиз Ергушовога кетаётган эдингиз, – деди. Кейин: «Аллақандай номуносиб нарсa ҳақидаги фикрларимни бу ифбатли меҳрибон хилқатга нисбат беришга қандай журъат этдим! Ҳа, Дарья Александровна айтган нарсалар ҳам тўғрига ўхшайди», деб ўйлади.

Степан Аркадьич Левинни қўлидан ушлаб, Каренининг ёнига олиб келди.

– Рухсат этинглар, таништириб қўяй, – деди-ю Степан Аркадьич уларнинг номларини айтди.

Алексей Александрович Левиннинг қўлини қисиб туриб:

– Яна кўришганим учун жуда хурсандман, – деб қўйди совуққина қилиб.

Степан Аркадьич ажабланиб:

– Ия, танишмисизлар? – деб сўради.

– Вагонда уч соат бирга ўтирганмиз, – деди Левин кулимсираб, – кейин худди маскараддан чиққандай, бир-биримизга қизиқиб чиқдик, ҳар ҳолда, мен шундай ҳолатда эдим.

– Шунақами! Буюрсинлар, – деди Степан Аркадьич, емакхона томонга ишора қилиб.

Эркаклар емакхонага чиқишиб, тамаддилар, олти нав ароқ, кумуш куракчали ва куракчасиз олти нав пишлоқ, икра, шўр балиқ, ҳар хил консервалар, француз булкалари тўғралган ликобчалар қўйилган стол ёнига келишди.

Эркаклар ҳидлари димоғларга урилайётган ароқлар билан закускалар ёнида туришар ва Сергей Иванович Кознишев, Каренин ҳамда Песцов ўртасида Польшани рус-

лаштириш масаласи устида давом этаётган суҳбат овқат кутиб турганлари учун секин-секин пасайиб борарди.

Мавҳум ва жиддий мунозарани тўхтатиш учун суҳбатни аския билан тугатишда ва шу билан суҳбатдошларининг кайфларини ўзгартириб юборишда Сергей Ивановичга тенг келадиган одам йўқ эди, у ҳозир ҳам шундай қилди.

Алексей Александрович, рус маъмурияти томонидан жорий қилиниши керак бўлган олий принциплар натижасидагина Польшани руслаштириш мумкин деб даъво қиларди.

Песцов бир хил халқ жуда тигиз жойлашгандагина бошқа халқни ўзига сингдириб юбора олади, деб туриб олди.

Кознишев у даъвога ҳам, бу даъвога ҳам фақат ҳадларидан ошиб кетмаслик шарти билан қўшиларди. Улар меҳмонхонадан чиқишаётганда, суҳбатга якун яшаш учун, Сергей Иванович кулимсираб туриб бундай деди:

– Шу сабабли, бошқа миллат халқларини руслаштириш учун битта йўл бор: кўпроқ бола туғдириш. Мана шу масалада укам икковимиз ҳаммадан ёмонроқ ҳаракат қиляпмиз. Хотинли жаноблар, сизлар эса, айниқса сиз, Степан Аркадьич, жуда яхши ватанпарварлик кўрсатяпсизлар, нечта болангиз бор? – у меҳр билан кулимсираб уй эгасидан сўради-да, иккинчи бўш қадаҳчани келтириб унга тутди.

Ҳамма кулди, айниқса Степан Аркадьич шарақлаб кулиб юборди. Кейин оғзидаги пишлоқни чайнаб ва ўзига тутилган бўш қадаҳчага аллақандай махсус навли ароқдан қуйиб туриб:

– Ҳа, мана бу энг яхши йўл! – деди. Суҳбат шу ҳазил билан хотима топди.

– Мана бу пишлоқ ёмон эмас. Марҳамат! – деярди уй эгаси. Кейин чап қўли билан Левиннинг пайларини ушлаб кўриб: – Нима бало, яна гимнастика билан машғул бўлдингми? – деб сўради. Левин кулимсираб, пайларини таранглатган эди, Степан Аркадьичнинг бармоқлари та-

гидан, нафис мовут сюртугининг энги остидаги пўлатдай бикир мушаклари дўппайиб чиқди.

– Пўлат-а, пўлат! Қойил!

Ов тўғрисида энг муҳмал тушунчага эга бўлган Алексей Александрович юпқа қилиб кесилган юмшоқ нонга пишлоқ қўя туриб:

– Менингча, айиқни овлаш учун, одамда ҳам зўр куч бўлиши керак, – деди.

Левин кулимсиради.

– Ҳеч қандай куч керак эмас. Аксинча, айиқни ёш бола ҳам ўлдириши мумкин, – деди Левин, кейин уй бекаси билан газак столига яқинлашиб келаётган хонимларга хиёл бош эгиб, ўзини четга олди.

Кити ҳадеб сирганиб кетаверган силлиқ қўзиқоринни санчиқ билан илиб олишга тиришиб ва ичидан оппоқ қўли кўриниб турган кружеваларини силкитиб туриб:

– Сиз айиқ ўлдирган эмишсиз, ростми? – деб сўради. Кейин чиройли бошини унга сал ўгириб, кулимсираб илова қилди: – Сиз томонда айиқлар ҳам борми?

Китининг айтган сўзларида ғайриоддий бир нарса йўқдек кўринса ҳам, лекин у бу сўзларни айтиб турганда, ҳар бир садосида, лаблари, кўзлари ва қўлларининг ҳар бир ҳаракатида Левин учун сўз билан ифода қилиб бўлмайдиган нақадар ажойиб маънолар бор эди! Бунда узр сўраш ҳам, унга ишонч ҳам, навозиш, нозланиб кўрқа-писа эркаланиш ҳам, ваъда ҳам, умид ҳам, Левин ишона олмаслиги мумкин бўлмаган ва уни бахт ришталари билан бўға бошлаган севги ҳам бор эди.

– Йўқ, Тверь губерниясига борган эдик. У ёқдан келаётиб, вагонда сизнинг қайнағангиз ёки қайнағангизнинг куёви билан учрашиб қолдик, – деди Левин кулимсираб. – Ўзи ҳам жуда қизиқ учрашув бўлди.

Кейин бутун кечаси билан ухламаганини, Алексей Александровичнинг купесига пўстинда бостириб кирганини қизиқ қилиб айтиб берди.

– Кондуктор менинг устимдаги кийимимни кўриб, оташкуракда қимчиб чиқариб ташламоқчи бўлди, лекин мен баландпарвоз сўзларни ишлата бошладим, иннай-кейин... сиз ҳам, – деди Каренинга қараб ва унинг номини эсидан чиқариб, – олдин қисқа пўстинимни кўриб чиқариб ташламоқчи бўлдингиз, хайрият, кейин ёнимни олдингиз, бунинг учун сиздан жуда миннатдорман.

Алексей Александрович бармоқларининг учини дастрўмолчаси билан артиб туриб:

– Умуман, жой танлашда йўловчиларнинг ҳуқуқи жуда ҳам ноаниқ, – деди.

– Менинг тўғримда тараддудга тушиб қолганлигингизни пайқаб қолдим, – деди Левин, мулойимлик билан кулимсираб, – кейин пўстиним қолдирган таассуротни юмшатиш учун дарров оқилона суҳбат бошлаб юбордим.

Сергей Иванович уй бекаси билан гаплашиб туриб, бир қулоғи билан укасининг гапларига қулоқ солаётган эди, укасига бир олайиб қаради-ю: «Унга бугун нима бўлди? Жуда дадил-ку», деб ўйлади. Левин ўзида қанот пайдо бўлганини сезиб турганидан акасининг хабари йўқ эди. Левин ўз сўзларини Кити эшитиб турганлигини, бунини эшитишдан ҳузур қилаётганлигини пайқарди. Ҳозир унинг ақлини олган нарса фақат шу эди. Фақат бу хонадагина эмас, балки бутун оламда ўзию Китидан бошқа ҳеч ким қолмаган эди (унинг ҳаёти буюк эътибор ва маъно касб этган эди). У ўзини бошни гангитадиган баландликда ҳис этар, анави меҳрибон, дилбар Каренинлар, Облонскийлар ва бутун дунё эса унга пастда, жуда узоқда кўринарди.

Степан Аркадьич заррача ҳам сездирмасдан, уларнинг юзларига ҳам қарамасдан, худди бошқа жой йўқдек, Левинни Китининг ёнига ўтқазиб қўйди.

– Қани, бўлмаса сен шу ерга ўтира қол, – деди у Левинга.

Овқатлар ҳам яхши, идиш-оёқлар ҳам соз эди. (Степан Аркадьич яхши идиш-оёқларга ишқибоз эди). Мари Луиз деб аталадиган шўрва оғизларда қоларди, оғизда эриб кетадиган майда сомсалар таърифдан ташқари эди. Оқ

галстук тақиб олган иккита лакей билан Матвей овқатларни шарпасиз келтириб, чурқ этмай, эпчиллик билан виоларни қуйиб туришарди. Зиёфат моддий жиҳатдан муваффақиятли эди, ғайри моддий жиҳатдан эса яна ҳам соз бўлди. Суҳбат гоҳ умумий, гоҳ хусусий мавзуларда сира тинмай давом қилди, овқат охирига бориб шу қадар қизиб кетдики, эркаклар столдан туришганда ҳам гаплари тўхтамади, ҳатто Алексей Александрович ҳам жонланиб кетди.

Х

Песцов охиригача мунозара қилишни яхши кўрарди, Сергей Ивановичнинг сўзларидан қаноатланмаган, бунинг устига, ўз фикрининг тўғри эмаслигини ҳам сеза бошлаган эди. Шунинг учун, шўрва ичиб ўтиришганда Алексей Александровичга юзланиб:

– Мен ҳеч қачон аҳолининг фақат тиғизлигигина масалани ҳал қилади, деб ўйлаган эмасман, – деди, – лекин бунда принцип эмас, асосларни назар-эътиборга олиш керак.

Алексей Александрович шошмасдан, бўшашиб туриб жавоб қилди:

– Назаримда, иккови ҳам бир нарса. Менинг фикримча, бошқа халққа олий тараққиётга эга бўлганларгина таъсир ўтказа олади, қайсики...

– Ҳамма гап шундаки, – деб Песцев ўзининг йўғон товуши билан гапни бўлиб қўйди, у ҳамма вақт фикрини айтишга шошилар ва ҳамма вақт жон-жаҳди билан гапирарди, – олий тараққиёт деб нимани тахмин қилиш керак? Инглизлар, французлар, немисларнинг қайси бири тараққиётнинг олий поғонасида? Ким кимни ўз миллатига сингдириб олади? Кўриб турибмизки, Рейн французлашиб қолди, ҳолбуки, немислар улардан паст эмас! – деб қичқирди у. – Бунда бошқа бир қонун бор!

Алексей Александрович қошларини хиёл кўтариб:

– Назаримда, устунлик ҳамма вақт чинакам таълим томонда бўлиши керак, – деди.

– Ҳўп, лекин чинакам таълимнинг белгилари деб нималарни тушунишимиз керак? – деди Песцов.

– Фикримча, белгилари маълум, – деб қўя қолди Алексей Александрович.

– Унинг белгилари жуда ҳам маълум деб айтиб бўладими? – деб Сергей Иванович нозик бир табассум билан гапга аралашди. – Фақат соф классик таълимгина ҳақиқий таълим бўла олади, мен бунга тан бераман, лекин биз тарафларнинг қаттиқ талашиб-тортишаётганларини кўриб турибмиз, демак, қарши лагернинг ўз фойдаси учун кучли далиллари бўлиши мумкинлигини инкор қилиб бўлмайди.

– Классиксиз, Сергей Иванович. Қизилидан бўлсинми? – деди Степан Аркадьич.

Сергей Иванович, стаканни шиша оғзига тутиб туриб, ёш болага илинчоқлик қилаётгандек кулимсиради.

– Мен таълим беришнинг у хили тўғрисида ҳам, бу хили тўғрисида ҳам фикримни айтаётганим йўқ, – деди у, – фақат ҳар икки томоннинг ҳам кучли далиллари борлигини гапиряпман, – деб сўзини давом қилди Алексей Александровичга юзланиб. – Мен классик таълим олганман, аммо бу мунозарада шахсан ўз ўрнимни тополмайман. Реал фанлар олдида классик фанларга нима учун кўпроқ устунлик берилишининг равшан далилларини кўз олдимга келтиролмайман.

– Табиий фанларнинг ҳам педагогик тараққиётда ўшаларга ўхшаш таъсири бор, – деб Песцев гапни илиб кетди. – Масалан, астрономияни олинг, ботаникани олинг, умумий қонунлар системаси билан ҳайвонотни олинг!

– Мен бу фикрга тўла қўшилолмайман, – деб жавоб қилди Алексей Александрович. – Тилларнинг сарф-нахвини ўрганиш жараёнининг ўзи маънавий тараққиётга жуда ҳам самарали таъсир қилади, назаримда, буни эътироф қилмасдан бўлмайди. Бундан ташқари, классик ёзув-

чиларнинг таъсирлари ахлоқ-одоб масалаларида жуда зўр кучга эга бўлгани ҳолда, табиий фанларни ўқитиш ишлари замонамизнинг марази бўлиб келаётган зарарли, ёлғон таълимотлар билан қўшиб олиб борилаётибди, бу бир бахтсизликки, буни инкор қилиб бўлмайди.

Сергей Иванович бир нима демоқчи бўлган эди, Песцов дўриллаган товуши билан уни босиб кетди. У бу фикрнинг ноҳақлигини қизишиб исбот қилишга киришди. Сергей Иванович, мутлақо ғалаба қиладиган эътироз тайёрлаб қўйган бўлса керак, жимгина сўз навбатини кутиб турди.

Сергей Иванович нозиккина кулимсираб Каренинга юзланди-да:

– Лекин, – деди, – агар классик таълим томонида ҳозир сиз айтган одоб-ахлоқ *disons le mot*⁷⁸ – антинигилистик таъсир устунлиги бўлмаганда, у ё бу фанларнинг фойда ва ё зарарларини тарозига солиб тортиш қийин бўларди, қайси бирини маъқуллаш масаласи ҳам бу қадар тез, узил-кесил ҳал қилинмас эди, бу фикрга қўшилмасдан бўлмайди.

– Шубҳасиз.

– Башарти бу антинигилистик таъсир устунлиги классик фанлар томонида бўлмаганида, биз ҳар икки томоннинг ҳам далиллари устида кўпроқ ўйлаган, тарозига солиб тортиб кўрган бўлар эдик, – деди Сергей Иванович, назокат ила кулимсираб, – у оқимга ҳам, бу оқимга ҳам ихтиёр берган бўлар эдик. Лекин ҳозир биз бу классик таълимда нигилизм маразига қарши ҳаpdори кучи борлигини биламиз, шунинг учун ҳам бу дорини ўз беморларимизга дадил тавсия қиламиз... Нима, унда ҳаpdори кучи йўқми? – деб сўзини ҳазил-мутойиба билан тугатди.

Сергей Ивановичнинг ҳаpdори ҳақидаги гапи ҳаммани кулдирди, айниқса, боятдан бери қизиқ гапни кутиб ўтирган Туровцин хахолаб, қаҳ-қаҳлаб кулиб юборди.

⁷⁸ дангал айтайлик (франц.).

Степан Аркадьич Песцовни таклиф қилишда янглишмаган эди. Песцов бор ерда маъноли суҳбат бир дақиқа ҳам тўхтамас эди. Сергей Иванович суҳбатга ўз ҳазили билан энди хотима бериб ҳам эдики, Песцов яна дарҳол янги бир мавзуни кўтариб қолди.

– Ҳукуматда шундай фикр бор, дейилган гапга ҳам асло қўшилиб бўлмайди, – деди у. – Ҳукумат кўриладиган тадбирларнинг таъсирига лоқайд бўлган ҳолда умумий мулоҳазагагина суяниб иш кўrsa керак. Масалан, хотин-қизларга билим бериш масаласи зарарли деб ҳисобланиши керак эди, ҳолбуки ҳукумат хотин-қизлар учун курслар, университетлар очиб бераётибди.

Ана шундан кейин суҳбат дарров хотин-қизларга билим бериш мавзусига кўчди.

Алексей Александрович хотин-қизларга билим бериш масаласининг одатда хотин-қизлар эркинлиги тўғрисидаги масала билан аралаштириб юборилаётгани ва фақат шу сабабдангина бу тадбир зарарли деб ҳисобланиши мумкинлиги ҳақида фикр юритди.

– Аксинча, мен бу икки масалани бир-бири билан боғлиқ деб биламан, – деди Песцов, – бу фақат кўзга икки хил бўлиб кўринарди, холос. Хотин-қизлар маълумотлари етишмаганлиги орқасида ҳуқуқларидан маҳрум, маълумотлари етишмаганлиги эса ҳуқуқсизликдан келиб чиқади. Хотин-қизларнинг қуллиги шу қадар кучли, шу қадар эски бир қулликки, уларни биздан айириб турган ўртадаги гирдобни кўпинча пайқашни истамаймиз, буни эсдан чиқармаслик керак.

Сергей Иванович Песцовнинг сўзи тамом бўлгандан сўнг:

– Сиз ҳуқуқ тўғрисида гапирдингиз, – деди, – суд ишларида маслаҳатчи вазифасини эгаллаш, земство аъзоси бўлиш, идораларда раис бўлиб ўтириш ҳуқуқи, хизматга кириш, парламентга аъзо бўлиш ҳуқуқи...

– Шубҳасиз.

– Лекин хотин-қизлар камдан-кам учрайдиган бир истисно тариқасида бу ўринларни эгаллашганда ҳам, назаримда, «хуқуқ» сўзини сиз нотўғри қўлладингиз. Агар «вазифа» деганингизда, тўғрироқ бўларди. Суд маслаҳатчиси бўлиб ишлаганимизда ҳам, земство аъзоси бўлганимизда ҳам, телеграф амалдори бўлиб хизмат этаётганимизда ҳам биз ўзимизнинг вазифамизни адо этиб турибмиз десак, ҳар қандай одам бу гапимизга қўшилади. Шунинг учун гапнинг очиғини айтганда, хотин-қизлар вазифага муҳтож, мана буниси тамоман қонуний. Шунинг учун уларнинг эркаклар бошига тушган умумий ишга ёрдам бериш истакларига фақат хайрихоҳ бўлишгина мумкин.

– Тамоман тўғри, – деб тасдиқлади Алексей Александрович. – Улар бу вазифани уддалай оладиларми йўқми, менинг фикримча, масала фақат шунинг устида.

– Улар орасига маърифат тарқалганда, – деб Степан Аркадьич гап қотди, – албатта, уддалай олишади.

– Биз буним...

Гапга узоқ қулоқ солиб ўтирган князь, киноя билан кулиб турган кичкина кўзларини чақнатиб:

– Хўш, мақол-чи? – деди, – қизларим олдида айтаверсам бўлади: сочи узун...

– Негрлар озод қилинмасдан илгари улар тўғрисида ҳам худди шундай деб ўйлашарди, – деди жаҳли чиқиб Песцов.

– Мен хотин-қизларнинг янги вазифалар ахтаришига хайрон қоламан, – деди Сергей Иванович, – ҳолбуки биз эркаклар одатда бу хил нарсалардан ўзимизни олиб қочамиз.

– Вазифа – ҳуқуқ ва бойликнинг жўраси; ҳокимият – пул, шараф демакдир – хотин-қизлар шуларни қидиришади, – деди Песцов.

– Энагалик ҳуқуқини олганимда ҳам, менга ҳақ бермай, хотинларга ҳақ беришганини кўрсам, бари бир, жаҳлим чиқарди, – деди қари князь.

Туровцин хахолаб кулиб юборди. Сергей Иванович бўлса, бу гапни ўзи айтмаганига афсус еб қолди. Ҳатто Алексей Александрович ҳам кулимсираб қўйди.

– Эркак киши қандай энага бўла олади, – деди Песцов, – хотин киши...

– Йўқ, бир англиз кемада чақалоғини энага бўлиб эмизибди, – деди қари князь қизлари олдида бу пардасиз гапни айтишга тортинмай.

– Ўшандақа англизлардан чиққан энага қанча бўлса, хотин-қизлардан чиқадиған амалдорлар ҳам шунча бўлади, – деб айтди Сергей Иванович.

Степан Аркадьич Песцовга хайрихоҳлик кўрсатиш ва уни ҳимоя қилиш билан ҳамма вақт ўзи кўзда тутган Чибисовани эслаб:

– Шундайдир-у, лекин оиласи бўлмаған қиз нима қилиши мумкин? – деди.

Дарья Александровна, Степан Аркадьич қандай қизни назарда тутиб гапирганлигини пайқаған бўлса керак, қўққисдан гапга аралашиб, тажанглик билан:

– Агар ўша қизнинг ўтмишига яхшилаб қўз ташланса, у ҳолда бу қиз ўзига нозик иш топиши мумкин бўлған ўз оиласини ёки опасининг оиласини ташлаб кетганлигини кўрасиз, – деди.

– Лекин биз принцип устида, идеал устида гап талашиб ўтирибмиз, – деди Песцов, дўриллаган овози билан. – Хотин-қизлар эркин бўлиш, маърифатли бўлиш ҳуқуқини хоҳлашади. Улар бу нарсаларнинг имкони йўқлигини кўриб сиқилишади, эзилишади.

– Мен бўлсам, мени болалар уйига энага қилиб олишмаслигини билганим учун сиқилиб, эзилиб ётибман, – деди яна қари князь Туровциннинг кайфини чоғ қилиб, Туровцин кулги зўридан сарсабилни йўғон томони билан қайлага тушириб юборди.

XI

Умумий гуруннга Кити билан Левиндан бошқа ҳамма аралашиб ўтирди. Олдин, бир халқнинг иккинчи халққа ўтказадиган таъсири ҳақида гап кетаётганда, Левиннинг бу борадаги фикрлари беихтиёр миясига келган бўлса ҳам, лекин илгарилари ўзи учун ниҳоятда муҳим бўлган бу фикрлар, худди тушидагидек, миясидан лип-лип ўтар, энди унда заррача ҳам мароқ уйғотмас эди. Ҳеч кимга даркори бўлмаган бу нарсалар тўғрисида уларнинг жон куйдириб гап талашаётганлари Левинни ҳатто таажжублантирди. Уларнинг хотин-қизлар ҳуқуқи ва маърифати тўғрисидаги гаплари ҳам Китини худди ана шундай мароқлантириши керак эди. Чет элда орттирган дугонаси Варенькани, унинг бировга қарам бўлиб, оғир ҳаёт кечиришини эслаб, бу ҳақда неча марталаб ўйлаган, эрга тегмаса ўзининг бошига нималар тушишини неча марталаб ўйлаган, бу ҳақда опаси билан неча марталаб талашган эди! Ҳозир эса бу нарса уни заррача ҳам қизиқтирмасди. Уларнинг Левин билан ўзаро гаплари бор эди, гаплар эмас, балки уларни дақиқа сайин бир-бирига яқинлаштириб, улар қадам ташлаган номаълум бир истиқбол олдида қалбларини шодлик ваҳимаси билан тўлдириб бораётган аллақандай сирли бир муносабат бор эди.

Олдин Левин Китининг, ўтган йили мени каретада қандай қилиб кўра олдингиз, деган саволига жавобан, пичан ўроғидан келаётиб, катта йўлда учратганини айтиб берди.

– Саҳар палласи эди. Сиз энди уйғонган бўлсангиз керак. Ойингиз бурчакда ухлаб ўтирган эканлар. Ажойиб бир тонг эди. Ўзим кетяпман-у: «Бу тўрт отлик каретада ким бор экан-а?» деб ўйлайман. Қўнғироқли тўрт азамат от ғизиллаб ўтаётганда, бирдан сиз кўриниб қолдингиз: деразага қарасам, каллапўшингизнинг боғичларини икки қўлингиз билан ушлаб, мана бундай ўтирибсиз,

бир нимани қаттиқ ўйлаб боряпсиз, – деди у кулимсираб.
– Қани энди, ўшанда нималарни ўйлаётганингизни билсам. Муҳим нарсамиди?

«Сочларим тўзғиб кетмаганмидикан-а?» деб ўйлади Кити, лекин бу тафсилотни хотирлаганда Левиннинг, лабларида мулойим табассум пайдо бўлганини кўриб, ўзи ўшанда қолдирган таассуротнинг, аксинча, жуда ҳам яхши эканлигини пайқади. Кити қизариб, хурсандлигидан кулиб юборди.

– Қаранг-а, ҳеч эсимда йўғ-а.

Левин Туровциннинг кулгидан ёш келган кўзларига ва силкиниб турган гавдасига ҳаваси келиб:

– Қандай яхши кулади-я? – деди.

– Уни кўпдан буён танийсизми? – деб сўради Кити.

– Қаёқда дейсиз!

– Чамамда, уни ёмон киши деб ўйласангиз керак, а?

– Ёмон эмас, паст одам!

– Ҳеч-да! Миянгиздан дарров қувинг бу фикрни! – деди Кити. – Мен ҳам илгари унинг тўғрисида худди шундай фикрда эдим, лекин у ниҳоятда дилкаш, меҳрибон одам экан. Қалби олтин.

– Қалбини қандай қилиб билдингиз?

– Биз у киши билан жуда қадрдон дўстмиз. Мен уни яхши биламан. Ўтган қиш... Сиз бизникига келиб кетганингиздан кейин, – деди Кити, гуноҳкор кишидай, айни замонда дилрабо бир табассум билан, – Доллининг ҳамма боласи скарлатина бўлиб қолди, ўшанда Туровцин бир кун йўқлаб келди. – Кити шивирлаб гапира кетди: – Биласизми, Туровцин Доллига шу қадар ачиндики, ўша ерда қолиб, опам билан бирга болаларга қараб юрди. Ҳа, опамларникида уч ҳафта туриб, болаларни худди энагадай парвариш қилди.

Кити опаси томонга эгилиб:

– Болалар касал бўлганда Туровциннинг боқишганини Константин Дмитриевичга айтиб беряпман, – деди.

Долли ўзи тўғрисида гапиришаётганини сезиб ўтирган Туровцинга қаради-ю, мулойимгина кулимсираб:

– Ҳа, жуда ажойиб, дилкаш киши! – деди.

Левин Туровцинга яна бир карра қаради-да, бу одамнинг дилкашлигини илгари фаҳхламаганига ҳайрон қолди. Кейин ҳозир ҳис қила бошлаган нарсаларини астойдил бўйнига олиб:

– Узр, узр, одамлар тўғрисида минбаъд ёмон фикр қилмайман! – деди.

ХII

Хотин-қизларнинг ҳуқуқлари ҳақида очилган мунозарада хонимлар олдида никоҳ ҳуқуқидаги тенгсизлик масаласига тегиб ўтилган эди. Тушлик маҳалида Песцов бу масалани неча қайталаб кўзғамокчи бўлса ҳам, Сергей Иванович билан Степан Аркадьич гапни астагина бошқа ёққа буриб юбориб туришди.

Овқатдан сўнг ўринларидан туришиб, хонимлар чиқиб кетганларидан сўнг, Песцов улар орқасидан эргашмай, Алексей Александровичга юзланди-да, тенгсизликнинг асосий сабабини сўзлаб кетди. Унинг фикрича, эру хотин ўртасидаги тенгсизлик шундан иборат эмиш-ки, хотиннинг вафосизлиги билан эрнинг вафосизлигини қонун ҳам, афкор омма ҳам бир хил жазоламас эмиш.

Степан Аркадьич шошиб-пишиб Алексей Александровичнинг ёнига келди-ю, папирос таклиф қилди.

Алексей Александрович ўзини хотиржам тутиб:

– Йўқ, чекмайман, – дегандан сўнг, бу мунозарадан ўзининг кўрқмаслигини атайин кўрсатмоқчи бўлгандек, Песцовга совуққина жилмайиб туриб мурожаат қилди.

– Бундай қарашнинг сабаби, менинг фикримча, масаланинг асл моҳиятида бўлиши керак, – деди у, кейин меҳмонхонага ўтиб кетмоқчи бўлди, лекин шу маҳал кутилмаганда Туровцин Алексей Александровичга мурожаат қилиб қолди.

Шампан виносидан ичиб анча жонланган ва жонига теккан сукунатни бузиш учун қачондан бери пайт пойлаб турган Туровцин:

– Прячников воқеасини эшитдингизми? – деб сўради.
– Вася Прячников, – деди яна, нам ва қизил лаблари билангина кулимсираб, у кўпроқ бош меҳмон Алексей Александровичга юзланиб гапирди. – Тверда Квитский билан дулда отишиб, рақибини ўлдирган эмиш, бугун менга шундай дейишди.

Ҳамма вақт майиб бўлган ерингни жўрттага уриб олишдан қўрққанингдек, Степан Аркадьич ҳам бугун гап нукул Алексей Александровичнинг оғриқ ерига бориб тегаётганлигини сезиб турарди. У куёвини бошлаб чиқиб кетмоқчи бўлган эди – бўлмади, Алексей Александровичнинг ўзи қизиқиб сўраб қолди:

– Прячников нимага дулда отишибди?

– Хотини тўғрисидан. Эркакча иш қилибди, азамат! Дулга чақирибди-ю ўлдирибди-қўйибди!

– Э! – деди парвосизгина Алексей Александрович қошларини кериб, кейин меҳмонхонага ўтиб кетди.

Долли салқин меҳмонхонада қўрқа-писа, табассум билан уни кутиб олиб, деди:

– Жуда хурсандман кирганингизга, сиз билан гаплашадиган гапим бор. Шу ерга ўтирайлик.

Алексей Александровичнинг керилган қошлари ўзига бепарволик тусини бериб турарди, у шу қиёфада Долли ёнига ўтириб, ясама бир табассум билан жилмайди.

– Шунинг учун ҳам сиздан узр сўраб дарҳол жўнамоқчи эдим, – деди у. – Эртага йўлга чиқишим керак.

Дарья Александровна Аннанинг гуноҳсизлигига қаттиқ ишонар, шунинг учун ҳам гуноҳсиз дугонасини пинагини бузмай ҳалок қилиш фикрига тушиб қолган бу совуқ, ҳиссиз кишига қарши қўзғалган ғзабидан қони қошиб, лаблари титрай бошлаганини ҳис қилиб ўтирар эди.

Долли унинг кўзларига дадил тикилиб:

– Алексей Александрович, – деди. – Мен сиздан Анна-ни сўровдим, жавоб бермадингиз. Аҳволи қандай?

Алексей Александрович унинг юзига қарамасданоқ:

– Саломат бўлса керак, Дарья Александровна, – деб жавоб қилди.

– Алексей Александрович, мени кечиринг, ҳақим йўқ, албатта... лекин Аннани мен ўз синглимдай яхши кўраман, ҳурмат қиламан, илтимос қиламан сиздан, ёлвориб сўрайман, ўртангизда нима гап бор? Уни нима тўғрида айблайсиз?

Алексей Александрович юзини тириштирди, кўзларини чала-чулпа юмиб, бошини солинтирди.

– Анна Аркадьевнага бўлган илгариги муносабатларимни нима учун ўзгартиришим зарур деб ҳисоблаганимнинг сабабларини эрингиз айтиб бергандир, деб ўйлайман, – деди у Доллининг кўзларига қарамай, лекин шу маҳал меҳмонхонадан ўтиб кетаётган Шчербацкийга норози бир назар ташлади.

Долли суяклари кўриниб турган кўлларини бетоқатланиб қисди-да:

– Бу нарсага ишонмайман, ишона олмайман! – деди. Кейин ўрнидан чапдаст туриб бориб, кўлини Алексей Александровичнинг енгига қўйди. – Бу ерда бизга ҳалақит беришади. Юринг бу ёққа, худо хайрингизни берсин.

Доллининг ҳаяжони Алексей Александровичга ҳам таъсир қилди. Ўрнидан туриб, Долли орқасидан индамай болалар дарсхонасига кирди. Улар қаламтарош билан кескилаб ташланган клёнкали стол ёнига келиб ўтиришди.

Долли унинг ўзидан олиб қочаётган кўзларига қарашга тиришиб:

– Бунга ишонмайман, ишонмайман! – деб айтди.

– Фактларга ишонмай бўлмайди, Дарья Александровна, – деди у фактларга сўзини бўрттириб.

– Айтинг ахир, нима қилиб қўйди? – деди яна Дарья Александровна. – Айтсангиз-чи, нима қилди ахир?

– Ўз бурчини оёқ-ости қилиб, эрига хиёнат этди. Ана унинг қилган иши, – деди Алексей Александрович.

Долли қўлларини чаккаларига тегизиб, кўзларини юмиб туриб:

– Йўқ, йўқ, бу бўладиган гап эмас! – деди.

Алексей Александрович қарорининг қатъийлигини унга ҳам, ўзига ҳам кўрсатиш учун фақат лаблари билангина совуққина кулимсираб қўйди, Доллининг бу оташин ҳимояси уни тараддудга солмаган бўлса ҳам, лекин ярасига туз сепди. Энди у жонланиброқ гапира бошлади.

Алексей Александровичнинг жаҳли чиқди, яна бурнини тортиб туриб:

– Хотиннинг ўзи эрига гапнинг очиғини айтгандан кейин, хато қилиш жуда қийин. Саккиз йиллик умрини, ўғил кўрганини хато деб эълон қилса-ю, янгидан ҳаёт бошлаш тилагини айтиб турса-ю, яна шубҳага ўрин қоладими! – деди.

– Аннадан гуноҳ содир бўлишини ақлимга сиғдира олмайман, бу нарсаларга ишонолмайман.

У энди Дарья Александровнанинг ҳаяжонланган шафқатли юзига рўй-рост қараб ва тили қичиб гапга тушиб кетди:

– Дарья Александровна! – деди. – Шубҳага ҳали ҳам ўрин бўлса, мен жон деяр эдим. Шубҳа билан яшаб юрган кезларим мен учун ҳар қанча оғир бўлса ҳамки, ҳозиргидан енгилроқ эди. Шубҳа билан ўтган кунларимда ҳали умидга ўрин бор эди, лекин энди умидим узилди, шундай бўлса ҳам, ҳамма нарсага шубҳа билан қарайман. Ҳамма нарсадан шу қадар шубҳаланаманки, ҳатто ўғлимдан ҳам нафратланаман, баъзан унинг ўз ўғлим эканига ҳам ишонмайман. Мен ниҳоятда бахтсизман.

Бу нарсани гапириб ўтиришнинг кераги ҳам йўқ эди. У Дарья Александровнанинг юзига қараганда, Долли унинг бахтсизлигини фаҳмлаб олди, ана шунда Доллининг раҳми келиб кетди, ўз дугонасининг гуноҳсизлиги тўғрисидаги ишончига ҳам дарз кетди.

– Оҳ! Қандай даҳшат, қандай даҳшат! Наҳотки ажралиш қарорингиз рост бўлса?

– Бундан бошқа чора қолмади. Ноилож шу қарорга келдим.

– Вой ноиложлик курсин, ноиложлик-э!.. – деди у кўзларига ёш олиб. – Йўқ, иложи йўқ эмас! – деди яна куйиниб.

– Бу хил қайғу аламнинг шуниси ёмонки, бошқа ҳар қандай жудоликда, ўлимда йиғлаб-сиқтаб бўлса ҳам кўникиб кетасизу, бунда ҳаракат қилишга мажбурсиз, – деди Алексей Александрович унинг ўйларини топгандек. – Бошингизга тушган хўрлик, ҳақирликдан қутулишингиз керак, уч калла бир қозонда қайнамайди.

Долли:

– Тушунаман, жуда яхши тушунаман, – деб бошини солинтирди. У ўзини, бошига тушган қайғу аламларни ўйлаб бир оз жим ўтиргандан сўнг бирдан бошини кўтарди-да, ёлворувчи бир адо билан қўлларини қовуштирди. – Шошманг! Ахир насронийсиз. Аннани ўйланг! Ташлаб кетсангиз, бечоранинг бошига нималар келишини ўйланг!

– Ўйлаганман, Дарья Александровна, жуда кўп ўйлаганман, – деди Алексей Александрович. Юзида қизил доғлар пайдо бўлди, хира кўзлари Доллига тикилди. Дарья Александровна энди бутун қалби билан унга ачина бошлади. – Менинг шарманда бўлганимни у ўз тили билан айтгандан кейин ҳам мен сиз айтган нарсани қилдим, ҳамма нарсани эскича қолдирдим. Тузалишига имкон бердим, уни қутқариб қолишга интилдим. Оқибат нима бўлди? Одоб андишага риоя қилишдан иборат бўлган энг осон талабимни ҳам бажармади, – деди қизишиб. – Ҳалок бўлишни хоҳламаган одамни қутқазиб қолмоқ мумкин, лекин табиати бутунлай бузилган, разолатга учраган киши учун ҳалокати бирдан-бир нажот бўлиб кўринса, унда нима қилмоқ керак?

– Ҳар нима бўлса ҳам, лекин талоқ қилиш керак эмас!
– деб жавоб берди Дарья Александровна.

– Ҳўп, бўлган гап шуми?

– Йўқ, бу бир даҳшат! У ҳеч кимга хотин бўлмайди, ҳалок бўлади!

Алексей Александрович елкалари билан қошларини кўтариб:

– Менинг нима иложим бор? – деди. Хотинининг сўнгги қилмишини эслаб шу қадар жаҳли чиқиб кетдики, яна суҳбат бошидаги сингари совуқ бўлиб олди. – Дард-кашлигингиз учун ғоят миннатдорман, лекин менга ижозат, – деди ўрнидан кўзғалиб.

– Йўқ, тўхтанг! Аннани ҳалок қилмаслигингиз керак. Шошманг, мен ўз шўримни гапириб бераман. Мен эрга тегдим, лекин эрим мени алдай бошлади, аламимга чи-долмай, рашким кўзғаб, ҳар нарсани ташлаб кетмоқчи бўлдим, ҳатто... лекин эс-ҳушимни йиғиштириб олдим, кимнинг ёрдами билан денг? Аннанинг. Анна мени қутқазиб қолди. Мана энди яхши яшаб турибман. Болалар ўсишяпти, эрим ўз оиласига қайтиб келди. Ўзининг ноҳақ иш қилганини сезиб, инсофга келди, яхшироқ бўлиб қолди – мен ҳам яшаб келяпман... Мен эримнинг гуноҳларини кечирдим, сиз ҳам кечиришингиз керак!

Алексей Александрович унга кулоқ солиб ўтирган бўлса ҳам, лекин сўзлари энди кор қилмасди. Кўнглида яна ўша талоқ қилишга қарор берган кунидаги ғазаб кўзғалган эди. У бир силкиниб олди-ю, чинқироқ, баланд товуш билан гапира бошлади:

– Афв этинг, гуноҳидан ўта олмайман, кечиришни ҳам истамайман, мен буни адолатсизлик деб биламан. Мен бу хотин учун қўлимдан келган ҳамма нарсани қилдим. У эса ҳамма нарсани оёқ ости қилиб балчиққа булғаб ташлади, бу унга одат. Мен золим эмасман, ҳеч қачон бировдан нафратланган эмасман, лекин ундан қалбимнинг бор кучи билан нафратланаман, бўшимга солган барча

шўри-ғавғолар учун ҳаддан ташқари нафратланганлигим сабабли гуноҳларини ҳам кечира олмайман! – деди у, овозида сезилиб турган аламли ёшлари билан.

Дарья Александровна хижолатпазлик билан:

– Ўзингиздан нафратланганларни севинг... – деб шивирлади.

Алексей Александрович нафратомуз жилмайди. У бу васиятни қачонлардан бери билса ҳам, лекин бошига тушган савдога буни татбиқ қилиб бўлмас эди.

– Ўзингиздан нафратланганларни севинг, дейилган-у, лекин ўзинг нафратланган одамни севиб бўлмайди. Дилингни хира қилдим, кечиринг. Ҳамманинг қайғуси ўз бошидан ошиб ётади! – Алексей Александрович ўзини қўлга олиб, вазмингина хайрлашди-ю, жўнаб кетди.

ХIII

Столдан туришганда, Левин Китига эргашиб меҳмонхонага кирмоқчи бўлди, лекин мулозаматининг бу қадар очиқ-сочиқлигидан Кити ўнғайсизликка тушиб қолмасмикан деб қўрқди. Шунинг учун эркаклар тўдасида қолиб, умумий гуруннга аралашиб ўтирди, гарчи Китига қарамаса ҳам, унинг нима қилаётганини, қараётганини ва меҳмонхонада қаерда ўтирганини сезиб турди.

Ҳамма тўғрисида фақат яхши фикрда бўлиш, ҳаммани ҳамма вақт яхши кўриш тўғрисида Китига берган ваъдасини ҳозир ўзини ҳеч зўрламай, қийналмай бажармоқда эди. Гап ердан жамоа бўлиб фойдаланиш устига бориб тақалганда, Песцов буни аллақандай нарсани кўплашиб ишлашнинг ибтидоси деб атади. Левин Песцовнинг ҳам, рус жамоасининг аҳамиятини ўзича тушунган ё тушунмаган акасининг ҳам фикрига қўшилмади. Лекин буларни яраштиришга, ихтилофларини юмшатишга тиришди. У ўзи айтган гапларга ҳеч қизиқмасди, улар айтган гапларга яна ҳам камроқ қизиқарди, фақат уларга ҳам,

бошқаларга ҳам яхшиликдан бошқа ҳеч нарсани раво кўрмасди. У ҳозир фақат бир нарсанигина муҳим деб биларди. Бу бир нарса аввал шу ерда, меҳмонхонада эди, кейин ундан жилиб, эшик оғзига келиб тўхтади. Унинг ўзига тикилганини, жилмаяётганини ўгирилмасданоқ сезиб турарди, кейин ўгирилишга мажбур бўлди. У эшик оғзида Шчербацкий билан бирга ўзига қараб турар эди.

– Мен сизни фортепьяно олдига кетяпсизми, деб ўйлабман, – деди Левин Китининг ёнига келиб. – Қишлоқда бир камим шу-да: мусиқа.

– Йўқ, фақат сизни чақиргани келаётган эдик, – деди Кити ўз табассуми билан уни сарафроз қилиб, – ўзингиз келганингиз учун раҳмат. Гап талашишдан нима маза чиқади-я? Ҳеч қачон улар бир-бирини мот қилишолмайди.

– Тўғри айтасиз, – деди Левин, – кўпинча рақибинг нима демоқчи эканлигини ҳеч тушуна олмаганинг учун ҳам киши шунақа қизишиб гап талашиб қолади.

Энг ақлли кишилар орасида мунозара чиққанда, бир талай куч, бир талай фасиҳ иборалар ишлатгандан сўнг, талашувчи томонлар гап бошидаёқ, аллақачон ўзларига маълум бўлган нарсани бир-бирларига исбот қилиш учун бекорга жон куйдиришганларини, лекин ўзларининг ҳар хил нарсани яхши кўришганларини сезадилар, мунозарадан мағлуб бўлиб чиқмаслик учунгина яхши кўрган нарсаларининг номини айтмайдилар, бундай ҳолларни Левин кўп марта кўрган эди. Мунозара маҳалида рақибинг яхши кўрган нарсани тушуниб, баъзан ўзинг ҳам бирдан яхши кўриб қоласану, дарҳол унинг фикрига қўшила қоласан, ана ундан кейин бутун далилларинг беҳуда нарса бўлиб кетади. – Левин кўп маҳал шу аҳволга тушар эди; гоҳи маҳаллар эса, аксинча, ниҳоят ўзинг яхши кўрган нарсани гапириб берасан ва бу туфайли ўзинг ўйлаб чиқарган далилларни рўқач қиласан; агар бу нарсаларни яхшилаб, самимият билан айтсанг

рақибинг фикрингга қўшилади-ю, мунозарани тўхтатади. Левин шу нарсани айтмоқчи бўлди.

Кити пешонасини тириштириб, унинг фикрини тушунишга уринди. Аммо Левин гап бошлаши биланоқ у дарров тушуниб олди.

– Тушундим, аввал унинг нима тўғрисида мунозара қилаётганини, нимани яхши кўрганлигини билиш керак, унда...

Кити унинг жуда нўноқ ифода қилинган фикрини фаҳмлаб, тўғрилаб айтиб берди. Левин қувониб кулимсиради: Песцов ва акаси билан ўзи ўртасида чиққан бу эзма, чигал мунозаранинг энг мураккаб фикрларнинг бу содда, қисқа хулоса билан якунланиши уни қойил қолдирган эди.

Шчербацкий уларнинг ёнидан кетгандан сўнг Кити қарталар даста-даста қилиб қўйилган стол ёнига келиб ўтирди-да, қўлига бир парча бўр олиб, янги яшил барқутга доиралар чиза бошлади.

Улар овқат маҳалида очилган гап устида: хотин-қизларнинг озодлиги ва қиладиган ишлари тўғрисида яна гаплаша бошлашди. Левин Дарья Александровнанинг эрга тегмаган қиз оиласидан ўзига яраша иш топиб олади, деган фикрига қўшилганини айтди. У бу фикрни, ҳеч қандай оила хотин-қизлар ёрдамисиз яшай олмайди, ҳар бир камбағал оилада ҳам ёлланган ёки ўз қариндошларидан энагалар бўлиши керак, деб қувватлади.

Кити қизариб, лекин ростгўй кўзлари билан унга дадил тикилиб туриб:

– Йўқ, – деди, – қизлар шундай аҳволга солиб қўйилган бўлишлари мумкинки, улар бир оилага бош эгмай кира олмайдилар, ҳолбуки улар...

Левин унинг сўзларини киноясидан фаҳмлади.

– О! Албатта! – деди у, – ҳа, ҳа, ҳа, тўғри айтасиз, тўғри!

Левин Китининг қалбида ҳақирликдан кўрқиш ва иффат ҳисси борлигини пайқагандагина овқат устида

хотин-қизлар озодлиги тўғрисида Песцов даъво қилган нарсаларни тушунди ва унга бўлган муҳаббати туфайли бу қўрқув ҳақирликни ўзи ҳам ҳис этиб, ўз даъволаридан дарҳол воз кечди.

Ўртага жимлик чўкди. Кити ҳамон бўр билан стол устини чизиб ўтирар, кўзлари сокин бир нур билан порлар эди. Левин унинг кайфиятига бўйсуниб, ўз вужудини бахт-саодат тўлдириб бораётганини сизди.

– Э! Бутун столни чизиб юборибман! – деди-ю Кити, бўрни қўйиб, турмоқчи бўлгандек, қўзғалиб қўйди.

«Усиз қандай ёлғиз қоламан?» деб ўйлади Левин ваҳимага тушиб, кейин бўрни олди-ю стол ёнига ўтириб:

– Тўхтанг, – деди. – Сиздан аллақачондан бери бир нимани сўрамоқчи бўлиб юрардим.

У Китининг жавдираган, лекин меҳр тўла кўзларига тикилди.

– Марҳамат, сўранг.

– Мана, – деди-ю Левин, айтмоқчи бўлган сўзларининг бош ҳарфларини ёзиб кўрсатди: б, б, г, д, ў, м, б, а, ё, б? Бу ҳарфлар: «бу бўладиган гап эмас, деганингизда, ўша маҳалда бўлмаслигини айтганмидингиз ё бутунлай?» деган сўзларни билдирарди. Китининг бу мураккаб жумлани тушуниб олишига сира ҳам ақли ишонмасди, аммо Левин унга шундай қарадики, ҳаёти гўё унинг бу сўзларни тушуниб олиш-олмаслигигагина боғлиқ каби эди.

Кити унга жиддий қиёфа билан қараб олгач, тиришган пешонасини кўлига тираб, ўқий бошлади. Ора-сира унга қараб, кўзлари билан: «Шу ўйлаганим тўғрими?» деб сўраётгандек бўларди.

– Тушундим, – деди Кити қизариб.

Левин бутунлай сўзини англатувчи б ҳарфини кўрсатди:

– Бу қандай сўз? – деб сўради.

– Бу ҳарф бутунлай деган сўзни билдиради, – деди Кити, – лекин бу тўғри эмас!

Левин ўзи ёзган ҳарфларни дарҳол ўчирди-да, бўрни Китига бериб ўрнидан турди. Кити шу ҳарфларни ёзди: ў, б, х, ж, б.

Долли Алексей Александрович билан қилган суҳбатидан сўнг қайғу ичида қолган эди; бу икки бахтиёрни: қўлида бўр, лабларида тортинчоқ, бахтли табассум билан юқорига, Левинга қараб турган Китини ва чиройли қомати стол устига энгашган, чақнаган кўзларини гоҳ столга, гоҳ Китига тиккан Левинни кўрганда қайғуси бутунлай тарқалди. Левиннинг бирдан юзи ёришиб кетди: ҳарфларнинг маъносини тушунган эди. Уларда: «ўшанда бошқа хил жавоб беролмасдим» деган маънолар бор эди.

Левин унга қўрқа-писа савол назари билан қаради.

– Фақат ўшандагинами?

– Ҳа, – деб жавоб берди Кити табассум-ла.

– Ҳо... ҳа, ҳозирчи? – деб сўради у.

– Мана, ўқиб кўринг. Фақат хоҳишимни айтаман. Фақат хоҳишимни! – У кўнглидаги сўзларнинг бош ҳарфларини ёзди: б, ў, н, у, к, и. Буларнинг маъноси: «Бўлиб ўтган нарсаларни унутишингизни, кечиришингизни истардим».

Левин титроқ босган бармоқлари билан бўрни олди-да, уни синдириб, қуйидаги сўзларнинг бош ҳарфларини ёзди: «Мен унутадиган, кечирадиган ҳеч нима йўқ, сизни ҳамма вақт яхши кўриб келганман».

Кити лабларида қотиб қолган табассум билан унга қаради. Кейин шипшитиб:

– Тушундим, – деди.

Левин ўтириб, узун бир жумла ёзди. Кити: «Ҳаммасига тушундим, шундайми?» деб сўраб ўтирмасданоқ бўрни олиб, дарҳол жавоб ёзди.

Левин бўлса унинг ёзганларини анчагача тушунолмай, унга қараб-қараб қўяр эди. Бахт зеҳнини олиб қўйган эди. Кити назарда тутган сўзларни ҳеч тополмасди, шундай бўлса ҳам, Китининг бахт чақнаб турган чирой-

ли кўзларидан ўзи билиши керак бўлган нарсаларнинг ҳаммасини уқиб олди. Шундан кейин учта ҳарф ёзди. Лекин ёзиб улгурмай, Кити пайдар-пай ўқиб борди ва унинг сўзларини ўзи тугатиб, жавоб ҳам ёзди: Ҳа.

Қари князь булар ёнига келиб:

– Ҳе, secretaire ўйнаяписизлар дейман-а? – деди. – Театрга кечикмай боргинг келса, юр, кетайлик.

Левин ўрнидан туриб, Китини эшиккача кузатиб борди.

Улар ўртасида ўтган суҳбатда ҳамма нарса, Кити уни яхши кўрганлиги, отаси билан онасига маълум қилиш-лиги ва эртага эрталаб Левиннинг уларникига келишли-ги айтилган эди.

XIV

Кити кетиб, Левиннинг ўзи ёлғиз қолганда, типирчи-лаб, сабрсизлик билан тезроқ, тезроқ кеча ўтса-ю, тонг отса, деб интизорлик торта бошлади: эртага эрталаб яна Китини кўради, у билан абадул абад қовушади! Ўртада яна ўн тўрт соат борлигини, бу узун муддатни усиз ўт-казиш кераклигини ўйлаб, юрагини ваҳима босди. Ёлғиз қолмаслик, вақтни ўтказиш учун ким билан бўлса ҳам гаплашиш заруратини ҳис этди. Степан Аркадьич унинг учун энг дилкаш суҳбатдош бўла оларди, лекин у кечага, ҳақиқатда эса балетга кетиши керак эди. Левин унга ўзи-нинг бахтли эканлигини, Степан Аркадьични яхши кўр-ганлигини ва бу қилган яхшилигини ҳеч вақт, ҳеч қачон эсидан чиқармаслигинигина айтиб қолди. Степан Арка-дьичнинг қарашлари, табассумлари унинг ҳис-туйғула-рини яхши тушунганлигини кўрсатар эди.

Степан Аркадьич ийиб кетиб унинг қўлини қисди-ю:

– Ҳуш, ўлиш вақти келгани йўқми? – деди.

– Йй-йўқ, – деди Левин.

Дарья Александровна ҳам уни кузата туриб, худди табрик қилаётгандек:

– Кити билан яна учрашганингиз учун бениҳоя хурсандман, шундай бўлсин: эски дўстликни қадрлаш керак... – деб қўйди.

Аммо Дарья Александровнанинг бу сўзлари Левинга хуш келмади. Чунки у бу ҳис-туйғуларнинг юксаклигини, бу нарсаларни англашга қобил эмасди, Дарья Александровна бу нарсани эсига солишга журъат қилмаслиги керак эди. Левин улар билан хайрлашди-ю, ёлғиз қолмаслик учун, акасига қўшилиб олди.

– Қаёққа борасан?

– Мажлисга кетяпман.

– Бўлмаса, мен ҳам бирга кетдим. Мумкинми?

– Нега мумкин бўлмасин? Бирга борамиз, – деди Сергей Иванович кулимсираб. – Бугун сенга нима бўлди?

– Менгами? Бахт қуши келиб қўнди! – деди Левин, ўзлари кетаётган каретанинг деразасини очиб. – Майлими? Жуда дам бўлиб кетди. Бахт қуши келиб қўнди! Нега сен ҳеч уйланмайсан-а?

Сергей Иванович кулимсиради.

– Жуда хурсандман, назаримда, жуда яхши қиз... – деб Сергей Иванович гап бошлаган эди, Левин акасининг пўстини ёқасига икки қўллаб чанг солди-да, юзини тўсиб:

– Гапирма, гапирма, гапирма! – деб қичқириб берди. «Жуда яхши қиз» – бу оддий, рангсиз сўзлар Левиннинг ҳисларига сира-сира муносиб эмас эди.

Сергей Иванович кулиб юборди, унда бундай ҳоллар кам бўларди.

– Хўп-хўп, лекин шуни айтсам бўлар: ниҳоятда хурсандман.

– Бу гапингни эртага, фақат эртага айтишинг мумкин. Ҳозир жим! Ҳозир жим, жим, жим, жим! – деди Левин. Кейин пўстинини яна ўраб туриб, илова қилди: – Сени жонимдан ортиқ кўраман! Нима дейсан, мажлисларингга борсам бўлаверадими?

– Албатта, бўлаверади.

Левин лабларидаги табассумни йиғиштириб ололмай:

– Бугун нима тўғрисида гаплашасизлар? – деб сўради.

Улар мажлисга етиб келишди. Левин секретарнинг, афтидан, ўзи ҳам тушунмаган бир протоколни тутилиб-тутилиб ўқишига қулоқ солиб ўтирди, аммо Левин бу секретарининг дилкаш, мулойим, ажойиб киши эканлигини юзидан кўриб турарди. Бу нарсa протоколни ўқиётганида адашиб, уялиб кетганидан маълум эди. Сўнгра музокаралар бошланди. Аллақандай маблағ ажратиш, аллақандай қувурлар ўтказиш масалалари устида талаша кетишди: шунда Сергей Иванович иккита аъзони мот қилиб, нималар тўғрисидадир узоқдан-узоқ дабдаба билан гапирди, бошқа бир аъзо қоғозга алланималар ёзиб олиб, олдин кўрқиб-писиб гап бошлаган бўлса ҳам, кейин чақиб оладиган қилиб Сергей Ивановичга боплаб жавоб берди. Сўнгра Свияжский (у ҳам шу ерда эди) жуда чиройли, олижаноб гап қилди. Левин уларнинг талашиб-тортишишларига қулоқ солиб, ораларида ажратилган маблағлар ҳам, қувурлар ҳам йўқлигини, бир-бирларига сира ҳам аччиқ қилмай, ширингина сўзлашаётганларини, уларнинг ҳар ҳолда яхши, дилкаш одамлар эканлигини равшан кўриб ўтирарди. Улар ҳеч кимга ҳалақит беришмасди, ҳамма ҳузур қилиб ўтирарди. Левин учун шуниси ажойиб эдики, у бугун буларнинг ичидаги гапларини билиб турар, илгари ўзи пайқамаган кичкина аломатлардан ҳар бирининг кўнглида бўлган нарсани пайқаб олар, буларнинг ҳаммаси ҳам яхши одамлар эканлигини аниқ-равшан сезиб борар эди. Буларнинг ҳаммаси ҳам Левинга жуда меҳрибон бўлиб қолган эди. Бу ҳол уларнинг Левин билан мулойим гаплашганларидан, ҳатто нотанишларнинг ҳам унга меҳр билан қараганларидан кўриниб турарди.

Сергей Иванович ундан:

– Қалай, мажлисдан мамнун бўлдингми? – деб сўради.

– Жуда. Мен бу қадар қизиқ бўлар деб ҳеч ўйламаган эдим! Жуда соз, жуда аломат бўлди!

Свияжский Левиннинг ёнига келиб, уни ўзиникига чойга таклиф қилди. Левин Свияжскийдан нега норози эканлигини, ундан нимани талаб қилганлигини ҳеч эслай олмади. Свияжский ақлли, ажойиб меҳр-шафқатли одам эди. Левин:

– Жуда хурсандман, – деди-ю, хотини билан қайн-синглисидан ҳол сўради. Свияжскийнинг қайнсингиси ҳақидаги фикри миясида уйланиш ҳақидаги фикр билан боғланган эди, шуниси қизиқки, ўз бахтини сўйлашга Свияжскийнинг хотини билан қайнсинглисидан ҳам маъқулроқ одам кўзига кўринмади, шунинг учун таклифни хурсандчилик билан қабул қилди.

Свияжский Европада топилмаган нарсани топиб келган бўлишига заррача ҳам ишонмаган бўлса-да, ҳар вақтдагидек, қишлоқдаги ишларини суриштирган эди, бу сафар бу гаплар Левиннинг таъбини заррача ҳам хира қилмади. Аксинча, у Свияжскийнинг ҳақлигини, бу ишлар бачкана нарсалар эканлигини фаҳмлар, Свияжский ажойиб бир мулойимлик ва назокат билан ўзининг ҳақлигини айтишдан ўзини тийиб турганини кўриб турарди. Свияжскийнинг хонимлари ҳам хушмуомала бўлишди. Левиннинг назарида, улар ҳамма гапдан воқиф, унга хайрихоҳ эди, лекин андишага бориб гапиришмаётгандай туюларди. Левин улар билан ҳар хил мавзуларда бир, икки, уч соатча гаплашиб ўтирган бўлса ҳам, фақат кўнглини тўлдириб турган нарсадан бошқасини, ўзининг мезбонлар меъдасига ўлгудек текканлигини, улар аллақачон ётиб ухлашлари кераклигини сезмас эди. Свияжский ошнасининг ғалати кайфиятда эканлигига таажжубланиб, эснаб юриб уни даҳлизгача кузатиб чиқди. Соат бирдан ошган эди. Левин мусофирхонага қайтиб келди-ю, қолган ўн соатни шундай бетоқатлик билан бир ўзим қандай ўтказар эканман, деган фикрга келиб

қўрқиб кетди. Уйғоқ юрган навбатчи лакей шамларини ёқиб бергандан кейин чиқиб кетмоқчи бўлган эди, Левин тўхтатиб қолди. Илгарилари Левин кўрмаган бу лакей Егор жуда ақлли, яхши, айниқса, меҳрибон киши чиқиб қолди.

– Қалай, ухламай юриш қийинми, Егор?

– Нима қилайлик! Бизнинг ишимиз шу. Хўжайинлар роҳат қилишади, лекин бу ерда яхши ҳақ тўлашади.

Левин суриштириб билса, Егорнинг оиласи, учта ўғли ва битта тикувчи қизи бор экан, қизини саррожлик дўқонида ишловчи бир йигитга бермоқчи эмиш.

Левин шу муносабат билан ўзининг фикрларини унга айтиб берди: никоҳда энг муҳим нарсa муҳаббат эканлигини, муҳаббат бор ерда ҳамиша бахт борлигини, чунки муҳаббат фақат одамнинг ўзидагина бўлишлигини сўзлаб берди.

Егор диққат билан қулоқ солиб турди, афтидан, Левиннинг фикрларига тўла тушунган бўлса керак, бунинг исботи учун Левин кутмаган бир нарсани сўзлаб қолди: яхши хўжайинларникида хизмат қилганда, ҳамма вақт улардан мамнун бўлганлигини, ҳозирги хўжайини француз бўлса ҳам, бари бир, бундан ҳам мамнун эканлигини айтди.

«Хўп аломат, дилкаш киши экан», деб ўйланди Левин.

– Менга қара, Егор, уйланганингда хотинингни яхши кўриб олганмисан?

– Яхши кўрмасдан ҳам олиб бўладими, – деб жавоб қилди Егор.

Левин ана шунда Егорнинг ҳам кайфи хушнуд бўлганлигини, ўзининг ички ҳисларини айтиш ниятига тушганлигини пайқади.

– Менинг ҳаётим ҳам жуда ғалати. Муштумдайлигимдан... – ҳомуза тортган одамни кўрганга ҳам ҳомуза юққани сингари, Егорга ҳам Левиннинг вақтичоғлиги асар қилди шекилли, кўзларини парпиратиб гапира кетди.

Лекин шу пайт қўнғироқ жаранги эшитилди-ю, Егор чиқиб кетди, шундан кейин Левин ёлғиз қолди. У тушлик маҳалида қарийб ҳеч нима емаган эди, Свияжскийникида ҳам чой билан кечки овқатдан бош тортди, томоғидан овқат ҳам ўтмас эди. Ўтган кеча ухламади, лекин уйқуси ҳам келмас эди. Турган номери салқин эди, лекин у ўтда ёнарди. Иккала форточкани очиб ташлаб, форточкалар рўпарасидаги столга ўтирди. Қор босиб ётган том орқасидан занжири нақшбанд хоч ва унинг тепароғида кўтарилиб бораётган Етти қароқчи юлдузлар тўдаси кўриниб турарди. У гоҳ хочга қарайди, гоҳ юлдузларга, номерга бир меъёрда оқиб кираётган муздек ҳаво билан нафас олади, худди тушдагидек, хаёлида жонланган сиймолар ва хотираларни таъқиб қилиб боради. Соат учдан ошганда йўлакдан оёқ дупури эшитди-да, эшикни очиб қаради. Ўзи танийдиган қиморбоз Мяскин клубдан келаётган эди. У қовоқларини солиб, йўталиб, шумшайиб ўтиб борарди. «Бечора, бахтсиз!» деб ўйлади-ю, бу одамга бўлган меҳридан, унга раҳми келганидан кўзларига ёш чиқди. Левин у билан гаплашмоқчи, унга тасалли бермоқчи бўлди, лекин қўйлакчан эканлигини эслаб, фикридан қайтди-да, муздек ҳавода чўмилиш, анави жим, лекин ўз назарида мўъжизакор бўлган ажойиб шаклдаги хочни ва кўтарилиб бораётган тўқ сариқ юлдузни томоша қилиш учун яна форточка олдига келиб ўтирди. Соат олтидан ошганда пол юувчилар шовқини, аллақайси черковда қўнғироқлар жаранги эшитилди, ана шундагина Левин ўзининг совқотганлигини сезди. Форточкаларни ёпди, ювинди, сўнгра кийиниб, кўчага чиқиб кетди.

XV

Кўча ҳали бўш эди. Левин Шчербацкийларнинг уйига қараб кетди. Кўча эшиклари берк, ҳамма уйқуда эди. Орқасига қайтиб, номерига кирди-да, қаҳва келтиришни

сўради. Кундузи навбатчилик қиладиган лакей (Егор йўқ эди) қаҳва олиб келди. Левин лакей билан энди гаплашмоқчи бўлиб турганда қўнғироқ чалиниб қолди-ю, лакей чиқиб кетди. Левин қаҳва ичмоқчи бўлиб, оғзига калач солган эди, лекин оғзи калачни нима қилишини билмай қолди, ана шундан кейин калачни туфлаб ташлаб, пальтосини кийди-да, яна айланиб чиқиб кетди. Шчербацкийларнинг эшигига иккинчи марта келганда, соат аллақачон тўққиздан ошиб кетган эди. Уйдагилар энди уйғонишган, ошпаз эса масаллиғ олгани кетаётган эди. Бир амаллаб яна икки соатгина сабр қилиши керак эди.

Бутун кечани, эрталабки вақтини Левин тамоман шуурсиз ўтказди, ўзини моддий ҳаётдан тамоман айрилган ҳолда ҳис қилди. Бутун кун овқат емади, икки кеча ухламади, бир неча соат ечиниб совуқда ўтирди, бовужуд, ўзини ҳар қачонгидан ҳам соғ ва тетик, ўзини танадидан бутунлай мустақил ҳис қиларди: қадам ташлаши енгил, ҳар қандай ишни бажаришга ўзини қодир ҳис этарди. Агар зарурат туғилса учиб кетишга ҳам, уйнинг бурчагини нарироққа суриб қўйишга ҳам қодир эканлигига ишонар эди. Қолган вақтини кўчама-кўча юриш, ора-сира соатига қараш ва теварагига жаланглаш билан ўтказди. Ўшанда кўрган нарсаларини кейин ҳеч маҳал кўрмади. Айниқса, мактабга кетаётган болалар, томлардан тротуарга учиб тушган кўк каптарлар, аллаким чиқариб қўйган, устига ун сепилган сайкалар⁷⁹ Левинга қаттиқ таъсир қилди. Бу сайкалар, каптарлар, иккита бола – булар Левинга ер хилқатлари бўлиб кўринмади. Бу нарсаларнинг ҳаммаси бир вақтда юз берди: бола каптар ёнига югуриб келди-да, Левинга кулимсираб қаради, каптар парр этиб кўтарилди, қуёшда қор зарралари ярқираб кетди, деразадан эса янги пиширилган нон ҳиди келди, яна сайкалар чиқариб қўйилди. Буларнинг ҳаммаси биргаликда шундай ажойиб таассурот қолдир-

⁷⁹ ноннинг бир хили (Тарж.).

дики, Левин кулиб туриб, қувончидан йиғлаб юборди. У Газетний тор кўчаси билан Кисловка атрофида айланиб чиққандан сўнг яна мусофирхонага қайтиб келди-да, соатни олдига қўйиб олиб, вақтнинг ўн икки бўлишини кутиб ўтирди. Қўшни номерда аллақандай машина ва кимнингдир панд бериб кетгани тўғрисида гапиришар, эрталабки салқиндан йўталишар эди. Соат стрелкасининг ўн иккига яқинлашиб келаётганидан улар бепарво эди. Стрелка маррага етиб келди. Левин кўча эшигига чиқди. Извошчилар ҳамма гапдан воқиф кўринишарди. Улар очиқ чехра билан Левинни ўраб олишиб бир-бири билан навбат талаша бошлашди. Левин бошқа извошчиларни койитмаслик учун уларнинг извошларига ҳам кейинча тушишга ваъда қилгандан сўнг, извошлардан бирига тушиб, Шчербацкийларникига қараб ҳайдашни буюрди. Извошчининг эгнида кафтанидан чиқиб турган, ёқаси семиз, бўлиқ, қизил бўйнига қадалиб турган оқ кўйлак бор эди. Бу извошчининг чанаси баланд, бежирим экан, кейинча Левин ҳеч қачон бундай извошга тушмаган эди, оти ҳам яхши, чопишга интилади, лекин сағри қимир этмайди. Извошчи Шчербацкийларнинг уйини биларди, шу важдан меҳмон ҳурмати учун қўлининг тирсагини кўтариб «прру!» деб дабдаба билан эшик олдида извошни тўхтатди. Шчербацкийларнинг швейцари гапдан хабардор кўринарди. Бу нарсга кўзларининг табассусидан ва айтган сўзларидан билиниб турарди.

– Э, жуда камнамо бўлиб кетдилар, Константин Дмитрич! – деди у.

У ҳамма гапдан воқиф бўлибгина қолмай, афтидан, хурсанд ҳам эди, бу хурсандлигини зўр бериб яширишга тиришарди. Левин унинг меҳрибон сўник кўзларига қаради-ю, ўз бахтининг яна янги томонларини кўрди.

– Туришдимиз?

– Марҳамат қилсинлар! – Левин қайтиб бориб шапкасини олмоқчи бўлганда: – Майли, шу ерда қола қолсин, – деди. Бунинг бир маъноси бўлса керак.

– Кимга хабар қилишимни буюрадилар? – деб сўради лакей.

Лакей ёш, олифта эди, у янги келган бўлса ҳам, лекин жуда дилкаш, яхши одам эди, бу ҳам гапдан хабардор кўринарди.

– Княгиня... Князга... Княжнага... – деди Левин.

Левиннинг ҳаммадан олдин учратган кишиси mademoiselle Linon⁸⁰ бўлди. У залдан ўтиб борар, тўғноғичлари ҳам, чеҳраси ҳам чарақлаб турарди. Левин у билан энди гаплаша бошлаганда бирдан эшик орқасидан кўйлак этаklarининг шитири эшитилди-ю, яқинлашиб келаётган бахтнинг севинч аралаш ваҳми юрагига ғулғула солди. Mademoiselle Linon шошиб-пишиб уни ёлғиз қўйиб, ўзи бошқа эшикка қараб юрди. Бу хоним чиқиб кетиши биланоқ, паркет устида енгил одимларнинг дукур-дукури эшитилди-да, бахти, ҳаёти, ўзи – узоқ вақтлардан бери интизор бўлиб, излаб келган ва ўзидан ҳам яхшироқ янги бир ўзи – тез-тез яқинлашиб келаверди. У юриб келмас, балки кўзга кўринмайдиган қанотларида учиб келарди.

Левин ўзининг ҳам қалбини тўлдириб бораётган севги шодлигидан така-пука бўлган ўша ростғўй, равшан кўзларнигина кўрар, бу кўзлар севги нурлари билан унинг кўзларини қамаштириб, борган сари яқиндан порлар эди. Кити унинг жуда яқинига келиб тўхтади. Қўллари кўтарилиб, Левиннинг елкаларига тушди.

Кити қўлидан келган ҳамма нарсани қилди – югуриб келди-да, қўрқа-писа, шодлик билан ўзини унга таслим қилди. Левин уни қучоқлади, лабларини унинг бўсаларига муштоқ бўлиб турган лаъл дудоқларига босди.

Кити ҳам кечаси била ухламаган, эрталабдан буён унга интизор бўлиб ўтирган эди. Отаси билан онаси шубҳасиз бунга рози эдилар, қизларининг бахтидан

⁸⁰ Линон хоним (франц.).

саодатманд эдилар. Кити Левинни кутиб ўтирган эди. У ўзи билан Левиннинг бахтини унга ҳаммадан олдин ўзи изҳор этишини истарди. У Левинни ўзи кутиб олишга шайланиб турган эди, бу фикридан тинмай қувонар, ҳам уялар, ҳам қўрқар, нима қилишини ўзи ҳам билмай қийналар эди. Кити унинг товушини, оёқ дупурларини эшитган, mademoiselle Linon кетгунча, эшик орқасида кутиб турган эди. Mademoiselle Linon кетди. У ўйлаб-не-тиб ўтирмасдан, нима қилишини ўзидан сўрамасдан Левинга яқинлашган, унга таслим бўлган эди. Кейин уни қўлидан ушлаб:

– Юринг ойимларнинг олдига! – деди. Левин анчагача бир нарса деёлмади, бунинг сабаби юксак ҳисларини сўз билан бузиб қўйишдан қўрққанидагина эмас, балки бир нима демоқчи бўлганда ҳар сафар сўз ўрнига кўзларида бахт ёшлари пайдо бўла бошлаганини сезганидан эди. Левин уни қўлидан ушлаб ўпди.

– Наҳотки рост бўлса? – деди у, ниҳоят, бўғиқ товуш билан. – Мени яхши қўришингга ҳеч ишона олмайман.

Кити унинг сенлаб гапирганига ва ҳадик билан қарганига кулимсираб қўйди.

– Ҳа! – деди Кити, маънодор қилиб. – Мен шу қадар бахтиёрманки!

Кити унинг қўлини қўйиб юбормай, тўғри меҳмонхонага кирди. Княгиня уларни қўрди-ю, тез-тез нафас олиб, дарҳол йиғлаб юборди, шу соати кулиб, Левин кутмаган бардам одимлар билан улар ёнига чопиб келди-да, Левиннинг бошини кучоқлаб, уни ўпди, бетларини кўз ёшлари билан ивитди.

– Қайғуларим битди! Хурсандман. Китини сев. Хурсандман... Кити!

– Ошни тез пиширибсизлар! – деди қари князь, ўзини парвосиз кўрсатишга тиришиб, аммо Левин унинг ўзига юзланганида кўзларида нам борлигини пайқади.

Қари князь Левинни қўлидан ушлади-ю, ўзига тортиб туриб:

– Мен қачонлардан бери, ҳамма вақт шундай бўлишига мунтазир эдим! – деди. – Мен ўша вақтда ҳам, анави шамолпаррак...

– Дада! – деб Кити қичқирди-ю, отасининг оғзини қўли билан тўсиб олди.

– Хўп, айтмайман! – деди отаси. – Мен жуда-жуда... хур... ах! Шунча калтафаҳмманки...

У Китини кучоқлади, юзидан, қўлидан ўпди, яна юзидан ўпди-да, хоч чекиб фотиҳа берди.

Ана шунда, Кити унинг сергўшт қўлини меҳр билан узоқ ўпиб қолганлигини кўрганда, Левиннинг қалби илгари ўзига ёт бўлган бу кишига, қари князга янги севги ҳисси билан тўлди.

XVI

Княгиня креслода жимгина кулимсираб ўтирарди, князь унинг яқинига келиб ўтирди. Кити отасининг курсиси ёнида унинг қўлини қўйиб юбормай тик турарди. Ҳамма сукут ичида эди.

Княгиня биринчи бўлиб ҳамма нарсани сўз билан ифода этди, барча фикр ва ҳисларни ҳаёт масаласи устига кўчирди. Дастлабки дақиқада бу нарса ҳаммага ғалати туюлди, ҳатто ҳамманинг ғашига тегди.

– Қачон энди? Фотиҳа бериб, ҳаммага маълум қилиш керак. Тўйни қачон қиламиз? Нима дейсан, Александр?

Қари князь Левинни ишора қилиб:

– Мана ўзи, – деди, – ҳозир ишбоши шу.

– Қачон дейсизми? – деди Левин қизариб. – Эртага. Агар мендан сўрайдиган бўлсаларингиз: бугун фотиҳа-ю эртага тўй.

– Э, қўйсанг-чи бу гапларингни, mon cher, бемаъни гап бу!

– Хўп, бир ҳафтадан кейин.

– Бу қип-қизил жинни бўлиб қолибди.

– Йўқ, нега энди?

– Вой, айланай! – деди онаси, бу шошқалоқликдан қувонганидан кулимсираб. – Биз берадиган сеп, мол-мулк масаласи нима бўлади?

Левин даҳшатга тушиб: «Наҳотки сеп, мол деган нарсалар ҳам бўлса? – деб ўйланди. – Дарвоқе, сеп, мол-мулк, фотиҳа-мотиҳалар, ажабо, бу нарсалар менинг бахтимга рахна солиши мумкинми? Ҳеч нарса рахна сололмайди!» У Китига қаради-да, сеп, мол-мулк тўғрисидаги гап уни заррача бўлса ҳам таҳқир этмаганлигини кўрди. «Демак, шу нарсалар керак экан-да», деб ўйланди у.

– Мен ахир ҳеч нарса билмасам, фақат тилагимни айтдим, холос, – деди у узр сўраб.

– Бўлмаса, ўзимиз ҳал қиламиз. Ҳозирча фотиҳа бериб, элга маълум қиламиз. Шундай қиламиз.

Княгиня эрининг ёнига келиб, уни ўпгандан кейин чиқиб кетмоқчи бўлган эди, князь тўхтатиб қолди, ёш ошиқ сингари мулойимгина кучоқлаб, кулимсираб туриб хотинини бир неча бор ўпди. Чоли-кампир ошиқ-маъшуқ ўзларими ёки фақат қизларими эканлигини бир зумгина адаштириб, эсларидан чиқариб қўйган кўринардилар. Князь княгиня билан хонадан чиқиб кетганда, Левин қайлиғининг ёнига келиб, қўлини ушлади. У ортиқ ўзини босиб олган эди, унинг Китига айтадиган гаплари кўп эди. Лекин айтиши керак бўлган гапни эмас, бутунлай бошқа нарсани айтди.

– Мен тақдиримизнинг шундай ҳал бўлишини билардим! Умид қилолмасам ҳам, лекин кўнглимда қаттиқ ишончим бор эди, – деди Левин. – Бунинг пешонамизга битилганига ишонаман.

– Мен-чи? – деди Кити. – Ҳатто ўшанда ҳам... – у бир оз тўхтаб қолгандан сўнг, унга ростгўй кўзларини дадил тикиб туриб давом қилди, – ўз бахтимни кўкрагимдан итариб юборган ўша пайтимда ҳам ишонардим. Мен ҳамиша бир сизнигина севардим, лекин ҳавасга берилган

кезларим бўлди. Сизга айтишим керак... Шу гуноҳимни эсингиздан чиқара оласизми?

– Ким билади, балки яхшиликка бўлгандир. Сиз мени кўп жиҳатдан кечиришингиз керак. Сизга айтиб қўйишим керак...

Бу унинг Китига айтишни жазм қилган нарсаларидан бири эди. Биринчи кундаёқ иккита нарсани айтишга қарор қилган эди, бири – ўзининг пок, ҳалол эмаслиги, иккинчиси эса худога ишонмаслиги. Буни айтиш оғир эди, шундай бўлса-да, унисини ҳам, бунисини ҳам айтиши керак эди.

– Йўқ, ҳозир эмас, кейин! – деди Левин.

– Ҳўп, кейин, лекин албатта айтасиз. Мен ҳеч нарсадан қўрқмайман. Ҳамма нарсани билишим керак. Энди тамом.

Левин сўзининг пировардида шундай деди:

– Энди тамом дейишдан мақсадингиз: мени қандай бўлсам ҳам, шундайлигимча қабул қиласиз, мендан воз кечмайсиз-да? Шундайми?

– Ҳа, ҳа.

Уларнинг гапларини mademoiselle Linon бўлиб қўйди; у ясама бўлса ҳам, лекин мулойим бир табассум билан севгили шогирдини табрик қилгани кирди. У чиқиб кетишга улгурмай бошқа хизматкорлар ҳам кириб табрик қила бошлашди. Кейин қариндош-уруғлари келди, ана шундан сўнг роҳатбахш расм-русумлар бошланиб кетди ва тўйнинг эртасигача бу расмиятлардан Левиннинг боши чиқмади. Левин ҳамма вақт ўзини ўнғайсиз ҳис қилар, юраги сиқилар, лекин бахт шалоласи қалбини тўлдириб, тошиб борарди. У ўзи билмаган жуда кўп нарсалар талаб қилинишини ҳар доим сезиб турар, ниманики айтишмасин – ҳаммасини қилар ва бу нарсалар унга фақатгина бахт келтирарди. Бу унашиш маросими бошқаларникига ҳеч ўхшамайди, унашишдаги оддий расм-русумлар ўз бахтига завола етказади, деб ўйларди,

лекин пировардида у ҳам бошқалар нима қилса шуни қилди, бахти эса бунинг орқасида фаровон бўлди, ҳеч маҳал мисли кўрилмаган бир хусусият касб этди.

М-lle Linon:

– Энди конфет еймиз, – деса, Левин конфет сотиб олгани борди.

Свияжский:

– Жуда хурсандман, маслаҳатимга кирсангиз, гулдасталарни Фоминдан сотиб олинг, – деса, Левин:

– Шундайми? – деди-ю, Фоминнинг дўконига қараб жўнади.

Акаси:

– Пул қарз олиш керак, чунки сарф-харажат, совға-саломлар кўп бўлади, – деса...

– Совға-саломлар ҳам керак бўладими? – деди-ю, Фульдникига от кўйиб кетди.

Левин қандолатфурушникида ҳам, Фоминникида ҳам, Фульдникида ҳам ўзини кутиб турганларини, унинг бахтига хурсанд бўлганликларини, шу кунларда Левиннинг иши тушган ҳамма одамлар сингари уларнинг ҳам Левин бахтини кўриб, тантана қилишаётганликларини пайқади. Шуниси ғайриоддий бир ҳол эдики, ҳамма уни яхши кўрар, илгари жини севмаган, совуқ, парвосиз одамларнинг унга завқи келиб, бутун деган-айтган нарсаларига итоат қилишар, унинг ҳис-туйғуларига ҳурмат билан қарашар, қайлиғим ер хилқатига ўхшамаган бир мўъжиза бўлгани учун дунёда мен энг бахтли одамман, деган қаноатига шерик бўлишар эди. Кити ҳам шундай туйғулар ичида эди. Графиня Нордстон ундан яхшироғини топиши мумкинлигини шама қилиб ўтганда, Кити қизишиб, дунёда Левиндан яхшироқ одам бўлмаслиги тўғрисида шундай ишончли далиллар келтириб эътироз қила бошладики, графиня Нордстон бу фикрга қўшилишга мажбур бўлди ва Кити ҳузурида Левинни ҳайрат табассуми билан кутиб оладиган бўлди.

Левин ўз кечмишини Китига маълум қилишга ваъда этган эди, бу нарса ўша кунларнинг оғир бир ҳодисаси бўлди. У қари князь билан маслаҳатлашиб, унинг розилигини олгандан сўнг, хотира дафтарини Китига келтириб берди, ўзини қийнаб келаётган нарсалар шу дафтарда тўлиқ ёзилган эди. Бу хотираларни ўша маҳал келажак қайлиғи учун ёзган эди. Ифатини йўқотгани ва динсизлиги уни ташвишга соларди. Динсизлик ҳақидаги эътирофлар сезилмасдангина ўтиб кетди. Кити диндор қиз эди, дин ҳақиқатларига ҳеч маҳал шак келтирмаган эди, аммо Левиннинг зоҳирий динсизлиги Китига заррача ҳам оғир ботмади. Кити севгиси билан унинг қалбини кўриб турар, унинг қалбида ўзи хоҳлаган нарсалар борлигини билар, қалбнинг шу ҳолати даҳрийлик деб аталади деган гапга Кити бефарқ қарарди. Китини аччиқ-аччиқ йиғлатган нарса эса бошқа бир эътирофи бўлди.

Левин хотира дафтарини беришдан олдин иккиланиб турган эди. У ўзи билан Кити ўртасида сир бўлмаслиги керак, бўлиши ҳам мумкин эмас деб биларди. Шунинг учун хотира дафтарини келтириб берган эди, лекин бу нарсанинг унга қандай таъсир қилиши мумкинлигини ўйлаб кўрмаган, ўзини унинг ўрнига қўйиб кўрмаган эди. Шу бугун театрга жўнаш олдидан уларникига келиб, Китининг хонасига киргандагина, қайғу аламлардан унинг йиғлаб ўтирганини, дилбар юзининг бахтсизликдан маъюс бўлиб қолганини кўрди-ю, ўзининг шарманда ўтмиши билан Китининг янги очилган гулдек поклиги ўртасида чуқур бир жар борлигини англаб, қилмишидан даҳшатга тушди.

Кити олдидаги стол устида ётган хотира дафтарини итариб:

– Олинг, олинг бу даҳшатли китобингизни! – деди. – Нега бердингиз менга!.. – Кейин Левиннинг маъюсланганини кўриб раҳми келганидан: – Майли, ўқиб чиққаним,

ҳар ҳолда яхши бўлди. Лекин ёмон даҳшат, ёмон даҳшат!
– деб илова қилди.

Левин бошини солинтириб, индамай турарди. Гапиришга қодир эмасди.

– Мени кечирмассиз, – деб шивирлади у.

– Йўқ, кечирганман, лекин бу бир даҳшат!

Аммо Левиннинг бахти шу қадар улуғ эдики, хотиралари бахтига завол етказмади, балки янги ранг, янги жило берди. Кити уни кечирди, шундай бўлса ҳам, Левин ўшандан бери ўзини Китига номуносиб деб биладиган, унинг олдида ахлоқсиз бошини қуйи эгадиган ва ўзи ноллойиқ бўлган бахтини яна ҳам юксакроқ қадрлайдиган бўлди.

XVII

Алексей Александрович тушлик овқат устида ва ундан кейин ўтган гаплар таассуротини хаёлидан бир-бир ўтказиб ўзининг ёлғиз номерига қайтиб келмоқда эди. Дарья Александровнанинг кечириш тўғрисидаги гаплари фақат ғашини келтирди, холос. Насронийлик қонун-қоидаларини ўз аҳволига татбиқ қилиш-қилмаслик масаласи ҳаддан зиёд оғир эди. Бу ҳақда гапириш ҳазилакам нарса эмасди, иннайкейин, бу масалани Алексей Александрович аллақачон салбий маънода ҳал ҳам қилиб қўйган эди. Ўртада ўтган гапларнинг ичида унга кўпроқ таъсир қилган нарса нодон, очикқўнгил Туровциннинг: эркакчасига иш кўрибди, дуэлга чақирибди-ю, отиб ўлдирибди-қўйибди, деган сўзлари бўлди. Одоб-андишага бориб бу ҳақда ҳеч ким ҳеч нарса демаган бўлса ҳам, лекин ҳамма унинг гапига хайрихоҳ кўринган эди.

«Дарвоқе, ҳамма нарса тамом бўлди. Бу ҳақда бош оғритиб ўтиришнинг ҳожати йўқ», деб ўйланди Алексей Александрович. Шундан кейин ҳозир йўлга чиқиш ва тафтиш ўтказиш тўғрисида бош қотириб номерига

кирди-ю, орқасидан келаётган швейцардан лакейининг қаердалигини сўради, швейцар лакейнинг ҳозиргина ташқарига чиққанлигини айтди. Алексей Александрович чой келтиришларини буюриб, стол ёнига ўтирди-да, Фрумни қўлига олиб, саёҳат маршрутини ўйлаб кетди.

Лакей номерга кириб:

– Иккита телеграмма келди, – деди. – Кечирсинлар, жаноби олийлари, ҳозиргина чиқиб эдим.

Алексей Александрович телеграммаларни олиб, очди. Биринчи телеграмма Каренин эгаллашни хоҳлаб юрган ўринга Стремовнинг тайинлангани тўғрисида эди. Алексей Александрович телеграммани ирғитиб ташлаб, ўрнидан қизариб турди-да, у ёқдан бу ёққа юра бошлади: «Quos vult perdere dementat»⁸¹, деди. Quos сўзини ишлатганда Стремовнинг тайинланишига ёрдам қилган шахсларни назарда тутган эди. Бу нарса унга ёмон алам қилди, лекин бу ўринни ўзи олмагани учун эмас (гарчи ўзининг назар-писанд қилинмагани равшан бўлса ҳам), балки лақма, иғвогар Стремовнинг бу вазифага бошқа ҳар қандай одамдан ҳам нолойикроқ эканлигини кўрмаганларига ҳайрон бўлиб тушунолмай қолди. Уни шу вазифага тайинлаш билан ўзларини, ўз prestigеларини⁸² барбод қилганликларини нечук кўришмади экан!

У иккинчи телеграммани оча туриб: «Шунга ўхшаган яна бир балодир-да», деб ўйлади, сафроси қайнаб. Буниси хотинидан эди. Кўк қалам билан «Анна» деб қўйган имзоси энг аввал кўзига чалинди. «Ўлим тўшагидаман, ўти-наман, ёлвораман, етиб келинг. Рози-ризалигини эшитсам, осонроқ жон берарман», деб ёзилган сўзларни ўқиди. У нафрат билан жилмайиб, телеграммани ирғитиб ташлади. Бу бир алдов, ёлғон эди, бунда ҳеч қандай

⁸¹ «Худо ҳалок қилмоқчи бўлган кишини ақлидан оздиради». (лот.).

⁸² нуфуз (франц.).

шубҳа бўлиши мумкин эмасди, дастлабки дақиқада унга ҳар ҳолда шундай кўринди.

«Ҳеч қандай ёлғондан тап тортмайди. Кўз ёриш кунлари яқин эди. Эҳтимол, шунинг дардидир. Лекин мақсадлари нима? Болани қонунлаштириш, мени шарманда қилиш, талоққа халақит бериш-да, – деб ўйлади у. – Аммо «ўлим тўшагидаман» деган сўзи бор...» Телеграммани яна қайтадан ўқиб чиқди; телеграммада айтилган сўзнинг бевосита маъноси уни бирдан ҳаяжонга солди. «Борди-ю, тўғри бўлса-чи? – деди у ўзига. – Тўғри бўлса, оғир изтироб дақиқаларида, жон бериш олдида қилмишларидан чинакам пушаймон бўлаётган бўлса-ю, мен буни алдов деб билиб, боришдан воз кечсам? Бу ишим фақат золимликдан бошқа нарса эмас, ҳамма мени қоралайди, мен томонимдан бир нодонлик ҳам бўлади».

– Пётр, каретани тўхтат. Петербургга бораман, – деди у лакейига.

Алексей Александрович Петербургга қайтиб, хотинини кўришга қарор қилди. Агар касалман деб алдаган бўлса, индамайди-ю, қайтиб кетаверади. Агар чиндан ҳам ўлим тўшагида ётган бўлса, жон беришдан олдин уни кўришни истаса, боргунча қазо қилмаган бўлса, у ҳолда гуноҳларини кечиради, кечикиб борса ҳам, сўнгги бурчини адо этади.

Нима қилиши кераклигини йўлда бир марта ҳам ўйламади.

Алексей Александрович ҳорган-толган, вагонда ҳамма ёғи булғанган ҳолда Петербургнинг субҳидам туманида, бўм-бўш Нева хиёбонида рўпарасига қараб олиб, ҳеч нимани ўйламасдан борар эди. Уйда уни нималар кутиб турганлигини ҳозир ўйлай олмасди, чунки у ердаги нарсаларни кўз олдига келтиргудек бўлса, Аннанинг ўлими бутун мушкулени осон қилиб юбориши тўғрисидаги тахминини хаёлидан қувиб юбора олмасди.

Нонвойхоналар, ёпиқ дўконлар, тун извошлари, йўлкаларни супураётган ходимлар кўз олдидан лип-лип ўтиб турарди. У уйида ўзини кутиб турган, тилашга журъат қилолмаса ҳам, яна тилаб турган нарсалари тўғрисидаги фикрларини босиш учун, теварақдаги нарсаларни томоша қилиб борарди. Эшик олдида бир извош ва кучери ухлаб ўтирган яна бир карета турган эди. Алексей Александрович даҳлизга киргандан сўнг кўнглининг бурчагида ётган бир фикрни қидириб топгандай бўлди. Бу: «Алдаган бўлса, хазар қилиб индамай жўнаб кетиш. Агар рост бўлса, одоб-андишага риоя қилиш» деган сўзлардан иборат эди.

Швейцар Алексей Александрович кўнғироқ чалмасдан бурун эшикни очди. Швейцар Петров, бошқача қилиб айтганда Капитонич – эски сюртукда, галстуксиз, туфлисиз ғалати бир аҳволда эди.

– Бегойим қалай?

– Кеча эсон-омон кўзлари ёриди.

Алексей Александрович, ранги ўчиб, қотиб қолди. Хотинининг ўлишини нақадар хоҳлаганини эндигина англади.

– Соғлиги-чи?

Корней эрталабки фартуғида зинадан югуриб тушди.

– Жуда ёмон, – деб жавоб берди у. – Кеча докторлар йиғилишиб маслаҳат қилишди, ҳозир ҳам доктор шу ерда.

Алексей Александрович:

– Буюмларни ол, – деди-ю, ўлишига ҳали ҳам умид борлиги тўғрисидаги хабарни эшитгандан сўнг бир оз енгил тортиб, даҳлизга ўтиб кетди.

Кийимлар осиладиган жойда бир ҳарбий шинель ҳам бор эди. Алексей Александрович сезиб:

– Ким бор? – деб сўради.

– Доктор, доя, иннайкейин граф Вронский.

Алексей Александрович ичкарига кириб кетди.

Меҳмонхонада ҳеч ким йўқ эди, оёғининг дупурини эшитиб, Аннанинг кабинетидан сафсар лентали калла-пўш кийган доя чиқди. Доя Алексей Александровичнинг ёнига келди-да, яқинлашиб қолган ўлим ваҳмидан назокатни ҳам унутиб, уни қўлидан ушлаганича ётоқхонага бошлаб кирди.

– Худога шукур, келибсиз! Фақат сизга; сизгагина муштоқ эди, – деди у.

Ётоқхонада докторнинг амирона овози янгради:

– Тезроқ муз келтирсанглар-чи!

Алексей Александрович Аннанинг кабинетига кирди. Унинг столи ёнидаги паст стулда Вронский ёнлаб ўтирар, юзини қўллари билан беркитиб олиб йиғлар эди. Докторнинг овозини эшитиб ўрнидан сапчиб турди-ю, юзидан қўлларини олиб, Алексей Александровични кўрди. Аннанинг эрини кўриб шундай ўсал бўлдики, яна дарҳол жойига ўтириб, ўзини қаёққадир яширгиси келгандек, бошини елкалари ичига тортиб олди, лекин ўзини зўрлаб ўрнидан турди-ю:

– Жон беряпти, – деди. – Докторлар умид йўқ дейишяпти. Мен сизнинг ихтиёрингиздаман, лекин шу ерда бўлишимга ижозат беринг... майли, яна ихтиёр сизда, мен...

Алексей Александрович Вронскийнинг кўзларидаги ёшни кўриб, кўнгли бузила бошлаганини сезди-да (бошқаларнинг изтиробини кўрганда ҳамма вақт кўнгли бузилиб кетарди), юзини тескари ўгириб олди, кейин гапни охиригача эшитмасдан, эшик томон шошиб юриб кетди. Ётоқхонадан Аннанинг нима ҳаққадир гапираётган овози эшитилди. Овози қувноқ, жонли, аниқ-равшан оҳангларга бой эди. Алексей Александрович ётоқхонага кириб каравот ёнига келди. Анна юзини эри томонга ўгириб ётарди. Бетлари қип-қизил, кўзлари порлоқ, коф-тасининг енгидан чиқиб турган кичкина оппоқ қўллари одеял учини ўйнаш билан овора эди. Фақат соғу сало-

матгина эмас, балки кайфи ҳам ниҳоятда чоғ кўринарди. У шошиб чарақлаб, оҳангдор қилиб юрак-юрагидан чиқариб гапирар эди.

– Чунки Алексей, Алексей Александровични айт-япман (таажжуб, тақдирнинг мудҳишлигини қарангки, иккови ҳам Алексей-я, шундай эмасми?), Алексей гапимни қайтармас эди. Мени кечирса, унутиб юборардим... А, нега ҳалигача келмайди-я у? Алексей шафқатли одам, ўзининг шафқатли эканини билмайди. Вой! Ё худо, қандай доғу ҳасрат бу! Тезроқ сув беринглар! О, йўқ, бу чақалоққа, қизгинамга зарар қилади! Хўп, бўпти, қизга энага топиб беринглар. Хўп, розиман, шуниси тузук. Алексей келса, кўриб жони оғрийди... қизни бериб юборинглар...

Доя Аннанинг диққатини Алексей Александровичга тортишга тиришиб:

– Анна Аркадьевна, Алексей Александрович келган. Ана! – деди.

– О, бўлмаган гап! – деди яна Анна эрини кўрмай. – Олиб келинлар уни, қизалоқни олиб келинлар! У ҳали келгани йўқ. Сизлар уни кечирмайди дейсизлар, уни билмаганларингиз учун шундай дейсизлар. Унинг қанақалигини ҳеч ким билмас эди. Фақат бир менгина билардим, шунда ҳам менга жуда оғир эди. Кўзлари, Серёжанинг кўзлари ҳам шунақа, шунинг учун ҳам Серёжанинг кўзларини кўришга тобим йўқ. Серёжага овқат бердинларми? Биламан, ҳамма эсидан чиқариб қўяди. Алексей бўлса эсидан чиқармасди. Серёжани бурчакдаги уйга қўйинглар, Mariettedан сўранглар, Серёжа билан ётсин.

Анна бирдан ғужанак бўлиб олди, худди зарба кутаётгандай қўрқиб, худди ўзини ҳимоя қилаётгандай қўлларини кўтариб юзига келтирди. У эрини кўрган эди:

– Йўқ, йўқ, – деди Анна, тилга кириб, – ундан қўрқмайман, ўлимдан қўрқаман. Алексей, ёнимга кел. Мен

шошиб турибман, сабаби бор, умрим оз қолди, ҳозир иситмам кўтарилади-ю, ақли-хушим йўқолади. Ҳозирча ақли-хушим жойида, ҳамма нарсага тушуниб, ҳамма нарсани кўриб турибман.

Алексей Александровичнинг тиришиб-буришиб кетган юзи азоб чекаётганини кўрсатиб турарди; у Аннани кўлидан ушлади, бир нима демоқчи бўлди-ю, аммо ҳеч нима деёлмади, пастки лаби титрарди, лекин у ўз ҳаяжонини босиб олишга уринар, Аннага фақат ора-сирагина қараб қўярди. Ҳар гал унинг кўзларига ер остидан қараганда, у кўзларнинг шу маҳалгача ҳеч қачон кўрилмаган бир мулойимлик, қувноқлик билан қараб турганлигини кўрарди.

– Тўхта, сенинг хабаринг йўқ... тўхтанг, тўхтанг... – деди-ю Анна, фикрини тўплаб олмоқчи бўлгандай, тўхтаб қолди. Кейин яна гапини бошлади: – Ҳа, ҳа, ҳа, ҳа, мен бундай демоқчи эдим. Менга ҳайрон бўлма. Мен ҳали ҳам аввалгидайман, лекин менинг ичимда бошқа бир Анна бор, мен ана шундан кўрқаман – ана ўша Анна уни яхши кўриб қолди, сендан безиб кетмоқчи бўлдим, лекин аввалги Аннани, асл Аннани унутиб юборолмадим. У Анна мен эмасман. Ҳозир мен асл Аннаман, бир бутун Аннаман. Ҳозир ўламан, ўлишимни биламан, ишонмасанг ундан сўра. Мана, ҳозир ҳам сезиб турибман, ана оёқларим, қўлларим, бармоқларим зил-замбил. Бармоқларим мана бундай – каттакон! Майли, ҳечқиси йўқ, тамом бўлишимга оз қолди... фақат бир нарсанигина хоҳлардим: мени кечирсанг, бутунлай, бутунлай кечирсанг! Мен омонман, лекин энага «муборақ жабрдийда» деган эди мени – оти нимайди? У мендан ёмонроқ эди. Кейин Римга кетаман, у ерда чўл-сахролар бор, ана ундан сўнг ҳеч кимга халақит бермайман, фақат Серёжани олиб кетаман, қизалоқни ҳам... йўқ, сен кечиролмайсан мени! Биламан, бу нарсаларни кечириб бўлмайди! Йўқ, йўқ, нари бор, сен ҳаддан зиёд яхши одамсан! – Анна ўт бўлиб

ёнаётган бир қўли билан унинг қўлини ушлаб ётар, иккинчи қўли билан эса уни итарар эди.

Алексей Александровичнинг кўнгли бузилгандан бузилиб, шу даражага етдики, ортиқ бу ҳаяжонини босиб ололмади, у кўнгил бузилиши деб ҳисобланган бу ҳолатнинг, аксинча, унга ҳеч маҳал кўрилмаган янги бахт ато қилувчи маъсум, маъюс бир ҳолат эканлигини бирдан сезиб қолди. У ўзи умр бўйи итоат қилиб келган насронийлик қонун-қоидаларининг: душманларининг кечир, уларни яхши кўр, деб берган таълимларини ўйламас эди, лекин унинг қалбини қувноқ бир муҳаббат ва душманни кечириш ҳислари тўлдириб борди. У тиз чўкиб олиб, бошини Аннанинг кофта тагидан ҳам ўт бўлиб ёндираётган тирсагига қўйиб олиб, ёш боладек ҳўнг-ҳўнг йиғлар эди. Анна унинг сочлари тўкила бошлаган бошини кучоқлади. Унга яқинроқ бурилди, кейин ғолибона бир ифтихор билан кўзларини кўкка кўтарди.

– Мана у, билардим! Энди алвидо, ҳаммангизга алвидо!.. Яна келишди, нега кетишмайди-я?.. Ҳа, устимдан мана бу пўстинни ечиб ташланглар!

Доктор Аннанинг қўлини ундан айирди, астагина ёстиққа қўйиб, елкаси билан қўшиб ёпиб қўйди. Анна итоат билан чалқанча тушиб, чақноқ кўзлари билан тўғрисига қараб ётди.

– Бир нарса эсингда бўлсин: менга фақат афвинг керак холос, бошқа ҳеч нарсани хоҳламайман... Нега у келмайди? – деди яна, Вронский ёнида турган эшикка қараб. – Яқинроқ кел, яқинроқ кел! Қўлингни бер унга.

Вронский каравот ёнига келди-ю, Аннани кўриб, яна юзини қўллари билан тўсиб олди.

– Юзингни оч, унга қара. У табаррук одам, авлиё, – деди Анна, кейин жаҳли чиқиб, яна: – Очсанг-чи, оч ахир юзингни! – деди. – Алексей Александрович, юзини очиб қўй! Кўргим келяпти.

Алексей Александрович Вронскийнинг қўлини ушлаб, юзидан олиб қўйди, ошкор кўриниб турган изтироб ва хижолат юзини даҳшатли бир тусга солиб қўйган эди.

– Қўлингни бер унга. Кечир гуноҳларини.

Алексей Александрович, кўзларидан дув-дув тўкилиб турган ёшларини тўхтатолмай, қўлини берди.

– Худога шукур, худога шукур, – деди Анна, – энди ҳамма нарса тахт бўлди. Фақат оёқларимни пича чўзиб олай. Шундай, ҳа, шундай, жуда соз. О, мунча бедаво анави гуллар, сира ҳам бинафшага ўхшамайди-я, – деди деворга ёпиштирилган гул қоғозларга ишора қилиб. – Ё худо! Ё олло! Қачон тугайди-я бу азоб? Менга морфин беринг. Доктор! Морфин берсангиз-чи. Вой худо, вой худо!

Анна кўрпа ичида тўлғана бошлади.

Доктор ва докторлар буни хасталарнинг юздан тўқсон тўққизини олиб кетадиган туғруқ иситмаси деб айтдилар. Анна бутун кун иситмада ёниб, алаҳсиб, ҳушидан кетиб турди. Ярим кечага бориб касал ҳушини йўқотди, томири қарийб урмай қўйди.

Лаҳза сайин узилишини кутиб ўтирдилар.

Вронский уйига кетди, лекин эрталаб ҳол сўрагани келди, шунда Алексей Александрович уни даҳлизда кўриб:

– Кетмай туринг, балки сизни йўқлаб қолар, – деди-ю, уни ўзи хотинининг кабинетига бошлаб кирди.

Эрталаб касалда яна ҳаяжон, жонланиш бошланди, фикрлари ўткир, сўзлари бурро бўлиб қолди, кейин булар яна ҳушсизлик билан натижаланди. Учинчи кун ҳам шу аҳвол давом қилди, лекин докторлар энди умид борлигини айтдилар. Шу куни Алексей Александрович ўз кабинетига кирди, у ерда Вронский ўтирган эди, Алексей Александрович эшикни ёпиб, Вронскийнинг рўпарасига ўтирди.

Вронский ҳозир ўртада гап очилишини сезиб:

– Алексей Александрович, – деди, – мен ҳозир гапир-ишга ҳам, бирон нарсани англашга ҳам қодир эмасман.

Менга раҳмингиз келсин! Сизга ҳар қанча қийин бўлса ҳам, ишонинг, менга ундан ҳам қийин.

У ўрнидан қўзғалмоқчи бўлган эди, Алексей Александрович қўлидан ушлаб:

– Гапларимга қулоқ солишингизни илтимос қиламан, – деди, – бу жуда зарур. Менинг тўғримда хато фикрда кетмаслигингиз учун менга раҳнамо бўлган, бундан кейин ҳам раҳнамо бўлиб қоладиган ҳисларимни сизга уқтириб қўйишим керак. Биласиз, мен у билан ажралишга қарор қилиб, ҳатто иш ҳам бошлаб юборган эдим. Сиздан яширадиган жойим йўқ, иш бошлашга бошладиму, лекин ўзим иккиланиб, азоб ичида қолдим, иқрор бўлишим керак, мени ҳаракатга солган нарсасиздан ҳам, ундан ҳам қасос олиш истаги эди. Телеграммани олганимдан кейин йўлга ҳам худди шу тилак билан чиққан эдим, бугина эмас, ҳатто унинг ўлимини ҳам истаган эдим. Лекин... – ўз ҳисларимни унга айтсамми-айтмасамми, деган тараддудда бир оз жим бўлиб қолди. – Лекин кўрдиму, гуноҳларини кечирдим. Ана шундан кейин афв этиш бахт-саодати кўзимни очиб, бурчимни кўрсатди. Гуноҳларини бутунлай кечирдим. Иккинчи бетимни ҳам тутиб беришни истайман, чопонимни ечиб олганларга қўйлагимни ҳам ечиб беришни хоҳлайман, энди худога муножот қилиб тилайманки, афв этиш бахтини мендан айирмасин! – Алексей Александровичнинг кўзларига ёш чиқди, унинг ёрқин, сокин назари Вронскийни ҳайратда қолдирди. – Мен шундай аҳволдаман. Сиз мени хўрлаб оёқ ости қилишингиз, жамият кўзида масхара қилишингиз мумкин, лекин мен уни ҳеч қачон тарк этмайман, сизга ҳам ўпка қилиб бир сўз айтмайман, – деб давом қилди. – Мен ўз бурчимни аниқ биламан: мен у билан бўлишим керак, бўламан ҳам. Агар сизни кўргиси келса, ўзим хабар қиламан сизга, лекин ҳозир жўнаб қолишингиз маъқулроқ деб ўйлайман.

У ўрнидан туриб кетди, бўғзига келиб тиқилган йиғи сўзларини кесиб қўйган эди. Вронский ҳам ўрнидан қўзғалди-да, букилган ҳолида, қаддини ростламасдан, унга ер остидан хўмрайиб қаради. У Алексей Александровичнинг ҳисларини тушунолмасди. Лекин ундаги бу ҳолатнинг қандайдир юксак бир нарса эканлигини, у ўз дунёқарашида бундай нарсани англашга ўзининг қобил эмаслигини сезиб турарди.

XVIII

Вронский Алексей Александрович билан ўзининг ўртасида ўтган гапдан кейин Каренинларнинг кўча эшигидан чиқди-да, қаерда эканлигини зўрға англаб, қаерга кетиш ё жўнаш кераклиги устида ўйланиб қолди. У ўзини шарманда қилинган, таҳқир этилган, ўз ҳақирлигини ювиш имконидан маҳрум қилинган бир гуноҳкор деб ҳис қиларди. У ўзини ҳозиргача ғурур билан осонгина юриб келган йўлидан четга улоқтириб ташлангандек ҳис қиларди. Шу маҳалгача мустаҳкам бўлиб кўринган ҳаётий одат ва қоидалари бирдан турмушга татбиқ қилиб бўлмайдиган сохта нарсалар бўлиб чиқди. Ҳозиргача бир чеккада ғариб бўлиб, алданиб келган, Вронскийнинг бахтига тасодикий тўғаноқ бўлиб келган кулгили эр бирданига хотини томонидан чақириб келтирилди-ю, салобатли, юксак бир мавқега кўтарилди, энди бу эр ана ўша юксакларда жоҳил, айёр, кулгили бўлиб эмас, балки меҳрибон, содда, улуғвор бўлиб кўринди. Вронский бунга сезмай қололмасди. Роллари бирдан ўзгарди. Вронский уни юксақда, ўзини эса пастда, уни ҳақ, ўзини эса ноҳақ ҳис қила бошлади. У Карениннинг ўз дарду аламларида олижаноб эканлигини, ўзининг эса алдамчи, тубан, разил эканлигини сизди. Лекин ўзи ноҳақдан ноҳақ нафратланиб келган бир кишиси олдидаги тубанлигини англаши бошидаги дарду аламларнинг фақат кичик бир

қисминигина ташкил қиларди. У ҳозир ўзини таъриф қилиб бўлмайдиган даражада бадбахт ҳис этарди, чунки Аннага бўлган ва кейинги вақтларда совий бошлагандек кўринган эҳтироси мана энди, Аннадан батамом жудо бўлганлигини кўргандан кейин, ҳеч вақт кўрилмаган даражада кучайиб кетган эди. У Аннани касал ётганида борича кўрди. Қалбини билди, Аннани ҳеч маҳал бунчалик яхши кўрмаганига тан берди. Мана энди, уни яхшилаб билган ва жондан севган бир дамида Аннанинг олдида оёқости бўлди, унда, ўзи тўғрисида уятли бир хотирагина қолдириб, жудо бўлди. Алексей Александрович унинг қўлини хижолатдан шувут бўлган юзидан олиб қўйди, ана шунда Вронский тушган кулгили, шармандали аҳвол ҳамма нарсадан ҳам даҳшатлироқ эди. У Каренинлар эшиги олдида эс-ҳушини йўқотиб қўйган кишидай нест бўлиб турар, нима қилишини билмай ҳайрон бўлар эди.

– Извош чақирайми? – деб сўради швейцар.

– Ҳа, извош.

Вронский уч кеча ухламай уйига қайтиб келгандан сўнг, кийимларини ҳам ечмасданоқ диванга чалқанчасига тушиб ётди-да, қўлларини чалмаштириб бошининг остига қўйди. Боши оғир эди. Тасаввурлар, хотиралар, ниҳоят, таажжуб ўйлар хориқулодда бир шитоблик ва равшанлик билан алмашилиб турарди: гоҳ касалга дори қўйиб бераётиб қошиғидан ошириб юборгани, гоҳ доянинг оппоқ қўллари, гоҳ Алексей Александровичнинг каравот ёнида жуда таажжуб бир қиёфада тиз чўкиб тургани кўриниб кетарди.

Чарчаганда уйқуси келиб, агар ётса дарҳол ухлаб кетишига бемалол ишонган соғ одам сингари: «Ухлайман! Эсдан чиқараман!» деди ўзига. Ҳақиқатан ҳам, худди шу он миясидаги фикрлар чувалди-ю, ҳушсизлик чоҳига қулай бошлади. Боши устида шуурсиз ҳаёт денгизи-

нинг тўлқинлари мавж уришга кирганда, бирдан, – жуда кучли электр токи ургандек, – шу қадар қаттиқ сесканиб тушдики, бутун гавдаси диван устида сакраб кетди, қўллари билан диванга тираниб, кўрққанидан тиз чўкиб олди. Кўзлари ҳеч маҳал ухламаган кишиларники сингари катта очилган эди. Бир зумгина олдин ўзи сезиб турган бошидаги оғирлик, вужудидаги бўшанглик бирдан ғойиб бўлди.

У Алексей Александровичнинг: «Мени хўрлаб оёқ ости қилишингиз мумкин» деган сўзларини эшитди, унинг ўзини ҳам кўз ўнгида кўрди, Аннанинг ўзига эмас, Алексей Александровичга меҳру шафқат ва муҳаббат билан қараб ётган кўзларини, ўт бўлиб ёнган қизил юзларини ҳам кўз ўнгида кўрди; Алексей Александрович қўлини юзидан олиб қўйганда, ўз назарида тушиб қолган аҳмоқона, кулгили аҳволни ҳам кўз олдида кўрди. Шундан кейин оёқларини чўзиб, яна бояги алпозда диванга ўзини ташлади-да, кўзларини юмиб олди.

«Ухлаш керак! Ухлаш!» деб ўзича такрорлади. Лекин кўзлари юмилганда, ўша эсида қолган пойгадан олдинги кечада Аннанинг юзини қай хилда кўрган бўлса, ҳозир ҳам ана шундай равшан кўра бошлади.

– Бу нарса йўқ, бўлмайди ҳам, у энди бу нарсаларни хотирасидан сидириб ташламоқчи. Мен бўлсам бусиз яшай олмайман. Қандай қилиб ярашиб олсак экан? Қандай қилиб ярашиб олсак экан? – деди-ю овозини чиқариб, шуурсиз бир ҳолда шу сўзларни такрорлай бошлади. Шу сўзларни такрорлаб туриш эса хаёлида қалашиб ётганини сезиб туриб янги сиймолар ва хотираларнинг қад кўтаришларига йўл бермас эди. Лекин бу ҳолат узоқ давом қилмади. Энг яхши дақиқалари билан сўнгги марта боши ҳам бўлгани хорикулодда бир суръат-ла кетма-кет кўз олдида кела бошлади. Аннанинг овози «Қўлингни ол», дейди. У қўлини олади-ю, юзининг хижолатдан қизариб, аҳмоқона бир тус олганини сезади.

Вронский ухлаб кетишига зарра қадар умид йўқлигини сезиб турса ҳам, ҳамон ухлашга тиришиб ётар, миясига келган фикрлардан баъзи бирининг тасодифий сўзларини шивирлаб такрорлар, шу билан кўз олдига янги сиймоларни келтирмаслик ҳаракатида бўларди. У ётган ерида қулоқ солиб, ғалати, жинниларча бир шипшиш билан такрорланаётган шу сўзларни эшитди: «Қадрига етмадинг, фойдалана билмадинг, қадрига етмадинг, фойдалана билмадинг».

«Нима бўлди? Ё ақлимдан оза бошладимми? – деди у ўзига. – Ажаб эмас. Нима сабабдан ақлдан озишади, нима сабабдан ўзларини отишади?» деб ўзига ўзи жавоб берди-ю, кўзларини очиб, боши ёнидаги каштали ёстиққа ҳайрон бўлиб қаради, буни акасининг хотини Варя ўз қўли билан гул солиб тикиб берган эди. У ёстиқнинг попугини ушлаб кўрди, кейин Варяни, уни охирги марта қачон кўрганлигини эслашга ҳаракат қилди. Аммо ҳозир бегона нарсалар тўғрисида ўйлаш азоб эди. «Йўқ, ухлаш керак!» деб, ёстиқни яқин сурди-да, бошини унга маҳкам босиб кўзларини юмиб ётишга тиришди. Лекин бўлмади, сакраб ўрнидан туриб ўтирди. «Энди бу нарс мен учун тамом бўлди, – деди у ўзига. – Энди нима қилишимни ўйлашим керак. Энди менга нима қолди?» Фикри Аннага бўлган муҳаббатдан маҳрум ҳаёти атрофида айлана бошлади.

«Шухратпарастликми? Серпуховскойми? Кибор жамиятими? Саройми?» Буларнинг ҳеч бирида қарор топмади. Буларнинг ҳаммасида илгарилари лузум бўлган эса-да, ҳозир ҳеч қандай лузуми қолмаган. У дивандан турди, сюртугини ечмай, камарини бўшатди, бемалолроқ нафас олиш учун жун босган кўкрагини очиб юбориб, уйда у ёқдан бу ёққа юра бошлади. «Ақлни мана шундай йўқотишади, – деб ўзича такрорлаб кетди, – мана шундай ҳолда ўзларини отишади... уят, номусда қолмаслик учун», деб секингина илова қилиб қўйди.

У секин келиб эшикни ёпди, сўнгра кўзлари тинган тишларини бир-бирига маҳкам босган ҳолда стол ёнига келиб тўппончани олди, уни яхшилаб қаради, ўқланган стволни буриб, тепкига тўғрилади, сўнг ўйга чўмди. Миясининг зўр бериб ишлаётганлиги чехрасидан билиниб турарди, бошини солинтириб, қўлида тўппонча билан икки дақиқача қимир этмай ўйланиб қолди. Мантиққа мувофиқ, давомли, равшан фикрлари шубҳасиз бир хулосага келтиргандек, «албатта», деди ўзига. Ҳақиқатда эса, ўзи учун шубҳасиз бўлган бу «албатта» фақат шу соатда кўнглидан ўн марталаб такрор-такрор ўтган хотиралар ва тасаввурларнинг натижасигина эди. Яна ўша батамом қўлдан кетган бахтининг хотиралари, яна ўша келажак ҳаётининг барча бемаънилиги тўғрисидаги тасаввурлари, яна ўша хўрлик ҳақидаги тушунчалари... кетма-кет уланиб кетган бу тасаввурлар, бу ҳислар яна аввалгидек қайта-қайта такрорланарди.

Фикри учинчи марта яна ўша хотиралар ва ўйларнинг сеҳрли доирасида айлана бошлаганда, яна бир карра «албатта» деб такрорлади-ю, тўппончани чап кўксига қадади, қўли билан уни қаттиқ чангаллаб туриб тепкини босди. Тўппончанинг отилганини ўзи эшитмай қолди, аммо кўкрагига келиб урилган қаттиқ зарба уни йиқитди. Стол четини ушлаб олмоқчи бўлган эди, тўппонча қўлидан тушиб кетди, гандираклаб бориб ерга ўтирди-ю, те-варагига таажжубланиб қаради. Столнинг букик оёқларига, қоғоз саватга ва йўлбарс терисига пастдан қараб, ўз уйини таниёлмади. Меҳмонхона томонидан шошиб келаётган хизматкорларнинг оёқ дупури ҳушига келтирди. У зўр бериб миясини ишлата бошлади, ўзининг полда эканлигини англади. Кейин, йўлбарс терисидаги ҳамда ўз қўлидаги қонларни кўриб, ўзини отганлигини фаҳмлади.

Вронский қўли билан тўппончани пайпаслаб қидириб:

– Бемаъни иш бўлди! Мўлжалга уролмадим, – деди. Тўппонча ёнида ётган бўлса ҳам, уни нарёқлардан қидирарди. Тўппончани қидириб туриб нариги томонга чўзилган эди, мувозанатини сақлашга мадори етмай, йиқилиб тушди, ярасидан шариллаб қон кетди.

Асабларнинг заифлигидан ҳар доим танишларига зорланиб юрувчи олифта лакей хўжайинининг ерда ётганлигини кўриб шу қадар кўрқиб кетдики, уни қон ичида қолдириб, ёрдамга чақиргани чопиб чиқиб кетди. Бир соатчадан кейин акасининг хотини Варя етиб келди ва у ҳар ёқдан чақирган, аммо ҳаммаси ҳам бир маҳалда етиб келган уч нафар доктор ёрдами билан ярадорни каравотга келтириб ётқизди-да, ўзи унга қараб қолди.

XIX

Алексей Александрович хотини билан учрашиш тараддудига тушганда Аннанинг пушаймонлари астойдил бўлиши, ўзининг кечириши ва Аннанинг ўлмай қолиши мумкинлигини ўйлаб кўрмай хатога йўл қўйган эди, ана шу хатоси у Москвадан қайтиб келгандан сўнг икки ой ўтгач бутун гавдаси билан яққол кўришиб қолди. Лекин у йўл қўйган хато бу эҳтимолларни ўйлаб кўрмагани учунгина рўй берган эмас эди, балки ўлим тўшагида ётган хотини билан кўришгунга қадар ўз қалбини билмагани учун ҳам рўй берган эди. У касал хотинининг каравоти ёнида умрида биринчи марта бошқаларнинг жафоларини кўриб шу қадар кўнгли юмшаб кетган эди, илгарилари бу хислатни зарарли бир заифлик деб уялиб юрар эди; Аннага юраги эзилиб ачингани, Аннага ўлим тилагани учун пушаймон бўлгани, ҳаммасидан ҳам хотинини кечиргани туфайли қалбида уйғонган қувончи уни шундай аҳволга солдики, ўз изтиробларининг бирдан барҳам топганини сезиш билан бирга, умрида ҳеч кўрмаган руҳий бир сокинлик-

ни ҳам сеза бошлади. У ўз изтиробларининг манбаи бўлиб келган нарсанинг бирдан руҳий шодлигига манба бўлиб қолганлигини, Аннани қоралаб, ундан ўпкалаб, нафратланиб юрган кезларида ҳал қилиб бўлмайдигандек кўринган чигал нарсаларнинг энди, Аннани кечириб, унга кўнгил қўйгандан кейин осонгина ечиладиган содда, равшан нарсаларга айланганлигини ҳис қила бошлади.

Алексей Александрович хотинини кечирди-ю, тортаётган азоблари, қилаётган пушаймонлари учун унга юраги ачишди. Алексей Александрович Вронскийни кечирди-ю, унинг алам устида қилган иши қулоғига чалингандан кейин унга яна баттар юраги ачишди. Ҳозир ўғлига ҳам илгарилардан кўпроқ раҳмдил бўлиб қолди, у билан кам машғул бўлгани учун ўзидан қийинчилик бошлади. Лекин янги туғилган митти қизалоққа фақат ачиниш ҳисси билангина эмас, аллақандай нозик, мулойим меҳр ҳисси билан қарайдиган бўлди. Ўз пушти камаридан бўлмаган, онасининг касаллигида парвосиз ташлаб қўйилган ва, агар ўзи ғамхўрлик қилмаса, ўлиб кетиш эҳтимоли бўлган нимжон чақалоққа олдин фақат шафқат ҳисси билангина қараб юрди, кейин эса яхши кўриб қолганлигини ўзи ҳам билмай қолди. У ҳар кун болалар бўлмасига бир неча марта кириб узоқ-узоқ ўтириб қоларди, ундан авваллари тортиниб-ийиманиб юрган энага билан доя Алексей Александровичга аста-секин кўникиб қолди. У ухлаб ётган чақалоқнинг очқизил, майин, серажин юзчасига баъзан ярим соатлаб қараб ўтирар, тиришган пешонасининг қимирлашига ва бармоқчалари юмилган қўлчасининг орқаси билан кичкина кўзлари ва қангшарини ишқалашини томоша қиларди. Ана шундай дақиқаларда Алексей Александрович ўзини хотиржам ва ўзидан мамнун ҳис этар, ўз аҳволида ҳеч қандай ғайриоддий нарса йўқлигини, уни ўзгартиришга зарурат йўқлигини кўриб турарди.

Лекин бу ҳолати ҳозир ўзи учун нақадар табиий бўлмасин, бари бир, бу ҳолатда қолишига йўл қўймасликларига замон ўтган сари равшанроқ ишониб борди. У ўз қалбига раҳнамо бўлган хайрли маънавий кучдан ташқари, унинг ҳаётига раҳнамо бўлган бошқа, дағал, ўшандай ёки ўшандан ҳам қувватлироқ куч борлигини ва бу куч у интизор бўлган осойишталикка эришувига йўл қўймаслигини ҳис қиларди. Ҳамманинг ўзига савол бераётгандек бир таажжуб билан қараб турганини, унинг қандай одам эканлигига ҳайрон қолганларини, ундан ниманидир кутаётганларини сезиб турарди. Айниқса хотини билан ўзи ўртасидаги муносабатнинг маҳкам эмаслигини, ғайритабиий эканлигини сезиб юрарди.

Яқинлашиб келаётган ажал кўнглини юмшатган эди, энди бу ҳолат ўтгач, Алексей Александрович Аннанинг ўзидан кўрқаётганлигини, сиқилаётганлигини, энди кўзларига тик қарай олмаганлигини пайқай бошлади. Анна бир нима демоққа чоғланар, лекин дейишга журъат қилолмасди, Анна ҳам, муносабатларининг давом этиши мумкин эмаслигини юраги сезиб тургандек, ундан нимадир кутар эди.

Аннанинг чақалоғи февраль охирларида касал бўлиб қолди (унга ҳам Анна деб ном қўйилган эди). Эрталаб Алексей Александрович болалар бўлмасига кирди-ю, докторга одам юборишни буюриб, ўзи министрликка кетди. У ерда ишларини тамомлаб, уйга соат учдан кейин қайтиб келди. Даҳлизга кириб, зар уқали, айиқ барасидан енгсиз калта кийим кийган, амиркон зотли оқ кучукни ушлаб турган бир кўркам лакейни кўрди.

– Ким келди? – деб сўради Алексей Александрович.

– Княгиня Елизавета Федоровна Тверская, – деб жавоб берди малай, у Алексей Александровичга кулимсирагандай туюлди.

Алексей Александрович бошига тушган шу оғир кунларда кибор доираларга мансуб танишлари, айниқса аёл

танишлари унинг ва хотинининг қайғу аламларига парвосиз қолмаганликларини сезиб юрарди. У барча танишларининг кўзида яқиндагина адвокатнинг кўзларида кўрган, мана энди малайда ҳам кўриб турган шодликка ўхшаган аллақандай бир шодлик борлигини, улар бу шодликни зўр-базўр яширишиб келаётганларини сезиб юрарди. Алексей Александровични кўришганда, аранг яшириб турган шодлик билан Аннанинг соғлигини сўрашарди.

Хатти-ҳаракатлари билан Аннага алоқадор бўлган ва Алексей Александрович ёмон кўрган княгиня Тверскаянинг бу ердалиги Каренинга ёқмади, шунинг учун у тўғри болалар бўлмасига ўтиб кетди. Биринчи бўлмада Серёжа кўкрагини столга тираб, оёқларини стулга қўйиб олиб, ғинғиллаб сурат солаётган эди. Анна ётиб қолганда француз мураббиянинг ўрнига келган инглиз хоним Серёжанинг яқинида иш тўқиб ўтирган эди, Алексей Александровични кўриб дарҳол ўрнидан турди-ю, реверанс қилгандан сўнг Серёжани туртиб қўйди.

Алексей Александрович ўғлининг сочини силади-да, мураббиянинг Анна соғлиги тўғрисидаги саволига жавоб қилгандан сўнг baby⁸³ тўғрисида доктор нима деганлигини сўради.

– Доктор ҳеч қандай хавфли нарса йўқ, чўмилтиринглар, деди, жаноб.

Алексей Александрович қўшни хонада чақалоқнинг чинқираётганини эшитиб:

– Қийналяпти шекилли, – деди.

– Назаримда, эмизувчи энагаси тўғри келмаётганга ўхшайди, жаноб, – деди инглиз хоним қатъий қилиб.

Алексей Александрович юриб кетаётган ерида тўхтаб сўради:

– Нега бундай деб ўйлайсиз?

⁸³ чақалоқ (ингл.).

– Графиня Полнинг чақалоғи ҳам шундай бўлувди, жаноб. Чақалоқни дори бериб шифолашди, текшириб қарашса, бола бечора оч қолар экан, энагасининг сути йўқ экан, жаноб.

Алексей Александрович бир оз хаёл суриб тургандан сўнг иккинчи эшикдан ичкарига кириб кетди. Қизалоқ эмизувчи хотиннинг қўлида типирчилаб бошини ҳар ёққа ташлар, оғзига тутган бўлиқ маммага қарамас, устида энгашиб турган энага билан эмизувчининг ҳа-ҳалашларига парво қилмай, чинқиришини қўймас эди.

– Ҳали ҳам боягидайми? – деб сўради Алексей Александрович.

Энага пичирлаб:

– Жуда безовта бўляптилар, – деб айтди.

– Мисс Эдвард, эҳтимол, эмизувчининг сути йўқдир, деяпти, – деди Алексей Александрович.

– Мен ҳам шундай деб ўйлайман, Алексей Александрович.

– Бўлмаса нега айтмайсиз?

– Кимга айтаман? Анна Аркадьевна ҳали бетоб ётибдилар, – деди энага норози бўлиб.

Энага бу уйда эскидан хизмат қилиб келган қари хотин эди. Унинг мана шу оддий сўзларида ҳам Алексей Александровичга ўзининг аҳволига шама бордек туюлди.

Чақалоқ бўғилиб, хирқираб яна баттар чинқира бошлади. Энага қўлини силтаб чақалоқ ёнига борди-да, эмизувчидан олиб, қўлида тебратиб юрди.

– Докторни чақириб, эмизувчини кўрсатиш керак, – деди Алексей Александрович.

Кўринишидан соғлом, башанг эмизувчи, ўзининг рад қилинишидан кўрқиб, тўла кўкрагини яширди-да, сути йўқлиги тўғрисидаги шубҳадан истехзо билан кулимсираб, алланима деб тўнгғиллади. Алексей Александровичнинг назарида у кулимсираш билан мазах қилаётгандай туюлди.

Энага ҳа-ҳалаб ва ҳамон у ёқдан бу ёққа юриб туриб:

– Шўрлик бола, – деди.

Алексей Александрович стулда ўтириб, у ёқдан бу ёққа аланглаётган энагага маъюслик билан қараб қолди.

Ахийри тинчиган болани энага чуқур каравотга ётқизди-да, ёстиғини тўғрилаб қўйиб, нари кетгандан сўнг Алексей Александрович ўрнидан турди-ю, бола ёнига оёқлари учида зўрға-зўрға юриб келди. Яна бояғидай маъюслик билан болага бир дақиқагина жим қараб турди, лекин бирдан сочлари ва пешонасининг териси орқасига сурилиб юзида илжайиш пайдо бўлди, яна секингина уйдан чиқиб кетди.

Емакхонада қўнғироқни чалиб, кирган хизматкорга докторга одам юборишни буюрди. Шундай ширин боланинг ғамини емагани учун хотинига жаҳли чиқди, аммо шу жаҳли билан хотинининг олдига киришни хоҳламади, бундан ташқари, княгиня Бетсини ҳам кўргиси йўқ эди. Лекин хотини одатда кириб хабар оладиган эрининг нима учун кирмаганига ҳайрон бўлиши мумкин эди, шунинг учун ўзини зўрлаб бўлса ҳам хотинининг ётоқхонасига қараб йўл олди. Юмшоқ гилам устида юриб келиб эшикка етганда, эшитишни истамаган бир гапни беихтиёр эшитиб қолди.

– Агар у жўнаб кетаётган бўлмаганда эди, сизнинг ҳам, эрингизнинг ҳам кўнмаганига тушунган бўлардим. Лекин эрингиз бундай нарсалардан баланд туриши керак, – деярдди Бетси.

– Мен ўзим учун хоҳламайман, эрим учун эмас. Қўйинг бундай гапларингизни! – деб жавоб берди Аннанинг ҳажонли товуши.

– Шундайдиру, лекин сизни деб ўзини отган киши билан хайрлашмаслигингиз тўғри келмайди-да...

– Шунинг учун ҳам хоҳламайман.

Алексей Александрович юраги чиқиб кетган айбдор кишидек тўхтаб, секингина орқасига қайтиб кетмоқчи бўлди.

Лекин бундай қилиш менга муносиб эмас, деган хаёл билан шу фикридан қайтиб, яна орқасига ўтирилди-да, бир йўталиб қўйиб, ётоқхонага қараб юрди. Овозлар тинди, у ичкари кирди.

Кулранг халатда, калта қилиб қирқилган, юмалоқ бошидаги қора, қалин сочлари фатила-фатила бўлган Анна кушеткада ўтирган эди. Эрини кўрганда, ҳар маҳалдаги сингари, юзидаги жонланиш бирдан ғойиб бўлди; Анна бошини солинтириб, хавотирлангандай Бетсига қараб қўйди. Энг сўнгги модада кийинган Бетси, лампанинг қалпоғига ўхшаб, бошининг аллақайси ерида қўкқайиб турган шляпада, йўл-йўл чизиклари белигача бир томонга, юбкасида иккинчи томонга қараган кўк кўйлакда баланд қоматини расо тутиб Анна ёнида ўтирган эди; Алексей Александрович кирганда, бошини солинтириб, кинояли бир табассум билан қаршилади.

Бетси, худди ҳайрон қолгандек:

– А! – деб қўйди. – Уйда экансиз, кўп хурсандман. Ҳеч қаерда кўринмайсиз, Анна касал бўлгандан бери сизни ҳеч кўрганим йўқ. Ҳамма гапни – ғамхўрлигингизни эшитдим. Ростдан ҳам, ғоят ажойиб эрсиз! – деди Бетси, хотинига қилган меҳрибонлиги учун уни олижаноблик ордени билан тақдирлаётгандек, маънодор ва диловар бир қиёфада.

Алексей Александрович совуққина таъзим қилди-да, хотинининг қўлини ўпгандан сўнг, саломатлигини сўради.

Анна кўзини эрининг кўзидан олиб қочиб:

– Тузукка ўхшайман, – деди.

– Лекин юзингиздан иситмангиз бор кўринади, – деди Алексей Александрович, «иситма» сўзини бўрттириб.

– Кўп гаплашиб юбордик, – деди Бетси, – менинг худбинлигим бўлди, ҳўп, энди кетаман.

У ўрнидан кўзғалган эди, Анна бирдан қизариб, енгидан шошқин ушлаб қолди.

– Йўқ, бир оз ўтиринг, илтимос. Бир гапим бор сизга... йўқ, сизга, – деди Алексей Александровичга қараб, унинг

бўйни билан пешонасига қип-қизил ранг югурди. – Сиздан бирон нарсани яширишни хоҳламайман, яшира олмайман ҳам, – деди.

Алексей Александрович бармоқларини шиқирлатиб, бошини солинтирди.

– Бетси граф Вронскийнинг Тошкентга жўнаш олди-дан бизникига келиб, хайрлашиб кетиш истаги борлигини айтди. – Анна эрига қарамас ва ўзига ҳарчанд қийин бўлса ҳам, айтадиган гапини айтиб олишга шошиларди. – Мен уни қабул қила олмайман, дедим.

– Сиз бу нарсани Алексей Александровичга боғлиқ деб айтдингиз, дўстим, – деб Бетси унинг хатосини тузатди.

– Бари бир, мен уни қабул қилолмайман, чунки бу нарса ҳеч нимага... – Анна бирдан тўхтаб, эрига савол назари билан қараб қолди (у Аннага қарамай ўтирган эди). – Гапнинг қисқаси, хоҳламайман...

Алексей Александрович яқинроқ жилиб, Аннанинг қўлини ушламоқчи бўлди.

Анна бошда ўз қўлини унинг каттакон томирлари ўйнаб чиққан нам қўлидан тортиб олди; кейин, ўзини зўрлаб бўлса ҳам, унинг қўлини хиёл қисиб қўйди.

– Менга билдирган ишончингиз учун беҳад миннатдорман, аммо... – Алексей Александрович ўзича осон ва очиқ-ойдин ҳал қилиш мумкин бўлган нарсани княгиня Тверскаянинг олдида муҳокама қилолмаслигини сезиб ҳам хижолатга тушди, ҳам жаҳли чиқди; княгиня Тверская Алексей Александровичнинг севги ҳисларига, афв этиб хурсанд бўлишига халақит берарди, у буни сезиб, гапни охирига етказолмади, княгиня Тверскаяга қараб, тўхтаб қолди.

Бетси ўрнидан тураётиб:

– Хайр, яхши қолинг, жонгинам, – деди-ю, Аннани ўпиб чиқиб кетди, Алексей Александрович уни кузатиб борди. Бетси кичик меҳмонхонада тўхтади-да, унинг қўлини яна бир марта қисиб: – Алексей Александрович! Сизни чинакам олижаноб одам деб биламан, – деди. –

Мен бегона одамман, лекин Аннани шу қадар яхши кўраман, сизни шу қадар ҳурмат қиламанки, битта маслаҳат беришни лозим деб топаман. Қабул қиласиз. Алексей Вронский номус деган нарсанинг айни тимсоли, ана ўша Тошкентга кетяпти.

– Қайғумизни еганингиз ва берган маслаҳатларингиз учун ташаккур, княгиня. Лекин бировни қабул қилиш ё қабул қилмаслик масаласини хотинимнинг ўзи ҳал қилади.

У одатига кўра сиполикни қўлдан бермай, қошларини чимириб туриб гапирди, аммо айтган сўзлари қандай аҳамиятга эга булмасин, ҳозирги аҳволида керилишга ҳеч қандай ўрин йўқлигини дарҳол англади. У бу нарсани сўзи тугагандан кейин Бетси ўзига заҳарли, масхара-ли, лекин мулойим бир табассум билан қараб қўйганидан уқиб олди.

XX

Алексей Александрович залда Бетси билан бош эгиб хайрлашгач, хотинининг ёнига қайтиб келди. Анна ётган эди, лекин унинг оёқ дупурини эшитди-ю, апил-тапил ўрнидан туриб боягидай ўтирди-да, унга қўрқа-писа қаради. У Аннанинг йиғлаганини кўрди.

Алексей Александрович Бетси ҳузурида французча қилиб айтган гапини:

– Менга билдирган ишончинг учун ғоят миннатдорман, – деб русча қилиб қисқача такрорлади. У русча гапирганда ва Аннани сансираб сўзлаганда, бу «сен» Аннанинг ғашини келтирарди. – Қароринг учун ҳам ғоят миннатдорман. Мен ҳам, модомики кетаётган экан, граф Вронскийнинг бу ерга келишига ҳеч қандай ҳожат йўқ, деб биламан. Яна...

– Айтдим-ку, яна такрорлашнинг нима кераги бор? – деб Анна бирдан жаҳли чиқиб гапини бўлиб қўйди; у

жаҳлини босиб ололмаган эди. «Бир киши бир хотинни севса, унинг йўлида азиз жонини фидо қилмоқчи, қурбон қилмоқчи бўлса-ю, у хотин ҳам ўша эркаксиз яшай олмаса-ю, тагин у келиб шундай бир хотин билан хайрлашмоқчи бўлса, бунга на ҳожат эмиш! – Анна лабларини қимтиб, порлоқ кўзларини унинг бири-бирини силаб турган, томирлари ўйнаб чиққан кўлларига тикди. – Йўқ, ҳеч қандай ҳожати йўқ!»

– Минбаъд бу ҳақда гапиришмайлик, – деди вазмин қилиб Анна.

– Бу нарсаларни ўзингга ҳавола қилган эдим, шунинг учун ғоят хурсандман, чунки... – Алексей Александрович шундай гап бошлаган эди, Анна:

– Менинг хоҳишим сизникига мос келди, – деб дарҳол гапни тугатди; шу қадар имиллаб гапирганидан унинг жаҳли чиқиб кетган эди, ҳолбуки у айтадиган сўзларини Анна олдиндан билиб турарди.

– Тўғри, – деб Алексей Александрович унинг гапини қувватлади. – Иннайкейин, княгиня Тверская ҳам оиладаги энг оғир, мушкул масалаларга ноўрин аралашиб юради. Айниқса, у...

– Бетси тўғрисида ким нима деса десин, лекин мен ишонмайман, – деди Анна бидирлаб, – мени жон-дилидан яхши кўрганлигини биламан.

Алексей Алксандрович бир хўрсиниб, индамай ўтириб қолди. Аннада эрига нисбатан бир жисмоний жирканч ҳисси уйғонди. У ўзига азоб берувчи шу ҳис билан эрига қараб, халатининг попугини ўйнаб ўтирар, жиркангани учун ўзини койир, лекин уни босиб ололмасди. Анна ҳозир бир нарсанигина хоҳларди – унинг кўнглимга урган башарасини кўрмасам, деярди.

– Ҳозир докторга одам юбордим, – деди Алексей Александрович.

– Соғман; менга докторнинг нима кераги бор?

– Йўқ, чақалоқ йиғлаяпти, эмизувчининг сути кам эмиш.

– Ўзим боқай деб ялинганимда, нимага унамадинг? Бари бир (Алексей Александрович бу «бари бир» сўзининг нима маънода ишлатилганини пайқади), у ёш бола, уни жувонмарг қилишади. – Анна қўнғироқ чалди, кирган хизматкорга чақалоқни келтиришни буюрди. – Ўзим боқай деганимда қўйишмаган эди, мана энди менга таъна қилишади.

– Таъна қилаётганим йўқ...

– Йўқ, таъна қилиясиз! Э худойим! Нега ўлиб кетмадим-а! – Анна шу сўзларидан кейин йиғлаб юборди. – Кечир мени, жуда инжиқ бўлиб қолибман, ноҳақ гап қилдим, – деди кейин, ўзини босиб олиб. – Бор энди...

Алексей Александрович хотинининг ёнидан чиққандан кейин: «Йўқ, аҳвол шундайлигича қолиши мумкин эмас», – деди ўзига, қатъий қилиб.

Ўз аҳволининг кибор жамият кўзида шундай давом эта олмаслиги, хотинининг ўзига нафрат билан қараши, умуман руҳий ҳолатига зид равишда ҳаётига раҳнамо бўлиб келган, ўз иродасини бажаришни ва хотинига бўлган муносабатини ўзгартиришни талаб қилган ўша дағал, сирли куч ҳеч қачон кўз олдида ҳозиргидек равшан гавдаланмаган эди. У барча кибор жамияти, хотини ўзидан ниманидир талаб қилаётганлигини равшан кўриб турар, лекин нимани талаб қилаётганлигини ҳеч англай олмас эди. У шу туфайли қалбида бутун роҳатини бузиб, хизмат соҳасидаги қаҳрамонона ишларини пучакка чиқараётган даҳшатли бир ғазаб уйғонганлигини сезиб турарди. У Аннанинг Вронский билан алоқасини узиши унинг ўзи учун яхши бўлади, деб ҳисоблар, агар улар бунимконсиз нарса деб топишса, азбаройи болаларни жувонмарг қилмаслик, улардан айрилиб қолмаслик ва ўз мавқеини ўзгартирмаслик учун уларнинг илгариги муносабатларига яна йўл қўйиб беришга ҳам тайёр эди. Бу нақадар қабих тадбир бўлмасин, ҳар ҳолда жудоликдан яхшироқ эди, чунки ўртага айрилиқ тушгудай бўлса,

унда Аннанинг аҳволи чатоқ бўлади, шарманда бўлади, ўзи эса дунёда яхши кўрган нарсаларидан маҳрум бўлади. Лекин у ўзини заиф ҳис қиларди; у ҳамманинг ўзига қарши эканлигини, ўзига ҳозир шу қадар табиий, шу қадар яхши бўлиб кўринган нарсаларни қилдиришмаслигини, балки аслда қабоҳат бўлса ҳам, уларга маъқул кўринган нарсаларнигина қилдиришларини олдиндан билиб юарди.

XXI

Бетси залдан чиқиб улгурмасдан, Степан Аркадьич эшик оғзида дуч келди; у ҳозиргина дўконига янги устрицалар⁸⁴ туширган Елесевнинг олдидан келиб турган эди.

– А! Княгиня! Учрашганимиз соз бўлди-да! – деб гапира кетди Степан Аркадьич. – Мен сизларникига борувдим.

Бетси қўлқопларини кия туриб:

– Бир дақиқали вақтим бор, чунки жўнаб кетяпман, – деди кулимсираб.

– Қўлқопларингизни киймай туринг, княгиня, қўлингиздан бир ўпиб олай. Қадимги одатларнинг, чунончи қўл ўпиш одатининг қайтадан расм бўлганига бениҳоя хурсандман. – Бетсининг қўлини ўпди. – Хўш, қачон отамлашамиз?

Бетси кулимсираб туриб:

– Сиз арзимайсиз, – деди.

– Йўқ, жуда ҳам арзийман-да, чунки бориб турган оғир одам бўлиб қолдим. Ҳозир ўзимнинггина эмас, бошқаларнинг ҳам оилавий ишларини йўлга соладиган бўлиб олдим, – деди у юзига маъноли бир ифода бериб.

Бетси гап Анна устида кетаётганлигини дарҳол фаҳмлаб:

⁸⁴ ейиладиган денгиз чиғаноғи. (Тарж.)

– Ундай бўлса, жуда хурсандман! – деб жавоб қилди. Кейин залга қайтишиб, бурчакка келиб туришди. – Ахийри уни тириклайин гўрга жо қилади, – деди Бетси, тагдор бир шипшиш билан. – Бундай қолдириб бўлмайди, бундай қолдириб бўлмайди...

– Сиз ҳам шу фикрда эканлигингиздан ғоят хурсандман, – деди Степан Аркадьич, юзига жиддий ва мунгли тус берган ҳолда бошини чайқаб, – мен ҳам Петербургга худди шу мақсадда келганман.

– Бутун шаҳарнинг оғзида шу гап, – деди Бетси. – Бу аҳволни давом эттириб бўлмайди. Анна кундан-кунга хазондай сўлиб боряпти. Аннадек жувонлар ўз ҳисларига эрмак деб қарамаслигини эри англамайди. Икки йўл бор: эр ўлгур қаттиқ туриб ё Аннани бир ёққа олиб кетиши, ё бўлмаса талоқ бериши керак. У бўлса бояқишнинг, умрини хазон қиляпти.

– Ҳа, ҳа... худди шундай.... – деди Облонский хўрсиниб. – Шунинг учун ҳам келганман, яъни фақат шунинг учунгина эмас... мени камергер қилишди, ҳа, энди бир келиб, миннатдорчилик билдириб кетиш керак эди-да. Лекин ишнинг энг муҳими – ана шу масалани бир ёқлик қилиш.

– Хайр, худо мадад берсин! – деди Бетси.

Степан Аркадьич Бетсини даҳлизга кузатиб борди-да, билагини қўлқопидан юқорироқ жойидан, томирлари лўқиллаб турган еридан яна бир карра ўпди, кейин бир талай пардасиз ёлғон-яшиқ сўзлар айтди. Бетси жаҳл қилишини ҳам, кулишини ҳам билмай қолди, Степан Аркадьич эса синглисининг ёнига кириб кетди. У синглисини йиғлаб ўтирган ҳолда кўрди.

Степан Аркадьич ҳозир қувноқ, хушчақчақ кайфиятда бўлишига қарамай, дарҳол Аннанинг аҳволига мос келадиган дардман, шоирона ғамгин бир оҳангда гапира бошлади. Аннанинг соғлигини, эрталаб ўзини қандай ҳис этганини сўради.

– Жуда, жуда ҳам ёмон. Эрталабим ҳам, кундузим ҳам, ўтган, келажак кунларим ҳам, – деди Анна.

– Назаримда, мунгли хаёлларга бериладиган бўлиб қолганга ўхшайсан. Ундай хаёлларни қувиб юбориб, ҳаётга дадил қараш керак. Биламан, оғир, аммо...

– Хотинлар баъзи одамларни нуқсони учун ҳам яхши кўрармиш, – деб бирдан Анна сўз бошлади, – лекин саховатли бўлгани учун ундан нафратланаман. У билан бирга туролмайман. Тушунгин: кўринишининг ўзиёқ менинг жисмимга озор етказди, чидаб туролмайман. Йўқ, у билан бирга туролмайман, туролмайман. Нима қилай, нима қилишим керак энди? Мен бахтсиз эдим, бундан ҳам бахтсизроқ бўлиш мумкин эмас деб ўйлар эдим, лекин бошимдаги ҳозирги даҳшатли аҳволга бир кун келиб тушарман деб хаёл қилмаган эдим. Унинг яхши, ажойиб бир одам эканлигини, мен унинг тирноғига ҳам арзимаслигимни билганим ҳолда яна ундан нафратланганимни айтсам ишонмайсан. Мен уни олижаноблиги учун ёмон кўраман. Энди менда биргина чора қолади, у ҳам бўлса...

«Ўлиш» демоқчи эди, Степан Аркадьич гапиртирмай қўйди.

– Касалсан, инжиқ бўлиб қолгансан, – деди Степан Аркадьич. – Ишон гапимга, сен маҳоват қиялсан. Бошингда даҳшатга тушадиган ҳеч нарса йўқ.

Шуни деб Степан Аркадьич кулимсираб қўйди. Степан Аркадьичнинг ўрнида бошқа одам бўлса, шундай танг ҳолатларда сира ҳам кулимсирамаган бўлар (кулимсираш қўпол кўринар) эди. Лекин унинг табассумида меҳру шафқат, хотинлардагина учрайдиган мулойимлик шу қадар зўр эдики, унинг табассуми кишини ҳақорат қилмас, балки хафа бўлиб турган кишини юмшатар, юпатар ҳам эди. Унинг сокин, оромбахш сўзлари ва табассумлари бодом ёғидай кишини юмшатар, тинчитар эди, Анна ҳам кўп ўтмай ўзини шундай ҳис қилди.

– Йўқ, Стива, – деди Анна. – Мен ҳалок бўлдим, адо бўлдим! Бундан ҳам беш баттар бўлдим. Мен ҳали ҳалок бўлганимча йўқ, ҳали ҳамма нарса тамом бўлди деб айтолмайман; аксинча, тамом бўлмаганлигини сезиб турибман. Мен таранг тортилган, узилиши муқаррар бўлган бир торман. Аммо ҳали соб бўлганим йўқ. Лекин охири даҳшатли бўлади.

– Ҳечқиси йўқ, торни секин-секин бўшатиб юборса бўлади. Дунёда чораси топилмайдиган мушкул нарса йўқ.

– Ўйлаб кўрдим, ўйламаган нарсам қолмади. Фақат биттагина...

Степан Аркадьич бу мушкулдан қутулишнинг бирдан-бир йўли, Аннанинг фикрича, ўлим эканлигини ваҳимали кўзларидан дарҳол фаҳмлади-ю, яна сўзини кесиб қўйди.

– Асло ундай эмас, – деди Степан Аркадьич, – қулоқ сол. Сен ўз аҳволингни менчалик кўролмайсан. Рухсат бер, фикримни очиқ айтай. – У яна ўзининг бодом мойидек мулойим табассуми билан секингина кулимсираб қўйди. – Бошидан бошлайман: аввало, ўзингдан йигирма ёш катта одамга эрга тегдинг. Сен севмасдан ёки севгининг нималигини билмасдан эрга тегдинг. Хўп, шуни хато деб ҳисоблайлик.

– Даҳшатли хато! – деди Анна.

– Лекин такрор айтаман: бу содир бўлган факт. Кейин, айтайлик, ўз эрингдан бошқасини яхши кўриб қолиш бахтсизлигига учрадинг. Бу бир бахтсизлик. Аммо бу ҳам содир бўлган факт. Эринг бу аҳволга кўниб, сени кечирди ҳам. – У ҳар гапидан сўнг Аннадан эътироз кутиб, пича тўхтаб қолар, аммо Анна ҳеч нима демай ўтирарди. – Ҳа, шундай бўлди. Энди бир масала бор: эринг билан умр қилиб кета оласанми йўқми? Умр қилишни хоҳлайсанми? Эринг ҳам умр қилишни хоҳлайдими?

– Мен ҳеч нима билмайман, ҳеч нима.

– Йўқ, сен ўзинг уни кўришга кўзинг йўқлигини айтдинг.

– Йўқ, бундай деганим йўқ. Бу фикрдан қайтдим. Мен ҳеч нарса билмайман. Ҳеч нарсага тушунмайман.

– Ия, ундай дема-да...

– Йўқ, сен тушунмайсан. Мен чуқур чоҳга каллам билан кулаб кетаётганимни сезиб турибман, лекин ўзимни қутқазмайман, қутқаза олмайман ҳам.

– Ҳечқиси йўқ, пастга юмшоқ кўрпа солиб, сени ушлаб қоламиз. Биламан, ақлим, фаросатим етади, сен ўз хоҳишингни, бахтингни айтишга журъат қилолмайсан.

– Ҳеч нарсани, ҳеч нарсани хоҳламайман... Ишқилиб, ҳамма нарса тезроқ тамом бўлса бас.

– Лекин эринг бу нарсаларни кўриб турибди, билади. Ажабо, у сенинг сиқилганингни кўриб, сиқилмайди деб ўйлайсанми? Сен азоб чексанг, у ҳам азоб чекади, хўш, оқибат нима бўлади? Ажрашсанглар, бошқа гап, бу кўлингизни бўшатади, – Степан Аркадьич асосий фикрини қийналиб бўлса ҳам айтди-ю, Аннага маънодор қилиб қараб қўйди.

Анна ҳеч қандай жавоб қилмай, сочлари қирқилган бошини йўқ дегандай чайқаб қўйди. Лекин Степан Аркадьич унинг аввалги ҳусни билан бирдан очилиб кетган юзидаги ифодани кўриб, Анна буни етишиб бўлмайдиган бир бахт деб ҳисоблагани учунгина ажралишга рози бўлмаётганлигини англади.

Степан Аркадьич бу сафар дадилроқ кулимсираб:

– Сизларга юрагим жуда ачишади! Ишларингизни бир ёқлик қила олсам, ўзимни жуда бахтиёр ҳис этардим! – деди. – Йўқ, гапирма, ҳеч нима гапирма! Юрагимда бор гапларни айта олишимга худо журъат берса эди! Эрингнинг олдига кираман.

Анна порлаб турган ўйчан кўзлари билан унга бир қараб қўйди-ю, ҳеч нима демади.

XXII

Степан Аркадьич ўз маҳкамасида раислик курсисига ўтираётган пайтда юзида пайдо бўладиган бир тантанавор қиёфа билан Алексей Александровичнинг кабинетига кириб борди. Алексей Александрович қўлларини орқасига қилиб, кабинетда у ёқдан бу ёққа юрар, Степан Аркадьич синглисига айтган нарсаларини у ҳам ўйлар эди.

Степан Аркадьич, куёвини кўрганда, ўзига тамоман ёт бўлган уятчанлик сезиб:

– Халақит бермайманми? – деб сўради. Кейин ўзининг хижолатпазлигини яшириш учун чўнтагидан янгича очиладиган папиросдонини олди-да, терисини ҳидлаб кўриб, ичидан папирос чиқарди. У бу папиросдонини ҳозиргина сотиб олган эди.

Алексей Александрович малол келгандай:

– Йўқ. Нима, ишинг бормиди? – деб жавоб берди.

– Ҳа, мени ҳалиги... мен ўша тў... ҳа, гапим бор эди, – деди Степан Аркадьич, табиатида бўлмаган юраксизлигидан ажабланиб.

Бу юраксизлик ҳисси шу қадар кутилмаган, ажиб бир ҳис эдики, Степан Аркадьич ният қилган нарсасининг ёмон ният эканлигини ўзига айтаётган бу овознинг виждон овози эканлигига ҳеч ишоналмади. Степан Аркадьич ўзини зўрлаб, юрагида кўзғалган журъатсизликни енгиб олди.

– Сен менинг синглимга бўлган муҳаббатимга, сенга бўлган самимий дўстлигим ва ҳурматимга ишонасан, деб умид қиламан, – деди Степан Аркадьич қизариб.

Алексей Александрович юришдан тўхтаган бўлса ҳам, ҳеч қандай жавоб қилмади, лекин юзидаги ҳар қандай фидокорликка тайёр эканлигини кўрсатувчи ифода Степан Аркадьични ҳайратда қолдирди.

Степан Аркадьич ўзига хос бўлмаган уятчанлик билан ҳамон курашиб:

– Мен синглим тўғрисида, икковингизнинг ўзаро муносабатингиз тўғрисида гаплашсам девдим, – деди.

Алексей Александрович маъюс кулимсиради-да, қайнағасига бир қараб олгандан кейин, унга ҳеч қандай жавоб қилмасдан стол ёнига келиб, бошлаган хатини Степан Аркадьичга олиб кўрсатди.

– Менинг ҳам узун кун ўйлаган нарсам шу. Мени кўрса ғаш келганини билганим учун, айтадиган гапларимни хатга солиб берсам яхшироқ бўлар деган ўй билан мана бундай хат бошлаган эдим, – деди у хатни бера туриб.

Степан Аркадьич хатни олди-да, ўзига тикилиб қолган хира кўзларига таажжуб билан бир қараб қўйиб, ўқий бошлади.

«Мени кўрганингизда ғашингиз келганини кўриб тураман. Бунга қаноат ҳосил қилиш мен учун нечоғли оғир бўлса ҳам мен буни кўриб тураман, бундан бошқача бўлиши, мумкин эмаслигини ҳам биламан. Мен сизни қораламайман, Аллоҳ шоҳид, сизни касал ётганингизда кўриб, ўртамизда бўлган ҳамма нарсаларни унутишга ва янгидан ҳаёт бошлашга қарор қилган эдим. Қилган нарсамдан пушаймон эмасман, ҳеч қачон пушаймон ҳам бўлмайман; лекин фақат бир нарсани, сизнинг бахти-саодатингизни, руҳингизнинг енгил бўлишинигина истаган эдим, мана энди истагимга етганимни кўриб турибман. Сизга чинакам бахт, қалбингизга чинакам роҳат берадиган нарса нима эканлигини ўзингиз айтарсиз. Мен ўзимни ихтиёрингизга топшираман ва адолатли қарорингизга бўйсунаман».

Степан Аркадьич хатни куёвига қайтариб бериб, нима жавоб қилишини билмай, яна боягидай таажжубланиб унга қараб қолди.

Ўртадаги сукунат уларнинг ҳар иккаласи учун ҳам шу қадар ўнғайсиз эдики, Степан Аркадьич, кўзларини Карениннинг юзидан олмай жим турганда, лаблари ғайритабиий равишда титрай бошлади.

Алексей Александрович юзини тескари ўгириб туриб:
– Синглингизга шу нарсаларни айтмоқчи эдим, – деди.

Степан Аркадьич, томоғига ёш келиб тиқилгани учун жавоб беришга қурби етмай:

– Ҳа, ҳа... – деди холос. Кейин ўзини бир оз ўнглаб, қўшиб қўйди: – Ҳа, ҳа. Тушундим.

– Нимани хоҳлар экан, шуни билсам дейман, – деди Алексей Александрович.

– Анна ўзининг аҳволини ўзи ҳам билмайди деб қўрқаман. Ҳакам эмас, ҳар ҳолда, – деди Степан Аркадьич, ўзига келиб. – У эзилиб ётибди, сенинг олижаноблигингни кўриб эзилиб ётибди. Бу хатни ўқиса, бирон нарса дейишга мажоли етмайди, боши яна баттар ҳам бўлади.

– Хўш, бўлмаса нима қилиш керак? Нима десам бўлади?.. Истаганини қандай билсам бўлади?

– Агар фикримни айтишимга ижозат берсанг, мен бундай деб ўйлайман: бу аҳволга хотима бериш учун ўзинг лозим қўрган тадбирларингни кўришинг керак, бу сенга боғлиқ нарса.

– Демак, сен аҳволга хотима бериш керак, деб топасан? – деб Алексей Александрович унинг сўзини бўлиб қўйди. Кейин қўлларини кўзлари олдида ғалати қилиб қимирлатиб илова қилди: – Қандай қилиб? Мен бунинг бирон чораси борлигини кўрмайман.

Степан Аркадьич ўрнидан туриб, анча жонланган ҳолда:

– Бу аҳволдан қутулишнинг ҳам чораси бор, – деди.

– Бир маҳал ажрашмоқчи бўлиб юрган эдинг... Агар бир-бирингизни бахтиёр қилишдан ожизлигингизга ҳозир ишонган бўлсанг...

– Бахт деган нарсани ҳар хил тушуниш мумкин. Лекин фараз этайлик, мен ҳамма нарсага розиман, ҳеч нарсани хоҳламайман, дейлик. Хўш, ана шунда ҳам мушкуллимизга қандай нажот бор?

Степан Аркадьич боя Анна билан гаплашгандаги яна ўша юмшатувчи, мулойим табассуми билан:

– Агар фикримни билмоқчи бўлсанг, – деб сўз бошлади. Бу дилкаш табассум шу қадар таъсирли чиқдики, Алексей Александрович ўзининг заиф томонини сезгани ва унга бўйсунгани учун, Степан Аркадьичнинг сўзларига ишонишга тайёр эди. – Анна ҳеч қачон ўз хоҳишини айтмайди. Лекин бир нарсанинг бўлиши, у бир нарсани хоҳлаши мумкин, – деб Степан Аркадьич сўзини давом қилдирди, – у ҳам бўлса, муносабатни узишдан ва шу муносабатга алоқадор бўлган барча хотираларни унутишдан иборат. Менингча, сизнинг аҳволингиздаги одамлар янги муносабатларга кўчишлари керак, бу янги муносабатлар эса ҳар икки томоннинг эркинлиги билан қарор топади.

– Талоқ, – деб Алексей Александрович нафрат билан унинг сўзини бўлди.

– Ҳа, менинг фикримча, талоқ. Ҳа, талоқ, – қизариб такрорлади Степан Аркадьич. – Сизларга ўхшаш муносабатда бўлган эру хотинлар учун ҳар жиҳатдан энг маъқул йўл шу. Умр қилишнинг иложи йўқлигини кўриб турган эру хотинларга бундан бошқа яна нима қолади? Бундай аҳволлар ҳамма вақт юз бериши мумкин. – Алексей Александрович чуқур хўрсиниб, кўзларини юмиб олди. – Бу ерда фақат битта мулоҳазага ўрин бор холос: эру хотиннинг бири бошқанинг никоҳига киришни хоҳлайдими-йўқми? Агар бундай ният бўлмаса, унда иш осон, – деди Степан Аркадьич борган сари уятчанлигини енгиб.

Алексей Александрович ҳаяжондан юзи тиришиб, ўзича бир нималар деб тўнғиллади-ю, ҳеч қандай жавоб қилмади. Степан Аркадьич назарида шунча осон кўринган нарсаларнинг ҳаммасини Алексей Александрович минг марталаб ўйлаб кўрган эди. Оқибат, бу нарсалар ёлғиз унга Степан Аркадьич ўйлаганидек осон кўринмай, балки иложи йўқ нарсага ўхшаб кўринган эди. Икир-чикирларигача билиб олган ажралиш-талоқ ма-

саласи унга ҳозир имкон хорижида кўринарди, чунки ўз иззат-нафси ва динга бўлган ҳурмати риёкорлик билан хотинини зинода айблашга, гуноҳини кечган ва ўзи севган хотинининг бадном этилишига, шарманда қилинишига асло-асло йўл қўймас эди. Талоқ яна бошқа, яна ҳам муҳимроқ бир сабабга кўра имконсиз нарса бўлиб кўринарди.

Ажралиб кетишса ўғлининг тақдири нима бўлади? Онаси билан қолдиришнинг эса асло иложи йўқ. Эридан ажралган хотиннинг қурган оиласи ғайриқонуний бўлади, унда ўгай ўғилнинг аҳволи ва унга бериладиган тарбия, албатта, ёмон бўлади. Ўзи билан қолдирганда-чи? Алексей Александровичнинг фикрича, ўғлини ўз ёнида қолдириш – хотинидан қасос олиш демак эди, ҳолбуки у қасос олишни истамас эди. Лекин булардан ташқари, Алексей Александрович талоқни яна шу сабабли имконсиз нарса деб ҳисоблардики, талоққа рози бўлиш билан Аннани ҳалок қилган ҳам бўлар эди. Москвада Дарья Александровнанинг айтган гаплари кўнглига жо бўлиб қолган; ўшанда Дарья Александровна: «Талоққа рози бўлишингиз билан бирга, фақат ўзингизни ўйлайсизу, шу ҳаракатингиз билан Аннани абадул-абад ҳалок қилаётганингизни ўйламайсиз», деган эди. Алексей Александрович ўша сўзларни ўз кечирими билан, болаларга бўлган меҳрибонлиги билан боғлаб кўриб, энди уларни ўзича тушуна бошлади. Талоққа рози бўлиш, Аннага эркинлик бериш, унинг фикрича, ўзи севган болаларидан маҳрум бўлиш, Аннани эса, эзгулик йўлидаги сўнгги таянчидан маҳрум этиб, ҳалок қилиш демак эди. Агар Анна талоқ қилинган хотин бўлиб қолса, у ҳолда Вронский билан топишиб кетишини, бу алоқа ғайриқонуний, жинояткорона тус олишини биларди, чунки черков қонунига кўра, эри ҳаёт бўлган хотиннинг никоҳига йўл йўқ эди. «Анна у билан топишадими-ю, лекин бир-икки йилдан кейин ё у Аннани ташлаб

кетади, ё Анна яна янги алоқага киришади, – деб ўйларди Алексей Александрович. – Шунинг учун, ғайриқонуний талоққа рози бўлиш билан мен унинг ҳалокатига сабабчи бўламан». У бу нарсаларни юз марталаб ўйлаган ва талоқ иши, қайнағаси ўйлаганидек, у қадар осон бўлмай, балки имкон хорижидаги бир нарса эканлигига қаноат ҳам ҳосил қилган эди. У Степан Аркадьичнинг битта ҳам сўзига ишонмасди, ҳар бир сўзига мингталаб раддиялари бор эди, шундай бўлса ҳам унга қулоқ солиб ўтирди, чунки ҳаётининг раҳнамоси бўлган ва ўзи итоат қилиши лозим бўлган ўша қудратли дағал куч шу сўзларда ифода қилинмоқда эди.

– Масала фақат сенинг қандай шартлар билан талоққа рози бўлишинггагина боғлиқ. Анна ҳеч нарсани хоҳламайди, сендан бирон нарсани сўрашга ботинолмайди, ҳамма нарсани сенинг олижаноблигингга ҳавола қилиб қўйган.

Алексей Александрович ҳамма айбни эр ўз зиммасига оладиган талоқ-ажралиш можаросини эслаб: «Ё оллоҳ! Ё оллоҳ! Гуноҳим нима?» деб ўйлади-ю, Вронскийга ўхшаб, ўзи ҳам уятдан юзини қўллари билан тўсиб олди.

– Ҳозир ҳаяжондасан, тушунаман. Агар ўйлаб кўрсанг...

«Ўнг бетингга шапати урганга, чап бетингни ҳам тутиб бер», – деб ўйга кетди Алексей Александрович.

– Хўп, хўп, – деди у чийиллаб, – бутун шармандаликни зиммамга оламан, ҳатто ўғлимни ҳам қўшиб бераман, лекин... бу можарони бас қилиб бўлмайдами? Майли, хоҳлаганингни қил...

Алексей Александрович шуни деб дераза ёнидаги стулга бориб ўтирди-да, қайнағасига юзини тескари қилиб ўгириб олди. Ҳам ҳасрат, ҳам хижолат чекар эди у, аммо шу ҳасрат ва хижолатпазлик билан бирга ўз хокисорлигининг теранлигидан ийиб кетиб, юраги қувончга тўлди.

Степан Аркадьичнинг кўнгли бузилди, жим бўлиб қолди.

– Алексей Александрович, гапимга бемалол ишона-
вер, Анна олижаноблигинг қадрига етади, – деди Степан
Аркадьич, – лекин Аллоҳнинг иродаси бу, – деб қўшиб
қўйди; у шу сўзларни айтди-ю, буларнинг аҳмоқона сўз-
лар эканлигини сезиб, ўз нодонлигидан ўзи кулиб юбо-
ришига сал қолди.

Алексей Александрович бир нима деб жавоб қилмоқ-
чи бўлган эди, томоғига келиб тикилиб қолган ёшлари
қўймади.

– Бу машъум бир бахтсизлик, бунга тан бермай бўл-
майди. Мен бу бахтсизликни содир бўлган факт деб би-
либ, унга ҳам, сенга ҳам ёрдам қилишга ҳаракат этипман,
– деди Степан Аркадьич.

Степан Аркадьич куёвининг хонасидан таъсирланиб,
юраги эзилиб чиққан бўлса ҳам, бу ҳолат вазифасини
муваффақият билан бажаргани учун мамнун бўлишига
халақит бермади, чунки Алексей Александровичнинг
сўзидан қайтмаслигига ишончи комил эди. Миясига
келган бу фикр бу мамнуниятга қўшилиб, уни яна ҳам
хурсанд қилди: бу масала ҳал бўлгандан кейин у ўз хоти-
нига, яқин кишиларига шундай деб савол беради: «Мен
билан подшонинг ўртасида қандай тафовут бор? Подшо
эру хотинни ажратганда, бундан ҳеч кимнинг ҳожати
раво бўлмайди, мен ажратганимда эса, у кишининг ҳо-
жати раво бўлди... Ёки мен билан подшонинг ўртасида
қандай ўхшашлик бор? Унда... йўқ, бу ёғини кейин яхши-
роқ ўйлаб оламан», деди у кулимсираб туриб ўзига ўзи.

XXIII

Ўқ юракнинг ёнидан ўтиб кетган бўлса ҳам, Врон-
скийнинг яраси хавфли эди. Бир неча кун ҳаёт-мамот
ўртасида ётди. Биринчи марта тили гапга келганда,
акасининг хотини Варя унинг бўлмасида эди.

Вронский унга жиддий кўз билан қараб туриб:

– Варя! Мен бехосдан ўзимни отиб қўйдим, – деди. – Барака топгур, ҳеч маҳал бу тўғрида оғиз очма, бошқаларга ҳам шундай де. Шу қадар бемаъни иш бўлдики!

Варя унинг сўзларига жавоб қилмай, боши устида энгашди-да, кайфи чоғ бўлиб, табассум билан юзига қаради. Кўзларида саросима йўқ, лекин чақнаб турар, жиддий эди.

– Хайр, худога шукур! – деди Варя. – Яранг оғрима-яптими?

– Мана бу ерда пича оғриқ бор, – деб кўкрагини кўрсатди Вронский.

– Кел бўлмаса, боғлаб қўй.

Варя ярани боғлаб турганда, у кулчадек юзининг мускулларини тириштириб янгасига жимгина қараб ётди. Ярани боғлаб бўлгандан сўнг, Вронский:

– Алаҳдаётганим йўқ; умрингдан барака топ, шундай қилгинки, ўзимни жўрттага отганим тўғрисида гап-сўз бўлмасин.

– Ҳеч ким бунақа деяётгани йўқ. Лекин умид қиламанки, бундан кейин яна ўзингни бехосдан отиб қўймасан, – деди Варя, савол табассуми билан.

– Ҳа, энди ундай бўлмас, лекин яхшироқ бўларди, агар...

Сўзини тугатмай, қовоқларини солиб кулимсираб қўйди.

Вронский, иситмаси ўтиб, ўзига кела бошлаганда, Варяни ёмон кўрқитган бу сўзларига, табассумига қарамай, қайғу-аламларининг биридан бутунлай халос бўлганлигини ҳис этди. У илгарилари ўзи сезиб юрган ҳақирлик ва номус доғларини шу иши билан ювгандек бўлди. Энди Алексей Александрович тўғрисида бемалол ўйлай оларди. Алексей Александровичнинг олижаноблигига иқрор бўлиб, энди ўзини ҳақир ҳис этмайдиган бўлди. Бундан ташқари, у яна аввалги ҳаёт тарзига тушиб ол-

ган эди. Энди одамларнинг кўзига уялмасдан қарашига, ўзи одатланган тартибда яшашга имкон туғилган эди. Аннадан абадий жудо бўлганлиги туфайли юрагида қон тизғитиб турган алам ва афсусга қарши сира тинмай курашиб келганига қарамай, бу ҳисни қалбидан чиқариб ташлай олмас эди. Мана энди, унинг, эри олдида ўз гуноҳини ювгандан кейин, Аннадан бутунлай воз кечиши, пушаймон ичида қолган Анна билан эри ўртасида минбаъд тўғаноқ бўлмаслиги керак; Вронский астойдил шу қарорга келган бўлса ҳам, Аннанинг севгисидан жудо бўлганлиги туфайли юрагида қон тизғиб ётган афсусини кўнглидан чиқаролмас, Анна билан бирга ўтказган, у маҳаллар ўзи қадрига унча етмаган, мана энди бутун латофати билан уни шайдо қилаётган бахтли дақиқалар хотирасини миясидан ситиб чиқаролмас эди.

Серпуховской уни Тошкентга бир вазифа билан юборадиган бўлди, Вронский заррача ҳам иккиланиб ўтирмасдан бу таклифга рози бўлди. Лекин жўнаш пайти яқинлашган сари ўзини бурчли деб ҳисоблаган кишиси йўлида берадиган қурбони ҳам оғир бота борди.

Яраси тузалиб, Тошкент сафари олдидан у ёқ бу ёққа чиқа бошлади.

Вронский: «Бир кўрсаму, кейин ўлсам, хок-туроб бўлсам ҳам майли эди», деб ўйларди; Бетсиникига хайрлашгани борганда, унга шу фикрини айтган эди. Бетси Вронскийнинг элчиси бўлиб Аннанинг ёнига борган ва ундан рад жавоби олиб келган эди.

Вронский бу хабарни эшитгандан сўнг: «Соз бўпти, – деб ўйланди. – Сўнгги кучимни, мадоримни қуритадиган заифлик эди бу».

Эртасига эрталаб Бетсининг ўзи Вронскийникига келиб, Облонскийдан яхши хабар эшитганини, Алексей Александрович талоқ хатини беришга рози бўлганлигини, шунинг учун Аннани бориб кўриши мумкинлигини айтди.

Вронский Бетсини кузатиб қўйишни ҳам унутиб, қилган бутун аҳду паймонларини эсдан чиқарди-да, қачон бориши мумкинлигини, эрининг қаерда эканлигини сўраб ҳам ўтирмай, дарҳол Каренинларникига қараб чопди. Ҳеч кимни, ҳеч нимани кўрмай шошиб-пишиб зинага чиқди-да, чопиб кетишдан ўзини зўрға ушлаб, шитоб одимлар билан Аннанинг бўлмасига кирди. Уйда биров борми-йўқлигини ўйламай-нетмай Аннани кучоқлади-ю, юзини, қўлларини, бўйнини чўлп-чўлп ўпа кетди.

Анна у билан кўришишга тайёрланиб, айтадиган гапларини ўйлаб қўйган эди, аммо ҳеч бир нарса айтишга улгурмади: Вронскийнинг эҳтироси қамраб олди. Уни босмоқчи, ўзини ҳам босмоқчи бўлди, лекин вақт ўтган эди. Вронскийнинг ҳислари унга ҳам таъсир қилди. Лаблари шу қадар қалтирай бошладики, анча вақтгача бир нима дея олмади.

Нихоят, Вронскийнинг қўлини ўз кўксига босиб туриб:

– Ҳа, сен мени мафтун этдинг, мен энди сеникиман, – деди.

– Шундай бўлиши керак эди! – деди Вронский ҳам. – Ҳаёт эканмиз, шундай бўлиши керак. Мен буни энди биламан.

Анна борган сари докадек оқариб ва унинг бошини кучоқлаб олиб:

– Тўғри, тўғри айтдинг, – деярди. – Шундай бўлса ҳам, бўлиб ўтган нарсалардан кейин даҳшатли бир нима қолгандек кўринади.

– Ҳаммаси ўтади, ҳаммаси ўтиб кетади, шундай бахтли бўламизки! Севгимиз агар кучая олса, ўртада даҳшатли бир нарса борлигидан яна ҳам кўпроқ кучайган бўлар эди, – деди у бошини кўтариб ва табассуми билан мустаҳкам тишларининг оқини кўрсатиб туриб.

Анна ҳам унинг сўзларига эмас, ошиқ кўзларига табассум билан жавоб берди. Вронскийнинг қўлини ол-

ди-да, ўзининг муздек бетларини, қирқилган сочларини унинг қўли билан силай бошлади.

– Сени таниёлмай қолдим, сочларингни калта қилиб қирқтирибсан. Хуснинг очилиб кетибди. Ўғил болага ўхшаб қолибсан. Лекин юзингда қон йўқ!

– Ҳа, жуда мажолсизман, – деди кулимсираб Анна. Шундан кейин яна лаблари титрай бошлади.

– Италияга кетамиз. У ерда ўзингга келиб қоласан, – деди у.

Анна унинг кўзларига яқиндан тикилиб туриб:

– Наҳотки шундай бўлса-я? Наҳотки эру хотиндек бўлиб, бир ўзимиз, сен билан мен бир оила бўлиб яшасак? – деди.

– Қачон бўлса ҳам бунинг бошқача бўлиши мени ажаблантирган бўларди.

Анна Вронскийдан кўзларини опқочиб:

– Стива унинг ҳамма нарсага рози эканлигини айтди. Аммо мен унинг олижаноблигини қабул қилолмайман, – деди. – Мен талоқ қилишини хоҳламайман, менга энди бари бир. Фақат Серёжа тўғрисида қандай қарорга келишини билмайман холос.

Вронский Аннанинг мана шундай васлга эришган пайтда ўғлини, талоқни ўйлаганига, эслаганига тушунолмай қолди. Ажабо, бари бир эмасмиди?

Вронский Аннанинг қўлини ўз қўлида айлантириб ва унинг эътиборини ўзига жалб қилишга тиришиб:

– Бу нарсаларни қўй, гапирма, ўйлама ҳам, – деди; аммо Анна ҳамон юзини терс ўгириб турарди.

– Ах, нега ўлиб кетмадим, ўлсам яхши бўларди! – деди у; ана шунда йиғи товуши чиқмаса ҳам, кўзларидан икки бетига дувиллаб ёш оқа кетди; аммо Вронскийни хафа қилмаслик учун ҳамон кулимсирар эди.

Вронскийнинг олдинги қаноатига кўра, бир жиҳатдан, ўзини тортиб турган, иккинчи жиҳатдан, таҳликали бўлган Тошкент сафаридан воз кечиб бўлмас, бу

шармандали бир ҳол бўлар эди. Мана энди, бир зум ҳам ўйлаб ўтирмасдан, Тошкент сафаридан воз кечди-ю, ўз ҳаракатининг олимақом доираларда маъқул кўрилмаслигини пайқаб, дарҳол истеъфога чиқди.

Бир ойдан кейин Алексей Александрович уйида ўғли билан ёлғиз қолди, Анна бўлса талоқ хатини олмай, ундан узил-кесил воз кечиб, Вронский билан чет элга жўнаб кетди.

МУНДАРИЖА

БИРИНЧИ ҚИСМ	3
ИККИНЧИ ҚИСМ	175
УЧИНЧИ ҚИСМ	357
ТУРТИНЧИ ҚИСМ	528

Адабий-бадиий нашр

ЛЕВ ТОЛСТОЙ

АННА КАРЕНИНА

Роман

Биринчи китоб

Муҳаррир

Маъмура ҚУТЛИЕВА

Бадиий муҳаррир

Нигора УМАРҚУЛОВА

Саҳифаловчи

Дилдора ЖЎРАБЕКОВА

Техник муҳаррир

Умидбек ЯХШИМОВ

Лицензия рақами: АІ № 252, 2014 йил 02.10 да берилган.

Босишга 26.02.2019 йилда рухсат этилди.

Бичими 84x108 ^{1\32}.

Босма табағи 20,5. Шартли босма табағи 34,44.

Гарнитура «Bookman Old Style».

Адади 10000 (I завод 3000) нусха. Буюртма № 5.

Баҳоси келишилган нарҳда.

«Янги аср авлоди» НММ да тайёрланди

«Ёшлар матбуоти» МЧЖ да чоп этилди.

100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Мурोजаат учун телефонлар:

Нашр бўлими – (78) 147-00-14; (78) 129-09-72;

Маркетинг бўлими – (98) 128-78-43; (93) 397-10-87

факс –(71) 273-00-14;

e-mail: yangiasravlodi@mail.ru

веб-сайт: www.book.uz